

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

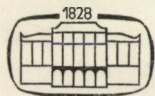
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:
GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

SZERKESZTI:
MÁTRAI LÁSZLÓ

XVIII. KÖTET

1. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1969

II. OSZT. KÖZL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A szerkesztő bizottság tagjai:

GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

Szerkeszti:

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

FARKAS MÁRTON

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., MÜNNICH FERENC U. 7.
KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia II. Osztályának előadó ülésein bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értéke-
zéseket közölnek a filozófiai és történeti tudományok (filozófia, történelem, régészet, művészet-
történet, pedagógia és pszichológia) köréből. Évenként általában három füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia
II. Osztályának Közleményei
Budapest V., Münnich Ferenc u. 7.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-ként 400,— Ft tiszteletdíj illeti meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Bp. V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Archaeologica*
2. *Acta Historiae Artium*
3. *Acta Historica*

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem Művészettörténeti Tanszék, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historica szerkesztősége: Budapest I., Úri utca 51—53.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

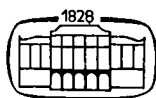
A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

SZERKESZTI

MÁTRAI LÁSZLÓ

XVIII. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1969

II. OSZT. KÖZL.

XVIII. kötet

TARTALOMJEGYZÉKE

Tudományos ülésszak a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 50. évfordulójára	1
<i>Vass Henrik</i> , az MSZMP KB Párttörténeti Intézet igazgatójának elnöki megnyitója	1
<i>Milei György</i> : A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának történelmi körülményeiről	9
<i>Szabó Ágnes</i> : A Kommunisták Magyarországi Pártja történetének néhány kérdése (1919. aug. 1—1944.)	29
<i>Szabó Bálint</i> : A szocialista átalakulás népi demokratikus útja és a Magyar Kommunista Párt politikai irányvonalának főkérdései a felszabadulás után	41
Tájékoztató az ülésszak vitájáról (<i>Kabos Ernő</i>)	57
<i>Tóth Tibor</i> : Az ősmagyarok genezisének szármatakorai etapjáról	85
<i>Kovács Endre</i> : Történettudományunk harca a polgári nézetekkel	97
Könyveink	
Kónya Sándor: Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére, Akadémiai Kiadó, Bp. 1968. 202. l. (<i>Incze Miklós</i>)	111
Csatári Dániel: Forgószélben (Magyar-román viszony 1940—1945). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 492. l. (<i>Szász Zoltán</i>)	114
Dümmerth Dezső: Pest város társadalma 1686—1696. Akadémiai Kiadó, Bp. 308 l., térkép (<i>Wellmann Imre</i>)	117
Patek Erzsébet: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Arch. Hung. XLIV. Akadémiai Kiadó, Bp. 1968. 173. l. (<i>Makkay János</i>)	120
A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztálya vezetőségének beszámolója kibővített osztályülésen (1969. május 6.)	125
<i>L. Nagy Zsuzsa</i> — <i>Ránki György</i> : Az MTA Történettudományi Intézete munkássága az elmúlt 5 esztendőben	159
<i>Györffy György</i> : A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján	199
A régészet és a történettudomány együttműködésének kérdései (<i>Csatári Dániel</i> — <i>Mócsy András</i>)	227
Hazai Tudományos rendezvények	
Tudományos ülés a Kommunista Internacionálé megalakulásának 50. évfordulóján (1969. március 3.) (<i>Béki Ernő</i>)	267
Tudományos ülésszak a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulója alkalmából (1969. március 17—19.) (<i>Tóth István</i> — <i>Vértes Róbert</i>)	279
A Tanácsköztársaság és a nevelésügy (Az MTA Pedagógiai Bizottságának emlékülése 1969. március 26.) (<i>Mészáros István</i>)	295
Tudományos ülés a művelődéstörténet módszertani kérdéseiről. (1969. április 21.) (<i>Glatz Ferenc</i>)	305
<i>B. Thomas Edit</i> : Dávid király tánca	315
Külföldi tanulmányutak, kongresszusok	
<i>Gábori Miklós</i> : Az ősember korának kutatása a Szovjetunióban	331
Krónika	343

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA MEGALAKULÁSÁNAK 50. ÉVFORDULÓJÁN

Az MSzMP KB Párttörténeti Intézete, Politikai Főiskolája és Társadalomtudományi Intézete 1968. november 11—12-én tudományos ülésszakot rendezett a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 50. évfordulójával kapcsolatban.

Az alábbiakban közöljük az ülésszak előadásait és az azokhoz kapcsolódó vita ismertetését, értékelését.

VASS HENRIK, *az MSzMP KB Párttörténeti Intézete igazgatójának
elnöki megnyitója*

Az 1917—19-es években történetének nagyszerű lapjait írta a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom. Az ezekben az években kibontakozó forradalmi események jellegükben, méreteikben és jelentőségükben különbözőek, de egyben közösek: a társadalom méhében felgyülemlett és megoldásra váró ellentmondásokra keresték a választ és közös ihletőjük a Nagy Októberi Szocialista Forradalom volt. Ha a XVIII. század-végi francia forradalomra érvényes volt az a megállapítás, hogy az egész rákövetkező század tulajdonképpen nem csinált mást, mint annak örökségét hajtotta végre, még fokozottabban áll ez az 1917-es októberi oroszországi proletárforradalomra, amely a marxizmus eszméi gyakorlatban való megvalósításának első és világgraszoló példáját szolgáltatva, új irányt szabott a világtörténelem menetének.

Az 1918—19-es magyarországi forradalmi események is *kettős indításúak*. Egyfelől a magyar társadalom belső ellentmondásainak a megoldására keresik a választ, másfelől annak a nemzetközi forradalmi fellendülésnek részei, amely 1917-ben vette kezdetét, és amely hatással volt a magyar társadalom rákövetkező évtizedeinek menetére, fejlődésére is.

E forradalmi hullám történelmi jelentőségű állomása: a Kommunisták Magyarországi Pártjának létrejötte 1918. november 24-én, amelynek évfordulóját ezekben a hetekben ünnepeljük. A mostani megemlékezés számunkra nemcsak az ünnepet, hanem egyúttal munkát, a tudományos elmélyedést, tisztázást, az összefoglalás feladatát is jelenti.

Az évforduló lehetőség és alkalom arra, hogy hazai és egyetemes összefüggéseiben foglalkozzunk a magyar munkásmozgalomtörténet e periódusának máig ható, fontos elméleti és politikai tanulságaival. Lehetőséget szolgáltat arra, hogy bemutassuk az 1918–1919-es forradalmak szerepét népünk történetében, a munkásosztály történelmi hivatását, a magyar kommunista mozgalom létrejöttének hazai és nemzetközi jelentőségét, az első győztes magyar munkáshatalom szerepét népünk történetében, a forradalmi időszak hatását az elmúlt évtizedek fejleményeire, a nemzeti és internacionalista érdekek összefüggését, a nemzeti vonások, az eszmék és tradíciók, valamint az internacionalizmus kölcsönhatását és együttes szerepét a párt tevékenységében. Ez a tanácskozás alkalmat szolgáltat arra is, hogy elemzésre kerüljenek a párt történetének egyes, mindmáig vitatott elméleti kérdései.

Tanácskozásunk célja tehát, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja közvetlen hatásának, jelentőségének *méltatásával együtt* az elmúlt öt évtized magyar munkásmozgalma történetének legfőbb tapasztalatait összegezze és elméletileg általánosító *választ keressen* a párt létrejöttének körülményeit, a párt stratégiáját és taktikáját, a magyar társadalom osztályainak és rétegeinek kommunista megítélése, a munkásegység, a szövetségi politika és más, a párt történetét meghatározó kérdésekre.

A párttörténeti kutató és feldolgozó munka nem lebecsülhető eredményei alapján, ma már reális képet alkothatunk a magyarországi szocialista mozgalom fejlődéséről, a kommunista párt történeti útjáról. A mozgalom fejlődésének fő vonásait, számos elvi kérdését időtálló tudományos művek világítják meg. E munka historiográfiai értékelésével még adósak vagyunk, azonban néhány általános következtetés a megjelent munkák alapján már most is levonható és időszerű. Ezek közül az alábbiak említhetők meg:

A proletariátus önálló osztállyá fejlődése valamennyi országban hosszú, összetett, ellentmondásos és ennek folytán korántsem egyenletes történelmi folyamat. Ilyen volt Magyarországon is. A magyar munkásmozgalomnak félévszázadra volt szüksége ahhoz, amíg az első szocialista egyesület megalakításától eljutott önálló osztállyá válása döntő fordulópontjáig, forradalmi pártjának megalakulásáig. Azóta ismét ötven év telt el, belső küzdelmekkel, egyesüléssel, szakadással, újra egyesüléssel, időleges vereségekkel és előbb átmeneti, majd végleges győzelemmel. 1918 novemberében, a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásával hivatott vezetőt nyertek a magyar munkás- és szegényparaszti tömegek, amelyeknek addig minden harcok áldozatkészsége eredménytelen maradt forradalmi vezérkar, forradalmi párt nélkül. 1918 novemberében vált lehetővé, hogy a magyar munkásosztály történelmi hivatásának magaslataira emelkedjék, a nemzet vezetésére képes osztállyá váljék, olyan vezető erővé, amely a *nem proletár* dolgozókkal szövetségben meg tudta és meg tudja oldani a magyar nép, az ország problémáit. E folyamat — természetesen új feltételek között és magasabb szinten — a

hatalomért vívott harc körülményei között, majd a hatalom birtokában és a szocializmus felépítéséért folytatott harc közepette is folytatódott és *teljesen lezártnak ma sem tekinthető*.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának létrejötte *objektív történelmi szükségszerűség* volt. Ady Endre szavaival — 1918–19-ben Magyarországon minden változásért kiáltott. *A kedvező objektív feltételek azonban a társadalom sorskérdéseinek megoldásához nem elegendők*. A Magyar Szociáldemokrata Párt reformista vezetői nem ismerték fel a magyar társadalom előtt álló forradalmi feladatokat, nem értették meg a munkásosztály hegemon szerepének, a parasztsággal kialakítandó forradalmi szövetségének jelentőségét. 1918. október 31-el befejezettnek tekintették a forradalmat, olyan történelmi körülmények között, amikor a belső osztályerőviszonyok és a nemzetközi forradalmi fellendülés hatásának együttes találkozása már a forradalom továbbvitelét követelték, megnyitották az utat a szocialista forradalomhoz. A szociáldemokrata párt hivatalos politikája és az objektív helyzet követelményei, továbbá a tömegek forradalmisága közötti ellentmondás mindjobban kiéleződött. Végső soron ez tette történelmileg szükségszerűvé a baloldal szakítását a Szociáldemokrata párttal, a forradalmi csoportok új pártha való tömörülését, a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakítását. Fel kellett oldani azt az ellentmondást, amely a tanácsok mindjobban erősödő tényleges hatalma és a polgári-szociáldemokrata koalíciós kormánynak a forradalom továbbfejlesztését mindenképpen bénító politikája között fennállott. Szükség volt olyan harc szervezetre, amely a tömegek élén választ tud adni a történelem által napirendre tűzött kérdésekre. Az a körülmény, hogy a kommunista párt néhány hónap alatt megnyerte a munkásosztály többségét, *önmagában is bizonyítja az új forradalmi vezérkar létrejöttének objektív szükségszerűségét. Ehhez ugyanis sem a helyes taktika, sem a tehetséges vezető garnitúra önmagában nem lett volna elegendő*.

A Kommunisták Magyarországi Pártját — mint az közismert — három forradalmi csoport hozta létre. Szervezeti elhatárolás szempontjából ez a meghatározás a történelmi valóságot lényegében jól tükrözi, ideológiai szempontból azonban bonyolultabb, sokszínűbb az a kép, amely ezeket a csoportokat jellemezte. Megtaláljuk közöttük a marxizmus korabeli értelmezésének több irányzatát, a szindikalizmus hatását, Kautsky bizonyos nézeteinek maradványait, Rosa Luxemburg és főleg Szabó Ervin örökségét, továbbá a különböző csatornákon át Magyarországra is eljutó lenini eszmék hatását. E hazai forradalmi csoportok egységesek voltak abban, hogy szembenálltak a hivatalos pártvezetéssel, *forradalmi választ kerestek a társadalom problémáira*, az ehhez vezető utak, módszerek tekintetében azonban különböztek egymástól. Mind a szociáldemokrata baloldal többségénél, mind pedig a forradalmi szocialistáknál megtaláljuk az új forradalmi párt létrehozása szükségességének — különböző indítékú és különböző árnyalatú — meg nem értését.

Kun Béla vezetésével november közepe táján hazatérő magyar hadi-

fogoly kommunisták nagy történelmi érdeme, hogy a szociáldemokrata ideológiával szembehelyezték a lenini nézetek rendszerét, a szocialista forradalom stratégiájának és taktikájának átfogó elméletét és gyakorlatát. Ez rendkívül meggyorsította a hazai baloldali csoportok ideológiai fejlődését, tömörülését, a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakítását. A leninizmus forradalmi elméletével és gyakorlatával Oroszországban megismertkedő kommunisták útján a hazai kommunista csoportok világos választ kaptak a magyar társadalmat feszítő ellentmondások megoldásának útjaira és módjaira, az alapvető kérdésekben rendkívül rövid idő alatt azonos álláspontra jutottak a Szovjet-Oroszországból hazatérő kommunistákkal. Ezek a csoportok, az új forradalmi pártba tömörülve, szinte napok alatt a munkásosztály elé állhattak, hogy választ adjanak a magyar dolgozó tömegeket foglalkoztató sorskérdésekre, hogy előkészítsék a proletárforradalmat. Így vált lehetővé, hogy pár hónap alatt tízezrek tömörültek az új munkáspártba, hogy nagy tömegek követték jelszavait, s hogy a párt rövid idő alatt tényleges vezetője, szervezője lett annak a harnak, amelyet a magyar dolgozók az igazi néphatalom megteremtéséért vívtak.

Az a körülmény, hogy az Oroszországból hazatért kommunistáknak — akiknek vezetői a Magyar Szociáldemokrata Párt régi tagjai, közülük Rabinovics József és Kun Béla függetlenített funkcionáriusai voltak — és akiknek igen jelentős szerepük volt a Kommunisták Magyarországi Pártja létrejöttében, a kommunista mozgalmat támadó burzsoá és szociáldemokrata történetírás kommunistaellenes rágalomhadjáratában jelentős helyet kapott. Nem új jelenség a haladó mozgalmak történetében, hogy az uralkodó osztályok ideológusai a forradalom „exportjáról” beszélnek, ha rendszerüket veszélyeztető nézetek elterjedésére és az ezeket az eszméket hordozó osztályok forradalmi fellépésére kerül sor. Már az I. Internacionálé vezetői is „idegen ügynökök” voltak annak idején, és azóta is kedvenc argumentuma ez a burzsoázia propagandájának. Ezzel mindenekelőtt azt akarják elhíttetni, hogy a tőkés rendszer veszélyeztetése tulajdonképpen „kívülről jön”, és ha ez a külső fenyegetés nem volna, a kapitalizmus örök időkre létezhetne válság, munkanélküliség, nyomor és háborúk nélkül.

Itt nem kell bizonyítani, hogy a marxizmus—leninizmustól mindig távol állt a forradalom exportjának, a forradalom kívülről való erőszakolásának gondolata. Annakidején *Engels* írta: „A győztes proletariátus egyetlen idegen népet sem boldogíthat kényszer útján anélkül, hogy ezzel saját győzelmét alá ne ássa.”¹ *Lenin* már 1918 júniusában figyelemztetett arra, hogy „...vannak emberek, akik azt hiszik, hogy a forradalom egy idegen országban rendelkezésre, megegyezés alapján megszülethet. Ezek az emberek vagy esztelenek, vagy provokátorok.”²

¹ Marx—Engels Vél. Levelek. Bp. Szikra, 1950. 416. old.

² Lenin Művei. Bp. Szikra, 1954. 27. köt. 491. old.

Mint ismeretes, Lenin mindig keményen bírálta az efféle nézeteket, amelyeket a trockisták és bucharinisták vallottak. Nekik válaszolva írta, hogy az ilyen elmélet teljes szakítást jelentene a marxizmussal, mert a forradalmak olyan mértékben fejlődnek, amilyen mértékben a forradalmakat előidéző osztályellentétek éleződnek. A haladó eszmék pedig mindig utat törnek maguknak, a régiéket, az elavultakat pedig fokozatosan elvesztik befolyásukat. *Ez a történelmi fejlődés objektív törvénye.*

Leninnek ezek a megállapításai teljes egészében vonatkoznak a magyarországi helyzetre is. 1918 novemberében a lenini eszmék termékeny talajra hullottak Magyarországon, mert ezek választ adtak a tömegeket foglalkoztató alapvető kérdésekre. Mi nem tiltakozunk a leninizmus átvételének vádjá ellen. A történelem bebizonyította, hogy a világ valamennyi jelentősebb forradalmi eszméje „valahonnan származott”, és sokfelé eljutott. Elegendő talán a magyar történelemben az 1848-as ifjak példájára hivatkozni, akik a francia forradalom jelszavát: a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség eszméit tűzték zászlajukra. Az is ismert, hogy a társadalmi fejlődés állomásain más és más országok kerülnek a haladás élvonalába. 1917-ben a leninizmus hazája, Oroszország töltötte be ezt a szerepet. Az orosz forradalom elméletének és gyakorlatának megismerése segítette a kommunisták vezette magyar munkásosztályt, hogy kitűzze a proletárforradalom zászlaját, hogy Szovjet-Oroszország után elsőnek lépjen a szocializmus útjára.

A magyar munkásmozgalom egyesítése a lenini eszmékkel a párt további fejlődésének is meghatározó tényezője volt. Igaz, a fiatal magyar kommunista párt politikája 1919-ben és a rákövetkező esztendőekben azt mutatta, hogy a marxizmus—leninizmus ebben az időben még nem vált minden tekintetben a párt politikájának szilárd alapjává. Ezen nem lehet csodálkozni. A marxizmus—leninizmus eszméi, amelyekre — mint maga Lenin mondta — „fél-évszázados hallatlan szenvedés és áldozatok, példátlan forradalmi hősiesség, hihetetlen energia és önfeláldozó kutatás, tanulás, gyakorlati kipróbálás, csalódások és ellenőrzés, Európa tapasztalatainak megvizsgálása és összehasonlítása”¹ stb. árán tett szert az orosz munkásosztály, — azt lehet mondani készen kapta a magyar munkásmozgalom, mint felmérhetetlen értékű szellemi kincset. Ezt a szellemi kincset a magyar kommunisták pártja csak saját tapasztalatai árán dolgozhatta fel, tehette valóban magáévá azoknak a harcoknak a folyamán, amelyeket a magyar reakció ellen, a munkásosztály oppor-tunista árulói ellen, a saját soraiban is nem egyszer befészkelődött kispolgári ingadozások és tévelygések, saját gyengeségei ellen folytatott, a kizsákmányolás megszüntetése, a szocializmus győzelemre vitele, majd pedig a szocialista építés feladatai megoldásának folyamatában.

A magyar párt történelmi tapasztalatai is azt bizonyították, hogy a

¹ Lenin Művei, Bp. Szikra, 1951. 31. köt. 10. old.

marxizmus—leninizmus élő tudomány, amely a gyakorlat alapján állandóan gazdagodik, és amelynek egyik legfontosabb követelménye: a konkrét helyzet — konkrét elemzése, a kor jellegének sok oldalú értékelése. A társadalom élete állandóan fejlődik, s ezt követnie kell a párt politikai vonalának is. Ahhoz, hogy a párt az objektív körülmények változásainak megfelelően, helyesen jelölje ki a feladatokat mind maga, mind pedig a tömegek számára, ehhez az adott korszak és ezen belül az egyes szakaszok legfőbb sajátosságainak meghatározására kell támaszkodnia. *Tudományos ülősszakunk referátumai és korreferátumai arra is keresik a választ, hogy miképpen érvényesült ez a kommunista mozgalom félvszázados történetében.*

A szocialista mozgalom kialakulásától kezdve *kettős kötöttségű*: szerves része a nemzetközi kommunista mozgalomnak — ebben az összefüggésben; ha úgy tetszik függ tőle — másrészt természetesen nemzeti talajra épül, az illető ország sajátos gazdasági-politikai-társadalmi viszonyai hozták létre, tevékenységét ezek a körülmények lényeges vonatkozásokban meg is határozzák. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a szocialista mozgalom meggyökeresedéséhez és fejlődéséhez mindkét tényezőre szükség van. Ugyanis, ha a mozgalom kialakulásánál csak az első tényező érvényesülne, akkor nem sikerülne tömegmozgalommá kibontakoztatni és fennállna a tömegektől való elszakadás, a szektává zsugorodás veszélye. Ha viszont kizárólag csak a nemzeti tényező dominálna, akkor a mozgalom könnyen elveszthetné osztályjellegét, és a nacionalizmus útjára tévedne.

Ez a kettős kötöttség — az ismert hibák és ellentmondások ellenére — 1918-ig is érvényesült a magyar munkásmozgalomban, de még jobban domináltak a kommunista párt megalakulásakor. A Kommunisták Magyarországi Pártjának létrejötte — mint szó volt róla — elválaszthatatlan az orosz munkásmozgalom bolsevik irányzatának kialakulásától, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmétől. Ugyanakkor azonban elválaszthatatlan a magyar munkásmozgalom addigi fejlődésétől és azoktól a körülményektől, amelyek létrejöttét történelmileg szükségserűvé tették.

Amikor a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásáról beszélünk és hangsúlyozzuk, hogy a párt *minőségileg újat jelent a magyar munkásmozgalomban*, nem feledkezhetünk meg a folyamatosságról sem. A *Kommunisták Magyarországi Pártja megőrzője és egyben meghaladója* a mozgalom korábbi forradalmi hagyományainak, szakítást jelent a magyar munkásmozgalom opportunistai irányzatával, de folytatását jelenti mindazoknak a forradalmi hagyományoknak, amelyeket előtte a magyar szocialista mozgalom felhalmozott.

E kérdés megítélése kapcsán különböző hamis nézetek kaptak hangot. Voltak, akik a párt létrejöttét, mint abszolút új társadalmi jelenséget, tehát a megelőző forradalmi küzdelmek teljes tagadásaként értékelték. Ezzel ellentétes nézet úgy hangzik: a párt minden haladónak minősíthető történelmi jelen-

ség közvetlen folytatója. Ismeretes egy önmagában véve nagyon különös *harmadik felfogás is* — ezt Rákosi Mátyás és csoportja képviselte —, amely a pártot *minden haladó nemzeti mozgalom közvetlen folytatójának tekintette*, de ugyanakkor tagadta a szociáldemokrata munkásmozgalmi múlttal való kapcsolatát.

Ezen a plénumon nem kell bizonyítani e nézetek tarthatatlanságát. Mindössze annyit kell megjegyezni az utóbbiról, hogy ez a nézet volt közülük a legkárosabb, mert elszakította a kommunista mozgalmat természetes talajától, hazai forrásaitól, szegényítette a magyar forradalmi munkásmozgalomnak a magyar társadalomban betöltött tényleges szerepét, hatását és valóságos eredményeit. Ez a szemlélet a különböző időszakokban nem kevés kárt okozott a kommunista mozgalomnak, gyengítette tömegbefolyását, később pedig — a két párt egyesülése után —, *a volt szociáldemokrata elvtársakkal szembeni bizalmatlanság* egyik „elméleti” alapját képezte.

Pártunknak, a Magyar Szocialista Munkáspártnak általános politikája, tudományos és kultúrpolitikája a teljes történeti valóság feltárására ösztönözte és ösztönzi a kutatókat. Az utóbbi években az ebben a szellemben született, objektíven pártos munkásmozgalomtörténeti művek — közöttük is elsősorban a párttörténeti szintézis eddig megjelent I. és II. kötete — választ adnak arra, hogy hazánkban a munkásmozgalom fő irányzatai milyen szerepet tölthettek be a különböző történeti periódusokban, hogyan és mivel járultak hozzá a társadalmi fejlődés ügyéhez Magyarországon. Az új párttörténeti szintézis nem véletlenül viseli „A magyar forradalmi munkásmozgalom története” címet. Ez tudományosan helytálló, és — úgy tetszik — igazságos, mert szakít a dogmatizmusnak a mozgalom valóságos hatáskörét, valóságos szerepét rendkívül szegényítő, tehát teljes társadalmi jelentőségét eltorzító történelemszemléletével. Politikailag pedig ez elvi alapokon nyugszik, — a párt egységének erősítését is szolgálja.

Tehát, amikor a Kommunisták Magyarországi Pártjának létrejöttéről beszélünk és hangsúlyozzuk a folyamatosságot, ez nem zárja ki annak megállapítását, hogy a párt létrejötté *minőségileg merőben újat jelent a magyar munkásmozgalomban*. A Kommunisták Magyarországi Pártja megfelelt azoknak az ismérveknek, amelyeket Lenin fogalmazott meg az új típusú forradalmi pártról. Talán nem felesleges megemlíteni, hogy e tanításokat sem szabad dogmatikusan értelmezni. Az alapvető kritériumok általános érvényűek; de részleteiben érvényesülnie kell, — mint ahogy érvényesültek is — a nemzeti sajátosságoknak. A Kommunisták Magyarországi Pártja egyik megkülönböztető jellemvonása a szociáldemokráciával szemben, hogy a forradalmi ideológiát, forradalmi célkitűzéseket követ, egyben tehát forradalmi élcsapat is.

A párt történetének tudományos feltárása érdekében, már eddig is sokat tettünk, de igen sok még a teendőnk. A gazdag párttörténeti irodalom is tükrözi, hogy a párt az elmúlt 50 év alatt teljesítette történelmi feladatát,

s minden viszontagságon át, a hibák kijavítására irányuló szüntelen törekvése útján, a magyar népet a kommunista társadalom küszöbéig vezette.

A kutató és feldolgozó munka jelentős eredményei ellenére azonban a párt félévszázados útjának egyre mélyrehatóbb megismerése a történészek további kutatómunkáját, a feltáró és értékelő tevékenység folytatását igényli. A jelenlevők — ha részleges véleményeltéréssel is — értik és tudják a párt létének, történelemformáló szerepének jelentőségét, szemléletük vezérmotívuma a marxizmus. Mi hivatásunknál fogva úgy ünnepelhetünk legméltóbban, hogy az eddigénél is sokrétűbben tesszük elemzés tárgyává a magyar kommunista mozgalom ötven évét, ha újabb gondolatokkal serkentjük a párt történetének teljesebb feldolgozását, a ma még meglevő hiányok pótlását. Van miben elmélyedni, van mit feltárni és vitatkozni való is akad bőven. A tényanyag sok tekintetben kiegészítésre szorul, a problematika rendkívül gazdag, sok kutatás, elmélyült vita szükséges ahhoz, hogy eljussunk valamennyi fontos kérdés tisztázásához. Az évforduló méltó arra, hogy a nép ünnepelje pártját, az esemény méltó arra, hogy ösztönzést adjon a történelem kutatói számára megtisztelő feladatuk folytatásához.

E gondolatok jegyében üdvözlöm a Tudományos Tanácskozás valamennyi résztvevőjét, annak reményében, hogy munkaértekezletünk nemcsak összegezi, hanem új adalékokkal, gondolatokkal gazdagítja majd pártunk történetéről eddig szerzett ismereteinket, és új feladatok megoldására ösztönöz bennünket.

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA MEGALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNELMI KÖRÜLMÉNYEIRŐL

MILEI GYÖRGY

A párt megalakulásának történelmi körülményeit egyetlen előadásban összesűriteni lehetetlen, de szükségtelen is. Az elmúlt évtizedben a korszak kutatása már számos kérdésre feleletet adott. Viszont csak a kezdetén tartunk a Kommunisták Magyarországi Pártja megszületését előkészítő ideológiai harc története feltárásának, annak megválaszolásának, hogy 1918 őszére a munkásmozgalomban kik és mennyire értették meg a magyar társadalom napirenden levő feladatait és a proletariátus szerepét e feladatok végrehajtásában. Különösen vonatkozik ez a hazai baloldali szocialisták eszmei fejlődésének vizsgálatára. Ezért elsősorban erről szeretnék szólni, a teljességre törekvés igénye nélkül.

A magyar társadalom életében a századfordulótól a történelem kettős feladat megoldását tűzte napirendre: a *még* megoldatlan polgári demokratikus átalakulás befejezését, és a *már* égetően sürgőssé vált szocialista feladatok megoldását. E kettős feladat egymásra torlódását és összefonódását az első imperialista világháború, az orosz forradalmak, amelyek a cárizmust, majd a burzsoázia hatalmát is elsöpörték, és az Európa-szerte fellendülő forradalmi mozgalmak: a tőkés rend általános válságának megnyilvánulásai különös erővel mutatták meg.

A nagyburzsoázia és a nagybirtokos osztály összefonódása, valamint a szocialista forradalom 1917 novemberétől immár konkrét példával fenyegető veszélye következtében a burzsoázia nem volt érdekelt a polgári demokratikus feladatok forradalmi megoldásában. Ebben a helyzetben a munkásosztályra várt a polgári demokratikus feladatok következetes végrehajtása is. Csak így nyílhatott meg számára a szocialista forradalomhoz vezető út. Mindezek felismerése a proletariátus pártjának volt a hivatása. Különösen halaszthatatlan volt e kötelesség teljesítése 1917—1918-ban, amikor a forradalmi válság, sőt 1918 október végén forradalom bontakozott ki. Ekkor a magyar nép gyors társadalmi felemelkedésének kulcskérdése volt: akad-e a magyar munkásmozgalomban olyan erő, amely a nemzetközi és a hazai forradalmi helyzetben felismeri a napirenden levő feladatok *forradalmi* megoldásának lehetőségét és szükségességét, látja a polgári demokratikus forradalom szocialista forrada-

lomba való átnövésének közeli lehetőségét, a megvalósításhoz szükséges különböző erők meglétét és szerepét, s amely képes ezen erők mozgósítására, harcba vitelére.

Ezek a problémák és a reájuk adott válaszok a marxista—leninisták számára ma már elméleti és történeti közhelyek, mivel ismerik az orosz forradalmakat 1918—1919-ben követő más európai forradalmakat, a fasizmus elleni küzdelem, a népi demokratikus forradalmak tanulságait. A század első évtizedeiben azonban a nemzetközi munkásmozgalom a mérhetetlenül fontos, de mégis csak az első, a felfedező lépéseket tette e felismerések irányában. Lenin tárta fel és a bolsevikok pártja alkalmazta elsőként az osztályharcnak az imperializmus korszakát jellemző új útjait és eszközeit. A nemzetközi proletariátus más osztagait — így a magyar szocialistákat is — felkészületlenül érte a forradalom váratlanul erős sodrása. Ekkor, a forradalmi áradat kibontakozása közben alakult ki az az ideológiai és politikai vita, amely az áradás romboló és építő erőinek az irányítását eredményezhette. Úgy tűnt, hogy a munkásmozgalom reformista és forradalmi erői között folyó sorsdöntő vita az orosz proletárforradalom hatására már 1919-ben a forradalmi haladást hirdetők javára dől el. Valójában csak nyitánya volt egy évtizedekig elhúzódó bonyolult küzdelemnek.

Az orosz forradalmak tényei, a bolsevikok stratégiájáról és taktikájáról érkezett hírek a nemzetközi munkásmozgalom minden addiginál jelentősebb segítségét nyújthatták a hazai feladatok, tennivalók meghatározásához. A kérdés az volt, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak addig mindig nyugatra figyelő vezetői képesek-e élni e segítséggel vagy akadnak-e más erők a mozgalomban, amelyek felismerik és alkalmazzák a bolsevizmus általános — Magyarországon is — érvényes tanításait, tapasztalatait.

A szociáldemokrata párt vezetői — híven az 1903-as programban foglalt elvekhez — meggyőződéssel vallották magukat a szocializmus híveinek, de magyarországi megvalósítását a távoli jövő feladatának tartották. Nem értették meg, sőt félreértették az osztályharc feltételeiben végbement változásokat. A századforduló látszólag békés fejlődésének, az egyes országokban elért szociáldemokrata parlamenti sikereknek hatására reformista illúziók uralkodtak el a párt jobboldali és centrista vezetői között. A küszöbön álló, általuk is szorgalmazott polgári demokratikus átalakulást elsősorban a polgárság ügyének tekintették, amelyet a proletariátusnak nem vezetnie, hanem csak segítenie kell, s amely a polgári állam által foganatosított reformokkal, forradalom nélkül is megvalósítható. A polgári demokratikus átalakulást elképzeléseik szerint a proletariátus megerősödésének és felkészülésének hosszú időszaka választja el a szocialista átalakulástól, különösen az ipari fejlődésben elmaradott országokban, tehát Magyarországon is. Mereven ragaszkodtak ahhoz a múlt századi elképzeléshez, hogy a szocialista forradalom csak az iparilag legfejlettebb országokban kezdődhet és szilárdulhat meg, ott, ahol

a proletariátus a lakosság többségét alkotja. Ebből is következett, hogy az orosz proletárforradalmat rendellenes, sajátos jelenségnek tartották, amellyel szimpatizáltak, de tapasztalatait, tanulságait nem tekintették elfogadhatónak és követendőeknek. Így a távoli szocialista forradalom szükségességét elismerő vezetők dogmatikus forradalomelmélete is akadályozta a munkásosztály és a lehető szövetségesek forradalomra való felkészítését.

1917 októberének közvetlen hatására a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőit is foglalkoztatta a forradalom közeledése és a két forradalom egymáshoz való közelsége. Az 1917. november 25-i rendkívüli kongresszuson Garbai Sándor lelkes szavakkal szólt az orosz forradalomról. Befűtött lokomotívhoz hasonlította, amely elindult Pétervárról, s amelyhez minden szociáldemokrata párt odakapcsolja a maga vonatját. A közelgő forradalom jellegéről szólva, két forradalom lehetőségét említette: „A burzsoá társadalom érzi, hogy itt — úgy látszik — nemcsak polgári forradalomról, de szociális forradalomról is lesz szó.”¹ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőiben azonban a pillanatnyi forradalmi lelkesedés után úrrá lett a „józan megfontolás”. Az ismertetett elvi alapokból kiindulva a pártvezetőség tagjai későbbi megnyilatkozásaikban, tetteikben elkerülték a forradalom gondolatát, s már csak elutasítólag vetették fel a két forradalom közelségének eszméjét.

Ilyen értelemben foglaltak állást már az 1918. február 10-i rendkívüli kongresszuson. A pártvezetőség tagjai a januári sztrájk leszerelése miatt elégedetlen munkástömegek előtt igyekeztek magukat a bolsevik eszmék és eszközök híveinek feltüntetni, amelyekkel, mint Kunfi kijelentette élni is fognak — *ha szükséges lesz*. Siettek azonban kijelenteni, hogy még nem lehet alkalmazni ezeket az eszközöket. Weltner előadói beszédében hangoztatta: „Nekünk az a meggyőződésünk, hogy a magyarországi társadalmi rend ez idő szerint nincs veszélyeztetve.” Ő fantasztákról, Garami forradalmi hóbortról beszélt azokkal kapcsolatban, akik „az orosz bolsevikiek módszereit és eszközeit akarnák most Magyarországon alkalmazni”.² A pártvezetőség tagjai (Kunfi és Garami, Weltner helyesléseivel) konkrét programként az előző évek gyakorlatához hasonlóan ismét csak a választójogi küzdelmet hangoztatták.

Hasonló nézeteket tükrözött az 1918 őszén, forradalmi helyzetben kibocsátott október 8-i kiáltvány s az október 13-i kongresszus hivatalos állásfoglalása. Kun Béla a Magyar Szociáldemokrata Pártnak e dokumentumaiban foglalt politikáját jellemezve találóan jegyezte meg a Pravda 1918. október 31-i számában megjelent cikkében: „Nemzeti liberális politika, alig észrevehető halvány rózsaszínű szocialista árnyalattal.” A szociáldemokrata vezetők stratégiai célként polgári demokratikus feladatok megoldását tűzték napirendre, mégpedig — reformista beállítottságuknak megfelelően, s egyúttal a polgári

¹ OL ME 1917. XVI. res. 7990. Az MSZDP 1917. november 25-i rendkívüli gyűlésének jegyzőkönyve.

² PI Archivum. 658. f. 1. cs. Az MSZDP 1918. február 10-i pártgyűlésének jegyzőkönyve.

partnerek bátorítása, az együttműködés biztosítása érdekében, azok nézeteivel lényegében összhangban — ezeket is lehetőleg forradalom nélkül, reformok útján, számos következetlenséggel. Ennek megfelelően tagadták a munkásosztály és pártja hegemon szerepét a közelgő átalakulásban, cáfolták a szocialista átalakulás közeli perspektívájának lehetőségét. Kunfi, aki a pártvezetőség beszámolóját előterjesztette — említést tett ugyan a tulajdonviszonyok szocialista átalakításának szükségességéről, de kijelentette, hogy ezt nem lehet elérni gyors hatalmi változtatásokkal, s csak hosszú évekig, *évtizedekig* elhúzódó osztályharcnak lehet eredménye. A fő érv, amellyel a forradalom, a tanácspolitika érvényesülésének, a proletariátus hegemon szerepének lehetőségét tagadta, és a polgári pártokkal való szövetséget indokolta: a „munkásosztály gyengesége” volt. Kijelentette, hogy a munkásosztály egyedül, saját erejéből nem képes a párt akcióprogramját végrehajtani, s még kevésbé képes arra, hogy egymaga vegye át a politikai hatalmat. Szerinte a szovjethatalom csak olyan országban valósítható meg, ahol a proletariátus a népességnek a többségét alkotja, „vagy olyan államban, ahol a proletariátusnak módjában van a kisebbségi uralomnak ugyanazokkal az eszközeivel élni, amivel a mai kisebbségek uralkodnak”.³

A munkás-, paraszt- és katonatanácsok hatalmáról beszélve azt kisebbségi uralomnak tekintette. A magyar munkásosztály erejének korlátait az önálló proletárpolitika akadályaként fogta fel, s ugyanakkor nem törődött a parasztsággal, valamint a nemzetiségekkel kialakítandó forradalmi szövetség kérdésével.

A szociáldemokrata vezetők nézeteinek megfelelően 1917—1918 folyamán fékeztek a munkásosztály önálló forradalmi harcát. Nem készítették fel és nem vezették forradalomra a proletariátust, nem sorakoztatták fel mellette a forradalmi tömegeket. 1918 októberében—novemberében — a baloldali polgári pártokkal közösen létrehozott Nemzeti Tanács-ban, majd a tömegek jórészt spontán forradalmának eredményeként létrejött koalíciós kormányban a vezetést, a hatalom nagyobbik felét átengedték a polgári pártok képviselőinek. A szociáldemokrata párt vezetői a forradalom győzelmét követően sem képviseltek önálló osztálypolitikát, amikor pedig egyedül a munkásosztály rendelkezett országosan szervezett, részben felfegyverzett tömegekkel. A polgári pártokkal közösen, a proletariátus szervezett erejét is felhasználva, arra törekedtek, hogy a társadalmi változásokat megállítsák a polgári demokratikus keretek között. A forradalom továbbvitelét váró és követelő tömegeket a teljes győzelem, a választójog segítségével elérhető továbbhaladás illúziójával kecsegtették, s véres bonyodalmakkal ijesztgetve próbálták őket eltéríteni szándékaiktól. „Semmiféle érdek nem követeli — írta a Népszava 1918. november 20-án, a Lenin távirat néven ismert szovjet felhívást kommentálva ,

³ PI Archivum. 658. f. 1. cs. Az MSZDP 1918. október 13-i kongresszusa anyagának hasáblevonata.

hogy e pillanatban egyetlen osztálynak emberfölötti erő kifejtése kísérelje meg az ország kormányzását.”

A szociáldemokrata párt vezetői elutasították a forradalmi utat olyan időszakban, amikor a belső osztályviszonyok és a nemzetközi forradalmi föllendülés kedveztek a szocialista forradalom felé utat nyitó munkás-paraszt hatalom megteremtésének. Ez a munkásosztály s vele az egész nép érdekeinek cserben hagyását jelentette. A szociáldemokrata párt e szerepe nem volt véletlen s nem volt elszigetelt jelenség. Logikus következménye volt a szociáldemokrata pártok többségében eluralkodott reformizmusnak, a centrista erők tehetetlenséget árasztó nézeteinek. Folytatása volt a pártok 1914-es csődjének, amely ekkor, 1918-ban egy sor ország szociáldemokráciájának — köztük a magyarnak — újabb csődjében tetőzött. Ez a csőd a hatalom proletár vezetéssel való megragadásának visszautasításában, a polgári rendnek a szervezett munkásság erőivel történt megmentésére való törekvésben nyilvánult meg — a munkásosztály számára párját ritkítóan kedvező történelmi helyzetben.

Ez volt az objektív alapja annak, hogy a forradalmasodó munkástömegek mindinkább szembekerültek a pártvezetőség politikájával, hogy e politikával ellentétes forradalmi nézetek és csoportok alakultak ki, s végső soron ez tette történelmileg szükségsszerűvé az új, forradalmi munkaspárt megalakítását.

Hasonló feladat érlelődött ekkor az országok egész sorában. Lenin 1918 októberében, az európai forradalmi mozgalmakról szólva hangsúlyozta: „Európa legfőbb baja és veszélye az, hogy *nincs* Európában forradalmi párt . . . A tömegek hatalmas forradalmi mozgalma természetesen pótolhatja ezt a hiányt, de ez mégis nagy baj és nagy veszély . . .”

Lenin itt megjegyezte, hogy támogatni kell „a valóban internaconalista proletárok forradalmi *csoportjait*, amelyek *minden* országban megvannak. A proletariátus gyorsan elfordul az árulóktól és a renegátoktól, a forradalmi csoportokat követi, és felneveli ezekből a maga vezetőit.”⁴

A Lenin által észlelt baj és veszély létezett a magyar munkásmozgalomban is. A magyarországi tömegek forradalmi mozgalma bizonyos értelemben valóban pótolta a forradalmi párt hiányát. A proletariátus 1917–1918-as, az orosz forradalmak hatására kibontakozott osztályharca, háborúellenes küzdelme jelezte, hogy a munkásság vitázik a szociáldemokrata párt politikájával. E jelenség egyes állomásai közismertek: a tíz- és százazreket harcba vivő mozgalmak, amelyek a szociáldemokrata párt vezetőinek kezdeményezése nélkül, szándéka ellenére indultak meg, s több esetben akaratuk ellenére is folytatódtak. Ezek csúcspontját jelentette a munkásságnak a katonákkal közös részvétele a szociáldemokrata párt vezetői által elkerülhetőnek vélt (s félt), a forradalom kezdetét jelentő fegyveres felkelésben 1918. október végén. E moz-

⁴ Lenin Művei 28. köt. 104–105. o.

galmak tanúsították, hogy a proletár tömegek forradalmi cselekvőkészsége már túllépte a szociáldemokrata kereteket. A proletariátus — csatlóva abban a reményében, hogy a szociáldemokrata pártban a célt és az utat ismerő és azon haladni merő vezetőre lel — küzdelme során életre hívta vagy felújította, megerősítette a maga forradalmi, internacionalista csoportjait, s kiemelte ezekből a maga vezetőit.

E baloldali csoportok gyökerei — amint ezt az elmúlt évtized kutatásai feltárták — a hazaiaké és a szovjet-oroszországié egyaránt, személyileg és ideológiailag a századeleji munkásmozgalom baloldali szociáldemokrata és szindikalista ellenzéki csoportokhoz, a szocializmus felé orientálódó radikális értelmiségi és diákmozgalmakhoz nyúltak vissza.

1917–1918 folyamán a hazai csoportok tevékenysége elsősorban a munkásság említett mozgalmainak kezdeményezésében, erejükhöz mért befolyásolásában és vezetésében nyilvánult meg. De a baloldali szocialisták és csoportjaik e harcok során megkezdték a szociáldemokrata párt politikájának elvi bírálását is, s megtették az első lépéseket a munkásosztály forradalmi stratégiájának és taktikájának kidolgozása felé.

1917 végén — 1918 elején ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy az orosz proletárforradalmat követendő példaként említették.

Így Alpári Gyula a Neues Politiches Volksblatt c. budapesti német nyelvű lapban megjelent cikkeiben bizonyította, hogy Lenin programjának ellenállhatatlan vonzó erőt kell gyakorolnia az orosz katonákra, a parasztokra, s mindenekelőtt a munkásokra, vagyis a termelés és a szuronyok igazi hordozóira, s ezért a maximalisták (azaz a bolsevikok) győzelmének semmi sem állhat útjába.⁵ S e győzelem hatása — vallotta meggyőződéssel — nem áll meg Oroszország határainál. „Ex oriente lux — keletről jön a fény — mondja egy régi szállóige. Valóban a fény most onnan jön — Oroszországból. Örömmel üdvözljük a Keletről felénk sugárzó fényt” olvassuk a néhány nappal később megjelent cikkében.⁶

Október tapasztalatainak érvényesítésére való törekvés jellemzi Hevesi Gyula, Komját Aladár, Révai József és mások által kiadásra előkészített „Kilencszáztizenhét” c. lap 1917 végén elkészült, de akkor meg nem jelent beköszöntőjét, amely így vallott céljáról: „1917. Ez a szám az orosz forradalom történelmi dátuma, az emberiség legnagyobb gondolata . . . 1917 gondolatát akarjuk belevinni . . .” (az emberek gondolkozásába). Az orosz forradalom szellemében kívánták felülvizsgálni a szociáldemokrácia elméletét, politikáját, s elvetni a dogmává öregedett nézeteket, fétiseket.⁷

E kezdeti időben a baloldal egy-egy részkérdésben, taktikai kérdésben opponálta a pártvezetőség álláspontját. Így a békéért és a háborús kormány

⁵ 1917. november 10. Új fordulat Oroszországban.

⁶ Lásd uo. november 24. Keletről jön a fény.

⁷ Internacionálé, 1919. január 1. I. évf. 1. sz.

ellen vívott harc módszereit illetően a baloldali szocialista felszólalások az 1917. november 25-i pártgyűlésen és a forradalmi szocialisták első rölpapjai elmarasztalták a pártvezetőség passzív, ún. „réálpolitikáját”, amely lényegében a kormányt támogatta. Figyelmeztettek, hogy az imperialista kormányoktól békét kérő és váró politika csak illúziókat kelthet, de nem vezethet a népek érdekeinek megfelelő békéhez. Még csak általánosságban szólítanak — a munkásság hangulatát is tükrözve — az orosz példa, a „bolsevikizmusi eszme” követésére. Következetes osztályharcot, a tömegekre támaszkodó politikát követelnek. A forradalmi szocialisták által megjelölt harci eszközök (fokozott gazdasági harc, általános sztrájk, a haditermelés szabotálása) még elsősorban a szindikalista hatást tükrözik. De a munkásokhoz és a fegyverben levő parasztokhoz: a katonákhoz intézett felszólításuk a békéért vívott harcra — előre lépés volt a szociáldemokrata pártnak a törvényességre, a háborús érdekekre ügyelő politikájával szemben. A Magántisztviselők 1917 karácsonyi szabadszervezeti közgyűlése és az 1918. január 13-i munkásgyűlések is az osztályharc szellemének megfelelő s annak minden eszközét felhasználó szocialista pártpolitikát követeltek, amely a tömegek forradalmi elszántságát a társadalmi rend megváltoztatására használja fel. A januári gyűléseken elfogadott határozat tovább is ment. Követelte a Budapesti Munkástanács megalakítását, amelynek segítségével a munkásság közvetlenül irányíthatja, ellenőrizheti a pártpolitikát, a pártvezetőség tevékenységét.⁸ A határozat szerzői (Vágó Béla, Hevesi Gyula és mások) részben helytelenül állapították meg a munkástanács helyét a mozgalomban azzal, hogy a párt irányítását kívánták rábízni. A határozatban így keveredik a politikai párt jelentőségét lebecsülő szindikalizmus hatása és annak túlhaladása. A *politikai hatalmat* megragadó orosz munkástanácsok példaként állítása, a munkásság bekapcsolásának igénye az aktív politikai harcba — a tanácsok útján — már Október hatását tükrözte. Pozitív vonása a határozatnak, hogy a reformista pártvezetőség helyett keresi a forradalmi munkáspolitikát megvalósítására alkalmas szervezetet.

A januári általános politikai tömegsztrájk meggyorsította a forradalmi erők szembekerülését a pártvezetőséggel. A februári rendkívüli kongresszuson felszólaló küldöttek többsége kifejezte a munkásság felháborodását afelett, hogy a pártvezetőség „a tömegek hangulatának és akaratának ellenére megfékezte és leszerelte a mozgalmat”.⁹ Tiltakoztak az ellen — Katz Lipót szavait idézve —, hogy „a forradalmat a lehetetlenségek leszögezésével” eleve lehengeteljék. S ezek a küldöttek — a pártvezetőség tagjaival ellentétben — itt már nyíltan *forradalomról* szóltak, a harc megvívásához szükséges erők felsorakoztatását követelték. Nyisztor György és mások a munkások még szervezetlen

⁸ Lásd: Népszava, 1918. január 15. A munkásság és a háború.

⁹ PI Archivum. 658. f. 1. cs.

tömegeinek, a falvak népének és az elnyomott nemzetiségeknek a harcba való bevonását sürgették, hogy „a magyar szociáldemokrata mozgalom ne legyen félmozgalom”, hogy „a forradalom egyszer kitörjön ebben az országban”. A forradalom jellegéről a küldöttek nem beszéltek, de olyan forradalomra gondoltak, amelyet a munkásosztály vezet. Ezt bizonyítja az az egyhangú helyeslés is, amely a polgári pártokkal addig követett szövetségi politika felbontására tett pártvezetőségi javaslatot kísérte. A pártvezetőség javaslata taktikai megfontolásokból eredt. De a küldöttekben az önálló, független proletárpolitika reményét ébresztette. Ez biztosította a pártvezetőség újjáélesztését is, ami azután lehetővé tette, hogy a vezetőség folytassa választójogi politikáját.

A januári sztrájkot követő hónapokban — most már Korvin Ottó vezetésével, de, mint előzőleg is, most is Szabó Ervin segítségével — a forradalmi szocialisták illegálisan terjesztett röpcédulái kíméletlenül leleplezték a pártvezetőség sztrájkleszerelő, a proletariátus forradalmi, szocialista céljait és érdekeit mellőző politikáját. Rámutattak, hogy a szociáldemokrácia elvesztette forradalmi jellegét, s a vezetők „voltaképpen nem egyebek polgári demokratáknál”.¹⁰ A proletariátus harci erejének elfecsérlése Vázsonyi fegyvertársaként küzdeni — jelentették ki — „most, amikor elkövetkezett az idő nálunk is arra, hogy megdöntsük” a gazdagok uralmán felépült társadalmi rendet. A forradalmi szocialisták 1918 tavaszán megjelent röplapjai — a *proletárforradalom*, a *szocialista állam* célkitűzését állítják szembe az MSZDP reformista politikájával. Az Európa-szerte közelgő proletárforradalomról szóltak, s az orosz proletárok példájára hivatkozva ismételten felhívták a magyar munkásokat, hogy legyenek készek a közeli proletárforradalomra. „Közel van a harc... közelebb, semmint azt veletek kishitű vezetőitek elhitetni szeretnék” — írták.¹¹

A forradalmi szocialistáknak (s a hadifogoly kommunistáknak is) a közvetlen proletárforradalomra szólító felhívásait vizsgálva — felmerül az ellenvetés: korai, elhamarkodott jelszó volt ez olyan időpontban, amikor a béke s általában a polgári demokratikus feladatok megoldása volt előtérben. Ebben az értelemben igen, korai volt. De nem volt korai abban az értelemben, hogy a szocialista forradalom közeli lehetőségének, a két forradalom egymáshoz való közelségének és az ebből adódó feladatok felismerése volt napirenden. Nem volt korai abban az értelemben sem, hogy magát a forradalom gondolatát kellett terjesztetni, a munkásosztályt forradalomra, forradalmi cselekvésre képes szervezetek megalkotására kellett felkészíteni — a küszöbön álló egész forradalmi átalakulás érdekében. S hogy ez a munka és folyamat a mozgalom egy részében a közvetlen proletárforradalom jelszavával kezdődött, ez bizonyos értelemben természetes és elkerülhetetlen volt. Az osztályharcos

¹⁰ A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai 5. köt. 73–74. old.; 90–91. old.

¹¹ Uo. 5. köt. 73–74., 90–91., 137–138., 171–172. old.

politika követelése ilyen formában is, a polgári demokratikus *forradalom* előkészítése szempontjából is, ekkor a mozgalom fejlődését mindenekelőtt elősegítő jelenség volt.

Szabó Ervinnek ebben az időben megjelent írásai, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt választójogi eltévelyedését ostorozó cikkei a Világ 1918. március 24. és 28-i számának hasábjain, valamint az egyes adatok szerint ekkor keletkezett „A szocialista munkások propaganda csoportja alapelvei” című munkája¹² — differenciáltabb képet mutatnak. A polgári demokráciát — a társadalmi fejlődés elkerülhetetlen fázisának tekintette. De elítélte a szociáldemokrata párt választójogi taktikáját, amely gyógyírnak hirdeti a választójogot a társadalom minden bajára, az olyan taktikát, amely nem elősegíti, de akadályozza „a szocializmus eszményi programjára”-nak megvalósítását. Helytelenítette, hogy a munkásosztály kizárólag polgári demokratikus perspektívával induljon harcba. Szükségesnek tartotta, hogy a munkásosztály semmiféle tevékenységében ne feledkezzék meg arról, hogy a demokrácia csak átmeneti cél a szocializmushoz vezető úton, hogy állandóan foglalkozzon „*az osztályharc minden fegyverével, minden lehetőségével és végcéljával*”.

Szabó Ervin tevékenységéről szólva emlékeztetnünk kell arra, a vele szemben fennálló adósságunkra, amelynek törlesztését az elmúlt tíz évben megkezdjük, de nem fejeztük be. Itt konkrétan az 1918-as tevékenységéről az 1930-as években keletkezett, s a felszabadulás után is élő értékelés revideálására gondolok. Ez az értékelés — bár elismerte Szabó Ervin számos érdemét — végső kicsengésében, éppen a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulását előkészítő eszmei harc tekintetében súlyosan elmarasztalta. Így Révai József 1931-ben írt tanulmányában megjegyzi, hogy Szabó Ervin nem segítette elő, sőt hátráltatta az orosz forradalom nemzetközi érvényű tapasztalatainak magyarországi alkalmazását, hogy csak a polgári demokratikus átalakulást s annak a munkásosztály általi támogatását tekintette napirenden levő feladatnak.¹³ Kun Béla 1932-ben kelt írása szerint Szabó Ervinnek a Magyar Szociáldemokrata Párt vezetőivel szembeni kritikája „nem hatott marxista módon, termékenyítően azokra az elemekre, akik Szabó Ervin felfogásának hatása alá kerültek”.¹⁴ A harmincas évek légköre vezetett e sommás és téves megítélésekhez. Az idézett 1918-as írások, Szabó Ervin 1917–1918-as tevékenysége, az a hatás, amelyet a forradalmi szocialistákon túl a baloldali szociáldemokraták széles rétegére és a szocializmus felé közeledő értelmiségiekre gyakorolt, akiknek igen jelentős része rövid és egyenes úton eljutott a Kommunisták Magyarországi Pártjához — arról tanúskodnak, hogy Szabó Ervin az orosz Október és a hazai forradalmi fellendülés hatására túllépte szindikalista korlátait. Segített megérteni, hogy túl

¹² Természet és Társadalom, 5. sz. 1919. február. Új Magyarország Könyvkiadó Rt.

¹³ Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra, 1949. 49–69. old.

¹⁴ Kun Béla: Válogatott írások és beszédek. II. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1966. 222. old.

lehet és kell lépni a polgári demokratikus célkitűzéseken, hogy elkerülhetetlen a szociáldemokrata vezetés egyeduralmának a megszüntetése. Bár egy 1916-ban kelt írásában¹⁵ azt is jelzi, hogy a háború után létrejönnek a szociáldemokráciával szemben álló forradalmi pártok, ő maga nem jutott el az új forradalmi párt megalakításának gondolatáig. Ennek ellenére kétségtelen, hogy Szabó Ervin pozitív szerepet játszott abban a folyamatban, amely a Kommunisták Magyarországi Pártja eszmei előkészítéséhez s létrehozásához vezetett. Ez Kun Béla és más hadifogoly kommunisták 1918-as irataiból, a moszkvai Szocialista Akadémia tagjává történt választásából és Szabó Ervin halálakor a Szociális Forradalom 1918. október 16-i számában megjelent nekrológból is egyértelműen kitűnik. Ez utóbbiban, amelynek szerzője minden valószínűség szerint Kun Béla, ezt olvassuk: „Az orosz forradalom óta minden szocialista Szabó Ervinben látta a munkásság közelgő, döntő harcának szellemi vezérét, lelkét, irányítóját. Mi magyar kommunisták is az orosz proletariátus győzelmes harca, a forradalmi marxista taktika igazolása közben és után csak megerősödtünk abban a meggyőződésünkben, hogy Szabó Ervin a mi emberünk, a mi vezérünk...”

Összefoglalva a hazai szocialista baloldal 1917 végi — 1918 eleji nézeteit, megállapíthatjuk, hogy egyes jelszavakban, bírálatokban már érintették nemcsak a taktika, hanem a követendő stratégia kérdéseit is. Ezek összessége — anélkül, hogy új, átfogó javaslatot alkotott volna — *lényegében már megkérdőjelezte a Magyar Szociáldemokrata Párt egész taktikáját és stratégiáját.*

*

1918 őszén a frontok összeomlását, az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlását, a forradalmi mozgalmak fellendülését már a hazai baloldali szocialisták átfogó akcióprogramjainak megfogalmazása kísérte.

A szociáldemokrata stratégia és taktika bírálatának, a pozitív javaslatok kifejtésének egyik fontos fóruma lett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1918. október 13-i kongresszusa.

A felszólaló baloldali küldöttek számára — amint ezt Pogány József kijelentette — nyilvánvaló volt, hogy „valóban forradalmi szituáció előtt állunk”, amelyet a pártnak és a munkásosztálynak fel kell használni arra, hogy önálló és proletárpolitikát kövessen. Ezt tükrözte a baloldal egyik hangadójának Landler Jenőnek a felszólalása is, aki — ragaszkodva a februári kongresszus határozatához — elvetette a polgári pártokkal való formális szövetség taktikáját. Álláspontjának lényege — amelyhez számos felszólaló csatlakozott — az volt, hogy a pártvezetőség álláspontjával szemben a proletariátus vezető szerepét, önálló osztályérdekeinek következetes képviselését

¹⁵ Huszadik Század, 1916. I. köt. 398—400. old.

kell biztosítani a küszöbön álló társadalmi változásokban. Landler és a legtöbb felszólaló véleménye tükrözte a munkásosztályba és a magyarországi forradalmi erőkhöz vetett bizalmat. Ennek megfelelően a baloldali küldöttek a Monarchia rendszerének, a háborús kormánynak a *megdöntéséről*, a területi integritás elvének és a perszonálunió tervezetének elvetéséről, a köztársaság és a munkámilícia megteremtéséről szoltak. 32 küldött — első ízben a párt legfelső fórumán — javaslatot tett a munkástanácsoknak, mint az önálló proletárpolitika szervezeti alapjának azonnali létrehozására. A pártvezetőség célkitűzéseiben való túllépés igénye sűrűsödött össze az ismétlődő követelésben: „Törekednünk kell, hogy a munkásosztály a hatalmat szerezze meg.”

A küldöttek közül dr. Hajdu Gyula szembeszállt a wilsoni politikával kapcsolatos illúziókra épülő nemzetközi orientációval. Rámutatott, hogy a wilsoni békefeltételek nem a népek, hanem az imperialisták érdekeit fejezik ki: „Wilson programja — mondotta — a nyugati modern kapitalizmus harci célja.”

A legnagyobb figyelmet a Zádor Pál, Nyisztor György és mások által aláírt és beterjesztett javaslat érdemli, amely a hazai baloldali szocialisták első átfogó akcióprogramja volt.

A javaslat kiindulásként elfogadta a pártvezetőség akcióprogramját és lehetségesnek tartotta a demokratikus polgári pártokkal való együttműködést is, ha az nem lesz ártalmára „az ipari és földműves munkásság jövőjének”. Nyisztor felszólalásában a bolsevikok taktikájára hivatkozott, akik mindenkiel együtt mentek, aki segített megdönteni a cárizmust. „Én azt mondom — jelentette ki —, hogy Károlyi Mihállyal és a radikálisokkal, a nemzetiségekkel és mindenkiel ebben az országban össze kell fognunk, hogy a gyeplő a mi kezünkben legyen.” E szavak jelzik azt az alapvető különbséget, ami a pártvezetőség álláspontja és a baloldaliaknak a forradalom céljáról, perspektívájáról vallott nézete között fennállt. Javaslatuk határozottan vallotta, megteremtődött a feltétele annak, „hogy a magyarországi szervezett ipari és földműves munkásság döntő súllyal szóljon bele az ország jövőjének intézésébe”.

A munkásosztály vezetésével indítandó harcot három fő cél megvalósításáért javasolták folytatni: az azonnali békéért, a feudalizmus maradványainak lerombolásáért, s végül, hogy a Magyarországon élő nemzetek proletariátusa átvegye az ország sorsának intézését. A harcban mindenekelőtt a parasztság szövetségével számoltak. Nyisztor szavait idézve, a magyar parasztot — az oroszhoz hasonlóan — „forradalomcsinálónak” tartották. Érdemes felfigyelni, hogy a javaslat (és más kongresszusi felszólalás is, Nyisztoré, Hajdu Gyuláé — egy november eleji nyilatkozata alapján Szántó Béláé is) közvetlen feladatként a radikális *földosztás* mellett foglalt állást, mint ami biztosítja a parasztság csatasorba állását a forradalom oldalán. Emellett az agrárkérdés szocialista megoldását sem vetették el. Szükségesnek tartották minden állami

eszköz igénybevételeével elősegíteni a földművesszövetkezetek létesítését. E terv több vonása közel állt az agrárkérdés lenini megoldásához.

A baloldaliak javaslata a polgári demokratikus vívmányok tekintetében, így a nemzetiségek kérdésében is, a pártvezetőség akcióprogramjánál konkrétabb, következetesebb megoldásokat követelt. Emellett a létrehozandó forradalmi kormány kötelességei közé sorolt több, a nagytőke pozíciói ellen irányuló feladat elvégzését is. Közülük a legfontosabbak az ipari üzemek, a bankok és a hitelintézetek szocializálása, a munkások és az alkalmazottak részvétele a termelés irányításában.

A javaslattevők még nem tanácsköztársaságot akartak életrehívni. A proletariátus vezette polgári demokratikus forradalom eredményeként létrejövő munkás-paraszt demokratikus hatalom körvonalait vázolták fel, amely előkészíti a szocialista forradalom kibontakozását.

Zádorék javaslata nemcsak első, de egyben, sajnos, ekkor az utolsó olyan program volt, amelynek kiinduló pontja a polgári demokratikus feladatok forradalmi, proletár vezetéssel történő végrehajtása, s ezek megvalósítása után tűzte ki, közeli célul, a szocialista átalakulást. A többi baloldali akcióprogram, 1918 októbere után már helyesen, a proletárforradalom feladatából indult ki. De az előbbi javaslattól eltérően nem fordított kellő figyelmet a befejezetlen polgári demokratikus forradalom végigvitelének szükségességére — például a falun, amely október után is, még csak erre volt felkészülve, s erre várt.

A reformista és a forradalmi nézetek összecsapásának, elhatárolódásának nagyjelentőségű állomása volt ez a kongresszus még akkor is, ha az elhangzott forradalmi javaslatok ekkor csak javaslatok maradtak, s a tömegekhez sem jutottak el. Jelezték, hogy a baloldal közeledik a történelmi feladatok és megoldásuk útjának felismeréséhez.

A baloldal más képviselői is jelentkeztek e napokban a forradalmi proletárpolitika követelésével. 1918. október 25-én Somló Dezső a vegyipari munkások egyik vezetője Garami Ernőhöz küldött levelében figyelmeztette, a párt vezetőit, hogy a reakció tobzódása, a világháború öt esztendeje megérlelte a helyzetet nemcsak a polgári szabadságjogok diadala, hanem a szocialista eszmék közeli megvalósítása számára is. „Tessék tudomásul venni a mi jelentkezésünket — írta —, *minél előbb akarjuk* a szocialista köztársaságot.” Őva intette a szociáldemokrata pártot attól a bűntől, hogy a demokratikus erők közeli uralmának részeseként megfelelkezzenek a szociáldemokraták igazi feladatáról — a szocialista köztársaság és vívmányainak megteremtéséről.¹⁶

Október utolsó napjaiban — nézeteikkel összhangban — a szocialista baloldal jelentős része (Szántó Béla, Vágó Béla Korvin Ottó, Landler Jenő)

¹⁶ PI Archivum. 659. f. 1918/1.

részt vett a polgári demokratikus *forradalmat* győzelemre segítő katonai és munkásfelkelés szervezésében és irányításában, bevonva ezzel a magyar munkásmozgalom fegyvertárába a fegyveres felkelés eszközét.

*

A polgári demokratikus forradalom győzelme hatalmas lépést jelentett előre — a múlttal szemben. Így a korábbinál összehasonlíthatatlanul kedvezőbb talajt biztosított a forradalmi munkásmozgalom kibontakozása számára.

Ugyanekkor azonban születésének elkésettsége és körülményei miatt (vezetése nem a munkásosztály és pártja kezében volt) az új hatalom — kezdetől fogva egyben torlaszt is jelentett a már küszöbön álló, a munkás- és katonabakancsokkal türelmetlenül döngető holnappal szemben.

November első napjaiban a forradalom bódító győzelmi mámorából felébredve, a baloldali szocialisták mind nyíltabban szembeszálltak a hatalomra jutott polgári-szociáldemokrata kormány megálljt, „rendet” hirdető szavaival és tetteivel.

Már e napokban elhangzottak azok a követelések, amelyek szembefordultak a tőkés rend megszilárdítását szolgáló polgári demokratikus illúziókkal. A „Vegyipari Munkás” november 1-i számában, valószínűleg Somló Dezső tollából származó cikk leplezi le Wilson példaként és megmentőként kikiáltott demokráciáját. „Wilson a népek szabadsága alatt nem ért egyebet a kizsákmányolás szabadságánál” — írta. A bolsevikok, a német Spartacusok hirdette demokrácia megvalósítását vallja a szocialisták feladatának, s ezért a Magyar Nemzeti Tanácsot nem tekinti egyébnek, mint „bátor szónak az eddig lefojtott magyar levegőben”, s amely bátor szót követi a második is: a magyar munkások és katonák tanácsa.¹⁷

E gondolatok tömegtámogatásának első megnyilvánulása a november 1-i Tisza Kálmán téri munkásgyűlés volt, ahol már a *szocialista köztársaságot* éltették.

A továbbhaladás mellett emelt szót e napokban — a baloldali szocialisták álláspontjához közeledő Lukács György, aki a Világ 1918. november 10-i számába írt cikkében figyelmeztetett, hogy a köztársaság jelszavával sorakoztak fel a tényleges társadalmi haladás ellenségei is. Figyelmeztette a félúton megállni szándékozókot, hogy „a köztársaság kivívásában csak megkezdődött és nem fejeződött be a forradalom”. A továbbhaladás útját illetően Lukács — mint több más hazai szocialista is — még ingadozott. Egyrészt látta, hogy a gazdasági és a társadalmi viszonyok lehetővé teszik a proletariátus osztályuralmát, másrészt, valamiféle eszményi demokrácia talajáról erkölcsi-

¹⁷ Vegyipari Munkás, 1918. november 1. A forradalom útja.

leg elutasította a bolsevizmust, mint az osztályelnyomás új formáját.¹⁸ Lukács rövid idő alatt túljutott e felfogásán. Tudomásul véve a proletárdiktatúrának, mint átmeneti fázisnak elkerülhetetlenségét, 1918 decemberében a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja lett. Lukáccsal egyirányban haladtak az ún. „Vasárnapi Társaság” tagjai, akik közé Lukács mellett a szellemi élet olyan kiválóságai tartoztak, mint Antal Frigyes, Balázs Béla, Bolgár Elek, Fogarasi Béla, Lesznai Anna, Mannheim Károly és mások. Buktatókon és kríziseken keresztül legtöbbjük „vasárnaposból” kommunista, a Tanácsköztársaság aktív harcosa lett.

Az általunk vizsgált kérdések szempontjából az egyik legjelentősebb írást a „Magyarországi Szocialisták Független Csoportja”-t szervező ellenzéki szocialisták bocsátották ki „Minden proletárhoz!” címmel. Ez az akcióprogram leleplezi a polgári-szociáldemokrata kormánynak azt a kísérletét, hogy a létrejött hatalmat a dolgozók hatalmának tüntesse fel. Felhívta a proletariátust, hogy használja ki a kedvező viszonyokat: a forradalom megállás nélkül pusztítsa el a kizsákmányolást, vegye köztulajdonba a tőkét és a termelőeszközöket, teremtsen meg „a felszabadult proletárok államhatalmát”, a szocialista, a kommunista köztársaságot. „Ma még lehet tenni sokat, ma még egy párt sem egyedüli ura az államhatalomnak, ma még mi vagyunk az erősek! Ma még megvan a forradalmi lehetőség! Ma még annak kell történni, amit mi akarunk! Ki tudja azonban, mit hoz a jövő”¹⁹ — írták a kiáltvány szerzői, óva a proletariátust a megtorpanás, a tőkés rend újbóli megerősödésének veszélyétől. Ez a momentum más baloldali szocialisták írásaiban is visszavisszatér.

Így a Kassák Lajos szerkesztette „Ma folyóirat első világszemléleti különszáma”-ban közzétett „Kiáltvány a kommunista köztársaságért!” is azt a törekvést leleplezi le, amely az antantra támaszkodva kísérli meg „a ránk is átragadt nemzeti demokrácia” leple alatt Magyarországon is fenntartani a polgári tulajdonviszonyokat. Éberségre szólít azokkal szemben, akik a tőkés világrendet „a forradalom cégérezése alatt” akarják megmenteni. Így a szociáldemokrata vezérek ellen is irányítja a proletárok haragját: „azok ellen, akik süketen és vakon a vállukat és a ti vállaitokat kínálják fel egy nemzetiszínű demokráciának”.

Hasonlóképpen szállt harcba e lap hasábjain Boross F. László a „többet követelő munkásakat” csitító szociáldemokrata politikával. Anakronizmusnak nevezi azt a kísérletet, amely 1918-ban a demokráciát és a köztársaságot tűzi végcélként napirendre. Az 1918-as forradalom reális tartalmául a szocialista eszmék győzelmét, a munkásosztály hatalmát jelöli meg: „Mi nem demokrata köztársaságot, hanem szocialista köztársaságot akarunk és nem

¹⁸ Szabadgondolat, 1918. december 10. sz. Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma.

¹⁹ Minden proletárhoz. (Bp. 1918.)

szociáldemokráciát, hanem szocializmust a szó koncessziótlan értelmében, szocializmust a mába átértékelt marxi értelemben.” Az, hogy ez utóbbin mit ért, a Szabadgondolatban nem sokkal később megjelent cikkéből világossá válik. Itt kijelentette: „egyetlen reális megoldási lehetősége a kapitalizmus szocializmus problémának a proletárdiktatúra”, a bolsevizmus.²⁰

1918 november második felében a továbbhaladás központi kérdésévé a szocializmus bolsevik útja, a proletárdiktatúra vált. Ennek jellemző megnyilvánulása volt a Szabadgondolat bolsevizmussal foglalkozó különszáma, amely a magyar szellemi élet számos baloldali kiválóságának (Jászi Oszkárnak, Varga Jenőnek, Lukács Györgynek, Polányi Károlynak és másoknak) adott teret, hogy kifejthesse támogató vagy elmarasztaló nézetét. Itt csak arra van módunk, hogy röviden utaljunk azokra az írásokra, amelyek jelzik a bolsevizmus, a proletárdiktatúra általános érvényű tapasztalatainak felismerését. Varga Jenő „A bolsevik uralom jövő kilátásai” című írásában leszögezte, hogy az oroszországi munkáshatalom egyéves tapasztalata bebizonyította: a bolsevik koncepció, a proletariátus diktatúrája nem megvalósíthatatlan utópia. Sisa Miklós, a forradalmi szocialisták egyik vezető képviselője kifejtette, hogy a szocializmus akut válságából nincs más kivezető út, mint átvenni a bolsevizmusból mindazt, ami benne maradandó: a szovjeteket, a proletariátus diktatúráját, s azt a tényt, hogy a szocializmust a jelen programjává tették.²¹ Ebben a szellemben állt ki a bolsevikok mellett e napokban a magyarországi szocializmus nagyszerű paraszti képviselője: Nyisztor György is a „Világ szabadság” 1918. november 23-i számának hasábjain. Szembeszállt a bolsevizmusról terjesztett rágalmakkal. Kijelentette, hogy a bolsevizmus és a szocializmus ma egyet jelent. A bolsevikok tették meg az első bátor lépést az imperialista kizsákmányolás ellen, megmutatták az utat, amelyen az egész világ proletariátusának — ha boldogulni akar — haladnia kell. Éppen ezért „a bolsevikieket követnünk kell” — vonta le Nyisztor a végső következtetést.

A hazai baloldali forradalmi szocialisták — ekkor már a Szabó Ervin Kör megalakításán fáradozó, közös csoportosulásának nem volt még írásos, kidolgozott akcióprogramja. Vitái középpontjában azonban ennek alapelvei álltak. A viták részleteit nem ismerjük, esszenciájukat azonban igen. Ezt az 1918. november 16-án, a parlament előtti téren terjesztett röplap foglalta össze, amelyben nemcsak a Lenin táviratról adtak hírt. A röplap központi jelszava: „Szocialista köztársaságot akarunk!” — a további osztályharc célját is megjelölte. A köztársaság kikiáltásának ünnepe során felharsant jelszó nyílt elítélése volt a polgári rend megszilárdítására irányuló törekvéseknek, a szociáldemokrata vezetők politikájának, nyílt követelése a forradalom folytatásának.

1918 november közepén a kocka el volt vetve a magyar munkásmoz-

²⁰ Szabadgondolat, 1918 december. Különszám: A bolsevizmus. 247—249 old.

²¹ Szabadgondolat, 1918 december. Különszám: A bolsevizmus. 226—228., 249—251. old.

galom reformista és forradalmi irányzatai között. A hazai baloldal többsége a szociáldemokrata képlettel szemben hirdette, hogy a tőkés rend megreformálása helyett azonnal tovább lehet és kell lépni a szocialista átalakulás felé. A hazai szocialisták egy része az azonnali proletárforradalom jelszavát hangoztatta. Mások a polgári demokratikus forradalom következetes megvalósítását sürgették, amely szocialista feladatokat is megold, s átnő szocialista forradalomba. Mindkét elképzelés pillére a munkásosztály hegemon szerepének követelése, a munkás-paraszt (szegényparaszt, katona) szövetség megteremtése volt. E szövetség gyors megvalósításának és megszilárdításának zálogát a baloldal jelentős része a nagybirtok forradalmi felosztásában látta. Ezzel kapcsolatban is észlelhető, hogy elsősorban a baloldali szociáldemokraták ismerték fel, legalábbis részben, a polgári demokratikus feladatok jelentőségét. Némileg előre tekintve megállapíthatjuk, hogy e felismerés volt a csírája azoknak a későbbi meg-megújuló törekvéseknek, amelyek a KMP politikájában e téren mutatkozó hibák kijavítását szorgalmazták. 1918 végén — 1919 elején azonban a szociáldemokrata pártnak a polgári demokratikus feladatoknál megrekedő politikája, valamint a közvetlen szocialista forradalom megvalósuló elméletének és gyakorlatának sodró lendülete az ő tudatukban is háttérbe szorította ezeket a felismeréseket.

A hazai munkásmozgalom baloldali harcosai — ellentétben a Szociáldemokrata Párt vezetőivel — elébe mentek a forradalom Pétervárról elindult lokomotívjának. A megmozdulások élén jártak, felismerték a szocialista haladás közeli lehetőségét és szükségyszerűségét. De a hazai baloldal képviselői még nem látták, hogy a szocialista forradalomra való felkészülés a forradalmi és a reformista erők gyors polarizációját és az előbbieket szilárd tömörítését követeli meg, s hogy ennek kiindulópontja a megalkuvókkal fennálló „egység” felszámolása, és az új, forradalmi munkáspárt létrehozása.

Az első világháborút követő forradalmi válság rendkívül meggyorsította az internacionalista, baloldali szocialista csoportok és irányzatok önálló kommunista pártokká alakulását. Magyarországon különösen gyors volt ez a folyamat, mert a heveny forradalmi krízis objektív hatása kiegészült ama magyar munkásmozgalmi harcosok tapasztalatainak érvényesülésével, akik hadifogolyként kerültek Oroszországba, s ott az Októberi Forradalom résztvevőiként, a bolsevikok hatására kommunistává fejlődtek. Ők hozták létre a munkásmozgalmi tapasztalatokkal rendelkező, sokoldalú marxista felkészültségű, s ott nemzetközileg is kiemelkedő forradalmárrá érett Kun Béla vezetésével az első magyar kommunista szervezetet: az OK(b)P Magyar Csoportját, amely a hazai földtől távol is — összetételét, munkáját és céljait tekintve — a magyar munkásmozgalom szerves része, folytatása, új forradalmi hajtása volt.

A hadifogságba került magyar szocialistáknak — a hazaiaknál kedvezőbb helyzetben — lehetőségük nyílt közvetlenül megismerkedni az orosz

forradalom tapasztalataival, a bolsevikoknak Lenin vezette évtizedes eszmei küzdelme során, tudományosan kimunkált (s részben már kipróbált) tanításaiival az osztályharc új lehetőségeiről, útjairól, eszközeiről. Különösen Kun Béla szerzett kiemelkedő érdemeket azzal, hogy felismerte a lenini eszmék, az orosz proletárforradalom sok általános, nemzetközi érvényű vonását, azt, hogy az imperializmusról, a szocialista forradalomról, a proletariátus hegemón szerepéről, a parasztsággal való szövetségéről, a proletariátus diktatúrájáról, a tanácsokról, az új típusú munkáspártról szóló tanítások lényegükben kulcsot adnak a hazai kérdések megoldásához is. Elsőként ő kísérelte meg, hogy ezekre támaszkodva átfogó választ adjon a magyar társadalom megoldását követelő problémáira. Társaival együtt elsőként ő értette meg és fejtette ki, hogy az imperializmus, a világháború, a győzelmes orosz proletárforradalom, a széles körű európai forradalmi fellendülés körülményei között érlelődő *magyarországi forradalom a proletariátusnak és forradalmi pártjának vezetésével (de csakis így) eljuthat a történelem által közeli feladatként napirendre tűzött szocialista forradalomhoz*, a tőkés rend megdöntéséhez, a munkáshatalom megteremtéséhez.

A hadifogoly kommunisták e felismeréssel új perspektívát nyitottak a magyar munkásosztály előtt, elősegítették, hogy hátat fordíthasson a bátor tettektől való viszolygás politikájának, amely a szociáldemokrata párt jóvoltából béklyóba verte a munkásosztály kezdeményező erejét.

A proletárforradalmat azonban nemcsak közeli, de *közvetlen* feladatnak vélték. A polgári demokratikus feladatok jelentőségét lebecsülték, túlhaladott szakasznak tekintették. Ez az elméleti hiányosság több politikai hiba forrása lett a szocialista forradalom előkészítésének és a Tanácsköztársaság fennállásának időszakában, sőt a kommunista mozgalom későbbi története során is.

A Magyar Csoport vezetői, a hazai forradalmároktól eltérően, nemcsak felismerték, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt képtelen a forradalmi harc vezetésére, hanem eljutottak a logikus végkövetkeztetéshez is: szükségszerű az új típusú, forradalmi munkáspárt megteremtése. A Magyar Kommunista Csoport 1918 márciusától széles utat nyitott a bolsevik eszmék magyarországi elterjedéséhez. Lehetővé tette a forradalmi káderek egész csoportjának felnevelését. A hadifoglyok százezreihez juttatta el Oroszországban, s hazatérők segítségével az itthoni tömegekhez is, a béke, a társadalmi haladás megvalósításának forradalmi gondolatát. Szívós harcot folytatott a magyarországi szociáldemokratizmus elméletének és gyakorlatának leleplezéséért. Így a maga eszközeivel, a távolból is részben előkészítette a magyar proletariátus forradalmi pártjának létrehozását.

A november közepén hazatérő magyar kommunisták Kun Béla vezetésével a bolsevik nézetek rendszerét, a szocialista forradalom stratégiájának és taktikájának átfogó elméletét és gyakorlatát, a forradalmi internacionalizmus általuk már az orosz polgárháborúban valóra is váltott eszméjét, a proletár-

forradalom hazai és nemzetközi győzelmébe vetett szilárd hitüket állították szembe a szociáldemokratizmussal, a szociáldemokrata párt politikájával. Az általuk közvetített eszmék és tapasztalatok hallatlanul meggyorsították a baloldali szocialista csoportok tömörülését. *Meggyorsították* — amint ez a szó értelméből is következik — *egy már kialakuló, erősen előrehaladott folyamat logikus kiteljesedését.* Az előkészítő megbeszéléseken Kun Béla energikus, meggyőződéstől fűtött, a bolsevik eszmék és gyakorlat tapasztalataiból erőt merítő személyisége kiemelkedő szerepet játszott. Ezért méltán nevezhetjük a kommunista párt megalakítójának. Ismeretes, hogy a tárgyalások rövid egy hét leforgása alatt eredményre vezettek: a hazatértek és az itthoni forradalmi csoportok képviselőinek közös elhatározásából 1918. november 24-én életre kelt a Kommunisták Magyarországi Pártja. A gyors siker egyik alapja az volt, hogy a hazai munkásmozgalom forradalmi csoportjaiban szinte egy időben a Szovjet-Oroszországban tevékenykedő magyar forradalmárokkal — lényegében azonos válaszok érlelődtek a magyar társadalom továbbfejlődésének irányáról, a munkásosztály szerepéről. Az alapvető nézetek azonossága folytán az új párt alapításának szükségességét a hazai baloldal sok képviselője rövid idő alatt megértette: többen azonnal, mások néhány hét múlva csatlakoztak a Kommunisták Magyarországi Pártjához, s a harmadik, 1919. március 21-ig a szociáldemokrata pártban tevékenykedő csoport jelentős része is összeforrt ezután a kommunista mozgalommal.

A hadifogoly kommunisták tevékenysége és kezdeményezése nélkül 1918 novemberében még nem alakulhatott volna meg a Kommunisták Magyarországi Pártja, a Tanácsköztársaság létrejöttének e döntő tényezője. De a hazai baloldali szocialisták útkeresése és harca, a munkásosztállyal kialakult kapcsolatai nélkül sem válhatott volna a kommunista párt rövid idő alatt széles hatósugarú politikai erővé. A hazatértek és az itthoniak egymásra találása tette lehetővé, hogy a magyar munkásmozgalom forradalmi elemei a Kommunisták Magyarországi Pártjába tömörülve, napok, hetek alatt a magyar munkásság elé állhattak, hogy — amint ezt a Vörös Újság első száma írta — „a szükségszerűen elkövetkező, sőt már ittlelvő proletárforradalomra” előkészítsék. 1918 végétől vált tudatossá a munkásmozgalomban a történelem által objektíve már napirendre tűzött feladat: felkészülni a szocialista forradalom megvívására és végigvitelére. Ez a feladat, az ideiglenes történelmi kitérők ellenére, soha többé nem hiányzott a magyar munkásmozgalom perspektivikus céljai közül. Minden közbenső cél megvalósítása ezt szolgálta, ezt készítette elő.

A Kommunisták Magyarországi Pártja létrejöttével indult meg ez a folyamat, amelynek során a magyar munkásmozgalom magába fogadta korunk legjelentősebb eszméit: a leninizmus tanításait és módszereit, s évek, évtizedek során mindinkább megtanulta ezeket a hazai helyzet sajátosságainak megfelelően, alkotóan alkalmazni, és továbbfejleszteni.

A kommunista párt megalakulása tehát csak kezdete volt a leninizmus elsajátításának. Nem is lehetett másként. Mégis, nem is olyan régen, a történetírás a magyar munkásmozgalomtól és vezetőitől a nemzetközi munkásmozgalom új utat mutató eszméit, szinte azok megjelenésének pillanatából számon kérte. Nem ritkán olyan tartalommal és formában, ahogyan azok csak évekkel később kristályosodtak ki. Ez az eszmék terjedésének végtelenül szimplifikált, történelmietlen szemléletéből fakadt. Ma már túl vagyunk ezen, s felesleges is volna említeni, ha nem találkozoznánk e szemlélet nyomán felgyülemlett megoldatlan feladatokkal. Ezek közül itt csupán egy, bár önmagában is meglehetősen komplex feladatról ejtenék szót.

A Kommunista Magyarországi Pártja megalakulását, a Tanácsköztársaság történetét tárgyalva gyakran beszélünk a leninizmus (esetenként szinonimként említve, a bolsevizmus) elsajátításáról. E közben nem vettük kellően figyelembe, hogy ma a leninizmus alatt a lenini eszmék letisztult, a történelem, a társadalom fejlődése által igazolt rendszerét, módszerét értjük, hogy az így kialakult kép nem minden esetben, vagy nem teljesen vág egybe Lenin 1917–1918-as nézeteivel, s hogy ez utóbbiak sem mindig és teljesen azonosíthatók a bolsevizmussal, a bolsevik pártban ez időben meglevő egyéb nézetekkel. Mindez nem szorul részletes magyarázatra. Lenin 1917–1918-as nézetei — amelyekkel a magyar kommunistáknak ekkor módjuk volt megismerkedni — a további években a történelmi körülményeknek megfelelően változtak, konkrétabb formát öltöttek, a korábbinál általánosabb érvényre, elismerésre találtak a bolsevik pártban és a nemzetközi munkásmozgalomban (pl. az agrárkérdésről, a párt helyéről és szerepéről a proletárdiktatúra rendszerében stb.). Egyes nézeteket pedig, bár ezekben az években jelentős szerepet játszottak — pl. a világforradalomról, a proletárforradalom várható gyors terjedéséről mindenekelőtt Európában —, a történelem nem igazolt.

A magyar kommunisták 1918-ban a bolsevizmust s annak magvát: a lenini tanításokat a maguk *akkori*, forrásban levő, ellentétektől sem mentes formájukban ismerték meg. E tanítások közül nem egyet csak a történelem laboratóriumában ezután lefolyt, negatív és pozitív eredménnyel végződött kísérletek erősítettek meg, vagy vetettek el. Példaként csupán az agrárkérdés 1917-es lenini megoldását említeném, mely csak nehezen tört utat, minden szocialista pártban, a bolsevik pártban is, a korábban általánosan elfogadott azonnali kollektivizálás elméletével szemben. A kommunák alakításának 1918-as, helyenként túlzott forszírozása Oroszország-szerte, a kommunák alakításának azonnali napirendre tűzése az 1919-ben felszabaduló Ukrajnában — jelzi, hogy az agrárkérdés korábbi, dogmává merevült felfogásán túl, a friss, *1918-as bolsevik nézetek és tapasztalatok* is hatottak az Oroszországban ekkor tevékenykedő s onnan hazatérő hadifogoly kommunistákra. Az orosz és az ukrán negatív tapasztalatok mellé súlyos érvként sorakoztak fel később az 1919-es magyar tanulságok, amelyek segítették megértetni a nemzetközi kom-

munista mozgalommal az agrárkérdés fokozatos, többlépcsős, lenini megoldásának törvényszerűségét.

Mindezzel csak jelezni kívántuk azt a feladatot, amely a magyar kommunista mozgalom eszmei arculata kialakulásának, a bolsevizmus térhódításának tanulmányozása során a következő években vár reánk. Ha valós, igaz történeti képet kívánunk kapni erről, ha az akkori és későbbi politika tényleges eszmei gyökereit kutatjuk — már pedig erre törekszünk —, akkor a bolsevizmust és hatását a maga sokrétűségében, bonyolultságában kell tanulmányoznunk. Teljesen nyilvánvaló, hogy sok kérdés csak más országok történetészeivel közösen oldható meg. Mindenesetre magunknak is hozzá kell látnunk az általunk elkezdhető és elvégezhető munkához.

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA TÖRTÉNETÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

(1919. aug 1. — 1944.)

SZABÓ ÁGNES

Az ötvenéves magyar kommunista mozgalom történeti útjára, a szocialista fejlődést igénylő ember büszkeségével tekintünk vissza. Egyúttal azonban a történész kritikus szemével vizsgáljuk pártunk félévszázados múltjának küzdelmeit.

Amikor 1918. november 24-én a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakult, alapítói s a mögéjük felsorakozó tömegek az idők szavát megértve vetették bele magukat a politikai küzdelmekbe. A fiatal kommunista párt bátran és lendületesen vezette a népet a forradalom útjára, amelyen haladva a munkásosztály a többi elnyomottal együtt egy egész világot nyerhetetett. 1919 csodálatos tavaszán és nyarán Magyarországon is — mint a közeli Oroszországban már előbb — valósággá lettek a Kommunista Kiáltvány eszméi. A Tanácsköztársaság 133 diadalmas napját azonban vereség követte, s a magyar kommunista mozgalom ötven esztendő történetének felét — szinte pontosan egy negyed évszázadot — illegalitásban küzdötte át. A párt, amelyet a történelmi szükségszerűség 1918 őszén elemi erővel dobott a politikai küzdelmek élére, 1919 augusztusában látszólag jelentéktelen társadalmi tényezővé zsugorodott.

Ez azonban csak a látszat volt. A párt tényleges szervezeti erejének mértékétől szinte teljesen függetlenül proletárok ezrei, elnyomottak tízezrei benne látták továbbra is egyetlen reménységüket, s az uralkodó osztályok benne látták továbbra is halálos ellenségüket. Ezekben az érzésekben elsősorban az a nagy erkölcsi erő jutott kifejezésre, amelyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom országa reprezentált, ki előtt a napfényes jövő ígéreteként, ki előtt fenyegető sötét árnyékként. Emellett szerepet játszott bennük a magyar kommunisták rövid, de mindkét fél számára örökre emlékezetes nyílt szereplése is a forradalom történelmi színpadán. Azonban sem a vöröscsillagba vetett reménykedés az egyik oldalon, sem a vörös rémtől való rettegés a másik oldalon önmagában és együttesen sem lett volna elegendő ahhoz, hogy a kommunista mozgalom a magyar politikai életben tényleges szerephez jusson. Ehhez a pártnak ujja kellett szerveznie önmagát, azaz ki kellett alakítania az új helyzetnek megfelelő szervezet kereteit, a megváltozott tár-

sadalmi körülményeknek megfelelő politikáját és e politika érvényre juttatásának gyakorlati módjait. Ez alkotta az illegalitás 25 éve alatt a párt tevékenységének tartalmát.

A Kommunisták Magyarországi Pártja illegális korszakának történeti kérdéseit már számos tanulmány, monográfia, tankönyv feldolgozta. Értethető azonban, hogy a bonyolult problémakör minden részletére és a részeredmények összegezésére még nem került sor a maga teljességében. Jelen felszólalásunk azt a célt tűzi maga elé, hogy a további tisztázódás érdekében részben az eddigi feldolgozások alapján, részben az új kutatások eredményeként felhívja a figyelmet a két világháború közötti magyar kommunista tevékenység néhány vonására.

*

1918 őszén a párt hármas feladat előtt állott. Ki kellett építeni szervezeteit, meg kellett ismertetni a tömegekkel politikai céljait, megnyerve őket a proletárdiktatúra gondolatának, végig kellett vívni a küzdelmet a forradalom győzelméért.

A Tanácsköztársaság megdöntése után az illegalitásba szorított kommunista mozgalom előtt lényegében ugyanezek a feladatok állottak. Természetesen e feladatok csak általánosságban voltak ugyanazok, hiszen a párt helyzete alapvetően megváltozott és más volt az a társadalmi, politikai és gazdasági közeg, amelyben a párt harca végbement.

A Kommunisták Magyarországi Pártja reorganizálása szempontjából nem volt közömbös, milyen tapasztalatokat visz magával a kommunista mozgalom. Nos, a proletárforradalom győzelemre juttatása, a néhány hónapos aktív államépítő munka ellenére a fiatal kommunista mozgalom kevés olyan tapasztalattal rendelkezett, amelyet az illegalitásban hasznosíthatott.

A forradalom hullámverése közepette létrejött kommunista pártok Európa-szerte tapasztalatlanok voltak. A történelem ugyanis nem hagyott számukra tanulási időt. Nem az osztályharc összecsapásainak történelmi korszakokra terjedő sorozatában tanulták meg hogyan harcoljanak a tömegekkel együtt a tömegekért, hanem többségüknek létrejöttük után azonnal az osztályharc legkiélezettebb formájában a hatalomért vívott közvetlen küzdelemben kellett megállni a helyüket. Így történt ez a Kommunisták Magyarországi Pártja esetében is. Ezzel magyarázható, hogy a fiatal kommunista mozgalomnak a forradalomban betöltött vezető szerepe ellenére a proletárdiktatúra megdöntése után sok mindent nemcsak előlről kellett kezdenie, hanem az újrakezdés során kellett tulajdonképpen megtanulnia.

Nem volt elegendő az új típusú forradalmi párt szervezeti formáit, politikai feladatait megérteni és a célokért lelkesen harcolni. A marxizmus — leninizmust mind tudományt és tudományos módszert kellett elsajátítani, mégpedig úgy, hogy alkalmazni tudják a nem forradalmi korszakokban is.

Nem véletlen, hogy Lenin a forradalmi hullám első ellanyhulása után a fiatal pártok figyelmét a „Baloldaliság, a kommunizmus gyermekbetegsége” című munkájában a bolsevik párt egész fejlődésének tanulmányozására hívta fel. Feltette a kérdést: „Nem kellene-e a szovjethatalomnak és a bolsevikoknak szóló üdvözlőlevelet gyakrabban kiegészíteni azoknak az okoknak igen komoly elemzésével, amelyeknél fogva a bolsevikok meg tudták teremteni a forradalmi proletariátus számára nélkülözhetetlen fegyelmet?” A továbbiakban felsorakoztatatta azokat az eseményeket, amelyeknek révén az oroszországi párt forradalmi tapasztalatát megszerezte.

A lenini figyelmeztetés a magyar pártnak is szólt, hiszen a Kommunisták Magyarországi Pártja előtt álló feladatok nagyságát a megoldások nehézségeit fokozta az a tény, hogy a forradalom leverése után az Európa-szerte tartó forradalmi hullám idején szinte elsőként került illegálisba.

A lenini tanítások elmélyítése és a magyarországi viszonyokra való alkalmazása egész történeti időszakot vett igénybe. Viták, nézeteltérések, ellentmondásos felfogások összeecsapása között alakultak, tisztultak a nézetek, amelyek mind azt szolgálták, hogy a párt politikai erőként éreztesse befolyását, át tudja törni az illegális korlátait, eredményesen harcolhasson a fennálló rendszer ellen.

Az első és a legfontosabb feladat a párt újjászervezése volt. A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulását követő hónapok szervezési erőfeszítéseinek eredményei már a két munkáspárt 1919 márciusi egyesülésével szertefoszlottak. Az újjászervezés megkezdésének pillanatában a párt nem rendelkezett sem komoly szervezeti tapasztalatokkal, sem szervezetekkel, amelyek bármilyen munka megindulásához biztos bázisként szolgálhattak volna. A kommunisták összefogásának, a szervezkedés megindulásának színhelyei a szakszervezetek voltak, amelyek az ellenforradalmi terror közepette is megőrizték legalitásukat. Az ellenforradalom 25 esztendeje alatt ez a legális szakszervezeti mozgalom volt a kommunista mozgalom fő szervezkedési bázisa. Következett ez az uralkodó osztályok munkáspolitikájából és a magyarországi munkásmozgalom hagyományaiból egyaránt. Ismeretes, hogy a tőkés az üzemekben nem engedték meg a munkásszervezkedést, és nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon a szociáldemokrata mozgalom is a szakszerveztekre épült. Így egyfelől az illegális, másfelől a magyarországi hagyományok is nehezítették a kommunisták számára a lenini pártépítési elveket és a magyarországi sajátosságokat összhangba hozni.

A magyar kommunista emigráció a magyarországi pártépítés megindulásával szinte egy időben bekapcsolódott az új típusú forradalmi párt kérdéseiről folyó nemzetközi vitába. Saját negatív történeti tapasztalatát — az élesapat hiányát a Tanácsköztársaság idején — a forradalmi munkásmozgalom elé tárva szállt síkra az új típusú forradalmi párt és annak szervezeti elvei mellett. A pártra vonatkozó lenini elvek elfogadásának és elfogadtatásá-

nak igénye jutott kifejezésre a párt 1920-ban készült ideiglenes szervezeti szabályzatában éppen úgy, mint a párt első, majd második 1925-ben, illetve 1930-ban elfogadott szervezeti szabályzatában. Ezeknek az elveknek megfelelően a demokratikus centralizmus érvényesítésével tisztázták a párt fogalmát, felépítési elvét, szerveinek funkcióit a sejtől a Központi Bizottságig. Meghatározták a párttag jogait és kötelességeit. A párt nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy tagsága a lenini elveket megismerje. E tanítások helyet kaptak a pártiskolai anyagokban. Az ideiglenes szervezeti szabályzat szövegét közölte a *Proletár*, a II. kongresszuson elfogadott szervezeti szabályzat megjelent a *Munka és Tudás Könyvtára* sorozatban, s így az ismertté vált a kommunisták körében. Ez azonban kevés volt ahhoz, hogy a pártépítési elvek a gyakorlatban valóban érvényesülhessenek. Az illegalitás, a állandóan ismétlődő letartóztatások lehetetlenné tették a rendszeres pártéletet. A demokratikus centralizmus elvéből elsősorban a centralizmus érvényesült, a párt-demokrácia elsajátítására az illegalitás kevés lehetőséget nyújtott. Nem tették lehetővé a magyarországi viszonyok azt sem, hogy kiépítsék a Kommunista Internacionálé által szorgalmazott üzemi sejtekre épülő alapszervezeti hálózatot. Jóllehet a Kommunisták Magyarországi Pártjának ideig-óráig sikerült egyes üzemekben pártsejtet létrehozni, szervezeti bázisa általában és túlnyomóan mégis legális munkásszervezet volt. A legális munkásmozgalom keretei között folyó pártépítés viszont nehezítette a kommunista párt fegyelmének megismerttetését és elfogadtatását is. Hátráltatta a szociáldemokratizmussal való szakítást, újra és újra felkeltette a legalitás iránti illúziókat. Mindez elkerülhetlenné tette, a pártépítéssel kapcsolatos vitákat. A pártépítés lenini elveinek mechanikus értelmezése csapott össze ezekben a vitákban a magyarországi sajátosságokat olykor túlhangsúlyozó elképzelésekkel. A párt-szervező munka gyakorlati tapasztalatai megmutatták, hogy a legális szervezetek felhasználása összeegyeztethető a lenini elvek érvényesítésével. A KMP erőfeszítései éppen akkor jártak leginkább sikerrel, akkor növelték a párt tömegbefolyását és ezzel politikai jelentőségét, ha szervezeteit a legális munkásmozgalomba ágyazta, de összefogásukban és irányításukban a lenini pártépítési elveket alkalmazta. Így történt ez a húszas évek közepén, majd a harmincas években is. Azok az erőfeszítések, amelyeket a párt az illegalitás körülményei között a pártépítésben kifejtett, azt eredményezték, hogy az új típusú forradalmi pártról szóló lenini tanítások áthatották a magyar kommunista mozgalmat és a párt fegyelmezett, szervezett erőként lépett át az új, a legális korszakába.

A szervezeti elvek tisztázásával s a párt-szervező munka gyakorlati módszereinek kialakításával párhuzamosan a Kommunisták Magyarországi Pártjának ki kellett dolgoznia a követendő politikai irányvonalat. Ebben a munkában a párt ugyancsak a lenini alapelvből indult ki. „Az élenjáró osztály taktikája csak akkor lehet helyes — tanítja Lenin —, ha arra támaszkodik,

hogy objektív módon számbaveszi az adott társadalom kivétel nélkül valamennyi osztályának kölcsönös viszonyait egész összességükben, tehát ha számbaveszi ennek a társadalomnak objektív fejlődési fokát és e társadalomnak más társadalmakhoz való kölcsönös viszonyát is. Emellett minden osztályt és minden országot nem statikus, hanem dinamikus, vagyis nem mozdulatlan állapotában, hanem mozgásában kell vizsgálni (amely mozgásnak törvényei minden osztály gazdasági létfeltételeiből következnek)”. A helyes politika kidolgozásához tehát meg kellett vizsgálni a Magyarországon uralomra jutott ellenforradalmi rendszer jellegét, részletesen elemeznie kellett a magyar társadalom osztályainak, rétegeinek helyzetét, politikai tendenciáit, erőviszonyait, kapcsolataikat és ellentéteiket. Ezt a nagyigényű munkát a párt szinte újjászerveződése első órájától nagy intenzitással végezte. Az utókor szemével nézve — amikor történészek, szociológusok és más kutatók széles köre mind kapitalista, mind szocialista körülmények között szervezetten, intézmények hálózatára, könyvtári, levéltári, statisztikai és egyéb segítő apparátusokra támaszkodva vizsgálnak társadalmi jelenségeket — csak elismeréssel nyilatkozhatunk az illegálitásba és emigrációba szorított párt maroknyi „tudományos kutatójának” tiszteletreméltó tevékenységéről és eredményéről ezen a téren. Akár a kongresszusokra készült téziseket, különböző jelentéseket és helyzetelemzéseket, akár az illegális időszak kommunista sajtóját tanulmányozzuk, azt tapasztaljuk, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja a magyarországi viszonyokra vonatkozó nagy mennyiségű tényanyagot dolgozott fel, mielőtt egyes kérdésekben állást foglalt. A kommunista emigráció Bécsben például jelentős pártarchívummal rendelkezett, amelyben magyarországi és külföldi források alapján összegyűjtötték és összegezték a Magyarország gazdaságáról és politikai életéről szóló jelentéseket. Az illegális párt által készített anyagok jelentős mennyiségű olyan adatanyaggal rendelkeznek, amelynek pontosságát, részletességét marxista történetírásunk jelen kutatásai is igazolják. Leszögezhetjük, hogy a párt illegálitásban keletkezett dokumentumai nemcsak politikai örökséget jelentenek, nemcsak a párt akkori tevékenységének megítéléséhez adnak a mai kutatás számára adalékot, hanem sok esetben önmaguk is időtálló marxista történeti elemzéseknek tekinthetők.

Lássuk ezek után ennek az elemző munkának néhány eredményét. Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság megdöntése után az újjászerveződő Kommunisták Magyarországi Pártja Európában elsőnek találkozott a politikai reakció új válfajával. A párt az ellenforradalmi rendszer szerveződésének másfél évében a kapitalista restauráció elemzése kapcsán azokat a társadalmi erőket vizsgálva, amelyek a nagybirtokosok és finánciókések hatalmának visszaállításában részt vettek, a magyarországi társadalmi viszonyokról különböző nézeteket alakított ki. A nemzeti hadsereg és Horthy szerepét illetően egy ideig tartotta a kommunisták körében magát az a nézet, hogy az ellenforradalmi rendszer osztályoktól független katonai hatalom. A kispárt

és általában a középrétegek politikai tevékenységét figyelembe véve viszont olyan nézet is hangot kapott, amely szerint a hatalom tényleges birtokosa a kispolgárság. A reális valóságot 1921-ig leginkább az a megfogalmazás tükrözte, hogy a különítményesek mögött a nagybirtokosok és finánciókések állnak, akiknek politikai és gazdasági érdekei egyaránt a konszolidációt kívánják. Az ellenforradalmi rendszer politikai és gazdasági megszilárdulása ezt a nézetet bizonyította. A hatalom jellegével kapcsolatban a Kommunisták Magyarországi Pártjában a húszas évek végén válik általánossá az az álláspont, hogy a nagybirtokosok és nagytőkések ellenforradalmi rendszere fasiszta diktatúra. A rendszer jellegének meghatározásában azonban ingadozások mutatkoztak a kommunisták körében is. A nyílt fasiszta diktatúra politikai exponenseinek a politikai életben való előretörése alkalmával — a húszas években és a harmincas évek első felében a Gömbös-kormányzat idején — vissza-visszatért a pártnak a magyarországi ellenforradalmi rendszerről adott értékelésében az a gondolat, hogy Magyarországon csupán a dzsentri katonatiszti-államhivatalnoki réteg és a városi kispolgárság egy része a fasiszmus hordozója.

Az ellenforradalmi rendszer egészéről, az osztályok és rétegek egymáshoz való viszonyáról s a párt állásfoglalásáról az egyes osztályokhoz és rétegekhez, az első összefoglaló elemzést a Kommunisták Magyarországi Pártja első kongresszusa végezte el 1925-ben. E kongresszus egyúttal a párt újjászervezésének befejezését is jelentette.

A kongresszus politikai tézisei megközelítően pontosan határozták meg az ellenforradalmi rendszer osztálytartalmát. „Magyarországon — írják a tézisek — a nagybirtok és nagytőke együttes hatalma uralkodik, amelyben a fináncióke tör a vezetésre.” Két uralkodó osztály szövetségeként értékeli az ellenforradalmi rendszert a párt valamennyi, a helyzetet elemző dokumentuma a húszas évek végéig. Lényegében így látták a magyarországi ellenforradalmi rendszer osztálytartalmát a júliusi plénumon és ilyennek látták Lukács György által készített „Blum tézisek” is. Változás a két uralkodó osztályt illetően a pártnban a húszas évek legvégén, majd az 1930-ban megtartott második kongresszuson jelentkezett. A nagybirtokosok és nagytőkések osztályszövetségét teljes összefonódottságként értékelte, így a dokumentumok egy osztályról szólnak. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez az értékelés nem a magyar társadalomban végbemenő jelenségek konkrét elemzéséből született, hanem elsősorban azért, hogy vele megvédjék a proletárdiktatúra stratégiai célkitűzését azokkal a törekvésekkel szemben, amelyek e stratégia felülvizsgálatára irányultak. A harmincas évek közepén a párt visszatért ahhoz a megállapításához, hogy a magyar ellenforradalmi rendszer a nagytőkések és nagybirtokosok diktatúrája.

Az uralkodó osztályokon kívül a párt a többi társadalmi osztály és réteg helyzetét is elemezte. A dokumentumokban ez is nyomon követhető. Az első ilyen elemzés ugyancsak az I. kongresszuson született. A párt megvizsgálta

a középrétegek és a parasztság gazdasági helyzetét, politikai állásfoglalásait, és föltárta azokat az objektív okokat, amelyek a kispolgárság és a parasztság egyes rétegeit az uralkodó osztályok mellé, illetve az uralkodó osztályokkal szembeállították. Rámutatott azonban azokra a szubjektív tényezőkre is, — elsősorban a forradalomtól való félelemre — amelyek eltántorították ezeket az osztályokat a demokráciától és nemcsak az 1919-es proletárdiktatúrával szembe, hanem a polgári demokratikus forradalommal is.

A társadalmi körülmények ilyen eredményű elemzése alapján került sor a párt politikájának meghatározására. „A Kommunisták Magyarországi Pártja általános stratégiai célkitűzése éppen azért, mert a forradalmaknak mind az októberinek, mind a márciusinak összes kérdései megoldatlanok maradtak és megoldásukra sem az uralkodó, sem a kispolgári demokrácia pártjai nem képesek, marad a március előtti cél, a proletárság forradalmi diktatúrája a szegényparasztsággal való szoros szövetségben.” Ez lényegében azt jelenti, hogy a párt egyfelől helyesen vállalta azt a történelmi kötelezettséget, hogy a demokratikus szabadságjogok megoldásáért is harcol, másfelől nem látott még lényegében más megoldást mint azt, hogy a demokratikus szabadságjogokat a magyar társadalomban a proletariátus diktatúrája győzelmének kereteiben oldja meg.

E „hivatalosnak” mondható álláspont ellenére a párt a húszas évek elejétől elméletileg és gyakorlatilag is foglalkozott a demokratikus diktatúra és a proletárdiktatúra összefüggéseivel és az azokért való harc módszereivel. Ennek bizonyítására csupán néhány momentumra szeretném felhívni a figyelmet. Már 1920 szeptemberében fölveti a Proletár, hogy a polgári demokráciáért vívott harc szolgálhatja a proletárforradalom ügyét. „Ha úgy látnók, hogy a mai magyar fehérterror megszüntetése csak úgy lehetséges, hogy ideiglenesen polgári demokrácia alakuljon, vagyis ha úgy látnók, hogy a fehérterror dühöngése még mindig nem volt elég arra, hogy a magyar proletariátus a proletárdiktatúra szükségességéről meggyőződjék, és ezért szükségesnek látnók a magyar proletariátus meggyőzőhetősége érdekében agitációs szabadságunkat egy polgári demokrácia keretében elérni, végül ha a világforradalom menetét lassúnak tételeznénk fel, akkor hajlandók volnánk egy polgári demokratikus alakulat létezését a saját erőnkől is előmozdítani.”

1920-ban azonban a világforradalom perspektívái nemzetközi méretekben még nyitva álltak. A Kommunisták Magyarországi Pártja a világforradalom győzelmében bízva, mint időszerűtlent vetette el a polgári demokráciáért való harc gondolatát. Azonban már 1921-ben visszatért e problémára, s a húszas évek közepén, amint ez a Magyarországi Szocialista Munkáspárt programjában és egész tevékenységében kifejezésre jutott — a párt elméleti és gyakorlati munkájában előtérbe került a demokratikus diktatúráért való küzdelem gondolata.

1928 júliusában a plénumon történt az első jelentős visszalépés a demokratikus szabadságjogokért folytatott harc programjától. A plénum sajátos

módon az osztályviszonyok helyes elemzése után jutott erre a helytelen következtetésre. Az uralkodó osztályok, valamint a középrétegek és a parasztság helyzetében jelentkező változások ugyanis politikai és gazdasági vonatkozásban egyaránt azt jelezték, hogy a bethleni konszolidáció új szakaszba érkezett. Az ellentétek az uralkodó osztályokon belül, valamint a középrétegek egyes csoportjaiban felélénkülőben vannak. Ez a reális megállapítás reményeket keltett a pártban a tömegek balratolódását és ezzel a proletárdiktatúra perspektíváját illetően. A júliusi plénum ennek megfelelően már kritikai észrevételeket tartalmazott a párt a Magyarországi Szocialista Munkáspárttal kapcsolatos politikáját illetően, és az „osztály az osztály ellen” jelszó kiadásával lényegében háttérbe szorította a demokratikus szabadságjogokért való konkrét küzdelmet.

A júliusi plénum után a Blum tézisek ugyancsak elemezték az ellenforradalmi rendszer társadalmi és gazdasági struktúráját. E tézisek is megállapítják, hogy a Bethlen-rendszer konszolidációs nyugalma vége felé közeledik, s benne a válság jelei törnek felszínre. A Blum tézisek a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusa után készültek, támaszkodtak a Kommunista Internacionálé programjának azon megállapítására, melynek értelmében Magyarországot is a közepesen fejlett kapitalista országok sorába sorolták, azoknak az országoknak sorába, ahol a proletárforradalomba való átmenet alkalmával a demokratikus diktatúra döntő szerepet játszhat. A tézisek megállapítják „ezzel a pártnak a demokratikus reformokhoz való viszonya olyan élesen van feltéve, mint eddig soha . . . A Kommunisták Magyarországi Pártja eddig is helyesen leplezte le, hogy az úgynevezett demokratikus reformok pártjai nem küzdenek komolyan még a polgári demokratikus reformokért sem . . . A tények mind világosabban mutatják, hogy ma Magyarországon a Kommunisták Magyarországi Pártja az egyetlen párt, amely komolyan küzd a polgári demokráciáért, ezt a harcát a pártnak széles tömegharcáá kell kifejlesztenie, amely harcnak túl kell terjednie a proletariátus körén. Ennek a harcnak, amely az egész Bethlen-rendszer megbuktatására irányul, központi jelszava a proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrája.”

A demokratikus szabadságjogokért vívott küzdelem ezzel a párt politikájában új fejezethez érkezett. A tézisek kimondták, amit a húszas évek elején a párt mint alternatívát már fölvetett; szakítottak azzal a nézettel, hogy a demokratikus szabadságjogokért való küzdelem csak taktika, amelyet a Magyarországi Szocialista Munkáspárt a párt legális fedőszerve használ. Kimondták, ami az első kongresszuson nem került kimondásra, hogy a proletárdiktatúráért vívott küzdelmet éppen a győzelem esélyeinek érdekében Magyarországon az adott társadalmi viszonyokat figyelembe véve meg kell, hogy előzze egy demokratikus diktatúra. Csak annak a talaján mehet végbe a harc a szocialista forradalomért. Ismeretes, hogy a Blum téziseket a Kommunista Internacionáléban folyó viták, valamint a magyar pártban meglevő nézeteltérések után elvetették (itt szeretném megjegyezni, amire még vissza kívánok térni,

hogy a Blum tézisek, bár helyesen képviselték a demokratikus diktatúra koncepcióját, annak tényleges megvalósításához nem adtak említésre méltó segítséget).

A magyarországi társadalmi viszonyokat vizsgáló elméleti munkából a helyes elemzések ellenére két következtetés született a párt stratégiai célkitűzését illetően, s ezek közül a helytelen érvényesült, azaz amely a magyarországi helyzetet és a párt előtt álló feladatokat sok tekintetben figyelmen kívül hagyta. A párt II. kongresszusa, bár elismerte, hogy a burzsoázia és a proletariátus alapvető osztályellentétén kívül a magyar társadalom más osztályai és rétegei között is éles ellentmondások vannak, mégis azt hangsúlyozta, hogy ezeknek az osztályellentéteknek nincs befolyásuk a forradalom jellegére. A magyarországi helyzet alakulása a harmincas évek közepén azokat a nézeteket igazolta, amelyek a húszas években már fölvetették a demokratikus diktatúráért vívott harc szükségességét.

A segítséget a magyar párt is a Komintern VII. kongresszusától kapta. Igaz, hogy ezzel egy időben Magyarországon — pl. a Gondolat című folyóirat hasábjain — már igen jelentős viták folytak a magyar társadalmi viszonyokról. A párt azonban mégis csak a VII. kongresszus után tért rá arra az álláspontra, hogy Magyarországon a szocialista forradalomért vívott küzdelem közelebbi célkitűzése a demokratikus forradalom. A fordulat a párt politikájában csak 1936—1937-ben következett be. A demokratikus Magyarország követelése azonban ekkor sem egyszerűen azt jelentette, hogy meg akarják ismételni az 1918-as októberi forradalmat, hanem azt is, hogy a párt olyan új típusú demokratikus forradalomra törekszik, amely eredményeiben messzebb megy mint a polgári demokráciák, tartalmában a munkás-paraszt demokratikus diktatúrát valósítja meg. A munkás-paraszt demokratikus diktatúra tartalmának és feladatainak meghatározása ekkor, a harmincas években vált pontossá. A párt lépésről lépésre, elméleti és gyakorlati munkáját folyton csiszolva dolgozta ki a népfront magyarországi politikáját, a független, szabad, demokratikus Magyarország programját.

A Kommunisták Magyarországi Pártja politikai irányvonalával kapcsolatos pártmegnyilvánulások egyes dokumentumait megvizsgálva, és megerősítve azt a ma már általánosan elfogadott tételt, hogy a párt közvetlen stratégiai célja csak 1935 után volt összhangban a sajátos magyarországi helyzettel, szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy a második tanácsköztársaságért vívott harc stratégiai célkitűzésként való propagálása, a kommunista párt újjászervezéséért vívott küzdelem jelszava is volt, zászlaja alatt lehetett a munkásmozgalom legöntudatosabb harcosait a Kommunisták Magyarországi Pártjába összegyűjteni. Emellett a proletárforradalom győzelmének lehetőségei nemzetközi méretekben a világforradalom menetében bekövetkezett lassúbbodás ellenére 1921—1923 között még korántsem dőltek el. Figyelembe kell venni azt is, hogy a proletárforradalom eszméje nemzetközileg is, de Magyarországon különösen, ellenforradalmi rágalmak özönében állott. Elejteni

az új tanácsköztársaság jelszavát a húszas évek elején Magyarországon, egyenlő lett volna a levert Tanácsköztársaság megtagadásával.

A proletárdiktatúra közvetlen stratégiai célként való fenntartása idején is voltak — mint erről már szóltam — törekvések a stratégiai irányvonal felülvizsgálatára. Történeti irodalmunk e felülvizsgálatra irányuló törekvések eredménytelenségét három tényezővel magyarázza: a világforradalom lehetőségének megmerevedett felfogásával, a Kommunista Internacionálnak a magyar pártra is gyakorolt befolyásával, továbbá és ezzel szoros összefüggésben a magyar párton belül is felülkerekedő szektarianizmussal. Szeretném leszögezni azokkal a nézetekkel szemben, amelyek a Kommunista Internacionálé tevékenységében csak negatív vonásokat hangsúlyoznak, hogy e nemzetközi szervezet munkássága — a hibák ellenére is — a két világháború közötti forradalmi munkásmozgalom számára szükséges volt. A Komintern és a kommunista mozgalom egységet képezett, melyben a világpárt, a Kommunista Internacionálé segítségét az egyes országok kommunista pártjai nem nélkülözhatték. Hatása azokban az útkeresésekben is benne van, amelyek a húszas években a magyarországi forradalmi átalakulás szempontjából felvetették a munkás-paraszt demokratikus diktatúráért való harc szükségességét.

Ezzel kapcsolatban szükséges megemlíteni a következőket. A párt politikai irányvonala kidolgozásánál nyilvánvalóan hatott az a tanulság, amelyet a párt saját harcaiból levont és hatottak azok a tanulságok, amelyeket a magyar társadalom egész történetéből magában hordott. Ezek részben gátolták a demokratikus szabadságjogokért vívott harc szükségességének felismerését, részben elősegítették a munkás-paraszt demokratikus szövetség fontosságának felismerését. Ismeretes, hogy a demokratikus forradalom stratégiai koncepciójának ellenzői azzal érveltek, hogy a magyar társadalomban a munkásosztály a párt vezetésével csak a proletárdiktatúra keretein belül képes megoldani a demokratikus követeléseket, másfelől azzal, hogy proletárdiktatúra után a demokratikus diktatúráért való harc megengedhetetlen visszalépés volna. Nézetem szerint ez az évelés azért is lehetett hatásos, mert a KMP saját tárházában sem voltak meg egy demokratikus diktatúráért vívott harc hagyományai. A Kommunisták Magyarországi Pártja ugyanis 1918 őszén abban a történelmi szituációban alakult, amikor a meglevő polgári demokráciával szemben a proletárdiktatúráért való küzdelem került napirendre. A párt ilyen előzmény után csak nehéz belső küzdelmek árán alakíthatta ki helyes politikai irányvonalát, csak a viták és a gyakorlati eredmények segíthették a demokratikus diktatúra és a proletárdiktatúra programja dialektikus összefüggéseinek felismeréséhez a magyarországi körülmények között.

A párt már a húszas évek közepén éppen a konkrét magyarországi osztály-, gazdasági viszonyokat a demokratikus szabadságjogok követelményeit vizsgálva ismerte fel az agrárkérdés megoldásának fontosságát. Isme-

retes, hogy 1848—49 történelmi hagyománya a forradalom befejezetlen volta ellenére igen mély nyomokat hagyott a magyar parasztságban, s ennek emlékeit — ha eltorzítva is — kormány- és ellenzéki pártok több évtizeden keresztül ápolták. Úgy gondolom ez a tény segítséget nyújtott a pártnak ahhoz, hogy felismerje és elfogadtassa a munkás-paraszt demokratikus diktatúra igényét. A párt ezt a parasztkérdéssel kapcsolatban már a húszas évek közepén felismerte, az MSZMP politikai elveit kidolgozva is visszanyúlt a XIX. század magyar forradalmához és a demokratikus diktatúráért vívott harc eredményessége érdekében a harmincas évek közepétől is alkalmazta. Az is tény, hogy 1918 és 1919 forradalmi hagyományai, a két forradalom vívmányai és a bennük rejlő hibák emléke, valamint az uralkodó osztályoknak a forradalmak elleni küzdelme még erőteljesebben irányították a szabadságjogokért való harc híveinek figyelmét 1848—49-re.

„A második világháború előtt és alatt 1848—1949-nek, Petőfi, Kossuth és Tancsics örökségének előtérbe helyezését nemcsak a cenzúra, a rendőrterror megkerülése, a legális munkában a feladatok „történelmi virágnnyelven” való indokolásának szükségszerűsége hozta magával, hanem maga az objektív valóság, a magyar társadalom utolsó százéves fejlődésének megannyi sajátossága. Bár új helyzetben, új történelmi körülmények között, de a háború idején is napirenden volt, a megakadt, megrekedt és elsikkasztott polgári demokratikus forradalom és szabadságharcnak számos követelése, a feudális maradványokkal terhelt földbirtokviszonyok felszámolása, a demokratikus állami és társadalmi rend megteremtése, a nemzeti függetlenség kivívása. Ezért 1848—49 programja alkalmas volt arra, hogy reális kiindulópontja és alapja legyen a kommunisták által vezetett antifasiszta nemzeti függetlenségi frontnak is. Ezért idéztük olyan gyakran sajtóban, röpcédulákon, gyűléseken Petőfit, Kossuthot, Tancsicsot, ezért hivatkoztunk oly sűrűn örökségükre, amelyet a megváltozott történelmi körülmények között a munkásosztály — és a vele szövetséges erők — hivatottak megvalósítani” — írja Kállai Gyula. 1936—46 között eltelt tíz esztendő eredményei igazolták a pártnak ezt a felismerését.

Az illegális párt hármass feladatának nem jelentéktelen része volt, hogy politikai vonalát elfogadtassa azokkal a társadalmi osztályokkal, rétegekkel, amelyek a kommunisták vezetésével e politikáért harcolni is készek. A Kommunisták Magyarországi Pártja az illegalitás 25 éve alatt nagy erőfeszítéseket tett politikája megértetése és elfogadtatása érdekében. Lényegében ennek az erőfeszítésnek az eredménye, hogy a helytelen stratégiai célkitűzés ellenére is tudott eredményeket felmutatni. A stratégiai célkitűzés ugyanis önmagában még nem dönti el a párt egész politikáját, mint ahogy a stratégiai cél helyes meghatározása — ezt a Blum tézisek is bizonyították — nem okvetlenül biztosítja a helyes taktikát, a szövetségesek helyes meghatározását, a tényleges politikai munka eredményességét.

A pártnak ahhoz, hogy politikai céljait széles tömegekkel megismertesse és harcát eredményesen megvívja, mindenekelőtt a munkásosztály sorai-
ban kellett növelnie befolyását. A húszas években a párt lényegében helyesen
határozta meg azokat a napi követeléseket, amelyek a munkásság érdekeit
szolgálták s melyekért a munkásság harcolni kész volt. Bizonyos visszaesés
következett be a húszas évek végén a szektás politika felülkerekedésével,
amikor a párt taktikai jelszavaiban is hangot kaptak olyan irreális követelé-
sek, melyek a munkásság soraiiban sem találtak kellő visszhangra. Súlyos-
bította ezt, hogy ezekben az években vált a kommunisták részéről a legelité-
lőbbé a szociáldemokrácia értékelése és a megbélyegző „szociálfasiszta” jelző
bevonulása a kommunisták napi szóhasználatába, lényegesen akadályozta
a pártot abban, hogy befolyását a munkásság körében szélesítse.

A Kommunisták Magyarországi Pártja nemcsak a munkásság körében
kívánta politikáját elfogadtatni, hanem nagy erőfeszítéseket tett annak érde-
kében, hogy a magyar társadalom más rétegeiben is megtalálja szövet-
ségeseit. Amint a párt valamelyest megerősödött, ezt a munkáját is megkezdte.

A párt erőfeszítéseit dicséri az a törekvés, amely Magyarországi Szocialista
Munkáspárt létrejöttében és tevékenységében jutott kifejezésre. Ezzel a párt-
tal kívánta a Kommunisták Magyarországi Pártja megteremteni azt a szer-
vezetet, amely a demokratikus szabadságjogokért vívott küzdelemmel áttöri
az illegalitást, s megismerteti a párt politikáját a parasztsággal, elsősorban a
közép- és szegényparasztsággal, kiterjesztve erre az osztályra, ezekre a réte-
gekre a párt befolyását. A párt ilyen törekvései a harmincas években tovább
erősödtek. Ennek a ténynek nagy jelentősége van, mert ekkor már bekövet-
kezett az a történelemben ritkán előforduló helyzet, hogy a különböző társa-
dalmi osztályok és rétegek többségének érdekei egy fő kérdésben találko-
znak. Egy olyan alapvető és döntő kérdésben, amelynek minden más kérdést
alá lehet és alá kell rendelni. Ez volt a harmincas évek közepén a fasiszmus
elleni harc objektív feltétele. A Kommunisták Magyarországi Pártja érdeme,
hogy elsőként a magyar társadalomban felismerte ezt és politikájával előse-
gítette ennek széles körű megismerését, és ezzel megteremtette az antifasiszta
összefogás szubjektív feltételét. Stratégiai célja felülvizsgálatával egy időben
újonnan felülvizsgálta viszonyát a magyar társadalom egyes osztályaihoz,
rétegeihez és pártjaihoz, megtalálta azokat a módokat, amelyekkel politikáját
meg tudta értetni és el tudta fogadtatni az adott politikai partnerekkel.

A Kommunisták Magyarországi Pártja illegalitása 25 éves történetének
egyes mozzanatait, de egész folyamata is azt bizonyítja, hogy a párt megalaku-
lása 1918-ban történelmi szükségszerűség volt; a párt az élenjáró osztály öntu-
datát és erőit, harcképességét az illegalitás éveiben is úgy emelte magas szín-
vonalra, hogy képes volt, mint Marx tanítja „nagy napokban, amelyek mind-
egyike húsz évet összpontosít magában, a nagy feladatokat gyakorlatilag
is megoldani”.

A SZOCIALISTA ÁTALAKULÁS NÉPI DEMOKRATIKUS ÚTJA ÉS A KOMMUNISTA PÁRT POLITIKAI IRÁNYVONALÁNAK FŐBB KÉRDÉSEI A FELSZABADULÁS UTÁN

SZABÓ BÁLINT

Csaknem negyedszázada annak, hogy a munkásosztály forradalmi pártja, a Magyar Kommunista Párt, szövetségben a munkásosztály másik nagy pártjával a Szociáldemokrata Párttal, nemzetünk megújulásának élére állt s népünket a szocializmus útjára vezette. Az illegalitás, az ellenforradalom huszonöt esztendejét újra a forradalom időszaka követte, amelyben végérvényesen valóra váltak azok a célok, amelyekért a Kommunista Párt megalakulásának kezdetétől fogva harcolt: győzött a munkáshatalom, leraktuk a szocializmus alapjait hazánkban és immár a szocialista társadalom teljes felépítésén munkálkodunk.

Hosszan lehetne sorolni azokat az eredményeket, amelyeket népünk e negyedszázad alatt elért. A nemzetgazdaság a háború után romokban hevert, az életszínvonal mélyre zuhant. A polgári politikusok és közgazdászok az újjáépítés időszakát hosszú évtizedekre becsülték. A Kommunista Párt kezdeményezésére és tervei alapján a nemzetgazdaság — az egyesek által jósolt négy évtized helyett — négy év alatt talpra állt, a termelés elérte az 1938-as szintet, ma pedig az ipari termelés több mint hétszerese az 1938. évének. Ezzel párhuzamosan alapvető változások következtek be társadalmunk osztályszerkezetében, hatalmas méretű társadalmi átrétegződés, kulturális forradalom ment végbe, jelentősen emelkedett a dolgozó tömegek életszínvonala.

Az út, amelyen járva ezeket az eredményeket elértük, nem volt bukatóktól mentes. Nemcsak a múlt terhes ideológiai örökségével, nemcsak az ország gazdasági elmaradottságából következő nehézségekkel kellett megküzdeni, hanem saját hibáinkkal, gyengeségeinkkel is szembe kellett nézni. Az a politika, amelyet a munkásosztály pártja követett, s amelynek meghatározó szerepe volt e negyedszázad történeteiben, ha fő vonalában mindvégig a tömegek érdekeit képviselte is, nem volt töretlen, nem mindig egyforma mélységgel és teljességgel fejezte ki a szocialista építés objektív követelményeit, dolgozó népünk törekvéseit.

Pártunk fél évszázados történetének már mintegy fele, közel 25 év, a népi, szocialista Magyarország létrejöttének és építésének időszakára esik. Történeti távlatban ez ugyan nem nagy idő, de mégis lehetőséget ad arra, hogy pártunk politikájának alakulását felvázoljuk, bizonyos összefüggésekre

rámutatassunk, s tanulságokat vonjunk le mai küzdelmeink számára. E törekvésünket nemcsak a történeti távlat indokolja és teszi reálissá, hanem azok az eredmények is, amelyeket a társadalomtudományok, mindenekelőtt a történet-tudomány a népi demokrácia történetének kutatásában az utóbbi évtizedben elért.

A tudományos feltáró, feldolgozó munka szükségszerűen nem azonos mélységre hatolt be a felszabadulást követő egyes időszakok történetébe. Elsősorban a munkáshatalomért vívott harc, az 1944—1948-as évek történetének irodalma gazdag, a szocialista építés periódusa viszonylag kidolgozatlan még. Az utóbbi években azonban itt is nagyot léptünk előre; sőt e korszak nem egy problémája is tudományos viták tárgya volt. Ily módon van mire támaszkodni, a viták számos gondolatot vetettek fel, s további kutatásra, állásfoglalásra serkentenek.

Most, amikor arra vállalkozunk, hogy a párt felszabadulás utáni politikai irányvonalát áttekintsük, nem célunk az eddigi kutatás összegezése vagy valamennyi vitatott kérdésben újabb állásfoglalás kialakítása. Csupán arra törekszünk — s ez nem kevés —, hogy bemutassuk: a szocialista átalakulás új, népi demokratikus útja, mint az egész történeti fejlődés szülte objektív követelmény, mikor és hogyan tükröződött a párt politikájában. Eredményeink és kudarcaink ugyanis szorosan összefüggnek azzal, hogy pártunk mikor és mennyire ismerte fel a második világháború nyomán kialakult új viszonyokat, mikor és mennyire számolt országunk adottságaival. Hiszen a tényleges nemzetközi erőviszonyok, a nemzeti sajátos vonások számbavétele elengedhetetlen követelménye a szocialista építés közös törvényszerűségei maradéktalan érvényrejutásának, a szocialista társadalom kialakulásának és egész-séges fejlődésének.

Ha a párt történetét ebből az aspektusból, vagyis az elmélet alkotó alkalmazásának szemszögéből vizsgáljuk, e negyedszázadot lényegében négy időszakra oszthatjuk: az első a felszabadulástól 1948-ig, a második 1948 végétől a Központi Vezetőség 1953 júniusi üléséig, a harmadik 1953 nyaratól 1956 őszéig, a negyedik pedig 1956 őszétől, az ellenforradalom leverésétől napjainkig terjedő éveket öleli fel.

Az első időszakról, különösen az 1944—1945-ös év fordulójáról szólva, sokszor és teljes joggal elmondottuk már, hogy a Magyar Kommunista Párt volt az egyetlen párt, amely felkészült a felszabadulás után felmerült új feladatokra, és egyedül rendelkezett átfogó, országépítő programmal. Helyesen mutattunk rá arra az összefüggésre is, amely a Magyar Kommunista Párt politikai irányvonala és a Kommunista Internacionálé VII kongresszusának határozatai között fennállt. Az a politikai irányvonal és program ugyanis, amellyel a párt a felszabadulás idején a nyilvánosság elé lépett, a Komin-ternnek még a háború előtt kidolgozott határozatain nyugodott.

A Magyar Kommunista Párt számára azonban — mint ahogy vala-

mennyi kommunista párt számára — a Komintern VII. kongresszusának határozatait csak irányelvül szolgálták. A párt, annak vezetői a kongresszus határozatait a magyar viszonyokra alkalmazták és a változó viszonyoknak megfelelően továbbfejlesztették. Közben sokoldalúan elemezték a történelmi múlt, különösen az utóbbi évszázad magyar történelmének tanulságait, a nemzetközi munkásmozgalom és a magyar kommunista mozgalom tapasztalatait. Ily módon az a politikai irányvonal, amely a felszabadulás idején és az azt követő néhány évben is a cselekvés vezérfonalául szolgált, tudományosan megalapozott irányvonal volt, magában foglalta az előző évtizedek, egy negyedszázad küzdelmeinek minden értékes tapasztalatát.

Ez kifejezésre jutott abban a programjavaslatban, amelyet a párt 1944 novemberében tárt a nyilvánosság elé. A program az ország demokratikus nemzeti újjászületését tűzte ki célul, messzemenően figyelembe vette a nemzetközi erőviszonyokat, az adott harc szaksz, a hitleri Németország elleni háború konkrét feladatait és a belső erőviszonyokat, a tömegek politikai érettségét. E program alapján jött létre a felszabadulás új viszonyai között az a széles nemzeti demokratikus koalíció, amely tömörítette soraiiban a munkásosztályt, a parasztságot, a városi kispolgárság és az értelmiség képviselőit. E program végrehajtása során kezdődött meg hazánkban a népi demokratikus forradalom, amely ugyan nem tűzte ki közvetlen célul a tőkés rendszer felszámolását, de kezdetől fogva túllépte a polgári demokratikus forradalom kereteit, szétzúzta a fasizmus gazdasági alapjait, és utat nyitott a dolgozó nép további gazdasági és politikai térhódításához.

A párt vezetősége nemcsak a közvetlen feladatokat határozta meg az objektív követelményekkel összhangban, hanem már 1944-ben helyesen körvonalazta a forradalom fejlődésének távolabbi perspektíváit is. Mind az emigrációból hazatért vezetők körében, mind az itthon, illegalitásban dolgozó Központi Bizottság tagjai között utat tört magának az a felismerés, hogy a második világháborút követő új viszonyok között, amikor a Szovjetunió tekintélye és befolyása a nemzetközi küzdőtéren nagyra növekedett, a munkásosztály, a kommunista pártok pedig az országok sorában a nemzeti megújulás élére kerültek, lehetőség van arra, hogy új módon és formában haladjon népünk a szocializmus felé. „Ha mi, kommunisták — mondotta erről 1945 februárjában Révai József —, birtokon belül vagyunk és döntő befolyással rendelkezünk az államhatalom szerveire, akkor egyáltalán nem kell nekünk arra törekednünk, amire az orosz munkásosztály törekedett egy negyedszázaddal ezelőtt, hogy szembeforduljunk a demokráciával és a polgári demokráciával vívott harcban vigyük győzelemre a szocializmust . . . ha a magyar népnek sikerül biztosítania a Szovjetuniónak a támogatását, akkor a mi népi demokráciánk segítségével egész más utakon és módszerekkel közeledhetünk ahhoz a célhoz, amiért 1918–1919-ben harcoltunk: a szocializmushoz, a kommunizmushoz.”

Révainak ez a megállapítása tulajdonképpen három fontos felismerésen alapult. Először, hogy a forradalom békés fejlődése, a szocializmus békés, más megfogalmazás szerint: demokratikus úton való kivívása az új viszonyok között elvileg lehetséges, a polgárháború tehát elkerülhető. Másodszor, hogy az a széles osztályszövetség, amely a fasiszmus elleni harcban alakult ki, ha nem is minden változás nélkül, de lényegében fenntartható a szocializmusért vívott harc időszakában is. A munkásosztály tehát szocialista céljait is a nem proletár rétegek széles körének támogatásával érheti el. Harmadszor, hogy az átnövés, a szocialista átalakulás végrehajtása viszonylag lassú, feltehetően többéves, fokozatos folyamat lesz, amelynek során nem kell az államhatalmat megdönteni, valamiféle éles fordulatot végrehajtani. E felfogás szerint a szocializmus győzelme nem egy „új forradalom” eredménye, hanem a demokratikus fordulat betetőzése, kiteljesedése.

Mindezek fontos, elvi jelentőségű megállapítások voltak, amelyek a gyakorlati-politikai döntések alapját képezték a felszabadulás időszakában és az azt követő néhány évben is. E tételek az új történelmi helyzet ama lényeges összefüggéseit ragadták meg, amelyek alapján helyes politikai irányvonalat lehetett kialakítani.

Ennek a helyes politikai irányvonalnak fontos összetevője volt az a felismerés, hogy a politikai küzdelmek elsősorban a gazdasági építés területén dőlnek el. Ezt még 1945 áprilisában meglátták, s a két munkáspárt összekötő bizottságának ülésén a következőképpen rögzítették: „A két párt leszögezi, hogy a reakció fővonala a gazdasági káosz előidézése. Abban reménykednek, hogy a demokratikus pártok nem tudják megoldani a gazdasági kérdéseket.” Ebből kiindulva állapítják meg: „A csata a gazdasági kérdések területén fog lezajlani.” Ennek megfelelően a Kommunista Párt központi feladatként az újjáépítést tűzte ki a párt és az egész nép elé. S ennek elhatározó, döntő jelentősége volt a munkásosztály és a burzsoázia közötti hatalmi harc kimenetele szempontjából.

Ismeretes, hogy a háború időszakában az előtérben álló fő feladat — amely átmenetileg minden egyebet háttérbe szorított — az ország függetlenségének helyreállítása, a szovjetellenes háborúból való kiválás volt. E feladat sikeres megoldása biztosíthatta és biztosította is az adott időszak stratégiai céljának elérését: a fasiszmus, a nagytőke és a nagybirtok uralmának megdöntését, az ország demokratikus átalakítását. Az ország felszabadítása és a háború befejezése után kialakult új politikai helyzetben a legfontosabb feladattá a lerombolt ország újjáépítése vált. Ez megegyezett a legszélesebb néptömegek törekvéseivel; sikeres megvalósítása a további előrehaladásnak, minden nyitott kérdés megoldásának feltétele volt. Az újjáépítés minden eredménye erősítette a munkásosztály pozícióit; az újjáépítéssel szerves összefüggésben bontakoztak ki a politikai küzdelmek is. A széntermelés fokozása a szénbányák államosításáért, az ipari termelés növelése pedig a legnagyobb

nehézipari üzemek állami kezelésbe vételéért vívott harccal fonódott össze. A hároméves újjáépítési terv elfogadtatásáért folytatott küzdelem összekapcsolódott a nagybankok államosításának követelésével, a burzsoázia fő erőinek a hatalomból való kiszorításával. Ily módon az újjáépítés a szocialista forradalom győzelméért vívott harc szerves része és döntő területe volt. Bármilyen hibákat is követett el a párt más területen (tömegbefolyásának túlbecsülése 1945 nyarán, a központi hatalom, az adminisztratív módszerek jelentőségének túlértékelése egyes feladatok megoldása során), mégis, mivel a fő feladatot helyesen határozta meg, és sikeresen meg is valósította azt, a munkáshatalom győzelme biztosítva volt.

Ezt az irányvonalat erősítette meg és fejlesztette tovább az MKP III. kongresszusa, ezt az irányvonalat követte töretlenül a párt a munkáshatalom győzelméig.

A forradalom előrehaladásával azonban új kérdések merültek fel, olyan kérdések, amelyek már nem a hatalomért vívott harccal, hanem tulajdonképpen a hatalom birtokában a szocialista építés kérdéseivel függtek össze. Ilyenek voltak: az államhatalom és az államosított ipar jellege, a népi demokrácia és a proletárdiktatúra egymáshoz való viszonya, a demokratikus pártok jövője, szerepe, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének módja, üteme és más fontos problémák, amelyek már 1945–1946-ban, de különösen 1947 végén, 1948 elején merültek fel. Mindezekre, a további fejlődés szempontjából sorsdöntő, életbevágó kérdésekre, számot vetve a nemzetközi viszonyokkal, a nemzeti sajátosságokkal, illetve a népi demokratikus fejlődés követelményeivel, 1948 nyaráig—őszéig a párt vezetősége, de mindenképpen egyes vezetői, alapvetően helyes válaszokat adtak.

A helyes válaszokat a legösszefüggőbbben, az objektív követelményeket leginkább számbavéve, Révai József adta meg a párt 1948. évi, őszi oktatási értekezletén. Az államhatalomról szólva megállapította, hogy az abban a mértékben vált a dolgozó nép fegyverévé, ahogy sikerült belőle kiszorítani a tőkésosztályt. Így az államhatalom képes lett a hatalomtól megfosztott kizsákmányoló osztályok ellenállásának megtörésére, a külső imperialista veszéllyel szembeni védekezésre, a gazdasági-társadalmi-kulturális átalakulás megszervezésére, a szocializmus alapjainak lerakása érdekében. Más szóval, mint ezt Révai megfogalmazta: „A népi demokrácia állama történelmileg ahhoz az államtípushoz tartozik, mint a szovjet állam: a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmenet államtípusához.” Másodszor, ami az államhatalom fejlődésének perspektíváit illeti, rámutatott: A szocializmus építése az adott, meglevő politikai-hatalmi formák mellett lehetséges. „Mi azt valljuk — mondotta Révai —, hogy ezzel az államhatalommal, szövetségeseinkkel való szoros együttműködésben tudunk előremenni a szocializmushoz. Nem törekszünk arra, hogy népi demokráciánk alapjellegén és kormányzatunk szerkezetén alapvető változásokat hajtsunk végre a velünk szövetséges osztályok rovására.”

A hatalom egységét nem okvetlenül a hatalom kizárólagossága, a kormányzat szerkezetének megváltoztatása biztosítja, hanem a munkásosztály szilárd vezető szerepe és egyre erősödő szövetsége a dolgozó parasztsággal. Ez azt is jelentette, hogy a „a többpártrendszer szükséges, mert a munkássággal szövetséges osztályok és rétegek még az önálló pártot tekintik a munkássággal való szövetkezés legalkalmasabb keretének és formájának.” Éppen ezért: „Álradikalizmus és öncsalás volna, ha fel akarnók számolni a pártokat az osztálykülönbségek felszámolása vagy elmosódása előtt...” „Az új Függetlenségi Front lényegében az a sajátos politikai forma, amely összekapcsolja a vezető munkásosztályt a vele szövetséges dolgozó osztályok milliós tömegeivel ... olyan viszonyok között, amikor a dolgozó osztályok különbségei még fennállnak, és így a munkásosztály pártján kívül a többi demokratikus pártnak is gyökerei vannak a néptömegekben.” Ami a Szovjetunió történelmi tapasztalataihoz való viszony kérdését illeti, Révai arra mutatott rá, hogy a Szovjetunió tapasztalainak óriási jelentősége van, s a Szovjetunió példaként áll előttünk. De tanulni a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjától nem jelentheti a szolgai másolást. „Sztálin — mondotta Révai — nem gondolkodik helyettünk, nem is cselekszik helyettünk.” Végül Révai állást foglalt a mezőgazdaság szocialista átalakítása kérdésében is, amely ekkor egyik központi probléma volt. Leszögezte: a mezőgazdaság szocialista átszervezése közben nagy figyelmet kell fordítani a fokozatosság betartására és az átmeneti formákra; az adott időszak a termelőszövetkezetek előkészítésének időszaka, „nem a falusi kizsákmányolás felszámolása, hanem csupán korlátozása van napirenden”.

Lényegében a fentiekben foglalható össze az a válasz, amelyet Révai a felmerült elméleti és politikai kérdésekre adott. Kétségtelen, hogy Révainak ezek a fejtegetései gazdagították a marxista államelméletet, s beletartoznak abba a fejlődési vonalba, amely a Komintern VII. kongresszusa után bontakozott ki, és amelyet a felszabadulás után a párt III. kongresszusa megerősített. A lényegét tekintve, Révai a többpártrendszerű proletárdiktatúra elméleti megalapozására törekedett, reálisan vette számba az osztály-erőviszonyokat, a népi demokratikus fejlődés követelményeit, helyesen igyekezett a korábbi út során kialakult formákat és módszereket az új viszonyok között megőrizni, azokat a szocialista építés eredményeinek növelésére, gazdagítására felhasználni.

A Magyar Kommunista Párt III. kongresszusának határozatai, a párt vezetősége által 1947 végén, 1948 elején elfogadott egyes elméleti jellegű dokumentumok, valamint Révainak az oktatási értekezleten elhangzott referátuma azt mutatja, hogy a magyar kommunista mozgalom a felszabadulás után is képes volt az objektív viszonyok beható elemzésére, képes volt az élet által felvetett új kérdéseket alkotó, valóban marxista módon megválaszolni. S mégis, 1948 nyarán olyan fordulat következett be, amely

a szocialista Magyarország építésében súlyos ellentmondásokhoz, hibákhoz vezetett.

E negatív fordulat okait általában a személyi kultuszban, a sztálini személyi kultusz kihatásaiban és a Rákosi körül kialakult személyi kultuszban jelöltük meg. Az okok sorában külön kiemeltük, hogy Rákosi és csoportja megszédült a hatalomtól, félredobta a pártélet lenini normáit, magáévá tette Sztálinnak az osztályharc állandó éleződéséről felállított hamis tételét. Mindez így volt; pártunk határozatai e kérdésben kétségkívül az alapvető okokat ragadták meg. De a történeti kutatások újabb okokra és körülményekre is rávilágítanak.

Ezúttal két momentumra kívánjuk a figyelmet felhívni. Az egyik a fordulat elméleti előzményeivel, a másik a történelmi helyzet változásával, konkrét alakulásával függ össze.

Ami az első kérdést illeti, rá kell mutatni arra, hogy a mozgalom a Komin-tern VII. kongresszusának fordulatot jelentő határozatai ellenére sem tudott a proletárdiktatúra dogmatikus felfogásával szakítani. Maga a kongresszus a távolabbi perspektívákról szólva fenntartotta a „Szovjethatalomért!” jelszót. Ez több szempontból érthető, sőt bizonyos tekintetben indokolt is volt. A szovjet akkor a proletárhatalom egyedüli formája volt; a szovjetek fogalma azonosult a proletárdiktatúra, a szocializmus, a szocialista köztársaság fogalmával. A „Szovjethatalomért!” jelszó kifejezte a demokráciáért harcoló kommunista mozgalom forradalmiságát a szociáldemokrácia opportunizmusával, békülékenységre hajló politikájával szemben, kifejezte a Komin-tern, a kommunista pártok viszonyát az első szocialista államhoz, amely példaképe volt a mozgalomnak. Egyúttal azonban kifejezte azt is — s számunkra most ez a lényeges —, hogy a mozgalom a szovjetekeket a szocializmus egyedüli, kizárólagos formájának tekinti, hogy a szocializmus építését más formában elképzelni nem tudja.

Ezt a megállapításunkat nemcsak a jelszó fenntartására alapozzuk, hanem a kongresszus egész munkájának tanulmányozásából szűrtük le. Miben nyilvánult ez meg? Abban, hogy bár a kongresszus a fasizmus elleni harcot a szocializmusért való harccal szerves egységben szemlélte, mégis, a távolabbi perspektíváról szólva, az antifasiszta mozgalmat és az e mozgalom credményeként kialakuló új hatalmat a proletármozgalomtól, illetve a proletárhatalomtól nem egyszer viszonylag mereven, elhatárolta. Így a szocialista forradalomról nem egy esetben úgy beszéltek a kongresszuson, mint amire mintegy külön fel kell készülni. Ennek megfelelően a proletárdiktatúra nem mint az antifasiszta egységkormány és hatalom szerves folytatása, kiteljesedése jelenik meg előttünk, hanem mint az egységkormánytól minden tekintetben eltérő új hatalom. Nem változtat ez a kongresszus történelmi jelentőségén, s azon sem, hogy a kongresszus egy világgraszoló új stratégia alapját vetette meg. Témánk szempontjából azonban igen lényeges.

Ez az ellentmondás, ez a kettősség ugyanis a későbbiekben, a felszabadulást követő új viszonyok között is tovább élt. Elég utalni arra, hogy Rákosi Mátyás a népfrontpolitikát 1945 februárjában miként indokolta, magyarázta., „Az a politika — mondotta többek között —, amit ma folytatunk . . . a marxizmus alkalmazása a jelenlegi viszonyokra, erre az időszakra, amelyben mi most dolgozunk . . . Ha megváltozik a helyzet — és évek múlva megváltozik a helyzet —, akkor megváltozik a vonal is.” Más szóval a népfrontpolitika (s így a VII. kongresszus irányvonala is) csak egy adott időszak politikája. Ez a politika ugyan a szocializmus felé mutat, de mégis ideiglenes politika, valamiféle kitérő, amelyet a helyzet változásával egy „új” irányvonal — más megfogalmazás szerint —, kommunista program, a „szovjetek és a szocializmus” célkitűzése követ.

Igaz, a fenti nézet 1944 után háttérbe szorult, 1948-ig — mint erre utaltunk — számos vonatkozásban eltávolodtak tőle. Már 1944 végén és 1945 elején is több olyan következtetésre jutottak a párt vezető szervei, illetve egyes vezetői, amelyek biztató kiindulópontul szolgáltak a szocializmusba való átmenet kérdéseinek korszerű megközelítéséhez. De a proletárdiktatúra dogmatikus értelmezése tovább élt, sokoldalú, kritikai felülvizsgálatára nem került sor. Mi több, a pozitív, előremutató, a kérdéseket alkotó módon megközelítő állásfoglalásokban is jelen van, mégpedig igen sajátos módon. Miközben Révai, Gerő és mások is helyesen kifejtik, hogy nemcsak egyetlen út vezet a szocializmushoz, hogy új utakon, a népi demokrácia útján is el lehet jutni a szocializmushoz, hibásan azt állítják, hogy ez az út nem a proletárdiktatúra útja, hogy a népi demokrácia útján, szovjet rendszer és proletárdiktatúra nélkül lehet haladni a szocializmushoz. Tehát azt az ellentmondást, ami az új út és a proletárdiktatúra dogmatikus értelmezése következtében fennállt, úgy oldották fel, hogy tagadták a proletárdiktatúra szükségességét. Révai még 1948-ban is, amikor pedig lényegében helyesen határozta meg a népi demokratikus állam osztálytartalmát, a népi demokrácia és a proletárdiktatúra közötti különbségről beszélt.

A proletárdiktatúra dogmatikus értelmezése tehát változó formában ugyan, de mindvégig fennmaradt és 1948—1949 fordulóján újabb elméleti tévedésekhez, s immár a párt gyakorlati tevékenységében is súlyos hibákhoz vezetett. Ugyanis ekkor, 1948 végén — 1949 elején vizsgálták felül azt a tételt, hogy az új viszonyok között proletárdiktatúra nélkül is el lehet jutni a szocializmushoz. Ez a felülvizsgálat feltétlenül helyes és indokolt volt. Ám súlyos hiba volt, hogy eközben a proletárdiktatúrát újfent azonosították a szovjet rendszerrel, s nem elemezték, hogy a proletárdiktatúra új, népi demokratikus formája milyen követelményeket támaszt a szocialista építő munkával szemben. Ehelyett az a nézet vált uralkodóvá, hogy a proletárdiktatúra győzelme után az ország fejlődésének szinte teljesen a Szovjetunió mintájára kell végbemennie. A korábbiakkal szemben tehát — amikor is a

proletárdiktatúra szükségességét tagadták — most a szocializmusba való átmenet népi demokratikus útját tették kérdésessé. Ezt rejti magában Rákosi Mátyás 1949 januárjában közölt cikkének az a formulája, hogy „a népi demokrácia funkciójára nézve proletárdiktatúra szovjet forma nélkül”. Ez a meghatározás — ellentétben Révai megfogalmazásával, amelynek lényege az, hogy a népi demokrácia a mi viszonyaink között a legmegfelelőbb forma — azt sugallja, hogy a népi demokráciában a proletárdiktatúra nem teljes, hanem az átmeneti államtípus valamiféle fejletlenebb változata. Igaz, ezt a cikk így nem mondja ki, sőt egyes kérdések kapcsán az ellenkezőjét hangsúlyozza, mégis, maga a megfogalmazás, s annak későbbi konzekvenciái alapot adnak ehhez a következtetéshez.

Ezt a következtetést igazolja egyebek között a Központi Vezetőség 1949 márciusi ülése, ahol már egyértelműen megfogalmazták, hogy a mi proletárdiktatúránk nem teljes, nem kész, nem befejezett valami, még magán viseli polgári demokratikus eredetének tojánhéját, s hogy teljes legyen, közelednie kell a proletárdiktatúra szovjet típusához. Leszögezik: a Függetlenségi Népfront nem a más pártokkal való összefogás szerve, hanem fő funkciója ezeknek a pártoknak a felszámolása, mi több, magának a népfrontnak a likvidálása is. Ezzel együtt erősen hangsúlyozták az állam elnyomó funkciójának növelését.

A proletárdiktatúrának a szovjet rendszerrel való azonosítása, gyakorlatilag a proletárdiktatúra más formáinak tagadása, az osztályharc szükség-szerű és állandó éleződéséről felállított sztálini tétellel együtt eszmei alapul szolgált az adminisztratív módszerek eluralkodásához, a törvénysértő perek lefolytatásához, és szerepet játszott a politikai, a gazdasági, a kulturális életben sokasodó torzulások létrejöttében.

A fordulat tehát a párt politikájában nem előbb és nem később következett be, mint 1948 második felében — 1949 elején. Megítélésünk szerint így van ez még akkor is, ha bizonyos negatív jelenségekkel már korábban is találkoztunk, s ha a hibák nem egyszerre, nem is azonnal jelentkeztek minden területen. Ugyanis ekkortól kezdve szorul egyre inkább háttérbe a nemzeti sajátos viszonyok elemzése, számbavétele, alakul ki egy irreális gazdaság-politikai koncepció, amely az ország adottságaival nem számolva határozza meg az iparosítás irányát, mértékét és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ütemét is.

Hogy a fordulat 1948 második felében — 1949 elején következett be, azért hangsúlyozzuk, mert az utóbbi időben olyan nézetek is elhangzottak, hogy a fordulat már előbb bekövetkezett, hogy a párt vezetősége már 1947 elején megsértette a lenini szövetségi politikát, illetve, hogy a pártdemokráciát már korábban, 1948–1949 előtt felszámolták vagy jelentősen korlátozták s mindez ugyancsak oka a szektás fordulatnak. Ezt az álláspontot azonban a kutatás eddig nem igazolta. Nem állítjuk természetesen azt, hogy a későbbi

kutatások a probléma bizonyos fokig új megközelítéséhez ne vezethetnének. Mégis úgy véljük, hogy az a feltételezés, amely ennek az álláspontnak része, nevezetesen, hogy nem került volna sor a törvénysértésekre s különféle hibák elkövetésére, ha a pártdemokráciát már korábban nem korlátozzák — nem számol realisan a konkrét történelmi viszonyokkal, a mozgalom egészének állapotával. A negatív fordulat létrejöttét elemezve rá kell mutatni a nemzetközi helyzetben 1947—48-ban bekövetkezett változásokra.

Ismeretes, hogy a második világháború végén a kommunista pártok — és köztük a magyar párt is — azzal számoltak, hogy a szocialista forradalomba való átmenet hosszú évekig tarthat. Ez az egyes országokban nemcsak, sőt elsősorban nem a belső osztályerőviszonyokkal függött össze, hanem a nemzetközi erőviszonyokkal, azzal, hogy a Szovjetunió a béke fenntartását s ezzel együtt a másik két nagyhatalommal az együttműködés folytatását fontos, mondhatni központi feladatnak tekintette. A Szovjetunió az antifasiszta koalíció hatalmainak hosszantartó együttműködésére törekedett, s ez befolyásolta a kommunista pártok politikáját, szükségszerűen kihatott a kelet- és közép-európai forradalmak fejlődésére is. A nyugati hatalmak azonban a forradalmi demokratikus mozgalmak visszaszorítása céljából a politikai és gazdasági nyomás, nem egy helyen fegyveres erőszak eszközéhez folyamodtak. A nemzetközi helyzet viszonylag gyorsan kiéleződött, a nagyhatalmak együttműködése mind nehezebbé vált. Ezzel együtt a belső osztályellentétek is kiéleződtek, a fejlődés meggyorsult. Különösen így volt ez Magyarországon, mivel Magyarország azok közé a népi demokratikus országok közé tartozott, ahol a forradalom fejlődése elé nagy akadályok gördültek, az előrehaladás viszonylag lassúbb volt. A fordulat évének gyorsan pergő eseményei a magyar párt vezetőségét rövid hetek — hónapok alatt olyan kérdések elé állították, amelyek egyes más pártok vezetőit már korábban foglalkoztatták. A magyar párt a megtett út elméleti általánosítása terén — ezt elsősorban a Tájékoztató Iroda alakuló ülése mutatja — elmaradt a lengyel, a jugoszláv, és a csehszlovák párt mögött. A helyzet ilyen alakulása egyeseket már ekkor arra ösztönzött, hogy más pártok — elsősorban a jugoszláv párt — tapasztalatait mechanikusan átvegyék. Mindenesetre megállapítható, hogy a pártok, de különösen a magyar párt, kevésbé felkészülten érkeztek el a szocialista építés feladatainak megoldásához, mint a hatalomért való harc megívásához. S ez nemcsak a forradalom meggyorsulása következtében volt így. A hatalomért vívott harcban a pártok, a mi pártunk is, egy negyedszázad tapasztalataiból meríthettek, míg a szocialista építőmunkában saját tapasztalatuk még nem volt.

A fordulat történelmi körülményeiről szólva arra is rá kell mutatni, hogy az új időszakhoz a párt eredményes utat megtéve érkezett el, a pártnak, a párt vezetőinek, különösen Rákosi Mátyásnak, nagy tekintélye volt. A helyzet egyik sajátossága tehát az, hogy a negatív fordulat a bizalom légkörében

következett be; a viszonyok nem is követelték meg a pártdemokrácia valamiféle előzetes felszámolását. 1948 után, amikor pedig már hibás döntések születtek, súlyos törvénysértésekre is sor került, gazdasági téren még jelentős eredmények voltak, a tömegek életszínvonala még egy ideig emelkedett. Történelmi jelentőségű változások időszaka volt ez: a munkásosztály ekkor vette birtokába az üzemeket, s a forradalom a kultúra, a művelődés területén is előrehaladt. A hibák a gyakorlatban később jelentkeztek, illetve később tudatosodtak. Ekkor viszont már kétségtelenül sor került a pártdemokrácia nagyfokú korlátozására. A negatív fordulattal egyidőben uralkodott el a személyi kultusz, amely megfosztotta a pártot attól az önkritikától, amit a lenini normák a párt- és az állami életben jelentenek, amelyeknek érvényesülése nélkül a párt nem fejlődhet, s a szocialista építés ügye is károkat szenved.

Az 1948 utáni időszak ily módon folytatója volt a forradalmi átalakulásnak, de egyben szakítást is jelentett egy korábbi, alapvetően helyes politikai irányvonallal. Változás e tekintetben csak 1953 júniusában következett be, amikor a Központi Vezetőség a Szovjetunió Kommunista Pártja iránymutatása nyomán feltárta az 1948 utáni politika hibáit.

A határozat a legsúlyosabb hibákat a következőkben jelölte meg. Először: „A párt vezetése túlzottan gyors iparosításra, s különösen a nehézipar túlzottan gyors fejlesztésére vett irányt, nem számolva az ország reális helyzetével és a munkásosztály, a dolgozó nép életszükségleteivel.” Másodszor: „A párt vezetése elhanyagolta a mezőgazdasági termelés fejlesztését és túlzottan gyors ütemben folytatta a mezőgazdaság társadalmasítását.” Harmadszor: „...elhanyagolta és háttérbe szorította a lakosság életszükségleteinek kielégítését, helytelen gazdaságpolitikája folytán csökkent a dolgozók életszínvonala”. Negyedszer: mindez az adminisztratív módszerek elharapódzásához, a törvényesség megsértéséhez vezetett.

A határozat sokoldalúan elemezte a hibák okait. Rámutatott: a hibák oka „a párt, illetve a pártvezetés belső helyzetében, a vezetés helytelen módszereiben, a hibás káderpolitikában, a párt és az állami vezetés nem megfelelő viszonyában és az ideológiai munka elmaradottságában rejlik”. Külön alá húzta a határozat, hogy az elkövetett hibák egyik fő forrása: a kollektív vezetés hiánya, a kollektív vezetés helyettesítése személyi vezetéssel, ami személyi kultusszal és a párttól idegen vezérkedéssel párosult.

E rövid felsorolásból is kitűnik, hogy a Központi Vezetőség már 1953 nyarán alapjában véve helyesen mutatott rá a korábbi politika hibáira, e hibák okaira, s fontos intézkedéseket vett tervbe kijavításuk érdekében. A határozat mindenképpen megteremtette az alapot a szocialista társadalom építésének sikeres folytatásához. A határozat nyomán jelentős eredmények születtek, emelkedett a tömegek életszínvonala, megkezdődött a törvénysértések felülvizsgálata. Az ország szocialista fejlődése elé azonban mégis nagy akadályok gördültek, a hibák következetes kijavítása nem következett be.

Ennek oka az volt, hogy a Rákosi-csoport, amelynek továbbra is nagy befolyása volt a vezetésre, nem tudott a régi hibákkal szakítani s ez kedvező lehetőséget teremtett a júniusi határozat után fellépő jobboldali, revizionista nézetek térhódításához. Ilyen nézeteket képviselt Nagy Imre is, akinek pedig fontos szerep jutott a júniusi határozatok végrehajtásában.

Ennek a revizionizmusnak a nacionalizmussal együtt szerves része volt — s ma is szerves része — a szovjet tapasztalatok elutasítása, a szocialista építés közös törvényszerűségeinek negligálása. A korábbi hibák gyökerét következésképpen nem a szovjet tapasztalatok mechanikus másolásában, a proletárdiktatúra dogmatikus felfogásában látták — mégha ez is keveredett benne —, hanem abban, hogy a szovjet út mint olyan, a szocializmus építésének torz, elhibázott útja, a proletárdiktatúra elve pedig túlhaladott. A szovjet úttal szemben a jugoszláv utat propagálták, de azt sem következetesen. Egyfelől helyet kapott ebben a semlegesség, a varsói szerződés elutasítása, a közvetlen demokrácia, másfelől a többpártrendszer visszaállítása. Összességében a „nemzeti kommunizmus” irányzata olyan szocialista modell megalkotásán fáradozott, amely nem egy vonatkozásában lehetett vonzó, csak éppen nem számolt a reális viszonyokkal, ténylegesen óhajokból indult ki. Ezzel az utópia birodalmába került. Akkor ugyan még a XX. kongresszus zászlaja alatt lépett fel, s mint azóta is, a marxizmus klasszikusaira hivatkozott, de a gyakorlatban megfeledezett még az osztályharcról is, a polgári történetírás nagy felfedezéséről. Akarva-akaratlan, a polgári demokrácia platformjára helyezkedett, a burzsoá restauráció útját egyengette.

1956-ra a párt — a korábbi súlyos hibák, az 1953 utáni huzavona, a pártegység megbomlása és az egyre fokozódó revizionista támadás miatt — súlyos válságba, a munkáshatalom pedig végveszélybe került. Az ellenforradalmi erők fegyveres leverése mellett a szocializmus ügye, a szocialista építőmunka további eredményes folytatása attól függött, hogy a párt következetesen fel tud-e lépni mind a bal-, mind pedig a jobboldali elhajlással szemben, kétfrontos harcban ki tudja-e alakítani azt a politikai irányvonalat, amely megfelel az adott viszonyok követelményeinek.

A párt lenini erői képesek voltak erre, a forradalmi munkás-paraszt kormány megalakulásával új szakasz kezdődött pártunk fejlődésében.

1956 után a hibák kijavításának, az új irányvonal megalapozásának egyik centrális kérdése a proletárdiktatúra lenini értelmezésének helyreállítása volt.

A munkáshatalom megvédéséért folyó súlyos harcokban újjászerveződött kommunista párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt nemcsak a proletárdiktatúra dogmatikus értelmezésével szakított hanem az annak létjogosultságát tagadó revizionista nézetekkel is szembeszállt, s az új kor követelményeinek, hazánk tényleges és változó viszonyainak megfelelően, helyesen alkalmazta a proletárdiktatúráról szóló lenini tanításokat. A Magyar Szocialista Munkás-

párt és a forradalmi munkás-paraszt kormány minden korábbinál következetesebben és eredményesebben érvényesítette a proletárdiktatúra elnyomó funkcióit, határozottan fellépett a szocializmus, a néphatalom ellenségeivel szemben. Ugyanakkor gondosan ügyelt arra, hogy az ellenségnek szánt csapások valóban az ellenséget ériék, s hogy e csapások az ellenség széttűzésát, a megtévesztettek, az ingadozók megnyerését eredményezzék. S ami talán még ennél is fontosabb: szem előtt tartotta azt a lenini tanítást, amely szerint nemcsak, sőt nem is elsősorban az erőszak a proletárdiktatúra lényege. Az erőszak a forradalom fejlődésének csak bizonyos pillanataiban szükségszerű és jogos; a forradalom sokkal mélyebb, állandóbb és jellemzőbb vonása a dolgozó tömegek megszervezése, az új szocialista demokrácia kifejlesztése.

Ennek megfelelően számos új vonás érvényesült a proletárdiktatúra mechanizmusában, a pártmunka módszereiben és stílusában, a szövetségi politikában.

A Magyar Szocialista Munkáspárt elvetette az adminisztratív módszereket elsődlegesnek tekintő nézeteket és gyakorlatot, és a szocialista építés feladatainak megoldása során az eszmei-politikai irányító munkát helyezte előtérbe. Növelte az állami és a tanácsi szervek, a tömegszervezetek szerepét, szélesítette azok tevékenységi körét. Fokozta a területi és a helyi állami és pártszervek, ipari és gazdasági vállalatok, valamint a szervezetek önállóságát, a választott szervek felelősségét és szerepét. A munkához való új viszony kialakításában, de a gazdasági irányításban is nagyobb teret biztosított az anyagi ösztönzésnek; felhasználta a kisárutermelésben rejlő lehetőségeket. Új módon közelítette meg a szövetségi politika kérdéseit, amikor többek között kimondta, hogy pártfunkció kivételével a pártonkívüliek minden más állami, társadalmi és gazdasági funkciót betölthetnek, ha a rendszerhez hűek és szakmailag kellően felkészültek. Lehetőséget adott arra, hogy minden magyar állampolgár, ha betartja törvényeinket, korábbi osztályhelyzetétől függetlenül, beilleszkedhessék társadalmunkba.

Mindez összefüggött azzal, hogy a párt elvetette az osztályharc szükségzerű és állandó éleződéséről korábban vallott hamis felfogást. A párttagság és a tömegszervezetek szerepét nem szűkítette le a határozatok végrehajtására, hanem a pártonkívüliek véleményét is kikérte fontos döntések meghozatalánál. Ez azonban csak úgy volt lehetséges, hogy törvényre emelte azt az elvet, hogy nem a hibás nézetek hordozói, hanem a hibás nézetek ellen kell harcolni; s ezzel megteremtette az alkotó viták légkörét.

Ezek az elvek érvényesültek és továbbfejlődtek a mezőgazdaság szocialista átszervezése során, érvényesülnek és kiteljesednek a gazdasági mechanizmus reformjában, amelynek bevezetése együtt kell hogy járjon a szocialista demokrácia, a néptömegek alkotóképességének további kibontakozásával, a párt eszmei-politikai irányító szerepének, az ideológiai munka jelentőségének növekedésével.

A párt ismételten bebizonyította, hogy a marxizmus—leninizmus tudománya és a konkrét viszonyok reális értékelése együttesen a legbiztosabb alapja a helyes program kialakításának és végrehajtásának. A párt politikájának sikere többek között abban gyökeredzett, hogy a korábbi hibák kijavításánál mindenkor figyelembe vette az új viszonyokat, az új viszonyok követelményeit. A hibák kijavítása ezért nem jelentett, de nem is jelenthetett visszatérést a fejlődés során azóta már meghaladó viszonyokhoz, szervezeti formákhoz, különösen a többpártrendszerhez. A párt az élet által felvetett kérdésekre új válaszokat adott, amelyek kiállták az idők próbáját.

A történetiség, a konkrét helyzet konkrét elemzése nemcsak a párt helyes politikájának az alapja, hanem pártunk történeti útjának értékelése szempontjából is döntő jelentőségű.

A marxista történetírástól idegen a fatalista történetfelfogás, a történelmi szükségszerűség olyan értelmezése, mintha az egyes történelmi szituációkban a megoldásnak mindig csak egyetlen lehetséges módja lenne. A marxista történetírás nem vállalkozhat csupán a tények objektivista, közönyös regisztrálására. Többek között feladata azoknak a folyamatoknak a tisztázása is, amelyek nem mentek végbe, bár a valóságban végbemehettek volna. Éppen ezért öröndetes és üdvözlendő a történettudománynak, de nemcsak a történettudománynak, hanem a társadalomtudományok más ágainak is az az utóbbi években kibontakozó törekvése, hogy feltárja a fejlődés különböző lehetőségeit, különböző alternatíváit, rámutasson olyan folyamatokra, amelyek bár életképesek voltak, mégis egy ponton megrekedtek, s a történelmi fejlődés más irányt vett. A különböző lehetőségek, alternatívák feltárása segít a történelmi múlt helyes értékelésének kialakításában, de a jelen és a jövő kérdéseiben való eligazodásban is.

Ez a törekvés azonban csak akkor eredményes, ha a kutatás a történelmi valóság talaján marad, ha az egyes kérdéseket meghatározott történelmi keretben vizsgáljuk. Az olyan alternatívák felállítása, amelyek a történelmi realitásoktól elvonatkoztatnak, nem igen vihetik előre a tudományok fejlődését. De nem lehet megelégedni azzal sem, hogy a fejlődés különböző lehetőségeire rámutatunk. Ha valóban értékes következtetésekre akarunk jutni, azt is elemeznünk kell, miért az egyik vált valóra a lehetőségek közül, s miért nem a másik. Végül, az egyes események, irányzatok, történelmi periódusok megítélésénél, különösen átfogó értékelések esetén, nem szabad csupán azt vizsgálni, mennyiben voltak ezek fejletlenebbek a mai követelményekhez viszonyítva, hanem azt is, és a végső értékítélet kialakításánál ez igen lényeges, hogy az egyes időszakok mennyiben jelentettek előrelépést, hogy az egyes irányzatok vagy személyek mi újat adtak a korábbiakhoz képest.

Miért szükséges ezt hangsúlyozni? Azért, mert a korszak kutatása közben elért jelentős eredmények mellett, az utóbbi időben több olyan állásfoglalással is találkozunk, amely a szocializmus egész eddigi útját, a szocia-

lista építés korábbi formáit és módszereit nemcsak túlhaladottnak, hanem eleve elhibázottnak tekinti. E felfogás szerint az eddigi fejlődés, úgymond rossz volt s most valósítjuk meg a jót. Egyesek elmarasztalják a párt vezetőségét, mert tartózkodik attól, hogy a fordulatnak, amely szerintük az új gazdaságirányítási rendszerrel következik be, a fordulat jellegét kimondja. E nézet képviselői szerint hiba az, ha úgy állítjuk be a dolgokat, hogy volt egy bizonyos fejlődés, amely lényegében helyes volt, de mi most kijavítjuk és a jó helyébe egy jobb, nem pedig — mint e nézet képviselői vélik — a rossz helyébe egy jó kerül. Ennek a felfogásnak az egyik vetülete az, hogy a szocializmus önanalízise csak most kezdődik, s hogy társadalmunk valamiféle választás előtt áll. Másik ilyen vetülete e felfogásnak, amikor nemcsak a Rákosi vezetés gazdaságpolitikáját vetik el mint hibás, szubjektivistá gazdaságpolitikát, hanem az 1948 után kialakult gazdaságirányítási rendszert is teljes egészében, vagy éppen az új mechanizmust már 1957-ben számonkéri a Magyar Szocialista Munkáspárttól. Itt azonban felvetődik a kérdés, hogy az akkor, 1948-ban ezrével kinevezett munkásigazgatók és műszakiak képesek lettek volna vajon a mai színvonalon önállóan irányítani, nem is beszélve arról, hogy az ország elmaradottságának felszámolása, az ipar nagyarányú fejlesztése, a munkanélküliség megszüntetése központi, centrális elhatározások nélkül aligha lett volna megvalósítható. De rá kell mutatni arra is, hogy 1957-ben a fő feladat a munkáshatalom megszilárdítása volt.

Mindezzel összefüggésben felmerül: milyen okok tették szükségessé az új gazdasági mechanizmusra való áttérést? Olyan objektív okok-e a döntőek, mint a termelési viszonyokban a mezőgazdaság szocialista átszervezésével bekövetkezett változások, illetve a termelőerők jelenlegi magasabb színvonala, vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy a tapasztalatok alapján most sikerült kialakítani az új koncepciót. Természetesen nem kívánjuk tagadni az elmélet és gyakorlat szoros kapcsolatát, az eddigi tapasztalatok jelentőségét a kérdés új megközelítésében. De azt is mérlegelni kell hogy az iparosítás viszonylag gyors üteme, a fejlesztés extenzív módszerei, a korábbi gazdasági mechanizmus koncepciója mennyire voltak szükségszerűek, azaz mennyire fejezték ki a korabeli viszonyokat, más szóval milyen összefüggés állt fenn az előbbiek és a többszektorúság, az ország gazdasági fejletlensége, a gazdasági káderek akkori szakmai színvonala között. Kétségtől bonyolult kérdések ezek, már csak azért is, mert a Rákosi-féle vezetés bizonyos történeti felismerések érvényét túlhajtotta, s ezzel kompromittálta is azokat. Mégis úgy tűnik, a tények megítélésünk szerint amellettszólnak, hogy az új gazdasági mechanizmus koncepciója döntően az új fejlődési szakaszból következik, és csak részben — amennyiben a korábbi koncepcióhoz súlyos hibák, túlzások is tapadtak — jelentik a korábbi koncepció tagadását. Különösen vonatkozik ez az 1956 utáni időszakra, amelyben pártunk gazdaságpolitikája lényegében kiküszöbölte a korábbi hibákat.

A korszak negatívumainak és pozitívumainak mérlegelése a kutatás mai szintjén nem könnyű; olyan feladat, amelynek megoldása még előttünk áll. Olyan feladat ez, amelynek nemcsak nagy elméleti-politikai, hanem napi gyakorlati jelentősége is van. Éppen ezért fontos, hogy a múlt bátor kritikai vizsgálata során ne szakadjunk el a konkrét történelmi viszonyoktól, s ne csak arra mutassunk rá, ami eleve elhibázott volt, ami ma már meghaladott, hanem arra is, ami a fundamentumát alkotta és alkotja ma is fejlődésünknek.

TÁJÉKOZTATÓ AZ ÜLÉSSZAK VITÁJÁRÓL

A Kommunisták Magyarországi Pártja félévszázados történeti útjának főbb kérdéseiről tanácskozó tudományos ülészek két szekcióban folytatta munkáját. Az I. szekció a párt 1918—1945 közötti politikájának különböző vonásaival foglalkozott, a II. szekció pedig a felszabadulástól napjainkig, immár csaknem negyed évszázadra terjedő korszak legfontosabb történeti kérdéseit tárgyalta.

Az I. szekció munkáját Erényi Tibor, a II. szekció vitáját Berend T. Iván vezette. A szekcióülések befejezése után az ülészek résztvevői plenáris ülésen hallgatták meg a viták összegezését s Vass Henrik elnöki zárszavában az egész tanácskozás tanulságait.

Az eddigi hasonló jellegű tudományos ülészek gyakorlatával szemben ezúttal a plenáris záróülésen nem közvetlenül az elnöki zárszó értékelte a vita tanulságait, hanem a szekciók vitavezetői tájékoztatták a hallgatóságot az elhangzott jelentősebb felszólalásokról, a kialakult vitákról s arról, hogy a fontosabb kérdések kapcsán felmerülő nézetek mennyiben kerültek közelebb egymáshoz, illetve az érintett problémákat mennyiben vitték előre a tisztázódás felé. E módszer előnyei nemcsak abban mutatkoztak meg, hogy a résztvevők tényleges tájékoztatást kaptak azokról a vitákról, amelyeket nem volt alkalmuk meghallgatni, hanem abban is, hogy az elnöki zárszó, amely az eddigi gyakorlatban — éppen azért, mert az elnök sem ismerhette az összes felszólalást — gyakran pusztán protokolláris méltatás volt, ezúttal ugyancsak érdemi, az ülészek eredményeit és fogytékosságait lényegükben megragadó, a további feladatokra is rámutató tényleges összegezést adott.

Az ülészek minden tekintetben munka-tanácskozás volt. A történészek azzal járulhattak és járultak hozzá az országos ünnepségek tartalmi elmélyítéséhez, hogy a tudományos elemzés módszereivel közelítettek a múlthoz, az ünnepelés tárgyát képező 50 esztendő egészének és részleteinek valóságghű feltárásához. Ha hiszünk a történeti feltárás társadalmi hasznosságában, bízvást elmondhatjuk, hogy ez a kétnapos tanácskozás, amely sok esztendő aprólékos kutatómunkájában, az összegyűjtött adatanyag tudományos elem-

zésében, sokszor heves vitákban érlelődött eredményekkel lépett a nyilvánosság elé — jó szolgálatot tett az ügynek, amely a kommunista pártot annak idején létrehozta.

A kétnapos vita során elhangzott korreferátumok és hozzászólások többsége fontos részproblémákat tárgyalt, a legkülönbözőbb oldalról világította meg magát a párt történetét, vagy azokat a momentumokat, amelyek a párt történetére kihatottak s amelyek alakulására éppen a párt tevékenysége gyakorolt erőteljes befolyást.*

Már a korreferátumok címének áttekintése igen sokoldalú és gazdag tematikáról tanúskodik. A jelen tájékoztató természetesen még csak vázlatosan sem ismertetheti ezt a mennyiségileg is tekintélyes, tartalmilag pedig rendkívül szerteágazó anyagot; nem sorolhatja fel azt a sok új vagy új módon megvilágított tény, értékelő megállapítást, amelyet a korreferátumok és a hozzászólások felszínre hoztak, és azokat az álláspontokat, amelyekről az ülészak részvevői behatóan vitatkoztak. Meg kell elégednünk ezúttal azzal, hogy rámutassunk a tanácskozás főbb jellemző vonásaira, s ennek kapcsán néhány megjegyzés kíséretében adjunk számot a vita érdekesebb tartalmi elemeiről.

Mindenekelőtt néhány szót kell ejtenünk az ülészak tudományos színvonalának kérdéséről. Ez minden, a tudományosság igényével fellépő önálló munka megítélésénél is elsőrendű szempont, mennyire lényegbevágó hát ülészakunk esetében, amely három tudományos intézmény összefogásával, kutatók egész sorának mozgósításával, és a szélesebb közvélemény érdeklődése közepette zajlott le, s amely olyan célt tűzött maga elé, hogy lényeges megállapításokkal vigye előre a kommunista mozgalom története megismerésének, megértésének, megítélésének ügyét.

Valljuk meg: a tudományosság kérdése a jelen esetben éppen e téma és e célkitűzés kapcsán kap megkülönböztetett figyelmet és hangsúlyt. Aligha

* Az I. szekcióban az alábbi korreferátumok hangzottak el: *Borsányi György*: A KMP szociális bázisa az ellenforradalmi korszakban; *Sipos Péter*: A párt szakszervezeti politikájának kérdéseihez; *Horváth Zoltánné*: A KMP tömegmunkájának néhány kérdése a Horthy-fasizmus idején; *Szakács Kálmán*: A párt agrárpolitikája a felszabadulás előtt; *Csatári Dániel*: Osztyáyharc és nemzeti kérdés 1919 és 1944 között; *L. Nagy Zsuzsa*: Az 1918–1919-es forradalmak hatása a liberális ellenzéki pártokra; *Pintér István*: A KMP népfront-politikája és a nemzeti kérdés; *Lengyel Klára*: A KMP és a népiesek; *K. Nagy Magda*: A kommunista párt irodalom- és művészetpolitikájának kialakulása.

A II. szekcióban a következő korreferátumokra került sor: *Ságvári Ágnes*: A nemzetközi politika és a belpolitika kölcsönhatása a népi demokratikus forradalomban; *Blaskovits János*: Az MKP III. kongresszusának néhány kérdése; *Szamel Lajos*: A szocialista demokratizmus időszerű kérdései; *Szigeti József*: A marxista-leninista filozófia problematikája az ellenforradalom utáni időszakban; *Vécsi Béla*: A gazdaság és a politika kölcsönös viszonya a szocializmus építése időszakában; *Simon Péter*: A magyar mezőgazdaság szocialista átalakításáról; *Mucs Sándor*: A párt katonapolitikájáról a fordulat éve után; *Szántó Györgyné*: A nemzeti jövedelem növekedés dinamikája és tényezői szocialista építésünk időszakában; *Bieber Ilona*: Az iparosítási politika és a magyar ipar szerkezetének átalakulása; *László Lenke*: Kísérlet a nagyüzemi munkások mai politikai tudati szintjének felmérésére; *Kiss György*: A szociáldemokratizmus és a szociáldemokrata nemzetkonceptió történeti értékelése.

akad még egy olyan történeti kérdés mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban, amelynek vizsgálatát a világnézeti hozzáállás annyira determinálná, s amelyről éppen e hozzáállás nem megfelelő szintje következtében annyi tudománytalan megállapítás látott volna napvilágot — pro és kontra —, mint a kommunista mozgalom kialakulása és fejlődési útja. Nincs szükség itt sem a pro sem a kontra irányú közismert példák felemlítésére. A jelen esetben arról van szó, hogy elérkeztünk-e már a tudományosság és egyúttal a világnézeti tudatosság olyan szintjére, ahol megszűnik e kettő csinált vagy vélt ellentéte, ahol e kettő feltételezője és erősítője egymásnak?

A tanácskozás talán éppen ebben a tekintetben minősíthető a legpozitívabban. Egyik fő jellemzője szinte valamennyi előadásnak és felszólalásnak a tudományosságra, a megalapozottságra való törekvés azon a szilárd elvivilágnézeti bázison, amely egyik fő hajtóereje a tudományosságnak. A marxista kutató csak úgy juthat tényleges eredményekre, ha bízik e bázis szilárdságában, s ha sem a maga, sem a hallgatója vagy olvasója világnézeti „biztonságát” nem félti attól, hogy szembenézzen a legelgondolkodtatóbb kérdésekkel, és feszegessen olyan zárat, amelyek a rendelkezésre álló tétel-kulcskészlettel sem könnyen nyithatók. Nemcsak hogy sémák és kinyilatkoztatások nem hangzottak el az ülészakon, de ugyanúgy nem volt tapasztalható olyan jelenség sem, hogy bárki is hallgatással vagy mellébeszéléssel kísérelte volna meg politikai, személyi „buktatók”, ideológiai szakadékok áthidalását.

Érdemes felfigyelni arra, hogy e pozitív jelenség bizonyos hagyományokra támaszkodhat éppen a kommunista párt történetében. A kommunista múlt ebben a tekintetben sem olyan egyoldalú, amilyenek olykor hajlandók vagyunk hinni. Szabó Agnes fentebb közölt előadása hivatkozik ennek egy szép példájára, — s éppen a párt életének egyik legkritikusabb időszakát illetően. A bécsi magyar kommunista emigrációs központ történeti elemzéseiről van szó, amelyek az ismeretes nehézségek között összehozott saját archívum anyagára támaszkodva jutottak időtálló megállapításokra.

Ez a példa egyben arra is rámutat — ami egyébként a tanácskozás egyik fontos tanulsága —, hogy a kommunista mozgalom történetének tudományos feldolgozása, bár sok régebbi hiba, tévedés és torzítás kiigazítását követelte meg, nem igényel valamiféle generális átértékelést. Azok az alapvető megállapítások, amelyek a párt forradalmi jellegére, szerepének sorsfordító történeti jelentőségére vonatkoznak, változatlanul állják az idő kritikáját — sőt maga az élet, az eleven történelmi folyamat adja nap mint nap újabb bizonyosságokat. Tanácskozásunk arról tett tanúságot, hogy e megállapítások érvényét az új és legújabb kutatások eredményei is gazdag adaléktárral, meggyőző érvekkel erősítik meg.

A tanácskozás azt is megmutatta, hogy a párt és a munkásmozgalom történetének feltárása ma már nemcsak a dogmatikus szemlélet egyoldalúságá és szubjektivizmusán jutott lényegében túl, de azokon a próbálkozá-

sokon is, amelyek a másik egyoldalúság felé, a párt múltja minden pozitívumának tagadása felé, az eddigi marxista értékelések gyökeres revíziója felé akarták irányítani a történetírást. A munkásmozgalom komoly kutatói a tudománytalanság *mindkét* oldalával, a szubjektivizmus *mindkét* válfajával szakítottak.

A tanácskozás a marxizmus talaján folyt. A legerőteljesebb állásfoglalások is a tudomány higgadt értekező prózájának nyelvén, különösebb pátosz nélkül fogalmazódtak. Minden jelzőnél ékeesebben szóló tényfeltárások, érdemi elemzések alkották az értékelések, jellemzések gerincét.

A tanácskozáson a párt számos felső- és alsóbbfokú vezető személyiségének szerepe elemzésre került, de — és ez is a tudományos színvonal egyik mutatója — a történelmi mozzanatok tárgyalása, megítélése általában nem a személyek körül forgott. Nem névtelenítették a történelmet, de nem is csemegeztek személyi pikantériákon. Tömegek, osztályok, rétegek társadalomalkító mozgása állt a vizsgálódások középpontjában, s ez a nézőpont vezette azoknak a személyeknek a megítélését is, akik ennek a mozgásnak valamilyen módon formát, irányt adtak.

A tudományosságra való törekvés érvényesült a tanácskozás ama mozzanataiban is, amelyek a szociáldemokrata párt szerepére és a szociáldemokrata mozgalom eddigi történeti értékelésére vonatkoztak. A kommunista párt történetének megvilágításához nélkülözhetetlen a szociáldemokrata párt és mozgalom történetének tudományos értékű elemzése, hiszen a szóban forgó ötven esztendő nagyobb felét éppen e két irányzat rendkívül bonyolult kölcsönhatása befolyásolta. Sőt — mint erre Kiss György korreferátuma rámutatott — a kölcsönhatás szakasza nem zárult le az 1948-as pártegyesüléssel, azaz a szociáldemokrata párt szervezeti megszűnésével sem. A szociáldemokratizmus többé-kevésbé leplezett továbbélése hazai viszonylatban, s a nemzetközi szociáldemokrata mozgalom tekintélyes tömegbefolyása napjainkban világszerte — élővé teszi ezt a történelmi kérdést. A szociáldemokrata mozgalom történetének feldolgozása nem pusztán az említett érintkezések kapcsán szükséges, hanem azért is, mert a szociáldemokrata párt — pozitívumaival és negatívumaival együtt — önmagában is szerves része a magyar társadalom, a magyar munkásosztály és a magyar munkásmozgalom történetének. A Párttörténeti Intézet ezt a feladatot már régebben magáévá tette, és e nem könnyű vállalkozás már az intenzív kutatómunka, több vonatkozásában pedig a belső megvitatás stádiumában van. Lényeges előrehaladról tesz bizonyosságot e tekintetben a „Magyar forradalmi munkásmozgalom története” című szintézis is, amely minden megelőző hasonló munkánál nagyobb súllyal és elemző módon értékeli a szociáldemokrata múltat.

A tanácskozás résztvevői, amikor fenntartás nélkül korrigálták a múlt számos helytelen politikai és történetírási megítélését, amikor érdemileg elemezték a szociáldemokrata mozgalom bizonyos történeti érdemeit — nem

valamiféle szociáldemokrata álláspontot képviseltek. A felszólalók — történészek és mozgalmi veteránok — az egykori hangulatok továbbrezgéseitől immár mentesen, de a „testvérharc” mozzanatait és mozgató rugóit vizsgálat alá vetve az *osztályszempont* talaján, ha úgy tetszik: kommunista pártossággal értékelték ezekben a nem könnyű kérdésekben. A szociáldemokraták hibáira vonatkozó kritika számos megnyilvánulása is azt tartalmazta, hogy a *kommunista platform* — a szociáldemokrata mozgalom megítélésének mennyi korrekciója mellett is — *nem szociáldemokrata platform*, és a tudományosság fokozott érvényesítése sem vezethet a szociáldemokrácia valamiféle „rehabilitációjára”. Ez a tanácskozáson direkt és indirekt formában is hangsúlyt kapott, ami azért is lényeges, mert történetírásunk és tudományos életünk más területein időnként fel-felbukkannak az egykori szociáldemokrata nézetek utólagos igazolására irányuló kísérletek.

A tudományosságra való törekvés jelenléte a tanácskozáson természetesen nem jelenti egyben e követelmény maradéktalan érvényre jutását is. Éppen e törekvés és igényesség sugallta nyilvánvalóan azokat a kritikai megjegyzéseket is, amelyek egyes felszólalások ilyen szempontból kifogásolható módszereit tették szóvá, jogosan követelve a tudományosság követelményeinek teljes érvényesítését mind a kutatások, mind a következtetések tekintetében.

Túlnyomó többségben tudományosan megalapozott, eszmeileg pedig határozott állásfoglalások fóruma volt az ülészak. Így a vitapartnerek kemény „ellenfelekként” mérhették össze érveik fegyverzetét a *közös célért*: időtálló, a vitákban kiforrott, meggyőző erejű történeti értékelések megalkotásáért.

A fentiekben már több utalás történt az ülészak tematikai gazdagságára. A kommunista mozgalom 50 éves története kapcsán nemcsak a párt belső történetének kérdései kerültek szóba, hanem e félévszázad társadalomtörténetének talán minden lényeges más oldala is. A párt története nem is volna érthető annak a társadalmi közegnek ismerete nélkül, amely övezte, sem pedig azoknak a folyamatoknak ismerete nélkül, amelyek ebben a közegben végbementek, amelyek hatottak a pártra, s amelyek alakulásában a kommunista mozgalomnak valamilyen formában szerepe volt.

Ennek megfelelően a tanácskozás nagy figyelmet fordított a párt politikájának alakulását befolyásoló nemzetközi kérdésekre, a párt hazai tömegkapcsolataira, a pártnak a gazdasági kérdésekkel, az agrárkérdéssel, a nemzeti kérdéssel kapcsolatos álláspontjára és gyakorlatára a különböző történelmi szituációkban.

Feltűnő, hogy a párt megalakulásának tárgykörével milyen kevés felszólalás foglalkozott, pedig *Milei György* előadása gazdag problematikájával jó kiindulópontja lehetett volna e rendkívül érdekes tárgykör további kiszélesítésének, egyes mozzanatait pedig véleménycserére, vitára is kínálkoztak.

Lényeges ponton adott e témakörhöz kiegészítést *K. Nagy Magda* korreferátuma, amely a Kommunisták Magyarországi Pártja irodalom- és művészetpolitikája kialakulásának kapcsán azokkal az előzményekkel foglalkozott, amelyek egyes értelmiségi csoportokat 1918—1919-ben a párthoz vezettek vagy legalábbis közelítettek. A korreferátum az eddigi méltatásokkal szemben nagyobb nyomatékot adott Ady Endre kimagasló szerepének ebben. Adyt főként mint a polgári forradalom „viharmadarát” szokás emlegetni, valójában azonban az egész forradalmi időszak ébresztője, lelkesítője volt, s az a mozgás, amelyet Ady az értelmiség valamennyi haladó csoportjában megindított, éppen a legkövetkezetesebb elemeket vitte a kommunista mozgalomba. Persze e csoportok korántsem voltak egyöntetűek s útjuk sem töretlenül vezetett a forradalomhoz. Az előadó finom elemzéssel mutatta ki e különböző csoportosulások közös és eltérő vonásait, haladásuk tendenciáit.

Az értelmiség másik rétegének, a pedagógusoknak forradalmi szerepéről *Kelen Jolán* felszólalása nyújtott újabb adalékokat.

Hevesi Gyula a műszaki értelmiség szerepének méltatásával egészítette ki a pártalakulás tényanyagát. A felszólalás a már ismeretes Gyárközi Bizottságnak azt a ténykedését emelte ki, amely a forradalmi értelmiségi csoportok és a forradalmi üzemi munkásság közötti kapcsolatok szélesítésére irányult.

Szekér Nándor Szabó Ervin szerepének az eddiginél pozitívabb értékelését hangsúlyozta.

Milei György válaszában egyetértett az értelmiség különböző csoportjai szerepét hangsúlyozó felszólalásokkal és hozzátette: A Magyar Tanácsköztársaságnak igen érdekes és szembetűnő vonása volt, hogy az értelmiségiek széles körét ragadta azonnal magához, és ebben a műszaki értelmiség is nagy mértékben közrejátszott. A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájának a rövid idő és a nehéz feltételek között is elért sikerei összefüggtek azzal, hogy volt egy olyan műszaki gárda, amely a munkásmozgalomhoz csatlakozott.

Erényi Tibor zárszavában rámutatott, hogy Szabó Ervin történelmi szerepét a történeti kutatómunka valóban alaposabban és a múltbeli értékeléseknél lényegesen pozitívabb módon tárja fel. Ez azonban nem jelenti Szabó Ervin szindikalizmusának elhallgatását. Tény, hogy az első világháború időszakában Szabó Ervin sok tekintetben túljutott saját korábbi nézetein, így közvetlen szerepe volt a forradalmi fellendülés előmozdításában. A különböző forradalmi csoportosulásokban tevékenykedő hívei, tanítványai révén pedig közvetve a Kommunisták Magyarországi Pártja megteremtésére is hatással volt.

A két világháború közötti időszak vonatkozásában *Szabó Ágnes* előadásának gondolataihoz kapcsolódva a korreferátumok különböző oldalról világították meg a párt tömegkapcsolatainak alakulását, e kapcsolatok szélesítésének formáit, módszereit, időnkénti összeszűkülésének háttereit.

A párttörténet művelésében eddig kevésbé alkalmazott módszerrel

— a reprezentatív szociológiai felmérés eszközeinek felhasználásával — tett tanulságos kísérletet *Borsányi György* arra, hogy megközelítő képet alkosson az illegális párt tagságának szociális megoszlásáról. Ennek különösen azért van nagy jelentősége, mert a kutatás még az illegális párttagság létszámát illetően is homályban tapogatózik, de a párttagság megoszlásáról még kevésbé vannak adataink. Ez pedig a párt osztályjellegének megítélésében, a különböző társadalmi rétegekbe való beágyazódásának megismerésében szinte nélkülözhetetlen. Az illegalitás körülményei között olyan pártokmány, amely ezt feltárta volna, nem is keletkezhetett, az egykori résztvevőknek pedig ugyancsak konspirációs okokból nem lehetett áttekintésük a párt tagságáról.

Borsányi György a vizsgált adatok alapján olyan következtetésekre jutott, amelyek általában megerősítik a párttörténeti kutatások más oldalról nyert megállapításait. Kimutatta, hogy a kommunista párt befolyása a munkásmozgalom régi, hagyományos rétegeiben, a szakmunkások, kisipari munkások között volt a legerősebb, ott, ahol a szakszervezetek is szilárd bázissal rendelkeztek. Erős volt a párt az agrárproletariátus körében is, ahol a szociáldemokraták elhanyagolták a szervezést, (Bethlen—Peyer paktum!) — a kommunista párt viszont intenzív politikai munkát végzett. Alacsony volt a párttagok száma a munkásosztály fiatal rétegeiben, főleg a gyáriparban. Erre a tényre — amelynek kedvezőtlen hatása még a második világháború idején, sőt a felszabadulást közvetlenül követő időkben is megmutatkozott — más megközelítéssel *Sipos Péter* korreferátuma is rámutatott.

Tény, hogy a horthysta belügyminisztériumi nyilvántartás — amelyet *Borsányi* felhasznált — forrásértékét *Gecsényi Lajos* hozzászólása jogosan vonta kétségbe, s így az ottani adatok alapján kimutatott eredmények s a belőlük levont következtetések érvényessége korlátozott. Az úttörő kezdeményezés e fenntartásokkal együtt is követésre méltó. — értékeit *Erényi Tibor* zárszava is elismerte — és megmutatta, hogy ezen az úton, de sokoldalúbb forráskutatással és forráskritikával olyan területeken is fontos megállapításokhoz juthatunk, amelyeket a múltban szinte megközelíthetetlennek tekintettünk.

A párt tömegmunkájának, a legális és illegális tevékenység összekapcsolásának, az erre vonatkozó lenini elvek érvényesítésének különböző oldalait *Horváth Zoltánné* korreferátuma tárgyalta. A fő figyelmet ebben a kérdés-komplexumban a szakszervezetekre fordította, és hangsúlyozta, hogy ezek a viszonylag erős tömegszervezetek voltak a legalkalmasabbak arra, hogy a párt áttörje az illegalitás korlátait és széles dolgozó tömegekkel teremtsen kapcsolatot. A párt szakszervezeti politikájával — ennek különösen nagy fontossága miatt — még egy korreferátum, *Sipos Péteré* is foglalkozott. *Sipos* egyenesen a párt létkérdésének tekintette a helyes szakszervezeti politika kialakítását, mert az illegalitásba szorult kommunista párt főleg a szakszervezetek révén lehetett aktív résztvevője a munkásmozgalomnak. A szakszervezetek, mivel tevékenységüknek egyik legfontosabb mozzanatát — a gaz-

dasági harcok szervezését — csak alapszabályellenesen, tehát korlátozott legalitással végezhették, különösen alkalmasnak bizonyultak a legális és illegális tevékenység összekapcsolására.

A szakszervezetek különleges jelentőségét a kommunista párt tevékenységében több felszólaló is hangoztatta, ez elég régóta közismert és általánosan elfogadott tény. A tanácskozás anyagából is kiderült azonban az az ellentmondás, ami e tény általános elismerése és a történeti kutatásokban való érvényesítése között van. A valóságban ugyanis még keveset tudunk magunknak a szakszervezeteknek a történetéről, és a publikációk kevésbé tisztázták a kommunista mozgalom szakszervezeti összefüggéseinek eléggé ellentmondásosan jellemezhető tényeit, problémáit. Itt is, bár közvetlen vita a két említett korreferátum között nem volt, érdekesen nyilvánult meg köztük — mint ahogy erre *Erényi Tibor* összefoglalója is rámutatott — a felfogások különbözősége. Kétségtelen: a szakszervezetek jellegének megítélésére nézve ebben az időszakban két fő tendencia regisztrálható: mint túlnyomórészt jobboldali vezetésű szervezetek — az opportunizmus melegágyai; mint nagy munkástömegek gyülekező helyei — az osztályharc bázisai voltak, s egyúttal a forradalmi szervezkedés potenciális gócpontjai. Ez ellentétes és egyben összetartozó oldalak közül az egyik előadó részéről a pozitívát, a másiktól pedig a negatívát hangsúlyozni — határozottan ellentétes felfogásra mutat. Kár, hogy az ülészakon ekörül nem alakult ki vita, mint ahogy nem haladt a tisztázódás felé a szakszervezetek és a szociáldemokrata párt közötti viszony eddig nagyon is a felfogások tarkaságát mutató értékelése. Érdekes vita bontakozhatott volna ki például Horváth Zoltánné következő állítása alapján: „...a szociáldemokrata mozgalomban a párt végig alárendelt szerepet töltött be. Anyagi tekintetben is függött a szakszervezetektől és a pártpolitika alakításában sem volt jelentős szerepe”.

A tanácskozáson tehát a szakszervezeti kérdés vitája a kellőnél szűkebb keretekben mozgott, de így is több fontos adalék révén új módon világított rá a kommunista párt politikájának alakulására. Tanulásgként ismételten a szakszervezeti kérdés történeti kutatásának szükségessége szűrhető le egyetértve Sipos Péterrel: „A szakszervezetek történetének s ezen belül a kommunisták szakszervezeti tevékenységének részletes feltárása nem csupán illusztratív adatokkal, érdekes epizódokkal gazdagíthatja a KMP negyedszázados munkájának megismerését, hanem vezérfonal lehet a párt élete legnehezebb szakaszának történeti igényű rekonstrukciójához.”

Horváth Zoltánné korreferátuma érdekes képet adott a tömegmunka, a legális lehetőségek felhasználása többi oldalairól is. A 20-as évek közepén a párt a legális és illegális munka olyan magas szintű megtestesítőjét hozta létre, mint a Magyarországi Szocialista Munkáspárt, mely nagymértékben növelte a Kommunisták Magyarországi Pártja tömegbázisát. E legális forradalmi párt szétzúzása — állapította meg az előadó — a tömegkapcsolatok

páratlan lehetőségeitől fosztotta meg a kommunistákat. Magában a szociáldemokrata pártban, a munkanélküliek szervezeteiben, a legális sajtóban, az ifjúságmozgalomban, a kulturális- és sportmozgalomban, az antialkoholisták, az eszperantisták szervezeteiben és adandó alkalommal a polgári politikai pártokban folytatott kommunista munkáról eddig ilyen összefoglalást nem igen kaptunk. Hozzá tehetjük: az előadó mindezt fontos elvi jellegű megjegyzésekkel kísérte, amelyek tovább gazdagították a pártmunka akkori fogalmáról, módszereiről, légköréről a történész közvéleményben kialakult képet — bár egyik-másik megállapítás itt is vitát érdemelt volna. Fejtegetéseinek zárogondolata fontos tényrt rögzít: e sokoldalú tömegmunka eredménye volt, hogy a jobboldal soha nem volt képes a legális munkásmozgalmat teljes mértékben kisajátítani.

Ezekben a felszólalásokban kirajzolódott a kommunista párt és a közvetlen környezetét képező széles munkásmozgalmi közeg viszonya, kapcsolata, kölcsönhatása. Ez a közeg vette körül a pártot, tette lehetővé egyáltalán létezését, működését. Hatása azonban természetesen jóval túlterjedt ezen, hiszen a kommunista mozgalom — üldöztetésének legsúlyosabb óráiban is — országos méretekben gondolkozó és tevékenykedő politikai párt volt. Vállain a munkásmozgalom végső céljai értelmében az ország, a nemzet, a nép sorsdöntő kérdései nyugodtak. Ezért a tanácskozáson érdemileg tárgyalásra került az a szélesebb közeg is — az ország egész társadalmi és politikai élete —, amelyben maga a párt, a legkövetkezetesebb forradalmi erő és a munkásmozgalom egésze vívta történelemformáló küzdelmét.

Nem került sor az uralkodó politikai pártok, a horthysta államvezetés ilyen összefüggéseiben való tárgyalására, legfeljebb utalások formájában, bár történettudományunkban már megindultak ilyen természetű vizsgálatok is. Annál tanulságosabb volt tehát *L. Nagy Zsuzsa* korreferátuma, amely a horthysta kormányok liberális ellenzékének elemzését adta. A felszólalásból kiderült, hogy az 1918–1919-es forradalmak veresége és a forradalmakból a pártok sajátos nézőpontja szerint levont „tanulságok” érvényesítése milyen törést okozott ezekben a polgári irányzatokban, amelyek pedig a ferencjózsefi időkben nem remények nélkül bontakoztak ki. Az ellenforradalmi talajt elfogadó, azt legfeljebb liberalizálni óhajtó csoportosulások a maguk vérszegény programjával képtelenek voltak tömegbefolyást szerezni, és ha polgári módon is — bármiféle érdemleges alternatívát tárnai a nép elé. Mint *Friss Istvánné* hozzászólása nyomán még nyomatékosabbá vált, a pártok szovjetellenessége, makacs antikommunizmusa még fasisztaellenességük következetességét is megkérdőjelezi. Az előadó nem vonta le azt a következtetést, de elemzéséből is nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a csoportosulások a kommunista párt számára csak nagyon kevésbé jöhettek még alkalmi szövetségesként is számításba.

Erényi Tibor vitatásra érdemesnek tartotta *L. Nagy Zsuzsán*ak azt a

tételét, hogy a liberálisok — ha fenntartásokkal is — alapjában a horthyzmus talaján álltak. Feltételezhető, hogy szívesebben láttak volna polgári demokratikus rendszert Magyarországon.

Az osztályszövetség szempontjából igen jelentős volt viszont az úgynevezett népies mozgalom, amely a 20-as évek végétől az ellenforradalmi korszak egész időszakán át a munkásmozgalom mellett a magyarországi társadalmi élet legnagyobb hatású és a progresszió nagy lehetőségeit ígérő, részben valóra is váltó csoportosulása volt. Az ülészakon erről *Lengyel Klára* korreferátuma adott tartalmas, több felszólalás által kiegészített tájékoztatást. Ez az eszmeileg heterogén, szervezetiileg laza, hol inkább csak irodalmi, hol határozottabban politikai, hol pedig homályos „szellemi” törekvésekkel fellépő, a szélsőbaltól a szélsőjobbba terjedő ezerféle árnyalatú ideológiával viaskodó, széles körű érdeklődést és visszhangot kiváltó, időnként nem jelentéktelen tömegekre támaszkodó ellentmondásos mozgalom már számos történeti megvilágítást kapott. A végleges vagy legalábbis tartósan megnyugtató lezáráshoz — sok más problémához hasonlóan — a népies mozgalom történeti értékelése sem jutott még el. *Lengyel Klára* korreferátuma is sok új motívumot tartalmazott, amelyek különösen a kommunista párt és e mozgalom pozitív kölcsönhatását világították meg új módon. A népiesek gondolatai, szellemi termékei vitathatatlanul termékenyítően, sok tekintetben frissítően hatottak a kommunista mozgalomra, a kommunista kapcsolatok révén beáramló marxista—leninista eszmék viszont jó talajra találtak a népiesek baloldali csoportjaiban, és döntő hatást gyakoroltak egyes kiváló személyiségeik eszmei-politikai fejlődésére. Nem véletlen, hogy a népies mozgalom mind politikai, mind pedig szervezeti tekintetben akkor jutott fejlődésének csúcspontjára, amikor a kommunista mozgalom is általános fellendülését élte: a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa fordulatot jelentő határozatai után, a népfrent-politika kialakítása jegyében.

E téma kapcsán *Friss Istvánné* hozzászólása rámutatott a Bartha Miklós Társaságtól a Márciusi Frontig vezető út egyik fontos állomására: a tandíjreform-bizottság népfrent jellegű, széles hatókörű tevékenységére.

A népiesekkel való kapcsolatok érthetően szoros összefüggésben voltak a párt agrárpolitikájával. Ez egyébként is egyik döntő jelentőségű kérdése a párt tömegkapcsolatainak, a munkásosztály politikai kapcsolatainak más dolgozó rétegekkel, mindenekelőtt a parasztsággal. *Szakács Kálmán* korreferátuma nyomon követte ennek az izgalmas kérdésnek legfőbb mozzanatait a párt megalakulásától a felszabadulásig. Hosszú és drámai fordulatokban bővelkedő küzdelem volt ez. Agrárforradalom — vagy agrárreform; földosztás — vagy a földbirtok közvetlen szocialista átalakítása; ez volt a kérdés, amely időnként oly súlyos következményekkel terhesen kísérte a párt egész tevékenységét, s amelynek hullámai talán csak a szocializmus teljes felépítésének időszakában ülnek el véglegesen.

Igen figyelemre méltó *Szakács Kálmán* ama megállapítása, amelyet az agrárkérdés kapcsán a kommunista szociáldemokrata konfrontációról tett. A kommunisták mindig feladatuknak tekintették, hogy a marxizmus—leninizmus eszméit megvédelmezzék az opportunizmus torzításaitól. Ennek olykor szenvedélyes túlhajtása vezetett ahhoz (a felszólaló az agrárkérdésről szólt, de észrevétele nyilvánvalóan más vonatkozásokban is helytálló), hogy: „... a húszas évek második felében és a harmincas évek első felében a Kommunisták Magyarországi Pártja mondanivalója kimerült abban, hogy többet mondott annál, amit a Szociáldemokrata Párt, azzal a politikailag jogos igény-nel, hogy elhatárolja magát a reformizmustól. Ennek érdekében sokszor nem a társadalmi valóságból, hanem önmagában helyes, de a társadalmi folyamat egészétől elszakadt elvekből vezette le jelszavait, határozta meg közvetlen teendőit”.

Az agrárpolitika fordulót a korreferátum újszerűen kapcsolta össze azokkal a fordulókkal, amelyek a párt általános politikájában bekövetkeztek és a stratégiai célkitűzések megváltoztatásában öltöttek testet. Ez a megvilágítás érthetővé teszi, hogy a demokratikus Magyarország megteremtése, mint közvetlen politikai célkitűzés, a 30-as évek második felében nem kevésbé forradalmi, mint a közvetlen szocialista átalakulás irreális célkitűzése volt a megelőző időszakokban. Az új stratégia alapján megalkotott agrárprogram, amelyben az agrárforradalom és az agrárreform elemei együtt voltak jelen, nemcsak egybehangzottak a demokratikus forradalom célkitűzéseivel, hanem hivatottak voltak arra, hogy a parasztság tömegeit tömörítsék e célkitűzés elérésére. Az agrárkérdésnek ez az új felfogása, amely bátran szakított a marxizmus minden vulgáris értelmezésével, közvetlen és reális programot adott a párt mindennapi tevékenységéhez. Ez játszott közre a népies balszárnyal és centrummal való kapcsolatok pozitív eredményeiben, s ez szabta meg azt a politikát, amelyet a kommunisták ugyancsak nem eredménytelenül folytattak a parasztság pártjaiban, szervezeteiben az agrártőke behatolása és érvényesülése ellen, e pártok demokratikus átforgatásáért.

Az előadó megállapította, hogy a kommunista párt ezzel az agrárprogrammal a felszabadulás előestéjén egybeötvözte a felemelkedés demokratikus programját a szocialista perspektívával.

A kommunista párt tömegbefolyását, szövetségi viszonyainak alakulását, népfront-politikájának sikerét jelentékeny mértékben befolyásolta a nemzeti-ségi kérdésről vallott felfogása. Ez a kérdés az ellenforradalmi Magyarországon mesterségesen felnagyítva állott a hivatalos kormánypolitika központjában, és főleg a nacionalista propaganda hatására a lakosság széles rétegei érdeklődésének előterében is. *Csatári Dániel* korreferátuma elemezte, hogy a divide et impera elvét alkalmazó európai békeszerződések felhasználásával hogyan szították fel az uralkodó körök a nacionalizmus különféle politikai, gazdasági, eszmei megnyilvánulásait, hogyan lettek ezek eszközei egyrészt

a nagyhatalmi vetélkedéseknek, másrészt — nem is teljesen sikertelenül — a forradalmi törekvések fékezésének. Bemutatta, hogy ebben a helyzetben a Kommunisták Magyarországi Pártja egyértelműen leleplezte a Trianon ürügyén, a nemzetiségi elnyomás kétségtelen tényei ürügyén űzött népcsalást.

A bekövetkezett események ismeretében szinte prófétainak tűnnek számunkra — pedig józan marxista elemzésen alapultak — azok a szavak, amelyekkel a párt figyelmeztette a népet, hogy a hitleri revízió csakis országvesztéshez, német vazallussághoz vezethet. A párt a nacionalista politikával a maga osztályharcos nemzeti politikáját szegezte szembe. E politika a népek közös érdekein alapult, s a nemzeti elzárkózás, ellenségeskedés ellenpólusát, a nemzetközi együttműködés alternatíváját állította előtérbe. Az előadó számos eddig ismeretlen tényét sorakoztatta fel a magyar, csehszlovák, román, délszláv kommunisták határokon átnyúló szolidaritási akcióinak, a népek közeledését célzó tevékenységének. Rámutatott azonban arra is, mennyire kezdetén áll még a történetírás annak a munkának, amely e letűnt időszak nacionalista vonásaival az internacionalista motívumokat a valósághoz híven tudná szembeállítani. „Pedig egy ilyenfajta szembeállításból derül ki igazán, mennyire volt előrelátásban és helyzetelemzésben egyaránt *nemzeti* a párt osztályharcos nemzetiségi politikája.”

Érdekesen és újszerűen vetette fel az osztályharc és a nemzeti érdek dialektikus összefüggéseit *Pintér István* korreferátuma a népfront-politika viszonylatában. Abból indult ki, hogy a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának határozatai nyomán előtérbe került a kommunista mozgalom általános elveinek a sajátos nemzeti viszonyokra való átgondoltabb alkalmazása. Ez fellendülést hozott a pártmunkában, és új távlatokat nyitott mind a KMP, mind pedig a nemzeti progresszió csoportjainak tevékenységében. *Pintér* ezt az irányvonalat úgy fogalmazta meg, hogy a pártnak az osztálycélokat jobban igazítania kellett a nemzeti progresszió törekvéseihez. Ez nyilvánvalóan helyes megállapítás, amihez — egy negyed évszázad távolából — azt is hozzátehetjük, hogy ez a „hozzáigazítás” egyáltalán nem vált az osztálycélok kárára, ellenkezőleg, tömegbázist adott nekik és realisabbá tette, felfogható közelségbe hozta megvalósításukat.

Ez a „hozzáigazítás” nagyszabású ideológiai felfrissülést, elméleti alkotó tevékenységet bontakoztatott ki a pártban. Érdemibb helyzetelemzést a jelen vonatkozásában, mélyebb visszanyúlást a magyar történelmi múltba, hogy összekapcsolhassák az osztály és a nemzet aktuális feladatait a haladás régebbi, de le nem zárt folyamataival. Amikor az előadóval együtt elismerjük ennek hallatlan fellendítő erejét, nem árt talán rámutatni arra is, hogy ez a történeti tevékenység egyúttal kiindulópontja lett annak a torzulásnak is, amely a felszabadulás utáni marxista történetírásban a múlt egyes mozzanatainak helytelen beállításához, a nemzeti felszabadító mozga-

natoknak az osztályharcos mozzanatok rovására történő előtérbe helyezéséhez vezetett.

Ez a fenntartás nem kisebbíti Pintér megállapításának igazát: „A Komunisták Magyarországi Pártja által kidolgozott népfront-politika nemzeti politika lett olyan értelemben is, hogy hordozóját, a munkásosztályt nemcsak objektív törvényszerűségből fakadóan, hanem ismét szubjektíve is fokozatosan a nemzet vezetőjévé, irányítójává tette.”

Az antifasiszta fegyveres ellenállás dolgában ugyancsak több — eddig kevésbé tárgyalt — mozzanatot ismertetett az előadó. A párt egy ideig úgy látta, hogy egyrészt nincsenek meg a feltételek a fegyveres felkelésre, másrészt úgy vélte, hogy a kormányzat irányvonala elleni *politikai* harcra is ki lehet vívni egy radikális fordulatot. A német megszállás után ennek lehetősége mindenképpen megszűnt, s a párt az érlelődő feltételek gondos mérlegelése alapján 1944 őszén adta ki a fegyveres ellenállás jelszavát.

Az I. szekció tárgyalási anyagában elhangzottakra reagálva, *Szabó Ágnes* kiemelte, hogy — bár élénk vita nem alakult ki — a korreferátumok és a felszólalások jól kiegészítették az előadásban érintett mozzanatokot. Számos fontos téma, sok új gondolat merült fel, amelyek termékenyítik a további kutatásokat. A tanácskozás nemcsak a történetírás eredményeit tárta fel, de ismét bizonyította a párt sokoldalú alkotómunkáját, feladatainak bonyolultságát és küzdelmének nehéz feltételeit.

Erényi Tibor zárszava ugyancsak pozitívan értékelte a tanácskozást és megemlítette azokat a kérdéseket, amelyek mélyrehatóbb megvitatást érdemeltek volna. Kiemelte azt a sokoldalúságot, amellyel a tanácskozás képet alkotott a kor munkásmozgalmáról, eleget téve a Vass Henrik bevezető előadásában is hangsúlyozott célkitűzésnek, hogy ne leszűkítve, hanem a nemzeti és nemzetközi fejlődés fő kérdéseivel összefüggésben törekedjünk ábrázolni a párt történetét. Erényi megállapítása szerint „Ez az ábrázolási mód hatékonyabbá teszi a párt történeti szerepének érzékelését, méginkább kiemeli mindazt, ami a párt tevékenységében előremutató volt.”

*

Talán a korszak szakértőit is meglepte, más időszakok kutatóinak pedig mindenképpen nagy és öröndetes meglepetés volt az a sokoldalúság és elmélyültség, amivel az ülásszak a párt történetének legutóbbi csaknem negyed évszázadát, a népi demokrácia időszakát tárgyalta.

Nem is olyan régen volt, amikor történészek összejegyzetelein, tanácskozásain szinte a tudományos kutatás szűzföldjeként emlegették a felszabadulás utáni időszakot, érdemi produkcióra nógatták a népi demokrácia történetének kevés számú „bátor” művelőjét és sürgették a kutatóerők megfelelő átcsoportosítását e terület meghódítására.

Aztán hirtelen kitört a népi demokratikus forradalom *vitájának* vihara és nagy hullámokat vetett folyóirataink hasábjain. Ez már mutatta, hogy valami forr e forradalom tájékán, de akarva-akaratlan feltárta azt is, hogy még — enyhén szólva — sok a kutatnivaló és sok elmélyedésre is szükség van. A vita le nem zárult, de vihara elült. A vitatkozók elvonultak a könyvtárak, archívumok csendjébe és — úgy látszik — az időt nem rosszul használták ki.

Most pedig az ülőszak porondjára lépett egy jól felkészült kutatógárda, és imponáló tájékozottságával, eszmei bátorságával, eleven vitakészségével bizonyosságot tett róla, hogy közelmúltunk, amelynek szinte mindannyian küzdő részesei voltunk — immár visszavonhatatlanul történelemmé lett, s ezen a területen most már a tudományé a szó.

De a tanácskozás azt is megmutatta, hogy a történelem nem valami eltemetett, halott világ, hanem olyasmi, ami a múltból is nap mint nap beleszól a jelenbe. Annál többet segíthet a mának, minél hitelesebben tárjuk fel tanulságait. Az az előrelépés, amiről a népi demokratikus korszak vonatkozásában is tanúságot tett a tanácskozás, azt mutatja, hogy ebben az irányban haladunk.

Szabó Bálint bő tematikájú, kiérlelt megállapításokat tartalmazó előadásához a tematikát tovább szélesítő korreferátumok és élénken polemizáló felszólalások csatlakoztak. Hogy a legfőbb kérdések vitája itt sem záródott le, ez nem csodálható. Türelmetlenségnek itt nincs értelme. Ha némely kérdésben az álláspontok közelebb kerültek egymáshoz — s ezt maguk a vitatkozók is elismerték —, már eredmény. Ha a nézetek az eddiginél pontosabban, megalapozottabban fogalmazódtak meg — az is eredmény. Azt pedig bizonyára az ülőszak egyetlen részvevője sem tagadja, hogy a viták végső eldöntése nélkül is a népi demokrácia fejlődési útjának egésze, sőt részletei is világosabban állnak előttünk a vita után. Ez pedig mindenképpen számottevő eredmény.

A tanácskozás különböző oldalakról világította meg a népi demokrácia és a párt történetét.

A módszer újszerűsége és e módszer révén nyert megállapításai külön is felemlítésre teszik érdemessé *Ságvári Ágnes* korreferátumát, amely a nemzetközi hatások összefüggésében vizsgálja a párt bel- és külpolitikájának alakulását. Ezzel olykor meglepő, de egyúttal meggyőző motívumokkal tudja kiegészíteni egyes olyan hazai jelenségek magyarázatát, amelyeket eddig egyoldalúan értelmeztünk, többnyire szubjektív indítékúaknak tekintettünk. Ez nem jelenti persze azt, hogy néhány megállapítása ne igényelne további kutatást, sőt vitát. Korreferátuma alapján az az elvi jelentőségű tanulság mindenesetre levonható: annak, amit történelmi távlatnak nevezünk, nemcsak időbeli, hanem térbeli komponensei is vannak. Ezt a térbeli távlatot nem egyszerűen a felvázolt „nemzetközi háttér” adja meg; szemléletünk szűk látó-

körét, provincializmusát sokkal inkább a nemzetközi hatások elemző vizsgálata oldja fel.

Blaskovits János korreferátuma az MKP III. kongresszusának főbb kérdéseit tárgyalta. Ennek jelentőségét az a vitathatalan tény emeli ki a számtalan kisebb-nagyobb történelmi mozzanat közül, hogy e kongresszus beható vizsgálata a felszabadulástól a fordulat évéig vezető folyamat lényeges vonásaira világít rá. Az előadó helyesen emelte ki, hogy a kongresszus jelentőset alkotott mind elméleti síkon, mind pedig a további gyakorlati teendők meghatározásában. Olyan kérdéseket vetett fel, amelyek ma is a nemzetközi érdeklődés homlokterében állnak. *Blaskovits* értékeléséhez azt fűzhetjük hozzá, hogy e kérdések időszerűségét a közben lejátszódott események még tovább fokozzák. Ilyen kérdések: a szocializmushoz vezető utak, a fokozatos, békés átmenet problémája; a kapitalizmus fokozatos lebontása a gazdasági struktúra reformjával; széles osztályszövetség; a munkásosztály vezető szerepének problémája a többpártrendszer viszonylatában stb. Az előadó rámutatott arra, hogyan értelmezte ekkor a párt a népi demokrácia útját. Feltételezte a proletárdiktatúra nélküli szocialista átmenet lehetőségét, s ez nem csupán taktika, hanem elvi álláspont volt. A népi demokratikus fejlődést — a szocializmus oroszországi útjához képest — kevésbé fájdalmas útnak tekintette. Ebben az fejeződik ki, hogy nem látták még a Szovjetunió és a tőkés országok antifasiszta koalíciójának 1947-ben meggyorsuló felbomlását, a nemzetközi osztályharc bekövetkező kiéleződését. Az előadó ebből azt a tanulságot vonta le, hogy amikor a nemzetközi helyzet megváltozott, a párt számot vetve az új körülményekkel, szükségszerűen gyorsította meg a politikai átalakulást és a szocializmus építését. Ezzel nem megsértette, hanem a változott viszonyokhoz alkalmazta a III. kongresszus határozatait.

Blaskovits így vonta meg a kongresszus mérlegét: „A népi demokrácia célkitűzése a kongresszus többi jelszavával együtt a szocializmusért folytatott harcnak az adott esetben egyetlen lehetséges útját mutatta meg. A fokozatosság korábban jól bevált gyakorlatát fenntartva olyan célokat tűzött ki, amelyeket értettek a tömegek, amelyek elszigetelték a reakciót. A kongresszuson elfogadott politikai irányvonalat az élet igazolta. Annak ellenére, hogy a kongresszus nem tudott a népi demokratikus forradalom továbbfejlésztésével minden elméleti kérdésre világos választ adni, ezek a hibák nem voltak olyan jelentősek, hogy a gyakorlatban lényegesen gátolták volna az előrehaladást.”

A tanácskozás összegezésében elhangzott kritikai észrevétellel ellentétben *Blaskovits János* korreferátumát úgy értékeljük, hogy az mélyrehatóan és alaposan elemezte a párt életének ezt a jelentős aktusát és számos új megállapítással elősegítette a népi demokratikus út bonyolult kérdéseiben való eligazodást. Több megállapítását érdemes lett volna a tanácskozáson vitával is elmélyíteni, illetve korrigálni.

Az adatfeltárás gazdagsága mellett is a tanácskozáson mindenekfelett a viták domináltak. Valamennyi vitáról itt nem lehet számot adni, de a legszélesebb körben gyűrűző vitatott kérdésnek mindenképpen helyet kell itt szorítani. Ez a népi demokrácia története *fordulatának*, illetve *fordulatainak* kérdése.

Szabó Bálint álláspontja szerint két fordulatot kell megkülönböztetnünk: az 1947/48-as fordulat éve nem azonos a párt politikájában történt hibás, szektás fordulattal, amely csak 1948/49 fordulóján következett be. „A negatív fordulat a párt politikájában megítélésem szerint nem esett egybe a fordulat évével.” Ez ténykérdés — itt csak néhány ilyen tényt ismertet: 1947 végén tisztázták a nemzetgazdaság jellegét — *alapjában helyesen*. 1947/48 fordulóján kidolgozták a szövetkezeti alapelveket — *helyesen*. 1948 első felében meghatározták a szocializmus magyarországi építésének feladatait, ütemét, módját — *alapjában helyesen*. „És 1948 tavasza, illetőleg nyara után kezdődik az a negatív fordulat, amikor eltérnek ezektől az alapvetően helyes dokumentumoktól, attól a politikai irányvonalától, amelyet a felszabadulás után kidolgoztak. És éppen ezért megítélésem szerint nem esik egybe a fordulat éve a párt politikájában bekövetkezett fordulattal.”

Berend T. Iván ebben az álláspontban a fordulat évének apológiáját érzi. Szerinte a tények azt mutatják, hogy a proletárdiktatúra győzelmével a legfelső vezetők felújították a régi hibás értelmezéseket, és ez az értelmezés érvényesült már a fordulat évében is. A külpolitikai helyzet kiéleződése is 1947-től kezdődött, a Tájékoztató Iroda ülése is már 1947 őszén meghatározta a pártok politikájának ilyen értelmű megváltoztatását. Szerinte a fordulat évében az egészséges vonásokkal együtt már érvényesültek a torzulások is, bár ezek jelei természetesen csak később rajzolódtak ki a felszínen is egyre élesebben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy két, egymástól elválasztható fordulatról lenne szó. A fordulat évét nem új fordulat, hanem fokozatos folyamat követte. A torzulások megkezdődtek, persze a hibák nem jelentkeztek a felszínen azonnal teljes szélességükben, csak egyes jeleikben.

Ezek voltak a vita két fő exponensének nézetei. A vitába többen *közvetlenül* is bekapcsolódtak, ezenkívül azonban sok adalékot szolgáltatott hozzá a nem vitázó szándékkal elhangzott különböző témájú felszólalások.

Mérei Gyula a fordulatok kérdésében Szabó Bálinttal értett egyet. Kiegészítésül hozzáfűzte, hogy a nemzetközi viszonyoknak — értve ezen a nemzetközi helyzet és a nemzetközi munkásmozgalom hatását — több figyelmet kell szentelni a megítéléseknél. Nem mentegeti a Sztálin—Rákosi politikát, de figyelembe kell venni, hogy a nemzetközi helyzet éleződött, háború veszélye fenyegetett, ez mindenképpen a sztálini tendenciákat erősítette, s ezek elkerülhetetlenül kihatottak a magyar párt politikájára is.

Tóth István is határozottan a két fordulat létezése mellett foglalt állást. Szerinte az 1947/48-as *helyes*, szükséges fordulatot nem szabad összetéveszteni

az 1948/49-es negatív, helytelen fordulattal. Ez utóbbi alapvető tényezője a személyi kultusz és dogmatizmus eluralkodása, valamint a nemzetközi helyzet alakulása. Az NSZK, valamint a NATO létrejötte gyorsította a szovjet politikai és gazdasági mechanizmus átvételét s olyan fokú centralizáció következett be, mint a Szovjetunióban a második világháború kitörtését megelőző években.

Ságvári Ágnes ezzel szemben kifejtette, hogy a negatív fordulat okát nem lehet a nemzetközi helyzet éleződésében keresni, bár a nemzetközi összefüggések vizsgálatát előadásában éppen ő hangsúlyozta. Szerinte a Tájékoztató Iroda 1947 októberi ülésén a zsdanovi koncepció már tartalmazta a népi demokratikus út fejlődését gátló negatív fordulat elemeit, s a magyar párt ehhez igazodott, ellentétben a csehszlovák és a lengyel párt elgondolásaival, amelyek ekkor még a népi demokratikus út továbbfejlesztését vallották az éleződő nemzetközi helyzetben is. Még 1948-ban is lehetséges lett volna más alternatívát választani. Sőt, éppen a nemzetközi helyzet romlása követelte a másik alternatívát: a külpolitikában a szorosabb összefogást — ami csak kevésbé történt meg; a belpolitikában a szélesebb szövetségi politikát — aminek ellenkezője történt. A nemzetközi helyzet éleződésekor azonban a párt nem a helyes alternatívát választotta, hanem a régi, helytelen koncepciót élesztette fel, mert a dogmatikus felfogás egyszerűbb volt, s könnyebb útnak látszott.

A vitához más korreferátumok és felszólalások is sok adalékot nyújtottak — mint említettem — a vitába való közvetlen bekapcsolódás nélkül, pusztán témájuk tárgyalásával. Simon Péter a magyar mezőgazdaság szocialista átalakításának útját mutatta be meggyőző okfejtéssel. Nem követhetjük itt nyomon az előadás menetét, csak azokat a mozzanatokat ragadhatjuk ki, amelyek a szóbanforgó vitát érintik. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének első terve 1947—48 fordulóján alakult ki. Ez és az 1948 áprilisában megfogalmazott szövetkezeti irányelvek az általános falusi szövetkezetekre bízták az átszervezés fokozatos megvalósítását úgy, hogy e szövetkezeteken belül a beszerzési és értékesítési tevékenység mellett előtérbe kerül a termelési oldal. Hangsúlyozottan a szövetkezés legegyszerűbb formáit kellett megvalósítani, s csak ezeken át jutottak volna a szövetkezetek a magasabb formákba. Ezt a tervet a párt, a Tájékoztató Iroda 1948 júniusi határozata után, lényegesen módosította: a fokozatos átmenet helyett a közvetlen, gyors átmenet került a gyakorlatba; 1948. november 27. után Rákosi Mátyás olyan ütemet diktált az átszervezésre, hogy az általános falusi szövetkezeti tervet teljesen el kellett ejteni, a tsz-ek ezeken kívül jöttek létre.

Mucs Sándor felszólalása a párt katonapolitikája kapcsán tartalmaz a fordulat(ok) szempontjából is említésre méltó adatokat. 1948-ban napirendre került a szocialista típusú hadsereg kialakítása, megerősítése. Ennek elveit a párt helyesen állapította meg: a párt kizárólagos vezető szerepének bizto-

sítása; munkás-paraszt tisztikar kifejlesztése; a szocialista hadtudomány érvényesítése a kiképzésben; megfelelő hadiipar kifejlesztése stb. Ezek megvalósítása már a kezdetekben is nehézségekbe ütközött. A párt vezető szerepét erősen korlátozták a politikai tisztek jogai; a pártdemokráciát szűkítették; Farkas Mihály vezetési stílusát átvette a parancsnoki kar. 1948 nyarán a párt kidolgozta a hadseregfejlesztés tervét. A békeszerződésben engedélyezett 70 000 fős hadsereg kiépítését a terv 1952-re irányozta elő. Ezt azonban hamarosan meggyorsították, méghozzá nem is szakaszosan, hanem minden fegyvernemet egyszerre kezdtek gyorsított ütemben fejleszteni.

Vérsi Béla korreferátumában a gazdaság és politika viszonyáról értekezve vizsgálta a fordulat kérdését. Megállapította, hogy a hatalomért folyó harc szakaszában a politikai és a gazdasági célok szoros egységben, egymást feltételezve hatottak. Minden politikai győzelem előre vitte a gazdaságot, a gazdasági sikerek viszont újabb politikai győzelmet készítettek elő. A hatalom kivívása után elmaradt a sikeres folytatás. A hibák együttese: a politika elsődlegessége lenini elvérek szubjektív értelmezése, ugyanakkor a gazdaság meghatározó szerepének vulgáris felfogása. A nemzetközi helyzet éleződésére, a háborús veszélyre reagálva gyorsítják a szocialista viszonyok kialakítását, erőltetik a gazdaság fejlesztését. Reálisabb, tudományosabb megközelítés nem állt volna az irreális politikai célkitűzések szolgálatába.

Természetesen az álláspontok körülírása és a felszólalásokból itt kiragadott részletek együtt sem döntenek el az „egy fordulat vagy két fordulat” körül kialakult, már eddig is sok tanulsággal járó vitát. A különböző oldalokról elhangzott érvek azonban kétségtelenül túlnyomóan Szabó Bálint álláspontját támasztják alá. A vita nem lényegtelen, nem pusztán terminológiai vagy fogalmazási kérdéseket vet fel, hanem következtetéseiben messzire nyúlik és már menetében is sokfelé ágazik. A népi demokrácia sok kérdésében másként kell ítélnünk, ha egyik vagy másik álláspontot tesszük magunkévá.

A fordulat vitájával összefüggésben egy másik kérdésben is élénk vita alakult ki, ugyancsak elsősorban Szabó Bálint és Berend T. Iván között a gazdaságpolitika és a gazdasági irányítás kapcsolatáról. Abban mind a két fél egyetértett, hogy a kettő nem azonos és abban is, hogy a kettő kölcsönhatásban van egymással.

Berend T. Iván kifogásolta Szabó Bálintnak azt a megállapítását, amely szerint a párt politikájában bekövetkezett negatív fordulat után a gazdaságpolitika szubjektivista, hibás — a gazdasági mechanizmus pedig eleinte helyes, megfelelő volt. Berend hangsúlyozza, hogy a kettő el nem választhatóan összetartozik. Nem lehet elítélni például a feszített iparosítási politikát, ugyanakkor pedig helyeselni a mechanizmust, amely az árpolitikával szolgáltatta ezt a gazdaságpolitikát. Nem lehet elítélni az autarchiát és egyúttal helyeselni a mechanizmust, amely autarchiára szorította a szocialista országokat. Nem

állítja, hogy akár a gazdaságpolitika, akár a gazdasági irányítás mechanizmusa kezdettől fogva teljesen hibás lett volna, a kettőnek együttesen és kölcsönösen voltak előnyei és hibái.

Szabó Bálint elismerte, hogy fogalmazásában bizonyos pontatlanság volt, a probléma lényegét azonban a következőkben látja: a szovjet irányítási rendszer átvétele volt-e elsősorban hiba, vagy a szubjektív gazdaságpolitika volt-e a hibák fő forrása, s ez torzította tovább az irányítási rendszert? Mi tehát a döntő: az irányítási rendszer átvétele, vagy Rákosiék szubjektivista gazdaságpolitikája? Szabó Bálint alapvetőnek a gazdaságpolitika hibáit tekinti, ezek torzították tovább a gazdasági mechanizmust.

A vitába kapcsolódva Szántó Györgyné rámutatott, hogy különbséget kell tenni a gazdaságirányítás működésének egyes konkrét hibái és az irányítási rendszer típusának megítélése között. Nem volna helyes a szocializmus építése első szakaszát illetően az irányítási rendszer típusát egészében negatívan ítélni. Különösen nem helyes ezt úgy beállítani, hogy a szocialista útra térő országok ezt a típust számításba se vegyék. Napjainkban az új irányítási rendszer bevezetése kapcsán már nem a réginek egyes konkrét hibáiról, hanem az irányítási rendszer típusának elégtelenségéről van szó. Egyes más szocialista országokban azonban a régi típus tökéletesítése, egyes konkrét hibáinak kiküszöbölése képezi a reformok tartalmát.

Berend T. Iván ismételtén azt hangsúlyozta, hogy az irányítási rendszer a gazdaságpolitikától elválaszthatatlanul alakult ki a szovjet gazdaságban a 20-as évek végén. Mindkettőt együtt vettük át a proletárdiktatúra győzelme után, egyszerre jelentkeztek ennek eredményei és ellentmondásai is. A mechanikus átvétel során nem vették figyelembe az időközben eltelt két évtized technikai-gazdasági fejlődését, az új általános helyzetet és a hazai viszonyok eltérő sajátosságait.

Ebben a vitában az álláspontok kétségtelenül közeledtek egymáshoz, ha kiegyenlítődésüket nem is regisztrálhatjuk.

Élesebb volt a vita a gazdasági integráció lehetőségének kérdésében a szocializmus építésének kezdeti időszakát illetően. Mérei Gyula hangsúlyozta, hogy a szocialista országok gazdasági kooperációjának lehetőségei igen szűkek voltak, mert a partnerek fejlettségi szintje igen különböző volt. Ahhoz, hogy a kooperáció kifejlődhessék, az elmaradottabb népi demokráciáknak ki kellett építeniök saját nehézipari bázisukat.

Bieber Ilona elismerte, hogy „már az iparfejlesztési politika kezdetein nagyobb erőfeszítéseket kellett és bizonyára (az erre való tudatos törekvés esetén) lehetett volna tenni a különböző szocialista országok iparfejlesztési terveinek összehangolására” — hangsúlyozta, hogy a gazdasági fejlesztés összehangolásának szükségességét nem lehet elválasztani a termelőerők konkrét fejlettségi szintjétől. E szint országonkénti összehasonlítása alapján megállapította, hogy: „...ebben az időben nem lehetett olyan erős a fejlesztés-

tés összehangolásának szükséglete, hogy a vezetés ebből a nyomásból kiindulva keresni legyen kénytelen a fejlesztés összehangolásának útjait”.

E kérdés kapcsán kritikával illeti Berend T. Ivánnak a Közgazdasági Szemle 1968. 5. számában kifejtett nézeteit, amelyek a kooperáció elmaradását, az autarchiás elképzelések előtérbe kerülését elsősorban politikai indítékokra, főleg Sztálin ellenzésére vezetik vissza. Ez nem elégséges, sőt félrevezető magyarázat. A tényleges indítóokok között külső és belső, gazdasági, politikai és katonai tényezők fonódnak össze.

Berend T. Iván álláspontja szerint sem a nemzetközi helyzet feszültsége, sem pedig a gazdasági fejlettség szintkülönbsége nem tette volna lehetetlenné ebben az időszakban a gazdasági integráció intenzívebb megvalósítását. Ami a nemzetközi összefüggéseket illeti — mondotta — az előző viták már megmutatták, hogy a párt előtt korántsem az az egyetlen alternatíva állt, amelyet végül választott, éppen a feszült helyzet kívánta volna meg a szorosabb együttműködést. Az integrációhoz állítólag szükséges fejlettségi szint tekintetében pedig kérdés, hol van az a határ, ahol már szükséges az integráció. Ha azt a szintet vennék alapul, amelyen a tőkés országok kezdték a maguk integrációját, akkor a szocialista országok között talán még ma sem volna jogosult az integráció igénye. Ez a mérce nem jó. Ésszerű alapon jóval előbb is lehetséges, az 50-es években is lehetséges lett volna a szocialista integráció. Ennek előzményei és kezdeményei meg is voltak — ezt tények felsorakoztatásával is igazolja — e kezdeményezéseket azonban elsősorban szovjet iniciatívára megállították, visszafejlesztették.

Mérei Gyula a vita megnyugtató lezárása érdekében mindenekelőtt a fogalmak egyértelmű tisztázását tartotta szükségesnek. Leszögezte, hogy a kooperáció lehet kezdete az integrációnak, de nem azonos vele. Ennek kellő mérlegelése elejét venné annak, hogy utólagos szempontokat nem kellő történetiséggel kérjünk számon a múlttól.

Az itt ismertetett viták a fordulat évével, illetve az azt követő jelenségekkel kapcsolatosak. Voltak azonban olyan viták is, amelyek a pártnak az 1945—1947 közötti időszakban folytatott politikáját érintették. Egyik ilyen vitapont a pártnak a nemzeti bizottságokkal és általában a népi szervekkel kapcsolatos politikája volt, amelyet *Habuda Miklós* felszólalása vetett fel. Megállapította: a párt politikájában határozott törést mutat az, hogy a jobboldal nyomására belement a népi szervek önkormányzati funkcióinak megszüntetésébe és ezzel e bizottságok elsorvasztásába.

Tóth István 1944—1945 fordulóján két koncepció küzdelmét látta: a kérdés az volt, és a harc akörül dült, hogy a helyi vezetés primátusa az öntevékeny népi szervek kezében legyen-e, vagy pedig kerüljön a fokozatosan erősödő központi államhatalom irányítása és a helyi közigazgatás kezébe. Tóth szerint a párt vezetősége nem látta meg azt a lehetőséget, amelyet a népi szervek jelentettek a demokratikus átalakulás szempontjából. A felszólaló egye-

nesen „öngólnak” minősítette azt a taktikát, amely a népi szervek elsorvasásához vezetett.

Mérei Gyula rámutatott arra, hogy a nemzeti bizottságok korántsem voltak egyöntetűen a demokrácia eszközei, a dél-dunántúli megyékben például nagyrészt a reakció kaparintotta őket kezébe. Ez bizonyos fokig magyarázza a párt bizalmatlanságát a nemzeti bizottságok iránt.

A kommunista pártnak a népi demokráciával kapcsolatos álláspontját, illetve ez álláspont kihatását vizsgálta *Tóth István* felszólalása a Nemzeti Parasztpárt vonatkozásában. Konkrétan azt a kérdést, hogy milyen mértékben volt, vagy lehetett volna e párt a kommunista párt partnere — a szocializmus programja alapján. Ebből a szempontból több periódus észlelhető a Nemzeti Parasztpárt politikájában, magatartásában. Vázolta e periódusokat és rámutatott, hogy a fordulókkal tarkított tisztulási folyamat a pártban odavezetett, hogy fejlődésének csúcán — amikor a vezetés már eszmeileg és szervezetiileg is nagyrészt a baloldal kezében volt — határozottan a szocialista perspektívát választotta, a hazai körülmények fokozott figyelembevételének hangsúlyozásával.

Zsilák András ezzel kapcsolatban figyelmeztetett a leegyszerűsítő értékelések veszélyére. Nagyon egyszerű lenne a demokratikus pártok tisztulási folyamata alapján megítélni a frontok alakulását az adott időszakban. Rámutatott például arra, hogy a demokratikus pártok tisztulási folyamata korántsem volt mentes az ellentmondásoktól. A kisgazdapártból kivált jobboldaliak százazres tagságot vittek magukkal — ez lett az ekkor létrejött új, jobboldali pártok tömegházisa. A demokratizálódott kisgazdapárt politikája pedig futott az elvesztett tömegek után. Hasonló jelenségek játszódtak le a balra tolódó parasztpártban is Kovács Imre kiválása kapcsán. Az 1947-es választások után a Nemzeti Parasztpárt a parasztság felé orientálódott — de nem a szocializmus, hanem a külön paraszti érdekek koncepciója alapján. E bonyolult helyzet indokoltan késztette arra a kommunista pártot, hogy figyelemmel kísérje mind a demokratikus erőket, mind a jobboldal mozgását, meggyorsítsa a III. pártkongresszus programjának megvalósítását, mielőtt a mozgások negatív iránya kibontakozhatott volna.

Ezek a viták is azt mutatták, hogy a párt szorosan vett története az ülésszak kereteiben a népi demokrácia egész történetével összefonódva került tárgyalásra. A párt tevékenysége — mint ezt az I. szekció vitája is mutatta — még az illegálitás időszakában sem választható el a társadalomtörténet egész folyamatától, s ez sokszorosan így van a népi demokrácia történetében. Ez időszakban a párt kezdettől fogva államhatalmi pozíciók birtokában, a proletárdiktatúra körülményei között pedig az állam kizárólagos irányítójaként vezeti a társadalom életét; párttörténet és nemzettörténet itt teljességgel egybefonódó diszciplínák.

Ez a tény még nyilvánvalóbban mutatkozott meg azokban a korreferátumokban és felszólalásokban, amelyek már nem is a múltat, hanem a jelent

helyezték vizsgálódásaik középpontjába, sőt következtetéseik kapcsán a párt és a társadalom további feladatait is érintették, mintegy a fejlődés perspektíváit is felvázolva.

Már egyes történeti jellegű előadások is érvényesítették mindkét mozzanatot. Ilyen volt például *Simon Péter* korreferátuma — amelynek egyes fontos momentumait már előbb, a fordulatok vitája kapcsán érintettük — s amely a mezőgazdaság szocialista átszervezésének útját mélyreható elemzéssel követve eljutott a szocialista mezőgazdaság mai problémáinak tömör jellemzéséig és a teendőkhöz, amelyek ezekből erednek. Az ilyen módszerű történeti megközelítéseken kívül azonban sor került olyan előadásokra is, amelyek már nyilvánvalóan nem történeti jellegűek voltak, ha elemzésükben általában vizsgálja is tekintettek a tárgyalt jelenségek történeti gyökereire.

A szocialista tudomány és a szocialista politika legjobb értelemben vett találkozásának minősíthető *Szamel Lajos* előadása, amely a szocialista alkotmányosság és demokratizmus jelen problémáit boncolta a szaktudós kérelhetetlen őszinteségével, meggyőző érveléssel és a pártosztalan előadásmódon is átütő szenvedélyes és félreérthetetlenül szocialista politikai tendenciával. Kritikáját különösen építő jellegűvé tette azzal, hogy a hibák kijavításának, a problémák megoldásának irányjelzéseivel kísértte.

Leszögezte, hogy államunknak új alkotmányra van szüksége, amely kiküszöböli a ma érvényben levő alkotmány fogyatékosait. Kidolgozásuk főbb szempontjait a következőkben látta:

Meg kell fogalmazni a szocialista jogállamiságot; eljárási biztosítékokat kell teremteni az állampolgári jogok gyakorlásához; bővíteni kell az ügyési jogkört; gondoskodni kell a jogszabályalkotás alkotmányos ellenőrzéséről; hatékony intézkedéseket kell tenni az állampolgári egyenlőség tényleges érvényesítésére, a közéleti tevékenység nyilvánosságára; a tanácsrendszert fokozottabban a marxi—lenini elveknek megfelelően kell tökéletesíteni — ennek kapcsán tisztázni kell a laikus testület és a szakigazgatás viszonyát, hatáskörét stb.

Szigeti József az 1956 utáni időszak eszmei irányharcait ismertette a küzdelem szövevényeinek áttekintésében eligazító érdekes periodizáció keretében. Jellemezte a marxista—leninista filozófia mai fő problémáit, amelyek szervesen a jelenkor társadalmi mozgásaiból, a két világrendszer küzdelméből, a tudomány és a technika rohamos fejlődéséből erednek. Rámutatott bizonyos visszás jelenségekre, amelyek abban nyilvánulnak meg, hogy a korszerűség álarcában valójában lejárt eszméket újítanak fel, a kutatási irányzatok ügyét az ideológiai irányzatok ügyének tekintik, illetve e kettőt összekeverik. E jelenségekben is osztályok mozgása, társadalmi rétegek mozgása és az ideológiai harc nemzetközi hatásai tükröződnek.

Vészi Béla korreferátumának egyes fontos mozzanatait ugyancsak idéztük már a fordulatok vitája kapcsán. A korreferátum a gazdaság és a politika viszonyát filozófiai síkon vizsgálta s ebből vont le fontos következtetéseket

egyfelől a népi demokratikus fejlődés eddigi útjára, másfelől pedig a jelen problémáira. Rámutatott, hogy e viszony bonyolultsága, különböző oldalainak nem kellő megértése milyen torzulásokra vezethet a szocialista gazdaságpolitikában és a gazdaság irányításában. A politika elsődlegessége elvének mechanikus alkalmazása vezethet el, „olyan képtelen elképzelésekhez és gyakorlat-hoz, hogy a politika parancsol a gazdaságnak!” Nem kevésbé káros a másik irányú torzítás, amely a gazdaság meghatározó szerepét túlhangsúlyozva a „politikamentes gazdaság” fikciójához s egyúttal súlyos gyakorlati következményeihez vezet. Új gazdasági irányítási rendszerünk a gazdaság és a politika egységének, szoros kapcsolatának elvére épül. A gazdasági törvények szabadabb érvényesülése nem csökkenti a politika vezető szerepét sem a gazdaság irányításában, sem a társadalmi életben. Nem a spontánitás kerül előtérbe, ellenkezőleg: magasabb szintű tervszerűséget, magasabb tudatosságot igényel az új helyzet. Ebben a vonatkozásban új megvilágítást kap az üzemi demokrácia kérdése. A nagyobb vállalati önállóság feltételezi az üzemi demokrácia fejlődését. A társadalmi tulajdon központi irányítása ilyen módon az igazgatás közvetlenebb formáival egészül ki. A munkásosztály *tulajdonosi* helyzete nemcsak az állam révén, hanem közvetlenül az üzem vezetésében is érvényesül a vállalati döntések bizonyos szintjén. *Szamel Lajos* előadásához kapcsolódva leszögezte, hogy a gazdasági reform után sorra kell, hogy kerüljön az államigazgatási rendszer tökéletesítése is.

Bieber Ilona az iparosítási politika és a magyar ipar szerkezetének átalakulását vizsgálta. Korreferátumának egyes vonatkozásait már a viták kapcsán megemlítettük. Az iparfejlesztés útját megalapozott jellemzéssel kísérve jutott el az új gazdaságirányítási rendszer szükségességének méltatásáig. Ennek kapcsán leszögezte: „Az új gazdaságirányítási rendszer hatékony eszköze kell, hogy legyen az iparfejlesztés új szakaszára való áttérésnek. Joggal várjuk az új irányítási rendszertől, hogy a növekedés új forrásai és hajtóerői segítségével a termelés a változott követelményeknek megfelelőbben alakul ki, mind mennyiségi, mind pedig minőségi szempontból.

Az iparfejlődés során végbement strukturális változások kapcsán arra a végkövetkeztetésre jut, hogy mai „ipari struktúránk átalakulásának fő irányai lényegében megfelelnek a nemzetközileg érvényesülő tendenciáknak, különösen, ha hazánkat hasonló feltételekkel rendelkező országokkal hasonlítjuk össze.

Ugyancsak alapos történeti elemzéssel követte *Szántó Györgyné* korreferátuma a nemzeti jövedelem növekedésének dinamikáját a szocialista építés időszakában. A történeti útnak e kiemelt szempontból való vizsgálata is lényeges tanulságokhoz vezet a jelen és a jövő tekintetében. Az egyik legfőbb következtetést az előadó így vonta le: „Ahhoz, hogy felzárkózzunk a gazdaságilag fejlettebb szocialista országok színvonalához, elengedhetetlenül szükséges fejlődési ütemünknek a második öt éves terv éveihez viszonyított meggyorsí-

tása, az 1966-tól megindult gyorsabb fejlődési ütem stabilizálása . . . Fejlődési ütemünk gyorsítása, a fejlődés kiegyensúlyozottsága elsősorban attól függ, hogy milyen mértékben tudjuk a termelés valamennyi tényezőjében — mind a munkaerőforrások, mind az álló- és forgóeszközök felhasználásában — fokozni a fejlődés intenzív jellegét.”

László Lenke arról a tanulságos felmérési kísérletről számolt be, amelyet a Politikai Főiskola szociológiai tanszéke végzett, s amely arra irányult, hogy képet alkothassanak a nagyüzemi munkások politikai tudatosságának, aktivitásának jelenlegi színvonaláról, mértékéről.

Mindez együttesen sajátos új színezetet adott az ülősszaknak: a múlt, a jelen, és a jövő a maga dialektikus folyamatában került a tanácskozás reflektorfényébe. Történeti jellegű tudományos tanácskozáson ritkán tapasztalható jelenség ez, és mindenképpen az ülősszak elismerésre méltóan széles látóköri előkészítését, megtervezését dicséri. A társadalomtudományok különféle ágaiban dolgozó szakembereknek, az egyes szaktudományi ágak kiváló képviselőinek bevonása a történészek vitájába több szempontból is értékes. Csak a legkézenfekvőbb előnyök: széles körképet, mélyreható tájékoztatást ad a múlt kutatóinak a jelenről; elevenebbé teszi a múltnak a jelenrel való kapcsolatát; a történészek a jelentől, a szakkutatók a múlttól kaphatnak általa gondolatokat, szempontokat, amelyek termékenyítőek lehetnek a további kutatásokra mindkét oldalon. S ami talán a legfontosabb: a ma jelene holnap már történelem. Mindaz, ami a máról hangzott el az ülősszakon — a legújabb időszak kutatói számára hamarosan a történeti kutatás és feldolgozás tárgya lesz.

Arra természetesen nem lehetett, nem is kellett számítani, hogy a történészek ezeket a szakkérdéseket is olyan intenzitással megvitassák, mint a múlt problémáit. Ez nemcsak irreális lett volna, de messze túllépte volna az ülősszak feladatkörét és megkísérlése a fent körvonalazott hasznos momentumok érvényesülését inkább zavarta volna.

*

Ezzel elérkeztünk a tanácskozás összegezéséhez, a végső értékelések és tanulságok levonásához.

Már az előzőkben kifejeztük, hogy az ülősszak rendkívül tartalmas tematikával, tudományos szinten mozgó magas vitával adott számot arról a nagyarányú előrehaladásról, amelyet a párt és a munkásmozgalom történetének kutatása és feltárása terén elértünk. Talán nem túlzás azt állítani, hogy erről a fenti ismertetés alapján azok is meggyőződhetnek, akik a tanácskozásokon nem voltak jelen.

Meg kell azonban itt emlékeznünk arról a vitáról, ami az ülősszak egyes mozzanatainak tudományos színvonalát illetően az összegezések során is lefolylt.

Berend T. Iván, mint a II. szekció vitavezetője — elismerve a szekció vitájának pozitívumait, tartalmasságát, megemlítve egyes mozzanatok kiemelkedően értékes voltát — elégedetlenségének adott kifejezést az 1945 utáni korszak kutatásának tudományossága tekintetében. Szerinte sok kívánnivaló van még a tudomány és a politika kapcsolatában. A történetírók egy része úgy érzi, hogy a legutóbbi 10–12 év politikájának értékelésében a Magyar Szocialista Munkáspárt apológiája a feladat. Valójában ez a magatartás nem méltó a történészhez, nem méltó a párt megalakulásának 50. évfordulójához annál is inkább, mert „... nekünk csak az igaz, a való elemzés eredményei használnak és nem a problémák elkerülése vagy szépítése, akkor is, ha saját jelen tetteinkről van szó, vagy akkor leginkább”.

Berend vitathatatlanul helyes elveket hangoztatott. Az elégedetlenség általában többnyire előre viszi az ügyet, de eltúlzása nem vezet célra. A kritika joggal ért jelen ülésszakunk esetében is egyes elhangzott állításokat és egyes kutatási módszereket. Egészében azonban a mostani ülésszakra, sőt az utóbbi évek népi demokratikus tárgyú tudományos produkciójára nézve inkább a határozott fejlődés szembeszökő, ezt lehet a régebbi gyakorlattal szemben regisztrálni. A korreferátumok és a felszólalások túlnyomó többségére nemcsak hogy a tudományos igazságra való törekvés jellemző, hanem az eltökéltség is a teljes értékű munkára, az az egészséges ambíció, amit nem elégít ki a felszínes megismerés, ami nem hagy nyugtot a kutatónak addig, amíg másként meg nem közelítette a meglátott történelmi valóságot. Az apológia szándéka is csak nyomokban volt már észlelhető, sok felszólalásban viszont éppen az ellenkezője, valamiféle virtus az igazság kendőzetlen kimondásában, a közelmúltra és a jelenre vonatkozó kemény bírálathoz. A „virtus” ezúttal nem pejoratív megjelölés akar lenni, az ilyen virtus soha nem kerül a romboló szándékú „bíráló” gyanújába sem.

Egy kicsit mintha tehát nyitott ajtókat döngetett volna Berend kritikája. *Vass Henrik* zárszava is rámutatott arra, hogy mi minden történt már a politika és a tudomány viszonyának tisztázása, e viszony megfelelő alakulása terén, és mi minden történt a népi demokrácia és benne a legutóbbi 10–12 esztendő történetének valóságát feltárása tekintetében.

Itt emlékeztetni kell az 1945–1948 közötti időszakra vonatkozó valóban gazdag és értékálló megállapításokat tartalmazó, jórészt már publikált történetírási termékekre, de arra is, hogy már a legutóbbi évtized kutatása is előrehaladott és jelentős eredményeket mutathat fel. A szövetségi politika történetéről megjelent tanulmánygyűjtemény, vagy a Párttörténeti Intézet rendezésében a közelmúltban lezajlott tudományos ülés, amely a legutóbbi 10 év történetével foglalkozott, méltó dokumentumai ennek a ténynek.

A tudományos feldolgozásra irányuló egészséges törekvést kár volna lebecsülni, az eredmények mérlegelésénél pedig figyelembe kell venni a problémák bonyolultságát, valamint azokat a nehézségeket, amelyek érthető

politikai és technikai indokokból korlátozzák a levéltári anyag hozzáférhetőségét. Vass Henrik azt is hangsúlyozta, hogy a pártfórumok részéről az irántunk támasztott tudományos igény nem hiányzik. Ha a politika és a tudomány kapcsolatában még hiba van, úgy ez a mi hibánk, a történészeké, a kutatóké.

A tudományosság egyik fontos összetevője a *történetiség* szempontjának és módszerének alkalmazása. A tanácskozáson többen — *Mérei Gyula, Szabó Bálint, Bieber Ilona* — kérték számon ezt. Egyes felszólalások ugyanis a tárgyalt időszak objektív körülményeinek figyelmen kívül hagyásával, utólagos szempontok alapján szegeztek szembe bizonyos követeléseket a múlt politikájával. Felmerült ez az integráció lehetőségének megítélésével kapcsolatos vitában, valamint a fordulat, illetve fordulatok és a torzulások megítélése kapcsán is. A történetiségre vonatkozó követelés mindenképpen jogos, érvényesítése valóban nem minden esetben teljes. A történetiség követelményét ugyancsak hangsúlyozva *Berend T. Iván* rámutatott: hiba az is, ha a történész mindent szükségszerűnek tekint, ami megtörtént, s ebből következőleg az elkövetett hibákat is törvényszerűnek, adottnak tekinti és ezzel lényegében kivonja a történelem, az utókor kritikája alól. Pedig a vitában kiderült, hogy bizonyos adott helyzetben nemcsak az a megoldás volt lehetséges, amelyet választottak, azaz lehetett volna a politikát másképpen is csinálni, mint ahogy éppen csinálták.

A történetiség, az adott helyzet körülményeinek mérlegelése kötelező a történész számára. Arról sem szabad azonban lemondania, hogy a távlatból, a részletekbe menő kutatásokból és a szemlélet fejlettebb színvonaláról kritikusan szemlélje a történeteket, értékeljen, rangsoroljon, tanulságokat vonjon le, olykor felvesse a „másképpen is lehetett volna” szempontját is. Enélkül a történettudomány pusztán regisztratív adatgyűjtő munkává változna, társadalmi értéke csekély volna.

Az ülésszak és a tudományosságról szóló vita alapján új megvilágításban került felszínre az a problémakör, ami a közelmúlt és a jelen történeti kutatásának jogosultságáról elég hosszú idő óta napirenden van fórumainkon és belső eszmecseréken. Sokan úgy vélik, hogy ez az időszak tudományos eszközökkel és tudományos módon nem közelíthető meg, a történelmi értékeléshez elengedhetetlen a távlat és a források teljes hozzáférhetősége. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ülésszakunk tanácskozásai azokat az érveket támasztják alá, amelyek igenlik, jogosnak sőt szükségesnek tartják a jelenbe torkolló közelmúlt történetírói módszerekkel való megközelítést.

A jogosultságot igazolja maga a történetírás története is. Tulajdonképpen minden kor történész nemzedéke vállalta — a mienknek is vállalnia kell —, hogy megrajzolja közelmúltja, jelene kortörténetét, vállalva egyúttal a tévedés kockázatát is. Művét átadja a következő nemzedékeknek, amelyek a távlat, a bőszegesebben feltárt adatanyag és a szemlélet újabb, fejlettebb színvonala birtokában korrigálják azt. Ezt tesszük mi is az előző nemzedékek

történetírási produkciójával, történelmi tévedéseik korrekciója révén. Ez a történetírás és a történettudomány fejlődésének útja, módszere.

Csak nem szabad visszaélni a tévedés lehetőségével, nem szabad tőkét kovácsolni a távlathiányból; nem szabad a források korlátozott hozzáférhetőségét önkényes vagy szubjektív megítélésekre felhasználni. Nem szabad a napi politikai értékelések kritikátlan átvételével azok pusztá visszhangjává degradálni a tudományos munkát.

Az utókor korrekciója megérti a tévedést, amely távlathiányból, a források korlátozottságából, a szemlélet adott állapotából ered, de kíméletlenül leleplezi a történetst, ha rajtakapja a tudatos torzításon, hamisításon vagy azon, hogy történeti alkotómunka helyett nyilatkozatokat, idézeteket fércel össze. Korunkról tudományos módon úgy írhatunk, ha a meglevő kutatási lehetőségeket maximálisan felhasználjuk, ha maximálisan elsajátítjuk korunk legfejlettebb szemléleti módját és azt maximális mértékben és maximális becsületességgel alkalmazzuk is.

*

Összefoglalásként: a magyar kommunista mozgalom 50 éves útjáról tárgyaló ülősszakot egészében tudományos színvonalon mozgó, értékes eredményekre vezető, tanulságokban bővelkedő tanácskozásnak kell tekintennünk. Az ülősszak nemcsak az eddigi párttörténeti kutatások összegezője és további munkájának kiinduló állomása, de sok tekintetben egész történettudományunk jelentős eseménye.

Az ülősszak egész munkáját *Vass Henrik* zárszava értékelte. Megállapította: a tanácskozáson ismét nyilvánvalóvá vált, hogy nemzeti történetünk legutóbbi 100 évét nem lehet a munkásmozgalomtörténet, a párttörténet nélkül vizsgálni, megérteni. A munkásosztály ebben az időszakban már általában, a felszabadulás óta pedig különösen meghatározó szerepet tölt be a magyar nép történetében. A tanácskozás új tudományos anyaggal erősítette meg a már eddig is bizonyított tételeket, azt, hogy a kommunista párt létrejötte nem véletlenség, hanem objektív társadalmi törvényszerűség folyamánya, és azt is, hogy a kommunista mozgalom megjelenésével minőségileg új szakasz kezdődött a magyar munkásmozgalomban, de — fél évszázad bizonyítja — a magyar nép életében is.

KABOS ERNŐ

AZ ŐSMAGYAROK GENEZISÉNEK SZARMATAKORI ETAPJÁRÓL

TÓTH TIBOR

A magyar nép származása igen bonyolult folyamatának problémáira az elmúlt évtizedben fokozott figyelmet fordítottak nemcsak az auxiliáris humán tudományok (linguistika, archeológia, történelem, etnográfia), hanem az antropológia részéről is.

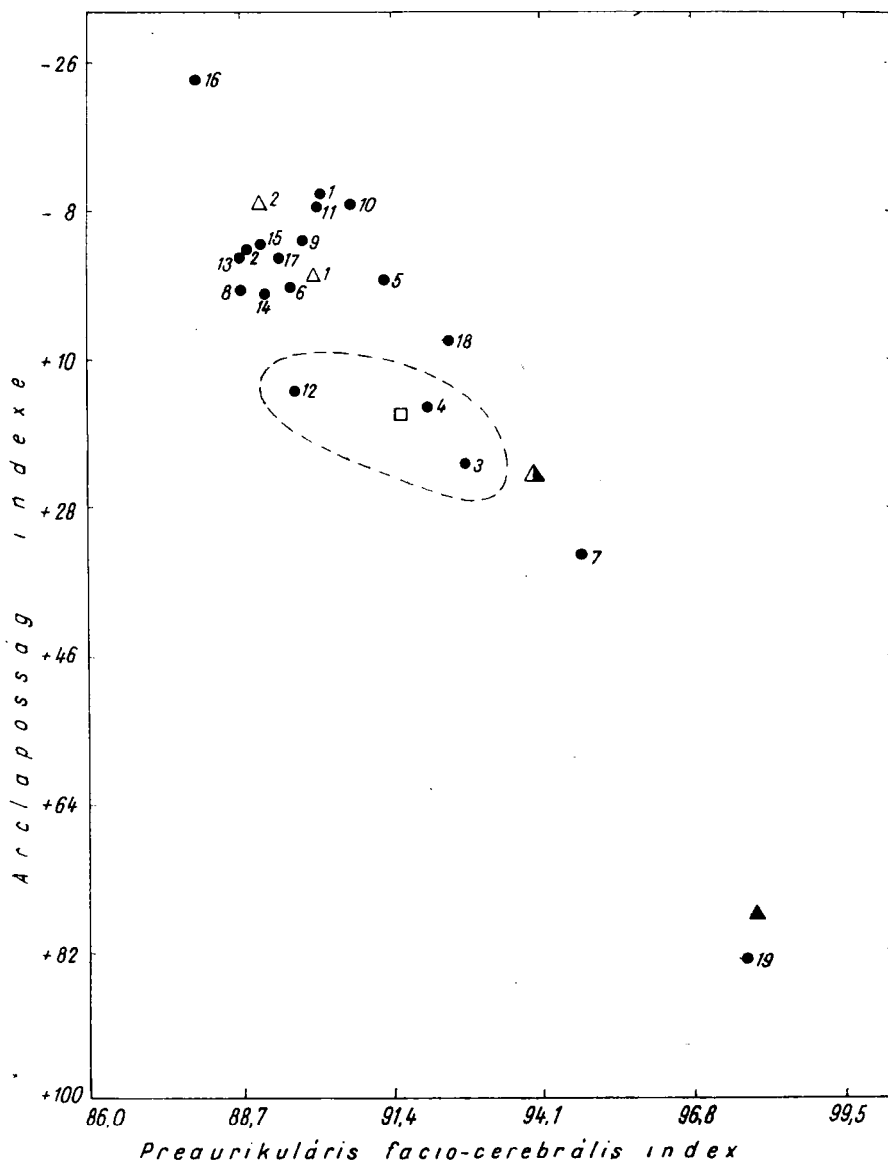
Ami a magyar nép etnogenezisének embertani vonatkozásait illeti, véleményünk szerint különösen fontos a formálódás korai periódusainak kutatása. Ez lehetségessé vált, mivel egyrészt felhasználható a honfoglaló magyarság viszonylag gazdag csontvázanyaga, másrészt azért, mert a szovjet antropológiai iskola igen fontos szériák vizsgálatát végezte el. Eme kettős feltétel elősegítette olyan összehasonlítások elvégzését, amelyeknek segítségével újabb információkat kaphatunk a honfoglaló magyarság embertani összetételének kialakulására.

Korábban megkíséreltük nevezett probléma aproximációját az arckoponya laposságára vonatkozó morfometrikus adatok felhasználásával (Tóth 1965, 1966). Legutóbb pedig az analízisbe bevontuk az agy-, és az arckoponya egyéb morfometrikus adatait is. Tehát nemcsak az arclaposság fokát kifejező indexértékeket használtuk fel, hanem alkalmaztuk a Debec által (1962, 1964, 1968) kidolgozott preaurikuláris facio-cerebrális indexet is.

A magyar nép származásának ugor hipotézisét figyelembe véve, a korai etap antropológiailag minden bizonnyal összefüggött keleti-ugor etnikai csoportokkal. Bár a keleti ugoroktól egyelőre nem ismeretes reprezentatív osteológiai (paleoantropológiai) széria, közvetve figyelembe vehető az urali rassz genezisével kapcsolatos azon észrevétel, mely szerint a Közép-Ob vidékéről származó bronz-, vas-, és jelenkori kraniológiai szériák között morfo-genetikai összefüggés konstatálható (Rozov — Drěmov 1966; Drěmov 1967 a, b).

Az urali rassz genezisében, amint ismeretes, nemcsak europoid, hanem mongoloid komponens is részt vett, s ennek figyelembevételével kíséreltük meg a rassz komponensek metisatiójával összefüggő morfológiai jelleg-transzformáció folyamatának elemzését (Tóth 1965, 1966).

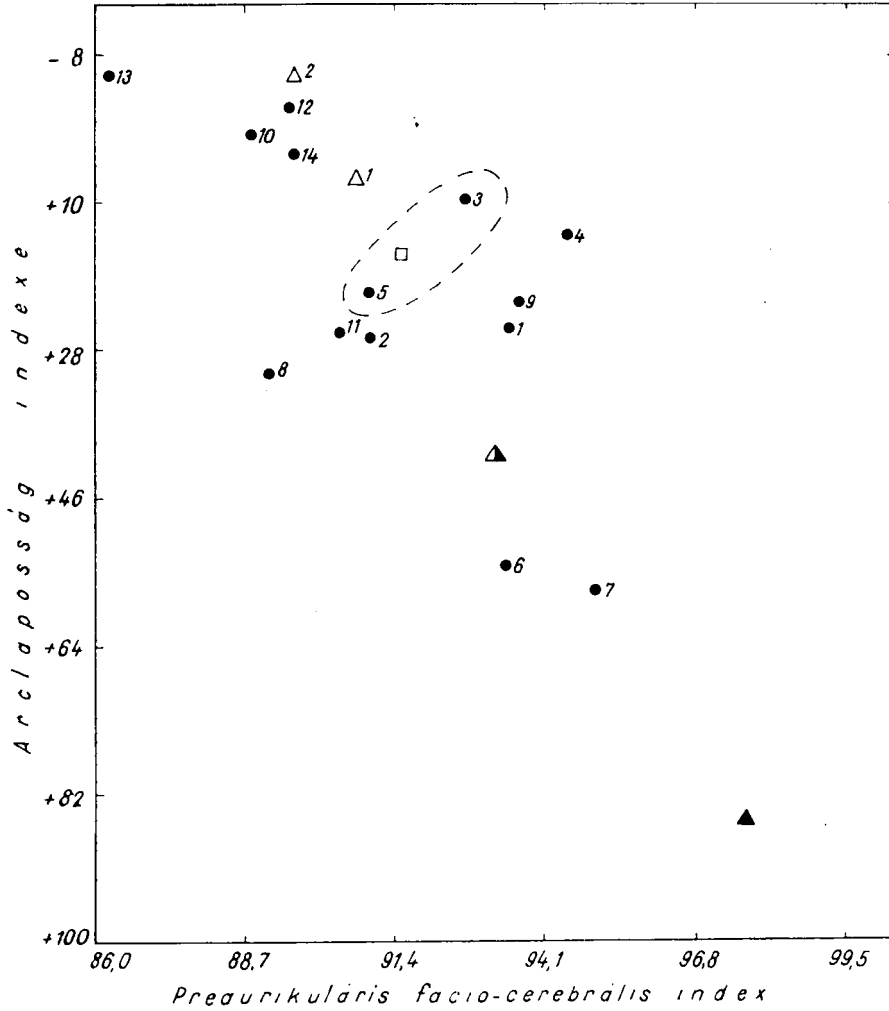
Jelenleg a preaurikuláris facio-cerebrális indexet az arckoponya morfológiai sajátosságaival összefüggésben elemeztük. Ennek kapcsán a honfog-

1. ábra

Kraniológiai szériák összehasonlítása (Bronzkor)

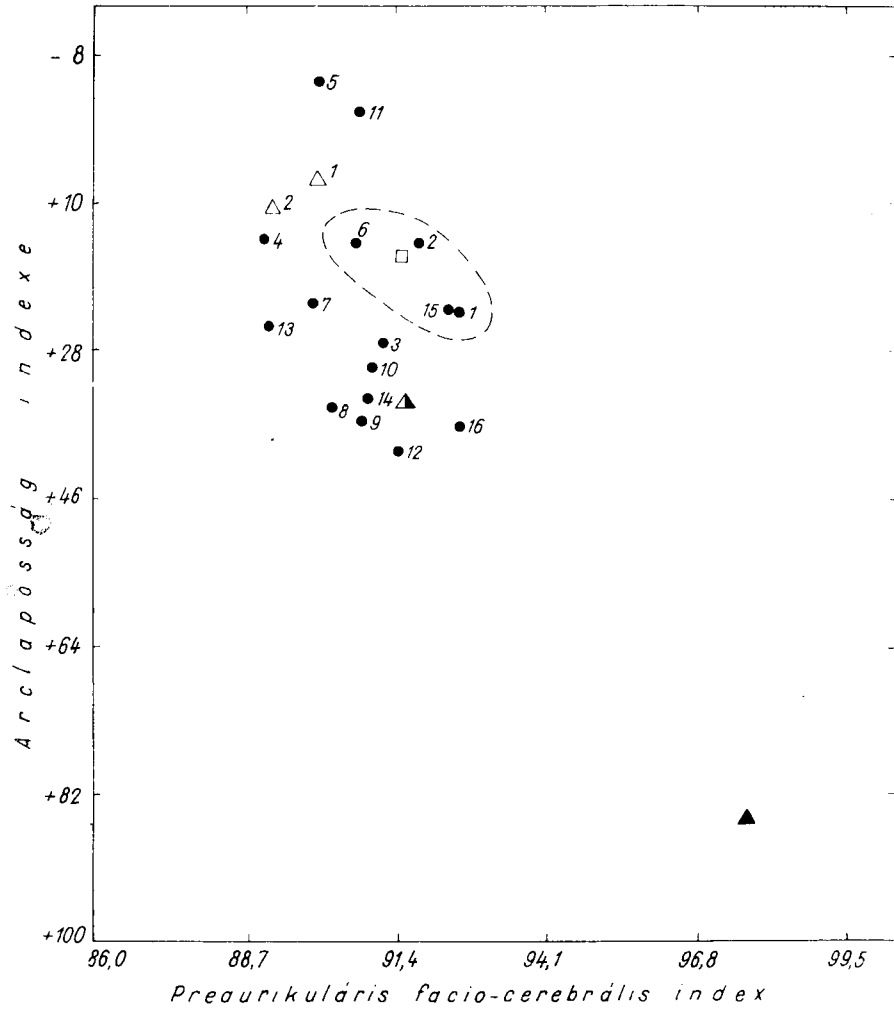
● 1. Andronovó-kult. (Nyug. Kazahsztán)	13. Alsó-Volga (Kalinovka)
● 2. Andronovó-kult. (Észak-Kazahsztán)	14. Balanovó
● 3. Andronovó-kult. (Közép-Kazahsztán)	15. Dél-Turkménia
● 4. Andronovó-kult. (Kelet-Kazahsztán)	16. Szamtsvró I. a.
● 5. Abasevó-kult. (Pepkinó)	17. Katakombnaja (Azov-mellék)
● 6. Andronovó-kult. (Minuszinszk)	18. Szialk B.
● 7. Közép-Ob	19. Transz-Bajkál
● 8. Kokcsa III.	□ Honfoglaló magyarok
● 9. Kora-Tulhár	△ 1. Európidok (Észak-SzU.)
● 10. Szrubnaja-kult. (Alsó-Volga)	2. Európidok (Dél-SzU.)
● 11. Poltavkinszkaja-kult. (Alsó-Volga)	▲ Európo-Mongoloidok (SzU.)
● 12. Közép-Volga	▲ Mongoloidok (SzU.)

2. ábra

Kraniológiai szériák összehasonlítása
(Vaskor)

● 1. Szarmaták (Baskjria)	11. Tulhár (Dél-Tadzsikisztán)
● 2. Korai szarmaták (Kalinovka)	12. Mingecsaur II. (Azerbajdzsán)
● 3. Szarmaták (Orenburg)	13. Szantavró III.
● 4. Szauromaták (Orenburg)	14. Mingecsaur IV.
● 5. Szauromaták (Alsó-Volga)	□ Honfoglaló magyarok
● 6. Lugovó (Ananyinó-kult.)	△ 1. Europoidok (Észak-SzU.)
● 7. Gulkinó (Ananyinó-kult.)	△ 2. Europoidok (Dél-SzU.)
● 8. Szákok (Aral-tó)	△ Europo-Mongoloidok (SzU.)
● 9. Szákok (Kazahsztán)	▲ Mongoloidok (SzU.)
● 10. Aruk-Tau (Dél-Tadzsikisztán)	

3. ábra

Kraniológiai szériák összehasonlítása
(Szarmato-Kushan korszak)

- 1. Szarmaták (Nyug. Kazahsztán)
- 2. Közép szarmaták (Kalinovka)
- 3. Késői szarmaták (Kalinovka)
- 4. Kalali-Gür (Dél-Aral)
- 5. Bajram-Ali (Margiána)
- 6. Mizdahkán (Dél-Aral)
- 7. Kamiuli-Tamak
- 8. Pjánobor-kult. (Közép-Káma)
- 9. Mazunjinó-kult. (Közép-Káma)
- 10. Azelinó-kult. (Alsó-Káma)
- 11. Kusnärenkovó

- 12. Birszk (Alsó-Bjelája)
- 13. Korai Lomovátovó
- 14. Mari Lugovo (Alsó-Káma)
- 15. Mesreti Tahta (Turkménia)
- 16. Tastük (Minuszinszk)
- Honfoglaló magyarok
- △ 1. Europoidok (Szarmata korszak)
- 2. Europoidok (Hellén-római korszak)
- ▲ Europo-Mongoloidok (Szarmata korszak)
- ▲ Mongoloidok (Szojjetunió)

laló magyarság leletanyagát a bronz-, korai vas-, és szarmata-kushankori szériákkal egyaránt összehasonlítottuk (1–3. tábla, 1–3. ábra). Ez a kronológiailag széles amplitúdójú (háromezer év), ötven szériát* érintő összehasonlítás elkerülhetetlen, mivel az etnogenezis általános folyamatán belül a morfológiai komplexum kialakulása viszonylag önálló s időben hosszantartó jelenségsorozatot képez. S ugyanakkor az ilyen összehasonlítás lehetővé teszi a morfológiai formálódás trendjének kiderítését. Ebben az értelemben figyelmet érdemel, hogy a honfoglaló magyarság osteológiai anyaga a Közép-, és Kelet-Kazahsztán területéről származó andronovói, valamint a Közép-Volga menti bronzkori leletekkel tükröz közelséget. (1. ábra). Nem kevésbé fontos három szériának (Nyugat-Kazahsztani andronovói, Alsó-Volgai Szrubnaja és Poltavkinszkaja) az ugyanezen korrellációs mezőben kifejeződő nagyfokú közelsége. A korai vaskor leleteivel való összehasonlításban figyelmet érdemel, hogy a honfoglaló magyarság leletei az Alsó-Volga melléki sauromaták és az Orenburg környéki szarmaták csoportjai között helyezkednek el (2. ábra). Ugyanott megállapítható a kalinovkai kora-szarmata leletek viszonylagos közelsége, viszont jól kifejeződik az Ananyino-kultúra (Lugovo, Gulkino), a baskiriai szarmaták és a kazahsztáni, valamint Aral-tenger melléki

4. ábra

Szauro-szarmata és proto-ugor, csoportok korrelációja az Észak-Káspi övezetben.

* Bayram-Ali és Kalalü-Gür 1. esetében csupán a gyengén deformált, Mizdahkan esetében pedig a nem deformált koponyák adatait használtuk. — T T.

1. táblázat

Biometriai adatok (Bronzkor) összehasonlítása (a szerzõtől)

Etnikai csoportok	Jellegek	N	Preaurikuláris facio-cerebrális index	Arclapossági index
Andronovó-kultúra (Nyugat-Kazahsztán) Alekszejev 1967		30	90,2	—10,9
Andronovó-kultúra (Észak-Kazahsztán) Alekszejev 1967		10	88,8	—2,8
Andronovó-kultúra (Közép-Kazahsztán) Alekszejev 1967		9	92,9	23,0
Andronovó-kultúra (Kelet-Kazahsztán) Alekszejev 1967		9	92,1	16,7
Abasevó-kultúra (Pepkino) Geraszimova-Lebedinszkája 1966*		14	91,3	0,3
Andronovó-kultúra (Minuszinszk) Alekszejev 1967		33	89,6	3,4
Közép-Ob Drëmov 1967 a		15	94,8	34,7
Kokcsa III. (Dél-Aral) Trofimova 1961		24	88,7	3,5
Kora-Tulhar (Dél-Tadzsikisztán) Kijátkina 1968		12	89,8	—5,3
Szrubnaja-kultúra (Alsó-Volga) Firstejn 1961		57	90,7	—8,8
Poltavkinszkaja-kultúra (Alsó-Volga) Firstejn 1961		24	90,1	—8,7
Közép-Volga Akimova 1962 a		7	89,7	14,3
Kalinovka (Alsó-Volga) Ginszburg 1959		10	88,7	—1,5
Balanovó-kultúra Akimova 1963 a		24	89,1	3,8
Dél-Turkménia Trofimova—Ginszburg 1960		37	89,0	—4,1
Szamtavro I. a Abduselisvili 1964		15	87,9	—24,6
Katakombnaja-kultúra (Azov-tenger) Tóth 1968		13	89,4	—1,5
Szialk B Kijátkina 1968		17	92,4	8,6
Transz-Bajkál Debec 1961 b		21	97,7	83,6
Europoidok (Észak-SzU.) Debec 1961 a		215	90,2	2,0
Europoidok (Dél-SzU.) Debec 1961 a		91	89,1	—8,3
Europa-Mongoloidok (Észak-SzU) Debec 1961 a		140	94,0	25,7
Mongoloidok (Neolit-Bronz, SzU) Debec 1961 a		155	97,9	77,2
Honfoglaló-magyarok X. sz. Debec 1964 **		122	91,5	17,0

* A metrikus adatok Dr. Geraszimova kéziratából; átadásukért köszönetemet fejezem ki — TT.

** A metrikus adatok Debec professzor kéziratából; átadásukért hálámat fejezem ki — TT.

Saka csoportok távolsága. A szarmata-kushan korszak leletcsoportjai közül a honfoglaló magyarság szériája a nyugat-kazahsztáni szarmata, az Alsó-Volga melléki középszarmatakor, valamint a mizdahkani csoporttal tükrözi a legnagyobb közelséget (3. ábra). Ugyanott jól kifejeződik a Káma-Bjelájai szériák és az Alsó Volga melléki későszarmatakor leletek távolsága a honfoglaló magyarság leletanyagától.

Mind a koravaskori, mind a Szarmata-Kushan időszak leletekkel való összehasonlításból egyöntetűen megállapítható, hogy a honfoglaló magyarság elődeinek, vagyis az ősmagyaroknak antropológiai arculata (aspektusa) eltér a Káma-Bjelája mentén élt népvándorláskori etnikai csoportokétól és a morfogenezis areálja az Észak-Káspi mellékére körvonalazódik (4. ábra). Ezenkívül az összehasonlításokból megállapítható az is, hogy az ősmagyarok antropológiai arculata kialakulásának folyamata az Alsó-Volga és a Mugodzsár közötti térségben már az időszámításunk előtti I. évezredben elkezdődött, feltehetően Szrubno-andronovói csoportoktól eredő morfológiai szubsztrátumon. Lehetséges, hogy ez összefüggésben volt proto-ugor csoportok déli, dél-nyugati irányú infiltrációjával (4. ábra), amely a nevezett régió, egyébként indo-iráni, etnikai miliőjét érintette. A kialakulás folyamata véleményünk szerint a Szarmata-Kushana korszak egészében tartott s lényegében már a prekushan időszakban elkezdődött.

Ismeretes, hogy az elmúlt évtizedben igen intenzív kutatások folytak a Kushan állam történeti jelentőségére vonatkozóan, valamint Közép-Ázsia helyzetére a Kushan periódus idején (Gafurov—Litvinszkij 1963, Masszon—Romodin 1964, Sztaviszskij 1964). Ugyanakkor az ősmagyarok kialakulásának szempontjából is fontos adalékokat szolgáltatottak a Közép-Ázsia történeti népességeire vonatkozó szovjet antropológiai kutatások (Ginszburg 1964, 1968). Elég utalni arra, hogy az általunk itt felhasznált adatok (1—3. tábla) szerzői — lásd irodalmat — több alkalommal felhívták a figyelmet az Alsó-Volga és az Aral-mellék, valamint Közép-Ázsia déli részeiről származó leletek közötti morfológiai összefüggésre, hasonlóságra. Ezenkívül figyelmet érdemelnek azok a régészeti vizsgálatok, amelyek egyrészt az Észak-Káspi mellékén élt Szauro-szarmaták őstörténetére (Szmirnov K. F. 1964), másrészt pedig a Biskent völgyéből származó prekushan leletek szarmata analógiáira vonatkoznak (Mandelstam 1968). Ezek a legújabb eredmények, észrevételek egyöntetűen indokolják, hogy az ősmagyarok genezisének problémáit csak igen széleskörű analízissel lehet megvilágítani. (Előadva az I. Nemzetközi Közép-Ázsia Konferencia Ethnogenezis-szekciójában, Dusanbéban, 1968 szeptember 28-án)

2. táblázat

Biometriai adatok (Vaskor) összehasonlítása (a szerzőtől)

Etnikai csoportok	Jellegek	N	Preaurikuláris facio-cerebrális index	Arclapossági index
Szarmaták (Baskiria)				
Akimova 1964		20	93,4	25,9
Korai szarmaták (Kalinovka)				
Ginszburg 1959		30	90,9	26,9
Szarmaták (Orenburg)				
Konduktorova 1962		8	92,6	10,0
Szauromaták (Orenburg)				
Konduktorova 1962		8	94,4	14,7
Szauromaták (Alsó-Volga)				
Firstejn 1961		15	91,0	21,7
Lugovó (Ananyinó-kultúra)				
Trofimova 1968		23	93,4	55,3
Gulkinó (Ananyinó-kultúra)				
Trofimova 1954		5	95,0	57,5
Szákok (Aral-tó)				
Trofimova, Kijátkina után 1965		18	89,1	30,7
Szákok (Kazahsztán)				
Iszmagulov 1965		53	93,6	22,2
Aruk-Tau (Tadzsikisztán)				
Kijátkina 1965		14	88,8	2,6
Tulhár (Tadzsikisztán)				
Kijátkina 1965		30	90,4	26,1
Mingecsaur II. (Azerbajdzsán)				
Kaszimova 1960		14	89,5	—1,8
Szamtavró III. (Abduselisvili) 1964		25	86,3	—5,0
Mingecsaur IV. (Azerbajdzsán)				
Kaszimova 1960		8	89,5	4,9
Europoidok (Észak-SzU)				
Debec 1961 a		471	90,7	7,7
Europoidok (Dél-SzU)				
Debec 1961 a		105	89,6	—5,9
Europo-Mongoloidok (Észak-SzU)				
Debec 1961 a		146	93,2	41,3
Mongoloidok (Szovjetunió)				
Debec 1961 a		25	97,7	85,8
Honfoglaló magyarok X. sz.				
Debec 1964		122	91,5	17,0

3. táblázat

Biometriai adatok (Szarmato-Kushan korszak) összehasonlítása (a szerzőtől)

Etnikai csoportok	Jellegek	N	Preaurikuláris facio-cerebrális index	Arclapossági index
Szarmaták (Nyugat-Kazahsztán)				
Ginszburg—Firstejn 1958		42	92,6	23,2
Közép szarmaták (Kalinovka)				
Ginszburg 1959		20	91,8	15,1
Késői szarmaták (Kalinovka)				
Ginszburg 1959		22	91,2	27,9
Kalalü-Gür (Dél-Aral)				
Trofimova 1959		30	89,0	15,0
Bajrák-Ali (Margiána)				
Trofimova 1959		99	90,0	—4,5
Mizdahkán (Dél-Aral)				
Hodzsjov 1967		17	90,6	15,6
Kamüli-Tamak (Nyugat-Baskiria)				
Akimova 1964		28	89,9	22,6
Pjánobor-kultúra (Közép-Káma)				
Akimova 1961 a		24	90,3	35,3
Mazunyinó-kultúra (Közép-Káma)				
Akimova 1961 b		18	90,7	36,5
Azelinó-kultúra (Alsó-Káma)				
Akimova 1963 b		11	91,0	28,6
Kusnárenkovó (Közép-Baskiria)				
Akimova 1964		12	90,7	—0,9
Birszk (Alsó-Bjelája)				
Akimova 1964		44	91,4	40,7
Korai Lomovátovó				
Akimova 1962 b		12	89,2	25,4
Mari Lugovo (Alsó-Káma)				
Alekszejev 1962		10	90,9	34,1
Mesreti-Tahta (Turkménia)				
Kijátkina 1964		15	92,5	23,2
Tastük-kultúra (Minuszinszk)				
Alekszejev 1961		55	92,6	37,7
Europoidok (Szarmata korszak)				
Debec 1961 a		682	90,0	7,6
Europoidok (Hellén-római korszak)				
Debec 1961 a		163	89,2	10,6
Europo-Mongoloidok (Szarmata korszak)				
Debec 1961 a		277	91,6	34,0
Mongoloidok (Korai vaskor, SzU)				
Debec 1961 a		25	97,7	85,8
Honfoglaló magyarok X. sz.				
Debec 1964		122	91,5	17,0

IRODALOM

1. Абдушелишвили М. Г., Антропология древнего и современного населения Грузии (Институт Экспериментальной Морфологии АН Грузинской ССР), Тбилиси; 1964.
2. Акимова М. С., Антропологический состав населения пьяноборской культуры (Вопросы Антропологии 8), Москва, 1961а.
3. Акимова М. С., Антропологические материалы Мазунинской культуры Прикамья (Отчеты Камско—Воткинской АЭ ИА АН СССР 2), Москва, 1961б.
4. Акимова М. С., Палеоантропологические материалы из погребений эпохи бронзы и раннего железа с территории Среднего Поволжья (Труды Марийской АЭ 2), Йошкар—Ола, 1962а.
5. Акимова М. С., Антропологические материалы из могильника Мыдлань—Шай (Вопросы Археологии Урала 3), Свердловск, 1962б.
6. Акимова М. С., Палеоантропологические материалы из Балановского могильника (в кн: Бадер О. Н., Балановский могильник, ИА АН СССР), Москва, 1963а.
7. Акимова М. С., Черепа раннего средневековья с р. Вятки (в кн: Геннинг В. Ф., Азелинская культура III—V вв., Вопросы Археологии Урала 5), Ижевск—Свердловск, 1963б.
8. Акимова М. С., Древнее население Башкирии по антропологическим данным (Археология и Этнография Башкирии 2), Уфа, 1964.
9. Алексеев В. П., Палеоантропология Хакассии эпохи железа (Сборник Музея Антропологии и Этнографии 20), Ленинград, 1961.
10. Алексеев В. П., Палеоантропологический материал из Мари—Луговского могильника (Труды Марийской АЭ 2), Йошкар—Ола, 1962.
11. Алексеев В. П., Антропология андроновской культуры (Советская Археология 1), Москва, 1967.
12. Гафуров Б. Г. — Литвинский Б. А., История таджикского народа 1, Москва, 1963.
13. Герасимова М. М. — Лебединская Г. В., Новые палеоантропологические материалы абашевской культуры (рукопись), Москва, 1966.
14. Гинзбург В. В. — Фирштейн Б. В., Материалы к антропологии древнего населения Западного Казахстана (Сборник Музея Антропологии и Этнографии 18), Ленинград, 1958.
15. Гинзбург В. В., Этногенетические связи древнего населения Вольгоградского Заволжья (МИА СССР, 60) М—Л, 1959.
16. Гинзбург В. В., Расовые типы Средней Азии и их формирование в процессе этногенеза ее народов (Научные Труды ТашГУ 235), Ташкент, 1964.
17. Гинзбург В. В., Итоги и перспективы палеоантропологического изучения Средней Азии (тезисы в кн: Проблемы археологии Средней Азии), Ленинград, 1968.
18. Дебец Г. Ф., О некоторых направлениях изменений в строении человека современного вида (Советская Этнография 2), 1961а.
19. Дебец Г. Ф., О путях заселения северной полосы Русской Равнины и Восточной Прибалтики (Советская Этнография 6), 1961б.
20. Debetz G., Paléonathropologie de l'Eurasie septentrionale (Atti del VI. Congresso Internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche I, Relazioni generali), Roma, 1962.
21. Дебец Г. Ф., Об антропологическом типе древнего населения Финляндии (в кн: Современная Антропология), Москва, 1964.
22. Дебец Г. Ф., Опыт краниометрического определения доли монголоидного компонента в смешанных группах населения СССР (в кн: Проблемы антропологии и исторической этнографии Азии), Москва, 1968.
23. Дрёмов В. А., Древнее население лесостепного Приобья в эпоху бронзы и железа по данным палеоантропологии (Советская Этнография 6), Москва, 1967а.
24. Дрёмов В. А., Палеоантропологические материалы лесостепного Приобья и вопрос о происхождении уральской расы (тезисы в кн: V. Уральское Археологическое Собрание), Сыктывкар, 1967б.
25. Исмагулов О., Проблемы формирования антропологического типа казахов по данным краниологии древнего и современного населения Казахстана (автореферат канд. диссерт.), Москва, 1965.
26. Касимова Р. М., Антропологическое исследование черепов из Мингечаура (Институт Истории АН Азерб. ССР), Баку, 1960.

27. Кияткина Т. П., Краниологический материал из катакомбных захоронений античного времени в Южной Туркмении (Научные Труды ТашГУ 235), Ташкент, 1964.
28. Кияткина Т. П., Формирование антропологического типа таджиков по палеоантропологическим данным (автореферат канд. диссерт.), Душанбе, 1965.
29. Кияткина Т. П., Черепа эпохи бронзы с территории Юго-Западного Таджикистана (приложение к: Мандельштам А. М., Памятники эпохи бронзы в Южном Таджикистане, МИА АН СССР 145), Ленинград, 1968.
30. Кондукторова Т. С., Антропологические данные по древнему населению Оренбургской Области (Вопросы Антропологии 11), Москва, 1962.
31. Мандельштам А. М., Некоторые вопросы ранней истории Кушан в свете археологических данных (тезисы в кн: Проблемы археологии Средней Азии), Ленинград, 1968.
32. Массон В. М. — Ромодин В. А., История Афганистана I, Москва, 1964.
33. Розов Н. С. — Дрёмов В. А., Материалы по палеоантропологии Среднего Приобья VII—X вв. н. э. (Советская Этнография 5), 1966.
34. Смирнов К. Ф., Савроматы (Изд. Наука), Москва, 1964.
35. Ставиский Б. Я., Средняя Азия, Индия, Рим (к вопросу о международных связях в кушанский период), (в кн: Струве В. В. — Бонгард-Левин Г. М., Индия в древности), Москва, 1964.
36. Tóth T., A honfoglaló magyarság etnogenezisének problémája (Anthropológiai Közlemények, 9-4), Budapest, 1965.
37. Tóth T., The Period of Transformation in the Process of Metisation (A Paleoanthropological Sketch), (Annales Historico-naturales Musei Nationalis Hungarici 58), Budapest, 1966.
38. Tóth T., Data to the Anthropology of the Bronze Age Population in the Azov-Area (Anthropologia Hungarica, 8), Budapest, 1968.
39. Трофимова Т. А., Черепа из Гулькинского могильника ананинской культуры (МИА АН СССР 42, Труды Куйбышевской АЭ I), Москва, 1954.
40. Трофимова Т. А., Черепа из оссуарного некрополя крепости Калалы-Гыр (в кн: Древнее население Хорезма по данным палеоантропологии, Материалы Хорезмской Экспедиции 2), Москва, 1959а.
41. Трофимова Т. А., Черепа из оссуарного некрополя возле Байрам—Али (Южная Туркмения), (в кн: Древнее население Хорезма по данным палеоантропологии, Материалы Хорезмской Экспедиции 2), Москва, 1959б.
42. Трофимова Т. А. — Гинзбург В. В., Антропологический состав населения Южной Туркмении в эпоху энеолита (Труды ЮТАКЭ 10), Ашхабад, 1960.
43. Трофимова Т. А., Черепа из могильника тазабагыябской культуры Кокча 3 (в кн: Могильник бронзового века Кокча 3, Материалы Хорезмской Экспедиции 5), Москва, 1961.
44. Трофимова Т. А., Ещё раз о черепах из Луговского могильника ананинской культуры (в кн: Проблемы антропологии и исторической этнографии Азии), Москва, 1968.
45. Фирштейн Б. В., Савроматы Нижнего Поволжья (Труды ИЭ АН СССР, нов. сер. 71, Антропологический Сборник 3), Москва, 1961.
46. Ходжайов Т. К., Формирование антропологического типа населения Южного Приаралья (Миздахкан), (автореферат канд. диссерт.), Ленинград, 1967.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYUNK HARCA A POLGÁRI NÉZETEKKEKEL

KOVÁCS ENDRE

A történettudomány területén a burzsoá történetiszemlélet sokféle irányból és sokféle tartalommal érkezik hozzánk. Antimarxista nézetekkel sűrűn találkozunk a különböző nemzetközi konferenciákon, egyes művekben és folyóiratokban. A szellemi értékek cseréje mind gyakoribbá válik, egyre több az olyan rendezvény, melyen marxista és nem-marxista tudósok cserélik ki nézeteiket. Ez a körülmény óhatatlanul ráirányítja a figyelmet a marxista történettudomány ideológiai harcának problematikus oldalaira. Nem lehetünk ugyanis elégedettek azokkal az eredményekkel, amelyeket a helyes marxista álláspont hazai és nemzetközi érvényre juttatása terén eddig elértünk.

Valamelyik jeles polgári történésztől származik az a megállapítás, hogy egy jó felkészültséggel megírt polgári történeti művet lényegében semmi sem különböztet meg a hasonló alapossággal elkészített marxista munkától. Ebben a megállapításban csak annyi az igazság, hogy a marxista tudós — egész elméleti beállítottságából kifolyóan — nagy súlyt helyez munkájának tudományos precizítására és ugyancsak tudományos megbízhatóságra törekszik a jó polgári szakember is. Aligha lehet azonban eltüntetni azokat a lényegbevágó különbségeket, melyek a kétféle elvi alapon álló történetírás között — a szakmai tudományosságra való törekvésen túl — fennállanak.

Ezek az eltérések a kétféle történetírás gyakorlatában a konferenciák többnyire békés-barátságos jellege ellenére is kiütkeznek. Éles vitákra viszonylag ritkán kerül sor, mert bizonyos udvariasság vált kötelezővé mindkét részen. A felmerülő kérdések gyakran nyitva maradnak. A vitát a résztvevő felek műveikben folytatják. Egy-egy nemzetközi disputát követően a hazai történetészet megpezsdül, sok új gondolat, módszertani felismerés tör utat.

A marxista és polgári jellegű történetírás képviselőinek sűrűbbé vált találkozásai arról győzhetnek meg bennünket, hogy jóllehet a marxista szemlélet egyes kapitalista országokban felismerhetően rajta hagyta nyomait a történettudomány fejlődésén, maga a polgári történetírás nem távolodott el a múltból hozott idealisztikus, szubjektívista hagyományaitól. Talán ebben lehet látni a leglényegesebb filozófiai mozzanatot, melynek következményei a tör-

ténész munka során sokféle jelentkezési formában mérhetők le. Előre kell bocsátani, hogy a történetfilozófiai művek száma Nyugaton az utóbbi időben nem fogyott, sőt talán még nőtt is. Az első pillantásra talán furcsának tűnhetik fel az ismeretelméleti és értékelméleti kérdéseknek ez az előtérbe állítása; hiszen a polgári történetfilozófia legjobb képviselői már régen megrekedtek az ismeretelméleti relativizmusban, miközben a történettudomány — ettől szinte függetlenül — előrehaladt, apróbb monográfiáktól, résztanulmányoktól a nagy összefoglalásokig művek légiója bizonyítja, hogy a tudomány a gyakorlatban mégiscsak a megismerés lehetőségének álláspontjára helyezkedett.

Marxista részről igen könnyű volna ezeket az amerikai, angol és francia munkákat egy kézlegyintéssel elintézni. Csakhogy a történetfilozófia napjainkban nem önmagába zárt kör, nem néhány történész hobbyja, melynek nincs köze a történész munka egészéhez. A polgári történetfilozófia magában foglalja az ismeretelméleti idealizmus, szubjektívizmus, agnoszticizmus variációit, az értékelméleti relativizmust és még egy sor elméleti állásfoglalást, ami végülis nem marad meg az eszmék éteri világában, hanem befolyásolja a történész napi munkáját, maguknak a műveknek az irányát, tartalmát. A polgári ismeretelméleti felfogások bírálata gyakran megadja a kulcsot egyes konkrét kérdések megítélésének bírálatához is.

Az idealisztikus-szubjektívista történetfelfogás olyan alapvető szemléleti tartalommal rendelkezik, mely a mi történeti szemléletünkötől idegen. Bírálunk kell tehát a polgári történészek egy részének a történelem abszurdításáról, a történeti folyamat céltalanságáról és a történelemnek katasztrófa-jellegéről vallott felfogását. Egy sor polgári történész hirdeti, hogy a történeti folyamat végső soron káosz és semmi értelme sincs. A történetíróknak ez a csoportja gúnnal és megvetéssel illet minden olyan elméletet, mely a történeti folyamatban valamiféle rendet, valamiféle előre tartó mozgást, haladást tételez fel. Már a haladás fogalma is kiváltja sok polgári történész székepszisét. A haladásnak a tagadása napjainkban gyakran együttjár a marxizmus elleni támadással. Polgári részről nap mint nap azzal a kritikával illetik a marxizmust, hogy ez éppolyan múlt produktum, mint egyes korábbi utópikus tanok; a marxizmusban a XIX. század tipikus termékét látják, mely összefügg a hirtelen megrendült ipari fejlődéssel és azzal a naív hittel, hogy a munkássztyály győzelme megteremti a földi paradicsomot az emberiség számára.

Már itt utalni kell azonban arra, hogy a mai polgári történetírás — még ha alapvető vonása is a filozófiai idealizmus — nem tekinthető teljesen egységes, homogén szellemi arculatot tükröző iránynak. A polgári táboron belül sok az ellentmondás, az átmenet, a szellemi heterogeneitás. Az a dialógus, mely a tudományos élet egész területén folyik, a polgári tudósok egy részét arra bírja, hogy a maguk módján szembenézzenek olyan kérdésekkel is, amelyeket a marxizmus tesz fel nekik, megismerkedjenek a marxista felfogásokkal. E vita azután egyes polgári irányzatokat a marxizmus irányába sodor.

A sokféleség jól szemlélhető a társadalmi fejlődés törvényszerűségéről vallott felfogásokban. A marxista történetfelfogásnak egyik alaptétele a fejlődés törvényszerűségének megléte. Van a polgári táborban is olyan történész, s nem is kis számban, aki maga is a fejlődési elvnek a híve. Ez a fejlődési mozzanatokot igenlő szemlélet nem marxista, gyökerei nem ide nyúlnak, de számunkra mégis figyelemreméltó, mert legalább elindult azon az úton, hogy elfogadja a fejlődés, az egymást követő periódusok specifikumának elvét. A polgári történészeknek ez a tábora a legnagyobb figyelmet érdemli részünkről.

Említsük meg itt, hogy a marxista történetírás mindezekig kissé sommásan ítélkezett a különféle ciklikus és stadiális elméletek képviselőiről, mégis már az eddigi viták is mindkét fél számára sok értékes ösztönzést nyújtottak a fejlődési elv részletes kimunkálása terén.

A marxista történetírást a múltban a társadalmi fejlődés törvényszerűségéről vallott nézete választotta el elvi síkon a polgári irányzatoktól. A törvényszerűségek szilárd hangoztatása egyik részről, elutasítás a másik részről: ebben látszott rejtőzni a kétféle tábor közti nézeteltérések magva. A társadalmi formációk tana időközben bizonyos módosulásokon ment át anélkül, hogy a korábbi felfogás helyét egy minden részletében kidolgozott, támadhatatlan új felfogás foglalta volna el. Így azután a vita a régi alapokon folyik tovább. Az új megfogalmazás ugyanis még nem elég világos és meggyőző. Újabban a szovjet történetírás a hangsúlyt erősen a fejlődési irány tendencia-jellegére helyezi (például Zsukov budapesti előadásán), míg a polgári történetírók a fejlődés általunk vallott törvényszerűségét vitatják a társadalmi formációk elvével kapcsolatban. A nem kis jelentőségű vita a jelenlegi stádiumban stagnálónak mondható.

A burzsoá és marxista nézetek egy másik konfrontációs területe a gazdasági és társadalmi mozzanatok szóhoz juttatása a történeti kutatásban. Ismeretes, hogy a polgári történetírássra a legutóbbi időig súlyosan nehezedett a szellemtörténeti és pozitivista örökség, mely mintegy elejét vette annak, hogy a gazdaságtörténeti és társadalomtörténeti szempontok olyan mélységben és szélességben kapjanak helyet, mint amilyent megérdemelnek. Ugyanakkor azonban azt sem szabad elfelejtenünk, hogy egyes országokban (például Németországban) a tudományos igénnyel művelt gazdaságtörténetnek nagy hagyományai vannak. A marxizmus újdonsága és fölénye többek között abban nyilvánult meg, hogy a gazdaságtörténetet be tudta ágyazni a társadalmi fejlődés széles folyamatába, döntően fontos, de nem kizárólagos helyet biztosítva neki. Jelenleg — a marxizmus hatásától nem függetlenül — élénk érdeklődés nyilvánul meg a burzsoá történetírásban a gazdaság- és társadalomtörténet művelése iránt. A gazdaság történetének bizonyos fokig öncélú vizsgálata helyett számos történetírói csoportosulás megpróbálja a gazdasági, társadalmi kérdéseket egy nagyobb egységbe összefogni. Ez a nagyobb egység helyenként a civilizáció

fogalmával bővül, s kiterjed az életnek olyan széles köreire, amelyekkel a múlt történetírása nem vagy alig törődött.

A polgári történetírás az osztályharcnak nem biztosít megfelelő helyet a történeti események tárgyalásánál. A régi szellemtörténeti irányzat továbbélését kell látnunk abban, ahogy egyes polgári történészek a társadalmi mozgást szellemi tényezőkből (ideológiai áramlatokból, melyek gyökerét az osztályharcotól megfosztottan keresik) eredeztetik. Az osztályok felismeréséig már régen eljutott a polgári történetírás, de ezeknek az osztályoknak egymáshoz való viszonyát ma is szívesen idealizálják vagy egyszerűen elhallgatják. (Persze, előfordul az is, hogy egyes történészek a társadalmi osztályok összeolvadását, a köztük levő határok eltűnését, az osztályérdekek ellentmondásait állítják szembe a marxista történetírás osztályszemléletével, mint ahogy arra is van példa — így az Annales francia történészfolyóirat körében —, hogy a feudalizmus fogalmát is megpróbálják valami mással helyettesíteni, jóllehet a feudalizmus elnevezés egyáltalán nem marxista találmány.)

A marxista és a polgári történetírás vitázó dialógusára bőven nyílik alkalom a személyiségek és a tömegek történeti szerepének megítélésénél is. Polgári részről általános jelenség a történelmi alakok idealizálása. Megvannak a felfogásnak tudománytörténeti alapjai, de a történetírás régebbi korszakának hőskultusza mellett más tényező is erősíti ezt az idealizáló tendenciát: a polgári történetírás itt a legkisebb ellenállás irányában mozog, engedményt tesz a széles olvasótömegek ízlésének, mely még mindig a nagy emberek cselekedeteiben, életében látja a történelmi folyamat kvintesszenciáját és elenyészően csekély érdeklődést tanúsít a történeti folyamat alapvető jelenségei, a gazdasági és társadalmi jelenségek iránt. A marxista történetírás elvben határozottan ellenzi a történeti személyiségek idealizálását. A személyiség történeti szerepéről a marxista történetírás már régebben kidolgozta a maga elméletét. Polgári részről azonban ebben a tekintetben sok következtetlenséget vetnek szemünkre. E vádakkal akkor is szembe kell néznünk, ha nem általános jelenségről van szó. A bennünket ért szemrehányás úgy szól, hogy nem vagyunk következetesek: miközben a nagy egyéniségek történelembefolyásoló szerepét általában és elvileg alábecsüljük, a saját nagyságainkat éppolyan mértékben idealizáljuk, mint ahogyan a polgári történetírás a maga ideáljait heroizálja.

A történeti személyiségek megítélésében mindkét oldalról jogosak a vádak. A szubjektívizmus mindkét részen fellelhető. Különösen a legújabb kor tárgyalásánál szembeszökő ez. Persze, e szubjektívizmusnak is lehetnek eltérő gyökerei. Az sem egészen mindegy, ha egy nyugati történész valamely reakciós politikus feje köré sző dicsfényt, vagy ha a marxista történész egy haladó szellemű politikus érdemeit túlhangsúlyozza.

Elsőrendű fontossága van a nemzeti kérdés és a vele összefüggő problémák (nemzeti mozgalmak, nacionalizmus, internacionalizmus stb.) kutatásának

a marxista történetírásban. A nyugati történetírás is nagy figyelmet fordít a nemzeti kérdés tanulmányozására.

A vita ennek ellenére nem mondható kielégítőnek a két történész tábor között. Különösen hivatkozni lehet itt a Nyugat-Európában és az USA-ban kifejlesztett Kelet-Európa-kutatásokra, melyek a kutatók széles körét foglalkoztatják s amelyek figyelve ma már Kelet-Európa valamennyi országára kiterjed. (Egyes egyetemek és intézmények külön erre a témakörre specializálták magukat.) Sajnálatos, hogy a marxista történészek a nyugati országok történeteinek idevágó munkáit rendszeresen nem vetik bírálat alá, legfeljebb alkalmasként foglalkoznak velük. De túl a bírálaton arra is szükség van, hogy a nemzeti (és nemzetiségi) kérdés kelet-európai alakulásával történeteink behatóan foglalkozzanak, mivel számos mai jelenség is csak ezen az alapon érthető meg és értékelhető.

Az Amerikai Egyesült Államokban a Kelet-Európa kutatások nagy része irányul az orosz történelemre, amelyet a polgári történetírók egy csoportja elválaszt a többi kelet-európai nép történetétől s még attól sem riad vissza, hogy az orosz történelem európaiságát kétségbe vonja. A hangsúly az orosz történelem „misztikus, ázsiai” vonásaira helyeződik. Ezzel a beállítással természetesen főleg a szovjet történészek vitatkoznak, de a többi kelet-európai ország történeteinek is vannak feladatai az orosz és a szovjet kapcsolatok megmutatása terén.

*

A polgári történetírás nézeteivel folytatott vitáink csak annyiban hozhatók közös nevezőre, hogy tudásainkat a marxista állásfoglalás egységére való törekvés hatja át. Emellett vannak nézeteltérések a marxista táboron belül is. Az utóbbi években többé-kevésbé éles vitákra került sor például a cseh, a szlovák és a román kollégákkal. E viták résztvevői egytől-egyig azzal az igénnyel vitáztak, hogy ők képviselik a helyes marxista felfogást.

A legtöbb nézeteltérés a kapitalista korszak kifejlődésével, a polgári átalakulással, a korai kapitalizmus osztályviszonyaival, az osztályok szerepével, a nemzetiségi mozgalmakkal, a burzsoá forradalom jellegével, a nemzeti és a társadalmi mozgalmak egymáshoz való viszonyának értékelésével, a nemzeti függetlenség és állami önállóság jelentőségének megítélésével függött össze. A vitákról megállapítható, hogy nem voltak mentesek a szubjektív elemtől. Nem egyszer érezni lehetett, hogy magukat marxistáknak nevező tudósok a nemzeti elfogultság, sőt helyiel-közzel a nacionalizmus szemszögéből közelednek a kérdésekhez. A polgári nacionalizmus továbbélő hagyománya gyakran felismerhető volt a marxista jelszavakkal folytatott vitákban. E viták egy része nem zárult le a mai napig sem. Különösen heves ellentétek nyilvánultak meg 1848—49 értékelésénél. A magyar történészek itt igyekeztek kellően méltányolni a nem-magyar népek nemzeti mozgalmait, de hangsúlyozták a forra-

dalom európai jelentőségét; a társadalmi átalakulás ügyét elébe helyezték a korabeli nemzeti követeléseknek. A vitában résztvevő nem-magyar történészek ezzel szemben azt állítják, hogy 1848-ban a nemzeti problémák megoldása nélkül nem lehetett szó társadalmi haladásról.

A XIX. századi Monarchia-történet számos fontos kérdésében ellentétek mutatkoztak a magyar és a román történészek között. A magyar történetírás számos alkalommal bírálatot mondott már a dualista rendszer magyar nemzetiségi politikájáról, s anélkül, hogy e vonatkozásban nézeteit megváltoztatta volna, az utóbbi években az alapvető gazdasági-társadalmi folyamatokra irányította figyelmét (a kapitalista fejlődés meggyorsulása, üteme, a gazdasági növekedés kérdései). A kapitalizmus fokozatos térhódításának vizsgálatánál a nemzetiségi kérdést nem igyekszik eliminálni, de nem is tulajdonít neki akkora jelentőséget az egyes kormányok gazdaságpolitikájában, mint ahogyan azt a szomszédságunkban időnként teszik. Ha valahol, hát itt minden bizonnyal nagy szükség lesz arra, hogy a nacionalista hagyományoktól teljesen megszabadult új történettudomány finomabban disztingváljon, és túllépjen bizonyos sommás általánosságokon (nemzeti sérelmek túlzott előtérbe állítása) a pontos, tudományos felmérések jegyében. A magyar történészek 1967 augusztusában a pozsonyi kiegészítés-konferencián (de más alkalmakkor is) ilyen irányban igyekeztek inspirálni történész partnereiket.

Korai volna még véleményt mondani a cseh és a szlovák történettudományban napjainkban végbemenő változásokról, annyi azonban megállapítható, hogy az utóbbi két évben ott is sok szubjektív szempont lépett előtérbe, különösen a legújabb kor megítélése kapcsán. E szubjektív túlzások nagy része azzal hozható összefüggésbe, hogy az 1918 utáni cseh és szlovák történelem tárgyalásánál bizonyos dogmatikus nézetek túlságosan hosszú időn át tartották magukat, a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa által előidézett szellemi pezsgés csak nagy késéssel tört utat a cseh és a szlovák tudományos életben, s így a dogmatikus felfogásra bekövetkező visszahatás elemi erejű volt, de egyúttal lehetővé tette azt is, hogy egyes történészek elveszítsék a szolid tudományos mértéket. Csakis ezzel magyarázható a két háború közti cseh és szlovák politikai élet vezető burzsoá reprezentánsainak olyanfokú idealizálása, mely a történelmi tényeknek ellentmond. Persze, nagyon valószínű, hogy átmeneti jelenséggel van dolgunk, melyet egy nyugodtabb szakaszban szigorúbb tudományos rostálás fog követni történész kollégáink részéről.

Az utóbbi évek vitái mind román—magyar, mind pedig csehszlovák—magyar viszonylatban némi aggályokat is keltettek. Felmerült a kérdés: vajon a közös alap, az azonos marxista kiindulópont elég erős köteléknek bizonyul-e ahhoz, hogy ne támadjanak áthidalhatatlan szakadékok egyes szocialista országok történészei között? Senki sem gondol arra, hogy minden kérdésben szükségszerűen azonos álláspontot kellene elfoglalni, hiszen éppen az egymásnak szegülő nézetek összecsapása a legjobb termékenyítője a tudo-

mányos haladásnak, mindamellett az átfogó nagy kérdésekben bizonyos közelkedés nagyon is kívánatos lenne. Annál is inkább, mert gyakran nem módszertani nézeteltérések okozzák a vitákat, hanem olyan érzelmi beidegződések, melyeket legcélszerűbb néven nevezni. Arról van szó, hogy a történettudósok érvelésében nem egyszer visszatér annak a múltnak az okoskodása, melyet a maga idejében polgári előítéletei alkalmatlanná tettek olyan kényes kérdések helyes megválaszolására, melyeket ma már nem volna szabad kényes kérdéseknek nyilván tartani.

De a jugoszláv történetírásban is észrevehető a nacionalista elemek feltünete. Mindenekelőtt az elvi nézőpontnak megfelelő tematikai leszűkítésben, a parciális érdeklődés túlsúlyában, mely gyakran még az össz-délszláv problémákig sem jut el, hanem megreked a csak horvát, csak szerb kérdések körén belül, nem is beszélve az internacionalista és keleteurópai tágabb összefüggések elhanyagolásáról. E leszűkítés együttjár a nacionalista ferdítésekkel.

Sok minden történt nálunk és a szomszéd országokban is abban az irányban, hogy szakítsunk a marxista történetírás bizonyos káros kinövéseivel, a dogmatikus módszerekkel, szövegmagyarázatokkal, tekintélyekhez való makacs ragaszkodásokkal és szem előtt tartva a marxista módszer lényegét, alkotó módon fejlesszük történetírásunkat. Történetírásunkban már jóideje utat tört az a felismerés, hogy nem a marxista klasszikusoknak más történeti miliőben elhangzott megállapításaihoz kell anyagot gyűjtenünk, hanem a nagy elődök gondolkodásának, tudományos okfejtésének, és ma is érvényes alapvető felismeréseinek birtokában a mai kor által nyújtott problémákra kell keresnünk válaszokat, felhasználva a tudománynak legfrissebb eredményeit.

Mivel a mai történész számára semmiféle kész kánon nem áll rendelkezésre olyan problémák kapcsán, melyeket a mai kor tesz fel neki, egészen világos, hogy a szocialista tábor történetírásában ekerülhetetlenül megjelenik az egymással rokon, vagy egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő magyarázatok pluralizmusa. Ez egymagában nem katasztrófa. Hiszen bizonyos árnyalatnyi eltérés már eleve adva van aszerint, hogy ki honnan, milyen optikából nézi a kérdéseket. Ugyanaz a történelmi tény más-más ország, nép aspektusából vizsgálva óhatatlanul árnyalati eltéréseket mutat. Ugyanannak a történeti ténynek más-más vonása rajzolódik ki aszerint, hogy milyen az a közeg, melyben a kutató él. Ennyi szubjektivitás aligha lesz elkerülhető munkánkban, — de jó lenne itt meg is állni.

A történeti múlt egyoldalúságra hajló nemzeti szempontú mérlegelésének kétségtelenül megvannak nemcsak árnyoldalai, de túlzás nélkül mondva: veszélyei is. Kétségtelen, hogy a többé-kevésbé torzító szemlélet (ha egyszer megjelenik) nem választható el a nemzeti társadalom adott állapotának egyéb jelenségeitől sem. A történetírásban felszínre törő áramlatok mindig túlmutatnak magán a tudományos diszciplinán, a társadalom mozgását jelzik. Ha tehát körülnézve szomszédaink között úgy látjuk, hogy a történettudományban a

szubjektív nézetek meglehetősen nagy számban tűnnek elő, ez arra figyelmeztet bennünket, hogy közelebbről is megismerkedjünk mindazzal, ami a tudományban, művészetben, politikában, napi életben a legközelebbi szomszédságunkban folyik, s ne intézzük el egy kézlegyintéssel azokat a nézeteket, amelyekkel nem tudunk egyetérteni. Így bizonyosodhatik be, hogy a történetírás nem a holt dolgok tudománya, hanem nagyonis sok szállal fűződik a mai élethez, segít bennünket eligazodni a jelenségek között.

Ami a magyar történettudományt illeti, erről elmondható, hogy viszonylag szerencsés helyzetben van. 1956-ban az ellenforradalmi törekvések kudarcot vallottak. A szellemi életben a társadalmat ért súlyos megrázkódtatás nem okozott visszaesést. Történészeink meg tudtak szabadulni a szektás-dogmatikus nézetektől. Ideológiai téren a nacionalizmus legyőzésében láttuk a főfeladatot. A harc széles fronton indult meg s ebben történetírásunk oroszlánrésztt vállalt. Ankétok, viták követték egymást, történészeink újból és újból szembenéztek a már megválaszolt kérdésekkel és keresték a még jobb, még pontosabb feleleteket. Az eredmények rendkívül figyelemreméltók. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy történetírásunk a legjobb úton van afelé, hogy megtisztuljon minden nacionalista salaktól, józan-tárgyilagosan, illúzióktól mentesen, a dolgozó néptömegek oldaláról szemlélje múltunkat.

Az ideológiai vitáknak gyengése, hogy többnyire egymás között folytattuk őket, sokkal ritkábban az érdekelt külfölddel, a külföld tudósaival. Vitára érett tudósaink száma még mindig kicsiny, aminek főoka nem szakmai és ideológiai felkészületlenség, hanem az aktív szakmai nyelvtudás, a kifejező-készség viszonylagos elmaradottsága. Ezzel függ össze, hogy bár a magyar történetírás jelenleg világméretekben elsőrendű helyen áll, szavunk a nemzetközi tudományos fórumokon még nem elég erős. Hozzájárul ehhez az a súlyos hiba, hogy eredeti tudományos eredményeket felölelő munkáink csak csekély (szinte elenyésző) mennyiségben látnak napvilágot valamely világnyelven, s így a magyar történetírás mai színvonaláról a külföldön nem igen tudnak képet alkotni.

A szocialista országok történészei között bekövetkezett elszigetelődés meggyengítette a marxista történettudomány korábban gyakran megvalósult egységes arcvonalát, amikor is egy-egy fontos nemzetközi konferencián többé-kevésbé egységesen léptünk fel, más és más oldaláról, de azonos ideológiai premisszák alapján világítva meg a kérdéseket. Most már az is előfordul, hogy a nemzetközi konferenciákon éppen a marxista tábor történészei között bontakozik ki a heves vita, ebben a nyugati történészek inkább csak asszisztálnak.

Ha végigtekintünk a nemzetközi történész életen, azt látjuk, hogy az ideológiai harc a burzsoá nézetek ellen meglehetősen elszigetelten folyik. A feladat nagy részét a filozófusok hordozzák, a Szovjetunióban csakúgy, mint nálunk. A történészek elméleti érdeklődése nincs arányban a feladatok fontosságával. Az elvi és módszertani kérdések iránti érdeklődés gyengének mondható

valamennyi európai szocialista országban, ami rendkívül figyelemreméltó, ha meggondoljuk, hogy hány könyv lát napvilágot évente a nyugati országokban a történetírás módszertanáról és elvi kérdéseiről. Persze, lehetne hivatkozni arra, hogy a polgári tudomány számára óriási hagyomány áll rendelkezésre, hiszen Herder, Hegel, Dilthey óta az elméleti kérdések szakadatlan láncot alkotnak és ahhoz, hogy Nyugaton egy-egy módszertani mű napvilágot lásson, csak meríteni kell e gazdag hagyományból, míg a marxista történetírás az aktuális harc feladatok elvégzése közben kevésbé ért rá arra, hogy metodikai kérdésekkel foglalkozzék. Ennek ellenére, a hagyomány itt is gazdagabb, mint az első pillantásra látszanék, és csupán arról van szó, hogy eddigi eredményeinket felhasználva (és ezek sorában első helyre kíváncsoznak a nagy marxista elődök útmutatásai, módszertanilag is hasznosítható művei) előbbre lépünk. Hiszen a normális jelenség éppen az volna, hogy elsősorban a marxisták érdeklődjenek az elméleti kérdések iránt. Ezzel szemben mégis az a helyzet, hogy míg Nyugaton a történetírás módszertani kézikönyveiből tucatnyi áll rendelkezésre (már régtől fogva megjelentek ezek a módszertani és elméleti munkák a nyugatnémet Taschenbücher sorozatban is a szélesebb közönség számára elérhető árban), a szocialista táborban szinte teljesen hiányzik a módszertani alapvetés és hiányoznak a történetírás elméleti kérdéseivel foglalkozó monográfiák.

Hazai viszonylatban nem annyira a burzsoá nézetek beszivárgásáról, mint inkább eszmetermékenyítő látóhatár-tágulásról lehet beszélni. A revizionizmusnak és a nacionalizmusnak a hulláma bennünket elkerült, hozzáállásunk a nyugati történész irányzatokhoz 1956 után sem vesztette el kritikai életét, minden olyan irányzatnak, mely hozzánk eljutott, szembe kellett néznie a marxista elméleten csiszolt magyar történettudomány bírálatával. Ez így nagyon jól történt. Vannak manapság Nyugaton divatos filozófiai és historiográfiai áramlatok, melyeket figyelmen kívül hagyni — nemzetközi hatásuk miatt — hiba lenne, de kritikátlanul elfogadni még nagyobb hiba. Tudománypolitikánk állandó irányelve, hogy ezekkel a különféle irányzatokkal számolni kell, eredményeiket (ahol ilyen mutatkozik) nem szabad eleve elutasítani, hanem a hasznosíthatót át kell venni, bele kell olvasztani a marxista világképbe. Hibás összefüggéseiből kiragadva egy-egy egészséges gondolat termékenyítően hathat a mi tudományunkban is. Mint Edmund Burke írja egy helyen: „Az intellektuális fejlődésben az ellenfelünk egyben szövetségünk is.” Így volt ez Marx és Engels idején, és így van ma is. Utaljunk az alábbiakban vázlatosan a nyugati történetírói irányzatokkal való eddigi találkozásainknak pozitív oldalaira!

A történetírás módszertanát illetően történészeink a nyugati strukturalizmustól nem egészen függetlenül, de éppen az Annales-körrel való szorosabb kapcsolatok eredményeképpen kezdenek figyelni a matematikai és mérési módszerek előnyeire. A francia Annales-irányzat a két háború között feltűnt

nyugat-európai történetírói iskolák között a legradikálisabban üzent hadat a tények pusztja összegyűjtésében a teljes terméketlenség vizein evező neopozitívizmusnak, a beszűkült faktográfiának, Aulard, Seignobos, Langlois irányának; elvi harcot indított a múlt századi típusú diplomácia és politika történetnek, a „nagy emberek” cselekedeteire irányuló absztrakt történetírásnak és ráirányította a figyelmet a gazdasági struktúrákra, a társadalmi viszonyokra, a közösségi gondolkodás formáira. Felismerte és ezentúl kutatta is a gazdaság, a társadalom, a vallás, a művészet és a politika közti szálakat, lépéseket tett a szintetikus történeti látásmód felé, eltörölve a határokat a történetíráson belül egyes szűkebbre vont ágazatok között. Ez az irányzat ugyanakkor teret nyitott a kollektív munkálatoknak, s széles együttműködést valósított meg a rokon tudományokkal. Az Annales kör történészei hihetetlen mértékben kibővítették a történeti forrásanyagot, az írott szövegeken túl úgyszólván minden régiség egyben forrásanyag is lett a történész kezében. A gyakorlati munkában felhasználják a modern technika gépeit. Az Annales iskola (ha szabad egyáltalán így nevezni, tekintettel arra, hogy francia kollégáink nem tekintik magukat iskolának) valamennyi polgári irányzat közül a legnagyobb visszhangot kapta a szocialista táborban, ahol felismerték tudományos jellegét és sok olyan kezdeményezését, melyet a marxista tudós sem utasíthat el magától. A forrásbázis kiszélesítésének nagy lehetőségeire az Annales hívja fel újból és újból a figyelmet, de éppen e forrásbázis jellege teremt összefüggéseket a történetírás és a demográfia, a történetírás és a szociológia, a néprajz, az antropológia és még egy sor tudományág között. E rokontudományok egymás segítségére sietnek, egymás adatait kiegészítik, módosítják az eredményeket. Rokonszenves emellett a francia történész iskolának az a törekvése is, hogy a részletmonográfiák mellett a legnagyobb súlyt helyezi a hosszú történeti időszakokat felölelő szintézisekre abból az elvből kiindulva, hogy egy-egy nagy társadalmi folyamat gyakran csak nagy időbeli folyamatában mutatja meg specifikumát, ehhez pedig évszázadokat átölelő óriási forrásanyag átvizsgálása szükséges, ami viszont csak a tudományos kutatás megszervezésével, a modern technikai eszközök igénybevételével, a mérés és számolás matematikai műveletének segítségével történhetik. (Emmanuel Le Roy Ladurie „Les paysans de Languedoc c. művében az 1450—1750 közti hosszú ciklust dolgozta fel; tárgyalja benne egyrészt a népesedés és földtulajdon kérdéseit, másrészt a paraszti társadalom struktúráját hosszú időfolyamatban belül. Hasonló törekvés mutatkozik a reneszansz, a francia forradalom feldolgozásánál; mindkettőt a mai periódushatárnál sokkal korábban kezdik és sokkal később végzik.)

Az Annales tevékenységének eddigi hazai vitái arra mutatnak, hogy az új módszertani felismerések tudományunk gazdagítását szolgálják, anélkül azonban, hogy az Annales módszereit szőröstül-bőröstül átvennők és egyoldalúságokba esnének. Történettudományunk különösen a gazdaságtörténeti kuta-

tásokban helyénvalónak látja a statisztikai módszerek fokozott alkalmazását, elvben helyesli az Annales által olyannyira hangsúlyozott mérési módszereket, de tisztában van azzal, hogy ez a módszer nem abszorbeálhatja egész történeti kutatómunkánkat, mert marad elég terület, ahol más módszereknek kell érvényesülniök.

Tartalmilag bizonyos tágítást jelent az új sokoldalú történeti forrásanyag bevonása és a társadalomtörténeti célkitűzés, mely a közösségi élet széles körének megragadására irányul. Ebben a tekintetben ismét az Annales köre mutat példát. Történetírásunk csak a legutóbbi időben kezdi pl. megteremteni a szorosabb kapcsolatot a demográfiával, mely az együttműködés során éppúgy elsőrendű szolgálatokat tehet a történetírásnak, mint a szociológia. De fordítva is érvényes e tétel, hiszen a társadalmi együttélés jelenségeit kutató szociológus is nagy hasznát veszi az egyes társadalmi osztályok struktúrájának kialakulásával foglalkozó történeti munkáknak. A többféle tudomány szak cél tudatos együttműködése veti azután fel a komplex módszerek alkalmazásának kérdését. Meg kell vallanunk, hogy eredményeink ebben a tekintetben még vajmi soványak. Nyugaton gyakori jelenség a többféle rokon tudományág egymást kiegészítő tevékenysége (maga a strukturalizmus is több tudomány szak platformján végez kutatásokat), nálunk még e tekintetben nagyon hátra vagyunk. Pedig a komplex módszerek alkalmazása fontos lépés lenne a burzsoá történetírással folytatott ideológiai és módszertani harcunkban.

Hiányoznak a szocialista táboron belüli együttműködés formái is. Fokozottabb össz munka, a közös témák kifejtése, az egymás vitáiba való tevékenyebb bekapcsolódás, a tájékoztatás jobb megszervezése még mindig gyakran kívánságként szerepel munkánk tervezése során.

És végül egy alapvető igazság: a burzsoá nézetekkel vívott harc előfeltétele e nézetek alaposabb megismerése. Amit nem ismerünk, azzal nem lehet vitatkoznunk. A vitalehetőségek kibővítésében nagy szerep várna könyv- és folyóirat kiadásunkra. Napilapjainkban — a kurrens publicisztikán túlmenően — csekély helyet foglal el a világháramlatokkal vitázó történeti publicisztika. Nem sokkal jobb a helyzet a folyóiratoknál sem.

*

Az általunk adott jellemzés alapján megkísérelhetjük azoknak a legfőbb feladatoknak a kijelölését, melyek a burzsoá ideológiával folytatott harc terén a marxista történetírással hazai és nemzetközi viszonylatban várnak.

Ide tartozik mindenekelőtt egy olyan feladat, melyet saját házunk táján kell elvégezni: a történész vitákban gyakran tapasztalható fogalmi tisztázatlanság kiküszöbölése. Gyakori jelenség, hogy a vita mögül előbukkan a történeti fogalmak eltérő magyarázata; a vitatkozó felek nem egy nyelven beszélnek. Ennek megszüntetéséhez szükség lenne a marxista történetírás alapfogalmainak

(különösen a társadalmi és a nemzeti fejlődés alapfogalmainak) egyértelmű, világos magyarázatára. A feudalizmus, a nemzet, a nemzeti fejlődés, a nacionalizmus és még számos fogalom várna további marxista tisztázásra. Ez nemcsak a burzsoá felfogásokkal folytatott vitát vinné előbbre, de a marxista táboron belül is sok félreértést és bizonytalanságot szétoszlatna.

A polgári nézetekkel vívott harc sikere nagy mértékben függ attól, hogy átfogó felmérő tanulmányok készüljenek a legfontosabb polgári irányzatokról és a marxista táboron belül alaposabban ismerjék azokat a felfogásokat, melyekkel harcolni kell. Ezen belül a velünk nyíltan szembenálló irányzatok mellett nagy súllyal kell helyet kapniok azoknak a nézeteknek, melyek lényegükben ugyan nem marxisták, de gyakran hivatkoznak a marxizmusra anélkül, hogy ennek lényegét elsajátítanák.

Az egyik keretébe mindama nézet beletartozik, melyet konvergenciaelmélet néven tartunk számon. Napjaink egyik legkirívóbb jelensége, hogy az a törekvés, mely a kapitalista és a szocialista társadalom alapvető ellentéteinek elhomályosítására törekszik és korunk gigantikus ipari technikai fejlődéséből azt a következtetést vonja le, hogy a két társadalmi rendszer a technikai fejlődés egy magasabb fokán egymással összeér, tehát a harcnak nincs is értelme — ez a törekvés a polgári tudomány csatornáin át a szocialista országok felé áramlik. Nem lehet egészségesnek és kielégítőnek tartani azt a tényt, hogy a Marcuse és mások által képviselt irányokkal ezidőszertint főleg csak a Német Demokratikus Köztársaságban folytatnak elvi vitákat.

A marxizmushoz közelítő polgári tudósok körében jelentkező módszertani pluralizmus (esetenként és csak mint egyik számbajöhető módszert alkalmazzák a marxista elméletet és dialektikát !) ugyancsak érdemleges vitákra és bírálatra szorul.

A konvergencia elmélet és a módszertani pluralizmus valódi veszélyt jelent, mert gyakran nagy rokonszenvvel nyilatkozik a marxizmusról, valójában azonban azzal az ígénnel lép fel, hogy „meghaladja” vagy legalábbis „kijavítsa” a marxizmust. Ez a törekvés az utóbbi öt-tíz évben egyes szocialista országokban is felütötte fejét. A kérdés nem intézhető el azzal, hogy minden ilyen megnyilatkozásra ráütjük a revizionizmus pecsétjét.

Fokozottabban kellene ráirányítani a figyelmet a nyugatnémet Ost-Forschungra, mellyel az utóbbi években — abból kiindulva, hogy ez bizonyos fokig megszélidült — aránytalanul keveset foglalkoztunk. A nyugatnémet történészekkel folytatandó vitákhoz természetes alapként kínálkozik a német imperializmus, ezen belül pedig a fasizmus alapvető kérdéseinek helyes megvilágításba helyezése.

Egyes nyugati irányzatok viszonylag haladó jellege, a marxizmus felé való tájékozódása olyan körülmény, mely meg kell hogy szabja vitáink módszerét és tónusát. Mint Porsnyev szovjet történész legutóbb Budapesten rámutatott, ezekkel a marxizáló történészekkel (ideértve az Annales egyes

tagjait is) kapcsolatban főfeladatunk: keresni a párbeszédet, a vitát és a meggyőzés lehetőségét. Nagyon széles és gazdagon árnyalt ez a tábor. Merev megfogalmazásokkal nem lehet hozzá közeledni, mert erre hasonló merevség lehet a válasz. A legfontosabb, hogy ne tulajdonítsunk partnereinknek olyan nézeteket, amelyeket valójában sohasem állítottak és ne ezekről a feltételezett, belemagyarázott nézetekről süssük ki antimarxista lényegüket (amint ez a múltban sűrűn előfordult a marxista történetírás nem kis kárára), hanem helyesen interpretáljuk az ellenfél felfogását. Igaz, hogy ha ez a követelmény ránk, marxista történészekre érvényes, úgy sokkalta inkább el kell ezt várnunk a szembenálló tábortól, mely a múltban sokkal több energiát fektetett bizonyos eltorzított, önkényesen magyarázott, vulgarizált marxista nézetekkel szemben folyó vitákra, mint azokkal a felfogásokkal való konfrontációra, melyek a marxista elméletnek valóban eleven gyökereiből táplálkoztak.

KÖNYVEINK

A Gömbös-kormány belpolitikája

KÓNYA SÁNDOR: *Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére*

Akadémiai Kiadó Bp. 1968. 202. lap

A „Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére” című, a közel-múltban az Akadémiai Kiadó impresszumával megjelent monográfia az 1932–36 közötti magyar belpolitika széleskörű és gondos forrásfeltáráson alapuló, elmélyült, szubtilis forráskritikával és mélyreható történeti analízissel készült, világos, könnyen áttekinthető, de szigorú szerkezeti felépítésű, a komplex történeti problematikát egyszerű, világos, tömören lényegretörő stílusban felrajzolt történelmi freskója.

Kónya Sándor munkája tehát legújabbkori hazai történetírásunk jelentős, új eredménye. A szerző a monográfia alapját alkotó kandidátusi disszertációját továbbfejlesztve, az ott kapott néhány kritikai észrevételt hasznosítva és az 1935-tel befejeződő disszertációját Gömbös bukásáig időben előre-
vive, a Gömbös kormány (pontosabban: Gömbös Gyula egymást követő két kormánya) programjának alapos bemutatásával és elemzésével, a kormány belpolitikájának kritikai feltáráásával a két világháború közötti ellenforradalmi rendszer egyik legdöntőbb periódusának eddig feltáratlan területét munkálta ki. E terület eddig feltérképezetlen volt, pedig ez az időszak fordulópont az ellenforradalmi rendszer történetében. Mindebből természetes, hogy a monográfia új eredményei, az ellenforradalmi rendszer egész történetének a kutatását is előreviszik — a korszak belpolitikai feldolgozásával, sőt ezen túl az államhatalom szisztémája és módszerei formaváltozásainak alapvető fontosságú kérdéseiben is.

A nagy gazdasági válság kitörése és első időszak, majd a pénz- és hitelválság kirobbanása elsöpörte gr. Bethlen István kormányát, de a Bethlen által kialakított politikai struktúrát, a konzervatív ellenforradalmi fasiszta rendszert a maga látszatparlamentarizmusával, „ellenzéki” pártjaival, a demokratikus szabadságjogok maradványainak, az „alkotmányosság” némi

megőrzésével, nem változtatta meg, csak a válság körülményeihez alkalmazta — státáriummal, életszínvonal-leszorítással stb. A Károlyi kormány átmeneti, rövid lélegzetű lavírozási kísérlete nem hozhatott sikert, az ellenforradalmi politikai szisztéma átlábolását sem biztosíthatta a válságon, s különösen az agráriusok elégedetlensége, a mezőgazdaság rendkívül súlyos helyzete, a bethleni — lényegében Károlyi által is követett — módszereknek a válság körülményei között alkalmatlanná válása megérlelte Horthyban Gömbös kinevezését.

Ezt a folyamatot Kónya monográfiája — témája bevezetőjeként — „Bethlen kormányzati rendszerének bukása. — A gazdasági válság hatása az uralkodó osztályok politikájára” cím alatt tárgyalja a szükséges mértékben, s e fő fejezetben belül mutatja be a Gömbös-csoport felkészülését a kormányalakításra. Világosan mutatja meg, hogy a gazdasági válság totális fasiszta diktatúra bevezetésének kísérletéhez, a rendszer további jobbratolódásához vezetett. Nem függetlenül persze a nemzetközi körülményektől: Hitler hatalomra jutásától, valamint az olasz fasizmus totálissá tételére vonatkozó tendenciáktól.

Ahogy a szerző megállapítja: „A tömegmozgalmak terjedése, az ellenzéki pártok befolyásának növekedése, a kormánypárt egységének fellazulása, a kormány tehetetlensége arra készítette Horthyt, hogy visszatérve az elnyomás nyíltabb módszeréhez, előtérbe állítsa azt a politikai csoportot, amelyik egyszer már vezető szerepet vitt a forradalmi mozgalmak kíméletlen és kegyetlen elnyomásában”. (29. lap.)

Kónya Sándor röviden, de a lényeget jól megmutatva jellemzi Gömböst és csoportját s szervezkedésüket 1931 őszétől a hatalom átvételére. Helyesen domborítja ki: a megváltozott körülmények között Gömbösök úgy látták, hogy megragadhatják az 1920–21-ben, a fehérterror idején (illetve után) elszalasztott alkalmat. „Ez

a csoport, amelynek bázisát a gazdasági válság alatt mind elégedetlenebbé váló középbirtokos, államhivatalnoki réteg képezte, és amely igyekezett megnyergelni a kulákság és városi középrétegek növekvő kormányellenességét is, csatlakozott azokhoz, akik a fennállott állapotok okát — a trianoni béke mellett — a konzervatív-liberális arisztokrata-nagytőkés ellenforradalmi kormányzati rendszerben, illetve az 1920–21 után ebben az irányban történt 'elkanyarodásban' látták". (31. l.)

A kezdeti szervezkedés után 1932 tavaszán indult meg e csoport közvetlen felkészülése a hatalom átvételére — az „erősebb kézre van szükség” jelszó jegyében. Titokban persze, mert Gömbös nem léphetett fel nyíltan saját miniszterelnöke, Károlyi ellen. Tökéletesen helytálló Kónya megállapítása Gömbös hatalomra kerüléséről: az „Horthy hozzájárulásával, Bethlen egyetértése mellett az agrár-csoport és a fajvédők aktív közreműködésével, a finánc-tőke anyagi támogatásával valósult meg”. (35. l.)

A szerző a következő fejezetben az első Gömbös-kormány megalakulását, a kormány programját, annak fogadtatását, majd (e fogadtatás után rövidesen) a kormány helyzetének rosszabbodását tárgyalja. Vagyis lényegében azt a kérdést: mi volt Gömbös terve a Bethlen által kiépített ellenforradalmi kormányzati rendszernek totális fasiszta diktatúrává való átférfalására? Bemutatja a szerző a kormány kompromisszumos összetételét, elemzi ennek okait: „Engedményeket kellett tennem Bethlennek, a pártnak és a kormányzóknak is”, — idézi Antal István visszaemlékezéseiből Gömbös megnyilatkozását Kónya (42. l.) —, rámutatva, hogy bár Gömbös mint miniszterelnök a kormánypárt vezére lett, és e párt vezető posztjait saját embereivel töltötte be, lényeges személyi kérdésekben meg kellett, hogy hátráljon a kormány összetételének vonatkozásában és nem oszlathatta fel a parlamentet.

Gömbös látta, hogy fordulatot nyílt harcban nem tud kikényszeríteni. Saját szervezetet akart tehát kiépíteni és neki megfelelő személyeséréket kívánt végrehajtani. E törekvésével bizton számíthatott a tisztikarra és a titkos társaságokban vagy fedőszerveikben tömörült elemekre. Belpolitikailag programja valójában e szervezetek céljait akarta — persze nem nyíltan bevallva — megvalósítani.

Gömbös programját — a „Nemzeti munkatervet” — szélsőséges nacionalizmus és erős szociális demagógia jellemezte, de a totális diktatúrára törést a program igyekezett elkódósítani („öncélú nemzeti állam” stb.). Fokozták a revizionizmus érdekében a militarizmust, Gömbös „vezér”

akart lenni — a fasiszta diktátorokhoz hasonlóan fel akarta számolni a munkásmozgalmat, érdekképviselési rendszert akart bevezetni, meg akarta nyírbaálni a demokratikus jogok meglevő maradványait, meg akarta „reformálni” a közigazgatást és a választójogot, „egységes nemzeti közvéleményt” kívánt kialakítani. „Korlátozott állami beavatkozás” címén teljesen szabad kezét adott az állami beavatkozás számára. A középrétegeket és a birtokos parasztságot akarta elsősorban társadalmi bázisként megnyerni.

Ítt kell kitérnünk arra a döntő kérdésre, amelyet Kónya a munka több helyén is elemmez, hogy mi volt többek között a különbség Gömbös kísérlete és a német és olasz fasiszmus hatalomrajutása között?

Két tényezőt kell itt nyomtatékosan kiemelni. Először is: jelentős különbséget jelöl, hogy Magyarországon Gömbös, mint miniszterelnök, az uralkodó osztályok exponense kísérlete meg — paradox módon — (átmenetileg) az uralkodó osztályok jelentős része ellen is irányuló fasiszta pártot létrehozni, másodsor pedig: az uralkodó osztályok, de a középrétegek is rettegtek a másutt fasiszta tömegmozgalmak bázisául szolgáló városi és falusi kispolgári és lumpen elemek politikai mozgósításától. Ez eleve a konzervatív uralkodó osztályok és a pozíciójukra törő dzsentrí-katonatiszti középbirtokos középosztályi elemek megosztásához, majd — kiélezett helyzetben — szembefordulásához vezetett és okozója lett Gömbös későbbi bukásának.

Am kezdetben Gömbösnek volt bizonyos sikere. Valami újat láttak benne, frázisai és szemfényvesztései, valódi céljai csak később lepleződtek le. Sajtó és rádió, tüntetések és gyűlések harsogták az új „stílust”, az új jelszavakat a jószándékú emberek, köztük jelentős értelmiségi személyek is rövid időre megszedültek, nem látták át Gömbösök valódi céljait.

A kormánypárt többsége kényszeredetten — Bethlen hatására — állt Gömbös mellé, aki az erős kezét jelentette a dolgozó osztályokkal és rétegekkel szemben, de ugyanakkor e rétegek, főleg azonban a középosztályi elemek, (elsősorban az állami alkalmazottak) irányában féktelen demagógiát is. Gömbös politikája tehát kezdetben megfelelt az uralkodó osztályok közös érdekeinek is. A polgári ellenzéki pártok is elfogadták a bizonyos fenntartásokkal —, amelyek a lényegen nem változtattak, Gömbös programját, sőt elismeréssel nyilatkoztak személyéről is. A kormány helyzete azonban, amikor ígéretek és intézkedések ellentéte rövidesen szembeszökvővé vált (bérle-szállítások, meghosszabbított munkaidő, falusi árverések, adóemelések stb.), hamar-

san rosszabbodott. „Gömbös előtt világossá vált — olvassuk Kónyánál —, hogy hosszabb idő szükséges a nyílt fasizmusra való áttérésre”... (82. l.), kézzelfogható gazdaságpolitikai intézkedésekhez kellett folyamodni.

A szerző külön fejezetben mutatja be ezeket az intézkedéseket (gazdaadottságok rendezése stb.), elemezve osztálytartalmukat és tényleges hatásukat. Itt csak annyit emelünk ki, hogy ezek révén egyfelől szorosabbra fűződött az ország kapcsolata a fasiszta Olasz- és Németországgal — anélkül, hogy a gazdaságpolitikai problémák hosszabb távon valóban megoldódtak volna. Ezek az intézkedések átmenetileg megszilárdították a kormány helyzetét, amit Gömbös német és olasz mintára, de a 20-as évek elejének magyar elgondolásait alapvetően felhasználva (ezek megmutatása és összefüggésük felfedése Gömbös terveivel a szerző komoly érdeme) fasiszta tömegpárt szervezésének megkísérlésére használt ki. Rendkívül tanulságos és — persze — eddig fel nem dolgozott annak bemutatása: hogyan jött mozgásba az államapparátus a pártszervezetek országos hálózatának kiépítésére, továbbá a fővárosi szervezkedés és az elért „eredmények” elemzése. Formailag eredményes volt a szervezkedés, valódi erőgyarapodást azonban csak a pártszervező „élharcosok” jelentettek — hátuk mögött az államapparátussal.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan jelentkeztek a kormánypárt konzervatív szárnya és a Gömbös csoport közötti ellentétek, amelyek ellensúlyozására Gömbös megengedett a kisgazdapárti vezetőkkel — erről ad számot a monográfia következő fejezete. A Gömbös és Bethlen közötti ellentét és a Gömbös—Eckhardt (kisgazdapárt) megegyezés végül is a második Gömbös-kormány megalakulását, majd a parlament feloszlását eredményezte.

Gömbös e győzelmét elemzi Kónya a munka újabb fejezetében. számot adva itt előljáróban a választójogi reform meddő vitájáról, majd érintve a kormány külpolitikai helyzetét. Utóbbi kérdés sommás tárgyalását a témaállítás, amely helpolitikai jellegű, indokolja, valamint az, hogy az idevágó külpolitikai vonatkozásokat egyidejűleg — szélesebb témaállítás keretében Sz. Ormos Mária disszertációjában (amely rövidítve ugyancsak az Akadémiai Kiadó gondozásában lát napvilágot) már kidolgozta. Ki kívánjuk azonban emelni Kónya Sándor megítélésünk szerint teljesen helyes (bár csak lapalji jegyzetben közölt) megállapítását: „Németország csak a 30-as évek második felében vált fokozatosan a magyar külpolitika meghatározó tényezőjévé, de ez sem úgy alakult ki, hogy Magyarország

elfordult Olaszországtól, hanem a nemzetközi helyzet, a két fasiszta hatalom közötti erőviszony megváltozása eredményezte Németország befolyásának megnövekedését” (126. l.) Megjegyezzük továbbá: a francia olasz közeledés és a Dunai paktum-terv zavarólag hatott a Gömbös által felfokozott magyar revíziós politikára, s Gömbös 1935 elejétől fokozottan kereste a náci Németországgal való kapcsolat elmélyítése lehetőségeit.

Tematikusan és kronológiailag haladva, Kónya Sándor a Gömbös—Bethlen ellentét kiéleződése idején tárgyalja színvonalasan a fasiszta érdekképviselői rendszer megvalósításának a tervét — összevetve azt olasz megfelelőjével.

Érdekesítő és új mozzanatokban bővelkedik a második Gömbös kormány megalakulásáról és a képviselőház feloszlásáról szóló fejezet. A rendelkezésre álló források — és erre a szerző persze felhívja a figyelmet — azonban nem teszik lehetővé annak a pontos megállapítását: melyek voltak Gömbös Horthy által akceptált érvei a házfelosztás kérdésében.

Azzal, hogy a házfelosztás után Bethlen kilépett a kormánypártból, Gömbös „lehetőséget kapott arra, hogy nyílt választás útján egy olyan parlamentet hozzon létre, amely engedelmes eszköz a kezében, amely nem gátolja őt a totális fasiszta diktatúra megvalósításában (152. l.) Úgy látszott, hogy Gömbös elérte célját, ám a totális fasiszta diktatúra terve meghiúsult.

Ennek okait elemzi újabb színvonalas fejezetben a szerző, tárgyalva és analizálva Gömbös választási győzelmét és ennek következményeit — Gömbös megerősödését, Bethlen híveinek a kiszorítását a politikai hatalom közvetlen gyakorlásából, az újabb — lényegében sikertelen — kísérletet fasiszta tömegpárt megteremtésére. Kónya Sándor ismerteti a fasiszta párt belső életének szervezeti elvét (a „vezér” egyszemélyi vezetése), a párt szervezeti felépítésének tervét, a párt-szervezést segítő közigazgatási apparátus alárendelését a pártszervező „élharcosok” gárdájának második vonal kiépítésének kísérletét a helyi hatalmi szervekben, majd tárgyalja a kísérlet kudarcát, a Gömbös-csoport elszigetelődését 1935 utolsó hónapjaiban és 1936 elején.

A bukás okainak elemzésével a szerző munkája fő problémájára ad megbízható választ. A fasiszta tömegpárt szervezésének sikerét a kormánypárton belüli ellenállás, az uralkodó osztályok ellenállása hiúsította lényegében meg. Bethlen és csoportja s a főispánok többsége mellett maga Kozma belügyminiszter — Gömbös régi „harcostársa” is a Gömbös féle pártszervezési elvek ellen fordult. A küzdelem 1936 elején azzal végződött, hogy a társadalmi, gazdasági és

kulturális élet egész területére kiterjedő pártszervezést felfüggesztették. Kútbaesett már 1935 nyarán az egységes érdekképviseleti rendszer megvalósításának a terve. A birtokpolitikai intézkedések (hitbizományi reform, telepítési törvény) senkit sem elégítettek ki. 1936 elején a külpolitikai viszonyok is kedvezőtlenül alakultak Gömbös revíziós törekvései számára. Horthy sem nézte jó szemmel Gömbös „vezéri” ambícióit. 1936 tavaszán Gömbös közeli bukása lényegében egyértelműen eldőlt.

A válság után a gazdasági helyzet is javult, az uralkodó osztályok ezzel kapcsolatos sérelme tehát megszűnt, még az addiginál is kevésbé kívánták tömegpárt szervezését és új módszerek bevezetését.

Az olasz ihletésű fasiszta modellt tehát nem sikerült Magyarországra átültetni. 1932-ben, a válság mélypontján Gömbös megfelelt az uralkodó osztályoknak, a válság elmúltával, és vezéri és csoport ambícióinak napfényre kerülésével azonban népszerűtlenné vált előtük. Az ellenforradalmi rendszer jellege következtében a magyar uralkodó osztályok más helyzetben voltak, mint a fasiszmus uralomrajutása előtti olasz és német uralkodó osztályok — tehát ellenállásuk is nagyobb volt. A miniszteri székből és az uralkodó osztály tagjaként Gömbös nem tu-

dott a fasiszta jellegű ellenforradalmi rendszer körülményei között fasiszta tömegpártot szervezni. Az uralkodó osztályoknak erre azért sem volt szükségük, mivel a Bethlen által kialakított államapparátusnak nem kellett komoly, a rendszer fennállását valóban veszélyeztető tömegmegmozdulásoktól tartani. Gömbös tehát a kormánypárt egészére távolról sem támaszkodhatott, a kisgazdapárti ellenzék cserbenhagyása pedig csak elszigetelődéséhez járult hozzá.

A magyar uralkodó osztályok tehát nem tértek át a totális fasiszta diktatúrára. Új „színt” hozott azonban Gömbös szociális demagógiája, még erősebb nacionalista-szoviszta propagandája, a fokozódó fegyverkezés, a revans háborúra való irányvétel, a totális diktatúra gömbösi híveinek beiktatása a magas tisztikarba és az államapparátusba. Mindezt a későbbiekben, amikor ez a vetés szárbaszökkent, az ország keservesen fizette meg.

Kónya Sándor monográfiája — csak ismételhetjük — komoly értéke történetírásunknak. Érdemi mondanivalója komoly hozzájárulás az ellenforradalmi rendszer politikai történetének feltárásához, a rendszer kritikus, fordulópontnak tekinthető éveiben.

Incze Miklós

CSATÁRI DÁNIEL

Forgószélben. (Magyar—román viszony 1940—1945)

Akadémiai Kiadó. Budapest, 1968. 492 l.

Csatári Dániel könyve a magyar és a román nép újkori történetének legválságosabb periódusát teszi vizsgálat tárgyává, s a két nép örök találkozási helyének, Erdély 1940—1945 közötti életének bemutatásán keresztül élénk állítja a két duna menti ország összeütközésének tragikus következményeit, valamint azokat az erőket, melyek a Harmadik Birodalom hatalmi rendszeréből való kitérés irányába mutattak. Egy rendkívül bonyolult, ellentmondással teli korszak eddig részleteiben jórészt ismeretlen, de fő vonásaiban is feldolgozatlan problematikáját elemzi.

Munkája 1940. augusztus 30-ával kezdődik. Bemutatja, hogy a második bécsi döntés az új határok megvonásával nemhogy nyugalmat teremtetett volna, hanem a két állam közötti viszályok újabb forrása lett. Az érdekelték elégedetlenségéből származó ellentéteket kihasználva, a német diplomácia saját politikai játszmájához Romániát és Magyarországot egyaránt megnyerte.

A két kormány részéről megindult a versenyzés Hitler kegyeiért, akitől a revízió kiterjesztését, a másik oldalon viszont annak érvénytelenítését remélték. Az út végállomása a Szovjetunió elleni háború, melybe ez a politika mindkét országot besodorta.

Csatári Dániel a fasiszmus és antifasiszmus világméretű harcába ágyazva pontosan ábrázolja a két fő erő, a jobboldal és a baloldal útját. Végigkíséri a két ország hivatalos politikáját éppúgy, mint a kommunizmus és szociáldemokráta harcát és ismerteti a középrétegek állásfoglalásának alakulását is. Erdélyt természetes egységnek tekinti, éppúgy, mint Groza Péter, aki szerint a felosztással „a történelem ítélőszéke előtt mindkét fél tanúságot tett róla, hogy nem igazi nyoma a megkínzott Erdélynek, sem Budapest, sem Bukarest akkori politikusai.” Az etnikai szempontok esetleges figyelembevételével húzott természetellenes határok a rendezendő problémák tömegét vetették fel, mégis egy pillanatra úgy látszott, hogy

a tárgyalások útja járható, a román–magyar megbeszélések talán alkalmasak a vitás kérdések megoldására. A tárgyalások azonban hamar megszakadtak. A revízió részleges sikere után megdőlt II. Károly rendszere, hatalomra jutott Ion Antonescu és a vaskardák, napok alatt megnő a németek szemében, s ezután Németország — egy kortárs szavaival — „a nemzetiszocialista Románia kontrarevizionizmusát használta fel Magyarország megpuhítására”.

Ebben a légkörben alakult ki Erdélyben is az ún. kölcsönösségi nemzetiségi politika, melynek szintetikus feldolgozására Csatári könyvében történik először kísérlet. A kölcsönösség terén a két kormányzat, s különösen a középszintű apparátus félelmetes leleményességet mutatott. Északon átvették a még II. Károly által meghonosított kisebbségi munkaszolgálat rendszerét, sokakat kitoloncoltak. A román egyházaktól részben megvonták az iskolafenntartás jogát, a román oktatás, kultúra és sajtó, de még a román gazdasági élet is komoly csapást szenvedett. Délen viszont a román kormány a magyarokon nemcsak az északi románság sérelmeit, hanem Észak-Erdély elvesztését is igyekezett megtorolni. A magyarokat munkatáborokban dolgoztatták, iskoláikat részben bezárták, részben „átengedték” a német kisebbségnek, amelyik (saját tragédiájára is) nemzetiszocialista alapon volt megszervezve. Nagy volt a jogbizonytalanság, egyházi és világi értelmiségieket vetettek börtönbe, vagy állítottak haditörvényszék elé, s különösen súlyosak voltak a rekvirálások. A nemzetiségekkel való bánásmód mindkét oldalon a mélypontra zuhant. Mindkét irányba folyt a menekülés.

A Szovjetunió elleni háborúban eleinte úgy látszott, hogy ismét Románia „esélyei” növekedtek. Antonescu német csapatokat is irányított, Szlovákia is hadbalépett. Ezt Bárdossyék azzal próbálták ellensúlyozni, hogy Magyarországot is belerántották a háborúba. A hadbalépés egyik pártolója, Sztójay berlini követ még a magyar tartózkodás napjaiban az erdélyi viszályra célozva írja: „ismerve a mai német politika módszereit... részvételünk mostani formáját német részről később (bármennyire megfelel is ma az ő intencióinak) ellenünk fordíthatják, ha ezt bármely okból opportunusnak tartanak.” Magyarország hadbalépése után a versenyfutás a harcerekre is átvetődött; a magyar vezérkar féltékenyen figyelte Antonescu hatalmas, bizonyos fegyverekben jobban ellátott seregét, míg a román hadvezetés presztízsét látta veszélyeztetve, ha netán a magyar csapatok érnének hamarabb Csernovicha.

A kölcsönösségi nemzetiségi politika,

amit egyesek korábban a megbékélés csodaszerének gondoltak, már a háború első évében végkép csődött mondott, s 1942-ben egy román–magyar konfliktus kítőréseivel fenyegetett. Ekkor küldik ki a német–olasz vegyes bizottságot a kérdés tanulmányozására; ez azonban azon túlmenően, hogy az adott rendszer keretében tett különféle ajánlásokat, inkább mindkét kormány felbőszítését eredményezte. Hiába került sor neves erdélyi közéleti és egyházi férfiak (Hatjeganu Emil, Hossu Gyula, Márton Áron stb.) közbenjárására, a megoldást éppen a kormányok szándékai ellenére kellett keresni.

A munkásmozgalom régóta élen járt a nemzeti gyűlölködés leküzdésében. A kommunista párt észak-erdélyi tartományi bizottsága kereste azokat a lehetőségeket is, amelyek a parasztság és az értelmiség szervezésének szolgálatába állíthatók. Kapcsolatba lépnek a népiesekkel, a Korunk gárdáját bekapcsolják a Népszava munkájába. Délen a román kommunisták vezetésével a fasisztaellenes sztrájkharcokban megszálló hadsereg a magyar és román munkásság harci egysége. Északon a kommunista mozgalmat két nagy csapás éri. Az első a szovjetellenes háború kitörését követő nyílt nyomozás, melynek során 1210 embert tartóztatnak le, sokukat pedig (pl. Kohn Hillelt) kegyetlenül megkínozták. A második csapást a Kállay-kormány 1943 őszén méri a mozgalomra, jól megválasztott időpontban, mivel ez az év, a népmozgalmak ébredésének éve Erdélyben egy igen széles körű, a kommunistáktól kezdődően még néhány hazafias arisztokráciát is magába foglaló németellenes egységfront kialakulását vetítette előre. Csatári könyvéből jól látható, hogy a kiugrásra számítgató Kállayék éppen saját hátuk biztosítása céljából léptek föl a haladó erők ellen, holott ezzel a taktikájukkal maguk teremítették meg kudarcuk egyik főfeltételét. Ennek az akciónak esett áldozatul Józsa Béla, a magyar kommunista mozgalom egyik legkiemelkedőbb alakja, a népfretpolitika komoly és tehetséges bajnoka, kinek halálrakínzását még maguk a detektívek is szégyellték.

A munkásmozgalommal, a népmozgalmakkal foglalkozó részek Csatári könyvének kiemelkedő fejezetei. Hitelesen és jól érthetően tárgyalja a tömegek balratolódását, sohasem dolgozik valamiféle absztrakt tömeg fogalmával, mindig konkrét példákon, lehetőleg a források beszámolatával eleveníti meg a románok és magyarok összetartását. Példamutató, ahogy a kommunista, s részben a szociáldemokrata vezetők tevékenységét ábrázolja; elkerüli azt a gyakori hibát, hogy a hivatalos iratok egyoldalúságából a valóságosnál nagyobb mozgalmakra

következtesen. A két nyílt nyomozás leírása, a lefogott kommunisták magatartásának ábrázolása stílusában már-már megközelíti Eötvös Károly írói szintjét.

A munka nyomon követi a háborúban beállott fordulat után a román és magyar kormányok között kialakuló immár második, a szövetségesek nyugati csoportja támogatásának megnyeréséért folyó rivalizálást. A „kiugrási versenyfutás” idején — helyzetéből adódóan — Románia kamatostól fizette vissza Kállayéknak azt, hogy elődei a revíziós politika erőltetésével maguk is segítették a román burzsoá politikát a szélsőjobboldal és Németország karjaiba juttatni. Antonescu dél-erdélyi csapatmozdulatai komoly részt játszottak abban, hogy a magyar kiugrási kísérlet elmaradt. Kedvezőbb fordulatot vett Románia fejlődése. Míg 1944-ig a magyar és román kormányok nagyjából azonos felfogásból kiindulva tapogatózásaikban párhuzamosan haladnak, Kállayék a Szovjetunióval már nem hajlandók megállapodni, Romániában viszont a kommunisták javaslatára létrejön a Hazafias Front, s az eddig passzivitásban levő polgári pártok kapcsolatba lépnek a szövetségesekkel, megkapják a fegyverszüneti feltételeket. A két történelmi párt részvételével megalakul a Demokratikus Nemzeti Front. A kommunisták kapcsolatba lépnek a németellenes tisztekkel, s a királyi udvar, lemondva az irreális célkitűzésekről, Észak-Erdély visszaszerzése és a maga átmentése reményében hozzájárul a fegyveres felkelés előkészítéséhez. Amikor a Vörös Hadsereg áttöri a Iași-Chisinău vonalat, Románia már készen áll a fordulatra, augusztus 23-án megdöntik Antonescu németbarát katonai diktatúráját s megnyitják a szövetségeseknek a Kárpátmedencébe vezető utat.

A román fordulat nagy hatását a munka részletesen elemzi. A népi erők a példa követésére buzdítottak, de már nem tudták a megszállt Magyarországot feltartóztatni azon a lejtőn, ahová a hazai jobboldal sodorta. A szeptember 12-i román fegyverszüneti szerződés után — mely Romániának ígérte Erdélyt (vagy annak legnagyobb részét) — román csapatok is résztvettek hazánk felszabadításában.

Igen érdekes Csatári könyvének az a része, mely az Országos Demokratikus Arcvonal (ODA) észak-erdélyi helyi bizottságának lényegében 1944 végétől 1945 tavaszáig terjedő közigazgatási, politikai és szociális tevékenysége elemzésével foglalkozik. A magyarellenes terrorakciók (döntőrészt az ún. Maniu-gárdák tevékenysége) miatt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ugyanis november 14-én elrendelte a román közigazgatás kivonását Észak-Erdély-

ből mindaddig, amíg olyan kormány nem alakul, amely biztosítani tudja a fegyverszüneti feltételeket, s a nemzetiségek jogait. Ez alatt az időszak alatt sok minden történt a megbékélés érdekében. Bevezették a két-nyelvű közigazgatást, helyes földreformtervet dolgoztak ki, megindították a közlekedést, a termelést; ebben segítségükre volt pl. a román kormány kommunista közlekedési minisztere. Amikor a néptömök nyomására a reakciós kormányt Groza Péter kormánya váltotta fel, s Sztálinhoz intézett üzenetében ígéretet tett a demokratikus nemzetiségi politikára, megkapta a hozzájárulást a közigazgatás átvételéhez. Az új kormány lépéseket tett a nemzetiségi jogegyenlőség biztosítása irányába, s meghirdette a szomszéd országokkal való együttműködés politikáját.

Csatári Dániel könyvét (mint azt még vitája során egyik opponense megjegyezte, mindenekelőtt a gondosság, a téma iránt érzett mély szeretet és tisztelet jellemzi. A fentebb nyújtott viszonylag terjedelmes összefoglalásból alig derül ki, milyen sok új adatot tár fel, milyen sok ismert vagy részben ismert mozzanatot világít meg új oldalról. A romániai belviszonyok felvázolása, a különféle magyar–román tárgyalások feldolgozása, röviden: Erdély története öt kritikus évének szakszerű feltárása a dolgozat tudományos értékeit bizonyítja.

Legnagyobb érdeme azonban abban áll, hogy a két ország kül- és nemzetiségpolitikájának elemzése során nem a centiző „ki kezdte” és „ki a hibásabb” itt történetiellen kérdésfelvetése vezet. Szakít a kisebbségi politikusok ügynökként kezelésével is. Állásfoglalásait nem a kicsinyes, akár mindkét felet bíráló, légüres térben mozgó elvont igazságszót jellemzi. Behatárolja, hogy itt *abban* a hatalmi rendszerben egyik félnek sem volt, nem is lehetett igaza a háború a fasizmus és demokrácia szembeállításával már megjelölte a kivezető utat, de erre valóban egyik ország kormánya sem volt hajlandó rálépni. A szerző azonban élénk tárja azt az új erőt, a népi összefogás antifasiszta egységfrontját, mely kezdetben gyengébben, később egyre határozottabban lépett fel a katasztrófa elhárítása érdekében. S megmutatja ennek bázisát, az erdélyi népek elnyomott osztályainak évszázados sorsközösségét, mely a legelvadultabb szenvedélyek napjaiban is az egymás melletti kiállás ragyogó példáit mutatta. (Pl. az egyik magyar konzul jelentette, hogy dél-erdélyi magyar parasztok rekvirált gabonáját román parasztok sajátjukból összepótlták, másutt a magyarok állatait sajátjukként mentették meg.)

Jól elemzi a szerző az erdélyi értelmiség állásfoglalását. Korlátait, nacionalizmus-ma-

radványait nem becsüli le, de megmutatja, hogy írásaik alapvetően antinacionalista vonása, ha hangjuk nem is hallatszott mindig elég messzire, „az országsöpörések és faluirtások korában harcos kiállásnak számított”.

Mint minden bonyolult korszakot vizsgáló munka, Csatári könyve is számos nyitva hagyott rész kérdést, vagy vitatható álláspontot tár az olvasó elé. A magunk részéről két dolgot hiányolunk a dolgozatból. Az egyik Észak-Erdély gazdasági helyzetének ismertetése, hiszen annyi így is kiderül, hogy a bécsi döntés egy gazdasági egységet vágott ketté úgy, hogy — Hitler szerint — „az a román kormány, illetve a román nép által valahogy még elviselhető legyen. Mert félős, hogy ellenkező esetben Romániában felborul a helyzet...” (32. l.) A valóságban mindkét félnek volt elég sérelmezni valója, s ez különösen Északon rendkívül bonyolult helyzetet teremtett. A gazdasági-társadalmi struktúra részletesebb elemzése fényt vetnehet volna a nemzetiségek politikai szervezkedésének Észak és Dél között megfigyelhető különbségeire is. A másik az, hogy bár ír az iskolák kérdéséről, kevésbé részletes a magyar kormányok kultúrpolitikájának vizsgálata: a nemzetiségekkel szemben vallott elvi álláspontja, a „szentistváni állameszme” elvei és gyakorlata közötti egybeesés illetve ellentmondások feltárása. Ebbe a politikába ugyanis belefért a nem-magyar nemzeti viselkedés, bizonyos értelemben pedig hagyományaik ápolása is. Nem érdektelen a kultuskormány elvei és a

középirányító szervek tevékenysége közötti esetleges eltérések vizsgálata, mert számos téves nézet eloszlásában nyújtana segítséget. Ugyanez mondható el a román egyházak kérdéséről is. Reméljük, hogy vizsgálatára sor kerül majd abban a jelzett könyvben, mely az észak-erdélyi kommunisták perét is tárgyalni fogja.

Megemlítendő még, hogy (a szerző hibájával föl nem róhatóan,) az egyébként nagy levéltári anyagból hiányzik a román főhatóságok iratanyaga. A román levéltári források leszűkülése sajátos torzuláshoz vezet helyenként. Míg a romániai viszonyokra a magyar források direkt adatait is használhatta, addig az észak-erdélyi románság helyzetének a román kormány részéről történő részletes megítélése csak a magyar forrásokban való másodtükröződésben elemezhető. A szerző kiváló tárgyismerete és arányérzéke ezzel simán megbirkózik, de a forrásokat nem pótolhatja olyan kérdésekben, mint pl. miként ítélte meg a román kormány a magyar kiugrási kísérlet súlyát, a magyar tisztikar magatartását, egy további magyar revízió esélyeit stb.

Csatári Dániel könyve egy bonyolult korszak történeti problémáinak feltárásával, előítéletek és beidegződések ellenében a történelem, a haladás fővonalának megrajzolásával jelentős eredménye a marxista kutatásnak. Ha a történetírás feladata a múlt feltárásával korunk objektív valóságának jobb megértését előmozdítani, úgy ez a munka történetírásunk egyik kiemelkedő alkotása.

Szász Zoltán

DÜMMERTH DEZSŐ: *Pest város társadalma 1686—1696*

A török hódoltság utáni első évtized lakosságának gazdasági, társadalmi és személyes életviszonyai Mária Terézia koráig

Budapest 1968. Akadémiai Kiadó. 308 l., térkép

Valóban izgalmas feladatra vállalkozott a szerző: egy meginduló, életét újrakezdő város társadalmának meglevenítésére. Tudjuk, városaink eredete általában a középkorba nyúlik vissza, mikor a szegényes forrás-adottságok vajmi kevés lehetőséget adnak a kialakulás, a kezdeti társadalom megismerésére. A magyar történet sajátos tragikum, hogy a városkeletkezés megfigyelésére mód nyílik abban a korszakban, midőn a források már viszonylag bőven ömlenek. Még pedig nem egy felülről teljesen újonnan alapított, hanem olyan város esetében, melynek a romokon kellett új életet kezdenie a török hódoltság megszűnésével járó pusztulás és elnéptelenedés után. S Pest eseté-

ben külön jelentőséget ad ennek a nagyrészt spontán megindulásnak, hogy belőle, páratlan gyorsasággal, világvárossá ívelő fejlődés fakadt.

De nemcsak a feladat egyedülálló: párját ritkítja a mód is, ahogy Dümmerth a problémához hozzááll. Pest kialakuló polgári társadalmát az elemi részecskék mélységéig ható analízis segítségével iparkodik rekonstruálni. A legkisebb összetevőkből indul ki, az egyes családfőket és hozzátartozóikat veszi szemügyre, s e társadalomatomok egymáshoz illeszkedéséből, kapcsolataiból, elhelyezkedéséből, felfelé törekvéséből, illetőleg hanyatlásából bontakoztatja ki az olvasó előtt az újjáépülő város társa-

dalmának sokszínű szövedékét. Hangsúlyozza ugyanis, hogy „a társadalom mozgó, eleven életét csak a végső alkotórészek, a személyek ismeretével tudjuk eléggé megközelíteni. Vagyoni helyzetük, műveltségük és családi viszonyaik lehető szemmelartása jogosít fel bennünket arra, hogy — a részletek ismerete alapján — az egész társadalom életviszonyait illető megállapításokat tehesünk.”

A feladat ilyen igényes kitűzése, a teljes mélységig hatolás az elvégzendő munka tekintetében is rendkívüli követelményeket támasztott. Még egy kispénységű falu esetében is komoly feladatot jelent: kihámozni a múltból minden egyes szereplő személyt, összegyűjteni rá vonatkozólag a lehetőség szerint minden fellelhető adatot. Hát még egy városra vonatkozólag, bármennyire az új megindulás első éveit élte is még. Am a szerző nem riadt vissza a sok apró részletbe fogódzó elmélyedő kutató és feltáró munkától. Könyve példamutatóan széles és mély alapokra: az állami, vármegyei és városi hivatalos aktákon túlmenően a polgárkönyvre, telekkönyvekre, adóösszeírásokra, végrendeletekre, árvakönyvre, egyházi anyakönyvekre is épül. Nem szorult bővebb kifejtésre, mekkora feladatot jelentett a roppant tömegű anyakönyvi adatnak a kutatásba való bevonása; de kárpótolt érte, hogy ez adott kulcsot a szerző kezébe a családszervezet és a társadalmi kapcsolatok földerítéséhez. Ugyancsak ki kell emelni a hagyatéki leltárak értékesítését: ezek adtak lehetőséget az anyagi alapok fölfejtésére s a polgári fejlődés mértékének megítélésére.

Az ilyen, jó értelemben vett sokat-márkolás s a kútforrások ebből eredő áradó bősége szükségképp korlátokat állított a nagygényű vállalkozás elé. A török kiűzését követő gyors benépesülés során a város egyes lakóira s azok kapcsolataira vonatkozó adatok oly mértékben megszaporodtak, hogy a kutató- és feldolgozó munkát bizonyos ponton le kellett zárni. Térben Pest városa mint egész adva volt, így időben kellett valahol pontot tenni, hogy az adatok tengere parttalanná ne váljék. Elvi szempontból nyilván az lett volna a legmegfelelőbb megoldás, ha a munka a városfejlődés jól felismerhető fordulópontjáig halad; ilyennek kínálkozott volna például a Rákóczi-szabadságharc ideje, midőn az újjátelepülés első lendületét Pesten a hanyatlás átmeneti időszaká követte. Gyakorlatilag azonban rendkívül megnövelte volna a tanulmány anyagát és terjedelmét, ha mintegy két évezedet ölel fel ilyenformán. A szerző ezért a visszafoglalást követő tíz esztendőre korlátozta feldolgozását. Nem az évkör kerektsége, hanem a forrás-adottságok miatt; 1696-ból ugyanis jó összeírás áll rendelkezésre, mely-

nek alapján az első időről keresztmetszetszerű összegezés rajzolható.

Bizonyos vonatkozásban azonban mégsem áll meg a szerző az első évtized határán: az 1696-ig ismertté vált lakosok és leszármazottaik sorsát nyomon követi egészen Mária Terézia uralkodásáig. Valóban érdekes megtudni: mi lett az első megtelepülők-ből s családjukból a további fejlődés során; ennek földerítése Dümmerth eredeti módszerét újabb sajátos vonással gazdagítja. Ugyanakkor persze problémát jelent, hogy az évtizedek múltán itt élők már egyre inkább eltérő anyagi, társadalmi és művelődési viszonyok között találták magukat azoktól, amelyeket az első tíz esztendő ábrázolása tükröz. Akkor még a polgári lét első alapjainak lerakása volt soron, s épp csak megindult a társadalmi munkamegosztás bontakozása. Magyarországnak a töröktől megkímélt részein sem lehetett ekkor gazdasági funkció tekintetében merev választófalat vonni város és falu között: legtöbbször faluhelyen is találkoztunk valamelyes ipari tevékenységgel, viszont a szőlőművelés, sőt a szorosabban vett mezőgazdaság is integráns alkotó része a városi joggal rendelkező települések gazdasági életének. Fokozott mértékben állt ez a valódi várossá alakulásnak még csak kezdetén álló Pestre. Határában, tudjuk, még a XVIII. század második évtizedében is rendkívül kezdetleges módon folyt a földművelés. S hogy milyen fontos szerep jutott az ugyancsak extenzív állattartásnak, kitűnik abból, hogy amikor a pestiek 1720-ban elestek az addig legelőnek használt szomszédos puszták bérletétől, szántóföldjeiket fordították legelőnek. Az előbb Budán és Csepelen bérelt, majd Kőbányán megtelepített szőlők és a polgári bormérési jog jelentősége pedig nem is szorul kiemelésre. Maga a szerző állapítja meg, hogy kezdetben igen erős volt a városlakók megélhetésének mezőgazdasági alapja, s a legelő, rét, konyhakert jelentősége még soká megmaradt. S ebből a kibontakozás nem úgy történt, hogy a kereskedelem és az ipar döntően átalakította az élet anyagi fundamentumát. Hanem olyan módon, hogy első sorban a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágak indultak fejlődésnek. Az anyagi helyzetről, polgári életviszonyokról tanúskodó későbbi adatok viszont alkalmasak arra, hogy az olvasó előtt a városiasabb jelleg felé tolják el az összkép hangsúlyát.

A szerző elé állított sajnálatos terjedelmi korlátok ugyancsak hozzájárultak ahhoz, hogy az újjáalakulás első évtizedét élő Pest gazdasági arculatán az iparos-kereskedő jelleg vonásai domborodjanak elő. A munka második részét ugyanis gazdag adattár: a város 1686 és 1916 között megállapítható lakóinak és ingatlanbirtokosainak „törzs-

lapjai" alkotják. A szűkre szabott terjedelmében azonban nem engedte, hogy valamennyiük adatai közlésre kerüljenek; kénytelenségből a törzslapok mintegy fele kimaradt, mégpedig — a kézművesekén kívül — éppen az őstermelőké, napszámosoké, zselléréké (akik között legnagyobb volt a magyarság aránya). Jó lenne valamiféle módot találni rá, hogy ezek is napvilágot lássanak; nemcsak a szerző által beléjük ölt roppant munka teszi ezt megokolttá, hanem főképp az a tartalmi gazdagság, mely a közzétett törzslapok nagy részét jellemzi. Ha valami módon egyáltalában megállapítható, elmondják minden egyes személyről, aki az első évtizedre vonatkozó bármiféle források valamelyikében előbukkan, hogy a lakosságot alkotó három fő népelem — a magyar, a német és a rác közül melyikhez (esetleg egyikhez sem) tartozott, mi volt a foglalkozása, tisztsége, milyen egyéb élettrajzi adatait lehetett föllelni, használt-e pecsétet és milyet, mekkora volt jövedelme, vagyona, műveltsége, mit tudunk leszármazottairól. Rendkívül érdekes a kép, mely ezekből a rendszerezett adatsorokból élénk táru; különösen tanulságos az anyagi összetevők, ezek közül is az ingóságok rendszerint eredeti szövegben közölt (de olykor csak összegezett) felsorolása. De jellemző és árnyalt kép megrajzolására ad lehetőséget a többi vonatkozást érintő adatok együttese is, mely a sokféle forrásból kihámozható. Minden elismerést megérdemel a szerző türelme, hogy nehézséget, fáradságot nem ismerve, a város kezdő társadalmára vonatkozó ismereteknek valóságos kincsesbányáját tette számunkra hozzáférhetővé. Nincs még egy példa egy-egy település évszázadokkal ezelőtt elporladt lakóinak ilyen meglevenítésére; valahányszor a források erre lehetőséget adnak, Pest újjáépítésének részesei a szerző buzgalmából valósággal személyes ismerőseinkké válnak.

A széles megalapozás, melyből az említett adattár csak ízelítőt ad, az első részben sokoldalú kép megrajzolására nyújt lehetőséget. Bevezetőül arra keres választ a szerző: kik maradtak meg az ostrom előtti török és keresztény lakosságból, s gyér létszámuk hogyan egészült ki a visszavívó sereg sorából. Majd megismerkedünk a visszafoglalt város képével, s megfigyelhetjük: hogyan illeszkedik az első lakosság ebbe a topográfiai keretbe. Nemes urak, császári tiszték és közigazgatási tisztviselők, német és rác bevándorlók, nemkülönben hazai beköltözők — köztük nagy számban polgárjog nélküliek — ennek a kezdő népeségnek a fő összetevői. Fontos megállapítás, hogy az 1686 és 1696 között ismert 1090 állandó lakos közül a magyar volt a legtöbb

(37,5%), a német (32,3%) csak utána következett. Ugyanakkor jellemző Bécs telepítési politikájára, hogy a polgárjoggal bíró családfőknek már 42,8%-a volt német s csak 24,3%-a magyar.

A jövedelemforrások és az ingatlanbirtoklás vizsgálata további tanulságokkal szolgál a nemzetiségek egymáshoz való viszonyát illetően. A magyar nemesség életformája sokkal inkább kapcsolódik a földhöz, mint a császári hadsereg és közigazgatás képviselőié. De a különféle eredetű kézművesek is szívesen alapozzák megélhetésüket az ipar mellett valamilyen mezőgazdasági jellegű jövedelemforrásra. Egyébként az ipari tevékenységnek a mezőgazdasághoz való jelentős mértékű kapcsolódására utal, hogy az iparágak között a szállító- és a vendéglátóipart illeti az első hely, a ruházati, élelmészeti és építőipar csak utánuk következik. Egészben véve az ipar még eléggé szerény tényezője a városfejlődésnek, differenciáltabb iparágak, finomabb mesterségek még hiányoznak. A kereskedelem is lényegében még helyi jelentőségű, messzematató üzleti kapcsolat alig fedezhető fel; mezőgazdasági cikkekkel foglalkozó képviselői mellett legtöbbször vegyeskereskedést űznek.

Mindez ismét arra mutat, hogy az igazi várossá alakulásnak még csak szerény kezdeteivel van dolgunk. Ugyanez tűnik ki, ha a házbirtok kérdését vesszük szemügyre. Igaz, a Habsburg-közigazgatás főhivatalnokai 6–18 szobás házakban terpeszkednek; a többiek lakásigényei azonban, még a magyar nemeseké is, jóval szerényebbek. 25 ház pusztán vályogból épült, közülük is 2 csak kunyhónak nevezhető, sőt egy német ácslegény és egy rác napszámos földbevájt üregben lakik.

Igen érdekes képet tár az olvasó elé az ingó vagyonról adott áttekintés; hozzá kell azonban tenni, hogy a forrásul szolgáló végrendeletek és hagyatéki leltárak legnagyobbbrészt már a XVIII. század első feléből valók. Nagy szélsőségeket mutat a készpénzvagyon. Gyakori az állatállomány; a termények közül a boré a vezető szerep; legtöbb eszköz is a szőlőműveléssel függ össze. A sok fegyver a biztonság alacsony színvonalára utal. A bútorok között a ládának jut a fő szerep, az ágy és az asztal csak utána következik. Szőnyeg, függöny, falirakda elég ritka jószág, kép már gyakrabban fordul elő, a hangszer kivétel, könyvek akadnak itt-ott. A konyhafelszerelés, az ágynemű, a ruhafélék és az ékszerek számbavétele révén még közelebbről táruul élénk Pest polgárainak mindennapi élete; szinte meghitt közelségből követhetjük nyomon a fejlődést, mely az első évtized után s különösen a Rákóczi-kort követően egyre határozottabban a városiasodás útján haladt előre.

Az anyagi alapok ilyen rendszeres áttekintése ad kulcsot a szerző kezébe ahhoz, hogy a város társadalmának osztályait és rétegeit, továbbá szerepüket a város életében részletesen, az apró árnyalatokig fölfejtse. Sorra veszi az uralkodó osztály képviselőit, a polgárságot s a polgárjog és ingatlan birtok nélküli zselléreket. Ábrázolását plasztikussá teszi, hogy, alapvető módszeréhez híven, itt is alkotó elemeiből építi fel az egyes osztályok, rétegek bemutatását. Által, hogy felvonultatja előttünk személy szerint ezek jellegzetes képviselőit, sikerül folytonos mozgásában, eleven dinamizmusában megjelenítenie a társadalom életét. Megfigyelhetjük, a császári hivatalnokok kívülről erőszakolt gyámkodásának burkát hogyan kezdik szétfeszíteni, át- meg áttörni a benső polgári fejlődés spontán megnyilvánulásai. Nem érdektelen ennek a kezdődő polgári létnek műveltségbeli vetülete sem, melynek lemérésére az írástudás ad legtöbb lehetőséget.

Dümmerth Dezső könyve nem lenne teljes, ha az újjáéledés első évtizedében meggyökerezett családok további sorsára is nem vetne egy pillantást. Kiindul a demográfiai tényezőből: a születések számából s a halandóság mértékéből, majd az összeházasodások, a családi kapcsolatok kérdését is megvizsgálja. Megállapítható, hogy a felülről erőltetett városvezetés nem lehetett tartós: a császári tisztek és hivatalnokok aránylag rövid idő alatt lehántódtak a város életéről. De nem vert itt véglegesen gyökeret, nem vált polgárrá az első időben itt feltűnő magyar nemesség sem; a jobbágyiga alól idemenekülő magyar parasztság pedig többnyire megrekedt a zsellérség soraiban. A Bécs-

től hívott és támogatott német polgárság volt az, melynek többsége tartósan meg tudta vetni a lábát. Ezeknek a kereskedőknek és kézműveseknek a leszármazottaiból tevődött össze a következő fél évszázad során is a városi vezetőrétegnek mintegy felerésze.

Úttörő jelentőségű és értékes tanulmányokkal teljes munka Dümmerth Dezső könyve. Azzá teszi mindenekelőtt a széles megalapozás: hogy minden elérhető forrást iparkodik a kutatás körébe vonni. De még inkább eredeti módszere: hogy türelmes, kitartó aprómunkával lehatol a legkisebb összetevőkhöz, s így életközelségbe hozva, belőlük építi fel, a maga eleven mozgásában ábrázolja egy alakuló város társadalmát. Egyedülálló vállalkozás ez a történeti irodalomban; csak sajnálni lehet, hogy részben a forrásanyag alig leküzdhető tömege, részben a terjedelem korlátai az újjáéledő Pest első évtizedére szűkítették a szerző mondanivalóját. Igaz, ugyancsak eredeti meglátással, a következő időre is kitekintést nyújt, midőn az első időben feltűnő személyek és családok sorsát tovább követi, el egészen a XVIII. század derekáig; ez az egyébként igen érdekes előremutatók azonban ugyanakkor a megindulás utáni évekről nyerhető összképben fokozott hangsúlyt ad a városias fejlődésnek. A nagy és eredményes munka érdemait azonban ez a megjegyzés sem csorbíthatja. Dümmerth Dezső könyve nélkülözhetetlen kiindulópontja lesz a török uralom alól szabadult Pest fejlődésére vonatkozó minden további kutatásnak, s ugyanakkor egyedülálló, de épp ezért követendő példát ad alakuló társadalmak mélyreható vizsgálatára.

Wellmann Imre

PATEK ERZSÉBET: *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Archaeologia Hungarica XLIV.*

Akadémiai Kiadó Budapest, 1968. 173 l., CXL képes tábla

Ősrégészeti kutatásunk igen régi adósságát törlesztette Patek Erzsébet könyvének a megjelenése. Ugyanezt természetesen bármelyik monografikus összefoglalásunkról elmondhatjuk. Mégis, vannak olyan sajátos körülmények — mind a könyv témájával szolgáló urnamezős kultúra jellegében, mind a hazai leletanyagának helyzetében —, amelyek miatt külön is hangsúlyoznunk kell a fentieket.

Nemcsak a hazai, hanem általában a régészeti kutatás egy évszázados történetéből tudjuk, hogy az első 50 év tájékozódó anyaggyűjtő munkái után, a két világháború között kezdődtek meg a rendszerezések, jelentek meg az összehasonlító, egy nagyobb terület vagy időszak emlékéanyagát

tárgyaló összefoglalások. Bár ezek jellemzője a statikus szemlélet és a leletanyag minden mástól elvonatkoztatott (gyakran önmagáért való) formai vizsgálata volt, főleg egy szempontból mégis igen jelentősek számunkra is. Mégpedig azért, mert a felhalmozódott leletek rendszerezésével további feltárásokra és összehasonlító vizsgálatokra adtak lehetőséget. Ezeknek az ideje a második világháború után kezdődött. Eredményük természetesen nemcsak a már ismert kérdések új szempontú ártértelezésében mutatkozik, hiszen időközben korábban ismeretlen leletcsoportok, művelődések, sőt korszakok formálódtak ki. Mindenesetre már nálunk is jelentkeznek olyan munkák, amelyek a két világháború közötti monográfiák

témáinak újbóli összefoglalásai (például a Körös-kultúra vagy a vonaldíszes kerámia kérdéseiről).

Patek Erzsébet feladatának a nagyságát mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy az urnamezős kultúra leletanyagánál még az első rendszerezés sem történt meg e kötet megjelenéséig. Ennek okai nyilvánvalóan az urnamezős leletanyag sajátosságaiban vannak. Arról van ugyanis szó, hogy a Dunántúlon levő nagy és fontos lelőhelyei közül *Velem, Sághegy, Szalacska, Regöly* első feltárása már a régészeti kutatásunk korai szakaszában megtörtént, és a leletek jelentős részét közzé is tették. Mind a feltárás, mind a publikáció természetesen a kornak megfelelő szinten történt. Sokáig úgy látszott tehát, hogy e kor emlékei gazdagon, ma is értékelhetően ismertek. Az új szempontú, történeti igényű áttekintésnél derült ki, hogy az urnamezős művelődés régi ásatásokból, gyűjtésekből származó hazai leletanyaga igen sok esetben hiteles összefüggések nélküli leletek halmaza. Így tehát Patek Erzsébetnek — az első rendszerező időszak adósságát is törlesztendő — a munkát a monográfia alapjainak a lerakásánál kellett kezdenie.

Könyvének beosztása is ezt tükrözi. Az I. fejezetben rövid kutatástörténeti összefoglalás után az urnamezős kultúra magyarországi leletanyagának időrendi, területi és történeti kereteit határozza meg. Ennek lényege, hogy a Dunántúl emlékműanyagát a bronzkor „D” periódusának kezdetétől egészen a Hallstatt „B” periódus végéig egyazon művelődés (azaz az urnasíros) hagyatékának tekinti, és így egységes szempontok szerint tárgyalja. Kétségtelen, hogy munkájának ez egyik legjelentősebb eredménye. Patek e hosszú időszak (amely a 13–12. század fordulójától, tehát a mükénéi civilizáció bukásának időszakától egészen a geometrikus kor végéig tart) dunántúli leletanyagát természetesen nem tekinti teljesen homogénnek. Hiszen kezdeti szakaszában igen jelentős összefüggések vannak a megelőző ún. *halomsíros művelődés*nek nemcsak leleteivel, hanem minden bizonnyal etnikumával is. Bár ez a legkorábbi, bronzkor „D” időszak kiemelkedő leletanyag valóban rendkívül szoros kapcsolatokat mutat Bajorország, Morvaország, Ausztria leleteivel (és Patek joggal következtet ebből arra, hogy az urnamezős művelődés meg-honosodása Magyarországon csak nagyarányú népi bevándorlás révén történhetett), a későhalomsíros és legkorábbi urnasíros emlékműanyag dunántúli összefüggései alapján nem elképzelhetetlen, hogy a Dunántúl nyugati részeinek is lehetett szerepe a legkorábbi urnasíros emlékműanyag kialakulásában. Egyébként teljes mértékben egyet-

értünk azzal a megállapítással, hogy az urnamezős emlékműanyag dunántúli megjelenése két nagy, nyugati Közép-Európából (tehát Bajorországból, Morvaországból, Ausztriából) kiinduló népmozgalomhoz köthető. A második ilyen bevándorlás a Hallstatt „A1” és „A2” időszak határán zajlott le. Ez jelenti egyben az urnamezős művelődés második, késői dunántúli szakaszának kezdetét is.

Patek nagy apparátussal bizonyítja a nyugati származás és bevándorlás tényét. Ezt nemcsak az urnamezős művelődés eseménytörténetének megismerése, hanem általános régészeti következtetések szempontjából is rendkívül fontos eredménynek tartjuk. Köztudomású ugyanis, hogy az ősrégészeti kutatás két alapvető jelentőségű, de egyben a leggyakrabban vitatott törekvése az anyagi művelődés csoportjai mögötti etnikum kimutatása, illetve egy új típusú emlékműanyag mögött meghúzódó történeti eseménysor (helyi továbbfejlődés, idegen területek kulturális-kereskedelmi hatásai, idegen és új népelemek érkezése, népvándorlás) jellemzése és feltárása. Az ősrégészet — sajátos forrásanyaga miatt — népekről-nyelvekről ritkán beszél (hiszen a népi elkülönítésnek még az is akadályja, hogy a nép fogalma az őskorban nem merülhet fel még abban az értelemben, mint később, amikor a kezdődő vagy kialakult osztálytársadalmakban a nép mint kizárólag etnikai egység fogalmához majd az állam vagy nemzet fogalma is társul). Véleményünk szerint azonban Közép-Európában éppen az urnasíros művelődés volt az, amelynek óriási (csaknem fél Európára kiterjedő) egységes anyagi művelődéséről már joggal feltételezhető, hogy azonos (vagy szorosan rokon) etnikumot takar. Patek ennek a tudatában mutatta ki azokat a rendkívül erős szálatokat, amelyek nemcsak a bevándorlás, hanem a későbbi párhuzamos fejlődés tényét is bizonyítják. Munkája alapján világossá vált, hogy az urnamezős művelődés idejében a Dunántúl nyugati kapcsolatai még a hasonló eredetű halomsíros művelődés időszakához képest is szorosabbak lettek. Nem kétséges, hogy ez az etnikai egység volt az alapja a Dunántúlon a Hallstatt „C–D” és kelta időszak Közép-Európával való teljesen párhuzamos fejlődésének.

A monográfia leíró részében a különböző lelettípusok, sírformák és telepjelenségek előtt a településformák rendszerezését olvashatjuk. Ebben Patek egy eddig általában mellőzött módszert alkalmaz. Ez pedig a lakótelepek komplex összehasonlítása a védhetőség, a kereskedelmi-közlekedési utakhoz való viszony, a vízhez és a fémművesség nyersanyagforrásaihoz való közelség, és a közvetlen környék életformát is megha-

tározó mikrogeográfiájához való viszony szempontjából. Az itt szereplő adatok és megfigyelések nagyrésztben a szerző saját terepjárásainak, helyszíni vizsgálatainak a során születtek. Ezek révén olyan rendkívül gazdag adatanyag birtokába jutott, amely ősrégészeti kutatásunkban párját ritkítja és feltétlenül követendő példa. Nemesak az egyes bevándorló hullámok ideérkezési útjának megállapításához, az egyes területi vagy törzsi csoportok elhelyezkedéséhez, a korai és késő szakasz települési helyzetének vizsgálatához kapott adatokat, hanem az egyes csoportok társadalmi berendezkedéséhez is. Ezek közül különösen egy tanulságot kell kiemelnünk.

Már a század eleje óta tudjuk, hogy az urnamezős művelődés nagy dunántúli lelőhelyein (Velemen, Szalacsán, Regölyön, illetve a 2. szakasztól kezdve Sághegyen) rendkívül fejlett fémművesség virágzott. Ennek bizonyítékai a Közép- és Észak-Európa számára exportált legkülönbözőbb fémtárgyak. Patek Erzsébet e kiemelkedő gazdasági szerepet most a település formája, illetve a környező településekhez elfoglalt helyzete alapján is megvizsgálta. Rámutat, hogy e gazdag lelőhelyek elsősorban a kereskedelmi utak csomópontjainál vannak. Megtelepülésük, és egyúttal fémműveségi központ voltak egészen a La Tène kor végéig folyamatosan virágzó. Földrajzi fekvésük olyan, hogy már eredetileg igen jól védhetők voltak, de meg is erősítették őket. Tehát nemcsak a fémművesség, hanem a messze kiterjedt kereskedelem központjai is voltak. Jogos az a feltevés, hogy e lelőhelyekben egyúttal nagyobb etnikai egységek centrumait kell látnunk. E központi telepeknek a környező, kisebb, nem mindig erősített telepekhez való hasonlítása részben életmódbeli különbséget (tehát a termelésben egymást való kiegészítést) mutat, részben azonban sok más jel már a társadalmi osztálytagozódásból következő különbségekre utal. Fel kell tehát tételeznünk, hogy e nagy fémműves-kereskedelmi központok nem csupán törzsi székhelyek már, hanem *területileg* is szervezett egységek. Azaz lényegében olyan társadalmi formációk csíráihoz hasonlíthatók, mint az észak-itáliai etruszk fémművesközpontok előzményei. A központok alkották a későbbi város alapját, a köréjük települt, számukra élelmet termelő, ugyanakkor általuk védett falusi jellegű telepekkel kiegészítve. Nem kétséges, hogy az urnamezős időszakban a Dunántúlon néhány ilyen ipari-kereskedelmi központban megkezdődött a városkialakulás folyamata. Ezt a feltevést teljesen jogossá teszi a központok folyamatos virágzása a La Tène kor végéig. Az urnamezős művelődés szakít tehát véglegesen azzal az életformával,

amely az ország középső és nyugati részén a középső bronzkorban virágzott. A vatyai kultúra területén tehát a földvárakat építő formával, amely lényegében a koramükénéi civilizáció legtavolabbi peremterületével kapcsolatban álló lőtartó arisztokrácia helyi formája lehet, a mészbetétes edények területén pedig a vándorló-állattenyésztő élettel. Természetesen már a halomsíros művelődés megjelenése megszüntette e két középső bronzkori forma létét, de a szakítást az urnamezős kor tette teljessé.

Ha számításba vesszük azt, hogy óriási mennyiségű (és jelentős részben régi ásatásokból származó, tehát fokozott rendszerezést és bemutatást igénylő) leletanyag állott a szerző rendelkezésére, akkor azt kell mondanunk, hogy a leletanyag leírásával foglalkozó rész (a szövegnek pontosan a fele, 84 oldal) rendkívül jól és tömören sikerült. Ugyanez a helyzet a képes táblákkal is. Rendkívül sajnálatos azonban, hogy — merőben különböző, de végeredményben a szerkesztést érintő „meggondolások” miatt — két fontos emlékcsoport nem kapott bemutatást a kötetben, bár a szerző állandóan használja őket bizonyító anyagként. A depotleletek azért nem, mert (majd valamikor) külön monográfiában fognak megjelenni. (A legutóbbi évek ásatásainak leleteit — tehát a feltétlenül hitelesnek tekintendő anyagokat — ugyancsak majd valamikor maguk az ásatók teszik közzé.) A veleimi leletek, elsősorban a fémek, viszont terjedelmi okokból maradtak ki a képek közül, és csak a katalógusban szerepelnek. Nyíltan meg kell mondanunk, hogy ezzel a szerkesztői koncepcióval nem érthetünk egyet. Olyan fontos leletek esetében, mint a veleimi fémművesség termékei, terjedelmi okok az ésszerűség határáig nem játszhatnak szerepet. Főleg akkor, ha tudjuk, hogy ugyanebben a sorozatban a rézkori tiszapolgári temető 156 sírjának csak a leírása 216 oldalt (tehát többet, mint ezen kötet egész szövegrésze) vett igénybe (*B. Kutzián I., The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya. Akadémiai Kiadó Budapest, 1963*). Mindehhez még azt is kell tudnunk, hogy a veleimi leletek alapvető publikációja nem könnyen és főleg nem mindenütt hozzáférhető könyv. A másik két kérdésben viszont azon az állásponton vagyunk, amelyet *Mócsy A.* már évekkel ezelőtt világosan megfogalmazott. és amely elvnek az érvényesítése — legalább az összefoglaló művekre vonatkozólag — egész régészeti kutatásunk érdekét szolgálná (A magyar régészet helyzete (vitatézisek). Budapest, 1964. MTA Régészeti Kutató Csoport, soksz.)

Jelen esetben azonban még ennél is többről van szó. A мүкénéi civilizáció bukása és a 8. századi görög gyarmatosítás kezdete

közötti időszzakkal foglalkozó kutatók ugyan is a Dunavidék, és elsősorban Pannónia leletanyagának szinte kulcspon ti szerepet tulajdonítanak. Megemlíthetjük itt a Görögországban magában Mükénében (az ún. későhellászi IIIC rétegben) és Trójában (a VIIB2 rétegben) talált „dunavidéki” leleteket. A velük kapcsolatos következtetések alapjaiban érintik urnamezős leletanyagunkat. Rendkívül szorosak voltak a kapcsolatok a Dunántúl és Észak-Itália között is, mind a későbronzkorban, mind a koravaskorban. Ez nemcsak a borostyánút melletti kereskedelemre, hanem a fémművességre is vonatkozik. Most, amikor az urnamezős művelődés különböző országokban

közzétett monográfiáinak sora Patek Erzsébet kitűnő könyvével kiegészült, megteremtődött a lehetősége a sokirányú kapcsolatok felderítésének, az egész urnamezős koiné jobb megismerésének. A könyv példája természetesen sürgeti a közvetlen megelőző (ún. halomsíros) és következő (ún. hallstatti) időszzakok monografikus feldolgozását is. A könyv természetesen megfelelő inspiráció lesz az urnamezős művelődés hazai kutatásához is, hiszen a továbbiakban egy gondos monográfiára támaszkodva valóban a megoldatlan kérdésekre lehet koncentrálni.

Makkay János

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat nyomdába érkezett: 1969. III, 6, — Terjedelem: 10.85 (A/5) ív

69.67276 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOMJEGYZÉK

Tudományos ülésszak a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 50. évfordulójára	1
Vass Henrik , az MSZMP KB Párttörténeti Intézet igazgatójának elnöki megnyitója	1
Milei György : A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának történelmi körülményeiről	9
Szabó Ágnes : A Kommunisták Magyarországi Pártja történetének néhány kérdése (1919. aug. 1—1944.)	29
Szabó Bálint : A szocialista átalakulás népi demokratikus útja és a Magyar Kommunista Párt politikai irányvonalának fő kérdései a felszabadulás után	41
Tájékoztató az ülésszak vitájáról (Kabos Ernő)	57
Tóth Tibor : Az ősmagyarok genezisének szarmatakori etapjáról	85
Kovács Endre : Történettudományunk harca a polgári nézetekkel	97
Könyveink:	
Kónya Sándor : Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére, Akadémiai Kiadó, Bp. 1968. 202. l. (Incze Miklós)	111
Csatári Dániel : Forgószélben (Magyar—román viszony 1940—1945). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 492. l. (Szász Zoltán)	114
Dümmerth Dezső : Pest város társadalma 1686—1696. Ak. Kiadó Bp. 308. l., térkép (Wellmann Imre)	117
Patek Erzsébet : Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Arch. Hung. XLIV. Ak. Kiadó, Bp. 1968. 173. l. (Makkay János).	120

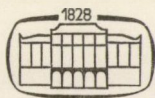
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI
GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

SZERKESZTI
MÁTRAI LÁSZLÓ

XVIII. KÖTET

2—3. SZÁM

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST
1969

II. OSZT. KÖZL.

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
KÖZLEMÉNYEI**

A szerkesztő bizottság tagjai:

GEREVICH LÁSZLÓ, MÁTRAI LÁSZLÓ, PACH ZSIGMOND PÁL

Szerkeszti:

MÁTRAI LÁSZLÓ

Technikai szerkesztő:

FARKAS MÁRTON

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V., MÜNNICH FERENC U. 7.

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V., ALKOTMÁNY U. 21.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei változó terjedelmű füzetekben jelennek meg, és az Akadémia II. Osztályának előadó ülésén bemutatott dolgozatokat, magyar nyelven még nyomtatásban meg nem jelent értéke-
zéseket közölnek a filozófiai és történeti tudományok (filozófia, történelem, régészet, művészet-
történet, pedagógia és pszichológia) köréből. Évenként általában három füzet jelenik meg.

A kéziratok a következő címre küldendők:

Magyar Tudományos Akadémia

II. Osztályának Közleményei

Budapest V., Münnich Ferenc u. 7.

Ugyanerre a címre küldendő minden szerkesztőségi levelezés.

Minden szerzőt megjelent munkájáért 50 különlenyomat és nyomtatott 40 000 „n”-ként 400,— Ft tiszteletdíj illeti meg. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttat a szerzőhöz, de felelősséget a beküldött kéziratok megőrzéséért vagy továbbításáért nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára belföldi címre 40,— Ft, külföldi címre 60,— Ft. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Bp. V., Alkotmány u. 21. Magyar Nemzeti Bank egy számlaszám 05-915-111-46), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő u. 32., Magyar Nemzeti Bank egy számlaszám 43-790-057-181) útján eszközölhetők.

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a következő idegen nyelvű folyóiratokat adja ki:

1. *Acta Archaeologica*
2. *Acta Historiae Artium*
3. *Acta Historica*

Acta Archaeologica szerkesztősége: Budapest V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historiae Artium szerkesztősége: Budapest, Egyetem Művészettörténeti Tanszék, V., Pesti Barnabás u. 1.

Acta Historica szerkesztősége: Budapest I., Üri utca 51—53.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI OSZTÁLYA VEZETŐSÉGÉNEK BESZÁMOLÓJA KIBŐVÍTETT OSZTÁLYÜLÉSEN

(1969. május 6.)

Ember Győző akadémikus nyitotta meg az Osztály kibővített ülését és üdvözölte a megjelenteket. Ezt követően Mátrai László akadémikus osztálytitkár előterjesztette az Osztályvezetőség beszámolóját.

Az osztály irányító tevékenységéről

A beszámolási időszakban (1968 május—1969 március) az osztály hat, az osztályvezetőség négy ülést tartott.

Az 1965. évi akadémiai közgyűlés határozatának megfelelően az *osztály* folytatta egy-egy tudományág helyzetének elemzését. A Régészeti Bizottság előterjesztésében így vitatta meg az osztályülés a régészettudomány helyzetről szóló jelentést. Az osztályülés elismerését fejezte ki a Régészeti Bizottságnak a felmérés során végzett eredményes munkájáért. E helyzetelemzés mellett, hogy részletesen bemutatta az egyes régészeti korokban elért eredményeket, régészettudományunk fejlődését a felszabadulástól kezdve, feltárta azokat a szervezeti, irányítási nehézségeket, amelyek a régészet kutatóbázisának sajátosságaiból adódnak és azokat a problémákat, amelyek a tudományág káderutánpótlásában, könyvkiadási tevékenységében, anyagi ellátottságában mutatkoznak. Az osztály az Elnökség elé terjesztette összefoglaló jelentését, s azt az Elnökség megvitatta. Az Elnökség szükségesnek tartotta a jelentésnek oly módon történő átdolgozását, hogy az a régészettudomány további fejlődését a legfontosabb kutatási irányok megjelölésével, a tudományos utánpótlás, publikációs tevékenység, anyagi ellátottság problémáinak megoldását szolgáló konkrét javaslatokkal segítse elő a szükséges intézkedések megtételét a régészettudomány további fejlődésének biztosítása érdekében. Az osztály az átdolgozott jelentést s a konkrét javaslatokat az Elnökség elé terjesztette.

Az osztályülés két ízben is foglalkozott az Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának megszervezésével. A Magyar Tudományos Akadémia és a Művelődésügyi Minisztérium megállapodott 1968-ban, hogy a Minisztérium felügyelete alá tartozó Művészettörténeti Dokumentációs Központot 1969-től a Magyar Tudományos Akadémia átveszi. A Művészettörténeti Dokumentá-

ciós Központ átadása lehetővé tette annak a tervnek a megvalósítását, amely célul tűzte ki, hogy a Dokumentációs Központ átszervezésével és az Akadémia által támogatott ELTE Művészettörténeti Tanszékének kutató állásaiból létrehozza az alapját egy önálló akadémiai művészettörténeti kutatóbázisnak. Az osztályülés kialakította a felállítandó kutatócsoport kutatási feladatkörét, majd részleteiben is körvonalazta tudományos programját. Az osztály a kutatócsoport feladatát a következőkben jelölte meg: A kutatócsoport feladata a magyar — főleg XIX. és XX. századi — művészettörténetre vonatkozó kutatások; művészetelméleti, tudománytörténeti, módszertani kutatások; a magyar művészettörténeti szintézis elkészítésének irányítása és szervezése; dokumentációs tevékenység. Az Elnökség a Művészettörténeti Kutatócsoport megszervezésére vonatkozó javaslatot elfogadta.

A három társadalomtudományi osztály jobb együttműködésének elősegítése érdekében 1968 júniusában került sor a három osztály együttes ülésére, amelyen megvitatták Szigeti József levelező tag „A nemzetközi ideológiai harc és viszonyunk a polgári társadalomtudományokhoz” című referátumát, illetőleg Sőtér István akadémikus és Bognár József levelező tag korreferátumát. Az ülés vitájának visszhangja aláhúzta az együttes ülések szervezésében rejlő együttműködési lehetőségeket.

Az osztályülés az Elnökség határozatának megfelelően megvitatta a bizottságok jelentéseit az akadémiai folyóiratok 1963—1967. években megjelent évfolyamainak értékeléséről. Az osztályülés megállapította, hogy a Művészettörténeti Bizottság kivételével valamennyi bizottság körültekintően és behatóan foglalkozott a folyóiratok értékelésével és jelentős segítséget nyújtott a felelős szerkesztők, illetve a szerkesztő bizottságok további munkájához. Az osztályülés megállapította, hogy folyóirataink többsége szerkesztő bizottságainak, felelős szerkesztőinek munkája a vizsgált öt év folyamán jelentősen fejlődött, és irányításukkal a folyóiratok eredményesen töltik be feladatukat. Az *Acta Archaeologica* és a Magyar Pszichológiai Szemle szerkesztésében bekövetkezett változások reményt nyújtanak arra, hogy e folyóiratokkal szemben az osztály által támasztott követelményeknek egyre inkább eleget tesznek. Az osztályülés szükségesnek tartotta, hogy a két akadémiai művészettörténeti folyóirat helyzetét 1970 folyamán alaposabban felmérje.

Az osztályülés a folyóiratok értékelésével összefüggésben két negatív jelenségre is rámutatott az Elnökséghez, illetőleg a Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsághoz intézett előterjesztésében: csaknem általánosnak mondható a megfelelő színvonalú és számú recenziók hiánya. Ebben nem elhanyagolható szerepet játszik a recenziók alacsony honoráriuma. A folyóiratok szerkesztő bizottságainak fokozottabb erőfeszítései mellett a honorárium emelésével is elő lehetne segíteni azt, hogy az akadémiai folyóiratok a tudományágukban megjelenő minden jelentős munkáról recenziót jelentessenek meg. Az osztály

javasolta az Elnökségnek, hogy a nívódíjhoz hasonlóan a példamutató, magas színvonalú recenziókat is jutalmazza. Folyóirataink helyzetének elemzése során azt is meg kellett állapítani, hogy a folyóiratok többségének példányszáma csökkent, jobb esetben stagnált, és a kiadással kapcsolatos ráfizetések növekedtek. Ugyanakkor a kis példányszám nem teszi lehetővé, hogy folyóirataink kielégítően betöltsék azon fontos funkciójukat, hogy az oktatókhoz közvetítsék a legújabb tudományos eredményeket. Fontos folyóirataink nem jutnak el az iskolai könyvtárakba sem. Az Elnökség a javaslatokat figyelembe véve felhatalmazta a folyóiratok felelős szerkesztőit a honoráriumkerettel való szabadabb gazdálkodásra, amely lehetővé teszi recenziók magasabb összegű díjazását, továbbá határozatot hozott a kiemelkedő recenziók szerzőinek jutalmazására. A Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottság ajánlotta a Művelődésügyi Minisztériumnak, hogy több folyóiratunkat vegye fel az iskolák számára előfizetésre ajánlott folyóiratok közé.

Az osztályülés részletesen foglalkozott az 1966-ban az Akadémiai Kiadónál megjelent művek értékelésével. Az egyes művek értékelése mellett áttekintette az 1966-os akadémiai könyvkiadás belső arányait és megállapította, hogy az osztályhoz kezdetől tartozó öt tudományág (filozófia, történettudomány, régészet, művészettörténet és pedagógia) területéről a megjelentetett művek íveinek száma nagyobb volt, mint 1950 óta bármikor.

Az osztályülés megtárgyalta a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság 1966–67. évi működéséről szóló jelentést. A jelentést elfogadta, és fő irányelvként azt javasolta a társaság vezetőségének, hogy a társaság a maga eszközeivel a kritikai szellem erősítésével és fejlesztésével segítse elő a szakmai színvonal emelkedését. Ajánlotta a társaságnak, a jövőben kezdeményezzen olyan tudományos üléseket, vitákat, amelyek a társaság különböző szekcióinak együttműködését, tudományos témák komplex megvitatását segítik elő.

Az osztályülés meghallgatta a Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszus szervezeti és tartalmi előkészületeiről adott tájékoztatót.

Az osztályülés évenként ismétlődő tevékenységi körében meghatározta az osztályülések és az osztályvezetőségi ülések éves programját, döntött az osztály könyvkiadási keretternének új művekkel történő kiegészítéséről, kialakította az 1969. évi operatív és tartalék könyvkiadási tervet, meghallgatta a jelentősebb nemzetközi tudományos kongresszusokon részt vett magyar delegációk beszámolóit.

Az *osztályvezetőség* megvitatta a Történettudományi Intézet, a Régészeti Intézet, a Pszichológiai Intézet és a Dunántúli Tudományos Intézet hároméves munkájáról szóló beszámolókat és az intézetek hároméves kutatási terveit. Kijelölte a Szovjet—Magyar Történész Vegyesbizottság magyar szekciójának vezetőit és tagjait, meghallgatta a vegyesbizottság alakuló üléséről szóló jelentést, és jóváhagyta az 1969. évre kialakított együttműködési munkatervet.

Személyi változást hajtott végre a Magyar Filozófiai Szemle szerkesztésében, felmentette a Filozófiai Bizottságot a Filozófiai Intézet tudományos tanácsa funkciójának ellátása alól, és az Intézet igazgatója mellett tanácsadó testületként intézeti kollégiumot hozott létre. Jóváhagyólag tudomásul vette a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság tisztújító közgyűléséről beterjesztett jelentést, és megállapította, hogy a társaság tisztikarában bekövetkezett személyi változás további előrelépést jelentett a korábban kialakult monopolhelyzet megszüntetésében.

A Magyar Történelmi Társulat elnökségének előterjesztése alapján elfogadta egy népszerűsítő történész folyóirat megindítására vonatkozó tervet.

Az osztályvezetőség évenként ismétlődő tevékenységi körében kialakította az 1969. évi külföldi egyezményes tanulmányút-keretek felhasználásának tervét, továbbá elosztotta az 1969. évi utazási devizakeretet, döntött az intézetek meghívási javaslatairól, megtárgyalta az osztályvezetőség vitájáról szóló beszámolót, javaslatot tett az elnöki jutalmak és akadémiai díjak odaítélésére, véleményezte az egyetemi kinevezésekre vonatkozó javaslatokat, továbbá a doktorjelöltek tudományos munkásságát.

A *bizottságok* munkája a beszámolási időszakban tervszerűbbé vált. Valamennyi bizottságunktól jelentős erőfeszítést igényelt annak a munkának az elvégzése, amelyet az akadémiai, tanszéki és egyéb kutatóhelyek hároméves munkájáról szóló beszámolók és 1969–71. évekre szóló hároméves kutatási tervek értékelése, véleményezése jelentett.

Bizottságaink, a kutatási beszámolók, tervek véleményezésére felkért szakemberek, az adott lehetőségeken belül elismerésre méltó munkát végeztek. Észrevételeik, tanácsaik, a bizottságokban lefolytatott viták segítséget nyújtottak a kutatóhelyek vezetőinek további munkájukhoz, illetőleg az irányító szerveknek tudományirányítási feladatukhoz, s ugyanakkor bizottságainknak ez a tevékenysége lehetővé tette az osztályhoz tartozó tudományágak területén végzett kutatások, a következő évekre vonatkozó elgondolások áttekintését. Tervezési rendszerünk fogyatékoságai ellenére mód nyílik arra, hogy a következő hónapokban bizottságaink a kutatási terveket abból a szempontból is értékeljék, hogy mennyiben szolgálják azokat a kutatási főirányokat, az azokban megfogalmazott feladatokat, amelyeket a bizottságok az elmúlt években tudományáguk helyzetének értékelése során körvonalaztak, kialakítottak; illetőleg mennyiben szolgálják a társadalomtudományok együttműködését egy-egy komplex téma kidolgozásával. E munka elvégzése hatékonyabbá tehetné bizottságaink tudományirányító, befolyásoló tevékenységét.

Jelentős feladatot rótt bizottságainkra az akadémiai folyóiratok öt évfolyamának értékelése. Bizottságaink többsége ezt a feladatot is eredményesen oldotta meg. Éves munkatervük alapján a bizottságok változatos módszerekkel igyekeztek feladatuknak eleget tenni.

A *Filozófiai Bizottság* tanszéki jelentések és helyszínen folytatott megbeszélések alapján értékelte a pécsi egyetemi és főiskolai filozófiai kutatóhelyek munkáját, és összegezte az ezzel kapcsolatos tapasztalatokat. Értékelte a bécsi nemzetközi filozófiai kongresszus tanulságait, s megvitatta a harmadik nemzetközi vallásszociológiai kollokviumról szóló jelentést.

A *Történettudományi Bizottság* több alkalommal foglalkozott az 1970-ben, Moszkvában megrendezésre kerülő nemzetközi történész kongresszusra való felkészülés kérdéseivel. A bizottság kezdeményező lépéseket tett a társ-tudományokkal való kapcsolat fejlesztésére, így előkészítette a régészet és történettudomány kapcsolatainak értékelését, illetőleg a két tudományág közötti együttműködés fejlesztését. Ugyancsak tervbe vette a történettudomány és a jogtudomány kapcsolatainak megvizsgálását. Eredményesen dolgozott a Várostörténeti Albizottság is.

A *Régészeti Bizottság* elkészítette a régészettudomány helyzetéről szóló jelentést. Új módszerrel, albizottságok működtetésével vizsgálta felül az akadémiai és egyéb régészeti kutatóhelyek beszámoló jelentéseit és kutatási terveit. A régészeti korszakokként szervezett albizottságok rendszere hatékonyan szolgálhatja a régészettudomány belső tagozódás szerinti koordinálását. A Régészeti Bizottságnak 5 albizottsága működik (Ősrégészeti Albizottság, Klasszika-Archaeológiai Albizottság, Római-kori Albizottság, Népvándorláskori-koraközépkori Albizottság és Középkori Albizottság).

A *Művészettörténeti Bizottság* rendszeresen foglalkozott az 1969 őszén Budapesten megrendezésre kerülő nemzetközi művészettörténeti kongresszus szervezeti és tartalmi előkészítésével. A bizottság tervbe vette a kongresszuson elhangzó magyar előadások előzetes vitáját. Megvitatta a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat működéséről szóló jelentést.

A *Pedagógiai Bizottság* egyik legjelentősebb feladata volt a budapesti neveléstörténeti munkaértekezlet megszervezése. A bizottság e feladatot eredményesen oldotta meg, a munkaértekezletnek kedvező nemzetközi visszhangja volt. A bizottság kétnapos országos értekezlet keretében megvitatta a didaktikai kutatások helyzetét és feladatait, a Felsőoktatási Kutatóközpont tevékenységét. Napirendre tűzte a társadalomtudományokkal való kapcsolat erősítése érdekében a Pszichológiai Intézet neveléslélektani osztályának hároméves beszámolóját és kutatási tervét. A bizottság összefoglaló értékelést adott az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottságának a neveléstudomány helyzetéről 1966-ban kialakított állásfoglalása óta eltelt időszak fejlődéséről, illetőleg a pedagógiai kutatás jelenlegi helyzetéről. A bizottság új kutatási eredmények ismertetésével emlékezett meg a Magyar Tanácsköztársaságról az 50. évforduló alkalmából rendezett tudományos ülésen.

A Pedagógiai Bizottság nevelésméleti, didaktikai-metodikai és neveléstörténeti albizottságai a beszámolási időszak alatt több elméleti és módszertani kérdést vitattak meg.

A *Pszichológiai Bizottság* megvitatta a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság működéséről szóló beszámolót és javaslataival segítette a társaság munkájának továbbfejlesztését. Javaslatot dolgozott ki a pszichológus munkakör betöltésének országos rendezésére. A bizottság részéről jelentős kezdeményezés volt a „Tanulás, különös tekintettel az emlékezet és a tudat problémájára” c. szimpózium megszervezése. A téma sokoldalú megvitatása élénk érdeklődésre és visszhangra számíthat a pszichológusok és a társtudományok képviselői körében.

Bizottságaink fent vázolt tevékenységeiből különösen két mozzanat figyelemre méltó. A Történettudományi és Régészeti Bizottságnak, valamint a Pedagógiai Bizottságnak az a kezdeményezése, hogy vizsgálat tárgyává teszi, illetve tette más társtudományokkal való kapcsolatait, továbbá a Pszichológiai Bizottságnak jól megválasztott témával rendezett szimpóziuma. A tapasztalatok alapján az osztályvezetőség a bizottságok figyelmébe ajánlja a társtudományokkal való kapcsolatok megvizsgálását és fejlesztését, továbbá fontos, tudományos kérdések vitájának szervezését.

Valamennyi bizottság javaslatot készített a könyvkiadási keretterszervezésére, az 1969. évi operatív könyvkiadási tervre, és értékelte az 1966-ban megjelent akadémiai kiadványokat.

A kutatóintézetek és támogatott kutatóhelyek munkájáról

Az intézetek a beszámolási időszakban összegezték az 1966—1968. években végzett munkát, és készítették el az 1969—71. évekre szóló hároméves kutatási tervet. Az intézetek többsége hároméves munkájának értékelése során eredményes tudományos tevékenységről adhatott számot. Az intézetek hároméves terveiben meghatározott kutatási feladatokban fokozottabban tükröződik az a törekvés, hogy az intézetek kutatómunkájukkal minél eredményesebben szolgálják a társadalmi fejlődésből és a tudományág fejlődéséből fakadó igények kielégítését.

Az intézetek többségénél sikerült a tervezés során intézeti központi kutatási feladatokat kijelölni, amelyek jelentős kutatási kapacitást kötnek le, s emellett több intézetnél növekedett azoknak a külső szakembereknek a száma, akik bekapcsolódnak a tervfeladatok megoldásába.

Filozófiai Intézet

Az intézetben jelentős és sok irányú kutatómunka folyt a marxista társadalomelmélet fontos elemeinek kidolgozása érdekében. Folytatódott a társadalmi determináció szerkezetének kutatása, a kutatómunka kiterjedt a marxista történetfelfogás kialakulására, a társadalmi formák marxista elméletének kibontására. Eredményes kutatások folytak az elidegenedélmélet, a társa-

dalmi tudat formálódása, a személyiségelmélet általános alapjainak és különösen pszichológiai vonatkozásainak területén. Figyelemre méltó eredmények születtek a marxista általános etika kutatásában. Az intézeten belül számottevően megnőtt az esztétikai kutatások részaránya. Jelentős eredmények születtek a marxista esztétika alapkérdései és az ágazati esztétikák vonatkozásában. Kiszélesedett a tudományelméleti, ismeretelméleti és a logikai kutatások köre is.

A matematika filozófiai kérdéseinek tanulmányozása mellett figyelemre méltóak a kvantumfizikával kapcsolatos kutatások is. A társadalomelmélet, az etika, az esztétika, az ismeretelmélet, a logika, a dialektikus materializmus területén folyó munka szorosan összefonódott a polgári filozófia kritikájával.

Az intézetben 1968 folyamán kiéleződött egészségtelen állapot, különösen az év második felében, megbénította az intézet normális tevékenységét. 1969 januárjában az intézet vezetésében személyi változásra került sor.

Az intézet hároméves kutatási tervének kidolgozása folyamatban van. Kíváncsú, hogy a tervezés során előrelépjen az intézet a több kutatónak közös együttműködését igénylő kutatási feladatok kitűzése tekintetében. Az eltelt három év alatt az intézet munkatársainak tollából megjelent 9 monográfia, elkészült háromnak a kézírata, megjelent 165 tanulmány, elkészült 33 tanulmánynak a kézírata, megjelent továbbá 31 cikk.

Történettudományi Intézet

Az intézet 1968 végével lezárult hároméves terve a történettudomány azon általános és speciális feladatait, tematikai és módszertani problémáit tartalmazta, amelyek kapcsolódtak a szocialista tudat kialakításának meggyorsításához és ezzel összefüggésben a szocialista fejlődés segítéséhez. Ennek megfelelően az intézet feladata volt elsősorban az új összefoglaló magyar történet munkálatainak elindítása, továbbá az egyetemi tankönyvek 1849–1945-ig terjedő tárgyú kötetének elkészítése, és azon sajátos kutatási témák kidolgozása, amelyek részben közvetlenül, részben közvetve kapcsolódtak a fenti fő célkitűzéshez. Ha az eredeti tervhez képest a tízkötetes „Magyarország története” előkészítésében volt is bizonyos elmaradás, 1968 folyamán az előkészületi munkálatok gyors ütemben folytak, megtörtént az egyes kötetek szerkesztői és szerzői gárdájának kijelölése, és az egyes kötetek tematikájának kidolgozása. Eredményesen dolgozott az intézet az egyetemi tankönyv kézíratainak elkészítésében, a tervhez képest tapasztalható elmaradás döntő mértékben az intézeten kívüli okokra vezethető vissza. Az intézet hároméves tudományos tevékenysége az egyéni kutatások elmélyüléséről, tematikai és módszertani gazdagodásáról, jelentős új eredményekről tanúskodik. Az eltelt három esztendő a publikációk számszerűségét illetően is az intézet legtermékenyebb munkaperiódusai közé sorolható. (A három év alatt meg-

jelent 14 monográfia, elkészült 11-nek a kézirata, megjelent 6 kis monográfia, elkészült 6, megjelent 3 forráskiadvány és elkészült 1. Az intézeti munkatársak 157 tanulmányt, cikket publikáltak, és elkészült 90-nek a kézirata.) Megjelent a kétkötetes „Magyarország története” második bővített kiadása, és egy intézeti kollektíva elkészítette a „Magyarország története” idegen nyelvű kiadását.

Az intézet új hároméves terve központjában a tízkötetes „Magyarország története”-nek elkészítése áll, lényegében ez határozza meg a következő években az intézet egész tevékenységét. E nagy vállalkozás ösztönzést ad arra is, hogy az eddig eredményesen fejlődött gazdaság- és politikai történeti, továbbá munkásmozgalom-történeti kutatások továbbvitele mellett megkezdje az intézet az ideológia- és kultúrtörténet szisztematikus művelését is. A tízkötetes „Magyarország története” mellett a hároméves terv folyamán befejeződnek az egyetemi tankönyv 1945-ig terjedő tárgyú köteteinek munkálatai is. Az intézet tervbe vette a Magyar Tudományos Akadémia 150 éves történetének elkészítését is.

Régészeti Intézet

Az intézet hároméves tervét főbb feladataiban teljesítette. A „Magyarország régészeti topográfiájá”-nak első három kötete elkészült, és a tervezettnél hamarabb befejeződnek a negyedik kötet munkálatai. A „Magyarország régészete” összefoglaló munka részben külső okok miatt nem haladt olyan ütemben, ahogy azt a kitűzött határidők megkívánták. Jelentős eredménynek tekinthető a *Tabula Imperii Romani* L 34. lapjának megszerkesztése. Eredményes kutatások folytak a hunok, avarok, magyarok anyagi kultúrájának és etnikai kérdéseinek témakörében, a prae-román és a XII. századi magyarországi építészet, a középkori városok és települések területén. Az intézet eredményesen vett részt a dunakanyari leletmentő ásatásokban. Befejeződött a núbiai ásatások feldolgozása. Az intézet munkatársai 11 önálló kötetet és 45 tanulmányt publikáltak. Az intézet sok irányú kutatási tevékenységét tükröző új hároméves terv középpontjában továbbra is fő feladatként szerepel a „Magyarország régészeti topográfiája” (IV—VII. kötet), „Magyarország régészete” (II—III. kötet), valamint Magyarország római feliratainak kiadása.

Dunántúli Tudományos Intézet

Az intézetben, a kutatási feladatkörnek megfelelően, történettudományi, földrajztudományi és néprajzi témák kutatása folyt. Ebben a tervezési periódusban tett kísérletet — sikerrel — az intézet egy olyan komplex kutatási feladat megoldására, amelyben az intézet csaknem egész kollektívája részt vett (az észak-mecseki bányavidék és vonzási területe gazdaságának fejlesztési

lehetőségei). E téma vizsgálatának nemcsak tudományos, hanem gyakorlati jelentősége is van. Kiemelkedő eredmény született a kőszénbányászat történetének kutatásában is. Az intézet munkatársainak eredményei tükröződnek az elkészült tanulmányokban, cikkekben is. Az intézet munkatársai 141 ív tanulmányt tettek közzé a három év alatt és elkészült 75 ív tanulmány kézirata. Az elmúlt három év alatt az intézet munkájának szervezettsége és tervszerűsége jelentősen fejlődött.

Pszichológiai Intézet

Az intézetben az általános lélektan, fejlődéslélektan, neveléslélektan, orvosi lélektan, munkalélektan és szociálpszichológia területén folytak kutatások. A három év alatt legjelentősebb eredmények az általános lélektan és neveléslélektan területén születtek. Az intézet munkatársai a három év alatt megjelentettek 8 könyvet, 250 tanulmányt és cikket.

A korábbi évekhez viszonyított fejlődés és az elért részeredmények ellenére elsősorban a központi kutatási koncepció kialakulatlansága miatt nem fejlődött az intézet munkája a kívánt mértékben, és a hároméves kutatási tervben sem sikerült ebben a vonatkozásban lényegesen előrelépni.

A beszámolási időszakban az *akadémiai támogatással* folytatott kutatások területén az osztály átcsoportosításokat hajtott végre. 1969-től kezdődően több támogatott téma kutatásának folytatását az akadémiai intézetekben biztosította (valláskritikai kutatások, egyes pszichológiai, történettudományi, régészeti témák).

A bizottságok véleményezték az akadémiai támogatással folyó kutatások hároméves eredményeit és a következő időszakra szóló terveket. A támogatott tanszékek közül kiemelkedő eredmények születtek a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti tanszékén, eredményesek voltak az Országos Levéltárban, a Magyar Nemzeti Múzeumban, Szépművészeti Múzeumban, Iparművészeti Múzeumban, Országos Széchenyi Könyvtárban, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában támogatott történettudományi, régészeti és művészettörténeti témákban folyó kutatások.

Az osztály felügyelete alatt működő tudományos társaságok munkájáról

A *Magyar Történelmi Társulat* a beszámolási időszakban sok irányú tevékenységet fejtett ki. A zalaegerszegi vándorgyűlés megvitatta a helytörténetírás elvi, módszertani kérdéseit, az „Újabb vitairodalom a történet-szemlélet és nemzeti kérdés tárgyköréből” címmel rendezett ankét nagy visszhangot váltott ki. Vidéki rendezvényei közül kiemelkedett a Kecskeméten rendezett Molnár Erik-emlékülés és az ugyancsak Kecskeméten megtartott

IV. várostörténeti konferencia, amely az alföldi mezővárosi fejlődés kérdéseivel foglalkozott. Az igazgatóválasztmányi ülések keretében beszámoló hangzott el a IV. nemzetközi gazdaságtörténeti kongresszusról, illetőleg megvitaták a társulat alapszabályának módosítására vonatkozó javaslatokat. A tudományos előadássorozat keretében több értékes előadás hangzott el, a tanári tagozat folytatta hagyományos felolvasó üléseit. Részt vett a társulat a történelemtanárok nyári egyetemének szervezésében is.

A *Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat* rendezvényei közül a veszprémi vándorgyűlés emelkedik ki, amelynek régészeti és középkori településtörténeti tudományos programját hasznosan egészítették ki a vándorgyűléshez kapcsolódó kirándulások és kiállítások. A társulat szakosztályai rendszeres előadások, felolvasó ülések szervezésével segítették elő a legújabb kutatási eredmények megismerését. Az Éremtani Szakosztály „szervezeti önállósága” nehézségeket okoz a vezetőségnek a társulat egységes irányításában.

A *Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság* megtartotta tisztújító közgyűlését, új elnökséget, vezetőséget és számvizsgáló bizottságot választott. A társaság szekciói előadásokat, vitaüléseket szerveztek. A társaság vezetősége több ízben foglalkozott a XIX. nemzetközi pszichológiai kongresszuson való részvétel tartalmi és szervezeti előkészítésével.

Az osztály könyvkiadási tevékenységéről

Az Akadémiai Kiadónál az osztályhoz tartozó tudományterületeken 1968-ban 28 mű jelent meg 631,6 ív terjedelemben. A filozófia területén 53,8 ív (2 monográfia, 1 fordítás); a történettudomány területén 339,5 ív (10 monográfia, 5 feldolgozás, 1 tanulmánykötet); a régészet területén 85,4 ív (1 monográfia, 2 forrásközlés, 1 bibliográfia); a művészettörténet területén 23,3 ív (1 monográfia); a pedagógia területén 26,5 ív (1 tanulmánykötet); és a pszichológia területén 102,9 ív (1 monográfia, 2 tanulmány, ill. tanulmánykötet).

Az Akadémiai Kiadó által 1968 őszen várhatóan megjelentethetőnek minősített 10 mű (kb. 300 ív) közül 1968-ban egy sem jelent meg, ugyanakkor 1969 januárjában 302 ív terjedelemben 11 munka látott napvilágot.

A nemzetközi kapcsolatokról

Az osztályhoz tartozó tudományágak nemzetközi kapcsolatai a beszámolási időszakban tovább szélesedtek. Megalakult a Magyar–Szovjet Történész Vegyeshbizottság, és munkatervet fogadtak el a két ország történészei együttműködésének továbbfejlesztésére. Előkészítő tárgyalások folytak egy magyar–román történész vegyeshbizottság létrehozására is.

Az osztályhoz tartozó tudományágak területéről delegációk vettek részt a külföldön megrendezett kongresszusokon, konferenciákon. Ezek közül kiemelkedik a bécsi nemzetközi filozófiai kongresszus, a bloomingtoni nemzetközi gazdaságtörténeti kongresszus, az amszterdami nemzetközi alkalmazott pszichológiai kongresszus és a bécsi nemzetközi történészkonferencia. A magyar küldöttek előadásokkal, korreferátumokkal eredményesen szerepeltek a nemzetközi rendezvényeken.

A nemzetközi tudományos együttműködés elmélyítését szolgálta a Budapesten megrendezett neveléstörténeti munkaértekezlet, a francia—magyar gazdaságtörténeti kollokvium és a pécsi magyar—osztrák történész-találkozó.

A beszámolási időszakban folytatódtak, illetőleg megkezdődtek azoknak a nemzetközi, illetőleg külföldi tudósok részvételével szervezendő tudományos tanácskozásoknak előkészületei, amelyekre 1969-ben kerül sor (nemzetközi művészettörténeti kongresszus, a Régészeti Unió Állandó Tanácsának múlt évről elmaradt ülése, a Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából szervezett nemzetközi történészkonferencia, továbbá a történelem-oktatás módszertani kérdéseivel foglalkozó munkaértekezlet).

1968-ban az Akadémia költségén vagy az Akadémia támogatásával az osztályhoz tartozó tudományterületekről tanulmányutakra, tudományos tanácskozásokra, előadások tartására 141 kiutazás történt.

Mátrai László akadémikus osztálytitkár az Osztályvezetőség beszámolóját az alábbiakkal egészítette ki:

Mint minden akadémiai közgyűlés, úgy a vele együtt megtartott osztály-beszámolók is — akarva nem-akarva — tudománytörténeti dokumentumok: bennük több-kevesebb hűséggel úgy tükröződik a magyar tudomány egy esztendei fejlődése, hogy forrásául fognak szolgálni a jövő tudománytörténetisének. Persze egy esztendő nem nagy idő a tudomány fejlődésében: nagy felfedezések, magisztrális alkotások nem minden esztendőben születnek; ha pedig születnek, akkor nem abban az évben születtek valójában, hanem hosszú esztendők, esetleg évtizedek munkájaként jöttek létre. Ha nem ezzel a tárgyilagos szemmel nézünk tudományos diszciplínáink fejlődésére, egykönnyen irracionális, babonás elemeket engedünk behatolni szemléletünkbe. Pl. különleges bűverőt tulajdoníthatnánk az 1543-as esztendőnek, amikor „egyszerre” történt három olyan valóban sorsdöntő tudománytörténeti esemény, mint Kopernikus asztronómiájának, Vesalius anatómiájának és Ramus logikájának megjelenése, (mindhárom forradalmi jelentőségű a maga területén). A nagy tudományos eredmények „kihordási ideje” nem az egy esztendő, bármennyire is megkönnyítené ez a hivatali és pénzügyi beszámolásra kötelezettek munkáját . . .

Amit tehát tennünk lehet és tennünk kell — mindazoknak, akik kötelesek vagyunk a tudományok fejlődésén hivatalból és hivatásból fáradozni —

az az, hogy a születendő eredmények előjeleiről és az előmozdításukra tett segítő munkákról, annak néhány hasznosítható gyakorlati vagy elméleti tanulságáról számoljunk be itt és most.

Írásban szétküldtük az Osztályhoz tartozó szakmák ez idei életére vonatkozó adatokat és az Osztályvezetőségnek ezekkel kapcsolatos értékelő állásfoglalását. Ez az értékelés talán szigorúbb az „országos átlagnál”, de ne feledjük el, hogy ez egyben önkritika is; mi sem lett volna könnyebb, mint — egy egészen más tudományetikai pozícióból — a reálisnál többre értékelve az eredményeket — hamisan túlbecsülni egyben az Osztályvezetőség irányító munkáját is.

Feltételezve az írásbeli beszámoló ismeretét, mindössze három kérdéssel kívánnék azon túlmenően — persze igen röviden — foglalkozni. Mindháromban közös vonás a társadalomtudományi eredmények értékelése és ezzel kapcsolatban e tudományoknak sajátos természete.

Elsőként emliteném új beszámolási és tervezési rendszerünk tapasztalatait. Új rendszerünk bizottságaink legtöbbje számára lehetővé tette a tudományáguk területén folyó tudományos tevékenység döntő többségének kellő áttekintését. Ezen túlmenően: azokban az esetekben, amikor a kijelölt opponensek a jól értékelhető beszámoló és terv birtokában részletes elemzést is végeztek, jelentős segítséget tudtak nyújtani a kutatóhelyek vezetőinek további munkájukhoz.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy tervezési és beszámoltatási rendszerünkben még mindig igen sok a formális elem, és a beszámolók, tervek felülbírálata során igen sok szakember munkáját és idejét veszi igénybe, és e tevékenység nincs arányban az irányítás szempontjából levont, hasznosítható következtetésekkel.

Véleményünk szerint ennek oka abban keresendő, hogy a tudományág fejlődése szempontjából jelentős és jelentéktelen kutatási témák, illetőleg az ezekben elért eredmények egyszerre és egymás mellett jelentkeznek, nem egy tudományágban olyan mennyiségben, hogy ez nagyon megnehezíti az érdemi állásfoglalást. A társadalomtudományi tanszékeken folyó kutatások jellege legtöbb tanszék esetében nem teszi lehetővé a témacsoport szerinti tervezést, mert a tanszéken folyó sok irányú részkutatást vagy egy olyan általános témacsoport elnevezésben oldja fel, ami semmitmondó a kutatás irányára és várható eredményeire vonatkozóan, vagy pedig a résztémákat témacsoport-rangra emeli fel, teljesen szükségtelenül (és szintén megtévesztő módon).

Az a kérdés, hogyan fejlesszük tovább tervezésünk és beszámoltatásunk rendszerét.

Nem látszik szükségesnek sem a kutatóintézetek, sem az egyetemi tanszékek vonatkozásában a tudományos tevékenységet csaknem egészében átfogó kutatási terv magasabb szintű felülvizsgálata. Megítélésünk szerint hatékonyabb lenne az irányítás és ellenőrzés, ha mind az akadémiai intézetekben,

mind az egyetemi tanszékeken folyó kutatások vonatkozásában a legfontosabb kutatási feladatokra korlátozódnék és teljes egészében rábízna az intézet, ill. a tanszék vezetőjére az e kategóriába *nem* sorolható tudományos munka irányítását és ellenőrzését. (Ez a jelenlegi gyakorlaton tartalmilag nem változtatna, hiszen az esetek nagy többségében lényegében így is ez történik, azzal a megszorítással, hogy a részletfeladatok felsorolása eltereli a figyelmet a fő kérdésekről.)

A tervezéssel kapcsolatban egyre világosabbá válik, hogy az olyan kutatóintézet, amely nem képes azon az állapoton túllépni, hogy kutatási feladata több, minőségileg más legyen, mint az ott dolgozó munkatársak egyéni terveinek egyszerű összegezése vagy összeszerkesztése, létének szükségességét kérdőjelezi meg.

Jelen kibővített Osztályülésünk résztvevői előtt ismereteseek (tegnap az elnökségi beszámolóban is hallhattunk róluk) azok a munkálatok, amelyek tudományos életünk helyzetének felmérésére, egész tudományirányítási rendszerünk reformjának előkészítésére vonatkoznak. Reméljük, hogy e munkálatok során a fő kérdések között olyan kérdések is tisztázódnak, mint a társadalomtudományi kutatás tervezésének speciális követelményei, nyomatékos tekintettel azokra a speciális társadalmi, politikai, módszertani (egyszóval: értékrendi) sajátosságokra, melyek e tudományokat jellemzik s amelyekről való megfeleledkezés technokratikus, practicista torzulásokat okozhat az országos és helyi tervezésben egyaránt.

Nem szükséges példákat felhozni ennek az összefüggésnek és ennek a veszélynek az érzékeltetésére. Csupán utalok itt arra, hogy a magyar pedagógiai tudomány helyzetében mekkora nehézségeket okozott évekkel, évtizedekkel ezelőtt az a fajta practicista állásfoglalás, amely a közvetlenül elérhető gyakorlati eredmények mellett elhanyagolta a közvetlen haszonnal nem járó elméleti pedagógiai kutatásokat, s ennek a practicizmusnak a tudományos — még inkább a gyakorlati — kárát csak évek, évtizedek múlva érzi meg közéletünk, egész társadalmunk.

A társadalomtudományi kutatások specifikumának ez a kérdése szervesen vezet át *második* közérdekű problémánkhoz, melyet röviden érinteni szeretnék: e tudományok ideológiai-politikai vonatkozásainak és metodológiai nehézségeinek a kérdéséhez. Az a „kvantifikálhatatlanság”, mely a bizonyítás, a metodológia felől nézve valóságos csapást jelent a társadalomtudományokra — ugyanez a kérdés tartalmi, érdemi oldaláról nézve e tudományok legnagyobb rangját, méltóságát, emberi jelentőségét fejezi ki, hiszen — legalábbis a marxizmusban tájékozottak számára — a témák olyan magas fokú komplexitását jelzi, ahová a legmodernebb kvantifikációs módszerekkel sem tudunk még igen hosszú ideig eljutni. A tényleges távolság, mely pl. a Vénusz-rakéta pályájának hallatlan bonyolultságát a Vénusz-rakéta pályáját kiszámító emberi tevékenység sokkalta hallatlanabb bonyolultságától elválasztja:

még igen sokáig meg fogja értetni az értőkkel, hogy miben áll a társadalomtudományi kutatások voltaképpen eszmei rangja és gyakorlati jelentősége.

Persze nem akármilyen világnézeti (s így metodológiai) pozíciójú társadalomkutatásról van szó, hanem arról a marxista—leninista tudományosságról, amelynek lényegéhez tartozik a természeti és emberi világnak eleve komplex egységként való felfogása. Ezért van döntő jelentősége a mi társadalomtudományainkban a „közrendészetileg” szabad, de módszertanilag roppant szigorú vitáknak: ti. mód nyíljék annak megmutatására, hogy melyik nézet tudja maga mellett felvonultatni az *egész* emberiség történetéből merített *komplex* összefüggések *nagyobb* és *mélyebb* (tehát adekvátabb) bizonyító tényeit. A dogmatizmus azért nem engedhető meg e vitákban, mert szűkíti a bizonyítékok területét, a revizionizmus pedig azért, mert csökkenti a bizonyítékok mélységét, bizonyító erejét.

Végül pedig — *harmadik* kérdésként — hadd utaljak azokra a tapasztalatokra, melyekre az ez idén lezajlott minősítési munkák során tehetünk szert (ami, természetesen, szintén összefügg a tudományos munka értékelésének kérdésével). Bár a személyi minősítés csak négy intézetünkben fejeződött eddig be, és a vezetők minősítése még sehol sem történt meg — néhány értékes, közérdekű következtetést máris levonhatunk. Az egyik az, hogy az új minősítési rendszer nagyobb nyíltsága és őszintesége jól összehangzik a párt- és állami irányítás ama törekvésével, hogy a nyíltság és őszinteség szelleme hassa át a minősítés munkáját, hogy mind az értékelő, mind az értékelt, a ténylegesen elvégzett munka és a valóban megmutatkozott tehetség objektív adatai alapján alkossanak véleményt. Persze ma még távol vagyunk attól az idilli (vagy inkább utópisztikus) állapottól, hogy minden lusta vagy tehetségtelen ember belássa saját lustaságát vagy tehetségtelenségét — de az máris igen nagy lépés előre, hogy említett intézeteink dolgozói közül mindössze hárman emeltek kifogást minősítésük ellen; és ezek közül is kettő csupán részletkérdésekben kért korrekciót, s mindössze egy akadt, aki teljes egészében helytelennek találta az önmagára vonatkozó osztályvezetői minősítést.

Egyik intézetünk — a Történettudományi Intézet — arra is igen szép példát szolgáltatott, hogy a minősítési munka (ha a dolgozók emberi problémáit is kutatja a jó vagy rossz teljesítmények mögött) fontos és általánosabb érdekű problémákra is rátapinthat és figyelmeztetheti a tudományok irányítóit. Idézem: „Egyesek tudományos előrehaladásában tapasztalhatók egyenetlenségek, amelyek olykor szubjektív okokból fakadnak. Kétségtelen, hogy vannak színvonalbeli, felkészültségbeli, tehetségbeli különbségek az Intézet munkatársai között. Ugyanakkor azonban a problémák elég jelentős részét a szétforgácsolódás, az alacsony fizetések miatt külön pénzkeresetre való törekvés okozza.”

Nem általánosítható az itt megfogalmazott nehézség. A példát csak

azért hoztam fel, mert a személyi minősítés mögött valóban ki lehet tapintani az emberi relációkat, érzéklni lehet azokat a szálakat, amelyekkel a tudományos dolgozók egész társadalmunkhoz fűződnek, amelyek őket érdekeltté teszik abban, hogy a mi építő munkánkban milyen intenzitással, milyen eredménnyel és nem utolsó sorban milyen szubjektív érzésekkel, milyen megelégedettséggel vegyenek részt. Vagyis: a minősítő munka nagymértékben pszichológiai, szociológiai munka is, ha a szónak jó értelmében fogjuk fel.

Tisztelt Osztályülés !

Ezt a néhány rövid megjegyzést kívántam hozzáfűzni az Osztályvezetőség írásbeli beszámolójához, bízva abban, hogy rövidségük nem ment világosságuk rovására. A tudománytörténeti pillanat, melyben az idei közgyűlés beszámol (a szónak mind nemzetközi, mind hazai értelmében) igen jelentős, hiszen egy tudományos-technikai forradalom kellős közepében és Akadémiánk reformja előtt vagyunk. Nagy mértékben függ tőlünk, a társadalomtudomány különböző műhelyeiben dolgozóktól is, hogy társadalom és tudomány mekkorát fog tudni előrelépni az egyetemes és nemzeti történet előttünk álló éveiben és évtizedeiben. Kérem, hogy szíves észrevételeikkel támogassák tudomány és társadalom közös ügyét.

AZ OSZTÁLYÜLÉS VITÁJA

Az elhangzott beszámolót vita követte. A vitában felszólaltak: Ádám György a Pszichológiai Bizottság elnökhelyettese, a biológiai tudományok doktora, Bartha Lajos a Pszichológiai Intézet igazgatója, a pszichológiai tudományok kandidátusa, Castiglione László a Régészeti Intézet igazgatóhelyettese, a történelemtudomány kandidátusa, Elek Tibor a Filozófiai Bizottság titkára, a filozófiai tudományok kandidátusa, Elekes Lajos az MTA levelező tagja, Földes Éva a Pedagógiai Bizottság elnöke, a neveléstudományok doktora, Gerbner Mátyás a Pszichológiai Intézet igazgatóhelyettese, az orvostudományok kandidátusa, Granasztói Pál a Művészettörténeti Bizottság tagja, a műszaki tudományok doktora, Pataki Ferenc a Pszichológiai Intézet csoportvezetője, a pedagógiai tudományok kandidátusa, Szigeti József az MTA levelező tagja, Tőkei Ferenc a Filozófiai Intézet igazgatója, az irodalomtudományok doktora és Vaszkó Mihály a Pszichológiai Intézet osztályvezetője.

Castiglione László felszólalásában a tudományos tervezés és beszámolás tapasztalatairól szólt. Helyesnek tartotta, hogy a tervezés és főleg a beszámolás rendszerének jövőbeli módosítása során arra gondol az Osztályvezetőség, hogy elsősorban a középponti fontosságú feladatokat és témákat kell

mind az írásos formában, mind pedig a viták során előtérbe állítani. A mostani tervezésben is, de különösen a beszámolókbán is kettős nyomás nehezedett a különféle szervekre. Egy bizonyos fokig kimondatlanul felülről és egy alulról jövő nyomás, amely ezeket a beszámolókat egy ilyen kvantitatív és őserdő-szerűen kiismerhetetlen, zsúfolt felsorolásokká tette vagy legalább efelé kényszerítette. A felülről jövő nyomás kimondatlan, mert voltaképpen már régóta nem ez a cél, mégis csak ilyen — egyfajta — mennyiségi szemléletet, az eredmények minél bővebb felsorolását érezte minden intézmény szükségesnek ahhoz, hogy tevékenységét a felettes hatóságok eléggé kiterjedtnek és komolyan lássák. Ezért az intézetek sokszor igyekeztek felsorolásaikkal, szövegeik hosszúságával valóban fontos munkáikat így forma szerint is fontosnak feltüntetni. Ezzel együtt jelentkezik az alulról jövő nyomás, ti. az egyes intézeti osztályok, illetőleg kutatók részéről. Ez teljesen érthető emberi dolog. Mindenki szereti azt, ha saját maga tevékenysége lehetőleg minél részletesebben bekerül az ilyenfajta tervekbe és beszámolókbá. Bármilyen komolyan törekedjék is a beszámolónak és a terveknek a szerkesztője arra, hogy az eszmei egység és a fő feladatok hangsúlyozása történjék meg, nagyon nehéz elzárkózni e kettős nyomás hatása alól.

Az Osztályvezetőség beszámoltatási tevékenységének továbbfejlesztését jelenthetné és a felülvizsgálatot tudományosan elemzőbbé tenné, ha az Osztályvezetőség az amúgy is hosszú éveken, sőt évtizedeken át folyamatosan haladó munkák közül minden esztendőben egyet vagy kettőt külön kiemelve, előre megjelölné azt, hogy melyekkel akar részletesebben foglalkozni. Ez módot nyújtana arra, hogy a beszámolók jobban elmélyedjenek ezekben a kérdésekben, az opponensek, esetleg az osztályvezetőség tagjai ne csak pusztán a jelentést vegyék kézbe, hanem esetleg az ahhoz tartozó segédanyagokat is, sőt magukat a megjelent munkákat is.

Felszólalásának második részében hangsúlyozta, hogy igen fontos helyesen értelmezni azt a tudánypolitikai törekvést, amely a kutatásoktól világszínvonalat igényel. Nálunk nagyobb országok is kénytelenek kiválasztani a nagyobb befektetést igénylő kutatási feladatok közül a számukra legelőnyösebbeket. E törekvés mechanikus érvényesülése a műszaki-, természet-tudományi kutatások és a társadalomtudományi kutatások területén igen nagy veszélyeket rejt magában. Amennyire nyilvánvaló, hogy a természet- és technikai tudományok esetében egy kis országnak igen-igen meg kell fontolnia azt, hogy erőivel takarékoskodva milyen célokra költ nagyobb összegeket, milyen kutatásokból születnek olyan új eredmények, amelyek világszínvonalon állnak. Itt még a legapróbb részletkérdés kutatása is igen súlyos összegekbe és beruházásokba kerül. Nem így áll ez a társadalmi- és történeti tudományokra. Ezeknek jórésze olyan — még ha a modern és bizonyos fokig technicizált eljárások bevezetését is hozzászámítjuk —, hogy úgyszólván csak koponyák kellenek a kutatáshoz, és nagyon kevés az, amit ehhez még beruházásként

hozzá kell tenni az eredmények eléréséhez, amelyek viszont így is világszínvonalat érhetnek el. Erre nagyon sok példa van a magyar tudomány és a nemzetközi tudomány történetében is. A történeti tudományokban nagyon gyakran a legkisebb országok is érnek el egészen kimagasló eredményeket. Ma pedig még a laikus is tudja, hogy a természettudományokban és a technikában ma már szinte csak a legnagyobb hatalmak és a leggazdagabb országok tudnak átütő sikereket elérni.

Ez a gazdasági szempont azonban még nem elegendő. Van egy másik szempont is, amely a másik oldalról egyenesen megköveteli azt, hogy a kutatások kiválasztásának ezt a módját semmi esetre sem szabad a társadalom- és történeti tudományokban mechanikusan alkalmazni. Ez pedig az, hogy ezek a tudományok ma még világtörténelmi okokból többnyire nemzeti tudományok abban az értelemben, hogy olyan kérdéseket kutatnak és olyan forrásokkal dolgoznak, amelyek az emberiség fejlődésének adott helyzetében csak egy országon belül, egy nemzeti kultúra keretén belül közelíthetők meg optimálisan és azokkal más népek és országok többnyire egyáltalán nem is foglalkoznak. Ha tehát ezeket valamiféle elvi vagy gazdasági okokból kihagyják a kutatatandó témák köréből vagy — ami gyakorlatilag szinte ugyanazt jelenti — támogatásukat a minimumra, vagy a zéróra redukálják, akkor igen súlyos felelősség hárul az illető ország tudományára és annak tudománypolitikájára, mert jóvátehetetlen hibák és hiányosságok keletkezhetnek. De az is magától értetődő, hogy a történeti és társadalomtudományi kutatásoknak ki kell terjedni bizonyos vonatkozásokban egyetemes történeti és társadalomtudományi kérdésekre is. Az olyan bürokratikus szemléletet, amely kizárólag az ország kutatásain belül akarná kijelölni a társadalom- és történeti kutatások számára a kutatási területet, könnyen nevetségessé lehetne tenni. Hiszen nehéz lenne azt állítani, hogy Shakespeare kutatása kizárólag a brit szigetország tudósainak ügye kell hogy legyen és lehet. Egy ilyenfajta bürokratikus szemlélet alapján talán még Marxot, Engelst és Lenint is el lehetne marasztalni, hogy olyan kérdésekkel foglalkoztak, amelyek messze túlnőttek mind a múltban, mind a jövőben azokon a határokon, amelyeket esetleg egy adott történelmi szituációban egy olyanfajta bürokrata szabna meg, aki ezt az elvet ilyen szigorúan érvényesíti. Vagy mit tudnánk ma az emberiség múltjáról egyáltalán, ha mondjuk, az emberré válás folyamatának vagy az emberiség legnagyobb időt kitevő őstörténetének, vagy a klasszikus kultúrák kérdéseinek,

azoknak a kultúráknak a kérdéseit, amelyeknek ma egyáltalán nincs is nemzeti utódjuk, amelyek tehát végeredményben önmagukban kihaltak tekinthetők, de az egész emberiség történetébe és kultúrájába olvadtak bele, — a kutatását senki sem vállalta volna azon az alapon, hogy az nem saját országának területére esik, vagy nem saját népe nemzeti múltjához tartozik.

Nyilvánvaló, hogyha egyszer gazdasági kényszerítő okok nem szólnak amellett, hogy szigorú válogatást alkalmazzunk a történeti és társadalom-

tudományok tematikájában — és nem igen szólhatnak amellett, mert hiszen egyetlen egy olyan természettudományos vagy technikai kutatás, amely megtakarítható azért, mert nem reális, országos viszonylatban ennek a költségei önmagukban az összes társadalmi és történeti tudományok nagy fellendülését tehetnék lehetővé — akkor állítsuk előtérbe az eszmei szempontokat. Ezek pedig feltétlenül amellett szólnak, hogy amennyire fontos, hogy okosan gazdálkodjunk szellemi erőinkkel, annyira nem szabad korlátozni mindannak a kutatásnak a lehetőségét, ahol megvan a megfelelő szellemi kapacitás és lehetőség ezeknek minél szélesebb körű kiterjesztésére.

Ádám György hozzászólásában két megjegyzést fűzött a beszámolási és tervezési rendszer problémájához a Pszichológiai Bizottság részéről. Véleménye szerint ez az új, nagyobb időszakra kiterjedő beszámolási és tervezési rendszer be fog válni, és a Pszichológiai Bizottság területén már be is vált. Ez az új tervezési rendszer már egy új összetételű Pszichológiai Bizottsággal találkozott. Ez a bizottság, amely nemcsak kimondottan főfoglalkozású pszichológusokat, hanem a határterületeken dolgozó szakembereket is magában foglalja, összetételénél fogva biztosíték arra, hogy szélesebb látókörben tudja a befutó termést értékelni. A probléma ma abban rejlik, hogy pillanatnyilag a bizottság hatáskörébe tartozó intézmények s ennek folytán a tematikák elég szűk spektrumot ölelnek fel. Más akadémiai osztályok — az orvosi és a biológiai osztály — égisze alatt is folynak olyan kutatások, amelyek experimentális pszichológiai igényűek. A jövőben bizottságunknak törekednie kell — s erre már történtek kezdeményezések —, hogy átfogja az egész pszichológia területét, mindazokat a munkákat, amelyek adminisztratív okokból esetleg nem a II. Osztályhoz tartoznak.

Egyetértve azzal, hogy a II. Osztály látókörébe, programjába olyan tudományos problémák tartoznak, amelyek nehezen kvantifikálhatók, rámutatott arra, hogy a pszichológiának a II. Osztályhoz való kerülésével bizonyos mértékig megváltozott a helyzet, mert a kísérleti pszichológiában — amely egyben társadalom- és természettudomány is — a tervezésnél és a beszámolásnál egyre inkább meg kell követelnünk a legszigorúbb metodikai korszerűséget — és ami ezzel együtt jár — az igen egzakt kvantitatív analízist. Egy ilyen kvantitatív igény a II. Osztály egyéb vonatkozásában valószínűleg megtermékenyítőleg fog hatni.

Földes Éva felszólalásában két fontos tudománypolitikai, tudomány-szervezési problémára utalt az elnökségi beszámoló és az osztályvezetőségi beszámoló alapján: az Akadémia tervezett átszervezésére. Ehhez kapcsolódóan felhívta a figyelmet arra, hogy ez a hasznos és jó törekvés számos mellékterméket produkál már most is. Különböző akadémiai funkciókban szerzett, több mint 15 éves tapasztalatára is utalva ismertette, hogy a Pedagógiai Bizottság és albizottságainak tevékenysége az utolsó másfél évben még élénk volt. Egészen a legutóbbi, április 28-i ülésig, amikor is a bizottság ülésén 16

bizottsági tagból ötven voltak jelen. Ez önmagában még véletlen is lehetne, és nem különösen figyelemre méltó jelenség, ha nem esne össze azzal az ellenpropagandával, ami az utóbbi hetekben az Akadémia tevékenysége körül folyik, és elkerülhetetlenül a bizottsági munkában is tükröződik. Akik ebben a vonatkozásban Ajtai elvtárs parlamenti felszólalására hivatkoznak, azok tegnap hallhatták Ajtai elvtársnak ebben a kérdésben elfoglalt igen pozitív álláspontját. Ami azonban közben egyes középszinteken történik, az Akadémia egyes intézkedéseinek, rendezvényeinek a lejáratása, olyan károkat okoz — nemcsak a Pedagógiai Bizottság munkájában —, amit igen nehéz lesz azután helyrehozni. Ennek csak egyik tünete és talán nem is legtipikusabb tünete volt az, hogy a bizottság tagjai, amikor két elfoglaltság között kellett választaniuk — a másikat választották.

Ehhez szorosan kapcsolódik egy másik probléma is, aminek gyökerei sokkal messzebbre nyúlnak vissza, amiről sokat beszélünk, s aminek érdekében igen keveset teszünk. Ez a társadalmi munka értékelése, megbecsülése. Itt is sajátos helyzetben vagyunk, mert ami a Pedagógiai Bizottság és általában a pedagógusok körében folyik, az a tiszta társadalmi munka, hiszen a pedagógus az óráját semmilyen esetben sem hagyhatja el, tehát minden más munkáját csak kutató szabadideje terhére végezheti. Miután semmiféle szervezett kutató intézményünk nincs, nyilvánvalóan mindent társadalmi munkában kell végeznünk, ami az akadémiai bizottsági munkával is összefügg.

Ha tulajdonképpen ezt a kérdést teljes egészében s most már a pedagógia és az Akadémia határain is túltekintve nézzük, egy egész generáció problémájáról van szó, akiket a mai középkorúakként vagy középkáderekként foglalkoztatnánk össze, s akiknek száma különböző okokból 1956-ban erősen megfogyatkozott. Ez azt jelenti, hogy azoknak megterhelése, akik a porondon maradtak megsokszorozódott. Igen sok feladattal terheltük, terheljük őket anélkül, hogy azután ezeknek a feladatoknak a teljesítése megfelelő méltánylást nyerne. Amikor itt társadalmi munkáról beszélek, természetesen nemcsak a díjazatlan társadalmi munkáról, hanem olyan funkciókról is beszélek, amelyek gyakorlatilag társadalmi funkciók, és bizonyos mértékben a tudományos munkával szembeállítottan jelentkeznek.

Sokan ezek közül a szakemberek közül jelentkeztek időközben aspirantúrára. Amikor javasoljuk felvételüket, mindig feltettük a kérdést, hogy az illető intézmény, ahol nagyon fontos funkciót töltenek be, biztosítja-e továbbtanulásukat. Ennek lehetőségére az ígéretet mindenkor megkapták, akár aspiránsokról, akár magasabb funkciókban lévőkről van szó. Mégis, amikor rákerült a sor, mindig fontosabbak voltak a gyakorlati problémák és feladatok, amelyek tudományos előrehaladásukat kisebb vagy nagyobb mértékben akadályozták. Belőlük kerülnek ki ma is zömében a bizottságok tagjai, s ők azok, akikre mind több terhet rovatunk most is, minden vonatkozásban, anélkül, hogy garantálni tudnánk azt, hogy amikor számonkérésre kerül sor,

egyenrangú eredményként tudjuk odatenni a társadalmi munkát a tudományos előrehaladással. Társadalmi gyakorlatunk az, hogy mind kevesebb embert marasztalnak el azért, mert nem végez társadalmi munkát. Az elmarasztalás inkább abból származik, amikor ezek érthetően okkal a tudományos munkában lemaradnak.

Mindezek olyan problémák, amely nemcsak az Akadémia reformjával, hanem az Akadémia egész munkájával, az egyes bizottságok munkájával kapcsolatban napról napra felmerülnek.

Befejezésül utalt arra, hogy a társadalmi munka szervezésénél figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy a pedagógus kutatók viszonylag nincsenek jó anyagi helyzetben. Igen fontos az erkölcsi megbecsülés mellett az anyagi megbecsülés is. Ezzel összefüggésben kifogásolta, hogy az idei akadémiai díjak között a II. Osztályhoz tartozó hat társadalomtudomány képviselői közül senki sem szerepelt.

Tőkei Ferenc felszólalása elején kiegészítette az Osztályvezetőség jelentését. Ismertette, hogy a jelentés elkészítése óta a Filozófiai Intézet terve elkészült, azt a Filozófiai Bizottság megvitatta, a II. Osztály vezetősége felülvizsgálta. Az Intézet kutatási tervéről szólva kiemelte, hogy a terv kidolgozása során sikerült a mai politikai, ideológiai, gazdasági, társadalmi élet eleven problémáira leginkább választ adni, hivatott témákat kollektív feladatként állítani az Intézet elé, támaszkodva a kutatók kezdeményezésére. A kollektív témák mellett igen fontos egyéni témák is vannak, amelyekhez társ egyelőre nem jelentkezett.

A filozófiai kutatómunka abban az értelemben kíván a gyakorlati feladatok felé fordulni, hogy a napjainkban felvetődő, a párt és a kormány politikájával kapcsolatos, legmaibb problémákra kísérel meg választ adni. A filozófiai oktatás számára is szeretnénk segítséget nyújtani, lévén az oktatás olyan terület, ahol napról napra találkoznak a teória és a legmaibb, legújabb — sokszor nem új, csak újnak vélt — gondolatok, problémák. Bizonyos értelemben a gyakorlattal való találkozás legfontosabb, legizgalmasabb és legtermékenyebb területe az oktatás.

Felszólalásának további részében a társadalomtudományok Akadémián belüli helyéről, megbecsüléséről beszélt. A közelmúltban szerzett külföldi tapasztalatai alapján a szomszéd országokban éppen úgy, mint bárhol a világon a vezető embereket, teoretikusokat, politikusokat, tudományirányítókat viszonylag kevésbé érdekli az, hogy a magyar természettudományok és műszaki tudományok mit produkálnak. De az, hogy a magyar társadalomtudományok mit produkálnak, az egyetemes érdeklődésre talál mindenütt a világon. E területeken még annak is jelentősége van, ami — ha szigorúan megnézzük — közepes teljesítmény. Jelentősége van azért, mert egész tudományosságunknak valami szerves összefoglaló része, különösen természetesen az ideológiai, politikai és társadalomtudomány. Megítélése szerint az Akadémia átszervezése óta mintha

formális lenne az I. és a II. Osztály szerepe, jelentősége az Akadémián. Helyes volt a természettudományokat, a műszaki tudományokat felfejleszteni. De mivel reform előtt áll ismét az Akadémia, talán nem haszontalan meggondolni, visszaállítani a régi Akadémiának azt a vonását — természetesen egészen más töltéssel és tartalommal — hogy a társadalomtudományok mintegy fémjelezzék az Akadémia tevékenységének egészét. Az új gazdasági mechanizmus megindulásának viszonyai közepette a tudományok fejlődésére ennek olyan hatása is lesz egészen biztosan, hogy egész sereg természettudományos és műszaki kutatás az ipar hatáskörébe kerül. Itt az idő, hogy a társadalomtudományok mintegy domináljanak, legalábbis megbecsültség dolgában az Akadémián.

Elekes Lajos kapcsolódva Tőkei Ferenc felszólalásához, egyetértve azzal, hogy a társadalomtudományok a jelenleginél jóval nagyobb megbecsülést kapjanak az Akadémián, nem tartja helyesnek és lehetségesnek az Akadémián belül olyan helyzet kialakítását, amely a régi Akadémiához hasonlóan az I. és II. osztályban foglalt tudományok túlsúlyát biztosítaná. A társadalomtudományok megbecsülése azzal a kérdéskörrel függ össze, amelyet Mátrai László osztálytitkár világosan exponált, hogy felső szinten tudánypolitikai irányításunk hogyan fogja fel a tudományt, a tudományt általában és benne a társadalomtudományokat, a társadalomtudományi eredmények által formált közgondolkodás jövődöbéli szerepét. Nekünk olyan politikát kell kialakítanunk. — hangsúlyozta —, amely a szocialista gondolkodást közvetlenül előmozdítja, s ennek alapján, ennek érdekében feltétel nélkül szorgalmazni kell a társadalomtudományok sokkal jelenesebb arányú, mértékű támogatását. Ebben a támogatásban elsősorban a marxista—leninista szemléletű, módszerű kutatásoknak és maguknak a marxista—leninista módszereknek a fejlesztését, támogatását, propagálását kell részesíteni, úgy azonban, hogy ez a jelen körülmények között csupán egy hegemon szerep kialakítására s annak biztosítására vonatkozhat és nem jelentheti egyéb, ma még meglevő, nem egyértelműen marxista vagy nem is marxista kutatási irányok, törekvések teljes lefojtását, elhanyagolását, ha csak azok nem kifejezetten károsak.

Felszólalásának további részében az eszmei tisztázódást szolgáló viták problémájához kapcsolódott. Vitáink ez idő szerint nincsenek azon a színvonalon, amelyet egyrészt országunk fejlődése és még inkább fejlődési tendenciája, másrészt pedig a szóban forgó tudományok fejlettségi színvonala egyfelől megkövetel, másfelől lehetővé tesz. Ha nem így van, akkor annak valamiféle oka kell hogy legyen, és ezt az okot kellene az eddiginél mélyebbre ható módszerekkel kideríteni, s ha megtaláljuk, akkor kijavítani. Igaz, hogy e viták praxisa bizonyos értelemben új dolog nálunk, legalábbis hazai vonatkozásainkban. Bizonyos, hogy múltbeli és régmúltbeli hágyatékok nehezítik egy valóságos tudományos vitaléggör kialakulását. De az visz előre bennünket, ha azt vizsgáljuk: mi magunk mit teszünk és mit nem teszünk az egészséges vitaléggör kialakítása érdekében.

Osztálytitkárunk utalt az eredményes viták metodológiai követelményére, tehát arra, hogy ezekben a vitákban s mint általában munkásságunkban érvényesíteniünk kellene egyfajta igen szigorú metodikai következetességet. Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy ez nem mindig érvényesül. Többször előfordulnak kitűnő szakemberek különböző írásaiban pongyola megfogalmazások, amelyekből az általuk szándékoltnak homlokegyenest az ellenkezőjét lehet kiolvasni, s ennek a félreérthető vagy félremagyarázható fogalmazásnak a következtében olykor folyóirataink mérföldes vitákat közölnek, amelyeknek az égvilágon semmiféle eredménye nincs. Törekednünk kellene tehát arra, hogy értelmes kérdésekről vitatkozhassunk. Továbbá törekedni kellene arra, hogy értelmesen vitatkozzunk, tehát olyan szabatos fogalmazásban, olyan ténybeli alátámasztással, ami a viták tudományos rangját metodikai oldalról biztosítja. A tudományos vitákkal összefüggésben utalt arra a nagy érdeklődésre, amellyel külföldön kísérik eredményeinket és vitáinkat. Érdemes volna és lehetne elemezni, milyen összetevői vannak annak a sajátos érdeklődésnek nemzetközi vitaforumokon, amely a kis országok tudományos teljesítménye iránt megmutatkozik. Az általános érdeklődésen túl, ami a nemzetközi vitaforumokon megmutatkozik, a marxista—leninista irányt vállaló tudományosság teljesítményei iránt, különösképpen érdekes az, hogy milyen teljesítményeket produkálnak azok az országok, ahol az effajta tudományosság viszonylag rövid múltra tekinthet vissza, s éppen anyagiak, szervezetiak tekintetében viszonylag kevés, szűk bázissal rendelkezik, s ahol nem egyeduralkodó pozícióban van, hanem más tudományos törekvések közepette, azokkal vitázva vagy részben egyetértve, részben egyet nem értve fejti ki a maga álláspontját. A kis országok tudományos teljesítményének, elsősorban marxista társadalomtudományos teljesítményének ezért specifikus jelentősége van. Bizonyos, hogy az iránta megmutatkozó érdeklődést ezen belül még számos tényező is befolyásolhatja. Ha tudjuk, hogy amit mi a magunk viszonylag szerény eszközeivel produkálni tudunk, annak különleges jelentősége van, akkor ezt ennek megfelelően kellene megszervezni és tálni. A mi eredményeink, amelyek több területen nagyobb országok tudományos teljesítményével egybevetve sem lebecsülendők — nem kapnak akkora publicitást, mint amekkorát megérdemelnének, amekkorát az irántuk mutatkozó érdeklődés is megérdemelné. A mi tudományos teljesítményeinket, de legalább is azokat a közleményeket, amelyeket a magunk körében jelentősnek tartunk, igyekeznünk kell valamilyen nemzetközileg hozzáférhető nyelven teljes terjedelmében hozzáférhetővé tenni. Ezeknek a tematikáját lehetőleg úgy válasszuk meg, hogy értelmesen kapcsolódhassunk a nemzetközi vitákhoz.

Befejezésül a társadalomtudományok teljesítményének mérhetőségéről és e tudományok anyagi igényességéről szolt. A társadalomtudományok teljesítménye a kvantifikáció értelmében nyilván nem, vagy legalábbis ez idő szerint a rendelkezésre álló eszközökkel nem mérhető. A teljesítmény hatásának kifu-

tása lényegesen hosszabb, mint egy műszaki találmány hasznosításáé. Míg egyfelől képviselnünk kell azt az álláspontot — és reméljük sikerül elfogadtatni —, hogy ezek a szocialista építés távlatában nem kevésbé fontosak, mint a műszaki találmányok — egyúttal képviselnünk kell azt az álláspontot is, hogy az egész tervezésben, a tudomány tervezésében különösen távlati tervezésekre nagyobb súlyt kell fektetni. Ebből a szempontból nem elegendő, hogy az Akadémia áttért az egyéves tervezésről a háromévesre. Egy nagyobb időszakra kiterjedő távlatokat mutató tervre van szükség, mert csak annak alapján tudjuk jól egyrészt megtervezni tennivalóinkat, másrészt pedig megérteni e kutatások fontosságát, jelentőségét.

Ami a társadalomtudományok anyagi igényességét illeti a műszaki tudományok, a műszaki fejlesztés által igényelt összegekhez képest igénytelenek, de mégsem teljesen. Bár igaz, hogy elsősorban koponya kell hozzá, de az már nem mindegy, hogy hány van és az sem mindegy, hogy milyen. Az utánpótlás többször elővett, de nem kielégítő rendezésére kell itt gondolni, másrészt pedig azt is biztosítani kell, hogy a szakemberek valóban azzal foglalkozhassanak, amire kiválasztottuk őket. E tekintetben — nem egyértelműen megnyugtató a helyzet. Bizonyos pénzügyi ráfordításokra, egyes tudományágakban beruházásokra szükség van, az eddigiekhez képest nagyobb mértékben. Ezek az igények nem találnak mindig megértésre az Akadémia felsőbb szerveinél. Holott vannak bizonyos tudományterületek, amelyek hazai tudománypolitikánk céljainak teljesítése és az országos építés céljainak teljesítése szempontjából egyszerűen nélkülözhetetlenek, amelyeket tehát indokolt fejleszteni.

Gerbner Mátyás hozzászólásában az Osztályvezetőség beszámolójának a Pszichológiai Intézet munkájára vonatkozó részéhez kapcsolódva arra hívta fel a figyelmet, hogy az Intézet központi kutatási koncepciójának tisztázatlansága nem egyszerűen szűk kutatási-tervezési kérdés, ennek gyökerei visszanyúlnak arra az időre, amikor az Intézet megalakult. Annakidején az Akadémia azért hozta létre ezt az intézetet, hogy hathatósan segítse a pszichológiát abban, hogy hagyományaihoz, a gyakorlati követelményekhez méltóképpen fejlőd-hessék. Ennek megfelelően az intézetben hat osztályt hoztak létre: az alapkutatással foglalkozó általános lélektan és fejlődéslélektan mellett olyan egészen eltérő kutatási területű és működési területű osztályokat, mint pl. a munkalélektan és a klinikus lélektan, a szociálpszichológia és a pedagógiai lélektan. Azóta a helyzet lényegesen megváltozott. Ezek a területek még tovább differenciálódtak. Emellett az egész pszichológia, ha nem is eléggé, de jelentősen fejlődött ezek alatt az évek alatt. Ugyanakkor a megváltozott helyzet tükröződik abban, hogy az Akadémia — mint az elnökségi beszámolóból hallottuk — központhá állítja az alapkutatások fejlődését és a kutatások minőségi fejlesztését. Ez felveti azt, hogy ebben az új helyzetben az intézet régi szervezete optimálisan tudja-e segíteni az alap- és alkalmazott kutatásokat, hogy ebben az

új helyzetben ez a forma a legalkalmasabb-e az intézet további távlati fejlődése szempontjából.

A mi szempontunkból különösen fontos, hogy mikor az elnökségi beszámolóban elhangzott fő szempontokat végrehajtják, akkor megteremtjük a lehetőségeket az alap kutatások mellett ahhoz, hogy alkalmazott kutatások ne rosszabb, hanem jobb helyzetbe kerüljenek. A kérdés eldöntése igen nehéz, de szorosan kapcsolódik az intézet egy másik alapvetően fontos kérdésének megoldásához, az intézet elhelyezéséhez. Ma az intézet alapjában véve azokban a helyiségekben működik, amelyekben a kb. negyedannyi intézet az átvételkor volt. Kialakultak különböző üzemekben, kórházakban bázisok, amelyeknek rendkívül nehéz az összefogása, irányítása. Az intézet új székházának megteremtése és felépítése már most is késik emiatt a koncepcionális problémáknak a tisztázatlansága miatt, ennek tisztázása és eldöntése a gyakorlati szempontból is igen fontos és sürgős lenne.

Szigeti József hozzászólásában a távlati tervezés fontosságára hívta fel a figyelmet. A tudományos munka távlati tervezésében döntő elem a tartalmi tervezés, a tudományos káderek kinevelése sem egyszerűen mennyiségi kérdés. Tudnunk kell azt, hogy milyen kutatási irányok azok, amelyek aktuálisak, vagy aktuálisak lesznek a jövőben. Döntő kérdés az előrelátás, a tudományos kutatás problémái továbbfejlődésének, irányának világos elméleti megragadása. Vannak módszereink arra, hogy a különböző tudományterületeken megfelelő szakemberek véleményét meghallgatva, a kutatás jelenlegi állását vizsgálva bizonyos képet extrapoláljunk a jövőre a jelenlegi helyzetből.

De ha modernnek és korszerűnek akarunk lenni, akkor látnunk kell ezeknek a módszereknek — amelyek empirista módszerek pusztán — az elégtelenségét. A valóságos helyzet az, hogy a szocialista országokban és a kapitalista országokban is komolyan foglalkoznak azzal, amit a tudományok prognosztikonjának vagy a tudományos fejlődés prognózisára vonatkozó kutatásoknak neveznek, de amelyeknek ma még csak tekintetben az empirikus módszert meghaladó módszerei és lehetőségei vannak.

Ebből a szempontból vizsgálva kifejezetten és átfogóan rossznak kell tekintetnünk a hazai helyzetet a társadalomtudományokban. Szükség lenne olyan szakembergárdára, amely ezekkel a kérdésekkel hivatásszerűen tud foglalkozni, amelynek tudománytörténeti, tudományelméleti és hasonló kérdések iránti érdeklődése együttjárna azzal, hogy ezt a feladatot vállalja, s ennek kialakulását ösztönzésekkel, az ilyen munka fokozott megbecsülésével s nem utolsósorban a tényleges problematika felrajzolásával és tudatosításával lehetne segíteni.

A tudományos fejlődés útjára vonatkozó prognózisok kialakításához első lépésként ki kellene fejleszteni a kritikai értékelést. A jelenlegi tényleges eredmények, tendenciák, ezeknek ellentmondása, ezeknek összevetése a társadalmi szükségletekkel lehetne az az alap, amire egy ilyen értelmű tudományos prog-

nóizist fel lehetne építeni. Ennek felépítése, kialakítása tudományterületenként rendkívül nagy mértékben elősegítené és kevésbé empirikussá, kevésbé esetlegessé tenné azt, hogy a rövid távú kutatási tervek ténylegesen a fejlődés kívánatos és bekövetkező vonalai mentén fussanak.

Bartha Lajos felszólalása elején utalt az osztálytitkár bevezetőjének azon megállapítására, hogy a tudományos eredmények nem egy év alatt születnek, hanem évek, évtizedek munkája készíti elő azokat. Ez a megállapítás nagyon fontos a pszichológia helyzetének megítélése szempontjából is, hiszen egyes területeken a magyar pszichológia évtizedes lemaradásokkal rendelkezett, s ennek felszámolása nyilvánvalóan nem könnyű.

A magyar pszichológiai tudomány újjászületésében, fejlődési lehetőségei megteremtésében a Magyar Tudományos Akadémia rendkívül nagy szerepet töltött be, amikor segített azoknak a koncepcióknak kialakításában, amely koncepciók szerves folytatásaként létrejött az a koncepció, amelyet az Osztályvezetőség beszámolójában még nem tart kiforrottnak. Valóban, ez a koncepció igen sok problémát vet fel. Ezek elsősorban ideológiai, metodológiai kérdések. A pszichológiának szerencséje az, hogy a II. Osztályhoz került és ilyen módon éppen ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásában, sok esetben ezeknek a problémáknak a feltárásában is a II. Osztály nagy segítséget tud adni. A segítségnyújtás nem feltétlenül csak a követelmények akár kvantitatív, akár kvalitatív támasztásában nyilvánulhat meg, bár ezek önmagukban is sokat jelentenek, de a tényleges problémák megoldásához nem elegendőek. A tervezés egy-egy tudományterületen nemcsak egyes kutatók vagy tudományirányítók szubjektív elképzelésétől, akaratától függ, hanem igen jelentős mértékben meghatározzák azt azok az alapok, ahonnan a tudomány elindul, a tárgyi és személyi feltételek. Ugyanakkor jelentős tényezőként számításba kell venni az adott tudomány objektív fejlődéstörvényeit, amelyeket semmiképpen sem tud a kutató vagy a tudománypolitikai irányító szubjektív elképzeléseivel befolyásolni. Ez nem jelenti azt, hogy megfelelő követelményrendszerrel ne dolgozzunk ki a tudományterület elé. Azt a segítő szándékot, amelyet a bírálólat nyomán kívánt érvényesíteni az Akadémia II. Osztálya a pszichológiai tudomány és elsősorban a Pszichológiai Intézet felé, nagyra kell értékelnünk. Hiszen a konstruktív kritika az érdemi vitát nagyban segíti. Az is igaz, hogy a tagadás szintén egyfajta munkára serkent, és valamilyen eredményeket ez is produkál. Ám biztos, hogy azok a bírálólatok, amelyek konstruktívan elemzik a tényleges helyzetet, a tudomány fejlődését és ezek alapján megfelelően megalapozott jogos igényeket, követelményeket támasztanak a tudomány vagy akár egy-egy intézet fejlődésével kapcsolatban, hatékonyabban segíti a helyes kutatási programok, helyes koncepciók kialakítását.

Felszólalása további részében kiemelte a káderfejlesztés problémái megvizsgálásának szükségességét a pszichológia területén. Utalt az Intézet elhelyezési problémáira, megjegyezve ugyan, hogy elsősorban nem a helyszűkében

látja az alapvető problémát, hanem inkább abban, hogy azokon a helyeken, ahol a kutatómunkát folytatja az Intézet, a tárgyi feltételek nem egyenletesek, nem kielégítőek és ez szintén hat arra, hogy az Intézet milyen programot alakítson ki vagy milyen koncepció szerint folytassa a munkát.

Befejezésül kérte a II. Osztály konkrét segítségét az Intézet kutatási koncepciójának kialakításához.

Elek Tibor hozzászólása elején azokhoz a felszólalókhoz kapcsolódott, akik a társadalomtudományok és azok művelői számára nagyobb megbecsülést igényeltek. Példaként elmondotta a filozófiai kutatómunka helyzetéről szólva, hogy 2 évvel ezelőtt az Akadémia Elnöksége, a párt Agitációs és Propaganda Bizottsága is szükségesnek tartotta az egyetemi filozófiai tanszékek kutatóállásokkal történő fejlesztését. Ennek ellenére ebben a vonatkozásban nem történt semmi. Ha valahol, akkor éppen a Budapesti Műszaki Egyetemen meg lehet állapítani, hogy a tanszékek kutatói státuszokkal való ellátottsága tekintetében mennyivel jobb helyzetben vannak a természettudományok és a műszaki tudományok művelői, mint a filozófiai tanszék. Ugyanakkor nem értett egyet azzal az igénnyel, amit Tőkei Ferenc megfogalmazott az Akadémián belüli arányok tekintetében. Az Akadémiának 1949-ben történt átszervezése, amely a múltbeli arányokat megfordította, egy objektív szükségszerűség kifejezésre juttatása volt, és nem valami voluntarista lépés. Ezen valamilyen lényeges változtatás nem igényelhető. Ugyanakkor természetesen a társadalomtudományok művelői számára is jobb anyagi lehetőségeket kell teremteni, mint amilyenek jelenleg kialakultak. Tapasztalatai szerint igenis van érdeklődés külföldön a magyarországi természettudományok és műszaki tudományok eredményei iránt, és sokkal nagyobb érdeklődés van, mint a társadalomtudományok magyarországi eredményei iránt.

A továbbiakban, csatlakozva Szigeti József felszólalásához, arra hívta fel a figyelmet, hogy a tudományos-technikai forradalom kérdéseinek vizsgálatát történeti szempontból is és a filozófiai-társadalmi összefüggés szempontjából is az eddigieknél sokkal hatékonyabban kellene művelni nálunk. A filozófiai életben az a kérdés egyáltalán nem megnyugtató úgy, ahogy jelenleg áll. Ebben a vonatkozásban nem tekinthető kielégítőnek a Filozófiai Intézet hároméves kutatási terve sem. A terv nem tartalmaz olyan jelleggel feladatokat, mint ami ennek a területnek a fontossága következtében indokolt lett volna.

Granasztói Pál felszólalásában a társadalomtudományi eredmények mérhetőségével, illetve a kvantifikálás lehetőségével és szükségességével, a társadalomtudományok és bizonyos műszaki tudományok közötti kapcsolat fejlesztésével foglalkozott. Elismerve a kvantifikálás nehézségeit szükségesnek tartotta a mérés és mérhetőség tüzetes vizsgálatát. Az építészet és a városépítés területéről kiindulva rámutatott arra, hogy a gyakorlati munka során a szakemberek számos a társadalomtudományok körébe tartozó szociológiai, pszi-

chológiai, történettudományi, esztétikai — problémával kerülnek szembe. Egyes esetekben — mint újabban szociológiai és pszichológiai tudományok esetében — mérhetők, más esetekben kevésbé. Így igen gyakran kerül sor konfliktusra. És hibák is történnek, mert mérhető, műszakilag, gazdaságilag, forintban, mértékegységben mérhető értékrendek kerülnek szembe nem mérhetőekkel és az utóbbiak igen gyakran alulmaradnak.

A gyakorlatban jelentkező problémák érzékeltetésére elmondotta, hogy néhány évvel ezelőtt az a veszély fenyegette Eger belvárosát, hogy azt egy kettészelő gyorsforgalmi út formálisan megszünteti, tönkreteszi történeti egységét, esztétikai, vizuális hatását. Az akkori vitákban forintban és más számokban kimutatható előnyben volt ez a megoldás. Hogyan lehetett volna azt az értéket kifejezni, amit ez a megoldás tönkretett volna? Lehet, hogy nagy merészség volt azt mondani, hogy Eger városa egészében éppen történeti, esztétikai, műemléki, ingó és ingatlan együttesében a magyar művelődésügy egészében közel áll a Nemzeti Múzeum értékéhez, de nem volt mihez mérni. Az építészet és a városépítés tudománya nagy szükségét érzi annak, hogy a társadalomtudományok a maguk területén ilyen kérdés felé is forduljanak, mert hiszen az igények, a követelmények értékrendjét alkotóbb módon tudják feltárni, mint azt az adott konkrét esetben egy mégis csak műszaki és gazdasági kötöttséggel bíró más tudomány teszi. Itt kölcsönhatás, összeműködés is lehetséges, amint ez a településtan és a szociológia között már bekövetkezett, és éppen számszerűségi értékeiben is elég jó eredményekről tanúskodik. A társadalomtudományok és a műszaki tudományok közötti közvetlenebb kapcsolat mindenképpen emelkedhet, ha a társadalomtudomány nem egyedül az oktatásban látja érvényesülését és gyakorlati felhasználódását, hanem a műszaki és más olyan tudományokban is, amelyek ezekre az ismeretekre már most is reflektálnak, és a jövőben még inkább reflektálni fognak.

Pataki Ferenc felszólalásában két általános jellegű problémához kapcsolódott. Indokoltnak tartotta, hogy a II. Osztály keretében alaposabb vizsgálat tárgya legyen, hogyan kell a társadalomtudományokban a világszínvonalat értelmezni. Kellő értelmezés híján gyakran lehet tapasztalni, hogy a társadalomtudományok világában él néhány értelmezés a világszínvonalról. Nyilvánvaló, hogy az a változat, amely pusztán egy sajátos frazeológiai és terminológikus jelenségvilágban ragadja meg a világszínvonal kérdését, s amelynek nyomait társadalomtudományi gondolkodásunkban is megtalálhatjuk messze áll attól, hogy elfogadható kritérium legyen. Az is nyilvánvaló, hogy a társadalomtudományokban a világszínvonal értelmezésében legalábbis egy marxista világszínvonal és egy, általában a polgári tudományosság mozgását is befogó tágabb világszínvonal létezik. Ennek a kategóriának, mint a társadalomtudományokban hasznos értékelési és mérési kategóriának az alkalmazása, csak akkor helyeselhető, ha ennek valóban egy árnyalt és differenciált, érett alkalmazására kerül sor, mert ellenkező esetben félreorientálhat és valami-

fajta bizonytalan mérőeszközzé válhat, amelyet a társadalomtudományokban is olyképpen próbálunk használni, mint a műszaki és természettudományokban.

Felszólalása második részében a pszichológia helyzetéről beszélt. Van a társadalomtudományoknak egy típusa, amely körül igen kiterjedt interdiszciplináris mező helyezkedik el. A pedagógia és a pszichológia eme tudományok közé tartozik. Ilyen esetekben ennek az interdiszciplináris mezőnek a nyomása nagyon jelentős lehet ezekre a tudományokra: meglassíthatja, nehezítheti az adott tudomány saját belső erőinek kikristályosodását. Ha néhány évtized múltán a hazai pszichológia történetét megírják, így fogják majd mondani, hogy volt egy medicinális korszaka, azután egy klinikai praktikum stb. Nagy hátránya van annak, hogyha egy tudományt jobbra kívülről, a társtudományok erőivel óhajtunk megváltani és intézményesíteni, úgyhogy a tudomány belső lehetőségei nem érlelődnek meg és nem kristályosodnak ki. A pedagógia területén is érezhető ilyen probléma, ahol kevesebb a vonzás, természetesen, mert a pedagógia kevésbé igényes tudomány sajnos hazánkban, mint néhány más társadalomtudomány.

Befejezésül utalva arra a vitára, amely akörül bontakozott ki, hogy nemzetközi fórumokon nagyobb vagy kisebb-e az érdeklődés a társadalomtudományi teljesítmények iránt, mint a műszaki tudományok iránt, megjegyezte, ilyen formában ez meddő vita. Más típusú az érdeklődés a társadalomtudományi teljesítmények iránt, a műszaki teljesítmények nem hordoznak magukkal olyan ideológiai hátteret, mögöttes területet, ami sajátosan a marxista gondolkodás produktuma.

Az a tény, hogy általában a marxista gondolkodás teljesítményei — ezen belül a hazai gondolkodás teljesítményei — iránt nemzetközi fórumokon rendkívül nagy az érdeklődés, aláhúzza a magyar társadalomtudomány nemzetközi viszonylatrendszerének, értékelési szempontjainak összefüggéseit és az összefüggések vizsgálatának szükségességét.

Vaszkó Mihály felszólalásában a hazai munkalélektani kutatások szervezési, tervezési problémáit érintette. A Pszichológiai Intézet munkalélektani osztálya néhány évvel ezelőtt alakult meg, de munkájához semmiféle fejlesztést nem kapott. Az osztály saját érdekében igyekezett kutatási feltételeit megteremteni. A kutatásai iránt érdeklődő üzemekben jelentős támogatást kaptunk, bázislaboratóriumokat tudtunk létrehozni. A munkalélektan a pszichológián belül rendkívül gyorsan fejlődött. Ez a jelenlegi differenciáltságában igen jól látszik. Ennek egyik eredménye az, hogy ma már a munkapszichológus sem tudja áttekinteni az egész területet. Nagyon érezhető annak a szervnek a hiánya, amely képes volna arra, hogy egy aránylag fiatal tudományág egyrészt diagnózist tudjon megállapítani, másrészt prognózist tudjon adni. Ilyen szempontból érdemleges segítséget nem kapunk. A munkalélektan irányításában arra is szükség lenne, hogy a tudományirányításban figyelembe vegyék azt a közvetlen területet, amely ilyen szempontból a munkalélektan eredményeit

alkalmazza. A munkalélektan jövőbeli fejlődését illetően szükséges volna olyan koncepció kialakítása, amely az Akadémia keretében folyó kutatásokat végül is pontosan körülírná és annak alapján megindítható volna a rendszeres kutatómunka.

Mátrai László osztálytitkár válaszában elején megállapította, hogy örvedetesen sok felszólalás hangzott el, ami azt is mutatta, hogy az Osztályvezetőség beszámolója nagyon értékes hozzászólásokat tudott kiváltani. A sok felszólalás közös nevezője éppen a társadalomtudományi alkotó munkának az értékrendje, az a probléma, hogy a mi teljesítményeinket hogyan lehetne mérni akkor, amikor a társ- vagy konkurrens tudományok teljesítménye a nálunk alkalmazhatónál egzaktabb jellegű.

A felszólalásokban az értékelés legáltalánosabb szempontjaként a világszínvonalhoz való mérés merült fel. Helyes, ha a világszínvonal absztrakt mérése helyett legalább kétfajta világszínvonalról beszélünk a mi tudományainkban. Az egyik, hogy mit jelent; a világviszonylat valóban szocialista megfogalmazásban és mit jelent általános megfogalmazásban. Mert bármennyire igaz is, hogy a mai társadalomtudományaink iránt való érdeklődés a polgári országokban növekedőben van, azonban ez az érdeklődés s ennek következtében ez a fajta világszínvonal sok tekintetben lényegesen különbözik az ipari vagy műszaki világszínvonalától. Az érdeklődés célzata, tendenciája más. Amíg ugyanis egy ipari vagy műszaki produkciót azért tanulmányozzák a kapitalista országok kutatói, mert azt át akarják venni minél nagyobb mértékben, bizonyos társadalomtudományi produktumokat azért tanulmányoznak, hogy minél inkább védekezhessenek ellenük. Az egyik érdeklődés tehát egy szerző, a másik pedig egy elutasító érdeklődés, ami lényeges különbség. Igen kevesen vannak a polgári társadalomtudósok közül, akik elismerik a marxizmus objektív rangját. Ezek azonban már nem is nevezhetők polgári gondolkodóknak, nekik csak — állampolgárságuk vagy lakhelyük fekszik az imperializmus területén, a gondolkodásuk és a szívük már idetartozik. Abban az értelemben ahogyan Pataki Ferenc javasolta, helyes lenne, ha konkrét vita formájában kidolgoznánk, hogy mi értendő tudományos világszínvonalon speciálisan a társadalomtudományok vonatkozásában. A kvantifikálhatóság és a kvantifikálhatatlanság kérdésére válaszolva megjegyezte, hogy e tekintetben gyakorlati különbség lehet még a természettudományos eredmények és a társadalomtudományi eredmények között. Fontos, hogy ezek az egyszerűbb természeti összefüggések — éppen, mert egyszerűbbek — kvantifikálhatók. A társadalomtudományi jelenségek sem elvben mérhetetlenek, csak a gyakorlatban éppen magas komplexitásuk miatt nem tudjuk ma még és egy pár száz évig ezeket mérni.

De egy terület, amelyre többen utaltak, amely közbeesik a kvantifikálható természettudományok és a nem kvantifikálható társadalomtudományok közé, — ez a pszichológia, amelynek egyik része kvantifikálható, a másik része nem.

A kvantifikáció lehetősége — ha nem erőltetjük, hanem szervesen építjük ki a kvantifikálhatóság világát a ma még nem kvantifikálható jelenségek körében —, akkor igen szép eredmények elérését teszi lehetővé, még az olyan klasszikus kategóriákkal foglalkozó tudományokban is, mint a filozófia, illetőleg a logika, ahol például a dialektikus logika kvantifikálásának formalizálásában igen értékes eredményeink vannak máris.

Granasztói elvtársnak azt a felszólalását, hogy a társadalomtudományoknak a városépítészethez közel eső ágai nyújtsanak segítséget a városrendezőknek és az építéseknek akkor, ha kvantitatív meg nem értéssel találkozunk, meg kell szívlelnünk. Segítséget kell ezekben a kérdésekben nyújtani várostörténet, kulturhistória, esztétika stb. vonatkozásában, amikor a kérdésnek pusztán ipari megfogalmazásával szemben harcot kell folytatni, és ahol egy kicsit olyan a helyzet, mint a régészetben, hogy az a lelet, amit ma nem ásunk ki, esetleg örökre elvesz az emberiség számára, az a város, amit az építés és a forintok miatt kettészelünk, az esetleg ugyancsak elvesz örökre az emberiség számára.

Földes elvtársnő által mondottak kapcsolódnak a társadalmi munka értékeléséhez. Van mögötte azonban egy igen fontos és nem eléggé kutatott probléma, részben ránk tartozó pszichológiai, szociológiai kérdés, amely nem más, mint egyrészt a technikai forradalomból, másrészt a szocializmus építéséből következő információnövekedés. Nemcsak arról van szó, hogy a társadalomtudományok rangja, népszerűsége esik a közérdeklődés szemében, nemcsak arról van szó, hogy aki egy pedagógiai bizottsági ülésre nem megy el, az talán ahelyett egy műszaki bizottsági ülésre megy el, hanem általában van egy információbőség, a maga módján egy örvendetes szellemi túltelítettség, amely örvendetes jelenségnek nem örvendetes oldala az, hogy egy sereg kérdésben kisebb a társadalmi érdeklődés, mint amit voltaképpen az egész társadalom tanúsíthatna akkor, ha módjában volna az információáradat közepette egyszerűen fizikai idővel rendelkezni. Ahogy az újságárusító standokon valóban forradalmi mértékben megnövekedett az információkínálat, ugyanúgy minden más „standon” is egy ilyen tömeges jelenséggel állunk szemben, amin nem tudtunk eddigelé úrrá lenni, és amin úrrá lenni végtelenül fontos dolog. Ezt feltétlenül fel kell mérni, és ahogy a városokat tervezünk, úgy kell — éppen egy szocialista országban — a társadalom szellemi életét is megtervezni — nem azért, hogy bürokratikus béklyókba szorítsuk, hanem éppen azért, hogy bürokratikus eszközökkel segítsünk a szerves fejlődésnek. Nagyon jól ismerjük azt a pszichológiai jelenséget, amely tömegméretekben érvényesül, hogy ahol a kínálat túlságosan nagy, ott elértéktelenedik a kínált áru szellemi vonatkozásokban is. Reméljük, hogy a IX. Osztályban a szociológusok is felvetették ezt a problémát is, itt nekünk pszichológusoknak és filozófusoknak feltétlenül foglalkozni kell ezzel. A probléma tárgyilag szorosan kapcsolatos azzal, amit Szigeti József tagtársunk mondott a tudomány jövőjének tervezésé-

ről. Itt csak egy dologra kell felhívni a figyelmet, hogy nem elég egy tudomány megindítása és virágzása szempontjából az, hogy megvan rá az objektív tárgyi szükségszerűség, még az sem elég — láttuk ezt különböző tudományirányítási szakaszainkban —, ha a kellő pénz rendelkezésre áll, sőt az sem elég, ha sokan vállalkoznak is rá, mert a divatot szeretik. Feltétlenül szükségesek bizonyos kezdeti feltételek. Szükséges azonban a konkrét esetben, hogy a tudomány jövőjének tervezésével feltétlenül foglalkozzanak olyanok is, akiknek szervezési és tudományos tapasztalatuk van. Bár a tudománytervezéssel kapcsolatban eredményt ígér azoknak a kutatása is, akik az egyetem padjaiból vagy a kandidátusi fokozat megszerzése után azonnal tudmányszervezéssel és a tudomány jövőjének megtervezésével kezdenek foglalkozni, de feltétlenül szükséges, hogy ezekben az igen felelős, nagy horderejű kérdésekben valóban tapasztalt szakemberek is legyenek a kutatók körében. Vagyis olyanok, akik egy bizonyos időt töltöttek a tudomány valamely műhelyében, ahol megismerhették azt, amit meg akarnak szervezni és tervezni, mert különben egy menedzser-típusú jövőtervezési munka alakul ki a menedzser szónak a rossz értelmében, nevezetesen, hogy valaki meg akarja szervezni azt, amiről nem tudja, hogy mi.

Nagyon fontos az, amit itt Elekes Lajos tagtársunk mondott a viták színvonaláról, s ezzel kapcsolatban a stílusról. A mi osztályüléseinken több ízben felmerült már a tudományos közlés, szóbeli és írásbeli közlés stilisztikai, retorikai problémáinak mibenléte. Ez a felszólalás egyben rögtön kapcsolódik a szellemi információbőség problémájához is, hiszen nyilvánvaló, hogy amikor ilyen óriási a szellemi kínálat megnövekedése, akkor feltétlenül törekedni kell a színvonal javítására is, mert nem utolsó sorban ez az a fogózkodó, aminek segítségével a népszerűség kikeresi a maga számára sokat mondó és jelentős alkotásokat.

Több felszólalásból kicsengett egy bizonyos fajta pesszimizmus a társadalomtudományok rangjának csökkenését illetően. Konkrétan kifejezve: az Akadémia I. és II. Osztálya jelentőségének csökkenése az Akadémia életében. Kétségtelen, hogy vannak tudománycsoportok, amelyek időnként divatba jönnek, azután kimennek a divatból. Ebben a jelenségben kétségkívül van egy ilyen pszichológiai faktor, van egy olyan megúnási koefficiens is, hogy amikor egyfajta szervezési formát már régen csinálunk, fellép egy hatékony újítási vágy is. A lényeg azonban nem ez. A lényeg az, hogy valóban a társadalmi, gazdasági, politikai fejlődés hoz magával egy csomó olyan új igényt, aminek az 1949-ben megválasztott akadémiai modell bizonyos fontos kérdésekben már nem tud eleget tenni. A gazdasági növekedés, a társadalmi problémák megváltoztatása, a világszínvonal kérdése, a világkonkurrencia kérdése, a békés egymás mellett élésből következő tudományos problémák — mind-mind aktuálisak teszik azt a kérdést, hogy az Akadémiát a jövőben hogyan kell átalakítani — nem azért, hogy rangjából veszítsen, hanem éppen, hogy rangjában emelked-

jék —, aminek feltétele az, hogy a jövőben az új feladatoknak legalább olyan jól meg tudjon felelni, mint eddig a régi feladatoknak az 1949-ben megfogalmazott akadémiai törvény értelmében.

Itt csak arra kell vigyázni, hogy valóban ne sérelmi politikával, hanem az objektív érvek és lehetőségek ügyes és jó megfogalmazásával figyelmeztessük az illetékeseket — akik magunk leszünk nem utolsó sorban, hiszen a tudomány dolgozói is hallatják ebben szavukat — figyelmeztessük tehát önmagunkat is arra, hogy milyen veszélyek származhatnak hosszú távon abból, ha a Szigeti elvtárs által is aposztrofált empirizmus, s ennek egy még rosszabb fajtája, a praktikizmus rangjuk alá próbálja süllyeszteni a társadalomtudományokat.

Ha végül is az egész történelem alanyának: az embernek a szempontjait nézzük, roppant fontosak a műszaki és természettudományos vívmányok, az emberi élet színvonalemelkedése, az emberi élet könnyítése, az ember felemelése szempontjából, de ezek mind csak eszközök, a cél valahogyan mégis csak ott van: a fogyasztó, az ember az, aki számára a jobb vízcsap, a jobb levegő és a szebb lakás egyáltalán készült.

Tehát vigyázni kell arra, hogy a tudományok rangsorában a társadalomtudományok éppen a maguk emberközpontúsága miatt a maguk helyére jussanak, annál inkább, mert hiszen ezek relatíve igen olcsó tudományok, ugyanakkor társadalmi, politikai hatásuk egyszerűen felmérhetetlen pro futuro, de a közeli jövő szempontjából is. Az a pesszimizmus tehát, amely az Akadémia előttünk álló reformjával kapcsolatos, nem jogosult, viszont a gondos odafigyelés és a kérdések kellő megfogalmazása igen fontos dolog, és úgy gondoljuk, hogy bármennyire is objektíve megfigyelhető valóban az I. és II. osztály súlyának csökkenése az Akadémia életében, ez ellen azonban küzdeni fogunk, és reméljük, hogy hangunk elég világos és elég súlyos lesz ahhoz, hogy a mi tudományaink és rajtuk keresztül a társadalmi érdekek csorbát ne szenvedjenek.

A Filozófiai Intézet kutatási tervének Elek Tibor által bírált részével kapcsolatban megjegyezte, hogy az Osztályvezetőség is foglalkozott ezzel a kérdéssel és leszögeztük, nagyon jó lesz, hogyha a központilag már véglegesen megfogalmazott kollektív témák között szerepel ez is, de a jelen pillanatban a kutatói kapacitás olyan, hogy ez még csak egyéni témaként szerepelhet az Intézet tervében. Mihelyt azonban egy vagy több olyan munkatárs érkezik, aki erre vállalkozik, akkor előlép a részterv hangsúlyos fő tervvé. Itt tehát nem egy elvi álláspontról, hanem egy fontosnak tartott kérdés szerényebb gyakorlati megfogalmazásáról van szó.

Amit Pataki elvtárs az interdiszciplináris nyomásról mondott, reális probléma. Ez igen fontos elem a tudomány jövőjének megtervezésénél, ahol a társtudományok egymásra jó vagy rossz hatással vannak. Ebben a vonatkozásban a magyar pedagógiának és a magyarországi pszichológiának a kölcsönhatása ma még nem lehet gyümölcsöző.

Nem tudják egymást segíteni ezek a tudományok. Non dat, qui non

habet! Amikor maga a pedagógia is igen nagy nehézségekkel küszködik, legfeljebb feladatokat adhat, segítséget kérhet a pszichológiától és anyagot nyújthat, de túl sokat a maga részéről nem adhat, amíg önmaga is előbbre nem tud lépni nehéz viszonyok közepette.

A Pszichológiai Intézet profilját illetően örömdetes az a tény, hogy még mindig napirenden van az új székház megalkotása, nem került le a napirendről, tehát megvan a fejlődés anyagi biztosítéka. Most a koncepció, amely számára, amelynek otthonává felépül ez az új székház — közösen megfogalmazandó feladat intézet és osztály között. Az osztály időnként hangoztat kívánságokat, elveket, de a végleges megfogalmazás csak akkor születhetik meg, ha maga az intézet alakít ki egy ilyen koncepciót, amin vitatkozni lehet, azután létrejön a születendő intézet tényleges profilja.

A jelen pillanatban nem fenyeget annak a veszélye, amiről Pataki elvtárs beszélt, hogy volt egy orvosi szakasza a magyar pszichológiának, azután lett egy másik szakasza. Itt nem erről van szó, itt tényleg arról van szó, hogy az Intézet keretén belül művelhető, kutatható pszichológiai feladatok közül melyeket kell az új Intézetben előtérbe állítani. Az a roppant széles terület, amelyen a pszichológiának haladnia kell, amelyek között csak egy a munkalélektan, hogy legyen úrrá egy intézet, amelynek akadémiai jellegénél fogva alapkutatásokat kell végeznie? Ebben a vonatkozásban nagyon messzemenően figyelembe kell venni — ebből a szempontból nem baj, hogy késik az építkezés — az Akadémia létrehozandó új szerkezetét, amely remélhetőleg változásokat fog jelenteni a mával szemben az Akadémia és a tárcák viszonylatában. Ebben a viszonylatban például nem vitás, hogy a munkaügyi tárcának sok feladata kell, hogy legyen éppen a munkalélektani kutatások terén. Igen nehéz feladat úgy elosztani a tudományos kutatási feladatokat Akadémia és minisztérium között, hogy minden kutatás a számára és a társadalom számára leggyümölcsözőbb helyen folyjék a jövőben tovább. Mihelyt ez a jövőben rendeződött — és egy ilyen általános tudományirányítási mechanizmusnak egy ilyen általános reformja feltétlenül új és produktív kapaszkodókat hoz magával czeznek a szervezési problémáknak a tisztázásával — az Akadémia is leadja azt, amit nála jobban tud egy tárca irányítani és végeztetni.

Befejezésül hangsúlyozta, mi a magunk részéről mint szervező testület vállaljuk azoknak a problémáknak — akár értekezletek, akár konferenciák, akár kerekasztal-megbeszélések formájában való — gondozását, amelyek itt felmerültek. Kérem a jelenlévőket is, hogy az itt elhangzott kezdeményezéseket — amennyiben egyetértenek velük — tegyék magukévá és segítsék az Osztályt ezeknek a továbbvitelében.

AZ MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE MUNKÁSSÁGA AZ ELMÚLT ÖT ESZTENDŐBEN*

L. NAGY ZSUZSA—RÁNKI GYÖRGY

Az MTA Történettudományi Intézete az Akadémia legrégibb intézményei közé tartozik. 1949-ben jelent meg az elnöki utasítás, mely egyfelől gondoskodott az Intézet létesítéséről, másfelől kijelölte az Intézet feladatait és tevékenységének célját.

Ezek szerint az Intézet feladata a dialektikus materializmus tudományos világnézete alapján a történettudomány művelése, kutatása, az új kutatási eredmények feldolgozása, az egyetemi oktatást és a közművelődést szolgáló szintézisek és a tudományos eredményeket széles rétegek számára hozzáférhetővé tevő egyéb munkák elkészítése, gondoskodás ezek közzétételéről, a tudományos módszerek fejlesztése, a tudományos kutatók fejlődésének biztosítása, a tudományos utánpótlás nevelése.

Az Intézet tevékenységének célja, hogy a történettudomány művelésével és fejlesztésével, más, történettudománnyal foglalkozó szervezetekkel történő együttműködéssel, a tudományos eredmények közkinccsé tételével és elterjesztésével hozzájáruljon a tudomány fejlesztéséhez, az általános művelődési és világnézeti feladatok megoldásához, valamint általában a szocialista és a haladó tudomány előrehaladásához.

Nem szükséges ez alkalommal részletesen beszámolnunk az Intézet közel 20 esztendőös tevékenységéről. Részben jórészt ismert dolgok ismételtsére vezetne, részben pedig túl is haladná egy viszonylag rövid áttekintésterjedelmi kereteit.

Az 1950-es évek elejétől az intézeti munka középpontjában az egyetemi tankönyvek elkészítése állott.

Magyarország története az őskortól 1849-ig terjedő tankönyvek végleges szövege — az egyetemi oktatás tapasztalatai, a tankönyvviták, lektori vélemények eredményei alapján — 1959—60 elején elkészült, s átdolgozott és javított formában 1961-ben megjelent.

Egyetemi jegyzet formájában elkészültek az 1849—1900 közötti korszakot ismertető tankönyvrészek is, így 1960-ra a tankönyvmunkálatoknak egy lényeges fázisa lezárult.

Emellett, illetve ezzel párhuzamosan igen sok, a magyar történelem számos kulcskérdését felvető vagy eddig a történetírás által elhanyagolt problémát tisztázó egyéni monográfia is készült ebben a szakaszban, időben fel-

* Az intézet osztályvezetőinek jelentései alapján összeállította: L. Nagy Zsuzsa - Ránki György

ölelve a honfoglalástól az első világháborúig, egyes esetekben azon túlmenő korszakot is.

1960 elején, midőn az Intézet 10 éves munkájának eredményeit és hiányosságait vizsgálta felül az Akadémia II. Osztálya, az elkövetkező évekre célul tűzte az Intézet elé a kutatási témák olyan irányú átcsoportosítását, hogy a következő években a munkálatok középpontjába az új- és legújabb kori történet kutatása kerüljön.

Ez tette indokolttá, hogy az Intézet korábban kialakult szervezeti kereteit némileg módosítsák, s a legújabb kori magyar történet tanulmányozását külön osztály keretében végezzék. A legújabb kori történeti osztály 1960 őszi létrehozásával kialakultak azok a szervezeti keretek, melyekben az Intézet ma is folytatja tevékenységét.

Nevezetesen az Intézetnek négy tudományos osztálya van, melyek közül három elsősorban a magyar történet kérdéseit kutatja — (az I. magyar történeti osztály 1848-ig, a II. magyar történeti osztály az 1848-tól 1918-ig terjedő korszakot, végül a III. magyar történeti osztály az 1919-cel kezdődő időszak történetét) — valamint az egyetemes történeti osztály, mely kutatásait jórészt a XIX–XX. századi kérdésekre összpontosítja, különös tekintettel a déleket-európai országok fejlődési problémáit érintő témákra.

A tudományos osztályokon kívül rendelkezik az Intézet bibliográfiai és dokumentációs részlegekkel, melyek a hazai és a nemzetközi történetkutatási eredmények regisztrálását, a nagy szintetikus történeti munkálatokhoz szükséges tudományos előkészítő munkát végzik.

A 60-as évek elején, midőn az Intézet más munkahelyeken dolgozó történészek részvételével elkészítette Magyarország története két kötetes összefoglalását, egy pár esztendeig — s ez jellemezte elsősorban a legutolsó évek kutatómunkájának irányát — a munkatársak egyéni munkái, a kandidátusi címet biztosító disszertációk elkészítése került főként előtérbe. Természetesen ezek az egyéni munkálatok ugyanakkor szervesen beleilleszkedtek abba a széles kutatási tervbe, melynek keretében az Intézet jelen munkafázisának, egy 10 kötetes magyar történeti szintézis előkészítéseként, akár mint fehér foltok, akár mint régi történeti nézetek revidiálása, számításba jöhettek.

A problémák és feladatok természetesen nem azonos szinten jelentkeztek az Intézet különböző részlegeinél. Világos, hogy a magyar feudális korszak kutatóinak a fehér foltok feltárása mellett nem kevésbé fontos feladata volt a történettudomány eddigi eredményeivel kapcsolatos kritikai állásfoglalás, a legújabb kori történészeknek viszont egyfelől a korszak történeti kutatásainak alapjait kellett lerakniuk, másfelől meg kellett szabadulni az ezen a területen különösen élesen jelentkező dogmatikus, propagandisztikus maradványoktól. A Magyarországon meglehetősen kevés hagyománnyal rendelkező egyetemes történeti kutatásoknak viszont ki kellett alakítaniuk sajátos kutatási feladataikat, meg kellett találniuk azokat a valóban egyetemes történeti témákat, melyek-

nek mind kutatási szükségessége, mind kutatási lehetősége fennáll Magyarországon.

Adódik az elmondottakból, hogy ha át akarjuk tekinteni a Történettudományi Intézet munkásságát az elmúlt — hozzávetőlegesen — öt esztendőben, akkor az Intézet szervezeti felépítésének megfelelő osztályok szerinti beosztás látszik egy ilyen áttekintés céljából a legmegfelelőbbnek. A részlegek munkáinak bemutatása ugyanis egyfelől alkalmas arra, hogy a fontosabb kutatási feladatokig, szinte az egyes munkatársakig lebontva láttassa a végzett munkát, másfelől elősegíti, hogy éppen a részletes eredményekre hivatkozva néhány pontban megpróbáljuk összefoglalni az Intézet tevékenységének néhány általános elvi módszertani problémáját s elképzeléseit a jövőt illetően.

Történetírói hagyományait s munkatársi gárdája számát illetően is az I. magyar történeti osztály alkotja az Intézet legtekintélyesebb részlegét.* De nem egyszerűen tradícióról van szó. Az a hatalmas korszak, melynek problémáit a honfoglalástól a szabadságharcig ez az osztály kell kimunkálja, indokolta (egyések szerint kevésbé adunk helyt ennek), hogy itt dolgozzék a legtöbb kutató.

Az osztály munkájának főbb csomópontjait úgy igyekeztünk kialakítani, hogy nagyobb idő- és problémakörökben komplex és összehasonlító módszerekkel végzett kutatások alapján Magyarország feudalizmus kori történelmének néhány fő vonaláról lehetőleg szekuláris áttekintést nyújtsanak, s a gazdaság-, a társadalom- és az ideológiatörténet egy-egy fejlődési szakaszát nemzetközi összefüggésekben tárják fel és mutassák meg a főbb fejlődési vonalak csomópontjait.

Ennek megfelelően a kutatási tematika a következő súlyponti kérdések köré épült:

- I. A feudalizmus kialakulása és korai szakasza;
- II. Árutermelés és áruértékesítés a feudalizmus korszakában;
- III. A középkori Magyarország társadalmi és ideológiai kérdései;
- IV. Magyarország, a török hatalom és a Habsburg-abszolútizmus;
- V. Parasztságunk az örökös jobbágyság és a polgári átalakulás korában.

A feudalizmus kialakulásával és korai századaival foglalkozó kutatások elsősorban a honfoglaló magyar nép társadalmi fejlettségi fokát, a magyarországi feudalizmus jellegét és kialakulásának törvényszerűségeit kívánták tisztázni. A IX. és X. század magyar társadalmáról** alkotott kép a komplex módszerekkel, a régészet, néprajz és nyelvészet eredményeinek a felhasználása alapján mutatta ki a kelet-európai földműves és nomád népekkel való együttélés hatását a honfoglaló magyar nép társadalmi fejlődésének törvényszerűségeiben, jutott új társadalomtörténeti összefüggések felismeréséhez. Nagy jelentőségű az Árpád-kori gazdaság- és társadalomtörténet új anyagbázisának meg-

* Vezetője: R. Várkonyi Ágnes

** Bartha Antal: A magyar társadalom a IX—X. században. Akadémiai Kiadó, 1968.

teremtéséért folyó kiterjedt kutatás, továbbá e kérdések tisztázásához szükséges anyagbázis megteremtésére irányuló törekvések. Az Árpád-kori történeti földrajz* a rokontudományok körében és a nemzetközi fórumokon nemzetközileg is elismerést váltott ki. Hasonlóan a problémák forrásbázisának szélesítésére irányul a XI—XII. századi oklevelek kritikai kiadásának előkészítése a külföldi (jugoszláviai, franciaországi) anyag felkutatásával, kritikai elemzésével s a külföldi scriptorok magyarországi működésének feltárása.

Az árutermelés és áruértékesítés a feudalizmus korában című téma az előbbieknél sokkal komplexebb jellegű. A feudalizmus kori munkamegosztás, a mezőgazdasági ipari termelés, a városfejlődés, az ár- és piac-viszonyok kiterjedt kérdéseit óhajtotta tisztázni. A témakörön belül mindenekelőtt a Magyarországon kutatási múlttal egyáltalán nem rendelkező ár- és bértörténetet sikerült megalapozni, a XV—XVII. század legfontosabb élelmiszer- és ipari cikkek és munkabérek adatainak analitikus felhasználásával. A különböző ársorok kialakítása, mely a modern matematikai módszerek felhasználását is igényelte, lehetőséget ad a magyarországi árszerkezet és ármozgás, valamint a piackörzetek kapcsolatának bemutatására.**

A téma keretében az ipar- és bányatörténet kutatásai is előrehaladtak. A foglalkozást jelentő középkori helynevekből levont társadalomtörténeti következtetések alapján, új szempontból volt megvilágítható a honfoglalás utáni szláv—magyar együttélés és a feudális függési viszony.***

A vaskohászat története Magyarországon ma már a XV. századig nyert feldolgozást.****

Végül a XVI. században európai viszonylatban is jelentős magyar bányászat termelőeszközeinek és termelő viszonyainak feltárása történt meg a bányaköztulajdon, a birtokviszonyok, a bányával foglalkozók személyi körének, valamint a legfontosabb bányavárosok XVI. századi történetének elemzése során.***** Jelentős előrehaladás történt a korábban elmaradt várostörténeti kutatásokban. Kidolgozásra került Budapest X—XIII. századi története, amely feltárta a koraközépkori városfejlődésünk európai összefüggéseinek néhány alapvető kérdését (Györffy György). Megindult egy nagyobb munkálat, amely az adókönyvek és más kiegészítő források alapján több XVI—XVII. századi város demográfiai fejlődését és társadalmi tagozódását tárja fel (Granasztói György). Az elhanyagolt XVIII. század városfejlődési problémái pedig nyugat-európai összehasonlítások alapján kerültek megvizsgálásra (Gyimesi Sándor).

* Györffy György: Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. Akadémiai Kiadó 1966.

** A kutatásokat Zimányi Vera tudományos munkatárs végzi.

*** Heckenast Gusztáv kézírata: A kora-árpádkori szolgáló népek.

**** Heckenast Gusztáv és társszerzők. (A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban a honfoglalástól a XIII. század közepéig. Akadémiai Kiadó, 1968.)

***** 1. Paulinyi Oszkár: A bányavállalkozók személyi köre a selmeci bányagazdaságban. Történelmi Statisztikai Közlemények.

2. Termelés és vállalkozás a selmeci bányagazdaságban a XVI. század derekán (kézirat)

Pach Zsigmond Pál tudományos munkássága az I. magyar osztály tudományos tevékenységének legfontosabb tárgykörébe vág, amennyiben a XV.-XVII. századi hazai társadalmi és gazdaságtörténet egyetemes történeti összefüggéseinek, a magyar fejlődés európai beágyazottsága törvényszerű folyamatainak feltárására irányul. Különösen jelentősek azok az eredményei, melyek az európai kereskedelmi utak áthelyeződését és következményeit világítják meg.

A középkori Magyarország társadalmi és ideológiai kérdései tárgykörében végzett kutatások ma már azt a fokozott figyelmet jelzik, melyet az Intézet az elmúlt években az ideológiai történet problémáinak szentelni kezdett. Ezek a kutatások ugyanis a középkori patriotizmus, az állameszme, a politikai gondolkodás, különböző ideológiai áramlatok feltárására törekedtek. A szovjet—magyar tudományos együttműködés keretében elkészült a Thuróczi krónika kritikai kiadása, mely a Szovjetunióban jelenik meg. A krónika létrejöttét, történetiszemléletét és társadalmi vonatkozásait elemző bevezető tanulmány magyar nyelven már napvilágot látott.* Összefoglaló monográfia készült a magyarországi egyházi társadalom középkori helyzetéről, kialakulásáról és világi szerepéről a XI. századtól a reformációig, mely feltárja az egyháziak anyagi helyzetében és műveltségében bekövetkezett jelentős változásokat, továbbá bemutatja az egyházi műveltség s a feudális ideológia összefonódottságát, mely a korai értelmiségi réteg helyzetét, gondolkodásmódját, társadalmi elhelyezkedését.** Nagy számú monografikus munkát folyik a középkori magyarországi nemzettudat és patriotizmus monografikus feltárására.

Művelődéstörténeti jellegű kutatások elsősorban a XIV—XV. századi civilizáció, a földhasználat, termelési eszközök fejlődésére irányulnak.***

Az utóbbi évek vitái bebizonyították, hogy a XVI—XVII. századi magyar társadalom helyzetének, osztályharcának, szociális és politikai mozgalmainak összefüggéseit feltárni a maga realitásában csak a török hatalom magyarországi terjeszkedésének majd visszavonulásának, valamint a Habsburg-abszolutizmus magyarországi berendezkedésének kölcsönhatásait ismerve lehet. Ebből a célból igyekeztünk a XVI—XVIII. századi kutatásokat Magyarország, a török hatalom és a Habsburg-abszolutizmus címmel egybefoglalni. Az egész kérdéskör központi új anyagbázisát a XVII—XVIII. századi országgyűlések anyagának közreadásával kívántuk megteremteni. Ebből a célból 1964-ben megindultak a Magyar Országgyűlési Emlékek c. kiadványsorozat munkálatai, illetve a jó néhány évtizede abbamaradt munka folytatása. Az eddigi eredmények elsősorban az 1607—1608-as országgyűlés anyagának összeállításában, valamint az 1708—17-es országgyűlés története anyaggyűjtésében, főleg pedig az országgyűlési forrásanyag (1607—1790) központi cédulakatalógusának felállításában mutatkozik. Emellett a kutatásokat megkönnyítő korsze-

* Mályusz Elemér: A Thuróczi Krónika és forrásai. Bp. Akadémiai Kiadó, 1967.

** Mályusz Elemér.

*** Belényessy Márta: A XIV—XV. századi parasztság termelési profilja és fogyasztási kérdései.

rú segédletek készültek a régebbi országgyűlési kötetsorozatokhoz és sikerült az 1607—1790-es országgyűlésekre vonatkozó teljes hazai anyag feltérképezését is végrehajtani.

A monografikus szintű kutatások a török magyarországi hatalma kérdéseinek kidolgozására, melynek már eddigi részleteredményei is mutatják, hogy a török birodalom ázsiai termelési módja, továbbá a magyar feudalizmus kölcsönhatásának vizsgálata az eddig ismert romantikus és bizonytalan képpel szemben realista áttekintést ad a magyarországi török uralomról*, részben pedig a XVII. század köznemességének politikai szerepét igyekeznek tisztázni, elsősorban arra koncentrálva, hogy egyfelől a magyarországi török uralmat a török birodalom belső társadalmi szerkezetének változásaival összefüggésben, másfelől a XVII. század problémáit a köznemesség politikai szerepének megváltoztatásával együtt mutassák be.**

Az ideológiai történet terén az utóbbi években volt erős viták a haza és nemzet fogalmát illetően nyilvánvalóan új szempontokat, eredményeket várhatnak azoktól a kutatásoktól, melyek a függetlenségi mozgalom és szabadságmozgalmaink társadalmi és gazdasági alapjait, hátterét és ideológiáját igyekeznek tisztázni.

A Thököly-felkelés társadalmi hátteréről készülő munka***, a Rákóczi-szabadságharc diplomáciája című kiadvány és a hozzátartozó iratok publikálása,**** végül pedig a Magyarország társadalma és a Habsburg-abszolutizmus című téma***** a Habsburg-abszolutizmus és a magyarországi jobbágy-ság, a Rákóczi-szabadságharc nemzetközi kapcsolatai és elhelyezkedése az európai hatalmi politikában, valamint a szabadságharc társadalmi mozgató ereje és ideológiája témával hoztak már eddig is figyelemreméltó eredményeket. Ezek a kutatások feltárták a Rákóczi-szabadságharc eddig kellően figyelembe nem vett gazdasági indítékait, belső társadalmi harcát, egyfelől a jobbágyok és különböző félszabad rétegek osztályharcát, másfelől pedig a Rákóczi államával szemben kibontakozó belső rendi nemesi ellenállást. Feldolgozásra került Rákóczi jobbágypolitikája, továbbá a magyar társadalmi fejlődés és a Habsburgok telepítési politikájának kérdései (Várkonyi Ágnes). Több tanulmány foglalkozott a feudalizmus kori történetünk szemléleti kérdéseinek és a szocialista tudatnak összefüggéseivel, és hazafias nevelésünk elvi kérdéseivel (Benczédi László).

A magyarországi középkor utolsó szakaszának egyik központi témája volt az örökös jobbágy-ság és a polgári átalakulás feltételeinek vizsgálata a parasztság helyzete szempontjából. Az Intézetben a XVI—XVII. századra vonatkozóan nagy előrehaladás történt a jobbágygazdaságok termelési pro-

* Hegyi Klára

** Péter Katalin

*** Benczédi László

**** Benda Kálmán munkája.

***** R. Várkonyi Ágnes kutatásai.

filjának történetstatisztikai módszerekkel való feldolgozása terén;* emellett a XVI.-tól a XVIII. századig kidolgozták a jobbágy földbirtoklás típusait, nyomon kísérték az örökös jobbágyság és a jobbágyi szabadköltözés változásait, és számos új eredményt hoztak felszínre igen széles körű anyagfeltárás alapján a 48-as forradalom és szabadságharc előtti magyarországi földbirtok viszonyokat illetően.**

Az évek számát tekintve összehasonlíthatatlanul kisebb s alapján egy- séges korszakra korlátozódik az Intézet II. magyar történeti osztályának feladatköre.*** Figyelembe kell azonban venni, hogy már ez a korszak is olyan, melynek kutatásával történetírásunk a felszabadulás után, az új történetész- intézmények megalakulása, illetve újjáalakulása után kezdett tervszerűen és intenzíven foglalkozni. Másrészt a Monarchia története egyike azon témáknak, melyek az elmúlt években s jelenleg is a nemzetközi érdeklődés középpontjában állnak. Vitatni kellett egyfelől az 50-es években a nyugati történetírásban eléggé elterjedt irányzatot, mely a Monarchiát mint egy korszerű szupranacionális állam elődjét és mintaképét kezelte, s a Monarchia nemzeti ellentéteket kiegyenlítő, az egyetemes haladást szolgáló szerepét hangsúlyozta; ugyanakkor el kellett vetni azt a — hazai történetírásunkban még ma is olykor fel- bukkanó, a szomszéd országok történészei között elég erős bázissal rendelkező — felfogást, mely egyoldalú nemzeti nézőpont primátusában és a realitások- tól elrugaszkodott dogmatikus nézőponthból közelítette meg a kérdést.

Az Osztrák-Magyar Monarchia történeti szerepével, jellegével, különö- sen a nemzeti kérdéssel kapcsolatos ellentétes álláspontok pregnánsan jutottak kifejezésre a téma iránti növekvő nemzetközi érdeklődést tanúsító konferen- ciákon (Budapest 1964, Bloomington 1966), a 48-as forradalom kérdéseit újra- felvető vitákon (Szmolence 1967), a kiegyezés centenáriuma alkalmából ren- dezett hazai és nemzetközi tanácskozásokon (Bratislava, Graz 1967). Ezek az eleven viták erősen ösztönözték a hazai kutatást is, és nyomatékosan felhívták marxista történészeink figyelmét arra, hogy eddigi kutatásaikat elmélyítve, közép-kelet-európai aspektusban, összehasonlító módszerrel kell vizsgálniuk a Monarchia államrendszerét, a korszak gazdasági és társadalmi fejlődéstől meg- határozott objektív feltételeit és az osztályharccal összefüggő politikai prob- lémaikat. A fejlettebb, realisabb marxista koncepció kialakítása e „kétfrontos” vitában új problémafelvetést, új témák kutatását és új módszerek alkalmazását igényelte.

A kutatómunkát ki kellett tehát terjeszteni a gazdaságtörténet egyéb területeire, a gazdasági növekedés problémáira, az addig meglehetősen elha- nyagolt társadalomtörténetre, ezen belül az egyes osztályok és rétegek hely-

* Makkai László irányításával N. Kiss István és Kirilly Zsigmondné.

** Varga János: Jobbágyrendszer Magyarországon a késői feudalizmus századaiban c. munkája (kézirat).

*** Vezetője: Hanák Péter.

zetét és magatartását meghatározó objektív és szubjektív tényezőkre, átfogó történeti folyamatok és irányzatok vizsgálatára.

Az 1849—1918 közötti nagy korszaknak a munkálataiból a legutóbbi évek termése alapján a legfontosabbként a következőket említjük.

A gazdaságtörténet vonatkozásában az osztály legjelentősebb eredménye a gazdasági növekedés problematikájának felvetése, a növekedés feltételeinek, egyes szakaszainak, főbb mutatóinak újszerű elemzése volt. E kérdések tudományos szempontból megnyugtató megoldása, de akárcsak megközelítése is megkövetelte eddig kevésbé kimunkált és alkalmazott statisztikai-matematikai módszerek alkalmazását, a rendelkezésünkre álló forrásanyagnak a korábinál alaposabb és összetettebb elemzését. Eredményes kísérlet történt Magyarország és Ausztria nemzeti jövedelmének becslésére és összevetésére 1850 és 1913 között. Ez azt mutatta, hogy Magyarország nemzeti jövedelmének nem csak abszolút növekedése volt gyors ütemű, hanem a Lajtán inneni és túli birodalmi részek közötti arány is kis mértékben Magyarország javára tolódott el.* Az összehasonlítás útján továbbmenve, sor került az egyes nemzetiségek illetve területek gazdasági fejlődésének regionális összevetésére, az egyes régiók, illetve gazdasági ágak növekedési idősorainak, az országos növekedés aggregát mutatóinak összeállítására.

A gazdasági fejlődés egészére vonatkozó kutatások végső soron arra a kérdésre kerestek választ, hogyan s miért az adott módon ment végbe a kapitalista termelési viszonyok kialakulása Magyarországon. Az összehasonlító munkálatok, amelyek a Monarchián túl Európára is kiterjedtek, nyilvánvalóvá tették, hogy a kelet-európai országok számára nem volt megadva a döntően belső forrásokra támaszkodó tőkés fejlődés lehetősége. Az ezt vizsgáló tanulmány kísérletet tett a kelet-európai országok gazdaságának tipizálására is, három kategória felállításával, abból a szempontból, hogy a szükségszerűen importált termelési tényezők mennyire voltak képesek elősegíteni az adott ország gazdasági növekedését. Ez a tipizálás nem csak a gazdasági, hanem a társadalmi tényezőket és bizonyos fokig az állami gazdaságpolitikát is számításba vette.**

Minthogy a korabeli ipartörténet feldolgozását egyelőre kielégítőnek tartottuk, az említettek mellett az agrártörténetre, azon belül a mezőgazdasági termelés és állattenyésztés fejlődésének vizsgálatára koncentráltuk a kutatást. Rendszeres anyagfeltáró és elemző munkával, a XVIII. század végére visszanyúlva folyik a művelési és termelési struktúra, az átlagtermés és össz-

* Berend T. Iván—Ránki György: Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon. 1867—1914. Történelmi Szemle, 1966. 2. sz. — Katus László: A kelet-európai iparosodás és az „önálló tőkés fejlődés” kérdéséhez. Történelmi Szemle, 1967. 1. szám. — Hanák Péter: Hungary in the Austro-Hungarian Monarchy: Preponderancy or Dependency. Austrian History Yearbook. 1967. Vol. III. Pt. I.

** Berend T. Iván—Ránki György: A kelet-európai ipari forradalom kérdéséhez. Századok, 1968. — Katus László tanulmánya a Történelmi Szemlében.

termés magyarországi alakulásának vizsgálata, összevetve azt az ausztriai és németországi helyzettel. E munka összeállítást ad az egyes termelési övezetek mutatóiról, a mezőgazdasági termékek árának, kivitelének, behozatalának alakulásáról Magyarországon és a Monarchiában egyaránt.* Egy további dolgozat azt tárta fel, hogy a földművelés és állattenyésztés feudális kori arányait a kialakuló kapitalista viszonyok, a korszerű állattenyésztés, ezzel együtt a takarmánytermelő váltógazdaság kialakulása milyen arányokban bontotta meg, hogyan ment végbe a belterjes gazdálkodás kialakulása az ország egyik jelentős tájegységén.**

A társadalomtörténeti kutatások sorából elsősorban az agrárnépesség társadalmi struktúrájának elemzését kell kiemelni. Ez széles körű statisztikai anyag alapján, a hirtoknagyság mellett egyéb fontos tényezők (földadó, állatállomány, bérmunka alkalmazása stb.) számbavételével Magyarország egyes fő tájegységeire és Ausztria egyes tartományaira bontva adja az agrárnépesség társadalmi rétegződésének rajzát, kimutatva az egyező és eltérő vonásokat. E komplex vizsgálat lehetővé tette a monarchiai agrárnépesség struktúrája tipológiájának felállítását. A mezőgazdaság tőkés fejlettsége és a gazdaságok uralkodó társadalmi típusa alapján elemezve az egyes területeket, a munka arra hívta fel a figyelmet, hogy a „porosz típusú” fejlődés nem jellemző az egész Monarchiára, s hogy e típuson belül is különbséget kell tenni a fejlett tőkés észak-nyugati és az elmaradott észak-keleti tartományok között.***

A polgári átalakulás politikatörténeti problémái között kiemelkedő helyet foglalt el az 1867-es kiegyezés létrejöttének és következményeinek vizsgálata, amely szembeszállást is jelentett mind a „nemzetekfeletti” Habsburg-birodalom idealizálóival, mind a csak nemzeti szempontokat előtérbe állító szemlélet hazai és külföldi képviselőivel.

Az 1867 értékelésével összefüggő kérdések tudományos igényű megvilágítása szükségessé tette az egész közép-kelet-európai polgári átalakulás objektív feltételeinek feltárását, s az 1867-es kiegyezésnek ilyen keretben való elhelyezését.****

A korszak további nagy horderejű kérdésköre a nemzetiségi-nemzeti kérdés. A magyar vezető rétegnek a kiegyezés idején folytatott nemzetiségi politikájáról készült feldolgozás megkülönböztette a liberális nemesi, a liberális polgári és a demokratikus irányzat képviselőinek álláspontját. Rámuta-

* Puskás Julia: Die landwirtschaftliche Produktion Ungarns und der Markt der Monarchie 1870—1914. L.: Die Agrarfrage in der Österreich-Ungarischen Monarchie. 1900—1918. Bukarest, 1965.

** Vörös Antal: A belterjes gazdálkodás és a szarvasmarhatenyésztés a Dunántúlon 1880—1914. Kandidátusi disszertáció.

*** Kolossa Tibor: Az agrárnépesség társadalmi struktúrájának történeti-statisztikai vizsgálata az Osztrák-Magyar Monarchiában a XIX—XX. század fordulóján. Kandidátusi disszertáció.

**** Hanák Péter: Der Österreichisch-Ungarische Ausgleich 1867, aussen-, innen und wirtschaftspolitisch gesehen. L.: Donauraum-, gestern, heute, morgen c. köt. Wien, 1967. — Hanák Péter: A polgári átalakulás feltételei és a kiegyezés. Kritika, 1967. 10. sz.

tott arra, hogy a dualizmuskori nemzetiségi politika sem szükségképpen, sem közvetlenül nem a kiegyezés politikai tényéből, hanem a magyar uralkodó osztály, a magyar vezető réteg társadalmi struktúrájából, osztályérdekeiből következett.*

A nemzetiségi kérdés történetének feldolgozásában is az összehasonlító módszer alkalmazására való törekvés jellemezte a kutatásokat. Ennek egyes eredményeiről már a gazdaságtörténet vonatkozásában is említést tettünk.** Jelentős előrehaladás történt a magyar kormányok 1900–1918 közötti román nemzetiségi politikájának feltárása terén. Az erre vonatkozó tanulmányok felhívták a figyelmet a nemzetiségi pénzüzetek gazdasági és politikai szerepére, s új oldalról világították meg Tisza István politikáját is.***

A nemzetiségi-nemzeti kérdés megvilágításához hasznos hozzájárulást jelentett a munkásmozgalom, az SZDP erre vonatkozó politikájának kutatása. Több tanulmány elemezte e vonatkozásban a szocialista munkásmozgalom, az SZDP helyzetét, politikájának alakulását, bírálva egyfelől a nemzeti kérdésben megmutatkozó doktriner vonásokat, de rávilágítva másfelől azokra a súlyos ellentmondásokra és nehézségekre, amelyekkel a soknemzetiségű országban az egymással ütköző nemzeti érdekek és az egymást keresztező nemzeti és osztályérdekek következtében a szocialista mozgalomnak szembe kellett néznie.****

A Monarchia nemzetiségi problémái igen nagy súllyal szerepeltek a Budapesten 1964-ben megrendezett nemzetközi konferencián. Ennek anyaga az Intézet gondozásában látott napvilágot.*****

Magyarországnak a Monarchián belül elfoglalt helyét nem csak a gazdaság-, hanem a politikatörténet vonatkozásában is vizsgálat alá vették az újabb munkák. Így a politikai helyzet értékelése szempontjából elemezte egy tanulmány a legfelső szintű döntések meghozatalának jogi és tényleges modellje közötti különbségeket mind a tisztán belügyi, mind az ún. közös ügyek terén.*****

Mind a kiegyezés kérdéskörének, mind Magyarország monarchiabeli helyzetének megközelítéséhez adalékokat jelentettek azok a jogtörténeti aspektusú munkák, amelyek a magyar vezető réteg jogi állásfoglalását vizsgálták. Ezek két fő törekvést állapítottak meg ennek kapcsán: az osztrák centralizmus-sal szemben a maximális törvényesség biztosítására, és ezzel együtt az

* Katus László: A magyar politikai vezető réteg és a nemzetiségi kérdés a kiegyezés idején. Kéziratban.

** L. még: Katus László: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. L.: Die nationale Frage in der Österreich-Ungarischen Monarchie. 1900–1918. Bp. 1966.

*** Szász Zoltán: A magyar kormányok tervei a nemzetiségi pénzüzetek állami ellenőrzésére (1902–1904). Századok, 1966. 1. sz. — Szász Zoltán: Tisza István első kormányának román nemzetiségi politikája 1903–1905. Történelmi Szemle, 1968. 3. sz.

**** Mucsi Ferenc: Munkásmozgalom és nemzeti kérdés Magyarországon. Kéziratban.

***** Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 1900–1918. Bp. 1966. Szerk. Hanák Péter és Szász Zoltán.

***** Hanák Péter: Hungary in the Austro-Hungarian Monarchy ... id. tanulmány.

1848-as alkotmánytól való eltérés lehető leplezésére irányuló erőfeszítést. Ilyen módon ez a jogpolitika kettős arculatot mutat.*

A politikatörténet kérdéseiről szólva emlékeztetni kell arra, hogy a korszak munkásmozgalmának kutatása elsődrendűen nem az Intézet keretében folyik. Ennek ellenére több kisebb-nagyobb tanulmány foglalkozott a demokratikus baloldal egyes problémáival, az 1905–6-os politikai válsággal, az SZDP politikájával, Szabó Ervinnek és körének tevékenységével, az oroszországi forradalmak magyarországi hatásával.**

Mint korábban jeleztük, a legújabb kori történeti kutatások kiépítésére vonatkozóan 1960-ban született a döntés, s az osztály 1960 őszén kezdte meg tevékenységét.*** Természetesen korábban nem csupán a szervezeti keretek hiánya gátolta a legújabb kori történeti kutatás kialakulását, megerősödését. Nem kétséges ugyanis, hogy a személyi kultusz béklyói által történettudományunkra rakódott számos szellemi ballaszt fő terheit éppen a modern kutatások viselték, melyeket propaganda-színvonalra, pártosság ürügyén hamis politikai felfogások tudománytalan igazolására kívántak felhasználni. Így az 1956 előtti kutatások feltárt anyagában kevés maradandót találni. Bizvást állíthatjuk tehát, hogy a legújabb kor történetének valóban tudományos kutatásához az a fordulat teremtette meg a kedvező légkört, amelyet az MSZMP tudománypolitikájának kialakulása jelképezett.

Egyoldalú lenne természetesen, ha a legújabb kori kutatási nehézségek számbavételénél csak a külső tényezőkről tennénk említést, s megfelelően emlékeznénk arról, hogy a korszak többnyire fiatal kutatógárdája az 50-es években nem nyerhette el azt a szükséges mesterségbeli tudást — szakszerű forráskritika, tényanyag-feltárás, következtetések levonása, általánosítások megalkotottsága —, melyre ehhez a teljesen új, szinte feltáratlan időszaknak a kutatásához szüksége lett volna. A legújabb kori történetben a párttörténet és a nemzeti történelem helyes viszonyának tisztázása megkövetelte, hogy a tömegmozgalmakat a gazdasági és politikai helyzettel szoros összefüggésben mutassuk be, hangsúlyozva az uralkodó osztályok politikájának s a munkásmozgalom fejlődésének dialektikáját, kölcsönhatását; vitatva azt a szemléletet, mely az uralkodó osztályok politikájának önmozgását, illetve annak jelentőségét kétségbe vonta, s így a politikai történetírást meg akarta fosztani az uralkodó osztályok politikai mozgásának, sokszor egyes személyek vagy csoportok politikai tevékenységének ábrázolásától.

* Sarlós Béla: A kiegyezés jogpolitikája. Századok, 1968. 6. sz. Sarlós Béla: Csemegi Károly és a kiegyezés. Történelmi Szemle, 1968. 1–2. sz.

** Mucsi Ferenc: Szabó Ervin, az ellenzéki szociáldemokraták és az MSZDP választójogi taktikája az 1905–6. évi politikai válság időszakában. Párttörténeti Közlemények, 1967. 1. sz. — Mucsi Ferenc: A februári orosz forradalom, a stockholmi konferencia és az MSZDP. L.: Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak c. tanulmánykötet. Bp. 1967.

*** Vezetője Ránki György h. igazgató; helyettese Lackó Miklós.

Jóllehet, elsősorban praktikus okokból, az Intézet (a Párttörténeti Intézettel fennálló munkamegosztás miatt) kevésbé foglalkozott a munkásmozgalom kérdéseivel, valamennyi elvi kérdésével szembe kellett néznie. Meg kellett ítélnie, mi volt a munkásmozgalom és a KMP szerepe a korszak fejlődéstörténetében, hol és mikor tudta követni, ill. közvetlenül befolyásolni az eseményeket, mikor és hogyan vált a KMP mint potenciális vezető propaganda- és agitációs csoportból a nemzeti történet közvetlen formálójává; hogyan ítéljük meg a legális munkásmozgalmat, a Szociáldemokrata Párt szerepét.

Mivel kutatási területe legfontosabb részét a Horthy-rendszer képezte, az 50-es években kialakult dogmatikus leegyszerűsítés, propagandisztikus szölamok helyébe olyan történeti képet kellett kidolgozni, mely a magyarországi ellenforradalmi rendszert úgy helyezi el a korabeli Európában, hogy képesek legyünk a nemzetközi jelenségek adekvát nemzeti alkalmazására, s a klaszikus és sajátos fejlődési folyamatok jelentkezésének feltárására. Meg kellett mutatni a magyar társadalom struktúrájának sajátos jellegét, az uralkodó osztályok összetételének a hagyományos beállításon (a nagybirtok-nagytőke szövetsége vagy egysége) túlmenő sajátosságait, a fasizmus sajátos társadalmi bázisát s megjelenési formáinak és a korszakban betöltött szerepének ebből következő sajátosságait.

Egészen különleges elvi problémákat vetett fel az 1945 utáni történetírás kérdése, melyek lényegét röviden két szempontban foglalhatjuk össze: szembe kellett nézni a politikai taktika teoretizálásával, másrészt a történettudományra is alkalmazni kellett Jean Richard Bloch mondását: „Az író nemcsak a bevégzett munka hivatalos magasztalója. Ha így volna, eléggé nevetésgépes szerepet töltené be, és inkább „a befejezett munkák felügyelője” gúnynév illelné meg.”

Az 1918/19-es forradalmak problémái alkották a legújabb kori történeti kutatási tematika első fő kérdését. A MSZMP KB Párttörténeti Intézetével kialakult munkamegosztásnak megfelelően itt az Intézet elsősorban olyan, a nemzeti történetet szélesebben érintő kérdéseket tett kutatás tárgyává, melyek addig csak részben vagy egyáltalán nem voltak felkutatva. Ilyen jellegű tanulmányokat jelentettünk meg a forradalmak 50. évfordulójára készült tanulmánykötetben;* ilyen jellegűek azok a kutatások, amelyeket a Tanácsköztársaság nemzetiségi politikáját illetően folytattunk. Kutatóink arra kerestek választ, hogy a szomszéd népek forradalmárai és a Tanácsköztársaság vezetői miként tekintették a magyar forradalmat, milyen összefüggéseket láttak a Magyar Tanácsköztársaság és a Dunavölgy népei további együttélésére vonatkozóan. Ugyanez a kérdésfelvetés is szükségessé tette, hogy újból megvizsgáljuk 1918/19 vonatkozásában a szociális mozgalmak és a burzsoázia vezette nemzeti mozgalmak egymáshoz való viszonyát, a társadalmi haladás és a

* Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. Tanulmányok. Szerk. L. Nagy Zsuzsa, Zsilák András. Budapest, 1967.

nemzeti állam megteremtésének kérdését 1918/19-ben. Abból a határozott célkitűzésből kiindulva, hogy a magyar történelmet széles nemzetközi összefüggésben és perspektívában vizsgáljuk, folytattunk kutatásokat a forradalmak külpolitikáját, nemzetközi diplomáciai tevékenységét illetően. Ebben az összefüggésben megjelent munkálatok világosan mutatták a nagyhatalmak, valamint a köztük levő ellentétek jelentős szerepét 1918/19-ben, felderítették a párizsi békekonferencia állásfoglalását a Magyar Tanácsköztársasággal és a szovjetellenes intervencióval kapcsolatban, valamint ismételten aláhúzták, hogy a XX. században sem a forradalmat, sem az ellenforradalmat nem lehet elszigetelt nemzeti jelenségként felfogni; a forradalom kimenetele, sikere vagy kudarca a belső erők mellett fokozottan a külső erők függvénye.*

Vizonylag előrehaladottabb volt már korábban is az ellenforradalmi korszak gazdaságtörténeti kérdéseinek feldolgozása. E tekintetben az elmúlt években elsősorban még mindig viszonylag kevésbé feldolgozott periódus, a 20-as évek gazdaságtörténetének tisztázására törekedtünk, figyelembe véve az új közgazdasági módszereket, a gazdasági fejlődés komplexitását, elemeztük az infláció és stabilizáció, a vámpolitika kérdésein túlmenően a gazdaság finanszírozásának és a tőkefelhalmozás problémájának kérdését. A munkálat, mely a magyar társadalom történetét is áttekinti a korszakban, számos kérdésben korrigálta az 50-es évek felületes, dogmatikus állásfoglalásait.**

Az ellenforradalmi korszak belpolitikájának kutatásában az Intézet az elmúlt esztendőekben elsősorban a 30-as évekre koncentrálta kutatásait. Itt arra törekedett, hogy szisztematikus áttekintést szerezzen a korszak legfontosabb politikai eseményeiről, az osztályerők mozgásáról, az egyes politikai csoportok tevékenységéről és a kormányzati politika formálódásáról. Az ellenforradalmi korszak politikájának fordulópontját ragadta meg az a monográfia, mely a Bethlen-rendszer bukását és a Károlyi Gyula kormány időszakát dolgozta fel. Az uralkodó osztályok belső erőviszonyait elemezve megmutatta azt a három fő politikai csoportot, melyekre a Bethlen-rendszer támaszkodott, és mélyen elemezte azokat az okokat és következményeket, melyek a gazdasági válság időszakában a status quo felborulásához és az erőviszonyok megváltozásához, a szélsőjobboldali, fasiszta erők erősödéséhez vezettek.***

A szélsőjobboldal politikája, összefüggésben azzal a rendkívül fontos vitakérdéssel, mennyiben lehet a két világháború időszakában a magyar politikai rendszert fasiszta rendszernek tekinteni, más aspektusokban is foglalkoztatta az Intézet kutatóit. A nyilaskeresztes mozgalom történetét feldolgozó monográfia a magyarországi szélsőjobboldali mozgalmak belső társadalmi, politikai, valamint külső, nemzetközi tényezőiről adott áttekintést. Elemezte a szélsőjobboldali mozgalom hátterét alkotó három csoportot, kimutatta a nyilas-

* L. Nagy Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–19. Kossuth 1965.

** Berend T. Iván—Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után 1919–29. Bp. 1966.

*** Márkus László: A Károlyi Gyula kormány bel- és külpolitikája. Bp. 1968.

keresztes mozgalom belső fejlődését; végül a kor ideológiai története vonatkozásában az agrárizmusban, a nacionalizmusban, mely Trianon után különösen agresszív színezetet kapott, az antiszemitizmusban és az ún. keresztény gondolatban jelölte meg a szélsőjobboldali mozgalom ideológiai gyökereit. Mind a négy ideológiai elemnél ugyanakkor hangsúlyozta a konzervatív, bizonyos fokig még a XIX. századba nyúló reakciós, antikapitalista, antiliberalis eszmék metamorfózisát, a XX. századi fajelemérettel, fasiszta gondolatokkal való egybeolvadását, ugyanakkor konzervatív vonásainak megmaradását.*

A második világháború korábban és természetesen az elmúlt években is különösen külpolitikai szempontból keltette fel a tudományos kutatók érdeklődését. Magyarányú forrásfeltárás, publikáció történt, mely egyaránt fellelte a korszakra vonatkozó legérdekesebb dokumentumok válogatott kiadását, valamint a magyar külügyminisztérium iratainak rendszeres publikálását.**

A magyar külügyminisztérium anyagának publikálása rendkívül nagyigényű és hosszú munkaszakaszt igénybe vevő vállalkozás. Rangját már önmagában az a körülmény is megadja, hogy az angol, német és bizonyos fokig az olasz külügyminisztérium iratainak rendszeres publikálása után a magyar külügyminisztérium a negyedik Európában, amelynek történeti forrásai az európai diplomáciát tanulmányozók rendelkezésére állnak. A vállalkozás eddig is nagy elismerést és érdeklődést váltott ki, nemcsak a hazai, de fokozottan a nemzetközi történész közvélemény köreiben is.

Emellett nemrég nyert publikálást a német külügyminisztérium magyar vonatkozású levéltári anyagának tartalmas válogatása, mely a német—magyar külpolitikai kapcsolatokra, a magyarországi német kisebbség kérdéseire, különösen a háború alatti gazdasági problémákra, a magyar belpolitikai kérdésekre, valamint a német megszállás történetére vonatkozóan tett közzé rendkívül fontos és érdekes új dokumentumokat.***

A forrásfeltáráson túlmenően számos munka próbálta a magyar külpolitika egyes kérdéseit részletesebben megvizsgálni, más munkák pedig éppen az eddigi igen sok irányú és alapos kutatásokra támaszkodva már a magyar külpolitika első összefoglalásának igényével is fellelétek. Részletes feldolgozás jelenleg részben a 30-as évek magyar külpolitikájára és ezen belül is elsősorban Magyarország és a kisantant kapcsolatára valamint az 1939—41-es időszaknak komplex külpolitikai feldolgozására terjedt ki.****

* Lackó Miklós: Nyilasok, nemzetiszocialisták. Bp. 1966.

** Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936—1945. II. köt.: A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936—1938. Összeállította és sajtó alá rendezte Ádám Magda. Bp. 1965. IV. köt.: Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939—1940. Összeállította és sajtó alá rendezte Juhász Gyula. Bp. 1962.

*** A Wilhelmstrasse és Magyarország. Kossuth, 1968. (Szerkesztés és előszó: Ránki György, Pámlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula.)

**** Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a 30-as években. Bp. 1968. — Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikája 1939—1941. Bp. 1964.

Az összefoglaló feldolgozás viszont nem csupán az eddigi eredmények szintézisét nyújtja, hanem 1919, valamint a Kállai-kormány időszaka külpolitikai tevékenységében fontos új tényanyaggal és figyelemreméltó új szempontokkal mélyítette el történeti ismereteinket, és segíti a Horthy-korszak külpolitikájának teljességében való megismerését, ill. bemutatja a nemzetközi politikával való összefüggéseket.*

A második világháború időszaka alkalmas arra, hogy a nagy nemzetközi összefüggéseket és a külpolitika kérdéseit helyezzük előtérbe, a rendkívül érdekes, izgalmas dokumentumok, a viharos események az olvasók és történészek figyelmét egyaránt óhatatlanul a külpolitika kérdései felé terelik. Az elmúlt esztendőkhben azonban megindult az a kutatómunka is, mely a külpolitika mellett most már a belpolitika kérdéseinek is nagyobb figyelmet szentel. Az első komolyabb tudományos eredmény e tekintetben Intézetünkben a második világháború alatti nemzetiségpolitikai kérdésekről született. 1938 és 41 között Magyarország ismét nemzetiségi országgá lett, lakosságának mintegy 25%-a volt nem magyar. Ilyen körülmények között különösen érdekes és tanulságos volt, vajon tudott-e tanulságokat levonni a magyar uralkodó osztály 1918-ból, vajon képes volt-e valamiféle új nemzetiségi politika inaugurálására. A kérdésről szóló monográfia egyértelműen azt tanúsítja: nem. Többségükben nem tanultak a történelemből, s ha egyes vezető politikusok kísérleteztek is valamiféle módosított, javított nemzetiségi politika bevezetésével, azt hol az államapparátus, közigazgatás ellenállása hiúsította meg, hol a nemzetközi helyzet vagy pedig egyes nemzetiségek politikai fejlődése tette messze túlhaladottá, időszerűtlenné.**

Az ellenforradalmi korszak kül- és belpolitikai szempontból egyaránt befejező szakaszát hazánk német megszállásának története jelezte. Az ország német megszállásának történetét feldolgozó monográfia a megszállás történetén túlmenően elsősorban a korabeli magyar külpolitikára, illetve e külpolitika csődjére vonatkozóan szolgál tanulsággal, másrészt bemutatja a német megszállás magyarországi sajátosságait. Utal arra, hogy a német megszállás rendszere Magyarországon nem volt azonosítható a német megszállás általános módszereivel; nagyjából talán Dánia esetével volt párhuzamos (itt is csak 1943-ig), amennyiben a számukra megbízható kormány kinevezése és bizonyos vezető pozíciókba megfelelő szélsőjobboldali elemek beültetése után az államapparátust érintetlenül hagyták. Ez alkalmas volt egyfelől az ellenállás és a feszültség levezetésére, másfelől arra, hogy a megszállás katonai, üldözési funkcióit is jórészt a magyar államapparátus segítségével, esetleg annak révén végezhesék el.***

* Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919—1945. Bp. 1969.

** Tilkovszky Lóránd: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938—1941.). Budapest, 1967.

*** Ránki György: 1944. március 19. Kossuth, 1968.

A legújabb kor története kutatásában, mint már jeleztük, speciális problémát, nehézséget okoz a népi demokrácia korszakának kutatása. E korszakra vonatkozóan különösen áll az a megállapítás, hogy a tudományos kutatómunka tényleges lehetőségeit csak az 1956 után bontakozó új ideológiai és politikai légkör kezdte megteremteni; csak ez után indulhatott meg a korszak történettudományának kiemelése az álmarxista apologetika és a teoretikus rangra emelt politikai taktika kényszerítő kereteiből. Kétségtelen, hogy a kutatást elősegítette, hogy sokkal jobban támaszkodhatott a korábbi korszakok tudományos feltárására; hogy maguk a korszak fiatal kutatói is érettekké, tanultabbá váltak. Az Intézet kutatása a népi demokrácia terén, hasonlóan az 1918/19-es periódushoz, nem öleli fel a téma egészét. Itt is bizonyos megosztás áll fenn az Intézet és az MSZMP KB Párttörténeti Intézete között, amennyiben az Intézet inkább a társadalom-, a gazdaságtörténeti és bizonyos általános politikai történeti kérdések feldolgozásával foglalkozik.

A kifejezetten gazdaságtörténeti kutatásokat a 60-as évek elején elkészült két monográfia alapozta meg.* A többi munkálatok elsősorban az agrártörténetre vonatkoztak. Az e tárgyban elkészült munka kimutatta, hogy a 45-ös földreform nem egyszerűen agrárreform volt, hanem olyan forradalmi jellegű agrár-átalakulás, mely jóval túlmutat a szokásos polgári demokratikus jellegű és csakis az új népi demokratikus forradalom keretében érthető meg. Érdemleges eredményeket ért el ez a kutatás a néptömegek szerepét illetően a földreform végrehajtásában.**

A további kutatások elsősorban a parasztság társadalmi szerkezetének átalakulását vizsgálták, szinte rétegenként feltárva a parasztság helyzetét és átalakulását mind a 45-öt közvetlenül követő, mind a későbbi átalakulások folyamán. Ezek a kutatások nagy levéltári anyagra támaszkodva bemutatják, hogy a földreform után is a szegényparasztság maradt a falu legnagyobb rétege, és viszonylag számottevő volt a földtelenek létszáma is. Újszerűen próbálják megközelíteni a gazdag parasztság fogalmát, a hazai gazdasági és társadalmi fejlődés figyelembevételére alapján, és részletesen feltárják az 50-es évek súlyos agrárpolitikai hibáit.***

Hasonló kutatásokat végeztek az Intézet munkatársai a munkásosztály vonatkozásában is, képet adva a munkásosztály körében végbement átalakulásokról, a munkásság számának, belső összetételének, társadalmi eredetének, szakmai és szakképzettségi rétegződésének alakulásáról, a munkásosztály megváltozott társadalmi helyéről, a be- és kiáramlás méreteiről. A tanulmány

* Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948. Budapest, 1962. — Ránki György: Magyarország gazdasága az első 3 éves terv időszakában (1947–1949). Budapest, 1963.

** Földreform. 1945. Tanulmány és dokumentumgyűjtemény. Bevezető: M. Somlyai Magda. Budapest, 1965.

*** Orbán Sándor készülő monográfiája: A magyar parasztság szerkezeti átalakulása és megjelent tanulmányai (lásd melléklet)

néhány új elvi-módszertani problémát is fölvet (pl. a munkásosztály mai fogalma, határai, a technikai fejlődés és a munkásosztály szerkezete stb.)*.

A politikai történeti kutatások eredményei elsősorban a népfront és koalíció kérdésében mutatkoztak.** A monográfia felállította az európai népfront-mozgalmak különböző típusait, számos új értékelést tartalmaz az 1944-es ideiglenes kormány létrejöttével kapcsolatosan, elemzi az egyes pártok állásfoglalását és elképzeléseit a népfontra és annak perspektívájára vonatkozóan, végül a marxista történeti irodalomban elsőként dolgozza fel az 1947–48-as nemzetközi fordulatot, és az ennek hatására a Kommunista Párt népfront-politikájában bekövetkezett változásokat, majd torzulásokat.

Jóllehet az egyetemes történeti kutatás igénye a felszabadulást követő években igen korán jelentkezett marxista történetírásunkban, s a népi demokratikus országok akadémiai intézetei közül először hazánkban létesült külön osztály az egyetemes történet tanulmányozására,*** mégis hosszú éveken át küzdött ez a részleg a kezdet nehézségeivel. Az 50-es évek technikai természetű problémái (egyes munkatársak még hiányos nyelvi felkészültsége, külföldi forrásanyagok hozzáférhetetlensége) az idők folyamán megoldódtak; volt azonban ezek mellett egy elvi kérdés is, melyre nagyon nehéz volt feleletet találni. Az egyetemes történelem óriási területén melyek azok a pontok, amelyekre figyelmünket irányítani kell; meddig terjednek a kutatás térbeli és időbeli határai; hol húzzuk meg érdeklődésünk és gyakorlati munkánk limeseit.

Hosszú vita után mindinkább győzött az a felfogás, hogy az egyetemes történelem művelése a szó igazi értelmében sokkal több, mint egyetlen ország történelmének ismerete és feldolgozása; az egyetemesség magában rejtje az egymással összefüggő jelenségek egész sorának a vizsgálatát és az összehasonlító módszert, mert csakis ezen az úton érhetők el a részkutatások összegezését nyújtó általánosítások.

Az egyetemes történeti kutatások ilyen mélyebb értelmezése ugyan a 60-as évek elejétől polgárjogot nyert, mégis részben a régebbi munkák befejezésének igénye, részben egyéb nehézségek folytán inkább csak a 60-as évek közepére kezdett az egyetemes történeti kutatás világosabb és határozottabb profilt nyerni. Ekkorra sikerült tisztázni, hogy a kelet-európai fejlődés fő vonalaiból a jelen szakaszban elsősorban a polgári átalakulás és nemzetné válás folyamataira összpontosítsuk figyelmünket, választ keresve a dunavölgyi népek XX. századi fejlődésének számos problémájára, másrészt az ún. nyugat-európai történettel foglalkozó kutatók elsősorban a második világháború előzményeire, a két világháború közötti diplomáciatörténetre, a nagyhatalmak kelet-európai politikájára fordítsák figyelmüket, s e területet kutassák behatóan,

* Lackó Miklós: Szerkezeti változások a magyar munkásosztály összetételében 1945—1962. (A 20 év c. tanulmánykötetben). Budapest, 1965.

** Ságvári Ágnes: Népfront és koalíció Magyarországon 1935—1948. Budapest, 1968.

*** Egyetemes történeti osztályunk vezetője Kovács Endre: helyettese Csátári Dániel.

szerencsésen egyesítve itt a külföldi források nyújtotta lehetőségeket az idevonatkozó bőséges hazai levéltári anyaggal.

Végül, de nem utolsósorban, feladatunknak láttuk a nemzetközi munkásmozgalom történetének tanulmányozását.

A kelet-európai fejlődés összehasonlító kutatása elsősorban a polgári átalakulás sajátosságait és a kapitalista fejlődés fő vonásait próbálja megközelíteni. Az utóbbi évek tanulmányi vitái során megpróbáltuk tisztázni a kelet-európai fejlődésnek a nyugat-európai fejlődéshez való viszonyát, a Balkán helyzetét a kelet-európai fejlődésben, a kelet-európai függetlenségi harcok és a polgári átalakulás összefüggéseit. E munkálatok keretében teszünk kísérletet a nemzeti megújulási mozgalmak kutatására, a felvilágosodás s a nemzeti mozgalmak összefüggéseinek ábrázolására.* A kelet-európai kapitalista fejlődés összehasonlító vizsgálatát irányozta elő az a munkálat, mely Kelet-európa XIX. századi gazdasági fejlődésének főbb vonásait tárja fel, bemutatva a különböző kelet-európai típusok kialakulását, az ipari forradalom kelet-európai sajátosságait és Kelet-Európának a modernizálódó világ gazdaságba való beilleszkedését.** Végül, a kelet-európai fejlődést más összefüggésekben, elsősorban a XX. századi munkásmozgalom kérdéseiben közelíti meg a román—magyar II. világháború alatti viszony gazdagon kidolgozott tablója, mely nemcsak az erdélyi munkásmozgalom fejlődésének legteljesebb kidolgozását adja, de a magyar—román politikai és diplomáciai kapcsolatok mélyen analizált képét is mutatja, és az erdélyi problémának az ezzel kapcsolatos politikai-eszmei nézeteknek, az itt élő népek iránti forró érdeklődést tanúsító elmélyült analízisével a probléma újszerű megközelítését nyújtja.***

A Nyugat-Európával foglalkozó kutatóink eredményei részben a modern osztrák—magyar kapcsolatok kérdéseinek feldolgozásában konkludáltak; az osztrák köztársaság történetírásával foglalkozó monográfia elkészítését****, valamint az osztrák köztársaságot támadó jobboldali politikai erők és a magyar kormány velük történő együttműködését ábrázoló monográfia megjelentetését***** eredményezték. A nemzetközi diplomácia és Délkelet Európa kapcsolatát Franciaország oldaláról közelítette meg egy másik munka, mely elsősorban a diplomácia történetének a társadalomtörténettel való sokoldalú összekapcsolásával volt képes szintetikus képet adni Közép- és Kelet-Európáról a 30-as években, és bemutatni, hogy Közép- és Kelet-Európa milyen helyet foglalt el a nagyhatalmak diplomáciájában, mennyiben volt annak játékszere, s mennyiben volt maga is az itt lévő belső ellentétek aktív formálóját. A kérdést elsősor-

* Niederhauser Emil: A polgári átalakulás problémái Kelet- és Délkelet Európában. Világtörténet, 1966. 9—10. sz.

** Berend T. Iván—Ránki György: Az ipari forradalom kérdéséhez Kelet-Délkelet Európában. Századok, 1968. 1—2. sz.

*** Csatári Dániel: Forgószélben, Bp. 1968.

**** Kerekes Lajos: Ausztria története Bp. 1965.

***** Kerekes Lajos: Abenddämmerung einer Demokratie. Mussolini, Gömbös und die Heim Wehr. Wien, Europa Verlag. 1967.

ban Franciaország szempontjából megközelítve, a II. világháború, az európai biztonság problémájának kapjuk értékes feldolgozását ebben a munkában.* Hasonlóan diplomáciatörténeti jellegű az a kutatás is, mely az 1867-es kiegyezés nemzetközi, különösen osztrák vonatkozásait dolgozta fel, bemutatván azokat a külső és belső tényezőket, melyek a bécsi udvart végül a kiegyezéshez szorították; ábrázolja az európai nagyhatalmaknak a kiegyezéssel kapcsolatos álláspontját, a köztük levő nézetkülönbségeket és az ebből származó történeti útlehetőségeket.**

A nemzetközi munkásmozgalom kutatása, bár csupán néhány munkatárs kutatja az intézetben, hiszen a Párttörténeti Intézet külön részleggel folytatja a kérdés kutatását, de mégis néhány figyelemreméltó eredményt ért el.

Az elmúlt időszakban két olyan kutatásról adhatunk számot, amelyek nagyobb monográfiákban is közzétehették időtálló eredményeiket. Az európai munkásmozgalom első nagy fellendüléséről, a chartista mozgalomról írt munka nem csupán a kérdés első magyar nyelvű feldolgozása, hanem az irodalom, a források olyan sokoldalú analízise, a kérdésnek első olyan marxista megközelítése, mely megfelelő helyet kaphat a kérdésre vonatkozó nemzetközi irodalomban is.*** A századforduló illetve a századforduló utáni évekre helyeződött a munkásmozgalom-történet kutatásának tengelye a továbbiakban. Az I. illetve a II. Internacionálé történetének egyes szakaszai kerültek feldolgozásra; számos nagyobb tanulmányban nyertek tisztázást a II. Internacionálé főbb kongresszusainak elvi vitái; végül pedig széles forrásbázis alapján nyert feldolgozást a II. Internacionálé és a háború kapcsolata, mely a nemzetközi munkásmozgalom irodalmában is rangos helyet kapott.**** Hosszan folytathatnánk természetesen még a sort, a nemzetközi munkásmozgalommal foglalkozó kutatások eredményéről számot adva, utalhatnánk még a Magyar Tanácsköztársaság sajtóviszhangjáról készült tanulmányra, a nacionalizmus és az internacionalizmusnak a nemzetközi munkásmozgalmon belül történő elemzésére, az I. Internacionáléval kapcsolatos tanulmánykötet megjelentetésére, mindezek a rövid jelzések is alkalmasak arra, hogy képet adjanak az Intézetben folyó kutatások legfontosabb eredményeiről és azok jellegéről és irányáról.

Az egyes osztályokon folyó kutatások legfőbb eredményeinek rövid áttekintése talán módot nyújt arra, hogy az egyes részeredményeken túlmenően láttassa, mi újat hozott ez a munka az utóbbi években a magyar történetírás számára elvi és módszertani szempontból.

Nem kétséges, hogy az elmúlt évek tudományos — tegyük hozzá: a szűkebb szakmai kereteken jóval túlmutató — vitáiban a kezdeményező szerep az Intézeté, s mindenekelőtt az Intézet alapításától 1966-ban történt váratlan elhunytáig — igazgatójáé, Molnár Eriké volt. Molnár Erik — akinek egész

* Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság 1931—1936 kandidátusi disszertáció

** Kovács Endre: Ausztria útja a 67-es kiegyezéshez. Bp. 1968.

*** Haraszi Éva: A chartista mozgalom. Bp. 1967.

**** Jemnitz János: A háború veszélye és a II. Internacionálé. 1911—1914. Bp. 1966.

életművét az elméleti problémák iránti magas fokú érzék, a merész, újszerű megközelítés, az elavult nézetekkel való szembefordulás, a kommunista tudós nagy morális ereje és bátorsága, ugyanakkor felelősségérzet jellemzi — kezdeményezte a 60-as évek elején a történeti múltból ránkmaradt magyar nemzeti tudat kritikai vizsgálatát. Ezzel egyidőben felvette a harcot — bekapcsolódva az MSZMP VIII. és IX. Kongresszusa által meghirdetett eszmei küzdelembe — a marxista történetírásba jócskán beszüremlett dogmatikus nacionalista nézetekkel. Ebből a célból vette kritikai vizsgálat alá a magyar történelem osztályharcainak és függetlenségi küzdelmeinek egymáshoz való viszonyát, s ennek a kérdésnek a marxista történetírásban történt ábrázolását. A magyar történelem számos nagy elvi kérdését felölelő tisztázás aztán a dolgok logikájából következőn nem korlátozódott a nacionalista maradványok kérdésére, hanem bevonta a vitába a történetírás számos olyan elvi és módszertani kérdését, mint az objektív és szubjektív történelmi erők szerepe, az optimizmus és pesszimizmus a történet szemléletben, a realizmus és romantika kérdései stb.

Az Intézet vezetését 1967-ben Pach Zsigmond Pál MTA levelező tag, egyetemi tanár vette át, aki korábban éveken át volt közvetlen munkatársa Molnár Eriknek. Így az Intézet vezetésében töretlenül élnek tovább azok a gondolatok és törekvések, amelyeket Molnár Erik képviselt, ötvözve a tudomány s a tudománypolitika naponta megújuló feladataival. Pach Zsigmond Pál irányításával folytatódik tovább az a kutatói, elvi-ideológiai munka, amely tudományunk gyarapítását, egyben eredményeinek széles körű hasznosítását célozza.

Az Intézet igyekezett munkásságába felvenni az eszmei küzdelmet mind a nacionalista romantikával való leszámolás ürügyén nemzeti történelmünket egyoldalúan ábrázoló tendenciákkal, mind — s természetesen ezek vannak többen — a nemzeti múltat kritikátlanul dicsőítő vagy egyoldalúan interpretáló irányzattal szemben, mely a dicső nemzeti múlt lelkesítő felmutatásában látja történetírásunk legfőbb feladatát.*

Az Intézet kezdeményezése a nacionalizmus elleni harcban elsősorban azt szolgálta, hogy a munkásosztály eszmei platformja a történeti illúziók nélküli realista szemléletet a minden múltbeli érték, haladó hagyomány megbecsülésével kapcsolja egybe, s a múlt differenciáló hatását állítsa a szocialista hazafiság kialakításának szolgálatába.

Egyre nagyobb figyelmet szentel az Intézet a módszertani kérdéseknek is. Egyetemes történeti szemléletként a marxista komparatiztika az utóbbi években megjelent és mindinkább polgárjogot nyert. E tekintetben két tendenciát is megfigyelhetünk az Intézet munkásságában. Egyfelől a magyar történeti kutatásoknak egy szélesebb perspektívájú megközelítését, másfelől a törekvést a kelet- és nyugat-európai fejlődéstípusok állandó összevetésére, s magán a kelet-európai nagy egységen belül is a speciális fejlődésvonalak megrajzolására.

* A nemzeti kérdéstről folyó vitát 1965-ig a Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és függetlenségi harcokról c. kötet, Kossuth, 1965. foglalta össze; kiadás előtt áll a vita további része „Történettudomány és nemzeti önismeret” címmel.

Ebben a vonatkozásban ejthetünk szót arról, hogy bár a hagyományos módszerek mellett mind erősebben érezhető a modern közgazdaságtudományi szempontok, kategóriák és statisztikai módszerek alkalmazása, metodológiai szempontból a marxista komparatisztika kidolgozása terén még igen sok a tennivaló.

Az Irodalomtörténeti Intézettel a hat kötetes irodalomtörténetről rendezett viták során többek között a történettudomány és irodalomtörténet módszereinek eltérését igyekeztünk tisztázni, felvetve az irodalmi ábrázolás és a történeti kritika viszonyát, a társadalmi struktúra jellege és annak irodalmi tükröződése közötti különbségeket. Az Intézet munkatársai a marxizmus alkotó alkalmazására törekednek; ezt úgy értelmezik, hogy nagy mértékű fogékonyságot tanúsítanak az új eredmények és új módszerek iránt, fogékonyságuk azonban kritikus, s azokat az eredményeket, módszereket alkalmazzák, fejlesztik ki, melyek a marxista szemléleti mód és történeti kép szerves részét képezhetik, illetve szükséges, hogy képezzék. Szemléleti fejlődést tükröz a hungarocentrikus beállítottságnak egy szélesebb közép- és kelet-európai nézőponttal való felváltása. Az egyetemes összehasonlító módszer önálló tanulmányozása, az új közgazdasági vizsgálatok eredményei, a strukturális modelleknek a történeti kutatásokra való alkalmazása — mind foglalkoztatta az Intézet munkatársait, s több-kevesebb kísérlet történt ennek egyes művekben való realizálására is. Hozzá kell tennünk, hogy e tekintetben még távolról sem lehetünk megelégedettek.

Általában azonban túlzás nélkül megállapítható, hogy az Intézet munkatársai többnyire kezdeményezői tudományágunk szakmai ideológiai vitáinak, s e tekintetben a szakma egészében igen fontos funkciót teljesítenek.

Nem lenne teljes beszámolóink az elmúlt esztendőkről, ha nem emlékeznénk meg az Intézet folyóirataról, a Történelmi Szemlélről.*

Az Intézet csupán tíz esztendeje rendelkezik önálló folyóirattal. Mikor megalakult, azt a feladatot kapta, hogy tájékoztassa a történész közvéleményt az Intézet tudományos munkájáról, a kutatás közben felmerülő módszertani problémákról és segítse elő a maga eszközeivel az új-legújabb kori kutatások fellendítését. Később az intézeti munka fejlődése, új nagy vitaproblémák felszínre kerülése, s általában a marxista történetírás előtt felmerülő igényesebb tudományos-ideológiai feladatok ezeket a célkitűzéseket — legalábbis a tartalmi kérdésekben — csakhamar áttörték. Így a folyóirat bizonyos értelemben ösztörténeti folyóirattá vált azzal, hogy elsősorban az Intézet munkájára támaszkodó mozgékony marxista műhely-folyóirat funkcióját töltse be. A folyóirat az elmúlt évtized alatt kétségtelenül meggyökeresedett a tudományos életben, s elsősorban mint az Intézet tudományos ideológiai célkitűzéseinek fóruma, mint az újat kereső alkotó marxista történettudományi törekvések tükrözője ért el rangot és megbecsülést.

* Felelős szerkesztő Lackó Miklós.

A folyóirat cikkei között nagy számban szerepeltek a nacionalizmus maradványai elleni harccal, a nemzeti kérdés és tudat alakulásával foglalkozó munkák. A folyóirat szerkesztősége sikeresen törekedett arra, hogy az általános ideológiai problémákra fokozottan az egyes *konkrét* történeti jelenségek feltárásával keressék a választ, s így az ideológiatörténeti kutatásokat elvi és módszertani szempontból is sokoldalúbbá és differenciáltabbá tegyék.

Nagy érdeme volt a folyóiratnak, hogy elsőként közölt cikkeket a kelet-európai, s benne a magyar ipari forradalom és a modern tőkés fejlődés problematikájáról, s ezek révén egy sor új tartalmi és módszertani gondolattal gazdagította nemcsak a dualizmuskori gazdaságtörténetet, hanem az egész újabb kori kelet-európai és magyar történeti fejlődésről való ismereteinket. (A modern tőkés fejlődés útja és típusai Kelet-Európában; a gazdasági növekedés és a nemzeti kérdés; a gazdasági fejlődés és a társadalmi torzulások összefüggései.)

A Horthy-rendszer jellegének tisztázását elsősorban a fasizmus problémakörével foglalkozó rendkívül színvonalas különszám indította el, s azóta számos tanulmány mélyíti és szélesíti a kor politikai berendezkedésének bonyolult vizsgálatát.

Végül a Történelmi Szemle a népi demokratikus korszak vonatkozásában is mutatott példát a társadalom- és politikatörténet helyes ábrázolására, mintegy jelezve, hogy marxista szemlélettel s széles forrásanyagra támaszkodva, biztos kérdésfeltevésekkel itt is lehet eredményt elérni. Mindezek a legújabb kor kutatásában megkövetelték a még szívós ellenállást tanúsító és utóvédharcot folytató voluntarista, szektás-dogmatikus szemlélet elleni küzdelmet, melyben a Történelmi Szemle igen határozottan foglalt állást.

Fiatalabb, s jellegében is erősen különbözik a Történelmi Szemlétől az Intézet másik folyóirata, a Világtörténet.* A folyóiratot azzal a céllal indította az Intézet vezetősége, hogy, mint Molnár Erik az első számba írt bevezetőben írta: „... harcolva a hungarocentrikus provincializmus ellen, tájékozást nyújtson a magyar történészeknek és a történelem iránt komolyan érdeklődő olvasóknak a külföldi marxista és nem-marxista történeti irodalomról, s ezáltal megvilágítsa a külföldi országok történetét.”

A folyóirat tehát dokumentációs jellegű, hasábjait néhány külföldi cikk fordítása, fontosabb történeti problémák irodalmának historiográfiai áttekintése mellett elsősorban a külföldi történeti irodalom recenziói töltik meg. Ennek ellenére is igyekezett a folyóirat szerkesztősége bizonyos profilt biztosítani az egyes számoknak. Így a legutóbbi években Kelet-Európa történetére, a szovjet történetírás egyetemes történeti munkásságára, módszertani kérdésekre, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomra, valamint a történeti statisztika, struktúra és modellek kérdéseire vonatkozóan jelentetett meg speciális számokat. A szocialista országok történeti irodalmának figyelemmel kísérése, a marxista komparatisztika és módszertan előtérbe állítása jellemzi majd a folyó-

* Felelős szerkesztő: Makkai László

irat további munkásságát is, méginkább a szakreferálás kérdéseit előtérbe állítva.

*

Az Intézet munkatársai közül csak kevesek számára biztosított a rendszeres oktató munka lehetősége. Mindössze öt olyan munkatársunk van, aki valamelyik egyetem kinevezett előadója vagy tanára. Ennek ellenére igyekszünk segíteni az oktató munkát. Nemrég foglalkoztunk például az általános és középiskolai történet-oktatás segítésének lehetőségével; középiskolai tanároknak továbbképző tanfolyamot rendeztünk, s tankönyvírással vagy a tankönyvek szakmai ellenőrzésével már eddig is igyekeztünk segítséget nyújtani.

Hatékonyabb, szélesebb körű az Intézet tagjainak részvétele a népszerűsítő munkában, annak ellenére, hogy természetesen az Intézet fő feladata, a tudományos kutatás, mindenekelőtt az alapkutatás, ezeknek bizonyos korlátokat szab.

Az Intézet munkatársai kiveszik a részüket a TIT tevékenységéből is. Többen tartottak előadásokat és megbeszéléseket általános és középiskolai tanárokkal, illetve részt vettek a TIT József Attila szabadegyetemének előadásain és egyéb rendezvényein. A Televízióban jó két éve folyik a „Századunk” c. sorozat, melynek tényanyaga, forgatókönyve az Intézet munkatársainak aktív részvételével, illetve lektorálása mellett készül. Ugyancsak egy körülbelül két éve tartó rendszeres műsora a Rádiónak a XX. századi diplomácia-történetet felelevenítő adás, szintén az Intézet munkatársainak írásaiból. Mindemellett kisebb sorozatok, pl. legutóbb a sikeres „Európai Századok-Magyar Századok”, egyes írások is bőven elhangzottak a Rádióban, s több munkatársunk írásával találkozhattunk a napilapok és népszerű folyóiratok hasábjain is.

Nem kis erőfeszítést kíván, hogy Intézetünk tudományos fejlődése alapján mind erősebben kapcsolódik a nemzetközi történész-élet nagy áramlatába, megbeszéléseibe, vitáiba. Az elmúlt években az Intézet dolgozói részt vettek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulóján rendezett moszkvai konferencián, a Monarchia történetéről rendezett bloomingtoni, bratislavai és bécsi konferencián, a IV. Nemzetközi gazdaságtörténeti kongresszuson, a linzi munkásmozgalmi konferenciákon, a Gramsci-Intézet által rendezett történészkonferencián. Budapesten rendeztük 1966 őszén a II. világháború és a Dunamedence című nemzetközi konferenciát, valamint 1968 tavaszán a francia—magyar gazdaságtörténeti konferenciát.

Ezekon a konferenciákon Intézetünk munkatársai méltánnyalással fogadott előadásokat tartottak; nagy szerepük volt a kibontakozó vitákban: hozzájárultak a társadalomtudományok területén folyó eszmei küzdelemhez; általában elismerést szereztek a magyar marxista történettudománynak.

Az utóbbi években nagy számban nyertek meghívást Intézetünk munkatársai különböző országok egyetemeire előadások tartása céljából. Az elmúlt

három év folyamán lengyel, csehszlovák, osztrák, francia, olasz, német, angol és amerikai egyetemeken tartottak előadást.

A konferenciákon való részvétel, egyetemi előadások, valamint külföldi folyóiratokban történő publikációk csak egyik formáját alkotják az Intézet nemzetközi kapcsolatainak. Emellett az Intézet igyekezett határozott irányvonalat kialakítani nemzetközi kapcsolatainak fejlesztésében.

A szocialista országokkal létesített történész-kapcsolatokban — melyeknek fő hivatása a közös történelmi múlt feltárása, marxista megvilágítása — a marxista történetírás módszertani kérdéseinek közös fejlesztése — noha mind tartalmi, mind szervezeti vonatkozásban e téren igen sok történt az elmúlt évtizedben — még meglehetősen sok probléma rejlik. A kapcsolatok elmélyítése csak lassú, módszeres munkával történhet és csak akkor, ha e kapcsolatok történelmi háttérét valóban tudományosan vizsgáljuk, s nem elégszünk meg e kapcsolatok ünnepnapjainak, kimagasló forradalmi pontjainak bemutatásával, hanem az érintkezés egészét, a történelmi egészet, fény és árnyoldalait együtt mutatjuk be, és e kapcsolatokat valóban a maguk történetiségében ábrázolva, pozitív és negatív vonatkozásaitak egyaránt feltárjuk.

A nyugati történészekkel és történettudományi szervekkel való kapcsolataink kiépítésében abból indultunk ki, hogy a marxista történetfelfogás tudományos eredményeit kell nemzetközileg megismertetnünk, a polgári tudósokkal való vitáinkban, a gondolatok cseréjében és egymással szemben álló tudományos nézeteink összecsapásánál kell feladatunkat megtalálnunk, kritikailag adaptálva egyúttal a polgári történetírás bizonyos eredményeit. Ugyanakkor ezeket a kapcsolatokat felhasználjuk arra, hogy fokozott kutatási lehetőségekhez jussunk, s hogy fiatalabb munkatársaink nyelvi és szakmai felkészültségét elmélyíthessük.

A 60-as évek elejétől a nyugati történész-intézményekkel fennálló kapcsolataink jelentősen fejlődtek. Ez a körülmény is indokolta, hogy ne elégedjünk meg a már korábban meglevő kapcsolatainkkal a szocialista országok történész-intézményeivel. 1967 folyamán tehát nemzetközi kapcsolataink építése középpontjába éppen a szocialista országokkal való együttműködés továbbfejlesztése és elmélyítése került. Ennek keretében került sor a moszkvai Történettudományi Intézettel kötött régebbi megállapodásunk realizálására, 1967-ben a Szovjetunióban készült magyar történet II. kötetének lektorálására, 1968-ban pedig az első kötet vitájára. E munkában nagy segítséget nyújtottak az egyetemi és Párttörténeti Intézet-beli kollégák. Intézetünk tevékenyen részt vett a most megalakult szovjet—magyar történész vegyesbizottság előkészítésében.

A bratislavai Történettudományi Intézettel is kezdtük szorosabbra fűzni kapcsolatainkat. Ezt 1966 őszén alátámasztotta a két Intézet közös rendezvénye a fasizmus kérdéséről.

A szocialista országok történettudományi intézeteivel való szélesebb körű együttműködés jegyében született meg az a megállapodás, mely az MTA Történettudományi Intézete és a Német Tudományos Akadémia Gazdaságtörténeti Intézete között létrejött. Ennek keretében a két Intézet kétévenként felváltva tudományos munkakonferenciákat rendez, egybehangolja a polgári történettudomány kritikai vizsgálatát, kölcsönösen tanulmányutakat és kutatási lehetőséget biztosít egymás munkatársainak, s könyvkiadás és dokumentáció terén együttműködik.

Új momentumként jelentkezik a Bolgár Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és Intézetünk közötti tudományos együttműködést szolgálni kívánó tervezet, amely bizonyos közös kiadványok elkészítését tűzi ki célul.

Szorosabbá váltak a kapcsolatok a jugoszláv intézményekkel is. A lengyel történészekkel való együttműködést Intézetünkben a lengyel—magyar történész vegyesbizottsággal közösen rendezett ülés mélyítette el.

A nyugati országok történészkapcsolatai vonatkozásában új momentum az olasz Kommunista Párt tudományos intézetével, a Gramsci-Intézettel való kapcsolat kiépítése.

Szervezett és rendszeresnek tekinthető kapcsolatunk emellett a francia és az osztrák történészekkel van. Az előbbi esetben az École Pratique des Hautes Études ösztöndíjai nagy súllyal esnek lathá külföldi kiküldetéseink terén, és segítségükkel igen jelentős levéltári és könyvészeti anyaghoz jutottunk hozzá. (A rendelkezésünkre álló négy ösztöndíjból évek óta egy ösztöndíjat az ELTE-nek adunk át.) A kapcsolat új formáját, bizonyos fokú tudományos együttműködést jelentett az ez év tavaszán Budapesten megrendezett francia—magyar gazdaságtörténeti konferencia, mely a XI. századtól a XIX. századig tekintette át a kelet- és nyugat-európai gazdasági fejlődés legfőbb vonásait. Az Intézet egyes munkatársai emellett eredményesen vettek részt a Sorbonne-on rendezett francia—magyar történésztalálkozón is.

Az osztrák történészek közül elsősorban a hagyományos, konzervatív iskolával szakító csoporttal működünk együtt. A Plaschka-professzor vezette Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut folyóiratában rendszeresen teszünk közzé cikkeket, és konferenciáikon is részt veszünk. Az Intézet volt az egyik rendezője az 1967-es grazi osztrák—magyar történésztalálkozónak, és tevékenyen résztvett az ennek viszonzásaként 1968 tavaszán Pécsen lebonyolított rendezvényen.

Gyakoriak, ha nem is ilyen rendszeresek az olasz, angol és amerikai történészekkel való kapcsolataink is.

Végül, csupán röviden, jelen munkálkodásunkról, ill. terveinkről:

A pár éve megjelent s 1967-ben második kiadásban napvilágot látott Magyarország története című két kötetes műben jó összefoglalást nyert történettudományunk számos kutatási eredménye. A munka körül kialakult

vita s az általánosan frissülő érdeklődés, mely nemzeti múltunk lényeges jelenségeinek marxista értelmezése iránt mutatkozik, ugyancsak megvilágította az elvi-ideológiai érdekű problémák, a szocialista tudat fejlődésére közvetlenül kiható kérdések kutatásának szükségességét, egybekapcsolva azt a magyar történelem néhány fundamentális kérdésének konkrét történetiséggel való foglalkozásával.

Ugyanekkor ez az összefoglaló munka, s a megszövegezése óta eltelt idő kutató tevékenysége indokolta tette, hogy figyelmünket a részről fokozatosan az egész felé irányítsuk. A marxista történettudománynak az elmúlt húsz évben létrejött eredményei, anyagfeltáró és dokumentumközlő munkája, történeti fejlődésünk fő vonalait megvilágító tanulmányai és monográfiái, a metodológiai és történetiszemléleti viták joggal alapozták meg az igényt, a következő kutatási periódus fő tennivalóját: Magyarország története 10 kötetes összefoglalásának elkészítését. Ha figyelembe vesszük, hogy hasonló igényű vállalkozás, Magyarország történetének több kötetes összefoglalója a millennium évében pozitivistá beállítottsággal készült, majd pedig az 1930-as években a szellemtörténet jegyében íródott, úgy indokolt a megállapítás, hogy hazai marxista történettudományunk eddigi fejlődése megalapozza, a közgondolkodás fejlesztése, a társadalmi szükséglet és igény megkívánja egy ilyen munka viszonylag rövid határidőn belüli elkészítését, amely részletes történeti előadásával szükségtelenné teszi a korábbi összefoglalások használatát, marxista szemléletével elősegíti társadalmunk új, szocialista tudatának formálódását, a tovább élő, időnként újraéledő polgári és kispolgári nézetek leküzdését, a szocialista hazafiság és nemzetköziség szellemének erősítését.

Természetes tehát, hogy az MTA Történettudományi Intézetének, mint a magyar történettudomány központi kutató és szervezeti bázisának, a 10 kötetes Magyarország történetének elkészítése alkotja azt a fő tennivalóját, amely az elkövetkező három esztendőben meghatározza az Intézet egész tevékenységét.

A 10 kötetes Magyarország történetének elkészítése próbaköve is lesz az Intézet és az egész magyar történettudomány munkájának. Az összefoglaló munkát óriási szervező munkát, magas szintű kritikai szemléletmódot, számos speciális metodikai probléma tisztázását, alapvető új kutatómunkát, s minden eddigi eredmény kritikus összefoglalását igényli. Emellett a 10 kötetes munkát ösztönzést ad arra is, hogy az eddig viszonylag eredményesen fejlődött gazdaság- és politikatörténeti, munkásmozgalomtörténeti kutatások továbbvitele mellett és velük szoros kölcsönhatásban megkezdjük az ideológia- és kultúrtörténet szisztematikus művelését is.

A 10 kötetes Magyarország története mellett az egyetemi tankönyvmunkálatok befejezése, számos évfordulós feladat, nemzetközi rendezvények, nem utolsósorban a Moszkvában sorra kerülő történelem világtudományos kongresszus, s természetesen egyéni forráskiadványok, monográfiák s tanulmányok sorozata sze-

repel még a Történettudományi Intézet hároméves munkatervében. Megvalósításuk nem lesz könnyű, de az eddigi eredmények adnak bizonyos alapot a bizalomra.

A MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET MUNKATÁRSAINAK FONTOSABB KIADVÁNYAI 1964–1968

Magyarország története I–II. k. 2. részben átdolgozott és bővített kiadás.
Gondolat, 1967.

Írták: Berend T. Iván, Hanák Péter, Lackó Miklós, Ránki György, Siklós András,
Szabad György, Székely György, Varga János, R. Várkonyi Ágnes és Vörös Antal.
Szerkesztették: Molnár Erik főszerkesztő, Pamlényi Ervin és Székely György.

Magyarország története az abszolutizmus és a dualizmus korában 1849–1918.
Tankönyvkiadó, 1968. Egyetemi jegyzet.

Szerkesztő: Hanák Péter.
Írásában részt vett: Hanák Péter és Katus László

MOLNÁR ERIK: A nemzetfogalom kialakulásához.

- Valóság, 1966. 9. évf. 2. sz. 1–9. l.
- A 12. Nemzetközi Történetsszakkongresszus.
Századok, 1966. 100. évf. 1. sz. 3–18. l.
- Révai József történetsszemléletéről.
Kritika, 1966. 4. évf. 7. sz. 3–8. l.
- A marxizmus szövetségi politikája 1848–1889.
Bp. Kossuth Kiadó, 1967. 492 l.
- La politique d'alliances de marxisme 1848–1889.
Bp. Akadémiai Kiadó, 1967. 440 l.
- Magyarország története 2. kiad. 1–2. köt.
Bp. Gondolat Kiadó, 1967. Főszerkesztője.

I. magyar osztály

BARTHA ANTAL: Kijev és Itil. Századok, 1964. 2–3. sz.

- Mongólia. Kossuth, 1965.
- Az állami-etnikai egység gondolata a *Poveszty Vremenih Let-ben*.
Angolul. Stupia Slavica 1968. 1.
- A IX–X. sz.-i magyar társadalom.
Akadémiai Kiadó, 1968.

BARTA GÁBOR: Bemerkungen zur Kriegsgeschichte Daziens im II. Jhdt.
Acta Classica univ. sc. Debreceniensis. II. 1966.

BARTA ISTVÁN: Entstehung des Gedankens der Interessenvereinigung in der ungarischen
bürgerlich-adligen Reformbewegung.
Nouvelles Etudes Historiques I. Bp. 1965.
– Kossuth ismeretlen politikai munkája 1833 elejéről.
Századok, 1965. 3. sz.

BENCZÉDI LÁSZLÓ: Parasztság és kurucság a Thököly felkelésben.

- Történelmi Szemle, 1964. 1. sz.
- Katonarétegek helyzete a török elleni várháborúkban.
Hadtörténelmi Közlemények, 1966. 4. sz.
- Gimnáziumi II. osztályos történelemtankönyv magyar történelmi részei az őskortól
a szatmári békéig. 1967.
- A haza- és nemzetfogalom alakulása a késői feudalizmus időszakában.
Századok, 1967. 6. sz.
- Szocialista hazafiság — szocialista történetsszemlélet. (Csatári Dániellel együtt.)
Kossuth Kiadó, 1967.

BENDA KÁLMÁN: J. J. Rousseau et la Hongrie. Jean Jacques Rousseau. c. kötetben. Paris, 1964.

- Der Haiduckenaufstand in Ungarn und das Erstarken der Stände in der Habsburgmonarchie. 1607—8. Nouvelles Etudes Historiques I. Bp. 1965.
- A jozefinizmus és jakobinusság kérdései a Habsburg-Monarchiában. Történelmi Szemle, 1965. 4. sz.
- Zrínyi Miklós, a szigetvári hős. Szigetvári Emlékkönyv. Bp. Akadémiai Kiadó, 1966.
- Robespierre vu par ses contemporaines hongrois. Actes du colloque Robespierre. Paris, 1967.
- Istvánffy Miklós levele 1605-ből. Mikor íródott a Historia de rebus Ungaricis. Irodalomtörténeti Közlemények, 1967. 2. sz.
- Probleme des Josephinismus und des Jakobinertums. Südostforschungen, 1966. 25. sz.
- XII. Károly svéd király. Bp. Akadémiai Kiadó, 1968.
- Adalékok Wathay Ferenc életéhez. Irodalomtörténeti Közlemények, 1968. 2. sz.

BELÉNYESY MÁRTA: La culture temporaire et ses variantes en Hongrie au 15e siècle. Acta Ethnogr. T. 16. 1967.

- Hufengröße und Zugtierbestand der bäuerlichen Betriebe in Ungarn in 14—15. Jahrhundert. Viehzucht und Hirtenleben in Ungarn. II. B. 1968.

GYÖRFFY GYÖRGY: Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez. Történelmi Szemle, 1964. 1. sz.

- Formation d'États au IX-e siècle suivant le „Gesta Hungarorum” du Notaire Anonyme. Nouvelles Etudes Historiques, I. Bp. 1965.
- Orosháza története a középkorban. Orosháza története c. kötetben. Orosháza, 1965.
- Napkelet felfedezése. Gondolat, 1965.
- Egy krónikahely magyarázatához. Történelmi Szemle, 1966.
- Ein ungarischer Palimpsest aus dem 11. Jahrhundert. Byzantinische Forschungen. 1966.
- A XII. századi dalmát városprivilegiumok kritikájához. Történelmi Szemle, 1967.
- Székesfehérvár feltűnése a történeti forrásokban. Székesfehérvár évszázadai. I. 1967.

HECKENAST GUSZTÁV: Die Verbreitung des Wasserradantriebes im Eisenhüttenwesen in Ungarn. Nouvelles Etudes Historiques I. Bp. 1965.

- La sidérurgie hongroise au début du XVIIIe siècle. Revue d'histoire de la sidérurgie. 1966. 7. sz.
- A kora-árpádkori magyar vaskohászat szervezete. Történelmi Szemle, 1966. 9. sz.
- Eisenverhüttung im Burgenland und Westungarn im 10. bis 13. Jahrhundert. Burgenländische Heimatblätter 29. 1967.
- Forschungen zur Geschichte des ungarischen Mittelalters in den Jahren 1945—1964. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 73. 1965.

HEGYI KLÁRA: Le condominium hungaro—ottoman dans les eyalets hongrois. Szófia, 1966.

- A magyarországi török uralom hatásai. Világosság, 1968. 1.

MÁLYUSZ ELEMÉR: Les débuts de vote de la taxe par les ordres dans la Hongrie Féodale. Nouvelles Etudes Historiques I. Bp. 1965.

- A Thuróczy-krónika és forrásai. 1967.
- Krónika-problémák. Századok, 1966.

- Die Eigenkirche in Ungarn.
Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas. 5 1966
- Thuróczy János krónikája és a Corvina
Filológiai Közöny, 12. 1966.
- A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai.
Magyar Könyvszemle, 83. 1967.
- Une colonie bulgare à proximité de Bude au moyen age.
Studia Slavica Hung. 13. 1967.
- A magyar medieviztika forráskérdései. (Medieviztika és oklevélkiadás.)
Levéltári Közlemények. 38. 1967.
- 1526 előtti okleveleink forrásértéke.
Történelmi Szemle, 1967.
- Ikach rex Bosensis.
Studia Slavica Hung. 14. 1968.
- Repertorium fontium historiae medii aevi.
II. k. Roma 1967. magyar részei.

MAKKAI LÁSZLÓ: Robot — summa — taxa.

- Történelmi Szemle, 1964. 2. sz.
- Ungarn in Mitteleuropa.
Kommunitat, Berlin, 1964. okt.
- Anglia az újkor küszöbén.
Gondolat, 1965. (Hankiss Elemér társszerzővel.)
- Production et productivité agricole dans la Hongrie féodale.
Nouvelles Etudes Historiques. I. k. Bp. 1965.
- Biológia és technika.
Valóság, 1966. 2. sz
- Maschine, Mechanik und mechanistische Naturphilosophie.
Winter-Festschrift, Berlin, 1966.
- Jobbágytelek és parasztagazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korában.
Bp. 1966. (Bev. és szerk.)
- A tudomány forradalma Angliában.
Gondolat, 1966.
- Gép, mechanika és mechanisztikus természetfilozófia.
Technikatörténeti Szemle, 1967.
- Angliai Erzsébet.
Akadémiai Kiadó, 1967.
- Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus kor-
szakában. II. Az allódiomok gabonatermelése.
Agrártörténeti Szemle, 1968. 1—2. sz.
- The history of Hungary until 1849. Information Hungary.
Akadémiai Kiadó, 1968.

PAULINYI OSZKÁR: Die Edelmetallproduktion der niederungarischen Bergstädte, besonders jener von Schemnitz, in der Mitte des 16. Jahrhunderts.

- Nouvelles Etudes Historiques I. Bp. 1965.
- A vállalkozás kezdeti formái a feudáliskori nemesércbányászatban.
Ertekezések a történettudományok köréből. 40. sz. Bp. 1966.
- Die anfänglichen Formen des Unternehmens im Edelerzbergbau zur Zeit des Feudalis-
mus.
Acta Hist. XII. 1—4. sz.
- Einiges über die sozialen Belange der empirischen Technologie zu Schemnitz—Banská
Stiavnica Mitte des 16. Jhs. — Doloványi v Jáchymove, 1516—1966.
Rozpravy Národního technického muzea v Praze, 1967.
- A bányavállalkozók személyi köre a selmeci bányagazdaságban a 16. század derekán.
Adatsorok 1537—1549.
Történeti Statisztikai Köt. Bp. 1967.
- Die soziale und wirtschaftliche Gliederung des Unternehmertums in der Montan-
wirtschaft von Schemnitz Mitte des 16. Jhs. Beiträge zur Geschichte des Bergbaus und
Hüttenwesens, Bd. V. Freiburger Forschungshefte, D-Reihe, 59.
Leipzig, 1968, 46—59. l.

PÉTER KATALIN: Szabad és dézsmás szőlők Zemplén megyében a XVII. század végén.
Agrártörténeti Szemle, 1964. 1. sz.

SZÜCS JENŐ: A várostörténeti kutatás helyzete és feladatai.

MTA II. OK. XV. 1966.

- A magyar szellemtörténet nemzetkonceptiója tipológiájához. Történelmi Szemle, 1966. 9. sz.
- A magyar irodalom története I. kötetéről. Történelmi Szemle, 10. 1967.
- A nemzeti ideológia középkori historikuma. Valóság 11: 6, 11: 7. 1968.,

VARGA JÁNOS: A telektulajdon a feudalizmus utolsó századaiban.

- Történelmi Szemle, 1964. 2—3. sz.
- Typen und Probleme des bauerlichen Grundbesitzes in Ungarn 1767—1849. Bp. 1965, Studia Historica, 56. sz.
- Magyar szellemtörténet — magyar nacionalizmus. Kritika, 1966.
- Pesszimizmus vagy realizmus. Valóság, 1966.
- A magyar irodalom története I. kötetéről. Történelmi Szemle, 10. 1967.
- A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767—1849. Értekezések, 1967.

VÁRKONYI ÁGNES: Az ismeretlen Vak Bottyán.

- Történelmi Szemle, 1964. 1. sz.
- A jobbágyság osztályharca a Rákóczi-szabadságharc idején. Történelmi Szemle, 1964. 2—3. sz.
- A nemzet és a haza fogalma a török harcok és a Habsburg ellenes küzdelmek idején (1526—1711). A magyar nacionalizmus és története c. tanulmánykötetben. Bp. 1964.
- Habsburg Absolutism and Selfdom in Hungary at the Turn of the XVIIth and XVIIIth Centuries. Nouvelles Etudes Historiques I. Bp. 1965.
- A Habsburg-abszolútizmus és a magyarországi jobbágyság a XVII—XVIII. század fordulóján. Századok, 1965. 4—5. sz.
- Rendezni végre közös dolgainkat. Századok, 1966. 2—3. sz.
- A nemzet-eszme a XVI—XVII. sz. politikai és társadalmi harcaiban. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Évkönyve, 1966. A nemzeti ideológia múltja és jelene.
- Rákóczi és a jobbágyság. Valóság, 1967. 1. sz.
- Az ónodi országgyűlés történelmünk távlatában. Borsodi Szemle, 1967.
- Történettudomány és a természettudományok a XIX. században. Magyar Tudomány, 1967. 6. sz.
- A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának előzményei. Korreferátum a Társulat centenáriumán. Századok, 1967. 6. sz.
- Két pogány közt. Képes Történelem. Móra, 1968.
- Die Bauernbewegungen in Ungarn am Ende des 17. Jahrhunderts. Actes V. Comité International des Sciences Historiques XIIe Congrès International des Sciences Historiques Vienne, 1965 (1968)
- Fiscalité et société en Hongrie à la fin du XVIIe Siècle. Troisième Conférence Internationale d'Histoire Economique: Munich 1968, Paris, 1968.
- The Impact of Scientific Thinking on Hungarian Historiography about the middle of the 19-th Century. Acta Historica, 1968. 1—2. sz.

ZIMÁNYI VERA: (N. Kiss—Kirillyné—Makkai L. társszerzőkkel) Production et productivité agricoles en Hongrie à l'époque du féodalisme tardif. Nouvelles Etudes Historiques I. Bp. 1965.

- Beszámoló a III. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszusról (München, 1965. aug. 23–27.)
Agrártörténeti Szemle, 1967. 1–2. sz.
- Munkaközösség keretében (Makkai L., Kirilly. Zs.-né, N. Kiss I.-val közösen): Mezőgazdasági termelés és termelékenység Magyarországon a késői feudalizmus korában. Agrártörténeti Szemle, 1968. 1–2. sz.
- A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században.
Bp. Akadémiai Kiadó, 1968.
- PACH ZSIGMOND PÁL: Problemi razvityija vengerszkoj markszisztkoj isztoriceszkoj nauki. Acta Historica Acad. Scient. Hung. Vol. XII/1–2. 1966.
- A III. Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszusról.
Századok, 1966. 1. sz.
- Le IIIe Congres International d'Histoire Économique.
Acta Historica Acad. Scient. Hung. XII/3–4. 1966.
- The Development of Feudal Rent in Hungary in the Fifteenth Century.
The Economic History Review. Second Series, Vol. XIX. No. 1. Oxford—Cambridge, 1966.
- Die Getreideversorgung der ungarischen Städte vom XV. bis XVII. Jahrhundert.
Jahrbücher für National-ökonomie und Statistik. Band 179. Heft. 2. Stuttgart, 1966.
- En Hongrie au XVIe siècle: L'activité commerciale des seigneurs et leur production marchande.
Annales Economies-Sociétés-Civilisations. Paris, 1966. No. 6.
- Optimizmus és objektivitás történetiszemléletünkben.
Társadalmi Szemle, 1966. 7–8. sz. •
- A földesúri árutermelés értékeléséhez.
Társadalmi Szemle, 1966. 12. sz.
- A XVII. századi majorgazdálkodás kérdéséhez.
Agrártörténeti Szemle, 1967. 1–2. sz.
- Molnár Erik társadalomtörténet-írájáról.
Kritika, 1967. 11. sz.
Molnár Erik emléktáblája előtt — Molnár Erik társadalomtörténet-írájáról.
Századok, 1967. 6. sz.
- A történettudomány helyzete és feladatai. Beszámoló-részlet és zárszó az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztálya kibővített osztályülésén (1967. máj. 4.)
Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei. XVI. k. 1. sz.
A Szovjetunió történelmi szerepéről.
Magyar Tudomány, 1967. 11. sz.
- Das Problem der „dérogance“ und der „noblesse commerçante“ im XVI–XVIII. Jh.
— XIIe Congress International des Sciences Historiques: Wienne, 1965.
Wien, 1968. Vol. V. Actes.
- Die Getreideversorgung der ungarischen Städte vom XV. bis XVII. Jahrhundert.
Troisième Conférence Internationale d'Histoire Economique: Munich, 1965
Paris—La Haye, 1968.
- Magyar gazdaságtörténet 1526-tól 1848-ig. (Új, átdolgozott kiadás.) Bp., 1968.
A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem jegyzete.

II. magyar osztály

HANÁK PÉTER (: HANÁK KATALIN): A magyar pamutipar története.

- Bp. Táncsics, 1964.
- Recent Hungarian Literature on the History of the Austro-Hungarian Monarchy, 1849–1918. A Historiographical Survey.
Austrian History Yearbook. Vol. I. 1965.
- Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900–1918.
Bp. 1966. 358. o. (Szerkesztés).
- A kötetben: Einige sozialökonomische Aspekte der nationalen Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie.
A századforduló történelmi tendenciái.
A magyar irodalom története V. k. Bp. 1966.
- Hungary in the Austro-Hungarian Monarchy: Preponderancy or Dependency.
Austrian History Yearbook 1967. Vol. III. Pt. 1
- Hundred Years of Ausgleich.
The New Hungarian Quarterly. 1967. Vol. VIII. No. 27.

- Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867, aussen-, innen und wirtschaftspolitisch gesehen. Donauraum — gestern, heute, morgen c. kötetben.
Wien, Europa Verlag, 1967.
 - A polgári átalakulás feltételei és a kiegyezés.
Kritika, 1967. 10. sz.
 - Die Stellung Ungarns in der Monarchie. Probleme der Franzisko-Josephinischen Zeit 1848—1916. c. kötetben.
Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1967.
 - Problems of East European History in Recent Hungarian Historiography.
East European Quarterly, 1967. Vol. I. No. 2.
 - Magyarország története az abszolutizmus és a dualizmus korában 1849—1918. 4. füzet.
1900—1918. Bp. Tankönyvkiadó, 1968. Szerkeszti: Hanák Péter. Intézeti munkatársak: Hanák Péter és Katus László.
 - Az üzemtörténet kutatásának problémái.
Századok, 1968. 5. sz.
 - Die ungarischen Staatsmänner und der Kriegseintritt Italiens. Beiträge zur Aussenpolitik Österreich-Ungarns 1914—15.
Österreichische Osthefte, 1968. 5. sz.
- KATUS LÁSZLÓ: Bibliographie d'oeuvres choisies de la science historique hongroise 1959—1963.
Nouvelles Etudes Historiques. Bp. 1965. Vol. II.
Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der nationalitätenfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 1900—1918.
Bp. 1966.
Bibliographie choisie d'ouvrages d'histoire publiés en Hongrie dans la première et deuxième moitié de 1963.
Acta Historica, 1966.
- A kelet-európai iparosodás és az önálló tőkés fejlődés kérdéséhez.
Történelmi Szemle, 1967. 1. sz.
- MUCSI FERENC: A SzDP taktikája az 1905—1906. évi politikai válság időszakában.
Nouvelles Etudes Historiques. Bp. 1965.
- A szociáldemokrata párt vezetőinek paktuma a Fejérváry-kormánnyal s a választójogi tömegmozgalom kibontakozása (1905 július—október).
Századok, 1965. 1—2. sz.
 - A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. 4/A köt. Első rész. 1907—1914. Összeállította és szerkesztette Erényi Tibor, S. Vincze Edit, Mucsi Ferenc, Kende János.
Bp. Kossuth, 1966.
 - Szabó Ervin, az ellenzéki szociáldemokraták és az MSzDP választójogi taktikája az 1905—1906. évi politikai válság időszakában.
Párttörténeti Közlemények, 1967. 1. sz.
 - A februári orosz forradalom, a stockholmi konferencia és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak.
Tanulmányok. Bp. Akadémiai Kiadó, Kossuth, 1967.
 - Szabó Ervin politikai tevékenysége az első világháború idején.
Párttörténeti Közlemények, 1968. 4. sz.
 - Podaci o formiranju radnickih savjeta u Madarskoj krajem 1917- pocetkom 1918. „Oktobarska revolucija i narodi Jugoslavije”
Naucni skup Beograd-Kotor, 1967.
 - A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a magyar belpolitikai ellentétek kiéleződése. 1917 november—1918 február.
Az MTA II. Osztályának Közleményei. 16. 1968.
- PUSKÁS JULIANNA: A földbirtok bérbeadása Magyarországon az 1935. évi mezőgazdasági statisztika alapján.
Történelmi Szemle, 1963. 3—4. sz.
A földtulajdonosok és földbérletk társadalmi rétegződése az 1920—1930. évi népszámlálási adatok alapján.
Történelmi Szemle, 1964. 2. sz.
- SARLÓS BÉLA: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása. Bp.
Közgazdasági és Jog Kiadó, 1968.

- A sajtószabadság eljárási garanciáinak fő vonásai.
Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1968. A dualizmus kora. Jogtörténeti tanulmányok II. kötetében.
A kiegyezés jogpolitikája.
Századok, 1968. 6. sz.
- Csémegi Károly és a kiegyezés.
Történelmi Szemle, 1968. 1—2. sz.

SPIRA GYÖRGY: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a.

- Bp. Akadémiai Kiadó, 1964.
- Egy pillantás a Hitel írójának hitelviszonyaira.
Történelmi Szemle, 1963. 3—4. sz.
- A vezérmege forradalmi válaszmánya 1848 tavaszán.
Századok, 1964. 4. sz.
- A mérő és a font viszonyáról.
Agrártörténeti Szemle, 1964. 3—4. sz.
- Széchenyi tragikus útja.
Történelmi Szemle, 1964. 3—4. sz.
- Széchenyi's Tragic Course.
Nouvelles Etudes Historiques I., Bp. 1965.
- Parasztsors Pest megyében a jobbágyszabadító forradalom küszöbén.
Pest Megye Múltjából c. kötetben. Bp. 1965.
- A magyar negyvennyolc jobb megértését keresve.
Kritika, 1967/2.
- Auf der Suche nach dem besseren Verstehen der ungarischen Achtundvierzig.
Acta Historica, 1967. 3—4. sz.
- Über die kleinnationalen Bestrebungen im Revolutionsjahre 1848, XIIe Congres International des Sciences Historiques (Vienne, 29 août—5 septembre 1965) V.
Horn—Wien, é. n. 1968.
- La dernière génération des serfs de Hongrie: l'exemple du comitat de Pest,
Annales 1968.

SZÁSZ ZOLTÁN: A magyar kormányok tervei a nemzetiségi pénzügyi intézetek állami ellenőrzésére. (1902—1904)

- Századok, 1966. 1. sz.
- Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900—1918.
Bp. 1966. (Szerkesztés)
- Tisza István első kormányának román nemzetiségi politikája 1903—1905.
Történelmi Szemle, 1968. 3. sz.

VÖRÖS ANTAL: A belterjes gazdálkodás és az állattenyésztés kialakulása Mosonmegyében 1896—1914.

- Agrártörténeti Szemle, 1964. 1—2. sz.
- A tejjgazdaságok kialakulása a Dunántúlon 1880—1895.
Agrártörténeti Szemle, 1965. 3—4. sz.
- A paraszti termelőmunka és életforma változásai 1850—1914.
Történelmi Szemle, 1966. 2. sz.
- A magyarvári Gazdasági Akadémia 150 éve.
Bp. Mezőgazdasági Kiadó, 1968.

PAMLÉNYI ERVIN: Szalay László: Magyarország története. A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei XIV. köt. 1—2. sz.

- Molnár Erik történetírásáról.
Századok, 1964. 5—6. sz.
- Az ellenforradalmi korszak történetírásának nacionalista jellegéhez.
ELTE 1966. évi évkönyve.
- A magyar történetírás fejlődése a felszabadulás után.
Századok, 1967. 6. sz.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország.
Kossuth, Bp. 1968. (Szövegközlés, jegyzetelés és bevezetés; 1933—1938.)
- Molnár Erik történetírói munkássága
Voproszki Isztorii, 1967. 5. sz.

III. magyar osztály

ÁDÁM MAGDA: Az ellenforradalmi rendszer revíziós külpolitikájához (1933–1941). A magyar nacionalizmus kialakulása és története.

Kossuth, 1964.

— Zagabrannja Zakarpatja Hortisztkoju Ugorscsinoju Ukrainszko—ugorszki isztoricsni szvjaszki.

Kiev, 1964.

— Documents relatives à la politique étrangère dans la période de la crise Tchécoslovaque (1938–1939) II. Acta Historica, 1964. 3–4. sz.

— A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938.

Dokumentumgyűjtemény. Akadémiai Kiadó, 1965.

— Allianz Hitler—Horthy—Mussolini.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1966. (Juhász Gyulával és Kerekes Lajossal közös munka.)

— Magyarország és a kisantant a harmincas években.

Akadémiai Kiadó, 1968.

JUHÁSZ GYULA: A Teleki-kormány külpolitikája.

Akadémiai Kiadó, 1964.

— Magyarország hadbalépése Nagybritannia és az Amerikai Egyesült Államok ellen.

Történelmi Szemle, 1965. 1. sz.

— Allianz Hitler—Horthy—Mussolini.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1966. (Társszerző.)

— La Politique Extérieure de la Hongrie de 1939 à 1943.

Revue D'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale, 1966.

— A Wilhelmstrasse és Magyarország.

Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1968. (Szövegközlés, jegyzetelés és bevezetés: 1942–1943.)

— A szovjet—magyar viszony a két világháború között.

Marx Károly Közgazdasági Egyetem tudományos konferenciája 1967. Kossuth Kiadó, 1968.

KÖVÁGÓ LÁSZLÓ: A magyarországi délszlávok 1918–19-ben.

Akadémiai Kiadó, 1964.

— Az 1919. évi szlovén-vidéki ellenforradalomról.

Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 2. sz.

— Popitka internacionalnogo resenijja nacinalnüh problem v Jugovosztočnoj Evrope v 1919 godu.

Nouvelles Études Historiques II. Bp. 1965.

— Jugoszlavjane v Vengriji i pravo nacij na szamoopredelenijje (1918–1919.)

Acta Historica, 1965. 1–4. sz.

— A Magyarországi Nemzetközi Szocialista Föderációról.

Párttörténelmi Közlemények, 1966/2. sz.

— 1918 forradalmi eseményei a csehszlovák, a román és a jugoszláv történészek munkáiban.

Valóság, 1966/10. sz.

— Államszövetségi tervek a Tanácsköztársaság idején.

Történelmi Szemle, 1966/3–4. sz.

— Internacionalisták Tanácsmagyarországon. — Ötven év. /

A Nagy Október és a magyarországi forradalmak c. kötetben.

— Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika.

Kossuth Könyvkiadó, 1968.

LACKÓ MIKLÓS: Változások a magyar munkásosztály összetételében a szocializmus alapjai lerakásának időszakában.

Tájékoztató. (Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus—Leninizmus oktatási osztálya) 1964. 3. sz.

— Szerkezeti változások a magyar munkásosztály összetételében. A 20. év. c. kötetben.

Kossuth Kiadó, 1965.

— Nyilasok, nemzetiszocialisták.

Bp. Kossuth Kiadó, 1966.

— Les Croix Fléchées.

Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale. 1966. avril.

— A Magyar Irodalomtörténet VI. kötetéről.

Történelmi Szemle, 1967. 2. sz.

- A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban.
Kossuth Kiadó, 1968.
- L. NAGY ZSUZSA: Posztilennja revolucijnovo ruhu v Ugorscsini pif olivom Velikovo Zsovtuja
Az „Ukrainszko—ugorszki isztoricsni zvjazki” c. kötetben. Kiev, 1964.
- A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918—1919.
Bp. Kossuth Kiadó, 1965.
- The Mission of General Smuts to Budapest 1919.
Acta Historica, 1965. Nr. 1—4.
- Az olasz érdekek és Magyarország.
Történelmi Szemle, 1965. 2—3. sz.
- Az „orosz kérdés” a párizsi békekonferencián.
Tanulmány az „50 év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak” c. kötetben.
Bp. 1967., valamint a kötet társszerkesztése.
- 50 Years After the 1918 October Revolution.
New Hungarian Quarterly 1968. Vol. IX. No. 31.
- Magyar történelmi kronológia.
Tankönyvkiadó, Bp. 1968. X. és XI. fejezete.
- MÁRKUS LÁSZLÓ: A bethleni kormányzati rendszer bukása.
Századok, 1964. 3—4. sz.
- Egyetemes történelmi kronológia I.
(Társszerző.) Bp. 1967.
- A Károlyi Gyula kormány bel- és külpolitikája.
Akadémiai Kiadó, 1968.
- Kászonyi Dániel.
Századok, 1968. 3—4. sz.
- Magyar történelmi kronológia.
Tankönyvkiadó, Bp. 1968. XII. és XIII. fejezete.
- NEVELŐ IRÉN: Az üzemek militarizálása és a panaszbizottságok működése az I. világháború idején.
Történelmi Szemle, 1964. 1. sz.
A munkásosztály helyzete Magyarországon az első világháború idején (1914—1917).
Századok, 1965. 6. sz.
- ORBÁN SÁNDOR: Az egyház és állam viszonyának alakulása Magyarországon.
A lipcei Marx Károly Egyetem 1964. évi évkönyvében.
- Változások a mezőgazdasági népesség számában és szerkezetében Magyarországon
1949—1961. A „20 év” c. kötetben.
Kossuth Kiadó, 1965.
- A mezőgazdasági népesség rétegződése a földreform után Somogy megyében 1945—1949.
Agrártörténelmi Szemle, 1965. 1. sz.
- Egy kérdőíves összeírás feldolgozása az agrárnépesség 1946. évi helyzetéről.
Agrártörténelmi Szemle, 1966. 1—2. sz.
- Adalékok a földreform utáni falusi viszonyok tanulmányozásához.
Történelmi Szemle, 1966. 1. sz.
- Az agrárszegénység számának és helyzetének alakulása a felszabadulás után 1945—1948.
Párttörténelmi Közlemények, 1966. 2. sz.
- Das Abkommen zwischen Staat und Kirche in der Volksrepublik Ungarn. Jahrbuch
für Geschichte der UdSSR und der Volksdemokratischen Länder Europas. Band
9 Berlin, 1966.
- A gazdagparasztság helyzete a felszabadulás után.
Agrártörténelmi Szemle, 1968. 3. sz.
- SÁGVÁRI ÁGNES: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945—1947.
Kossuth Kiadó, 1964.
- Népi szervek Magyarországon (1944—45).
Nouvelles Etudes Historiques II. Bp. 1965.
- A koalíció válsága és osztálytartalmának megváltozása 1947 folyamán.
Párttörténelmi Közlemények, 1965. 1. sz.
- Népi demokratikus forradalom, népi demokratikus átalakulás Magyarországon.
Slovansky prdhlad 1967. 3. sz.
- Népfront és proletárdiktatúra.
Történelmi Szemle, 1966. 2. sz.

- ... Népfrent és koalíció Magyarországon 1935—1948.
Kossuth Kiadó, 1968.
Les Partis et leur programmes en Hongrie au lendemain de la liberation 1944—1945.
1944—45. Acta Historica XIII. Nr. 1—2. 1967.
- SOMLYAI MAGDA: A népi demokratikus forradalom jellegéhez.
Századok, 1964. 3. sz.
— Demokratikus agrárátalakulás — történelmi igazságtétel.
Társadalmi Szemle, 1965. március.
— Az 1945-ös földreform.
Tanulmány „A Földreform 1945. Tanulmány- és dokumentumgyűjtemény” c. kötetben.
— Zemelnaja reforma 1945 goda v Vengrii.
Acta Historica I. Tom 13 Nr. 1—2. és II. Tom 13 Nr. 3—4.
- STIER MIKLÓS: Változások a kormánypárt parlamenti képviselőinek összetételében (1931—1939).
Századok, 1967. 3—4. sz. (Társszerző)
- TILKOVSKY LORÁND: Az első bécsi döntés gazdasági és szociális következményei a Magyarországhoz átcsatolt területeken.
Történelmi Szemle, 1964. 1. sz.
— A csehszlovák földreform magyar revíziója az első bécsi döntéssel átcsatolt területen (1938—1945)
Agrártörténeti Szemle, 1964. 1—2. sz.
— Magyar—szlovák viszony és szlovák nemzetiségi mozgalom Magyarországon a bécsi döntés után (1938—1941).
Századok, 1964. 3. sz.
— A nyilasok törvényjavaslata a nemzetiségi kérdés rendezéséről.
Századok, 1965. 6. sz.
— Iskolapolitika és népművelés a horthysta megszállás alatti Dél-szlovákiában.
Historicky Casopis, 1965. 4. sz.
— Volksdeutsche Bewegung und ungarische Nationalitätenpolitik (1938—1941).
Acta Historica, 1966. 1—2. és 3—4. sz.
— Kísérlet történelmi társulat alapítására 1845-ben.
Századok, 1966. 4—5. sz.
— Adalékok az 1944. évi dél-szlovákiai partizántevékenység történetéhez.
Történelem, 1966. 5. sz.
— Oltázy Slovák v. politika madarskych vladnucich tried.
Predvoj, 1966. 43—44. sz.
— Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938—1941).
Akadémiai Kiadó, Bp. 1967.
— A Wilhelmstrasse és Magyarország.
(Szövegközlés, jegyzetelés és bevezetés: 1939—1941. április.)
Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1968.
— Bajcsy-Zsilinszky Endre — újabb megvilágításban.
Századok, 1968. évf. 1—2. sz.
— A Volksbund szerepe Magyarország második világháborús történetében.
Történelmi Szemle, 1968. évf. 3—4. sz.
- VIDA ISTVÁN: A demokratikus rend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvény születése és parlamenti vitája.
Történelmi Szemle, 1965. 2—3. sz.
— A Független Kisgazdapárt 1930. évi békési programja.
Történelmi Szemle, 1967. 1. sz.
— Változások a kormánypárt parlamenti képviselőinek összetételében 1931—1939.
Századok, 1967. 3—4. sz. (Társszerző)
- GLATZ FERENC: Kísérlet történelmi folyóirat indítására 1865-ben.
Századok, 1966. 6. sz.
— A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának története.
Századok, 1967. 1—2. sz.
— Szerkesztőségi munka az induló Századoknál.
Századok, 1967. 3—4. sz.

RÁNKI GYÖRGY: Emlékiratok és Valóság. Magyarország második világháborús szerepéről. Kossuth, 1964.

- A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben. Történelmi Szemle, 1964. 2. sz.
- Infláció és elzárkózási irányzatok Magyarországon az I. világháború után (1921—1924). (Berend T. Ivánnal közösen.) Századok, 1964. 4. sz.
- A munkásosztály összetétele és helyzete az ellenforradalmi rendszer első évtizedeiben (1919—1929). (Berend T. Ivánnal közösen.) Párttörténeti Közlemények, 1964. 3. sz.
- Problems of the Development of Hungarian Industry 1900—1944. The Journal of Economic History, Volume XXIV. June 1964, Number 2.
- The Socialist Reorganisation of the National Economy and the Five-Month Plan (1948). Acta Historica, 1964. 3—4. sz.
- Orientamenti per una valutazione del fascismo in Ungheria e nei paesi dell'Europa orientale. Rivista Storica del Socialismo, 1964. 21. sz.
- German Occupation of Hungary. Acta Historica X. 1965.
- Some Problems of Capital Accumulation and Industrialization in Hungary. 1867—1914. Deuxieme Conference Internationale d'Histoire Economique Paris, 1965.
- Capital Accumulation and Foreign Capital in Hungarian Economy after the First World War. Nouvelles Etudes Historiques. II. (Berend T. Ivánnal közösen.) Bp. 1965.
- Zur Geschichte der Entwicklung der sozialistischen Volkswirtschaft in Ungarn. Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte. (Berend T. Ivánnal közösen.) Berlin, 1965.
- L'industria manifatturiera ungherese, suo sviluppo e suo posto in Europa. Annali dell'Istituto di Storia Economica e Sociale. Napoli, 1965.
- Die Struktur der ungarischen Gesellschaft nach dem ersten Weltkrieg. (Berend T. Ivánnal közösen.) Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyve. 1965.
- A magyar iparfejlődés a felszabadulás után (Az ipari növekedés ütemének kérdéséhez). A „20 év” c. kötetben. Kossuth Kiadó, 1965.
- A Csepeli Vasmű rövid története. (Berend T. Ivánnal közösen.) A Csepel története c. kötetben.
- Magyarország gazdasága az első világháború után 1919—29. Gazdaságtörténeti Értekezések sorozat. Bp. 1966. (Berend T. Ivánnal közösen.)
- Nemzetközi azonosság és nemzeti sajátosság; az összehasonlítás főbb adatai a népi demokratikus korszak kutatásában. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1965. évi ünnepi ülészaka c. kiadványban. Bp. 1966.
- Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon 1867—1914. Történelmi Szemle, 1966/2. sz. (Berend T. Ivánnal közösen.)
- L'occupation de la Hongrie par les Allemands. Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale. 1966. április.
- Die Forschungsarbeit der ungarischen Historiker auf dem Gebiet der neueren Geschichte Ungarns im 19—20. Jahrhundert. Österreichische Osthefte, 1966/5.
- A Clerk-misszió története. Történelmi Szemle, 1967/2. sz.
- Bevezetés Fr. Chabod Olaszország története 1918—1948. c. kötetéhez. Bp. 1967.
- L'occupazione tedesca dell'Ungheria. Ungheria d'Oggi 1967.
- 1944. március 19. Kossuth Kiadó, 1968.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Kossuth Kiadó, 1968. Bp. (Szövegezés, jegyzetelés és bevezetés: 1941, 1944.)
- Az ipari forradalom kérdéséhez Kelet-Délkelet Európában. Századok, 1968/1—2. sz. (Berend T. Ivánnal közösen.)

Egyetemes osztály

KOVÁCS ENDRE: Az I. Internacionálé és Magyarország. (Szerkeszti Erényi Tiborral közösen) Kossuth Kiadó, 1964.

- A Kossuth-emigráció és a nemzetközi munkásmozgalom.
Az „I. Internacionálé és Magyarország” c. kötetben. Kossuth Kiadó, 1964.
- A krakkói egyetem és a magyar művelődés.
Akadémiai Kiadó, Bp. 1964.
- A Népek Tavaszától a párizsi kommunig.
Gondolat Kiadó, Bp. 1964.
- Uniwersytet Jagielloński a kultura węgierska.
Slavica (Debrecen) IV. (1964.)
- Uniwersitet krokowski a kultura węgierska.
Ossolineum, 1965.
- A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak.
Bp. Akadémiai Kiadó, 1967.
- Die Gründung der Universität Pécs und ihre Bedeutung für die ungarische Kultur.
„Les Universités européennes du XIVe au XVIIIe siècle”. Geneve, 1967.

BALOGH SÁNDORNÉ: A Szovjetunió története szovjet korszakának kérdései a Voproszi Isztorii hasábjain. I. rész.

- Századok, 1964. 1—2. sz.
- A Szovjetunió első diplomáciai kapcsolatainak kialakulása Közel- és Középkeleten.
Századok, 1965. 3. sz.

JEMNITZ JÁNOS: Az I. Internacionálé.

„Az I. Internacionálé és Magyarország” című kötetben. Kossuth Kiadó, 1964.

- A nemzetközi munkásmozgalom az I. Internacionálé bázeli kongresszusának előestéjén.
Párttörténeti Közlemények, 1964. 3. sz.
- Adalékok Frankel Leó életéhez
Párttörténeti Közlemények, 1964. 4. sz.
- A politikai tényező a munkaidő megrövidülésében.
Történelmi Szemle, 1964. 2. sz.
- A béke utolsó hónapja és az Internacionálé összeomlása.
Századok, 1964. 4—5. sz. és 1965. 1—2. sz.
- A szocialista pártok, pártcsoporthoz háborúellenes fellépése és a zimmerwaldi konferencia.
Párttörténeti Közlemények, 1965. 3. sz.
- Nacionalizmus és internacionalizmus a nemzetközi munkásmozgalomban a századforduló idején.
Nouvelles Études Historiques II. Bp. 1965.
- Az I. Internacionálé és a háború 1864—66.
Acta Historica, 1965.
- A zimmerwaldi konferencia és előtörténete.
Párttörténeti Közlemények, 1965. 3. sz.
- Károlyi Mihály és az angol baloldal.
New Hungarian Quarterly, 1965.
- A Vatikán spanyolországi politikájához. Szocialno-ekonomicsszekije problemü isztorii Iszpanii.
Moszkva, 1965.
- A magyar Szociáldemokrata Párt külpolitikai irányvonalához. 1945—1948.
Történelmi Szemle, 1965. 2—3. sz.
- Pór Ödön levelezése Szabó Ervinnel és más magyar, angol, amerikai szocialista és demokrata politikusokkal.
Párttörténeti Közlemények, 1965. 2. sz.
- A zimmerwaldi konferencia legfontosabb dokumentumai.
Párttörténeti Közlemények, 1965. 3. sz.
- Correspondance d'Ervin Szabó.
Le Mouvement Sociale. 1965. júl.—szept.
- A háború veszélye és a II. Internacionálé. 1911—1914.
Bp. Akadémiai Kiadó, 1966.
- Wilhelm Weitling válogatott művei. Bevezető tanulmány és jegyzetek, valamint szerkesztés.
Gondolat, 1966.
- A német Szociáldemokrata Párt erfurti programjának megszüntetéséhez.
Századok, 1966. 6. sz.
- Keir Hardie és Victor Adler levelezéséből.
Bulletin of the Society for the Study of Labour History, 1966. 13. sz.

- Az Internacionálé ikonográfiája (Horn Emillel).
Legújabb kori Történeti Múzeum évkönyve, 1966.
- Az 1917. évi orosz forradalmak és az európai szocialista munkásmozgalom.
Századok, 1967. 5. sz.
- A háború kérdése a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusán.
Párttörténeti Közlemények, 1967. 2. sz.
- A magyar Tanácsköztársaság nemzetközi szocialista sajtóvisszhangjához.
Az „Ötven év” c. kötetben. Bp. 1967.
- F. Adler és G. B. Shaw vitája az olasz fasizmusról.
Történelmi Szemle, 1967. 1. sz.
- Auguste Blanqui válogatott írásai. Bevezető tanulmányai. jegyzetek és szerkesztés.
Gondolat, 1968.
- Marx Károly születésének centenáriuma a magyar és a nemzetközi szocialista sajtóban.
Párttörténeti Közlemények, 1968. 2. sz.
- Szabó Ervin és a nemzetközi munkásmozgalom új jelenségei 1914 előtt.
Magyar Tudomány, 1968. decemberi szám.
- Az 1918. évi magyarországi forradalmi erjedés és a forradalom angol szocialista sajtó-
visszhangja.
New Hungarian Quarterly, 1968. november.

NIEDERHAUSER EMIL: Báthori dans l'historiographie polonaise et hongroise.

Annales Instituti philologiae slavicae Univ. Debreceniensis T. 4. Debrecen, 1964.

- Unverszitetszkaja tipografia v g. Buda i bolgarszkoje vozreozseinie. Izvescenie.
Izvesztija na Inestituta za Isztorija. T. 14—15, 1964.
- The problems of bourgeois transformation in Eastern and South-Eastern Europe.
Nouvelles Etudes Historiques II. k. Bp. 1965.
- A parasztság Európában. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában
1848—1914.
Tanulmányok. Szerkesztő: Szabó I., Bp. 1965. II. kötet.
- A polgári átalakulás problémái Kelet- és Délkelet-Európában.
Világtörténet, 1966. 9—10. sz.
- Les intellectuels de la société Balkanique au XIXe siècle. Ier Congrès International des
Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes.
Résumé des communications. Histoire. (XVe—XIXe) Sofia. 1966.
- Az orosz felvilágosodás. (Szerkesztés és bevezetés)
Bp. Gondolat, 1966.
- A szlavofilek történetiszemléletéhez.
Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica. V.
Debrecen, 1966.
- Gusztizskoe dvizsenie vr trudah Kamilja Kroftü.
Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 1966. 12. tom. 1—4. fasc.
- A szlavofilek és az oroszországi jobbagyfelszabadítás. Agrártörténeti Szemle. 1966.
8. évf. 4. sz.
- Sevcenko et le mouvement ukrainien de renaissance nationale. Slavica.
Annales Instituti philologiae slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth
nominatae. V. Debrecen, 1965 (1967).
- Les slavophiles et les autres peuples slaves. Slavica . . .
VII. Debrecen, 1967.
- A szláv népek. Szláv népek és nyelvek.
Szerkesztő: Sulán Béla. Átdolgozott kiadás. Bp. 1967.
I. Péter.
Bp. Akadémiai Kiadó, 1967. (Életek és korok c. sorozat.)
- Kelet-Európa 1789—1900.
Új- és legújabb kori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. 1. köt. Bp.
Tankönyvkiadó, 1968.

KEREKES LAJOS: Italien, Ungarn und die Österreichische Heimwehrbewegung.

„Österreich im Geschichte und Literatur” című folyóiratban. 1965. január.

- Akten zu den geheimen Verbindungen zwischen der Bethlen-Regierung und der öster-
reichischen Heimwehrbewegung.
Acta Historica, 1965. XI.
- Die Beziehungen der Wiener Universität zu Ungarn zur Zeit des Humanismus.
Österreichische Osthefte. Mai 1965. 195—204. 1.

- Ausztria története 1918–1955.
Akadémiai Kiadó, 1966.
Allianz Hitler—Horthy—Mussolini. Dokumente.
(Ádám M., Juhász Gy. társszerzőkkel.) Akadémiai Kiadó, 1966.
- ORMOS MÁRIA: Az 1924-i magyar államkölsön megszerzése. Értekezések a történettudományok köréből.
Akadémiai Kiadó, Bp. 1964.
- A fegyverkezés kérdése az európai diplomáciában Hitler uralomrajutása után. 1933–39. Századok, 1966. 2–3. sz.
 - Merénylet Marseilles-ben.
Kossuth Kiadó, 1968.
 - A dunai paktum kudarcának okairól 1934–35.
Acta Historica, 1968. 1–2. sz.
- H. HARASZTI ÉVA: O'Brien (1805–64), a chartista mozgalom ideológusa.
Történelmi Szemle, 1964. 3–4. sz.
- Chartizmus és nemzetköziség.
Századok, 1966. 2–3. sz.
 - A chartista mozgalom.
Bp. Kossuth Kiadó, 1967.
 - Az angol kormány erőszakszervezetének működése a chartizmus éveiben.
Történelmi Szemle, 1967. 1. sz.
 - Appraising F. O'Connor. Közlemény.
Acta Historica, 1967. 1–2. sz.
 - Széchenyi and England.
The New Hungarian Quarterly Vol. VII. No. 25. 1967.
 - Two Secret Reports from the Hungarian Archives. Bevezetés és két okmány.
The New Hungarian Quarterly, Vol. VIII. no. 27, 107–134. I. 1967.
- GONDA IMRE: Über das Verhältnis Deutschlands zur Österreich-ungarischen Monarchie in den Kriegsjahren 1916 bis 1917.
Österreich-Ungarn in der Weltpolitik 1900–1918. Berlin, 1965.
- A hadi és békecélok a Monarchia háborús politikájában.
Századok, 1967. sz.
- CSATÁRI DÁNIEL: Magyarok és románok.
I. Tóth Z: Történelmi tanulmányok. Válogatta, sajtó alá rendezte, életrajzát írta, bibliográfiát összeállította.
Akadémiai Kiadó, 1966.
- Élő hagyományok — élő nemzetköziség.
Fárttörténeti Közlemények, 1966. 3. sz.
 - Vásárhelyi Találkozó.
„Tájékoztató” 1966. 6. sz.
 - Nacionalizmustól a szocializmusig.
Valóság, 1966. 12. sz.
- SOMOGYI ÉVA: Az 1896. évi választójogi reform Ausztriában.
Századok, 1965. 6. sz.

A MAGYAR EGYHÁZSZERVEZÉS KEZDETEIRŐL ÚJABB FORRÁSKRITIKAI VIZSGÁLATOK ALAPJÁN

GYÖRFFY GYÖRGY

A magyar királyság és a magyarországi egyházszervezet jogi alapkövetétele az évezredfordulón Európa három nagy alakjának, II. Szilveszter pápának, III. Ottó császárnak és István királynak a szoros érintkezése nyomán történt meg. A császár hozzájárulásával és biztatására (*gratia et hortatu*) a pápa küldött koronát István királynak és pápai jóváhagyás alapján szervezte meg István király az esztergomi érsekséget.¹

Ennek az egész Közép- és Kelet-Európa szempontjából jelentős lépésnek diplomáciai lebonyolítója Asztrik apát, utóbb esztergomi érsek volt. E diplomáciai küldetések részletei homályban vannak; nem csupán azért, mert kevés és különböző értékű forrás maradt fenn és mert politikai törekvések befolyásolták az állásfoglalást, hanem azért is, mert Asztrik személye egyike a középkori történet legtöbbet vitatott alakjainak.

A vita főképpen akörül forog, hogy Asztrik azonosítható-e Anasztázzal, akinek életútja hasonló, de mégis sok pontban eltér Asztrikétól. Asztrik szent Adalbert környezetében tűnt fel, a lengyelországi *Mestris*, majd Pécsvárad apátja lett és a kalocsai püspökség mellett Magyarország érseki székét is betöltötte. Anasztázt római szerzetesnek és szent Adalbert tanítványának, utóbb a csehországi Břevnow, majd Pannonhalma apátjának írták, végül esztergomi érsek lett. E két eltérőnek látszó életpályát Hartvik püspök legendája szerint egy személy futotta be: Asztrik, másnéven Anasztáz. Komplikálja a kérdést, hogy szerepel Radla néven egy hasonló életpályát befutó szerzetes is Adalbert környezetében. Radla szent Adalbert iskolatársa és nevelője volt Magdeburgban, klérikus munkatársa Csehországban; ő hívta haza Rómából Adalbertet, majd Csehországból Magyarországra jött Géza fejedelem udvarába és Magyarországon maradt.

Ezeknek az azonosságoknak és ellentmondásoknak a szövevényében a történészek különböző módon foglaltak állást. A két évszázada tartó vitá-

¹ Thietmar IV. 59, ed.: *Holtzmann R.*, MG. SS. Nova series IX. 1935. 198; *Szentpéter E.*: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Budapestini, 1937–38 [= SRH.] I. 384; vö. *Deér J.*: *Die Entstehung des ungarischen Königtums*. Archivum Europae Centro-Orientalis. [= AECO.] 8 (1942) 69–80 137–147; *A Magyar Történettudományi Intézeti Évkönyve*. 1942. 18–32, 79–85; *Die heilige Krone Ungarns*. Wien. 1966. 195–200.

ban sokan Hartvik nyomán Adalbertet és Asztrikot azonosították (így Dubravius, Mabillon, Pray, Giesebrecht, Horváth Mihály korábban, Mátyás, Városey, Balics, Pauler, Voigt, Parczewski, Kętrzyński, Zakrzewski, Schünemann, Wojciechowski, Zimmermann, Semkovicz, David, Brackmann, Eckhardt, Buzás, Bäumer, Uhlirtz és Gieysztor),² ami mellett többen szükségét látták, hogy Asztrik–Anasztáz érseken kívül egy másik Anasztáz apátot is feltételezzenek (így Katona, Batthyány, Szvorényi, Fuxhoffer, Fejér és korábban Pauler).³ Mások Anasztázt és Radlát tekintették egy személynek s Asztrikot elválasztották tőle (így Karácsonyi, Hýbl, Müller és Székely).⁴ Voltak komoly tekintélyek, akik szerint a három név egyetlen személyt takar (így Palacky, Pertz, Dudik, Büdinger, Horváth Mihály, Knauz, Bielowski, Szabó Károly, Kaindl, Sasinek, Bayol, Chaloupecký, Hrusovszký, Dvornik és Krá-

² *Dubravius J.*: Historia Bohemica. Francoforti, 1687. 156; *Mabillon J.*: Acta Sanctorum ordinis S. Benedicti. Paris. 1668–1702. Sec. VI., pars I. 65–66, 68, 72; *Stilingus J.*: Acta Sanctorum ... collegit: J. Bollandus. Sept. I. (Antverpiae. 1746) 495–496 = Vita Sancti Stephani regis. Cassoviae, 1767. 126–127; *Pray G.*: Specimen hierarchiae Hungaricae. Posonii et Cassoviae, 1776–79. I. 152–154. II. 2–3; *Giesebrecht W.*: Geschichte der deutschen Kaiserzeit. Braunschweig, 1860. I. 736–737, 842; *Horváth M.*, Századok 2 (1868) 1–10; *Mátyás F.*: Asztrik–Anasztáz első esztergomi érsek. Budán, 1869. 4–15; *Florianus M.*: Historiae Hungariae fontes domestici. II. (Lipsiae, 1883) 310–314; Századok 28 (1894) 296–297, 396–399; *Városey Gy.*: Astricus sedi suae Colocensi servatus Colocae, 1879. (Schematismus cleri archidioecesis Colocensis et Baciensis 1879. p. VII–XXIX.); Történelmi Tár 1885. 722; *Balics L.*: A római katolikus egyház története Magyarországon. Budapest. 1885. I. 107–109; *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt. Budapest, 1893. I. 38, 502. 506–507 = 1899. I.² 30, 390, 394; *Voigt H. G.*: Adalbert von Prag. Berlin, 1898. 85, 115, 280–282; *Parczewski A. J.*: Początki chrystjanizmu w Polsce i Misja irlandzka. Poznan, 1902. 64–65; *Kętrzyński W.*: Przegląd Historyczny I/2 (1905) 36–51, 172–183; Polska X–XI. wieku. Warszawa, 1961. 260–261 324–327; *Zakrzewski S.*, Rozprawy Akademii Umiejetności. W. Hist.-Fil. Ser. II., Kraków, 1913. 108; *Schünemann K.*: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jh. Berlin-Leipzig, 1923. (Ungarische Bibliothek d. Ung. Inst. d. Univ. Berlin. I/8) 36–37, 46–48; *Wojciechowski T.*: Astrik–Anastazy opat trzemeszynski (1001). Szkice historyczne jedenastego wieku. Warszawa. 1925. 53–60.; *Zimmermann A.*, Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg i. Bg., 1930. I. 394; *Semkovicz W.*: Polski słownik Biograficzny. I. 1935. 173–174; *David P.*: Les Bénédictins et l'Ordre de Cluny dans la Pologne médiévale. Paris, 1939. 5–9, 113; *Brackmann A.*: Kaiser Otto und die staatliche Umgestaltung Polens und Ungarns. Berlin, 1939. 26; Zur Entstehung des ungarischen Staates. Berlin, 1940. 17–19; *Eckhardt S.*, Magyar Nyelv 43 (1947) 271–273; *Buzás L.*, Neue Deutsche Biographie. Berlin, 1953. 411–412; *Bäumer R.*, Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg i. Br., 1957. I.² 494; *Uhlirtz M.*: J. F. Böhmer, Regesta imperii [= Reg. imp.] II. Die Regesten des Kaiserreiches unter Otto III. Graz-Köln, 1957. 790, 796; *Gieysztor A.*: Sanctus et gloriosissimus martyr Christi Adalbertus: Un état et une église missionnaires aux alentours de l'an mille. Settimane di studio ... Spoleto. XIV. 1967. 625; *Zimmermann H.*: Reg. Imp. II/5. Papstregesten 911–1024. Weimar-Köln-Graz, 1969, n 941–43, 448–49, 1156.

³ *Katona S.*: Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae. Pestini, 1779–. I. 119–121, 296; *Batthyány, I. de*: Leges ecclesiasticae regni Hungariae. Albae-Carolinae, 1785–. I. 366; *Szvorényi M.*: Historiae ecclesiasticae regni Hungariae amoenitates. Jaurini, 1795. I/1. 3; *Fuxhoffer D.*: Monasterologia Hungariae. Weszprimii, 1803. I. 16, 34, 68–78; *Fejér G.*: Religiosis et ecclesiae christianae apud Hungaros initia. Budae, 1846. 106–113; *Czinár M.* in *Fuxhoffer D.*: Monasterologia Hungariae. Pestini, 1858. I.² 59–60, 184; *Pauler Gy.*, Századok 13 (1879) 109–110; vö. még *Knauz M.*: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Strigonii, 1874. I. 29.

⁴ *Karácsonyi J.*: Szent István király oklevelei. Budapest, 1891. 157; Századok 26 (1892) 202–210; Szent István király élete. Budapest, 1904. 30; *Hýbl J.*, Český časopis historický 4 (1898) 174–175; *Müller F.*, Századok 47 (1913) 429, 445; *Székely Gy.*, Annales Universitatis Scient. Budapestiensis. Sect. Hist. IV. 1962. 57; Magyarország története. Budapest. 1964. I. 53.

lik, aki azonban Kaindl nyomán a Radla nevet elváltasztotta Adalbert nevelőjétől).⁵ Számos újabb magyar kutató viszont három személyt keresett a három név mögött (Volf, Erdélyi, Villányi, Hóman, Csóka, Balogh Albin, Deér és Bónis).⁶

Hogy ezekben az ellentétes véleményekben eligazodjunk, az idevonatkozó adatokat forráskritikai szempontból kell értékelnünk. A megoldás előfeltétele, hogy szétválasszuk az egykorú hiteles feljegyzéseket egyrészt a kortársi visszaemlékezésektől, amelyeknek szavahihetőségét pontatlanság vagy célzatosság csorbíthatja, másrészt a kései forrásoktól, amelyek régebbi írott feljegyzések mellett bizonytalan hagyományokon, kombinációkon vagy tudatos hamisításon alapulnak és forrásértékük igen csekély.

Asztrikról a XI. század eleji Brunó-féle *Vita Sancti Adalberti* megemlíti, hogy *Astericus (Aschericus)* szent Adalbert klérikusja volt, valószínűleg Prágában 996 táján,⁷ míg a közel egykorú *Passio Sancti Adalberti* (1006–1025) azt közli, hogy Adalbert Lengyelországban a *Mestris* (a mai Międzyrzecz, Meseritz) nevű helyen apátságot alapított és élére *Aschric*-ot állította apátul, akit utóbb *Sobottin*-i érsekké szenteltek.⁸ Egykorú forrás, a *Dedicatio ecclesiae*

⁵ Palacky F.: Geschichte von Böhmen. Prag, 1836. I. 240–241, 245–246; Pertz G. H., MGII. SS. IV. (Hannoveria, 1841) 602, 604, 606; Büdinger M.: Österreichische Geschichte bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts. Leipzig, 1858. I. 325, 389, 420; Dudík B.: Mährens allgemeine Geschichte. Brünn, 1863. II. 76, 80, 96; Bielowski A., Monumenta Poloniae Historica. [= MPH.] Lwów, 1864. I. 898; Szabó K.: A magyar vezérek kora. Pest, 1869. 380, 430; Horváth M.: A kereszténység első százada Magyarországon, Budapest, 1878. 80–84, 207–228; Knausz F.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Strigoni, 1874. I. 1–30; Kaindl R. F.: Beiträge zur älteren ungarischen Geschichte. Wien, 1893. 16, 21, 67–69; Archiv für österreichische Geschichte 82 (1895) 615–635; Sasinek F. V., Slovenské Pohl'ady 27 (1907) 582; Bayol A.: Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques. Paris, 1914. II. 1476, 1477; Chaloupecký V.: Radla-Anastasius. Bratislava I (1927) 210–228; Hrušovský F., Sborník na počest' J. Škultétyho. Turč. Sv. Martin. 1933. 459–460; Dvorník F., The Making of Central and Eastern Europe. London, 1949. 160–166; The Slavs and their early History and Civilisation. Boston, 1959. 262, 282; Králik O.: Slavnikovské interludium k česko-polským kulturním vztahům kolem roku 1000. Ostrava, 1966. 76–107 et passim, 253–258. Ld. alább 74. jegyz.

⁶ Volf Gy., Budapesti Szemle 85 (1896) 387–389; Erdélyi L.: A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Budapest, 1902–. [= PRT.] I. 39–55, 109; Villányi Sz., Uo. 112; Erdélyi L.: Árpádkor. Budapest, 1922. 84–85; Ötven historikus szentistváni emlékművei. Szeged, 1941. 55; Hóman B.: Magyar történet. Budapest, 1936. I* 174 = Geschichte des ungarischen Mittelalters. Berlin, 1940. I. 163, 170; Szent István. Budapest, 1938. 161–162 = Stephan der Heilige. Bresslau, 1941. 100–101; Csóka L., Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Budapest, 1938. [= Eml. Sz. István] I. 285; Galla F., Uo. 312–317; Balogh A., Uo. 451–452; Deér, A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. 68, 77 = AECO. 8 (1942) 125, 135; Bónis Gy.: István király. Budapest, 1956. 48–50.

⁷ MG. SS. IV. 603; Bielowski, MPH. I. 205; Florianus M. i. m. I. (Quinque Ecclesiis, 1881) 95; vö. Voigt i. m. 75, 278.

⁸ MG. SS. XV. 706; Gombos A. F.: Catalogus fontium historiae Hungaricae [= Gombos]. Budapestini, 1938. III. 1962. Korára ld. Voigt i. m. 226–227. Az azonosítást bizonyítja Thietmar adata, ki szerint II. Henrik 1007-ben *ad abbatiam que Mezerici dicitur* érkezett (VI. 20; MPH. I. 279), vö. Giesebrecht i. h.; Kaindl, MIÖG. 19 (1898) 545–546; Karácsonyi J., Századok 26 (1892) 204–205; Volf i. h. 387; Erdélyi PRT. I. 47; Uhrlitz M.: Die älteste Lebensbeschreibung des heiligen Adalbert. Göttingen. 1957. 55; Voigt (i. m. 295–296) és Wojciechowski (i. h.) a monostort Trzemeszno-val azonosítja. A magyarországi azonosítások (ld. 5. jegyz.) nem vehetők komolyan számba.

sancti Petri Babenbergenis, azt az adatot tartalmazza, hogy *Aschericus*, a magyarok érseke, 1012-ben Bambergben felszentelt egy oltárt.⁹ Az 1083 előtt írt *Vita Sancti Stephani maior* szerint *Ascricus* apát tanítványaival Lengyelországból Magyarországra jött és itt megalapította a pécsváradi apátságot; utóbb István király esztergomi érsekké tette őt.¹⁰ A *Vita*-t átdolgozó és kibővítő Hartvik püspök (1110 körül) a fentiekhez hozzáfűzi, hogy István király *Ascricus*-t, akit másnéven Anasztáznak neveztek, kalocsai püspökké tette, majd Rómába küldte, hogy elnyerje az engedélyt a magyar egyház megszervezésére és korenát kapjon a pápától. Asztrikkal egyidőben Miesco (*Mischa*) lengyel fejedelem is követséget menesztett Rómába koronáért, de a pápa égi intésre István-nak küldte a koronát. Midőn Sebestyén esztergomi érsek megvakult, István király Asztrikot állította helyére, majd Sebestyén gyógyulásával Asztrik érseki palliummal tért vissza kalocsai székére.¹¹

Hartvik legendája szolgált forrásul az 1165-ig vezetett, XIII. század eleji *Annales Kamenzenses*-nek és a többi lengyel évkönyvnek, amely elmondja, hogy 1000-ben István király Asztrikot, Miesko lengyel fejedelem pedig Lambert krakkói püspököt küldte II. Szilveszter pápához, aki angyali intésre Istvánnak adta a koronát.¹² Hartvik idevonatkozó szövegét jórészt szó szerinti vette át a XIII. század végén compilált, zavaros *Chronicon Hungarico-Polonicum*,¹³ amelynek önálló történeti forrásértéke nincs.

A Hartvik-féle *Vita* Magyarországon oklevélhamisításhoz is forrásul szolgált. XV. századi másolatokban maradt fenn István király 1015-i oklevele, amelyben a pécsváradi apátság felszentelése alkalmából összeírja az apátság birtokait és jogait.¹⁴

Az oklevelet Fejérpataky és Karácsonyi hitelesnek tartotta,¹⁵ míg Erdélyi, Hóman és Szentpétery hamisítványnak, melyet az 1228-i átírás előtt készítettek István király pannonthalmi alapítólevele formuláinak felhasználásával.¹⁶ H. Bresslau, azon az alapon, hogy a pécsváradi szövegnek a pannonthalmitól eltérő formulái is megfelelnek a német kancelláriai formuláknak, lehetségesnek tartotta, hogy volt egy hiteles pécsváradi alapítólevél, melyet

⁹ MG. SS. XVII. 481; *Gombos* II. 842.

¹⁰ *Szentpétery E.*: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Budapestini, 1937–38. [=SRH.] II. 382–383; *Gombos* III. 2599.

¹¹ SRH. II. 412: *Ascricum presulem, qui alio nomine Anastasius dictus est*; SRH. II. 410–417; *Gombos* III. 2585–2587. Hartvik korára ld. 130. jegyz.

¹² MG. SS. XIX. 581; *Gombos* I. 145.

¹³ SRH. II. 307–310; *Gombos* I. 567–569. Vö. *Zeissberg, H. v.* *Sitzungsber. d. k. Akad. Wiss. in Wien* 57 (1867) 322; *Marczali H.*: *Ungarns Geschichtsquellen*. Berlin, 1882. 156; *Deér J.*, SRH. II. 298.

¹⁴ *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. [= Mon. Vat. Hung.] Budapest, 1885–91. I/4. 574–580.

¹⁵ *Fejérpataky L.*: A pannonthalmi apátság alapítólevele. Budapest, 1878. 160 et passim; *Karácsonyi J.*: Szent István király oklevelei. Budapest, 1891. 76–100; *Ungarische Revue* 12 (1892) 288–289.

¹⁶ *Erdélyi L.*, PRT. I. 56, 78–80, 536–7; *Hóman B.*, *Történeti Szemle* 7 (1918) 11–12; *Szentpétery I.*: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Budapest, 1918. 11–37; *Eml. Sz. István* II. 137–139.

ugyanaz a német császári scriptor készített, mint a pannonhalmit és ezt a hiteles oklevelet használta fel az interpolátor a ma ismert szöveg készítéséhez.¹⁷ Mi Bresslau feltevését némi korrekcióval szintén lehetségesnek tartjuk, annál inkább, mert az 1228-i hamisításkor készített 1158-i átírószövegben említést tettek István király két okleveléről: az átírt nagy oklevél (az ismert szövegű hamis szerkesztmény) mellett egy másik rövidebb oklevelére is utalnak. Ez a kisebb pécsváradi oklevél a hiteles pannonhalmi alapítólevél nyomán a XI. században készülhetett, csak az a kérdés, hogy még István király valamely későbbi, önállótlan irnoka fogalmazta-e, avagy már a király halála után hamisították. A XIII. századi interpolátor ebbe a rövid alapszövegbe több későbbi oklevél szövegét dolgozta be, részint szó szerint, részint kivonatossan. Szinte teljes mértékben beleágyazta a monostor birtokainak és ingóságainak a XI. század végi összeírását, továbbá bőven merített a Domoszló herceg és I. László adományát őrző XI. század végi feljegyzésből, valamint II. Béla király (1131–1141) adományleveléből. Egy hiteles 1158-i oklevélből formálta az 1158-i átírószöveget is.¹⁸

Ami mármost a Hartvik-legendát illeti, ezt az interpolátor ott használta fel, ahol összeköttetést teremtett a pannonhalmi promulgatio formula és a birtokösszeírás között, átvéve a legendából a pécsváradi apátság alapítására és megadományozására vonatkozó szavakat, így pl. a legenda *ex donativis sancti ducis* kifejezését ilyen formában: *ex donativis nostris . . . dotavimus*. Végül felhasznalta a legendát a datálás megszerkesztésénél, ahol elmondja, hogy a monostort 1015-ben *Ascricus* kalocsai érsek, a monostor első apátja szentelte fel.¹⁹ E dátum fiktív voltára elég felhozni, hogy az *Annales Posonienses* közel egykorú feljegyzése szerint a felszentelés István király halála évében, 1038-ban történt.²⁰

Ilyen módon a pécsváradi alapítólevél az Asztrik kérdés megoldásához nem használható fel forrásul.

XVII. századi hamisítványnak bizonyult II. Szilveszter pápa 1000-ben István fejedelemhez intézett bullája, amelyben a pápa *Astricus* kalocsai püspök közbenjárására Istvánnak királyi koronát küld és apostoli jogkörrel felhatalmazza a magyar egyház megszervezésére.²¹ Karácsonyi János bizonyította be, hogy e nevezetes hamisítványt Marnavich Tomkó János bosnyák püspök 1630 körül készítette, történeti mondanivalóját illetően a Hartvik-legendá nyomán. A hamisító azonban nem az eredeti Hartvik-legendá szövegét

¹⁷ Archiv für Urkundenforschung 6 (1918) 71–72, 74–75.

¹⁸ Bővebben megokolom az előkészületben levő „Diplomata Hungariae antiquissima” I. kötetében.

¹⁹ SRH. II. 411; cf. *Hóman B.*, Magyar Nyelv 23 (1927) 450 = Történetírás és forráskritika. Budapest, 1938. 694.

²⁰ SRH. I. 125; facsimile: *Erdélyi L.*, PRT. I. 103.

²¹ *Fejér G.*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae, 1829 –. [*Fejér*] I. 275.

használta, hanem a legenda Surius Lőrinc által stilizált kiadását, melyet Surius 1576-ban nyomtatott ki.²²

Ilyenformán megállapíthatjuk, hogy a lengyel és magyar történeti források Asztrikra vonatkozó adatai a Hartvik-legendára vezethetők vissza.

Tekintsük most át az Anasztázra vonatkozó adatokat.

A legkorábbi hiteles adat, amelyet a történészek nagy többsége idevon, az 1001. ápr. 4-én Ravennában II. Szilveszter pápa és III. Ottó császár jelenlétében kiállított okmány a ravennai érsekség javára, melyben a jelenlevők között *Anastasius abbas monasterii sancte Marie Sclavanensis provincie* szerepel.²³ A *Sclavania provincia* az 1000-ben alapított lengyel egyháztartománnyal azonos, s így az apátság Meseritz-el azonosítható.²⁴

A második egykorú feljegyzés a frankfurti zsinaton 1007. nov. 1-én kiállított végzés a bambergi püspökség felállításáról. Ennek eredeti, Münchenben őrzött példányán a tanúk névsorában + *Anastasius Ungrorum archiepiscopus subscripsi et interfui* aláírás szerepel, a név előtt Anasztáz saját kezűleg kiírt keresztjével.²⁵

Közel egykorú feljegyzés az Arnoldus regensburgi szerzetes által 1035 körül írt *De miraculis sancti Emmerami*; előszavában elmondja, hogy apátja hajón Magyarországra küldötte; a veszedelmes pogicedi örvény után harmadnapra Pannoniába, Anastasius érsekhez érkezett, aki a szent Emmerámról írt művet átolvasta és javította.²⁶ Ennek az utazásnak az időpontját 1020 tájára teszik.²⁷

Amíg az Asztrikra és Anasztázra vonatkozó korai forrásokat állítjuk egymással szembe, nincs lényeges ellentmondás az adatok között. Az ellentmondások akkor kezdődnek, amikor a késői elbeszélő forrásokat és vitatott hitelű okleveleket vesszük sorra.

A Prága melletti břevnowi apátság 1224-i átiratban őrizte XV. János pápa bulájának szövegét, mely szerint a pápa 993. május 31-én Anastasius apátnak és a břevnowi szent Benedek, Bonifác és Elek monostornak egyházi kiváltságokat adott, az apátnak engedélyezte mitra, kesztyű, szandálok stb. viselését, az apátságot a Csehországban építendő monostorok fölé rendelte, három tartomány dézmáját adta neki és szabad apátválasztást engedélyezett. Az oklevelet már kiadója G. Friedrich interpoláltnak tartotta; azóta hamis volta bebizonyult.²⁸ Megjegyzendő, hogy az oklevél eredetijéről említést tesz a XIV. századi cseh Přibico Pulkava krónikája is (C. 24).

²² Karácsonyi J., Századok 43 (1909) 361—376. Cf. Kosáry D.: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. Budapest, 1951—58. [= Kosáry] I. 55, III. 62.

²³ MG. DO. III. n. 396.

²⁴ *Sclavania* Lengyelország jelentésére ld. MG. DH. II. 349; cf. David i. m.

²⁵ MG. DH. II. n. 143.

²⁶ MG. SS. IV. 547.; Gombos I. 308.

²⁷ Karácsonyi J., Századok 26 (1892) 208—209; Volf Gy. i. m. 394.

²⁸ JL. 3849; Friedrich G.: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. I. Pragae, 1904—12, p. 43—45, n. 38; O. Králík op. cit. [5. jegyz.] 79.

Ez a *Cronica Boemorum* néven ismert 1330-ig vezetett forrás a pápai bullával összhangban elmondja, hogy szent Adalbert Rómából, a szent Bonifác és Elek kolostorból 12 szerzetessel, közte Adalberttel együtt, Csehországba ment, megalapította és 993. jan. 14-én felszentelte a břevnowi apátságot és Anastasiust tette benne meg apáttá.²⁹

Az Adalbert břevnowi alapításáról szóló híradáshoz az 1329-ig vezetett *Chonicon Bohemiae* és a XV. századi *Memorabilia* hozzáfűzi, hogy Anasztáz břevnowi apát utóbb esztergomi érsek lett.³⁰

A XIII. században meghamisított, kétes hitelű břevnowi oklevél, valamint a XIV–XV. századi feljegyzések Anasztázra vonatkozó adatának hitelet kétségesé teszi az a körülmény, hogy a közel egykorú szent Adalbert életrajzok ezt az adatot nem tartalmazzák, és a břevnowi alapításról nem beszélnek. A források hallgatása annál feltűnőbb, mert Canapariusnak tulajdonított Víta (1000–1002) írója a római szent Bonifác és Elek monostor bazilita szerzetese volt,³¹ honnan állítólag a szerzetesek egy része átköltözött Břevnowba.

Jóllehet a Břevnowra vonatkozó késői adatok hitele méltán kétségbe vonható,³² a břevnowi apátság Bonifác és Elek titulusa támogatja azt a hagyományt, hogy római szerzetesek alapították. Megjegyzendő, hogy Anasztáz esetleges břevnowi működése és Asztrik meserítzi apátsága a két személy azonossága esetén nincs egymással szükségszerűen ellentétben, mert mint a kutatók zöme feltételezte, lehetséges az események olyatén rekonstruálása, hogy Anasztáz 992-től 996-ig Břevnow-ban tartózkodott, majd onnan 996/997 telén Adalberttel együtt átment Lengyelországba.³³

Annál nagyobb akadályt jelent az Anasztáz–Asztrik azonosításban a pannonthalmi alapítólevél, mely szerint Anasztáz 1001-ben, újabb datálás szerint 1002 nyarán, pannonthalmi apát volt. Mivel egyszerre nem lehetett pannonthalmi és pécsváradi apát, vagy Hartvik tévedett, vagy a pannonthalmi alapítólevél tartalmaz hibás adatot. Ilyen módon az alapítólevélben rejlik az azonosítás kérdésének nyitja.

A pannonthalmi apátság alapítólevele, amelynek megpecsételt állítólagos eredetijét ma is a pannonthalmi főapátság levéltárában őrzik,³⁴ 220 éve, amióta Mansi egy ötletszerűen odavetett megjegyzésével kétségbe vonta hitelességét,³⁵ szakadatlan diplomatikai vita tárgya. Igaz, hogy hitelességét már 1215-ben megtámadta a veszprémi püspök, akivel az apát Somogy megye

²⁹ *Fontes rerum Bohemicarum. Pragae, 1873. V. 27., vö. Erdélyi, PRT. I. 43–44.*

³⁰ *Ludewig J. P.: Reliquiae manuscriptorum omnis aevi. Francofurti-Lipsiae, 1720–31. XI. 181 = Gombos I. 528; Mon. Polon. Hist. III. 741 = Gombos II. 1615.*

³¹ *MG. SS. IV. 587–588; cf. Uhlirz M.: Die ältere Lebensbeschreibung [ld. 8. jegyz.] 92.*

³² *Vö. David, i. m.*

³³ *Vö. Voigt, i. m. 83, 115; Erdélyi, PRT. I. 47.*

³⁴ *Erdélyi, PRT. I. 597–598, 56/57: facsimile.*

³⁵ *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII. ubi desinit card. Baronius, auct. O. Raynaldo Ed.: Mansi Lucca. 1747. II. 62. (Annalium vol. XXI).*

dézsmai felett perben állt, de III. Ince pápa átirathól ismert szöveg alapján elismerte hitelesnek és ezzel a vita hosszú időre elült.³⁶ A XVIII. században Cornides az oklevél vélt és tényleges ellentmondásait hozta fel vele szemben, majd az ő nyomán elindulva Benczur az oklevél minden részét korszerűtlennek és hibásnak mondta. Benczur főleg azért érvelt, hogy támogassa városát, Pozsonyt; a város ugyanis pert veszített a pannonhalmi apáttal szemben, aki az alapítólevélben szereplő „*tertia pars tributi de Poson*” kifejezésre támaszkodott perében. Minthogy Benczur 54 érvének nagy részét meg lehetett cáfolni, a vita eredmény nélkül zárult.³⁷ A XIX. században az Asztrik és Anasztáz azonosságát állító Horváth Mihály támadta az oklevél hitelét főként azért, mert az oklevélben Anasztáz apáton kívül még két érsek szerepel: Domokos és Sebestyén, ami annál magyarázhatatlanabb, mert Magyarországon kezdetben csak egy érsekség volt, s Horváth szerint ezt Asztrik—Anasztáz töltötte be.^{37a} Horváthtal és követőivel szemben Fejérpataky László a budapesti egyetemen a diplomatika tanára azzal védte az oklevél hitelét, hogy az külső kiállításában, szerkezetében és stílusában pontosan megfelel a kortárs III. Ottó és II. Henrik okleveleinek.³⁸

A diplomatika oldaláról történt védelem 1896-ban diplomatikai oldalról kapott súlyos ellenérvet, amikor Baróti Lajos kimutatta, hogy az oklevélre függesztett viaszpecsét pontosan egyezik a 100 évvel később uralkodott Kálmán király pecsétjével, csak a hamisító a COLOMANNVS nevet eltűntette róla.³⁹ S noha az oklevélnek még századunkban is akadt buzgó védője — a főapátság levéltárosa személyében⁴⁰ — a hosszú harc eldőlt, amikor II. Henrik okleveleinek kiadója, Harry Bresslau szólott a kérdéshez. Említett cikkében kimutatta, hogy a Pannonhalmán őrzött oklevél I. István király elveszett hiteles oklevelének interpolált és híven lerajzolt par-ja. Az oklevél protocolumának, arengájának és záró formuláinak fogalmazata, valamint a scriptura longiorban használt betűformák oly mértékben egyeznek egy, a III. Ottó kancelláriáján, Heribert kancellár keze alatt működött scriptor, a diplomatikusok által Heribert C-nek elkeresztelt írnok jellegzetes stílusával és betűivel, hogy Bresslau ennek alapján megállapíthatta, hogy az elveszett eredetit Heribert C fogalmazta, miután 1002 nyarán megvált a német kancelláriáról. Bresslau utalt arra is, hogy az oklevél középső része interpolált, ahol az uralkodó egyes számban beszél, eltérően az oklevél elején és végén használt többes számtól. Ebben a részben Somogy megye dézsmaírói van szó, amely felett már 1103-ban is pereskedtek, s még századokon át folyt a per. Bresslau beszúrás-

³⁶ Erdélyi, PRT. I. 634.

³⁷ Vö. Fejérpataky L.: A pannonhalmi apátság alapító oklevele. Budapest, 1878. 47—131.

^{37a} A kereszténység [5. jegyz.] 189—201.

³⁸ I. m. [36. jegyz.] 132—221.

³⁹ Turul 14 (1896) 61—65.

⁴⁰ Erdélyi, PRT. I. 56—111.

nak minősítette a főpapi jelvények adományozását is, míg az oklevél végén utóíratként feltüntetett birtokokat a contextusból kiszorultnak minősítette.⁴¹

Bresslau eredményeit Szentpétery fejlesztette tovább, cáfolva a főpapi jelvényekre vonatkozó rész hamis voltát és megállapítva, hogy a mai 1001 dátum (MI I.) az 1002-ből (MII) romlott. Az interpolálás időpontját pedig a XIII. század elejére tette.⁴²

Mivel István király okleveleinek kiadása a készülő „Diplomata Hungariae antiquissima” kiadásban reám hárult, az oklevelet újabb beható vizsgálatnak vetettem alá.

A III. Ottó írnokainak mondatszerkesztésére és szókinsére (így pl. jellegzetes kötőszavaik és igealakjaik gyakoriságára) vonatkozó statisztikai jellegű vizsgálat nagyban alátámasztotta Bresslau és Szentpétery eredményeit. Az oklevél bevezető és záró részének fogalmazata Her. C. egyéni sajátosságait tükrözi; emellett a scriptura longior írása is az ő keze vonására mutat. Újól megállapíthattuk, hogy az intézkedést tartalmazó interpolált rész fogalmazata nem Her. C.-től származik, egyebek mellett azért, mert az interpolátor ismételtelen olyan kötőszavakat használ (*dumque, namque, quod si, enim*), melyeket Her. C. okleveleiben nem használt. Ami viszont a minuscula-írás jellegzetességeit illeti, ebben több eltérést találunk Her. C. írásától, ami több módon magyarázható. A német kancellárián szokásban volt, hogy a vezető scriptor csak a scriptura longiorral írt első sort és signumsort, valamint a dátumot írta rá az oklevélre, míg a többi minuscula szöveg írását átengedte egy segédírnoknak.⁴³ Emellett megemlítendő, hogy Her. C. körülbelül tízszer annyi sorközt tartott üresen, mint amennyi a minuscula betűsor, a pannonthalmi interpolátor pedig spórolva a hártáival, csak négyszer annyi üres sorközt hagyott. Már ez a körülmény is módosíthatott a minuscula írásképen.

A minuscula írását az is befolyásoltatta, hogy az interpolált részt illető somogyi dézsmák ügyében rendelkezésre állhatott egy másik oklevél is. Ha az nem is bizonyítható, hogy István király ebben a tárgyban másik oklevelet is adott volna ki, említés maradt arról, hogy 1103-ban a főpapok bírósága döntött Pannonthalma somogyi dézsmái ügyében, az erről szóló oklevelet bizonyára Kálmán király pecsétjével erősítették meg. Befolyásolhatta a scriptor írását Kálmán királynak egy (az előbbivel azonos?) oklevele is, amelyről a pecsétet levették és oklevelünkre függesztették. Kálmán király a monostornak nem tett adományt, de számolhatunk azzal, hogy István király adományát megújította. Eredetiben fennmaradt ugyanis egy oklevele, amelyben István királynak a veszprémvölgyi monostor részére adott okleve-

⁴¹ Archiv für Urkundenforschung 6 (1918) 71–74.

⁴² Eml. Sz. István [6. jegyz.] II. 145–184.

⁴³ Kehr P.: Die Urkunden Otto III. Innsbruck, 1890. 34–35; DO. III. n. 403, DH. II. n. I, 18, 23, 36 (facs.: Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta. Brussel, 1950. Vol. I., tab. XXXV.); DH. II. p. 698.

lét átírta és renoválta. Amikor a pannonhalmi alapítólevelet meghamisították, a feltehető Kálmán-féle oklevél is szükségtelenné vált és így pecsétje felszabadult. Ez a feltevés valószínűsíthető azzal, hogy az oklevél minuscula írásában több Kálmán-kori sajátosság utánzása figyelhető meg. Maga az írás azonban nem gyakorlott Kálmán-kori írás, hanem a Kálmán-kori sajátosságok utánzásában is későbbi kéz műve figyelhető meg; a pecsét befüggesztése sem Kálmán-kori, hanem későbbi. A hamisítás koráról annyit mondhatunk, hogy az a XII. század folyamán történt, mindenképpen a század vége előtt, mert 1190-től kezdve III. Béla kancelláriáján Katapán kancellár ismét rátért a királyi többes szám használatára;⁴⁴ amikortól is egy többes számban írt királyi oklevél egyes számban való interpolálása teljesen valószínűtlen.

Ami az eredeti oklevél szerkezetét illeti, az minden valószínűség szerint mentességet biztosító oklevél (Immunitätsprivileg) volt, nem pedig birtokösszeíró oklevél. Ezt az arengán végzett tudatos módosítással igazolhatjuk. Her. C. szokott formulájában a *si locis divino cultui mancipatis proprietates . . . atque honores augere*⁴⁵ mondatban a *proprietates* azt jelenti hogy a következőkben birtokokról lesz szó. Mivel oklevelünkben a *proprietas* szó helyett *potestates*-t találunk (így a pécsváradi oklevélben is!), a *potestas* szó pedig a korabeli oklevelekben a király adta libertást biztosító immunitás-formulák egyik visszatérő eleme,⁴⁶ arra következtethetünk, hogy az oklevélben nem volt birtokfelsorolás. A birtokok felsorolását a dátum után hozzátoldva találjuk azzal a megjegyzéssel, hogy ezeket a monostor felszentelésekor Sebestyén érsek és Ceba comes nevezte meg. Eltekintve a XII–XIII. századi utólagos hozzáírásoktól, ez a birtokfelsorolás már csak azért is hiteles, mert az eredetibb 8 falunév közül 3 már a szent László-kori összeírásban sem szerepel.⁴⁷ Mivel birtokokra vonatkozó additamentumot más korabeli oklevél végén is találunk,⁴⁸ arra kell következtetnünk, hogy az 1002-ben írt eredeti oklevél végére néhány évvel később, a monostor felszentelésekor vezették rá utóírat gyanánt a birtokok felsorolását.

Ami Anasztáz apátot illeti, az ő neve a contextus elején egy olyan szövegrészben jön elő, amelyet Bresslau és Szentpétery Her. C. szóhasználatára alapján eredetinek tartott: . . . *nos interventu, consilio et consensu domni Anastasii abbatis de monasterio sancti Martini in monte supra Pannoniam sito, ab genitore nostro incepto, quod nos per dei subsidium, ob anime nostre remedium, pro*

⁴⁴ Szentpétery F.: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Budapestini, 1923 —, n. 151, 152, 153, 154 etc.; Csóka L., Levéltári Közlemények 32 (1961) 83–99 szerint az oklevelet 1101/2-ben Hartvik, a hersfeldi apáttal azonosított győri püspök interpolálta volna. A szellemes okfejtés azonban nincs minden vonatkozásban bizonyítva. Arra, hogy Hartwig hersfeldi apát már 1090-ben meghalt, ld. Deér J.: Archivum Historiae Pontificiae 2 (1964) 163. A Kálmán-kori pecsételésre ld. György Gy., Levéltári közl. 39 (1968) 6.

⁴⁵ MG. DD. O. III. n. 330, 343, 399.

⁴⁶ Ibid. n. 169, 318; cf. Stengel E. E.: Diplomatie der deutschen Immunitäts-Privilegien. Innsbruck, 1910. 156, 429, 432.

⁴⁷ PRT. I. 590–593.

⁴⁸ DO. III. n. 164., DH. II. n. 58b, 244; cf. D Kunigundae n. 1.

stabilitate regni nostri ad finem perduximus, talem concessimus libertatem, quam detinet monasterium sancti Benedicti in monte Cassino, majd mégégszer: consiliente domno Anastasio prescripto abbate et iugiter adiuuvante confortati et laureati sumus. Az itt írott kifejezések párhuzamai valóban fellelhetők a korabeli császári scriptorok, kivált Her. C. okleveleiben, mind az *interventio*, mind a *libertas* tekintetében, sőt a *laureati* megfelelőjét is megtalálni vélte Bresslau a *laurea coronati* kifejezésben.⁴⁹

Egy valamit nem vett észre Bresslau és Szentpétery. Szövegünk mondat-szerkesztése egy ponton teljesen eltér Her. C. szokott mondat-szerkesztésétől. Her. C. egyéni sajátossága, hogy adományleveleiben a promulgatio után *nos* szóval rátér annak megokolására, hogy milyen indíték alapján, kinek a közbenjárására, vagy kérésére tette az intézkedést, amikor is az *interventu*, *petitione* vagy *rogante* szó után genitivusban következik a közbenjáró vagy kérelmező neve, közvetlenül ezután pedig közli a megadományozott nevét dativusban s az intézkedő ige után az adomány tárgya többnyire a mondat végére marad. Így van szerkesztve Her. C. önálló fogalmazású okleveleinek kb. 80%-a, számszerint 40 darab. (DO. III. 248, 263, 285, 306, 311, 312, 315, 320, 326, 330, 336, 343, 346, 347, 348, 354, 355, 357, 358, 359, 361, 364, 365, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 387, 391, 393, 395, 401, 403, 412, 415, 417, 422, DH. II. 3). Pi.: ...*nos duce egregio Herimanno rogante Berhtoldo comiti nostro donavimus* ... (DO. III. 311); ...*nos ob dei omnipotentis amorem et domni Andreae nostri venerandi abbatis petitionem monasterio sancti Georii* ... *confirmamus* ... (Uo. 336); ...*nos interventu ac petitione venerabilis Henrici Vuirziburgensis ecclesie episcopi monasterio Niuuenstat dicto* ... *transfundimus* ... (Uo. 354); ...*nos interventu domni Heinrichi venerabilis episcopi Escikoni dapifero nostro* ... *dedimus* ... (Uo. 365); ...*nos interventu domni Werinherii venerabilis abbatis cenobio Laureshamensi* ... *concessimus* ... (Uo. 371); ...*nos interventu ac petitione Hildolfi diutius in nostro laborantis obsequio sanctae Vuirziburgensi ecclesie* ... *dedimus* ... (Uo. 391); ...*nos pro dei omnipotentis amore animeque nostre remedio ac petitione domni Wilelmi deo amabilis heremite monasterio sancte Mariae* ... *confirmamus* ... (Uo. 395); ...*nos interventu ac petitione Berenhardi nostri amabilis ducis et dilectissimi capellani nostri Maginuuardi Liutgero comiti dedimus* ... (Uo. 401) etc. Minthogy Her. C. ettől a fogalmazástól úgyszólván csak akkor tér el, ha nem szabályos adományról, hanem más ügyletről, pl. cseréről van szó, vagy ha egy korábbi előképet használt fogalmazásánál, meg kell állapítanunk, hogy a pannonthalmi alapítólevélben a *Anastasii abbatis* és a *monasterio sancti Martini* szavak között levő *de* prepozíció idegen test, mely nem állhatott az eredeti oklevélben. Ha pedig a *de* szócskát kiiktatjuk az oklevélből, több vitatott kérdés megoldódik. Mindenekelőtt az a nyelvtani hiba, hogy hiányzik a mon-

⁴⁹ I. h. [6. jegyz.] 73—74. *Laureatus* a Nagy Legendában is előfordul (SRH. II. 382).

dathból a megajándékozott egyház feltüntetése, ami szükségszerűen dativusban kell álljon: *nos... monasterio sancti Martini... concessimus*. Ezt a hiányt az oklevél fordítói addig is észrevették és zárójelben pótolták a fordításban.⁵⁰ Másodszor megoldódik az a probléma, amit az oklevél hitelének vitatói 200 éve emlegetnek, hogy ti. a király a pannonthalmi apátságnak az apát *consensus*-ával tesz adományt. Ilyen viszonylatban az *interventu* szabályos, a *consilio* már különös, de elképzelhető, a *consensu* viszont képtelenség. A király csak egy idegen főpap beleegyezésével tehetette ezt az adományt, egy olyan főpapéval, aki az *auctoritas apostolica* megbízottja volt.

Ezzel megoldódnak az Anasztáz azonosítása körüli problémák is. Anasztáz sohasem volt pannonthalmi apát, csak az interpolátor tette azzá a *de* szócska beszúrásával. Ilyen módon semmi akadályja nincs annak, hogy Hartvik adatának megfelelően Anasztázt Asztrikkal azonosítsuk.

Szent István XI. század végi vitájából és Hartvik művéből az is következik, hogy Anasztáz kezdetben pécsváradi apát volt. Ezt alátámasztani látszik a nagyobbik Gellért-legenda adata. Ez a legenda, amely az 1190-ben szentté avatott László királyt már „szent”-nek nevezi és az 1361–1381 évszámokkal zárul,⁵¹ mai formájában XIV. századi szerkesztés, de a szerkesztő felhasználta hozzá régi forrásokat is.⁵² Szent Gellért történetében azt olvassuk ő egy időt töltött Anasztáz pécsváradi (*Waradiensis*) apátnál.⁵³ Az események sorozatából ugyan az következne, hogy ez a látogatás 1015 körül történt,⁵⁴ a legenda ide vonatkozó előadása azonban nem korszerű. Elég itt utalni arra, hogy a *Waradiensis* elnevezés használata csak a XIII. század elejétől igazolt, hasonlatosan a többi helynevekhez, amelyek a legendában általában XIV. századi névalakban szerepelnek.⁵⁵ Feltehető, hogy Anasztáz pécsváradi apát nevét a szerző egy olyan forrásból merítette, amely tartalmazta a legkorábbi magyarországi bencés apátok neveit.⁵⁶

Egy ilyen forrásból kerülhetett a legendába az 1015 körül szerepeltetett *Rasina* szentmártoni, azaz pannonthalmi apát neve is, ami hasonlít a *Radla* névhez. Radla, már Géza fejedelem idejében, 996 körül mint szerzetes volt Magyarországon, amikor még csak a pannonthalmi apátság állott fenn.⁵⁷ Ez a körülmény már másokat is arra indított, hogy pannonthalmi apátnak tartsák.⁵⁸

⁵⁰ Horváth M.: A kereszténység [5 jegyz.] 192; Balics L. i. m. [2 jegyz.] 120.

⁵¹ SRH. II. 506.

⁵² Pauler Gy., Századok 22 (1888) 59–64; Madzsar I., SRH. II. 465–470; Horváth J., A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei 13 (1959) 21–82; vö. Györffy Gy., Budapest története I. (Sajtó alatt).

⁵³ SRH. II. 485–487.

⁵⁴ Karácsonyi J., Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. Budapest, 1887.

⁵⁵ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae. Budapest-Amsterdam, 1966. I² 362–363, 721, 868 etc.

⁵⁶ A Gellért-legenda Anasztázát már korábban is azonosították Asztrikkal, ld. Pauler Gy., Századok 22 (1888) 64; Müller F., Századok 47 (1913) 429.

⁵⁷ MG. SS. IV. 606–607 = Gombos III. 2297.

⁵⁸ Szabó K.: Emlékiratok a magyar kereszténység első századából. Pest, 1865. 54; Müller F., Századok 47 (1913) 445; SRH. II. 669.

Nyelvészeti kérdés, hogy a szláv *Radla* név a magyar nyelvben, ill. magyarországi latin forrásban jelentkezhet-e *Rasina* alakban. Nehézséget elsősorban a *-d- ~ -sz-* megfelelés okoz, bár *d ~ z* váltakozás a magyarban is megvan, pl. *ad ~ az, bűdös ~ bűzös, éd-es ~ íz*.⁵⁹ Ettől eltekintve a magánhangzótorlódást a magyar nyelv sokszor *-i-* hanggal oldotta fel, pl. *Kral > király, ples > pilis*,⁶⁰ ami pedig az *n > l* változást illeti, elég arra utalni, hogy a *Boleslav* név a rövid magyar krónikában *Bonuzlo* alakban jelentkezik.⁶¹

A pannonthalmi alapítólevél szövegromlását illetően még egy kérdésre térek ki. Oklevelünk a német királyi okleveleknek megfelelően a *signum-sor*: *SIGNUM DO(M)NI STEPHANI INCLITI REGIS* után *recognitio-sort* is ad: *DOMINICUS ARCHIEPISCOPUS VICECANCELLARIUS FECIT*.

Amíg a *signum-sor* eredetiségét már a Her. C. írását utánzó betűk is igazolják, a *recognitio-sor* mai formájában nem lehet eredeti; Bresslau szerint „unheilbar verderbt”.⁶² Her. C. szokott formulája: *HERIBERTUS CANCELLARIUS VICE UUILIGISI ARCHIEPISCOPI RECOGNOVI* vagy *RECOGNOVIT* (kezdetben olykor *NOVI* vagy *NOVIT*).⁶³ Korábban *HILDIBALDUS EPISCOPUS ET CANCELLARIUS* volt a *recognoscens*; az itáliai kancellárián *VICE PETRI EPISCOPI*, azaz Péter comoi érsek helyett történt a *recognitio*.⁶⁴ Az *archiepiscopus* helyett olasz kancelláriai oklevelekben szerepel az *archicancellarius*, a német kancelláriai oklevelekben pedig az *archicapellanus*⁶⁵ is, a *vicecancellarius* azonban soha. A *fecit* szó oklevélírással kapcsolatban más scriptornál sem fordul elő; nem is fordulhat, mert III. Ottó és II. Henrik kancelláriáján az oklevél íróját nem tüntették fel; a *recognitiosor* ui. nem az író, hanem az oklevél szövege ellenőrzőjének a nevét volt hivatva megörökíteni. A pannonthalmi *recognitiosor* tekintetében magam is sokáig tanácstalan voltam, amíg elém nem került II. Henrik egy 1003-ban kiadott oklevelének facsimiléje, melyen a *recognitio-sor* végén egy olyan szót vettem észre, amely *scriptura longior* olvasásában tájékozatlan ember számára rejtély lehet és hasonlít a *fecit* írásához. Ez a *recog.* rövidítés,⁶⁶ amely valójában a *recognovit* vagy *recognovi* helyett áll, III. Ottó kancelláriáján 998-ban jelenik meg,⁶⁷ II. Henrik kancelláriáján az EB siglával jelölt írnok 1007-ig rendszeresen élt vele.⁶⁸

⁵⁹ Gombocz Z. — Melich J.: Magyar etymologiai Szótár. Budapest, 1914 — I. 198. 598.

⁶⁰ Bárczi G.: Magyar hangtörténet. Budapest, 1954. 89.

⁶¹ SRH. I. 206.

⁶² I.m [6. jegyz.] 73.

⁶³ Kehr P.: Die Urkunden Otto III. 149; DO. III. 306, 311, 312, 315, 321, 325, et passim.

⁶⁴ DO. III. n. 245, 246, 248, 263, 285, 291, 298. et passim.

⁶⁵ Kehr i. m. 147, 150; vö. DO. III. n. 336, 354 et passim.

⁶⁶ Diplomata Belgica [43. jegyz.] tab. XXXV.

⁶⁷ Kehr op. cit. 149; cf. DO. III. n. 267, 268, 317; Her. D. oklevelei.

⁶⁸ DH. II. 2, 4—10, 12, 15, 17, 18, 20, 23, 30, 31, 34, 36—38, 45, 46, 48, 49, 51, 55, 58, 60, 67, 71, 72, 74, 76, 78, 80, 81, 82, 89, 92, 105, 108—110. 125. Vö. Sybel-Sickel Th.: Kaiserurkunden in Abbildungen. IV. 3, IV. 5, IX. 13.

Nézetünk szerint ezt a szokatlan és rövid ideig élő rövidítést a hencés interpolátor olvasta tévesen *fecit*-nek.⁶⁹

Ha pedig a *fecit* szó a *recog.* azaz *recognovit* szót helyettesíti, aminek egyébként a *recognitio*-sorban szükségszerűen meg kellett lennie, akkor világos, hogy a *vicecancerarius* szó a *vice cancellarii* téves feloldásán alapul. A *cancerarius* elírást az is magyarázza, hogy Her. C. a *cancellarii* szót többnyire rövidítve *cancell* alakban szokta írni,⁷⁰ s az interpolátor éppen a kettős rövidítésnél vétett hibát: H helyett R betűt írva.⁷¹ Az eredeti *recognitio*-sor ezek szerint *Dominicus archiepiscopus vice cancell[arii] recog[novit]* volt. Ez azt jelentette, hogy a kancellár helyett Domokos érsek ellenőrizte az oklevelet. Németországban ez a feladat a kancellárra hárult, de mivel Magyarországon 1002-ben kancellár nem volt, az érsek vizsgálta felül a szöveget.

Domokos érsek szereplése az oklevélben történeti rejtélynek számít; először: mivel ilyen érseket semmilyen hiteles forrás nem említi;⁷² másodsor: mivel oklevelünk a felszentelés kapcsán egy másik érsekről, Sebestyénről is említést tesz, márpedig ezidőben Magyarországnak csak egy érseke volt; harmadszor: mivel a Hartvik által elsőként megnevezett esztergomi érsek Sebestyén volt. Ez a nehézség azonban nem áthidalhatatlan. Ha az oklevél kiállítása megelőzte az apátság felszentelését, amire a dátum után pótlólag írt utóirat szövegezéséből következtethetünk, akkor kronológiai egymásutánról van szó: Domokos 1002 augusztusában Magyarország érseke volt, Sebestyén csak néhány év múlva váltotta fel őt. Hartvik nem mondja kifejezetten, hogy Sebestyén volt az „első” magyar érsek, csupán azt, hogy István az egyházszervezés után ezt a nagyon kedvelt, mélyen vallásos szerzetest (*monachus*) esztergomi érsekké tette.⁷³ Az a jellemzés, amit Hartvik Sebestyénről hagyott ránk, erősen emlékeztet arra a jellemzésre, amit Brunó pályatársáról, Radláról adott. Radla, szent Adalbert szeretett nevelője (*papas-a*) lelkesen vallásos és jószágos ember volt, aki 995 és 1004 között mint *monachus* élt a magyar udvarban és ott megbecsülésnek örvendett.⁷⁴ Ha Domokos halála után egy

⁶⁹ Megjegyzendő, hogy az interpolált pannonthalmi oklevélen hosszított írással írt *fecit* szó további szövegromláshoz vezetett. A XIII. század elején a pannonthalmi hamisítvány alapján hamisított bakonybéli alapítólevél (1037) írója a *fecit* szót *pater est*-nek olvasta (PRT. VIII. 227).

⁷⁰ Pl. DO. III. 334, 358, 391, 403 fényképei; vö. *Szentpétery*, Eml. Sz. István. [6. jegyz.] II. 173.

⁷¹ Ld. a facsimilét: PRT. I. 56/57.

⁷² A pannonthalmi interpolált oklevél nyomán 1037-i évszámmal hamisított bakonybéli oklevél (PRT. VIII. 227; *Szentpétery*: Regesta n. 9) nem jöhet szóba.

⁷³ SRH. II. 416: *Erat monachus quidam, Sebastianus nomine, cuius probabilis vita et devota in dei servitio religio habebatur. Hunc rex venerabilis miro cepit amore diligere, quia quanto quis religiosior, tanto ei erat acceptior. Illum ergo ob vite merita pontificali honore dignum iudicans. regendo Strigoniensi archiepiscopatu eum prefecit.*

⁷⁴ MG. SS. IV. 607; *Gombos* III. 2297. Radla szerepére ld. *Voigt* i. m. 21, 79, 96, 109–110. 225, 253–254, 365–366; *Uhlirtz M.*: Die älteste Lebensbeschreibung 37–40. A *Quatuor immensi* kezdetű verses Szent Adalbert életrajz, melyet Uhlirtz 997–999-ra datál és szerzőségét Adalbert utolsó kísérfőjének, Benedek-Bugussának tulajdonítja (Uo. 88), azt a téves adatot tartalmazza, hogy Adalbert első hazahívója Rómából Radla, Premislida cseh herceg

monachus megelőzhette Anasztáz apátot az érseki székből, az olyan tekintéllyel kellett bírjon, amit talán csak a szent Adalberttel való legszorosabb kapcsolat biztosíthatott neki.

A magyar egyházszervezet kezdeteinek vizsgálatában sok problémát okozott az a körülmény, hogy a kutatók a kifejlett középkori egyházszervezet intézményeit és hierarchiáját követelték meg már a kezdetek kezdetén, s az ezeknek látszólag ellenmondó adatok mögött nem látták meg a kelet-európai egyházszervezés kezdeti formáit.

E helyütt két vonást emelek ki: A térítő püspökségeket és az udvari papságot.

Paul Fabre már a múlt század végén rámutatott a lengyel egyházszervezet kezdeteinek vázolója kapcsán, hogy 968-ban még csak egy térítő püspök jelent meg Poznanban, körülhatárolt egyházmegye nélkül, aki a magdeburgi érsek suffraganeusa volt. S bár az 1000. évben Gnédzában érsekséget alapítottak, mégis a XI. század közepén Krakóban székel az érsek és VII. Gergely 1075-ben még ezzel jellemezhetette a lengyel egyházat: *Episcopi terrae vestrae non habentes certum metropolitanae sedis locum*.⁷⁵

Ha ez a szervezet Magyarországon a XI. század közepére szilárdabb formát öltött is, a kezdeteknél számolnunk kell olyan *monachus* térítő püspökökkel, mint Querfurti Bruno, szerzetesi nevén Bonifác. Szász főúri családból származott; ő is Magdeburgban tanult, ő is a római szent Bonifác és Elek kolostor szerzetese volt, mint Adalbert és feltehetően Asztrik. 1004-ben térítő érsek lett s levelében ezt írja magáról: *episcopus sum, qui de sancto Petro evangelium Christi gentibus porto*.⁷⁶

A „népek” térítését természetesen az uralkodó udvarában kezdte, s csak azután ment a nép közé. Magyarországon pl. együtt volt Gizella és II. Henrik testvérével, Bruno augsburgi püspökkel, aki ekkor István király udvarában keresett menedéket. Oroszországban szintén a fejedelem udvarába jutott, majd szerzetesei közül egy püspököt szentelt, úgy látszik ott, ahol a király fia székel, az ország közepén, azaz Kijevben.⁷⁷

volt. Az ennek megfelelő helyen a hivatalos Canaparius féle Vitában (1000–1001) *legati* áll, míg a Radla információjára támaszkodó Querfurti Brunó (1004, 1008) két követet nevezett meg: Radlát, a böles nevelőt (*papas*), továbbá Christian-Strahquaz herceget (Uo. 34–38). Králik O. (i. m. 5. jegyz.) új elmélete szerint a *Quatuor immensi* szerzője Gaudentius-Radim. Adalbert féltestvére volt, Radla pedig tényleg cseh herceg lehetett, akitől a nevelő személye elválasztandó. Uhlirtz fenti datálását *Karvasinska J.* nyomán *Gieysztor A.* vitatja (i. h. 615). ugyanakkor Králik hipotézisét elveti (u. o. 622).

⁷⁵ La Pologne et le Saint-Siège du Xe au XIIIe siècle- Paris, 1896. 7–8; vö. *Gieysztor* i. h. 636 kk.

⁷⁶ MPH. I. 224–225; *Gombos* I. 429–30.

⁷⁷ *Consecravimus nos episcopum de nostris, quem [senior Ruzorum] simul cum filio posuit in terrae medium.* (MPH. I. 255; *Gombos* I. 430.). Arra, hogy az „ország közepe” itt Kijevet jelentheti, ld. a *Povest' vremennych l'et c.* orosz évköny 969-i bejegyzésénél a *sreda zemli* kifejezést. (Ed.: Moskva-Leningrad, 1950. 48.) A *medium regni* fogalomra ld. *Kumorovitz L. Bernát.* Tanulmányok Budapest múltjából. XVIII. (Sajtó alatt).

Ez a jelenség teszi érthetővé István király egyházszervezetének sajátosan udvari kezdeteit. Az István alapította tíz püspökség közül csaknem mindről megállapítható, hogy ott létesült, ahol a királyi család tagjai állandóbb jellegű udvarhelyüket tartották, így pl. Esztergom a király, Veszprém a királyné, Bihar a trónörökös, Marosvár (Csanád) a király egyik unokaöccsének, Gyulafehérvár a másoknak főhelye és vára volt,⁷⁸ s komoly okunk van feltenni, hogy ezek élére részben az udvarban tevékenykedő térítő püspökök kerültek. Ilyen lehetett Domokos, az első érsek, ilyen volt Gellért, a szerzetesből lett udvari nevelő, majd csanádi püspök, és ilyen lehetett az első erdélyi püspök is.⁷⁹

Az Árpád-kori királyi monostorokról pedig egymás után derül ki, hogy eredetileg királyi udvarhelyek, *curtis*-ok voltak, amelyekhez 1–2 királyi kápolna tartozott. A monostoralapítás lényegében egy udvarháznak, kápolnáinak és a hozzá tartozó udvari gazdasági szervezetnek egyházi célra való szentelését jelentette. Ilyen volt az első közül Pécsvárad, Zalavár s talán maga Pannonhalma és Bakonybél is.⁸⁰ S ha az egyházi hagyomány azt tartotta fenn a fejedelmi udvarba került térítő szerzetesekről, hogy Pannonhalma vagy Pécsvárad apátjai voltak,⁸¹ komoly okunk van feltenni, hogy ezek kezdetben az itteni udvarházakban tevékenykedő térítők voltak, azokban a *curtis*okban, amelyeket az ő idejükben adtak át egyházi célra.

Radla 995/96-ban jött Géza fejedelem udvarába; a pannonhalmi monostorról 1002-ben azt írja István király, hogy apja (+997) „elkezdte”; Radla ez időtájt még *monachus*-ként udvari pap; a hagyomány szerint Rasina „Szent Márton” első ismert apátja, de az apátság érseki felszentelésére csak Sebestyén érseksége idején, 1004 után került sor.⁸²

Pécsváradról biztosan csak annyit tudunk, hogy 1038-ban szentelték

⁷⁸ Györffy Gy., Századok 92 (1958) 589–590 = Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Budapest, 1958. 101–102.

⁷⁹ Térítő püspökségre mutat Erdélyben az a XI. századra visszavezethető megkülönböztetés, ahogy Bihar megyében a XIII. században a váradi és az erdélyi püspök falvait nevezik; a váradi püspöké *Püspöki*, az edélyi püspöké *Barátpüspöki* (Györffy Gy., Tört. földrajz [55. jegyz.] I. 655–656).

⁸⁰ Uo. I² 364; Archeologiai Értesítő 95 (1968) 114. Bakonybélben királyné udvarház (vadászlak?) feltételezését megengedi egyrészt, hogy Veszprém, a királynéi város mögötti erdőben feküdt, és másrészt, hogy a királyné rokona, szent Günther kapta meg a helyet monostoralapításra (PRT. VIII. 11), harmadszor, hogy Gizella királynétól is adományban részesült (Uo. 590).

⁸¹ Az egyházi címzések meglehetősen szabad változatosságára Adalbert címeit hozom fel: A *Quatuor immensi* c. himnusz szerint Adalbert ezt felelte az őt földresújtó pogány porosz kérdésre: *Sum natu Sclauus, Woytiech sed nomine dictus, doctor in officio, sed presul in ordine sacro*. Ezt a verses mondatot a kortárs Canaparius (?) így fogalmazta: *Sum natiuitate Sclauus, nomine Adalbertus, professione monachus, ordine quondam episcopus, officio nunc vest apostolus* (Uhlirtz i. m. 59). Romuald egy 1001-i oklevél elején *abbas et eremita*, a végén *monachus* címmel szerepel (MG. DO. III. n. 396). A hagyomány még kötetlenebb volt a címzésekben, így tehát egy térítő címzéseiben következetes szóhasználatot keresni nem indokolt.

⁸² Vö. Voigt: Adalbert von Prag 92; Erdélyi L., PRT. I. 46–47, 589–590; Szentpétery: Regesta n. 2.

fel,⁸³ s ez a késői dátum kétségesse teszi, hogy 1001—2-ben Asztrik már az itteni monostor apátjaként tartózkodhatott itt; sokkal inkább lehetett ő az ekkortájt itt sokat időző királyi udvar⁸⁴ egyházi tanácsadója, régi apáti címét megtartva.

Lehetséges, hogy az itt tartózkodó udvarnál töltött 1004-ben hosszabb időt Asztrik pályatársa, a szent Bonifác néven kanonizált Querfurti Brunó is. Első magyarországi útját követően kapott térítő érseki címet, majd második útján, 1007-ben a „fekete magyarok” közé is kiment téríteni,⁸⁵ s további kelet-európai utazásai után, 1009-ben Poroszországban mártírhalált halt.⁸⁶ Úgy látszik, hogy az ő emlékét is fenntartotta az 1083 körül írásba foglalt *Vita Sancti Stephani regis*. A 70 évet meghaladó szájhagyomány szerint Asztrikkal a magyar udvarhoz jött tanítványa, „Bonifác”, aki Asztrik után pécsváradi apát lett, kiment téríteni Magyarország alsó részeire (*in inferiores Ungarie partes*), ahol a nyakán megsérült kardtól. Ebből kigyógyult, de utóbb mártírhalált halt.⁸⁷ Ha figyelembe vesszük, hogy a *Vita Bonifác* mártíron kívül csak négy olyan nevezetes térítőt említ, Adalbertet, Andrást, Benedeket és Asztrikot, akit a szentek közé soroltak, a Vitában fenntartott legendás hagyomány pedig az ő életrajzunkon is módosított, aligha zárkozhatunk el attól, hogy Bonifác mártírt szent Bonifáccal, azaz Brunóval azonosítsuk. A nyakán történt sebesülés talán inkább tekinthető mondai motívumnak, ami 80 év folyamán tapadt a szájhagyományhoz, semmint irodalmi torzulásnak. Brunó u.i. a *Vita quinque fratrum Poloniae* c. művében említi, hogy a fekete magyarok közt beteg vállal (*infirmitate humero*) tevékenykedett. Tevékenységének helyére e forrás szerint Poroszország felől jöve kelet felé hajón ereszkedett le (*versus in partes orientis navim condescendi*),⁸⁸ ami a Dunán való leereszkedést jelent és egyezik a magyar legenda „Magyarország alsó részei” megjelölésével. Ez egyúttal arra mutat, hogy itt elsősorban azokra a fekete magyarokra kell gondolni, akik Ajtony magyar törzsfő területén laktak.⁸⁹

Amennyiben a két Bonifác szerzetes-mártír azonosítható, egy pécsváradi hagyomány őrizhette meg ott-tartózkodásának emlékét.

Mindezek mellett nincs okunk kételkedni a *Vita* azon híradásában, hogy

⁸³ SRH. I. 125.

⁸⁴ Erre mutat, hogy a monostorhoz a XI. században két királyi kápolna tartozott. Vö. Mon. Vat. Hung. I/4. 572.

⁸⁵ MPH. I. 224—225; MG. SS. IV. 13 XV/2. 726; vö. Gombos I. 16, 450, III. 2569.

⁸⁶ Az irodalmat ld. Voigt H. G.: Brun von Querfurt, Stuttgart, 1907; Repertorium fntium historiae medii aevi II. (Romae, 1967) 592—594; Gieysztor i. m. 639—641.

⁸⁷ *Ascriscus pater cum suis discipulis advenit, quorum unus, Bonifatius nomine, in loco patris constitutus abbas, dum a beato rege causa predicationis in inferiores Ungarie partes esset missus, in cervice percussus gladio, licet postea viveret, non est privatus martyrio.* (SRH. II. 382).

⁸⁸ MG. SS. XV/2. 726; Gombos III. 2569.

⁸⁹ Így Kaindl R. F.: Beiträge (5. jegyz.) 30—32. Minthogy Brunó 1008-ban arról, tudósít, hogy a fekete magyarok megtérítése befejeződött (MPH. I. 225; Gombos I. 450), az Ajtony elleni hadjárat ez előttre datálendő (vö. Váczy P., Szentpétery Emlékkönyv. Budapest, 1938. 502; Györffy Gy., Studia Slavica 5 (1959) 19). A fekete magyarok lakhelyére nézve a Szerémség is szóbajöhet.

Asztrik – Anasztáz apát eszközölte ki a pécsváradi monostor alapítását és ő indította el az építkezést.⁹⁰

A fentiek közbefűzése után tekintsük át Asztrik életének főbb állomásait, kiemelve a pápa, a császár és István király közötti diplomáciai működésének néhány homályos részletét.

Asztrik (helyesebben Ascherik) származási helye teljes bizonyossággal nem állapítható meg. Neve és későbbi németországi szereplése elsősorban német eredetre mutat, de az Achéry név előfordulása megengedi a burgundiai, vagy kelet-franciaországi eredeztetés feltevését is.

Asztrik, szerzetesi nevén Anasztáz, szent Adalbert klérikusaként tűnik fel. Mesterével valószínűen a római szent Elek és Bonifác monostorból ment Csehországba; ez indokolja későbbi itáliai küldetéseit. Csehországban Adalbert munkatársa volt; brennowi apátsága kétséges. Adalberttel 996/997-ben ment Lengyelországba, hol a mestere által alapított meseritzi monostor apátja lett. Legkésőbb 1000-ben jött Magyarországra, István fejedelem udvarába.

István többször, de legalábbis két ízben küldötte Itáliába II. Szilveszter pápához. Két valószínűsíthető útja: 1000 őszén Rómába korona kérése végett, és 1001 áprilisában Ravennába, a magyar egyházszervezet írásos megerősítése végett.

Mivel ezt a két eseményt Hartvik és a ravennai okmány adatának egyeztetése alapján a kutatók többsége egynek szokta venni, szükségesnek látszik, hogy nézetünket megokoljuk.

István koronázásának időpontja a napi dátumot tartalmazó forrásokból pontosan megállapítható. Mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a krónikák és az évkönyvek hol 1000., hol 1001. évet adnak.⁹¹ A pécsi püspökség alapítólevelének dátumából, *decimo kalendas septembris, indiccione septima, anno incarnationis domini millesimo nono, pio Stephano regnante anno nono*,⁹² kiderül, hogy István 1009. augusztus 23-án uralkodásának 9. évében volt, tehát koronázása 1000. augusztus 23 és 1001. augusztus 22 között történt. Pontosabb meghatározást tesz lehetővé, hogy a XI–XII. században vezettek Magyarországon egy olyan uralkodási lajstromot, amely megadta a királyok uralkodási évét, hónapját és napját, hasonlóan a velencei dogék fennmaradt uralkodási lajstromához.⁹³ Ezt a lajstromot utóbb évszámokkal kombinálva bedolgozták a bővebb krónikákba és a zágrábi rövid krónikákba. Az évszámokkal való kombinálás többhelyen rosszul sikerült, a hónapok és napok megadott számában azonban nincs okunk kételkedni. A zágrábi és váradi rövid krónika szerint a koronázás és a halál napja között 7 hónap és 14 nap telt el. Mivel

⁹⁰ *Ascricus abbas cum suis honorifice susceptus ad radicem Montis Ferrei cenobium sub titulo sancti patris Benedicti construxit.* (SRH. I. 383.)

⁹¹ SRH. I. 125, 207, II. 147, 384, 412.

⁹² *Fejér*: Codex dipl. I. 292; vö. Györffy Gy., Székesfehérvár évkönyvei I (1967) 23.

⁹³ MG. SS. XIV. 60–61; vö. Kretschmayr H.: Geschichte von Venedig. Gotha, 1905. I. 400.

pedig szent István halálának napja augusztus 15. volt,⁹⁴ a koronázás időpontja az 1001. év első napja, melynek ceremóniái Hóman szerint az 1000. év karácsonyán kezdődhettek.⁹⁵ Ezzel a dátummal összhangban van, hogy III. Ottó, aki Thietmar szerint támogatta István koronázásának ügyét, 1000. okt. 7-től 1001. febr. 15-ig Rómában tartózkodott.⁹⁶

Hartviknak az a híradása, hogy Asztrik, másnéven Anasztáz a pápától hozott koronát, összhangban van a pannonthalmi alapítólevél azon hitelesnek elismert részével, mely szerint István király Anasztáz apát közreműködésével koronáztatott meg.⁹⁷

Mindmáig vitatott kérdés, hogy a koronát a pápától avagy IV. Ottótól kapta-e István király, más szóval, hogy István az egyházi téren való függetlenségtől eltekintve szuverén uralkodó maradt-e, avagy III. Ottó hűbérese lett.

Jóllehet Deér már 1942-ben rámutatott, hogy Thietmár idevonatkozó kitétele (*imperatoris . . . gratia et hortatu . . . Waic . . . coronam et benedictionem accepit*) nem közvetlen császári adományt, hanem császári közbenjárást jelent és kifejtette, hogy Ademar Cabaniensis szövegrésze, amely Géza-István fejedelemkirály hűbéressé fogadásáról tudósít, 1159 utáni beszűrés,⁹⁸ nézete teljes elfogadásra nem talált.⁹⁹

Thietmár meglehetősen egyértelmű adatán kívül közvetlen bizonyítékkal is rendelkezünk arra nézve, hogy III. Ottó egykori írnokai nem tekintették István királyt hűbéri függésben levő uralkodónak. Ez a bizonyíték István király okleveleinek datálásában rejlik.

Köztudomású, hogy a középkorban a hűbéri függésben levő oklevélkiadók a dátumban az év után a hűbérúr (pápa, császár, király stb.) uralkodását tüntették fel s a magukét, ha egyáltalán kitették, a második helyre írták. Így pl. a velencei doge 971-ben *imperante domino Joanne, magno Imperatore, anno autem imperii eius secundo*, 977-ben *imperante domino nostro Otone serenissimo imperatore anno quarto*, a horvát király 1066-ban *Dukyi Constantinopoleos imperante*, Flandria grófja 1072-ben *regnante rege Francorum Philippo* datál.¹⁰⁰

⁹⁴ SRH. I. 207.

⁹⁵ Hóman B., Magyar Nyelv 23 (1927) 443–452; vö. Deér J., AECO. 8 (1942) 123–124.

⁹⁶ Uhlirz: Regesta imperii II. 774–788; MG. DO. III. n. 382–391.

⁹⁷ Vö. Bresslau i. m.

⁹⁸ Vö. I. jegyz. A beszűrés időben nagyjából összeesik az I. Frigyes császár és II. Géza magyar király közti ellenségeskedéssel, melynek kapcsán Frigyes Magyarország ellen háborúra is készülődött, ld. Jaffé M.: Monumenta Corbeiensia. Berolini, 1844, 522. Ennek az interpolációnak az ismeretében elveszítik létalapjukat azok a feltevések, amelyek Pseudo-Ademár szavaira támaszkodva István király görög oklevelét és pénzeit Géza fejedelemnek tulajdonítják. (Balogh A. Regnum 6 (1944–46) 21–30; László Gy., Századok 97 (1963) 382–397; ld. még Deér J.: Die heilige Krone Ungarns 136–137, jegyz.)

⁹⁹ Uo. 195–196, jegyz.

¹⁰⁰ Tafel G. L. Fr. – Thomas G. M.: Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig. Amsterdam, 1964. I^o 26, 31; Novak V.: Zadarski kartular. Zagreb, 1959. 243; Vercauteren F.: Actes des comtes de Flandre. Bruxelles, 1938. 5.

István király okleveleinek egy részét a német császári kancelláriáról átjött írnokok írták, de ezeknek dátumaiban sem akadunk a császár uralkodását feltüntető formulára, csupán István király uralkodási éveire.

A pannonthalmi alapítólevél dátumában *anno Stephani primi regis Ungorum secundo* olvasható.¹⁰¹ Az írás Heribert C betűinek utánzata. Megjegyzendő hogy az utánrajzoló itt is elnézett egy szóképet; István *pius* 'jámbor' jelzőjét tévesen a *primus* szó rövidített alakjának olvasta. Az „István első király” vagy „első István király” kitétel eddig is érthetetlennek tűnt, mert az első uralkodó nem szokta számozni magát. Hogy e helyen eredetileg *pii regis* állt, bizonyítja Paschalis pápa bullája, mely 1102-ben a fenti oklevélre hivatkozott *preceptum beate memorie Stefani pii regis* szavakkal.¹⁰² De előjön István 'jámbor' jelzője a pécsi alapítólevél dátumában is: *pio Stephano regnante nono*.¹⁰³ Ezt az oklevelet nem Heribert C fogalmazta, hanem egy másik császári írnok, ennek kifejtésétől azonban e helyen el kell tekintenünk.¹⁰⁴ Lényeges szempontunkból az, hogy az oklevelekben hűbéri függőségnek semmi nyoma. Ez megerősíti az 1083 táján írt nagyobbik legenda szavait, mely szerint a koronaküldés *benedictionis apostolice litteris allatis*, azaz II. Szilveszter pápa levelének kíséretében történt.¹⁰⁵ Ezt a bullát 1083 táján, amikor a nagyobbik legenda készült, még bizonyára ismerték, a Szilveszter-bulla XVII. századi hamisításakor azonban már nem volt meg; a hamisító csak a legendára támaszkodhatott.

Nincs perdöntő kronológiai értéke a nagyobbik legenda azon megjegyzésének, hogy a koronaküldés Géza fejedelem halála 5. évében történt, amelyet Hartvik 4. évre változtat. Egyrészt Géza fejedelem halála évét illetően a források eltérnek: 997. mellett 998. év is szerepel,¹⁰⁶ másrészt a rövidítéssel írt *quarto* és *quinto* másolatokban gyakori tévesztés tárgya.

István megkoronázása után 4 hónappal, 1001. április 4-én Asztrik-Anasztáz ismét Ravennában találjuk II. Szilveszter és III. Ottó társaságában.¹⁰⁷ Nincs biztos tudomásunk arról, hogy ekkori missziójának mi volt a célja, de feltevésszerűen ehhez az eseményhez kapcsolhatunk egy másik okmányt, amelyről a legendákban történik említés.

A nagyobbik legenda a pécsváradi apátság és a pannonthalmi apátság alapításának elbeszélése között beszél arról, hogy István király az országot 10 püspökségre osztotta, az esztergomi egyházat pedig *per consensum et sub-*

¹⁰¹ PRT I. 590.

¹⁰² PRT. I. 592.

¹⁰³ *Fejér* I. 292.

¹⁰⁴ Vö. Györffy Gy. Székesfehérvár évkönyvei I (1967) 23. Az 1009-i dátumot viselő pécsi és veszprémi oklevelet nem Heribert C fogalmazta, de nem is egy, hanem két különböző írnok, aki alkalmilag Egilbert kancellár alatt is fogalmazott. Erről bővebben más helyen.

¹⁰⁵ SRH. II. 384, 414.

¹⁰⁶ SRH. I. 125, 207.

¹⁰⁷ MG. DO. III. 396.

scriptionem Romane sedis apostolici a többi egyházak fölé emelte. Ezt követően szól a koronázásról.¹⁰⁸

Hogy e való történelmi tények sorrendjének előadása hibás, az az első pillanatra nyilvánvaló. A pannonhalmi apátság jóval korábban létesült a pécsváradinál; püspökségek alapítására pedig 1009-ben és 1030-ban is került sor.¹⁰⁹

Nem kereshetünk biztos kronológiát Hartvik előadásában sem. Ő forrásának előadását egy helyütt javítja, amennyiben a pannonhalmi apátság alapítása után beszél a pécsváradi alapításról, viszont csak a 10 püspökség alapításának említése után tér rá Asztrik római küldetésére, s ehhez kapcsolja az esztergomi egyháznak pápai *subscriptionis auctoritate* metropolis-szá való szentelését és a pápa csodás álomlátása kapcsán előadott koronaküldést.¹¹⁰

Thietmár közel egykorú előadásából szintén úgy látszik, hogy a koronázást megelőzte, vagy legalábbis azzal egyidejű volt a püspöki egyházak alapítása: *Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit*.¹¹¹ Térítő püspökök bizonyára már a koronázást megelőzően egyházat emeltek a fejedelem és felesége, Gizella bajor hercegnő fő udvarhelyein, így Esztergomban, Kalocsán és Veszprémben,¹¹² érsekség felállításáról azonban Thietmar sem beszél. Mindamellett biztosra vehetjük, hogy ennek felállítását már Asztrik ismert római útja alkalmával eldöntötték.

Egy püspökség, kivált pedig egy metropolis felállítása azonban e korban nem ment egyszerre és írásbeli formaságok nélkül.

A bambergi püspökség 1007-i felállítását megelőzően II. Henrik ez ügyben két káplánját a würzburgi püspök kérelmező levelével együtt Rómába küldötte, mire a pápa Rómában a püspökség megerősítésére oklevelet adott ki, és levélben értesítette Gallia és Germania püspökeit, hogy ők is erősítsék meg a püspökséget. Ezt követően 1007. nov. 1-én állították ki a frankfurti zsinaton az alapítólevelet, melyet a jelenlevő érsekek és püspökök aláírtak,¹¹³ majd még ez évben II. Henrik 30 oklevelet, a következő évben pedig 15 oklevelet adott a püspökségnek birtokai ügyében.¹¹⁴

Ha feltesszük, hogy István kérelmét Asztrik adta elő Rómában és ugyanő már 1000 végén Rómából hozott rá írásbeli beleegyező választ, akkor is szükség szerű, hogy az alapítólevél ezt követően állíttatott légyen ki. Az a *subscriptione Romane sedis apostolici* kiadott irat, amellyel az esztergomi érsekség felállíttatott, a frankfurti zsinaton kiadott alapítólevélnek kell megfeleljen.

¹⁰⁸ SRH. I. 383–384.

¹⁰⁹ Fejér I. 291–292; SRH. I. 125, II. 496; vö. Györffy Gy.: Tört. földr. [55. jegyz.] I. 356, 576–850.

¹¹⁰ SRH. II. 411–413.

¹¹¹ Vö. I. jegyz.

¹¹² Veszprémre ld. Gutheil J., Vigilia 25 (1960) 465. A Géza fejedelem-kori püspökség alapítás gondolatának azonban a XI. századi források ellentmondanak.

¹¹³ MG. DH. II. n. 143.

¹¹⁴ MG. DH. II. n. 144 sqq.; cf. Bloch, H., Neues Archiv 22 (1897) 203 sqq.

Formájában ez lehetett egy Magyarországon szubjektív fogalmazásban kiállított alapítólevél, amelyet a pápa és a Ravennában összegyűlt egyháznagyok 1001 áprilisában aláírásukkal láttak el. De lehetett egy Ravennában kiállított irat is. Ezt az alapítólevelet 1083 előtt a nagyobb legenda írója Esztergomban még látta, mint az irat formájának ismeretéből kiderül.

Ha az esztergomi érsekség alapítása és ezzel együtt a *provincia Ungrie* felállítása 1001 áprilisában, Ravennában nyert szentesítést, akkor megérthető, hogy Anastasius a szentesítés előtt még régi egyházi címével: *abbas monasterii sanctae Mariae Sclavanensis provincie* szerepel.¹¹⁵

Anasztáz apát ravennai szereplésével szoktak kapcsolatba hozni egy dijoni adatot Anasztáz ott-tartózkodásáról.

Az 1052-ben írt *Chronicon Sancti Benigni Divionensis* névtelen szerzője elbeszéli, hogy Volpiano szent Vilmos dijoni apát vallásos élete és regulája olyan nagy hírnévre tett szert, hogy távoli vidékekről özönlöttek hozzá püspökök, apátok és szerzetesek, hogy egy időt vezetése alatt kolostorában eltöltsenek. Az apátok felsorolásában Anasztáz is szerepel: *Joannes abbas monasterii sancti Apollinaris in urbe Ravenna, Benedictus quoque abbas monasterii sancti Severi urbis Classis, Anastasius etiam et Marcus et alii abbates plures*, majd monachusok és egy archidiaconus felsorolása után ravennai remetékre tér rá: *doctores eremitarum . . . Romualdus scilicet, Willelmus ac Martinus, quos in magna reveratione habebat urbs Ravenna . . .*¹¹⁶

Mivel az említett 1001. április 4-i oklevélben, amelyet Ravennában *infra claustra monasterii sancti Apollinaris, qui vocatur in Classe* állítottak ki, számos püspök, apát, diaconus, monachus et remete felsorolása során Anasztáz mellett *Arderadus abbas monasterii sancti Apollinaris in Classe, Bonizo abbas monasterii sancti Severi, Romualdus abbas et eremita, Guilielmus presbiter et eremita* is szerepel,¹¹⁷ és mivel Joannes Arderadusszal valamint Bonizo Benedictusszal egy személynek vehető, Kętrzyński arra a következtetésre jutott, hogy Anasztáz megfordult Dijonban,¹¹⁸ David szerint éppenséggel

¹¹⁵ A lengyel történeti irodalomban vitatott kérdés, hogy Asztrik miért hagyta el Lengyelországot és miért ment át Magyarországra. (A korábbi véleményeket ismerteti *Divéký A.*: Eml. Sz. István [6. jegyz.] I. 471–472). Kętrzyński [2. jegyz.] szerint Asztrik Lengyelországból ment Ravennába; ő a fenti adatot összekapcsolja a *Vita S. Romualdi* azon adatával, amely szerint Boleslaw Chrobri lengyel fejedelem (*Busclavus rex*) kérést intézett a császárhoz, hogy térítőket küldjön, a császár pedig a Ravenna melletti Pereumban remetesködő szent Romualdhoz fordult térítő szerzetesek küldése végett (MG. SS. IV. 852; *Gombos* III. 2572). Bár ezt az adatot Uhlirtz is 1001 tavaszára datálja (Reg. imp. II. 794), más korábbi datálás is lehetséges. Annak az irodalmilag is megfogalmazott lengyel véleménynek, mely szerint Anasztáz Boleszló küldötte volna Ravennába koronáért, s ő Istvánnak hozta volna el a koronát, a magyar koronázás időpontja is ellentmond. Ha a kelet-európai egyházzervezés művében térítő akciók eredményét látjuk, s a térítők egyik udvarból a másikba való átköltözését missziós gyakorlatnak tekintjük, Asztrik átköltözésének problémája elveszti életét.

¹¹⁶ *Migne*. PL. 162, col. 825. Vö. *Sackur E.*: Die Cluniazenser in ihrer Kirchlichen und allgemeineschichtlichen Wirkamkeit. Halle, 1892. I. 347–348.

¹¹⁷ MG. DO. III. n. 396.

¹¹⁸ *Perlbaeh M.* Die Anfänge der polnischen Annalistik. Neues Archiv 24 (1899) 272; Vö. Kętrzyński i. m. [2. jegyz.] 43.

Dijonból mentek több ravennai kléríkussal Ravennába és Anasztáz útjának diplomáciai célja nem volt.¹¹⁹

Ha Anasztáz azonosításával szemben komoly érv nem is hozható fel, az utóbbi feltevés megköckéztetésére a dijoni forrás nem alkalmas. A krónika-író a látogatásokat nem datálja, s így egyértelmű kronológia nem adható. Emellett a krónika más helyeiből kiderül, hogy a szerző műve összeállításához oklevelekből szedett ki adatokat.¹²⁰ Az a névsor, amit e látogatók felsorolásánál ad, azt a benyomást kelti, hogy forrása egy vagy több oklevél tanunévsora volt. Hogy a ravennai szerzetesek névsorát egy dijoni feljegyzésből merítette-e, az lehetséges, de az a kétely is felmerülhet, hogy forrása egy Ravennában kiállított oklevél tanunévsora volt.

Ha ma Asztriknak csupán két diplomáciai útját tekinthetjük forrás-szerűen alátámasztottnak, bizonyosra vehető, hogy Rómába vezető útjain többször is megfordult Ravennában, s ennek kapcsán egy dijoni kitérés elképzelhető. 1002 után kevésbé, mint 1001 előtt, mert ekkor a magyar egyház szervezésében volt oroszlánrész, amennyiben nemsokára elnyerte a kalocsai püspökséget. Hartvik szerint Sebestyén megvakulása után István király Asztrikot a pápa beleegyezésével Sebestyén helyére állította. Mivel pedig 3 év elteltével Sebestyén meggyógyult, Asztrik palliummal visszament Kalocsára.¹²¹ Hartvik előadása, legalább is ami a folklorisztikus három évet¹²² és Asztrik további sorsát illeti, aligha pontos. Asztrik—Anasztáz a „magyarok érseke” volt 1007-ben, amikor Frankfurtban és 1012-ben, amikor Bambergben járt, de Esztergomban székelt 1020 táján is. Ha igaz lehet is Sebestyén gyógyulása, Asztrik Kalocsára való visszatérése és a kalocsai püspökségnek ezúton való érsekségre emelése, Sebestyén halála után bizonyára visszatért Esztergomba.

Halála évét egykorú forrásból nem ismerjük, csupán Esztergomban történt temetése napját — november 12 — tartotta fenn egy nekrológium nyomán a bencés hagyomány.¹²³

Befejezésül egy módszertani kérdésre térek ki.

Az Asztrik-kérdés kitűnő példa egy olyan homályos történeti problémára, amelyben egyrészt egykorú és közel egykorú feljegyzések, másrészt idős kortársak visszaemlékezései, harmadrészt kései hagyományok, kombinációk és célzatos ferdítések feljegyzése alkotja a forrásanyagot, s amelyben e különböző csoportok forrásértéke élesen elválik.

¹¹⁹ I. m. [2. jegyz.] 8–9; vö. Eckhardt S., Magyar Nyelv 43 (1947) 273.

¹²⁰ Migne, PL. 162. col. 845: 1037; col. 851: 1026.

¹²¹ SRH. II. 416–417.

¹²² A szájhagyománybeli „három év” több, vagy sok évet jelent ugyanúgy mint a Konstantinos Porphyrogennetos feljegyezte magyar hagyomány arról, hogy a magyarok a IX. században „együtt laktak a kazárokkal három esztendeig, s minden háborúban együtt harcoltak a kazárokkal.” Moravcsik Gy.: De administrando imperio. Budapest, 1949. 170–171. Ezzel rokon a magyar népmesék „három nap egy esztendő” visszatérő motívuma is.

¹²³ Mabillon J.: Acta SS. O. S. B. I. 75: Strigoniae in Hungaria depositio sancti Anastasii episcopi et confessoris magnae sanctitatis viri.

Az első csoportba sorolhatjuk az egykorú hiteles okleveleket és feljegyzéseket, amilyen pl. a frankfurti zsinat végzése, a bambergi oltárszentelésről készült feljegyzés, vagy az *Annales Posonienses* éadatai. Kisebbség pontatlan-ságok ilyenekben is adódhatnak, aminek oka a néhány évre visszanyúló narratio, az utólagos írásba foglalás vagy az utólagos datálás, forrásértékük mégis mindent megelőz.

Ezzel közel egyenértékű a kortársi feljegyzés. Ilyenek pl. Szent Adalbert 1000 körül készült életrajzai.

A kortársi feljegyzéseknek előnyük a jogi aktákkal szemben, hogy az eseményeket kronológikus sorrendben, többször okozati összefüggésükben adják elő, viszont hátrányuk, hasonlóan a mai mémoire-okhoz, hogy az előadás célzatos: a szerző az erényeket kiemeli s a hibákat elhallgatja — vagy fordítva. Ehhez járul, hogy emlékezet már egy-két évtized után is kihagy. Egy dalmát főpap, aki Kálmán király zárai esküjéről kb. 7 év után készített feljegyzést, miután felsorolta az esküt tevő főpapokat és főurakat, ezt fűzte hozzá: *et multi alii, quorum nomina aut nunquam scire curavi, aut si scivi, in memoria non habeo*. Ennek ellenére ez a feljegyzés elsőrangú forrásnak számít, olyannyira, hogy óvatlan kiadók az egyidejű oklevelek közé sorolták.¹²⁴

Amíg ma idős emberek is írnak visszaemlékezéseket, a korai középkorban ennek határt szabott az életkorral járó presbiopia és a szemüveg hiánya. Az az 50 évet meghaladott klérikus, aki misézni is már csak óriás betűkkel írt missale-ből tudott, maga már nem írt, hanem másnak diktált, vagy visszaemlékezéseit mással foglaltatta írásba. És ezzel eljutunk egy másik forráscsoporthoz az olyan feljegyzésekhez, amelyek szemtanúk vallomását, idős kortársak visszaemlékezéseit foglalják írásba. A mások előadása nyomán feljegyzett történet, hacsak nem szó szerint leírt vallomásról van szó, amilyenek a XIII. századtól kezdve a szenttéavatási jegyzőkönyvet vezető pápai megbízottak inquisitói, jóval több torzulás lehetőségét rejtik magukban. A feljegyző válogat az előadottakból, félreértheti a tárgyat, elírhatja az idegen tulajdonneveket, az előadásban mutatkozó hiányt vagy ellentmondást olykor maga egészíti ki, ill. oldja fel. Az emlékezetkihagyás pedig fokozódik a korrallal. Ha az idős vallomástevő vissza is emlékezik az ifjúkorban átélt eseményekre, epizódokra ott, ahol ok-okozati viszony nem áll fenn vagy ahol nem lehet az eseményt valami datálható jelenséghez kötni, az epizódok sorrendje megfordulhat. Mind e hibalehetőségek ellenére az élő szemtanú vallomása összehasonlíthatatlanul felette áll minden olyan történeti rekonstrukciónak, amely nem támaszkodik szemtanú, kortárs vallomására. Ezek híján ui. a vallomás helyét a *hagyomány* foglalja el, amelyben valóság és álom, igazság és hazug-

¹²⁴ Wenzel G.: Codex diplom. Arpadianus continuatus. Pest, 1860. I. 23–24; Smičiklas T.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrabiae, 1904. II. 24; vö. Györffy Gy.: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. Történelmi Szemle 10 (1967) 48.

ság ellenőrizhetetlenül keveredhetik. Nincs ember, aki a szereplőket ismerte, aki az eseményeket végigélte volna s az epizódok egymásutánjára felvilágosítást tudna adni. A feljegyző számára megszűnik a közvetlen utánkérdezés, ellenőrzés és kiegészítés lehetősége, hacsak írott forrásból erre lehetőség nem kínálkozik.

Hol van az a döntő periódus, amikor a történeti forrás hitele mennyiségi csökkenésből minőségi változásba csap át, s a vallomásból tradíció lesz?

Nyilvánvalóan a legidősebb, 80—85 éves emberek serdülőkorában, amikor már a közösséget érintő eseményekre, nevekre vissza tudnak emlékezni. Ez az időpont, amit történeti emlékezethatárnak nevezünk, a feljegyzőhöz viszonyítva nagyjából 70 év távlatában van.

Körülbelül 70 évre nyúlik vissza ma a néprajzi adatközlők emlékezete. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha végigtekintjük azokat a történeti visszaemlékezéseket, határperbeli vallomásokat, amelyeket Magyarországon a XVIII. században készítettek abból a célból, hogy a török megszállás korának viszonyait felelevenítsék. Van eset rá, hogy egy 106 éves vallomástevő 1760-ban egy gyermekkorában lezajlott törökpusztítás tényére vissza tudott emlékezni,¹²⁵ ez azonban olyan kivételnek számít, mint maga a 106 év. Az öregkort megérték szervezete régen is 80—85 év körül mondta fel a szolgálatot és történeti értékű vallomást a középkorban is kb. 70 évre visszamenőleg tudtak tenni.

1111-ben a zobori apát írásba foglalta, hogy egy néhány évvel korábban lezajlott vámporben, amelyben bíró az 1105-ben megválasztott Lőrinc esztergomi érsek volt, 12 nyitrai előkelő tanúskodott, akiknek emlékezete „a szent király napjaitól a per idejéig” folyamatos volt.¹²⁶ Mivel István király 1038-ban halt meg, ez 67 évnél néhány évvel többre való visszaemlékezést jelent.

A hetven évre terjedő történeti emlékezethatár még frappánsabban nyilvánul meg azokban a kelet-európai elbeszélő forrásokban, amelyeknek szerzői elsőként tettek kísérletet népük történetének megírására.

A gall névtelen *Cronica et Gesta ducum sive principum Polonorum* c. művében 1113-ig beszéli el a lengyel fejedelmek viselt dolgait.¹²⁷ Jellemző, hogy a hiteles értesüléseken nyugvó folyamatos történeti előadás Kázmér (Kazimir) uralkodása elejével, az 1040 körüli évekkel kezdődik. Boleslav Chrobrynak a legendák előadására emlékeztető dicsőítése már a történeti emlékezethatáron kívül esik.

¹²⁵ Györffy I.: Nagykunsági krónika. Karczag, 1922. 70—71.

¹²⁶ ... *optimates XII Nitrienses, quorum memoria per temporum successiones a diebus sancti regis usque ad tempus discussionis supra memorate indubitanter vigeat contigua.* (Fejérpataky L.: Kálmán király oklevelei. Budapest, 1892. 43).

¹²⁷ Ed.: Maleczyński, C. Monumenta Poloniae Historica. Nova Series. II. Kraków, 1952. A forrás gesta-jellegére ld. Plezia M.: Kronika Galla na tle historiographii XII. w. Kraków, 1947. 51 kk.

Cosmas prágai dékán cseh krónikáját 1110-től 1125-ig, 80 éves korában bekövetkezett haláláig vezette. 1110-bez viszonyítva a történeti emlékezet-határ 1040 körül van. Így érthető meg, hogy kb. 1038-tól kezdve beszéli el összefüggően az eseményeket, *que ipsimet vidimus, vel que ab his referentibus, qui viderunt veraciter audivimus*.¹²⁸

A Gesta Ungarorumban a folyamatos, de még hagyományos elemeket tartalmazó elbeszélés 1031 után kezdődik, és a szerző 1041-től kezdve ad részletes, megbízható eseménytörténetet.¹²⁹ A 70 évre terjedő történeti emlékezet-határ alapján egy 1100-al kezdődő szerkesztésre következtethetünk.

Maga a lengyel és cseh párhuzam is arra mutat, hogy a magyar gestaíró Cosmas és a gall Anonymus kortársa volt.¹³⁰

Ami a nagyobbik Szent István legendát illeti, ez 1083 előtt készült,¹³¹ amikor a történeti emlékezet-határ kb. 1013-ig nyúlt vissza. Asztrik esztergomi érseksége köztudott volt, de Asztrik küldetéseinek élő tanúja már alig lehetett.

Hartvik legendáját 1110 körül írta;¹³² a történeti emlékezet-határ ez idő tájt már csak az István király halála körüli évekre tehető. Hartviknak azonban egy kivételes megrendelője és informátora volt: Könyves Kálmán király. Kálmán 1095 előtt nagyváradi püspök volt,¹³³ tehát 1080 körüli egyházi neveltetése idején olyan ismeretanyag birtokába kellett jutnia a királyi udvar mellett működő egyháznagyok révén, amely a nagyobbik legenda keletkezésével egyidejű. Ehhez járul Kálmánnak királyok között páratlan műveltsége, amit III. Orbán pápa 1096-ban hozzá intézett levelében¹³⁴ és a gall Anonymus

¹²⁸ Ed.: Bretholz, B. MG. SS. Nova Series II. Berolini, 1955. 80.

¹²⁹ SRH. I. 319—, 324—.

¹³⁰ E tekintetben módosítjuk régebbi felfogásunkat, amelyben a gesta keletkezését 1060 tájára tettük (Krónikáink és a magyar őstörténet. Budapest, 1948. 90—91), és a *regna Alborum ... et Nigrorum Cumanorum* szóhasználatát Idrisi (1000—1166) megfelelő népeveihez (Uo.) időben is közelebb állónak gondoljuk.

A magyar őskrónika Könyves Kálmán idején történt szerkesztését vallotta Kaindl R. F. (Beiträge (5. jegyz.) 52—53) és Plezia M. (i. m. és Acta Antiqua 7 (1959) 291—294). Legújabbban Kristó Gy. kandidátusi értekezésében jutott erre az eredményre (A történeti és politikai gondolkodás elemeinek fejlődése krónikairodalmunkban. Kandidátusi értekezések tézisei. Budapest, 1968. 9). Kristóval e téren egyetérték, de egyebekben a magyar krónikák keletkezéséről kidolgozott konstrukcióját megalapozatlannak tartom. A politikai gondolkodás elemeinek fejlődését filológiai alapon végzett terminológia-történeti kutatás nélkül nem lehet nyomon követni. Ez a módszer a krónikakutatásban is sokkal megbízhatóbb eredményekre vezet, mint a politikai és szellemi áramlatoknak a krónikában mutatkozó tendenciákkal való összekapcsolása.

¹³¹ SRH. II. 365.

¹³² Szerepel benne egy 1108 körül Konstantinápolyban szerzett értesülés (SRH. II. 428, 456, vö. Moravcsik Gy.: Bizánc és a magyarság. Budapest, 1953. 59), 1111-ben pedig már nem Hartvik a győri püspök (Szentpétery: Regesta n. 43—45). Deér J. 1097-re való datálását (Arch. Hist. Pont. 2 [1964] 167) a görög adat miatt nem fogadhatjuk el (vö. Pauler Gy.: A magyar nemzet I² 465).

¹³³ SRH. I. 209, 432; vö. Györffy Gy.: Tört. földrajz I. 682.

¹³⁴ *Retulit enim nobis venerabilis filius noster Odilo, Sancti Aegydi abbas strenuitatem tuam preter secularem, qua precellis, industriam scripturis etiam ecclesiasticis eruditam et quod potissimum iudiciariam concedet potestatem sanctorum canonum pollere scientia*. JL. 5662; Baumgarten F., Századok 40 [1906] 408).

gestájában egyaránt kiemel.¹³⁵ Jóllehet Hartvik legendás hagyományokat (pl. a pápa csodás álomlátását 1000-ben), anakronisztikusan szerepeltetett történeti személyeket (pl. Boleslav Chrobri idejében Miesko (*Mischa*) lengyel fejedelmet) és aktuális tendenciákat (pl. István apostol voltának kiemelését)¹³⁶ beolvasztott legendájába, a magyar udvar egyházi hagyományait illetően olyan forrásra támaszkodott, amelynek szavahihetősége minden mást megelőz. Könyves Kálmán egyházi neveltetésének kezdetén a történeti emlékezethatár 1010 tájáig nyúlt vissza, s így Sebestyénről és Asztrik—Anasztázról még szemtanúk adhattak információt. Domokos érseknek és II. Szilveszter pápának azonban már nem volt élő tanúja, s nevüket a hagyomány nem őrizte meg.

Úgy véljük, hogy a szemtanú vallomása és a régiek hagyományai között megvont határ nem csupán az itt vizsgált kérdésnél jelent módszertani segítséget, hanem hozzájárulhat más források keletkezési idejének megállapításához és segítséget adhat a forráskritikának a hitelt érdemlő és a kétes értékű adatok szétválasztásában.

¹³⁵ Ed.: Maleczyński C. [127. jegyz.] 98: *rege Vngarorum Colomanno, super reges universos suo tempore degentes litterali scientia erudito.*

¹³⁶ Vö. Deér J., Arch. Hist. Pont. 2 (1964) 152—168. Az értékes tanulmány gondolatmenetéhez kiegészítésül szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy Hartvik a király megbízásából valóban megalapozta történetileg a magyar király apostoli legátusi jogát (SRH. I. 414), ez azonban csak 1110 körül történt (ld. 132. jegyz.), viszont a gondolat csírájában már benn foglaltatott az 1083 körül írt nagyobb legendában: *Merito igitur infra terminos sue dominationis nomen adeptus est apostoli.* (SRH. II. 306.) Vö. Váczy P.: Die erste Epoche des ungarischen Königtums. Pécs, 1935. 110).

A RÉGÉSZET ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNY EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK KÉRDÉSEI

Az MTA Történettudományi Bizottsága és Régészeti Bizottsága 1969. június 16-án közös ülésen vitatta meg a két tudomány együttműködésének kérdéseit. Az alábbiakban közöljük a vitaindító referátum, a hozzákapcsolódó korreferátumok és a vita anyagát.

Elekes Lajos MTA levelező tag elnöki megnyitója:

Tisztelt elvtársak!

Korunk tudományos életében a nagyfokú specializálódás mellett egyre határozottabban és indokoltan jelentkeznek a komplex kutatás igényei. Mai összejövetelünknek, a Történettudományi és Régészeti Bizottság közös ülésének a kiküldött vitaanyaghoz kapcsolódva az együttműködés hatékonyabb formáinak feltárására és megfogalmazására kell összpontosítania erőfeszítéseit. Mivel ez az első alkalom, hogy a két tudományág képviselői az együttműködés tartalmi kérdéseinek, módszertani és szervezeti formáinak tisztázása érdekében ültek össze, fennáll az a veszély — hogy a megbeszélés a teljességre törekedve — esetleg a kellő feltételekkel pillanatnyilag nem rendelkező célok megfogalmazására is nagy figyelmet fordít. Ezt elkerülendő, célszerűnek látszik, ha a megbeszélés mindenekelőtt az együttműködés reális céljait fogalmazza meg és irányozza elő a távolabbi egyetértés lehetőségeit, s tesz javaslatot annak legjobb formáira.

Fekérem Bartha Antal elvtársat, hogy a két tudomány együttműködésének lehetőségeiről készített javaslatát terjessze elő. Fekérem továbbá Györffy György, Székely György, Holl Imre és Dienes István elvtársakat, mint az előterjesztendő javaslat opponenseit, hogy annak elhangzása után tegyék meg észrevételeiket.

BARTHA ANTAL:

A régészet és a történettudomány együttműködésének kérdései

I.

A nemzeti öntudat ébredésének korában az európai tudósok meggyőződéssel vallották, hogy népeiknek is volt Homérosza vagy népeik az örök várost alapító Romulushoz és Remushoz hasonló elődökre tekinthetnek vissza. Jog-

rendszerük pedig legalább annyira, ha csak nem kifinomultabb volt mint Rómáé. A történészek véget nem érő perlekedésbe szálltak, hogy népüknek a másik, lehetőleg szomszéd népnél különb múltját bebizonyítsák. Fichte J. G. a filozófiai szubjektív idealizmus nagy alakja, fiatalon a francia jakobinizmus tisztelője, élete alkonyán már a reakciós porosz állam vezette nagy, egységes német nemzetállam megteremtéséért szállt síkra, úgy vélte, hogy a germán múlt világtörténelmi jelentősége a német nemzeti újjászületésben ölt majd testet.

A nagy nemzeti ambíciók igazolása érdekében a példásan vagy kevésbé gondosan összegyűjtött írott kútfők és azok közzétételének kezdetei, e kútfők értelmezése hallatlan mértékben kitágította a nemzeti történelmek kutatásának kronológiai kereteit és soha nem sejtett mélységeit tárta fel. De az írott kútfők elégtelennek bizonyultak a nemzetek, és tegyük hozzá az európai emberiség történelmi jogfolytonosságának igazolásához, ezért a tárgyi emlékek, az akkor még rendszertelenül feltárt régészeti emlékek becsülete a történészek szemében megnőtt.

A XIX. sz. első negyedében keletkezett magyar nyelvű történeti műveknek és az akkor még egyetlen tudományos folyóiratnak lapjait pergetve csakhamar felfedezhetjük, hogy nemesi történészeink vagy inkább történeti érdeklődésű közíróink a Tanaisz folyótól a Bajor Alpokig terjedő roppant területet a magyarok vélt őseivel telepítették be. Az ily nagyszerűnek hitt magyar őskor dicsőségét csak a még ígéretesebb jövőbe vetett remény szárnyalta túl. A valóságnak felfogott történelmi ábrándok igazolásához úgy vélték, csak magyar Gibbonra és Fichtére van szükség (az utóbbinak egykori jakobinus rokonszenvéről tapintatosan hallgattak, nagynémet nacionalizmusát ellenben szemére vetették, bár annak hasonló színvonalú magyar megfelelőjét hiányolták). Pestalozzi elvei nélkül megreformált magyar iskolarendszertől várták a nagy tudományos egyéniségek fellépését, ámbár nemesi közíróink addig sem fukarkodtak babérkoszorúk egymás közti osztogatásával, kiváltképp nekrológusok írása közben. Szakadatlanul buzdítottak viszont a magyar történet írott és íratlan kútfőinek gondos gyűjtésére és számbavételére. A történelem régészeti és írott forrásai között nem vontak határt. Mivel a XIX. sz. első évtizedeiben a tudományos régészet még csak kezdő lépéseit tette, aligha bukkanhatunk annak nyomára, hogy a korabeli magyar történetírók módszertani elvek ismeretében tudatosan vették volna egybe a történelem tárgyi és írott kútfőit. Éppen ezért érdemel méltatást pl. az első honfoglalás kori leleteknek a kor tudományos színvonalához mért példás közzététele 1834-ben.

A XIX. sz. 40-es éveiben születő polgári pozitívista történetírásunk nemesi romantikával, nacionalizmussal átszőtt koncepciójától indítva a régészeti emlékek már tudatos felismerés alapján kerültek a történészeknek nem is periferiális érdeklődési körébe. Tervek, pályázati felhívások és alapítványok buzdítottak a magyar őshaza és a magyar föld honfoglalás előtti népei-

nek kutatására. Ugyanakkor a klasszikus értelemben vett hazai történettudomány és a régészet módszertanilag megindokolt kettéválasztásának első jeleivel is találkozhatunk ezen évek irodalmában.

A levertt forradalom és függetlenségi háborút követő abszolútizmus nehéz éveiben a hazai polgári pozitívizmus legnevesebb képviselői idegenbe vagy szilenciumra kényszerültek, de már az 50-es évek végén keletkezett tudományos irodalom átlapozásából is kiderül, hogy a nehéz évek ellenére a pozitivista történet szemlélet nem tűnt el az Akadémia fórumáról, bár már ekkor felismerhető a vele szembeni elvakult nacionalista gáncsoskodás.

A kiegyezéstől a századfordulóig terjedő évtizedekben hazai régészetünk viharos fejlődését, ígéretes eredményeit a nemesi és a polgári nacionalizmusnak nálunk óhatatlanul bekövetkezett ötvöződéséből fakadó szervi gyengeségek terhelték. Vitathatatlan tény viszont, hogy a régészeti emlékekből levont, az azóta túlhaladottnak bizonyult következtetések is bizonyítják a régészet és történettudomány akkori kapcsolatát, együttműködését. A régészeti emlékek hiteles kútfőkénti kezelését nagy mértékben előmozdította hazai régészeti leleteink nagyszabású rendszerezésének kezdete. (Ide kíváncznék a finn-ugor nyelvtudomány és a néprajz egyrészt, a régészet és történettudomány kapcsolatának kérdése másrészt, de ezeknek az összefüggéseknek a bemutatásától el kell tekintetnünk.)

A millenniumi évek teljes joggal sokat bírált, de még napjainkban is nélkülözhetetlen forráskiadványai és feldolgozásai bizonyítják a kor magyar régészeinek, történészeinek együttműködését.

A hazai régészet és a történettudomány századfordulóig követett kapcsolatainak vázlatos összegezése szükségképpen elnagyolt. Inkább csak emlékeztető a két társadalomtudományt egykor összefűző — talán részben napjainkban is hasznosítható — kapcsolataira.

II.

A régészetből és a történettudományból leágazó szakismeretek, módszerek gyarapodása lehetetlenné teszi a tudománytörténet további tapasztalatának akár vázlatos fejtegetését. A két tudomány közötti kapcsolatok és eltérések vizsgálatát csak több szerző tollából származó feldolgozások végezhetnék el a több-kevesebb teljesség igényével. Mégis talán egy rövidre szabott felmérés is alapul szolgálhat termékeny vitához és a két tudomány közötti most már magasabb szinten kimunkálandó együttműködés kialakításához. Ezt az együttműködést új szinten kell kidolgoznunk. Ez sürgető feladat, mert a kölcsönös értetlenség felszínre bukkanó jelei nehezítik a történettudomány egészének fejlődését. A kölcsönös értetlenség nem szubjektív természetű. Ilyen is előfordulhat, de ezzel nincs sok értelme foglalkozni.

Éppen ezért a két tudomány együttműködésének objektív természetű problémáira kell a figyelmet összpontosítani.

A történészek tudják, hogy az emberiség és konkrétan népünk és földünk történelmének csak kisebb szakasza ismerhető meg írott kútfők alapján, a régészet azzal szemben összehasonlíthatatlanul nagyobb és talán izgatóbb korszak nyitott kérdéseire kínál választ. Csakhogy ez a válasz a hagyományos történetírói módszerekhez szokott kutató számára nehezen bontható ki a régészet tudományos jelzésrendszereiből. Amellett persze a történeoszt terheli saját tudományágában hihetetlenül duzzadt irodalom követése, volumenét tekintve ennél semmivel sem kisebb a régészet által kínált irodalom. Képezzünk tehát szakembereket, akik a két tudomány új határán elhelyezkedve a kapcsolatok módszertani elveit dolgoznák ki?

Az elgondolás bizonyára jó, csak nehezen valósítható meg. Még nálunk jóval gazdagabb országok is nehezen engedhetik meg maguknak az ilyen költséges „határterület” kutatásokat. Amellett, aki ilyen szép feladatra szánná életét, csakhamar felismerné, hogy már régen nem létezik a századfordulói értelemben vett „régészet” és „történettudomány”, mindkettőn belül szakágazatok jöttek és feltartóztatlanul jönnek létre: más az őskőkor, mint a népvándorlás régészete, a gazdaságtörténész nem feltétlenül jártas a kultúrtörténetben, az epigrafus régész elbizonytalanodik az ekék között, a feudalizmus keletkezésének gazdasági és társadalmi problémái iránt érdeklődő nem érzi jól magát a koraközépkor hadtörténetében stb.

Századunk szakismereteket követel a kutatótól. A polgári történészeknek egyes körei a szakismeretek kiterelvényesedése láttán, és persze történetelméleti megfontolásokból egy tömönndattal „a kövek némák” lezártak vélték a régészet és a történettudomány közötti határvonalat.

Csakhogyl, a világ első szocialista államában, a Szovjetunióban a 20—30-as években, az iménti tömönndat megjelenésével egyidőben „az ember büszke legénye” a marxista gondolat kihívást intézett a régészet és a történettudomány viszonyának eme polgári koncepciója ellen. Az Anyagi Kultúra Történetének Akadémiájában csoportosult szovjet tudósok kialakították a marxista komplex módszer alapját. Ez a módszer általában jól ismert, ezért elegendő leglénnyegesebb vonásainak bemutatása: a régészeti adatok az írott kútfőkkel szemben objektívek, az anyagi kultúra és a társadalmi-gazdasági élet között törvénytyszerű kapcsolat, összefüggés áll fenn, ez a törvénytyszerű összefüggés lehetővé teszi az íratlan történelem rekonstrukcióját. Ma már tudjuk, hogy ennek az alapjában helyes felfogásnak a szellemében, amely külön-külön a régészetet és a történettudományt, valamint a kettő viszonyát komplex fogalomként kezelte, elsietett következtetések is születtek. Ezeket tovább terheltek hazai régészeinket zavarba hozó dogmatikus torzítások. Mindezek ellenére e módszernek tudományt forradalmasító jelentősége csak most, századunk második felében kezdi éreztetni hatását, sőt igazi jelentősége majd csak a következő

évtizedekben bontakozik majd ki. (Éppen ezért sajnálatos, hogy az az irodalom, melynek alapján nyomon lehetne követni e módszer kialakulását és fejlődését még fotomásolatban sem található meg könyvtárainkban.)

A nagy nyugati országok szakemberei figyelemmel követték és követik a marxista módszer alapvető irodalmát. Bár persze a polgári tudomány természetéből következően e módszernek sok ellenfele van, de nyugaton mind a népszerű, mind pedig az összefoglaló történeti művek érveinek fegyvertárában helyet kaptak a régészeti adatok. Nem illusztratív adalékokat, hanem az írott és a régészeti kútfők kölcsönösen egybevetett tanulságát forrástanilag, „tudomány-technikailag” precíz beépítését a polgári történetelméletek rendszerébe — ezt látjuk viszont a nagy nyugati összefoglalásokban. S ha már a polgári tudományban megértésre talált e módszer jogosultsága, akkor talán helyesen járunk el, ha megvitatjuk hazai lehetőségeinket.

A tudománytörténet sajátos játékát tárta fel Ribakov akadémikus a szovjet régészet 50 éves eredményeit elemző tanulmányában, amikor arra mutatott rá, hogy a komplex módszer alkalmazásában éppen a legmodernebb természettudományos régészeti vizsgálati módszerek — számológépek, fizikai és kémiai elemzések, légifényképezés — tömeges használatával a polgári régészet számos vonatkozásban megelőzte a szovjet és általában a marxista régészetet. E nemes versengés indítékainak ismeretében nincs okunk elkedvetlenedésre, de az előttünk álló gyakorlati és elméleti munka dandárja elől nem térhetünk ki. Főleg nem odázhadjuk el a polgári elméletek kritikai értékelésének ránk háruló feladatait. A természettudományos vizsgálati módszerek behatolása a régészetbe — hacsak az, egyik régészünk szellemes megállapítása szerint, nem „természettudományos máz” — komoly gyakorlati, de főként elméleti feladatot ró a régészet és a történettudomány művelőire. Korunk tudományos életében még nem jutott felszínre, de már mélyén lappang a természet- és társadalomtudományok egységének gondolata, legalábbis már többen felismerték a természet- és társadalomtudományok sorsának kölcsönös feltételezettségét. Ennek a kölcsönös feltételezettségnek a hazai termelőerők viszonylagos fejletlensége következtében egyelőre még csak a történet- és régészettudományunkra háruló negatívumai érezhetők. Az objektív feltételezettségek tényei elől azonban nem térhetünk ki még akkor sem vagy annál kevésbé, ha azok számunkra jelenleg keserűséget okoznak. Korunk tudományos fejlődésében jelentkező tendenciából levonható következtetés lényege az, hogy a történettudományok közül éppen a régészet biztosítja azokat a nagyszerű lehetőségeket, amelyek segítségével létrejöhet a természet- és társadalomtudományok együttműködése, majd pedig szövetségük. Ez pedig a marxista történettudományt módszertani és elméleti vonatkozásban minőségileg új szintre emeli. A dialektikus és történelmi materializmus elméletét, amelyik az anyagi és a társadalmi világ egységének elvét vallja, nyilván nem érhetik felkészületlenül az új jelenségek. A Szovjetunióban 1965-ben megjelent egy monográfia „Régészet és természet-

tudományok” címmel, amelyik inkább még a természettudományok kínálta vizsgálati módszerek gyakorlati alkalmazásának lehetőségeit mérlegeli, az adódó tudományelméleti problémákat csak érinti.

Az eddigi fejtegetésben tudatosan került előtérbe a régészetnek a történeti ismereteket gazdagító hatása. Ebből azonban legkevésbé sem következik a klasszikus értelemben vett történettudománynak a régészethez viszonyított inferior helyzete. Már csak két okból is elképzelhetetlen az ilyesfajta felfogás. Az első ok: a történeti látásmódot, a társadalmi jelenségek kategóriáit a régészet a történettudománytól vette át; a második ok: a régészet, amikor csak ezt teheti vizsgálatait és következtetéseit gazdagítása és biztonságosabbá tétele érdekében az írott kútfőkhöz, a történettudomány klasszikus fegyvertárához folyamodik. A régészet nyújtotta többletnak a kidomborítása azonban mindenképpen indokolt, nem csak azért, mert a régészet nyújtotta adatok hallatlan mértékben kibővítették a történelemi ismeretek kronológiai határait, hanem főként azért, mert a tárgyak, termelőeszköz komplexumok, települések, egyes házak, az emberi és állati csontanyag sokrétű természettudományos vizsgálatának eredményei olyan objektív természetű ismeretek birtokába helyezik a történetést, amelyeket a szubjektív szempontokat tükröző hagyományos írott kútfők elemzése nem biztosíthat.

Hazánk földjének és népünk korai történetének kutatása a mi viszonyaink közepette, csökkenő arányban ugyan, de a XVI—XVII. sz.-ig megkívánja a régészeti adatok, eredmények ismeretét, a komplex módszer segítségével kialakított következtetésekben a régészeti és a hagyományos források nyújtotta lehetőségek célszerű arányának biztosítását. Ez persze kívánatos, de papíron maradó jámbor óhaj, ha egyszer nálunk hiányzik a két tudományág határterületén elhelyezkedő szakértők minimálisan szükséges csoportja. Ezzel az akadállyal nálunk még nagyon sokáig számolni kell, viszont a két történeti tudomány közötti együttműködés objektív követelmény és nem óhaj.

Hol kínálkozik tehát a régészet és a történettudomány elvi, módszertanni, továbbá szervezeti kooperációjának a mi jelenlegi viszonyaink közepette olyan lehetősége, amelynek kihasználása új perspektívát is nyithat? A jelenlegi ismeretek birtokában miben gazdagíthatja a két tudomány együttműködése népünk, földünk történelméről, közelebbi és távolabbi környezetének történelméről kialakított tudásunkat?

Főként a történetészek szempontjából az első kérdésre adható válasz a magyar történelem tízkötetes összefoglalásának napirenden levő feladatából következhet.

Célszerű az előállott valóságos helyzetből kiindulni még akkor is, ha figyelembe vesszük a nagy összefoglaló igen szorosra tervezett — a 70-es évek eleje — határidejét. Az együttműködés kínálkozó konkrét lehetőségét illetően aggályok támadhatnak, amelyek eloszlatására nem vállalkozhattunk. Ha pedig ilyen szigorúra szabott határidővel kell számot vetni, akkor ez a körülmény

nem szorít-e majd szűk prakticista megoldásokra, s végül az együttműködés terméketlenségének láttán a két tudomány útjai szétválnak?

A prakticista megközelítés veszélyével számolni kell, s a vele vívandó harc elkerülhetetlen. Az utak szétválása feletti aggodalom pedig felesleges, mert az nemcsak a két tudományág közötti, hanem a két tudományon belüli viszonylatban is mindenképpen bekövetkezik. Az együttműködés adott keretei számottevő eredményeket ígérnek, de mégiscsak mérföldkő lesz, amelyre majd felvessük légiónk nevét, de a közös vállalkozás újabb ösvényeket nyit, melyeket járható utakká kell tágítani. Talán éppen ez lehet a 10 kötetes magyar történet kapcsán kialakítható együttműködésnek egyik igen jelentős eredménye: a közös megoldásokban és a tudományos őszinteséggel nyitva hagyott problémákban a két tudomány művelői alaposan megismerhetik és megtanulhatják tisztelni egymás érveit. Remélhető, hogy így megteremtődhetnek a tartós együttműködés, a közös kísérletezés keretei.

Ami a második alapkérdésre adandó választ illeti, figyelembe véve a két tudományon belüli differenciáltságot, a kínálkozó lehetőségek közül is csak néhány említésére kerülhet sor. Az átfogó elemzést a hozzászólások segítségével bízva célszerű meg sem kísérelni.

A történeti elemzések igényét nézve a régészeti adatok a gazdaságtörténet, a gazdálkodás története vizsgálatának szempontjából vívtak ki maguknak pótolhatatlan helyet, főként természetesen az írásnélküli, de jelentős mértékben az írott kútfőkkel rendelkező korok vonatkozásában is.

A termelőerők fejlődésének elemzésében oly fontos technikatörténet hazai művelése az örvendetes kezdeményezések után — néhány kivételtől eltekintve — elakadt. Így hát történettudományunk a régészettől várja a technikatörténeti magyarázatokat. Mivel a gazdaság és a technikatörténet közötti összefüggések nem szorulnak magyarázatra, célszerű felfigyelni a régészet hazai művelőinek arra a bírálatára, mellyel tudományuknak éppen a kérdéses aspektusban fennálló fogyatékoságait illetik. Ők ugyanis azon a véleményen vannak, hogy bár hazai régészetünk már 1945 előtt, különösen az avar és a honfoglaláskori tárgyak készítésének technikai folyamatát, a tárgyak használatát sikerrel tudta bemutatni, de a régészeti leletek átfogó gazdaság- és technikatörténeti hasznosítása még megoldásra vár. E kritikai mérlegelés jogosultságában nincs okunk kételkedni, ellenben figyelembe kell vennünk a régészeti feltárások viszonylag magas költségigényét, amellet az is, hogy a leletek és települések korszerű, a bennük rejlő információ komplexumok feldolgozásához szükséges technikai házisnak és szakembereknek hazai régészetünk szűkében van. A felszabadulás előtti állapotokhoz mérten a tervszerű ásátások anyagi ellátottsága lényegesen javult, de a témaásatások pénzügyi ellátottsága nem megnyugtató. Régészettudományunk sincs tehát abban a helyzetben, hogy koronként és kultúránként, a település topográfia, a település sűrűség, a gazdálkodási eljárások, a gazdálkodási formák, a szerszámok és

használati tárgyak vonatkozásában korszakokon áthúzódó legégetőbb problémákra akár csak megközelítően átfogó választ tudjon adni.

A történettudomány, különösen a tervezés alatt álló nagy összefoglalás szemszögéből nézve a tényleges nehézségek ellenére is csak a régészettől várhatja annak a fejlődésnek, azoknak az egyetemes összefüggéseknek a bemutatását, melyek hazánk földjét az őskortól, az antropogenezistől a honfoglalásig alakították. E feladat teljesítésére csak a régészet vállalkozhat még abban az esetben is, ha tudomásul kell vennünk az egyes korok ismeretét valóban zavaró fogyatékoságokat.

A termelőerők fejlődésének sokoldalú elemzéséből születő eredmények és az egyelőre megoldhatatlan kérdések is bizonyára tanulságosak lesznek.

Éppen a meggyőző elemzés érdekében egyes kulcsproblémák tárgyalásakor túl kellene lépni a leíró módszeren, azaz a régészeti anyag elemzésébe belépő természettudományos elemzések lehetőségét kívánatos volna fontolóra venni. Hazai lehetőségeink ismeretében jogtalanság volna ezen a téren túlzott igényeket támasztani vagy még inkább e vizsgálatok eredményeit illetően vérmes reményeket támasztani, de talán még a helyel-közzel alkalmazott természettudományos elemzések is nagy haladást jelentenének a jelenlegi állapothoz képest. Olvasó és szakember egyaránt örömmel fogadná technikatörténeti magyarázataink újszerűségét. Ez a további együttműködéshez is hasznos hozzájárulás lenne. (Kívánatos még hazánk természeti állapotában beállott változások bemutatása is. De ezt nyilván a földtan és a földrajztudomány művelőivel lehet megbeszélni.)

A termelőerők és a gazdaságtörténet tanulmányozásában már elért eredményeinket és módszertani problémáinkat érdemes a Szovjetunióban és a nyugati országokban elért eredményekkel egybevetni és ily módon saját tapasztalatainkat gazdagítani. Nem kétséges, hogy ez az egybevetés számunkra okulásul szolgál. Az ilyen széles egybevetéshez objektív alapul szolgál az, hogy hazánk földjére a jelenlegi Szovjetunió és a jelenlegi kapitalista nyugati országok területéről egyaránt jöttek népek, melyek történetét ott is és itt is kutatják.

Ezzel elérkeztünk a régészet és történettudomány együttműködésének egyik legérzékenyebb pontjához, a régészeti kultúrák, leletcsoportok etnikai azonosításának problémájához. A történettudomány, még ha az egyetemes érdeklődésű is, konkrétan megnevezett népek történelmét műveli. Ez kétségkívül előnye, de hátránya is a történettudományi gondolkodásnak. A régészet viszont az írás nélküli történelem korszakainak vonatkozásában nem, illetve nem feltétlen biztonsággal tud megnevezni népeket, de tárgyi emlékeikben mégsem csak tárgyakat, hanem az azokat készítő embert, sőt népeket lát. A marxista régészet társadalmat, társadalmi viszonyokat kutat. A régészeti etnikai azonosításának kétségbevonhatóságát a tájékozatlanságból fakadó türelmetlenség is terheli, ami aztán a történészek és régészek, valamint a régészek egymás közti nemzetközi méretű ádáz vitáját eredményezi. Ezeknek a

vitáknak nemzeti, szakmai és egyéni szenvedélyektől sem mentes követése nem mindig kellemes, csak éppen elkerülhetetlen kötelesség.

Mivel nálunk a két tudomány közötti viszony csaknem felhőtlen, ezért szerencsére elegendő az etnikai azonosítás régészetben jelentkező egyes elvi vonatkozásainak a megemlítése. Nyilvánvaló, hogy az együttműködésnek nem akadályai a régészeti kultúrák etnikai azonosításában fellelhető nehézségek és nyitott kérdések. A régészet a tényleg vitás esetek ellenére sem tehetetlen az etnikai azonosítások vonatkozásában. Igaz, valószínű biztonsággal ezen a téren akkor mozog, ha írott kútfők segítségével területileg körül tudja határolni valamely nép eredeti hazáját, és az ott feltárt azonos jellegű leleteknek más területen történő tömeges előfordulása esetén az illető nép vándorlását, széttelepedését, más népekkel való keveredését is nyomon tudja követni. Így még a szűkszavú említések adatait is gazdagítani tudja. Bizonytalanabb, de még mindig számottevő etnikai azonosítást ér el a régészet a nyelvtudomány és a toponimika segítségével. Amikor megbízhatóan ellenőrzött nyelvi anyag nem áll a régészet rendelkezésére, az etnikai meghatározás munkahipotézisként még mindig jelentős, sőt a leletek kronológiailag körülhatárolt csoportja viszonylagos biztonsággal köthető konkrét néphez abban a szerencsés és ritka esetben, amikor az illető nép jelenleg is az egykori, a nagy népmozgásokon kívül eső területen él, és műveltségében jelenlegi lakóterületen talált leletekkel igazolható ősi vonásokat őrzött meg. Az utóbbi lehetőség hazánk és a magyar őstörténet esetében nem áll fenn.

A régészeti kultúrák vagy egy-egy kultúrán belül az egyes alkotó elemek etnikai azonosításának kritériumai számos esetben valóban kidolgozatlanok, és rövid időn belül nem is számolhatunk ezen a téren általánosítható elvi eredményekkel. A statisztikai vizsgálatok különböző variánsai ezen a téren ígéretesek, de megnyugtató eredményeket ezek sem hoztak.

De egy általános vonatkozásban a régészet etnikai megfigyelései számottevő elvi eredményt hoztak. A nagy etnikai mozgások irányát és intenzitását sikerült adatoltan kimutatni, és ez még akkor is eredmény, ha régészeti jelzésrendszerek segítségével nem sikerült minden esetben, különösen az írás nélküli korszakok vonatkozásában, konkrétan megnevezni az egyes népeket. Az etnikai megnevezhetőség szorosan összefügg a beszélt nyelvvel, márpedig a régészet a „nyelv nélküli” tárgyak vizsgálatát sem hanyagolja el. S ez nem fogyatékosága, hanem érdeme. Ezzel kapcsolatban megbocsáthatatlan feledékenység volna meg nem emlékezni arról, hogy a régészeti kultúrák hordozóinak, valamint egyes műveltségi vívmányok térbeli és időbeli mozgásának (terjedésének) kimutatásában történelmi ismereteink kitágulását a régészet eredményei hozták.

Mivel a történelem nemcsak térben és etnikumban, hanem időben is játszódik, a két tudomány elvi kapcsolatainak említéséből semmiképp sem maradhat ki a régészet relatív és abszolút kronológiájának jelentősége.

A fejlődés időbeni mérése előmozdítja a fejlődés fogalmának tudományos elemzését. A társadalmi fejlődés marxista fogalmában az idő kategóriája a társadalmi-gazdasági rendszerek haladó változásaival függ össze.

A társadalmi viszonyok, a társadalmi-gazdasági rend fogalmát a régészet a marxista történettudománytól vette át. Segítségével a marxista régészet alapján véve sikeresen rekonstruálja a történettudomány eszközeivel megközelíthetetlen korok társadalmi viszonyait. Sőt az írott kútfőkkel rendelkező társadalmi rendszereken belüli viszonyok jobb, markánsabb meghatározását is elősegíti a régészeti adatok objektivitása. A leletek objektíven konfrontálják a feudális falu, a kastély és a kolostor egykori lakosai életmódjának meghökkentő különbségeit. Nincs az a történetírói leleményesség, amelyik ezt az objektivitást pótolhatná. A korai-középkor népeinek (hunok, avarok) hatalomba iktatásának (invesztitúra) jelvényeit és azok jelentőségét a régészet tárta fel.

Az ásatások adataiból gyéren bár, de ismerjük a X. sz.-i magyar köznép szegényes életét, eszközeinek és értéktárgyainak az előkelők fényűzéséhez viszonyított leküzdhetetlen distanciáját. Így a régészet segítségével bontakozik ki a nemzetiségi-törzsi és törzsszövetségi viszonyok lélegzetelállítón izgalmas átalakulása korai feudális viszonyokká. Igaz megfelelő epigráfiai emlékek hiányában a régészet tanácstalan a földtulajdonviszonyok jellemzésében, de különösen Kelet- és Közép-Európa koraközépkori történelmének vizsgálata esetében az írott kútfőkre támaszkodó történettudomány sincs kedvezőbb helyzetben.

A régészet a társadalmi viszonyok elemzésében és meghatározásában elsietett következtetésekhez is jutott, de ez nem ok a kiábrándulásra. Ezek a már számos esetben túlhaladott munkahipotézisek a tudományos fejlődés szükséges velejárói. Ezek a hipotézisek néha nemzeti elfogultsággal is párosulnak — mert egyes országok esetében ilyennek is tanúi lehetünk — ilyen esetekben persze a marxista történetfelfogás tisztasága érdekében a tudományos bírálatnak, vitának kell szerephez jutnia.

A régészet kínálta kronológia és a társadalmi haladás általa hangoztatott érveinek szemszögéből nézve tanulságot, de bizonyára termékenyítő vitát is válthat ki az a felfogás, hogy a magyar föld történelme esetében a koraközépkor, következésképp annak kereteit kitöltő gazdasági-társadalmi állapot, a korai feudális viszonyok kialakulása első jeleinek alsó kronológiai határa a késői népvándorlás (VI—VII. sz.), tehát a magyar honfoglalást megelőző korban vonható meg.

A régészet és történettudomány objektíve adott elvi és módszertani együttműködésének tematikájából kiragadott szempontok vázolása után néhány különösen fontosnak látszó korszakot és problémát kell megemlíteni. Az együttműködés szempontjából ezeket talán kívánatos volna kiemelt témaként kezelni.

III.

Elsőként talán a római provincia Pannónia kutatásának jelentőségére kell felfigyelnünk. Pannónia nemcsak hazánk területének egy darabja, hanem olyan egyetemes történeti összefüggéseknek a része, amelyek jelentőségét éppen a felszabadulás utáni kutatások bizonyították be. Ennek a témának a kiemelésével nem annak a Közép- és Délkelet-Európában terjedő divatnak hódolnánk be, amelyik a nemzeti történet közvetlen vagy áttételes előzményét szívesen látná az említett területen keresett romanizációban. Talán éppen ellenkezőleg. Hazai tudományunk kezében olyan tudományos ismeretanyag van, amely az említett földrajzi kereteken túltekintve is hasznosítható a nemzeti történetek romanizált előzményeinek és az ilyen feltételezéseknek mérvadó vizsgálatához. Nos, persze a pannóniai városodás, úthálózat, gazdasági vívmányok még akkor is, ha azok alig pislákolva jutottak el a magyar középkorig, feszült figyelmet érdemelnek. Hiszen középkori városodásunk kezdetei sok helyütt mégis csak az egykori pannóniai városok helyén tapasztalhatók. Ez még akkor is megérdemli a méltatást, ha középkori városépítészeink csupán a római köveket használhatták már fel, de ha arra gondolunk, hogy az Angliát meghódító normann bárók Franciaországból hozták a kastélyaik, a templomaik építéséhez szükséges követ, akkor talán még a középkori magyar kőművesek kezén újraformálódott pannóniai köveknek is van valami történelmi jelentőségük. — Még csak annyit, hogy a középkori állami és egyházi ideológiánkban szereplő és sok történészi vitára okot adó Pannónia fogalma történettudományi kérdésként sem jelentéktelen.

Egy másik kiemelt témaként a magyar őstörténet, a honfoglalás és az államalapítás kínálkozik. A téma mindkét része nemzetközi jelentőségű, de a kezdeményezők csak mi lehetünk.

A magyar őstörténet kutatása a leginkább komplex probléma, ezért nem korlátozható a régészet és a történettudomány együttműködésére. Világos azonban, hogy a számos tudományág eredményeinek egységbe foglalása történeti módszert igényel, a régészetnek pedig nagy szerep jut a magyar őstörténet kutatásában és a jelenleginél szilárdabb eredmények kialakításában. Ez a feladat pedig megoldhatatlan a Szovjetunió területén folyó kutatások beható és sokoldalú elemzése és a szovjet tudománnyal való kooperálás nélkül. Mivel ez az együttműködés csak hosszú távon érleli majd be a gyümölcsét, ezért közeli feladataink szemszögéből nézve a magyar őstörténet vonatkozásában bizonyára meg kell elégednünk az eltérő álláspontok ismertetésével és a lehetséges magyarázatokkal. A történettudomány a maga eszközeivel részben tud segíteni az őstörténet problémáin, mert a Moszkvai Feudáliskori Levéltár XV—XII. sz.-i anyagában a finnugor népek története szempontjából még nem hasznosított iratcsomók vannak, amelyek feldolgozása természetesen csak közvetve, de mégis előmozdítaná a magyar őstörténet nyitott kérdéseinek vizsgálatát.

A magyar honfoglalás és államalapítás problémái nem oldhatók meg a IX. sz. és a XI. sz. közötti kor tanulmányozásával. A kérdésnek mind a magyar etnikumot, mind pedig a magyar föld sorsát érintő aspektusát időben visszafelé ki kell tágítani legalábbis a VII—VIII. sz. fordulójáig. Ami azt jelenti, hogy beható vizsgálat alá kell venni egyrészt a kelet-európai steppe övezet VIII—IX. sz.-i és másrészt nagyjából ugyanennek a korszaknak hazai állapotát — tulajdonképpen tehát a Don—Dnyeper—Alduna között élt népek történetét és az avar—szláv problémát kell nemcsak szem előtt tartanunk, hanem hazai ásatásaink kezdeményezésével új eredményeket elérnünk. Az ilyen jellegű kutatások terén már meglevő eredményeinket igyekeznünk kell olyan szintre hozni, hogy biztonsággal foglalkozhassunk a honfoglalás utáni fejlődéssel és az állam kialakulásának problémájával. Minden bizonnyal a zalavári ásatások és a máris ígéretes eredményeket hozó avar település-kutatást kell szorgalmaznunk. De ezekkel a kutatásokkal egyidőben meg kell kezdenünk a X. sz.-i alapításának vélt vagy talán inkább a X. sz.-i magyarság által is használt valamelyik várnak és közvetlen környezetének feltárását, hogy sejtésünkről megbizonyosodhassunk. Ez annál is inkább időszerű, mert X. sz.-i településkutatásunk ígéretes, bár még szerény eredményeket hozott. A körülöttünk levő államokban és Európa-szerte az állam kialakulásának régészeti kutatása hallatlan intenzitással folyik. Az ezen a téren fennforgó lemaradásunkat aligha tudjuk rövid időn belül felszámolni, vagy akár csak a külföldi eredményekhez hasonlólt felmutatni. X. sz.-i hazai írott kútfőink nincsenek, az idegen földön keletkezettek nem adnak felvilágosítást marxista történettudományunkat érdeklő kérdésekre. Ezért a későbbi korokból származó írott forrásból következtetünk vissza X. sz.-i állapotokra. Ez a módszer nagyon szép eredményeket hozott, de gyengéi is nyilvánvalóak. A X. sz. vonatkozásában a települési és gazdálkodási viszonyokat ismerjük a legkevésbé. Igaz, honfoglalás kori fémművességünk, művészetünk magas színvonalát, a fémtárgyak készítésének technikai fogásait ismerjük, de a korabeli gazdasági tevékenység összképét illetően több mint fél évszázada képtelenek vagyunk túljutni a nyelvtudomány, a honfoglalás kori temetők és a hagyományos írott kútfők nyújtotta lehetőségeken. Ha valami előrelépést ezen téren tehattünk, akkor ezt a Don és a Dnyeper között folyó szovjet régészeti kutatások ismeretének köszönhetjük. Az állam kialakulásához vezető társadalmi rétegződést, a már igen régen ismert elbeszélő források tudósításait csak honfoglalás kori temetőink nyújtotta leletek és nyelvészeti adatok alapján tudjuk nagyon általános vonásaiban nyomon követni. Nemzeti történelmünk sorsfordulójának finomabb részletezését csak a X. sz.-i településeink és hatalmi központjaink feltárásától várhatjuk. Más lehetőség nem kínálkozik. Azokhoz a lenyűgöző eredményekhez, amelyeket szomszédaink és Európa más területein az államalakulás kutatásában értek, csak akkor tudunk majd érdemben hozzájárulni, ha államalakulásunk folyamatának még föld alatt rejlő forrásait felszínre hozzuk. A nemzetközi tudomá-

nyos közvélemény egyelőre főként arról értesül, hogy a magyarok kezdetleges lovas nomád népként elpusztították a virágzó Morva Fejedelemséget és Európa országait dúlták. Be kell ismernünk, hogy nem tettünk meg mindent a valóság tárgyilagos bemutatása érdekében. Ennek következményeként egyes országok történészeinek és régészeinek néha nacionalista beütésű következtetéseit is nehezen tudjuk ellenérvekkel elhárítani, mert a honfoglaló magyarok pusztításai tagadhatatlan tények. Viszont a teljes történelmi igazság, az alkotás tényei közül voltaképp csak a kialakult középkori magyar állam létét tudjuk megemlíteni. De a kialakulását előidéző tényezőket, folyamatát hiányosan, analógiákra épülő feltételezések alapján tudjuk bemutatni. A kritikus X. sz. vonatkozásában eddig nem, illetve alig sikerült az alkotás tényeit felsorakoztatni. A nemzetközi tudományos közvélemény pedig vegyes telítettségű várakozással tekint ránk, de hazai közvéleményünk is joggal kéri tőlünk számon téren az újabb eredményeket. Hiszen, ha Európa valamennyi népe esetében az állam létrejöttének közvetlen előzményei nem merültek ki a fegyveres erőszakkal, hanem a békés teremtő munka ezeknek az előzményeknek igen fontos eleme volt, akkor azt kell gondolnunk, hogy népünk esetében sem történhetett ez másként. De éppen ennek bizonyításával még tartozunk. Ha az eredmény reményében akarjuk felvenni a harcot a honfoglalás és az államalapítás ténye körüli mítoszokkal és nacionalista nézetekkel, akkor ehhez új ervek, új tények kellenek. Az állam kialakulásáról a marxista történészek átütő erejű elmélettel rendelkeznek, de a gondjainkra bízott elméleti fegyvertárat gyarapítanunk is kellene, mert eddig nem bizonyultunk előrelátó gazdáknak.

Régészetünk művelői tarthatatlannak vallják ezt a helyzetet. Ennek a felismerésnek a jegyében alakult ki a Régészeti Bizottságban az az álláspont, hogy megfelelő tudománypolitikai fordulatra és intézkedésekre van szükség súlyos elmaradásunk felszámolásához. Öröndetes volna, ha a Történeti Bizottság is magáévá tenné ezt a kezdeményezést és támogatná azt, melynek megvalósítása immár a hagyományos történetírói feladatok szempontjából sem tűr halasztást. Érthető, hogy nagyszabású ásatás és feldolgozás csak megfelelő szintű igényes előkészítés után kezdődhet meg. Bizonyos, hogy történelmünk nagy marxista összefoglalásának elkészítése során nem számíthatunk a még csak elgondolásokban szereplő ásatások anyagára, abból csak hosszú évek múltán leszűrhető tanulságokra. Az viszont máris tanulságot tartogat a két tudomány együttműködését illetően, hogy a két történettudományi ágazatban szinte egyidejűleg érlelődött meg a jelenlegi helyzet tarthatatlanságának gondolata. Mindkét területen az eddig alkalmazott módszerek lehetőségei kimerültek, kissé szomorú optimizmussal kell regisztrálnunk ezt a közös tanulságot. Azt ugyanis, hogy jelenlegi metodológiánk helyes elméleti megalapozása és történetiszemléletünk dinamizmusa ellenére a jelenleg alkalmazott nemzetközileg elavult módszereinknek korlátai következtében eljutottunk lehetőségeink végső határához. De van ennek a tanulságnak egy tudománypolitikailag

és tudományetikailag hallatlan visszatetszést és elégedetlenséget kiváltó mozzanata is. A korszak titkait feszegető kutatóink tudásuk elméleti színvonalát gazdagító tárgyi ismeretek vonatkozásában a külföldön folyó átfogó igényű kutatások függőségébe kerültek. Nincs viszont lehetőségük saját földön folyó nagy volumenű feltárások során kikísérletezni az új módszerek tárgyilagosan ellenőrzött lehetőségeit és korlátait. Nem csak arról van tehát szó, hogy nagy átfogó ásatásokat kell szervezni, hanem elsősorban arról, hogy az államalapítás kora nagy volumenű kutatásának megindulásával fokozatosan, de azzal egyidőben fejlesztenünk kell és pedig — ezt nyíltan ki kell mondani — nem kis anyagi befektetések árán az ásatások technikai előkészítésének (légi fényképezés), lebonyolításának (gépesítés), geoelektromos mérések, talajkémi elemzések, az anyagban rejlő információk korszerű kibontásának (fizikai, vegyi és biológiai laboratóriumok) és értelmezésének (szakértő kollektívák együttműködése) feltételeit.

Világos, hogy e feltételek megteremtésének haszna nem csak a magyar államalapítás és az azt közvetlen megelőző kor története kutatásában realizálódna, hanem általában, korszakokon átnyúló kérdések vizsgálatában is megteremti a régészet és a történettudomány eddiginél magasabb szintű együttműködésének feltételeit. Egyebek között történettudományunk olyan egzakt technikai, gazdaság- és településtörténeti, valamint művelődéstörténeti ismeretek birtokába kerül, amelyeket a régészettel való együttműködésen kívül más lehetőség számára nem kínál. Időszzerű, ha a régészetnek ezt a sajátos helyzetét a társadalomtudományok rendszerében felismerjük, és e felismerésből levonjuk a kínálkozó következtetéseket. Csak egy példán, a sok kínálkozó közül, szeretnénk illusztrálni a régészet nyújtotta adatszolgáltatás és azok elméleti jelentőségét. Északnyugat-Európában a neolitikumtól a korai középkorig kronológiai rendben feldolgozták az ásatásokból előkerült emberi táplálkozásra használt gabonamagvakat, még az agyagedények anyagában talált növényi maradványokat is: így sikerült kimutatni az éghajlati ingadozások történetét, a termesztési ismeretek terjedését, a fajtatisztaság kialakítására irányuló tudatos szelekciós törekvéseket, az emberi táplálkozás szempontjából oly fontos növényi fehérjék fogyasztásának alakulását. S mivel a vizsgálatok nagy területre terjedtek ki, így az adatok biztosította egzakt közvetetések jelentősége részletezés nélkül is érthető.

Utolsó kiemelt témaként a vallástörténeti kutatások régészeti vonatkozásait szükséges megemlíteni. Az eszmetörténeti kutatások nem eléggé átfogó jellege történész vitáinkon, megbeszéléseinken gyakran okoz gondot. Marxista vallástörténeti kutatásunk pedig — a tiszteletre méltó törekvésektől eltekintve — úgyszólván nincs. Holott a kultikus régészeti tárgyak, temetkezési rítusok elemzése kiálják a lehetőségeket a primitív hiedelmektől a kifinomult kultuszokon keresztül az eklektikus kereszténységig. Ezeknek a régészet kínálta lehetőségeknek a kihasználása azért is indokolt, mert a vallásos

érzések fejlődésének vizsgálata átvezet az emberi gondolkodás absztraháló képességének történeti elemzéséhez. A vallás és a gondolkodás történetének vizsgálata sajnos még napjainkban is az a terület, ahol a misztifikáló irányzatok szinte korlátlanul érvényesülnek. Sőt a marxista történészek egy részének járatlansága következtében a kritikátlanság csatornáin keresztül ezek a nézetek bekerülnek a marxista irodalomba is. A szovjet régészetnek ama emlegetett 20–30-as években folyt gondolatébresztő kutatásai lényeges vonatkozásokban gyarapították a vallás és a gondolkodás történetének ismeretét. Tanulságos, hogy napjaink pozitivista polgári etnológiai irodalmában találkozunk ezeknek a szovjet kutatásoknak marxista lényegétől megfosztott eredményeivel.

Az előadás szövege egy évvel ezelőtt készült. Az eltelt év alatt megtörtént a magyar régészet helyzetének felmérése és elkészült annak tapasztalatait összegző, a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége elé kerülő jelentés. Ez a jelentés keresztmetszetet ad a magyar régészet eredményeiről, fejlődésének nehézségeiről és azok elhárításának módozatairól. Röviden utal a régészet helyére a társadalomtudományok rendszerében. A felmérés tapasztalatainak ismerete nem eredményezte az előadás tartalmának megváltoztatását, természetesen nem azért, mintha a két tudomány közötti együttműködés valamennyi aspektusát, lehetőségét vagy problémáját sikerült volna, akár egy évvel ezelőtt, akár pedig most, hiánytalanul összegezni. A szerző részéről ez az első próbálkozás arra nézve, hogy főként saját tapasztalataira támaszkodva összegezzon lehetőségeket és eredményeket. A műfaj jellege már eleve megszabta a tárgyalásba bevonható kérdések körét, amellet a szerzőnek bizonyos tekintetben vállalnia kellett a kezdeményezés nehézségeit és kockázatát is, hiszen a két tudományos ágazat közötti kapcsolatok problémáinak elméleti valamint gyakorlati elemei nem kerültek a rendszerező érdeklődés körébe. Igaz, számos külföldi, főként szovjet tanulmány és monográfia általában említést tesz egy hasonló jellegű összegezés kíváncsától, s közben értékes észrevételeket, megfigyeléseket is közöl. Az előadás szerzője első kísérletének tartja az előterjesztett összefoglalást, amely magán viseli az elsődlegesség jegyeit. Pragmatista, empirikus szinten a két történelmi tudomány kapcsolatának kérdéseit nem túlságosan nehéz feladat összefoglalni. De a tudományelméleti szintű elvi következtetések megtételéhez több hasonló érdeklődésű szakember szoros együttműködésére volna szükség. Az ilyen érdemi együttműködés tudományos életünkben hiányzik, márpedig az elméleti igényű összegezéseket a tudományos gyakorlatnak kell megelőznie, ami persze nem jelenti azt, hogy elméleti felkészültség nélkül siker reményében lehet tudományt művelni. Még kevésbé lehet két tudomány közötti kapcsolat igényére épített kutatásokat folytatni.

GYÖRFFY GYÖRGY:

Bartha Antal előterjesztésében rövid történeti visszapillantás után a régészet és történettudomány kapcsolatait elvi síkon kívánta vizsgálni; az elaborátum szavaival élve „a régészet és történettudomány objektíve adott elvi és módszertani együttműködésének tematikájából kiragadott szempontok vázolása” volt célja. Befejezésül néhány kutatandó témát jelölt meg.

Kétségtelen, hogy az elaborátum elvi megalapozásra törekedett, a kiragadott szempontok között azonban a lényeg nem domborodik eléggé ki. Ennek oka elsősorban az, hogy a szerzőnek nem sikerült mondanivalóját kellő tömörséggel megfogalmaznia.

Ha az elaborátum címét veszem irányadónak, ez kevesebb elvi fontolgatást és több konkrét kérdésfelvetést igényelt volna az együttműködés köréből.

Az eltérő forrásanyaggal dolgozó történész és a régész szakmája ma már annyira specializálódott, hogy mindkét területet uraló szakemberrel, mint típussal, nem számolhatunk. Az igényes történész azonban használni kívánja a régészet eredményeit, a régész pedig az írott forrásanyagot.

Milyen módon valósítható ez meg?

Viszonylag legkevesebb probléma a római régészet területén mutatkozik; az írott forrásanyag nagyjából lezárt és hozzáférhető, az epigráfia pedig nem szakadt el a régészettől.

Komoly hiányosság a népvándorlás területén mutatkozik, s a legtöbb probléma és tennivaló az avar hagyaték terén található.

A régész méltán hiányolja, hogy mindmáig nem készült el az avar történetre vonatkozó források corpora: szövegek fordítással és kritikai apparátussal. A történész viszont konstatálja a megoldatlan régészeti kérdéseket, s reméli, hogy egy avar régészeti corpus, amely minden jelenség térképes elterjedését is ábrázolja, olyan segédletet teremtsen, amely a történész számára is betekinthetően tárja elő az anyagot.

Az avar kor megoldatlan kérdései kihatnak a korai magyar történetre és régészetre is.

A korai magyar történetre kevés írott forrásanyaggal rendelkezünk. Bár ezek száma aligha szaporítható, a forráskritikai kutatás értékelésükre nézve új eredményekkel szolgálhat. Sajnos egyes régészek (pl. Fettich) ezeket az új eredményeket nem veszik figyelembe s óvatlanul vonnak le történeti következtetéseket.

A honfoglalás kori és Árpád-kori régészet művelője számára segítséget nyújt az Árpád-kori történeti földrajz, amely az írott forrásanyagot topográfiai rendben tárja elő. A régészek várják az I. kötet folytatását (a II. kötet félig készült el). Ugyanakkor a történész szívesen látná X. századi leleteink corpus-át és örömmel konstatálja, hogy „Magyarország régészeti topográfiája” készülöben van (a II. kötet nem rég jelent meg).

Régészek és történészek több ízben tárgyaltak egy fontos tennivalóról, amire Bartha Antal is kitért elaborátumában: az államalapítás-kori központok ásatása. A lengyel példa sejteni engedi, hogy ennek a nagy adósságnak a törlesztése olyan eredményekkel fog járni, mint Lengyelországban. Minthogy a történeti földrajz munkája kapcsán a földvárakat eddig is felkerestem, szívesen működöm együtt régészekkel ebben a munkában.

Érdemes volna az Árpád-korból probléma-ásatásokat is végezni, pl. egy-egy etnikum által lakott falu, egy-egy csoportipart űző szolgáltató falu, egy-egy történetileg jól megfogható birtokközpont (curtis-udvarhely, kolostor) megásásával. (Az utóbbi a pilis-szentkereszti ásatással örvendetesen megindult.) Viszonylag jobb a helyzet a középkori kővárak és városok kutatása terén, mivel ebbe a nagyobb pénzek felett rendelkező közületek is bekapcsolódtak (Budavár, Sopron, Nána, Márévár stb.).

Befejezésül örömmel nyugtázzuk, hogy két olyan jelentős vállalkozás, mint a „Magyarország műemléki topográfiája” és „Magyarország helytörténeti lexikona” mind a régésznek, mind a történésznek nagy segítséget jelent munkájában. A munkálatok meggyorsításához nagyobb anyagi segítségre volna szükség. E tekintetben a szomszéd országoktól kell példát vennünk.

SZÉKELY GYÖRGY:

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi és Régészeti Bizottsága együttes ülése elé terjesztett előadásában Bartha Antal mélyenszántóan elemzi a két tudományág modern értelemben vett kialakulásának fejleményeit és kezdetől kialakuló objektív egymásrautaltságát. Tárgyalásának jelentős részét éppen a tudományrendszertani fejtegetések, a régészet és történettudomány egymással és más tudományágakkal való integrálódása, egyben differenciálódása teszi ki. Ezeket a kérdéseket, pl. a természettudományokhoz való viszony bonyolult problematikáját sokoldalúan világítja meg, így a hozzászólónak kevés tere nyílik az általános egyetértés kijelentésén túl az előterjesztésnek részletesen kidolgozott elemeihez kapcsolódni. Éppen ezért véleményemben a kevésbé kidolgozott részekhez, ill. korszakokhoz tenném meg megjegyzéseimet. Úgy gondolom — bár a mai vita közvetlen célkitűzéseit nem ismerem —, hogy a jelenlevők előtt általánosságban nem vitatott az együttműködés jelentősége, sőt szükségessége, ezért talán konkrétabban kellene a kérdést tárgyalni, mint az előadó tette. Míg általánosságban Bartha Antal olykor irodalmi magaslatokig eljutva mutatja be a két tudományág viszonyát, intézményi, társadalmi, szakmai kapcsolatok szintjén sokkal kevésbé konkrét, olykor pedig homályos fogalmazások készítenek kérdésre. Pl. „a két tudomány közötti viszony csaknem felhőtlen” volta (11. o.) történetileg és az egyes kérdéseket tekintve kétségtől bonyolultabb fejleményeket takar. Amint az sem világos, mi mindent ért az előadó egy témájánál fogva annyira fontos mondatá-

val: „A régészet a társadalmi viszonyok elemzésében és meghatározásában elszigetelt következtetésekhez is jutott, de ez nem ok a kiábrándulásra”. (13. o.) Fejtegetéseit az opponencia hiányolhatja, de teljesen nem pótolhatja. Annyit mindenesetre lehet és talán kell is megjegyezni, hogy a két tudományág kapcsolata a felszabadulás óta bekövetkezett különböző ütemű változásai következtében hullámzó volt, voltak a szoros együttműködésnek még személyileg is markánsan jelentkező időszakai (Molnár Erik mindkét területtel való beható foglalkozása idején) és ugyanakkor vagy más esetekben az együttműködés meglazulása, részben a kölcsönös érdeklődés hiánya is előfordult. Ilyen értelemben is indokolt volt a két akadémiai bizottság együttes megbeszélése, de véleményem szerint azzal a konkrétabb céllal, hogy az egymásrautaltság általános felismerésén és a Bartha Antal előterjesztésében tárgyalt történeti fejezeteken túl is felhívjuk a figyelmet az együttműködés aktuális kérdéseire. Itt kell leszögezni, hogy természetesen nem az egész történettudomány munkaterülete esik egybe a régészet korszakaival, másrészt az együttműködést ki kell terjeszteni az akadémiai Történeti Bizottságban nem képviselt ókortörténet szektorára. Enélkül a szükséges konkrét együttműködés és folyamatosság az egyes korszakok között nem biztosítható. Hasonlóképpen megvitatást érdemelne — amire a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete tudományos tanácsában már kitértünk — a hazai egyetemes történészek és a külföldi ásatásokban részt vevő régészeink együttműködésének kérdése. Mindezekben a vonatkozásokban a káderutánpótlás különböző szintű kérdéseit ismételtelen alaposan fontolóra kell venni, bár a jelenlegi egyetemi oktatási rendszerben a régészet szak választása jelentékeny részben a történeti alapképzettség (a régészethez kapcsolódó történeti korokat értve) megszerzése után következik be, magasabb szinten pedig biztosítva van történészek részvétele a TMB régészeti szakbizottságában, felvételi vizsgabizottságában, sőt aspiránsvezetők gyanánt. Mindezeknek a regisztrálása és a további feladatokhoz képest felmérése megkönnyítheti az együttműködés tartalmi kérdéseinek megoldását.

Ami az intézményi együttműködést illeti, ezt a kérdést is konkrétebben világítanám meg, mint az előadó tehette. Mivel ma már egyre inkább háttérbe szorulnak a régi korszakok történetének művelői között azok, akik tér és etnikum nélkül vizsgálják a társadalmi folyamatokat, sőt a kutatás központi témája lett ennek a problematikának összefüggő vizsgálata, másrészt a régészek szerencsére ritkábban lepik meg a történészeket Attila sírjával vagy palotájával, százados régészeti leletek meglepő magyar olvasataival, vagy a régészeti kultúrák nyelvi azonosításának kísérletével, egyre inkább megérnek a feltevélei annak, hogy a bizalom és együttműködés kölcsönösen ne csupán néhány optimista régész, ill. történész körére szorítkozzék. Tudományos életünk szervezeti felépítettsége folytán ugyanakkor az intézményi együttműködés hálózata és működése is bonyolultabbá vált, több szintű a korábbinál. Kétségtelen, hogy az Akadémia Történettudományi és Régészeti Intézetei a maguk appará-

tusával és közvetlenebb irányításával központi szervezői lehetnek a két tudományág együttműködésének és kereteikben folynak olyan egymást feltételező tervmunkák, nagyobb szintézisek, amelyek a leghibzatosabb keretei, egyben igénylői a konkrét, Bartha Antal referátumában részben téma szerint is megjelölt együttműködésnek. Ezeken kívül azonban fel kell említeni, hogy ma már nemcsak a Magyar Nemzeti Múzeum, hanem a tanácsi irányítás alatt álló múzeumok is igen jelentékeny régészeti munkálatokat folytatnak, amelyek vagy fundamentális témájuk és tervszerűségük miatt, vagy a leletmentésekben gyakran előforduló szerencsés véletlenek folytán igen gazdagítják történeti tudásunkat, nem egyszer gazdaságtörténeti ismereteinket egészen a kései feudalizmus koráig. Jelentős központjainkban fontos régészeti kutatások is folynak az Országos Műemléki Felügyelőség szakmai irányításával, amelyek ennek megfelelően a történelem és benne a művelődéstörténet időnkénti jelentékeny gazdagítását eredményezik. Legutóbb a Magyar Tudományos Akadémia Várostarténeti Albizottsága is felvette a kapcsolatot a műemlékvédelmi és ezzel kapcsolatos régészeti tevékenységgel. Végül, de nem utolsósorban volt példa a tudományos társaságok (Magyar Történelmi Társulat, Régészeti és Éremtani Társulat, Tudományos Ismeretterjesztő Társaság) tartalmi együttműködésére, gondoljunk László Gyula előadásaira, a Fettiich-vitára. Most ezen a területen is távlatibb témaválasztás, a nagyobb tervmunkákhoz kapcsolódó eszmecsere volna szükséges. Úgy gondolom, mindez alátámasztja és konkrétabb tartalommal tölti ki Bartha Antal referátumát.

Végül még néhány szót a konkrét kérdésekhez, amelyeket az előterjesztés behatóan fejteget. Itt nincs tér arra, hogy teljes bonyolultságában vizsgáljuk a pannóniai városok és a középkori városfejlődés összefüggéseit — minden esetre bonyolultabb összefüggések ezek, mint a referátum vázolta (14. o.), főleg nem szorítkozott a kövek felhasználására. A honfoglalás kori régészetről egyrészt a meg nem szakadt keleti kapcsolatokat (X. századi dirhemek) emelnek ki, másrészt a honfoglalás kori leletek egy részének a szomszéd népeket igen érdeklő voltára is felhívjuk a figyelmet, ami mind aláhúzza a régészeti kérdések iránti történeti érdeklődést. Nemcsak a magyar, hanem a vélt korai egyéb államalapításokat is érintik a régészeti feltárások (különösen bonyolult problematika Dobokával kapcsolatban) — a magyar és szomszéd történet- és régészettudomány együttműködésének kérdései így az anyag kapcsán is jelentkeznek. A problematikát ennek folytán címében sem szűkíteném le a magyar honfoglalás és államalapítás problémáira, tartalmában még kevésbé a magyar etnikum, a magyar föld sorsára (vö. Bartha előterjesztése 15. o.). Ebbe a tágabban felfogott keretbe tartozik nagy hangsúllyal a későavar, a különféle szláv és a magyar köznépi leletek jelenleg igen bonyolult problematikája. Csak aláhúzhatom a városrégészet és faluásatások fontosságát, ami nélkül a társadalomtörténet a továbbiakban sem lenne megeleveníthető, a termelés nem lenne konkrétan tárgyalható. A soproni, kőszegi, esztergomi, székesfehérvári stb.

eredmények és a sajnos sokkal kevésbé gyakori és rendszeres falusi ásatások szórványosabb tanulságai még nagyobb anyagi erőfeszítésekre és célkitűzésekre sarkallnak.

HOLL IMRE:

Bartha Antal előterjesztésében sokoldalúan fejti ki történettudomány és régészet együttműködésének szükségességét, lehetőségeit, egyes kérdésekben ma már nélkülözhetetlen követelményét. Előljáróban csupán egyik megállapításával szeretnék vitatkozni: a két tudományág határterületén álló szakemberek kérdésében, ahol túl pesszimistán ítéli meg a lehetőségeket (4. o.). Ha ma még hiányzik is az e határterületen elhelyezkedő szakemberek „minimálisan szükséges csoportja”, akiknek elsősorban feladata volna az egyre növekvő irodalom áttekintésével a felmerülő kérdések, kibontakozó feleletek összesítése, ha kell, vitaszerű szembeállítás — hosszabb távon nem nélkülözhetjük őket. Igaz, hogy a specializálódás fokozódik, és ezért mindenben jártas kutatókat ma már egyik területen sem lehet kiképezni. De ugyanennek a specializálódásnak követelménye, hogy legyenek az egyes tudományágakban a „belső áttekintést” végző kutatók is (ilyenek vannak, inkább specialistákban kezd hiány mutatkozni egyes területeken), de ezeken kívül szükség van a szomszédos tudományok felé tájékozódó, egyben egymást tájékoztató kutatókra is.

A vitaindító előterjesztéshez a két tudományág együttműködésének módjaihoz három kérdés felvetésével szeretnék hozzájárulni. Ezek: az egyes korok település topográfiája régészeti adatok szerint (I.); az eredményes ásatások előkészítésének kérdése (II.); a középkori városok (III.).

I. A magyar régészet (tervezési és anyagi okokból, melyeket az országos felmérés kapcsán újfólag is megállapított) nincs abban a helyzetben, hogy egyforma intenzitással mutathassa be az őskortól a későközépkorig lezajló korok történetét, fejlődésének menetét. Egyes korszakokat, kultúrákat bőséges leletanyag képvisel, másokra alig van hitelesen megfigyelt, jobban értékelhető anyag, sőt (evvel összefüggően) utóbbiaknak esetleg kutatója is kevés. Bizonyos kultúrák, népek településsűrűsége már jól felrajzolható, másoknál ezt országos méretekben meg sem érdemes kísérlni. A jelenlegi adottságok mellett ez még hosszú ideig így lesz, de kialakult egy módszer, amelynek segítségével bizonyos kérdéseket, így a településtörténet, településsűrűség és ennek változása, már megközelíthetünk. Ez a régészeti topográfia munkája, mely a Régészeti Intézet kezdeményezésére nálunk is megindult. Veszprém megyéhez már 3 kötet készült el, a 4-el 1970-re az egész megye áttekintető. Ez persze csak egy megye, de már ennek segítségével is levonhatók olyan következtetések, amelyek egy része országos érvényű.

II. Bartha A. elabóratumában megemlíti, hogy „nagyszabású ásatás és feldolgozás csak megfelelő szintű igényes előkészítés után kezdődhet meg” (18.o.).

Hozzá kell ehhez tennünk azt is, hogy az előkészítés nem nélkülözheti a megfelelő történeti feldolgozást, problémafelvetést, sőt vitát sem. Ez ugyanis az adatok összesítésével, az ezekből adódó leglényegesebb kérdések felvetésével, vagy a különböző interpretációk szembeállításával megvilágítja azt is, milyen kérdések eldöntését várhatjuk most már elsősorban régészeti oldalról feltárt új forrásanyag segítségével. (Pl. Méri I. nagykunsgái terepbejárásainak és Túrkeve—mórici faluásatásának kiválasztásában majd kiértékelésében nagy szerepe volt Györffy Gy. kérdésfelvetéseinek, melyeket a kunok letelepedésével kapcsolatban tett. A soproni ásatásokat nagy mértékben ösztönözte az a vita, mely Mollay K.-nak a város történetéről írt első korszerű feldolgozása nyomán támadt.) A középkor vonatkozásában régészeink jelenleg még viszonylag nagyon sok ásatási hely kiválasztása közt dönthetnek; bárhol is végzik munkájukat, nagyobb ásatás esetében megfigyeléseik és a feltárt anyag sok új eredményt fog hozni. Korlátozott anyagi és személyi kereteink között azonban nem mindegy, hogy hol fogunk ásatni, melyik elpusztult falut, várat, melyik középkori városunkat jelöljük ki. A régészettudomány sajátos jellege miatt azonkívül minden feltárás nemcsak új adatokat hoz, esetleg vitás kérdéseket dönt el, de ugyanakkor akarva-akaratlan új, addig fel nem merülő kérdéseket is nyit meg. Evvel pedig minden ásatás bizonyos mértékig már a további kutatást irányítja, ösztönzi, terheli. Hozzátehetjük ehhez, hogy a magyar államalakulás és XI—XVI. század viszonylatában szükség volna további vitaindító cikkekre, tanulmányokra, melyek a történeti források alapján összesítik az adatokat, de egyúttal feltárják a hiányokat, kérdéseket, mégpedig konkrét példák alapján (pl. elemzik egyes korai székhelyek, ispáni várak történetét, falucsoportok egy-egy piackörzetben vagy egy apátság, vár falvai — kialakulását, pusztulását).

III. Történettudomány és régészet együttműködésének lehetőségeit tárgyalva nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a témacsoportot, amelyben a két tudományág egymásrautaltsága, egyben pedig a közös munka mindkét oldali haszna a legszembetűnőbb. Ez a középkori város kérdése, kialakulásának, fejlődése első századainak korszakában. Úgy látszik, hogy a történettudomány részéről Magyarországon ez a kutatási terület a múlt századi első nekilendülés után háttérbe szorult, régészetünkben pedig sohasem volt kellő súlya. A szovjet, lengyel és kisebb mértékben a német kutatás az utóbbi 20 évben bebizonyította, hogy az együttműködés jelentős állami támogatás esetében olyan eredményeket hozhat, ami teljesen megdönti a régi német várostörténeti elméletek majd minden téziséit a kelet-európai városok esetében, de még a nyugati városoknál is új szempontokkal bővíti a képet. Ha mi el is késtünk, nem kell helyzetünket stabilizálnunk avval az indokkal, hogy nem áll rendelkezésünkre a megfelelő anyagi támogatás. Szemléleti változásra is szükség van úgy a régészet, mint a történettudomány oldaláról. (A megindított várostörténeti konferenciák, az Alba Regia napok előadásai biztató kezdeményezések

és az együttműködést is jól szolgálják de nem pótolhatják az intenzív, folyamatos kutatást alkalmi jellegük miatt. Különösen fontos volna Székesfehérvár, Esztergom, Óbuda, Visegrád esetében a megkezdett ásatások kiterjesztése vagy folytatása, mert az eredmények nemcsak középkori városaink, de az államalakulás korának kérdéseihez is jó adatokat adnának.)

Mindez főleg az együttműködés távlati módszereiben segíthet sokat, és nem ígér azonnali eredményeket. A tervezett magyar történelem összefoglalásához segítséget a középkor vonatkozásában megfelelően előkészített vitautulások adhatnának, amikor a szerkesztőség már előre megíráthatna olyan összefoglaló fejezetrészeket, melyek témái a régészet adataival szorosabban összefüggenek. Ezeknek a szövegrészeknek megvitatása lehetővé tenné a vélemények egyeztetését, konkrétan kapcsolódó régészeti adatok beépítését, de a két tudományág előtt nyitva álló kérdések helyesebb felvetését is.

DIENES ISTVÁN:

Bartha Antal előterjesztése a két tudományág együttműködésében a magyar honfoglalás és államalapítás korát jelöli meg az egyik legfontosabb munkaterületként. Magam itt jórészt szakterületem gyakorlati kérdéseire térnék ki, azokra a célkitűzésekre, amelyek valóban a legszorosabban igénylik a történettudomány és a régészet együttműködését, vagy úgy, hogy a régészt történeti kérdések megoldásának reménye hevíti egy-egy vállalkozásnál, vagy úgy, hogy bizonyos elvi-lényegi kérdések megfejtése csak a történészek és a régészek közös feladataként valósítható meg. Ez így van rendjén, már hagyomány nálunk, hogy a régészet művelői közül a legigényesebbek munkáit — Jankovich Miklóstól Nagy Gézáig át Fehér Gézáig, László Gyuláig, Méri Istvánig — erős történeti látásmód jellemezte. Manapság pedig szinte elképzelhetetlen komplex módszerrel dolgozó régészeinknek, hogy az írott forrásokból levont következtetéseket vagy csak sejtéseket a maguk sajátos forrásanyagával ne ellenőrizték, sőt igénylik azt, hogy ezekbe a vitákba olykor alkotó módon szóljanak bele, lévén, hogy a régészeti anyag bizonyos társadalmi, gazdasági kérdéseknek alaposabb megvilágítását teszi lehetővé, s az ismereteket egy gazdag forráscsoport bevonásával, megfelelő megszólaltatásával mérhetetlenül gazdagítja. A két tudományág egymásrautaltságát az utóbbi időben mindannyian érezzük, s az együttműködésre tett erőfeszítésekben sem minket, de legkiválóbb történészeinket sem érheti elmarasztalás. Elég, ha utalok arra, hogy számos történész segítette hasznos tanácsaival a Magyar Nemzeti Múzeum új történeti kiállítását, velük állandó kapcsolatot tartottunk fenn, véleményüket kikértük; mind gyakoribb, hogy dolgozataink lektorálására történészeket kérünk fel, mert azokban történeti tanulságok rejlenek és kíváncsiak vagyunk ítéletükre; szakmai konferenciáinkon, összejöveteleinken egyre több az összegező történeti téma; szakközösségeinkben történészek is

helyet foglalnak. Egyre nagyobb azoknak a kutatóknak a táborá, akik lehetőségeik és egymás nyelvének érthetősége szerint megkísérlik, hogy — a beszámoló kifejezését használva — a két tudományág határterületén mozognak, érezvén, hogy úgy segíthetik elő leginkább a kérdések tisztázását. Ezen a téren tehát nem is olyan elkeserítő a helyzet, mint azt első pillanatra gondolnók. Az elaborátum szerzőjének a IX—X. századi magyar társadalomról írott, nemrégiben megjelent munkáját épp az jellemzi, hogy abban a történeti adalékok és különösen a szovjetföldi régészeti anyag a kérdések kibogozásánál szinte egyenlő hangsúlyt kapott, s ebből elevenítette meg azt a természetes környezetet, amelyből a magyarság kiszakadt, alapvető megállapításokat téve ezzel a magyarság fejlettségi szintjéről. De sorolni lehetne a példákat mindkét tudományszak részéről: Szabó István, Györffy György, Székely György vagy akár a nyelvész Kniezsa István és mások nem egyszer a régészeti tények mérlegelésével fogalmazták meg mondanivalóikat, érezvén e tudományszakok elválaszthatatlanságát. Régészeink ugyanakkor sok esetben történeti kérdéseket feszegettek. László Gyula számos munkáját történeti megfontolások sugallták, akár a magyar őstörténetről, az avar kor különféle néphullámainról vagy honfoglalóinkról, akár az ezredforduló előtti évtizedek kérdéseiről, nevezetesen Géza történeti szerepéről ejtett szót. Méri István a korai magyar települések rendszeres kutatásának megindításával elsőként ingatta meg a magyarság egyoldalú nomádos életmódjának hitét, rámutatván korai falvainknak az előző szállásterületen virágzó szaltovo-majacki művelődés telephelyeivel való számos rokon vonására. Szőke Béla a magyar köznépi temetők meghatározásával tulajdonképp X—XI. századi népiségtörténetünk legizgatóbb kérdéseire keresett választ, ha hatalmas anyagismerettel bizonyított tételének jelentőségét talán — korai halála miatt — történészeink számára már nem is volt módjában érzékletesen kifejtteni. Leletkataszterünk megjelentetése is azt a célt szolgálta, hogy a további kutatómunkának a feltételeit biztosítsuk, és egy olyan részletes leletközlő sorozatnak az alapját teremtsük meg vele, amely forrásértékű anyagot szolgáltatna a teljességre törekvő történeti összegezések számára. Kísérletként egy-egy tárgycsoport darabjainak célszerűségi szempontból való osztályozásából igyekeztünk kiolvasni azt az üzenetet, amit a különféle társadalmi rétegekhez köthető temetők és a különböző korú és nemű hajdani emberek sírjainak eltérő tárgyformái a mesterek hozzáértéséről, az egész egykori közösség életmódjáról, munkamegosztásáról, társadalmi viszonyairól felénk közvetítenek (pl. a lószerszám részleteinek vizsgálata: Dienes I.). Bakay K. a kétélű kardok pontos rendszerezésével, kormeghatározásával és térbeli elterjedésük elemzésével az államalapítás folyamatát kívánta szemléletesebbé tenni, összhangban a történeti kutatások eredményeivel. Magam épp a napokban zárom le egy könyvecske kéziratát, amelyben régészeti szemszögből, de történeti módon igyekszem hozzányúlni a kor kérdéseéhez. A régészeti jelenségek gondos értelmezésével mindinkább kezd kikristályosodni előttünk egy

olyan honfoglalás kori társadalom képe, amely — a temetők rendszerezésének nyilvánvaló tanúskodása alapján — nemzetségi arisztokráciára, az e réteg akaratát érvényesítő fegyveresekre, s a hatalmuk alá vont vagy védelmük alá helyezkedő köznépre, illetve az előkelők szállásain foglalatoskodó háziszolgákra tagolódott. E fejlett társadalmi viszonyoknak megfelelő — jobban vagy kevésbé bizonyíthatóan — a honfoglaló magyarság gazdasági élete, hitvilága és művészete, s ezért találhatta meg helyét a skandinávokkal és szlávokkal egyidőben az új államot alapító népek sorában.

A két tudományág együttes munkájának lehetőségeit talán legszebben szemlélteti Heckenast—Nováki—Vastagh—Zoltay könyve, amelyben a IX. sz.-tól a XIII. sz. közepéig, nevezetesen a vízierővel hajtott fűjtatóknak a vasolvasztásban való megjelenéséig terjedő időszak vaskohászatát dolgozták fel a régészeti emlékek, a vassalakmaradványok műszaki vizsgálata, a kísérleti vasolvasztások eredményei, valamint a helynévanyag megszólaltatása és az okleveles anyag tanúságtétele segítségével. E komplex módszerrel kiemelkedő munka született, amelynek nyomán a X. sz.-i és kora Árpád-kori vassfeldolgozó szolgáltónépek szervezete megjeleníthetővé vált, sőt e tanulságokból kiindulva, s a foglalkozást jelölő helynevek vallomását felhasználva az Árpád-kori szolgáltónépek egész munkaszervezete monografikus feldolgozást nyerhetett (Heckenast).

1964-ben tartott előadásomban amikor felmértem honfoglalás kori kutatásunk utolsó két évtizedének eredményeit, a leszűrhető tanulságokból szinte önként adódtak tennivalóink. Felidézem az ott körvonalazott feladatokat, mert az akkor mondtak ma sem avultak el: „... ásatások komplex kutatásokkal, a települések és külső temetők kapcsolatának tisztázása, a területi központok és azok környezetének feltárása; a társadalmi viszonyok árnyaltabb elemzése, etnikai kérdések megoldása, az őslakosság anyagának szabatos körülhatárolása, az egybeolvadás folyamatának megrajzolása, a régi és az államalapítás idején azt felváltó új gazdasági-társadalmi szervezet összefüggéseinek kimutatása; a szovjetföldi kutatások megindítása a magyarság őshazájában és egykori lakhelyein stb. Feldolgozások terén mindenekelőtt a teljes honfoglalás-és Árpád-kori anyag részletező közlése; a temetők és korai településeink együttes feltérképezése. Törekednünk kell arra, hogy a történeti következtetés mindenkor világos és jól megalapozott legyen, nehogy tévedések honosodjanak meg a történeti irodalomban, és alapul szolgáljanak újabb téves következtetések egész láncolatához (erre a kérdéses helyen példákat is soroltam fel) ... fontos ... hogy történetileg helyesen értékeljük a régészeti adatokat ... továbbá a történeti és gazdasági folyamatokra is vonjunk le következtetéseket, amelyek segítségével a korszak elvi kérdéseinek megoldásához is hozzájárulhatunk.” — A továbbiakban adjunk számot arról, hogy azóta milyen erőfeszítéseket tettünk annak érdekében, hogy e feladatok egy részét elvégezzük, kutatásunkat épp történeti irányban elmélyítsük. Feltárjuk, melyek azok a

feladatok, amelyek már a megvalósulás útján járnak, s milyen nehézségek tornyosulnak elénk, bízva abban, hogy akiknek módjukban áll, gondoskodni fognak arról, hogy célkitűzéseink ne maradjanak beváratlanok, s megteremtik a kutatásoknak mindenekelőtt anyagi természetű feltételeit.

Néhány éve, 1966-ban elérkezettnek láttuk az időt arra, hogy a történészeknek és régészeknek egyaránt kézikönyvül szolgáló összegező forráskiadvány előmunkálatait megkezdjük „Magyarország középkori emlékeinek corpusa és településtörténeti vázlata” címmel. E vállalkozással a múzeumok régész és történész szakemberei elé kívántunk közös feladatot tűzni, ami alkalmas lett volna arra is, hogy a nemegyszer magukra hagyatott vidéki kutatókat egy közös cél érdekében mozgósítsa és minden múzeumnak — legalábbis a középkori kutatások vonatkozásában — súlyponti feladatot jelöljön ki az elkövetkezendő esztendőkre. Tanulságos, ha e vállalkozás történetét röviden áttekintjük, hiszen annak ellenére, hogy a legnemesebb történeti szempontú törekvések fűtötték a tervezetet készítő régészeinket, mindinkább meg kellett alkudnunk a lehetőségek szabta korlátokkal, és egyre szűkebbre vonnunk tevékenységünk határait. Ma már elismerjük, hogy szükségszerűen így kellett történnie, hiszen a túlzottra méretezett munka meghaladta jelenlegi erőnket, s a mű minden bizonnyal torzó maradt volna, míg a mostani tevékenységünkkel lerakott szerényebb alapokból kibontható lesz a tervezett nagy összefoglalás. Az induláskor megfogalmazott célkitűzések szerint e munka a X—XVI. századi régészeti emlékek corpus rendszerű feldolgozásával, rajzokban és képekben való bemutatásával részletes tájékoztatást nyújtott volna a múzeumainkban felhalmozott — többségében ismeretlen — településtörténetileg igen jelentős teljes középkori anyagról. Lelőhelyeinket egységes térképekre vetítettük volna fel, az egykori településhálózatot terepbejárásokkal igyekeztünk volna tisztázni, s a magyar középkor tárgyi emlékeit áttekinthetővé, hozzáférhetővé, a történeti forrásokkal egyenértékűvé tenni. Mindezt kiegészítette volna még az elpusztult középkori műemlékek számbavétele, művésztörténeti rekonstrukciója, az elrejtett kincs- és pénzleletek felsorolása, a vonatkozó ötvösségi emlékek vizsgálata, az embertani anyag értékelése stb. Afféle régészeti szemszögű, a régészeti adatokkal módosított, színesített történeti-földrajzi munka lett volna ez, Györffy György és Csánki Dezső munkáinak kiegészítő kötetei. A feldolgozást az Árpád-kori várispánsági szervezet, vagyis az egykori megyék területi egységeinek keretében folytattuk volna, minthogy az anyag történeti szempontú értékelése, adatainknak a történeti-földrajzi művekkel való egyeztetése ezt így kívánta meg. A közlendő anyag korának alsó határa magától adódott, a IX. század végén hazát foglalo magyarság hagyatékával. (Mérlegeltük azonban azt is, hogy bizonyos történeti feltevések ellenőrzésére, valamint az őslakosság és a honfoglaló magyarság egybeolvadásának tisztázása céljából térképeinken a griffes-indás emlékmennyaggal jellemzett népesség temetőit is feltüntetjük, akiknek egy része föltétlenül megérte a

honfoglalást.) A honfoglalás kor emlékeinek számbavételét már eleve nem zárhattuk le a X. századdal, hiszen a köznépi temetők javarésze áthajlik a korai Árpád-korba és nyilvánvalóan az Árpád-kori települések kezdetéhez kapcsolódik. E pogány, illetve a településeken kívül eső temetők közvetlen folytatását a falvak templom körüli temetőiben kell látnunk, és így a közlendő anyag felső határát legfeljebb a falvak első nagy pusztulásának idejénél, a tatárjárás koránál vonhattuk volna meg. Mindenképpen az látszott azonban helyesnek — még második, 1967. évi kibővített értekezetünk résztvevői szerint is ha a magyarság nagy sorsfordulójáig, a hódoltság koráig követjük nyomon a települések történetét, hiszen a falvak egy része nemcsak hogy átvészelte a tatárjárást, de az elpusztult települések helyén vagy közelében sok esetben folytatódott az élet a késő középkorig, sőt azon túl is. Úgy véltük, s az igaz is, hogy a falvak elpusztulásának különféle okait és az új települések keletkezésének tényezőit is jobban meg tudjuk majd világítani, ha tágabb időhatárok keretében mozgunk. A közölhető emlékanyag tekintetében azonban már józanabban ítéltünk egy év múltával, kimondván, hogy míg a korai temetők leletei teljes egészükben közlendők, addig a települések anyaga erős válogatásra szorul: egy-egy jelentősebb, mutatósabb tárgy vagy korhatározó darab, a termelőeszközök, a teljes edények vagy jellegzetes edénytöredékek szemléltetése kívánatos. Bemutatandók lettek volna az elrejtett kincs- és pénzleletek is. Általános elvként szögeztük le, hogy csak a földből előkerült emlékanyag kerülne köteteinkben közlésre, egyéb ötvösségi és művészettörténeti jelentőségű darabok tárgyalása nem a mi munkánk feladata, ezek a műemléki topográfiaiban, művészettörténeti kézikönyvekben amúgy is szerepelnek. A nagyobb feudális központok (pl. Esztergom, Visegrád, stb.) ásatási anyagának részletező közlése, értékelése szintén nem történhetett volna a településtörténeti jellegű munka kereteiben, ezekről csupán az ásató által írott lexikon-címszó szerű összefoglalások adtak volna rövid tájékoztatást. Ugyanakkor változatlanul szükségesnek éreztük a múzeumba került korábbi felszíni gyűjtések és legalább az elengedhetetlenül szükséges további terepbejárások tömör adatolását. A terepbejárások mértékében megalkudtunk, érezvén, hogy ez megoldhatatlan nehézségekbe ütközik. Így is kívánatosnak láttuk azonban a múzeumba jutott, valamint az oklevelekben szereplő és Győrffynél azonosított települések pontos térbeli rögzítését, továbbá a feldolgozandó terület egykori központjának, a nemzetségfői — ispáni vár tágabb környékének tüzetesebb átvizsgálását, az ősfoglaló és későbbi ismert birtokos nemzetségek központjainak felderítését, a fontosabb középkori útvonalak mentén fekvő falvak felkutatását, és megyénként legalább egy-egy tájegység aprólékos átfésülését, amelyből majd általános településtörténeti és népiségtörténeti következtetéseket lehet levonni (pl. legalaposabban kutatott vagy épp legkevésbé ismert terület; történeti kérdések megoldása végett fontos vidék: idegen eredetű helynevek tömbje, vagy későbbi besenyő, kun szállásterület; a kutatások mostani állása

szerint feltűnő régészeti jelenségek: pl. a honfoglalóktól látszólag meg nem szállt, de a griffes-indás népességtől sűrűn lakott táj bejárása, stb.). Bízunk abban, hogy ha a történeti-helynévi adatokat egyszer alaposan összevetjük a felszíni gyűjtések anyagával, sikerül találnunk a tárgyi hagyatékban is olyan fogódzót (időrendit, népiségtörténetit is), ami nagyobb terület tanulságait figyelembe véve általánosítható lesz. Felvettem pl., hogy ha a felszíni anyag egyes sajátosságait és más régészeti adatainkat (őslakosság temetője a környéken, korai magyar temető vagy épp annak hiánya) a történeti források vallomásaival egyeztetjük (első említésük, de még inkább telepítésük vagy pusztulásuk, illetve újratelepítésük sejtethető kora, helynév típusok szerinti időrendjük, a helynév magyar vagy idegen volta) — gondos megfigyeléssel és mérlegeléssel olyan törvényszerűségek derülnének ki, amelyek a település- és népiségtörténeti vázlat elkészítésénél hasznosíthatók lehetnek, számunkra a tárgyi anyag rendszerezéséhez időrendi útmutatást, sőt talán még az etnikai szétválasztásra is lehetőséget nyújtanak. Időközben két fiatal kutató (Kovács L., Lovag Zs.) elkészítette a munka egységét biztosító szakszótárt, ami példaként szolgált volna a munkaközösségi tagok számára a leletek feldolgozásánál.

1967 őszén munkatársaink a fentiek értelmében kezdték meg tevékenységüket a bihari (Módy Gy., Mesterházy K.) és borsovai-beregi (Németh P.) területeken. Már az első néhány hónap tapasztalatai meggyőztek minket arról, hogy erőnket alaposan túlbecsültük, s a tervezett hatalmas vállalkozást a legodaadóbb erőfeszítésekkel sem valósíthatjuk meg. A magunk elé tűzött és mindnyájunkat lelkesítő célok eléréséhez olyan hatalmas és kizárólag e területen munkálkodó, jól képzett történészekkel, műszakiakkal kiegészített munkaközösségre, tárgyi felszerelésekre, állandó járműre és nem utolsósorban olyan pénzügyi ellátottságra lenne szükség, amelynek ma kis töredéke sem áll rendelkezésre. A fent vázolt feladatokat jelen lehetőségeinkhez mérve egy teljes emberöltő alatt sem valósíthatjuk meg. Ennyire átfogó jellegű munka tervezését az is kérdésessé tette, hogy a múzeumokban folyó anyagrendezésekkel párhuzamosan megoldható corpus-rendszerű anyagközlések igénye keveredett itt olyan topográfiai célkitűzésekkel, amelyet az MTA Régészeti Intézetének egy egész — műszakiakkal megerősített — csoportja gondos előkészítéssel és nagy alapossággal végez. A feladatok körüli bizonytalanságok természetesen lassították a munkát, és az akadályok láttán a kezdeti nagy lelkesedés is fokozatosan hanyatlott. Mindennek ellenére 1967 őszétől Reuter Camillo, az ismert településtörténész munkájával — aki Györffy György történeti földrajza térképlapjainak készítésében is közreműködött — jónéhány térképlap elkészült abból a sorozatból, amelyet nagy munkánkhoz már kezdettől terveztünk a régészeti adatok történeti értelmezésének megkönnyítésére. Ezek voltaképp a Györffy-féle térképlapok felnagyított, 1 : 75 000-es léptékű változatai, amelyeken a középkori vízrajzi viszonyok, erdőhatárok, a helyreállítható régi úthálózat és az okleveles források alapján azonosítható egykori településhelyek vannak feltüntetve.

Úgy terveztük, hogy a térképeknek a lelőhelyekkel való kitöltése lesz a régészek feladata, s terepbejárásainkkal nemcsak az adatolt falvakat hitelesítjük és pontos helyüket rögzítjük, hanem számos újabb települést fedezünk fel, és a temetők valamint az egykori települések kapcsolatára immár nem sejtésszerűen, hanem bizonyossággként fogunk fényt deríteni a legelső honfoglalás kori temetőinktől kezdve. Györffy György tanácsára nem elégedtünk meg azzal, hogy a vízrajzi viszonyokat szintvonalakkal jelenítsük meg, hanem a vízjárta részek körvonalait határozottan meghúztuk. Térképeink így válnak igazán beszédessé, a falvak és temetők ott sorakoznak majd az ártéri területek, vízjárta vagy vízállásos helyek szegélyein. (Példaképpen vettük Györffy István hasonló térképeit, valamint a Györffy György által tervezett és Méri István terepbejárási adataival kiegészített, majd általa közölt térképlapot.) A középkori utak feltüntetését Méri Istvánnak egy megfigyelése tette fontossá. Amikor ugyanis átnézte a Kovalovszki Júlia és részben az általam bejárt orosházi járás középkori falvairól megjelentetett térképünket, majd arra kísérletképpen a II. József-kori térképlapok úthálózatát rávetítette, kitűnt, hogy az utak a középkori településeket kötik össze, nem egy helyütt az utak metszéspontjai további egykori falvak helyét jelölik ki, amit az újbóli helyszíni megfigyelések is igazoltak. E térképek hasznosságát szakembereknek aligha kell bizonygatnom. Saját kutatásaimból tudom, hogy mai helyneveink jórésze, amelyekhez önkéntelenül kapcsoljuk a leleteket, nem hogy nem segít a lelőhely történeti értelmezésében, hanem elfedi a múltat. Mennyire más pl., ha a beregszászi rangos sírról, a kecskeméti tarsolylemezről vagy a magyarhomorogi köznépi temetőről beszélünk, mint ha tudjuk, hogy a ma beregszászinak mondott gazdag leletanyagú sír az egykori Bátor falu környékén került napvilágra és talán a település névadóját rejthette; a kecskemét—fejéregyházi tarsolylemez Kecskemét széles határának a Duna felé eső távoli pontján, a Tas fejedelemsfi nevét őrző község közelében bukkant fel (tulajdonosa tehát, Tas egykori udvarhelyének körzetében, kíséretének egyik vezető embere lehetett); a homorogi temető lovas íjász tizedének megtelepítését pedig a közeli Tarhos helynév teszi igazán érthetővé. A leletek ilyen vizsgálata nem csupán a történeti körülményeket segít tisztázni, hanem a sokszor csak homályosan sejtett időrendi kérdésekben is eligazíthat, hiszen a fejéregyházi tarsolylemez viselője ezek szerint Árpád unokájának, Tasnak kortársa volt, s így bizonyos, hogy tarsolylemeze is a Kárpát-medencében készülhetett; holott egyes kutatók még ma is hajlanak arra, hogy ezeket a remekművű ötvösméleket egytől-egyig Levediából valóknak tekintsék. — Bár e térképeket a terepen magunk még nem használtuk, bizonyosak vagyunk abban, hogy nemcsak a mi céljainkhoz, de mindenféle régészeti tevékenység szempontjából hasznosak lesznek, hiszen a terepbejárások alkalmával átvizsgálandó területet szinte kijelölik a vízjárta és erdő borította vidékek elhatárolásával. E munkát tehát folytatni kívánjuk, mert ha a teljes sorozat rendelkezésünkre fog állni, egész középkori kutatásunk rendszerének, átgondolt tervezésének alapjává válhat, s

alkalmas lesz arra, hogy mindenféle kutatást és újabb eredményt e térképeken folyamatosan feltüntessünk. 1967 őszétől 1968 végéig Bihar m., Bereg m. hazánkhoz tartozó részéről, valamint a dél-alföldi Deszk és Kiszombor környékéről (ez utóbbi két helyen egész sorozatban vannak topográfiaiilag nem rögzített honfoglalás és Árpád-kori temetők) készültek ilyen térképlapok. A baranyai térképlapokra Reuter Camillo Györffy György adatain kívül Csánki történeti földrajzának és saját kutatásainak eredményeit is rávetítette, s mindenekelőtt e térképlapok alapján az idén készül ismertetni a középkori földrajzi állapotok felidézésének bonyolult módszerét és a baranyai középkori településhálózat tanulságait egyik szakfolyóiratunkban.

A régészeti feladatok 1968 őszén körvonalazódtak pontosabban. A jelenleg megoldhatatlan terveket felülvizsgálva a vállalkozás irányítója, a Magyar Nemzeti Múzeum vezetősége úgy határozott, hogy a nagy összefoglalás első részleteként az anyagközlő köteteket kell létrehoznunk, mégpedig elsőként a még nem vagy nem megfelelően ismertett X—XII. századi temetők leleteinek közreadását, amelynek módszere leginkább kiforrott és a legkönnyebben megvalósítható. E munkát szeretnénk úgy irányítani, hogy nem pusztán a szórványokat, a jelentéktelenebb temető-részleteket, a régebbi ásatások anyagát tennénk közzé a kötetekben, hanem újabb, fontosabb ásatási eredményeinket is elsőként itt összegeznénk, sőt a folyamatban levő ásatásainkról is tájékoztatást adnánk — bár e tekintetben a szakemberek egy részénél ellenállás tapasztalható. Erre azért van mód, mert egy korszerű anyagközlő kötet nem pusztán a temető feltárásának történetét adja elő, fekvését rögzíti, a sírok mellékleteit mutatja be (tehát ne gondoljon itt senki a maga korában nagyszerű, de a mi szempontjaink szerint már idejétmúlt módszerű Hampel-féle anyagközlő kötetekre), de — miként az az avar kori corpus esetében is történt — mód nyílik a temetkezési szokások felsorolására, valamint arra, hogy a temető időhatárait, betelepítésének folyamatát, belső időrendjét megvilágítsuk, végezetül egy tömörebb összefoglalást adjunk. Ebben az összegezésben a temetőt benépesítő etnikumra is következtethetünk, társadalmi helyzetüket a leletek és a környező temetőkkel való összefüggésük alapján megítélhetjük, a közösség jellegét meghatározhatjuk (kis- vagy nagycsalád, faluközösség stb.), ha mód van rá településhez köthetjük, s ha úgy kívánczik, sajátos történeti mondanivalójukat is kifejtethetjük. Ha az anyag nagyobb része súlyosabb jelentőség nélküli, mindenekelőtt a további kutatásokhoz nélkülözhetetlen tudományos nyersanyag lesz is, így egy bokorba fogva történetileg is sokkal inkább megszólaltathatóvá válik. Különösen olyan megyékben, ahol a Györffy által készített történeti földrajz rendelkezésünkre áll, s a már a mi céljainkra készült Reuter-féle térképeken is rögzíthető a lelőhely. Munkaközösségünk az egész ország területére kiterjedve alakult meg. A kiadás nagyobb tájegységeket átfogva, a régi területi egységek, vagyis megyék szerinti sorrendben történne, összesen 3—4 kötetben. Elképzeléseink e tekintetben is határozottan kialakul-

tak, az I. kötetben az északkelet-magyarországi megyék (Szabolcs, Bihar, Bereg, Szatmár és ha a terjedelem még futja, Borsod, Abaúj, Zemplén) anyagának közzétételére kerítünk sort (Dienes I., Mesterházy K., Németh R.). Borsod megyei munkatársunk visszalépett, tudatta velünk, hogy a gyűjtőterületükről való újabb anyagot a miskolci múzeum évkönyvében teszi közzé, amit helyeselni nem tudunk, de megakadályozni sem akarunk. Sajnos, a vidéki múzeumok tanácsosítása rendezetlen állapotokat teremtett e téren, s nagy gátja a tervszerű munkáknak. Úgy érzem, az indító kötet igen szerencsés, hiszen a legtetszesebb anyagot és több igen jól dokumentálható, a legutóbbi években feltárt temető leleteit kapjuk kézhez. A már ismertetett leletcsoportok tervezett korszerű újraközléséről anyagi okokból sajnos le kellett mondanunk, de e lelőhelyekről is tömör, történeti és társadalomtörténeti szempontú jellemzést adunk egy-egy olyan ábra kíséretében, amely felidézi az onnan származó jellemző emlékeket, szemlélteti a hagyatékban valamely társadalmi réteghez való tartozását (pl. Geszteréd — aranyszablya; Bezdéd — világhíres tarsolylemeze), keltező darabját (pl. Kecel — jól keltezhető bizánci fülbevaló), egyes tárgyakkal műhelykapcsolatokat (azonos öntőformából való korongok) stb. Így a kérdéses terület egész korabeli anyagáról tájékoztatást kap az olvasó. Az új, valós tervet a MNM vezetősége megértően támogatja. Az I. kötetet a Szakbizottság máris elfogadta, kiadásra javasolta. Terveink szerint 1970 végére kerül lezárásra a kézirat, bár meg kell mondanunk, hogy a vidéki múzeumok rendezetlensége, vagy — ami talán még rosszabb — látszat-rendje nagy mértékben hátráltatja a munkát, sokszor nehézségekbe ütközik a szerteszét beletárolt és hibásan azonosított vagy nem is azonosított leletegyüttesek összekeresése. Egyelőre mintegy 70 táblánk van készen, s az év végéig összesen kb. 130—140 tábla elkészülte remélhető, bár e területről roppant nagy és munkaigényes az ismeretlen anyag, s még a kataszteri térképek, helyrajzi vázlatok, temetőtérképek másolásáról is gondoskodnunk kell. Az eddigiekből úgy tűnik, hogy a kötet méltóképpen fogja megjeleníteni e terület sajátos X—XII. századi hagyatékát, s a történetkutatók számára is jó forrás lesz, ha kezükbe kerül.

E kérdésről hosszabban kellett szólnunk, mert e munkával nagy adósságot törlesztünk. Bizony szégyenkeznünk kell, hogy a szomszédos Szlovákia régészei előbb adták közre az északnyugati Felvidék és a Kisalföld régi magyar temetőinek corpusát, s A. Točík műve még tavaly elhagyta a nyomdát. E munkának lehetnek a mi szempontunkból hiányosságai, legfőképp az, hogy csak a klaszszikus anyagot teszi közzé (bár e tekintetben teljességre törekszik, s a régebben közreadott anyagot is újraközlí), s a köznépi emléktárhely bemutatása nélkül, amelyet a szlovák kutatók egyöntetűen a továbbélő őslakosság hagyatékának tartanak, hiányos képet kapunk e terület népességi viszonyairól — mégis elismeréssel kell szólnunk e számunkra oly fontos vállalkozásról. Úgy látszik, Jugoszlávia kutatói is megelőzték minket e téren, hiszen tavaly ősszel Belg-

rásban arról értesültem, hogy Danica Dimitrijević készít a VIII—XII. sz.-i leletekről egy corpus-rendszerű feldolgozást, amelyben a honfoglalás és Árpád-kori magyar leletek is szerepelnek. Corpusunk elkészítése úgyszólván nemzetközi kötelezettségünk, hiszen magunk is — legjobb tudásunk szerinti etnikai meghatározással — minden e korbeli emlékünket a nyilvánosság elé tárjuk. Nem titkoljuk, hogy munkánk a sok helyütt még fellelhető nacionalista elfogultsággal szemben a történeti tisztánlátás kialakítására is törekszik a Kárpátok övezte térségben. Ha kötetünk napvilágot látnak, nehéz lesz arról meggyőződen értekezni, hogy a hazánk belső területein nagy számban fellelhető tárgyak hasonmásai határainkon kívül néhány kilométerre már besenyő emlékek (l. pl. Chidioşan a gálospetri leletről) vagy IX—X. sz.-i szláv harcosok sírjaiból valók (l. pl. Penjak bírálataát Németh P. tollából), illetve a nálunk is gyakori és társadalmilag pontosan értelmezhető előkelő magányos sírok és kisebb családi temetők a peremterületeken csupán a magyarok alkalmi táborhelyeinek, csatáknak, hadjáratoknak nyomai lennének (pl. Budinský-Křička, P. Ratkoš, D. Popescu és mások). A belső területekről közzeendő számos S-hajkarikás temető még nyilvánvalóbbá teszi majd azt is — amit már ma sem érzünk vitathatónak —, hogy ezekben sem az említett ékszer léte, sem a fegyverek hiánya önmagában nem igazít el etnikai tekintetben (pl. P. Ratkoš). Remélhetőleg véget vet annak a gyakorlatnak is, hogy egyes nyelvészek a régészetnek önkényesen eltorzított, félremagyarázott, vagy jobb esetben félreértelmezett adataival támasszák alá megalapozatlan ötleteiket (pl. Moór Elemérnek Peter Ratkoš-sal megegyező véleménye a magyarok korai szállástömbjeiről, a Kárpát-medence fokozatos, lassú birtokbavételéről; Moór egyéb adatolhatatlan tárgy-történeti fejtegetései). Talán meggyőzi temetőkutatásunk történeti törekvéseiről azokat a föltétlen jóindulatú, de igaztalanul gunyoros hazai kételkedőket is, akik e tevékenységben mindmáig nem látnak egyebet, mint őseink fölcicomázott porhüvelyének romantikus keresését (l. pl. Valóság 1969. 1. szám).

— Lassan megvalósulnak a feltételei annak is, hogy az egykori területi központok kutatása terén előbbre jussunk. Hasonló kutatások nagy lendülettel folytak Kelet-Közép-Európában (különösképpen Lengyel- és Csehországban), azzal a céllal, hogy kimutassák: voltak olyan települések e területeken a német lokációs városok előtt is, amelyek ellátták a városok tevékenységi körét. E vizsgálódások szerint ezek a hatalmi központokként szolgáló várakból és az árnyékukban megbúvó, kézművesek és kereskedők lakta váralja településekből sarjadtak ki. E városhelyek néhány esetben valóban a városi fejlődés alapjaivá válhattak, bár legtöbbjük mezővárosi szinten maradt, sőt egyesek jelentősége fokozatosan lehanyatlott. E tekintetben tehát kiérlelt kutatási módszerekre és gyakorlati eredményekre támaszkodhatunk. Nagyszerű elméleti alapvetésül szolgálhat számunkra e munkához Györffy Györgynek „A középkori város és kezdetei Magyarországon” c. műve (Budapest története I. k. s. a.), amelyben az egész európai városfejlődést áttekintette, részletesen elemezve a

nomád, keleti és kelet-közép-európai városok kialakulásának törvényszerűségeit, rámutatva, hogy az államalapítás ezek életében további fellendülést hozott. Régészeti előmunkálatok is folytak már e területen, hiszen Nováki Gy. összeállította a magyarországi földvárkutatás történetét, közreadta a vörössáncok kutatásában elért eredményeit, s ha továbbra is kézbe foghatta volna kedvenc munkaterületét, s nem kényszerül új munkahelyén más kutatásokat folytatni, bizonyára jóval többet tudnánk a X—XII. századi gazdasági tevékenység fő színteréről szolgáló város helyeinkről is. Kezdeti eredményeink így is biztatóak. A más szempontból jelentős zalavári feltárásokon (Sós Á.) kívül nagyobb munkák folynak első királyi székvárosainkban (Esztergom: Nagy E; Székesfehérvár: Kralovánszky A.), s talán érdemes megemlítenünk, hogy Esztergomban a palota legkorábbi részleteinek sajátos falazási technikája (quáderborítású öntött falak) a szaltovói műveltség erődjének falszerkezetével is rokonítható, vagyis azzal az építési móddal, amelyet a magyarság akár az előző szállásterületen is megismerhetett. A feltárások személyi feltételei általában adóttak — részben a helyi, részben a Műemléki Felügyelőség szakemberei révén — még a püspöki városokban is (pl. Veszprém, Győr, Pécs, Eger stb.), amelyekben betelepítettségüknél fogva a kutatás nehézkes, inkább alkalmi jellegű. Megtörtént néhány nagyúri-nemzetségi központ, azaz földvár korának megvizsgálása is: pl. a besztereci földváré (XI. sz. — Németh P.) vagy kisebb úri létesítmények átvágása: pl. a dobozi Sámson váráé (X—XI. sz. — Kovalovszki J.). Számunkra természetesen a szabad, beépítetlen területen levő, X. századi előzményekkel bíró hatalmi központoknak, vagyis — a fejedelmi család tagjainak udvarhelyein és a dukátusi központokon kívül — a nemzetségfői — ispáni székhelyeknek, azaz a váron belül a nemzetségfői majd ispáni hajléknak, a különféle építményeknek, tárházaknak, az ispán mellé rendelt esperes templomának, lakásának feltárása és a vár-
alja település felszínre hozása volna kívánatos, a kereskedők házaival, kézművesek műhelyeivel. Sőt szükség volna a várak környékének rendszeres átkutatására is: a törzsi eredetű helynevekkel jelölt településeken élt katonai kíséret, valamint a foglalkozást jelölő helynevekkel takart falvakban megtelepített szolgáltató népek korai telephelyeinek és temetőinek nagyszabású, együttes feltárására is, hogy megtelepítésük korát tisztázhassuk. Csak így világíthatnánk rá megfelelően, hogy a honfoglaló magyarság rangos vezetőrétege milyen szinten állította elő azokat a javakat, amelyekre neki és népes kíséretének szüksége volt, mi az, amit e rangos udvartartások — a várak kisajátítása után — a helyükbe kerülő ispáni gazdaságokra hagyományoztak, s mi az, amit a várból és környékén a várispánsági szervezet hívott létre. Hogyan bontakozhattak ki e város helyeink időben, miként virágoztak és hanyatlottak le. Ilyesfajta kutatások, szerény mértékben, újabb időkben két helyen folytak. Visegrádon Soproni Sándor vallatta meg a római erődből átalakított hatalmi központ (Visegrád vármegye) helyét (átalakításának kora egyelőre csak álta-

lánosságban, IX—XI. sz.-i hullámvonalas cserepekkel keltezhető), míg Méri István ugyanitt a váralja település egy részletét ásta meg (honfoglalás kori jellegű csüngő az egyik ház omladékában). Sopronban a már sejtetően későbbi, Géza és István korában létesült útelzáró várainkra jellemző vörössánc kutatása folyik a finomabb keltezést ígérő eredménnyel (Tomka P.—Tóth S.). Régebben részleges kutatások folytak még Marosvár-Csanádon, Biharban, Szabolcsban, de nem olyan szemszögből, hogy eredményeiket e központok jelentőségének felidézésénél megfelelően hasznosíthatnánk. Szomszédaink korszerű, újabb feltárásaik révén több eredményt mutathatnak fel, gondoljunk csak a staremeštoí, mikulčicei, sőt a minket legközelebből érintő bényi, nyitrai, zempléni, dobokai, gyulafehérvári, firtosi, gyalui és más ásatásokra. A fentiekben már vázolt elsődleges céljainkon kívül nem ártana, ha a mi területeinken végzendő munkálatok bizonyító anyagát szembe lehetne szegezni ezekkel a nemegyszer elfogult megállapításokra jutó kutatásokkal, hiszen a ferdítéseknek itt is tág tere nyílik: pl. az önálló Árpád-kori Kárpátorosz tartomány létét hirdető kutatók Borsova várát — Anonymusra építve — egyszerűen a VIII—IX. sz.-ből keltezik (l. Németh P. e kérdésről írott bíráló megjegyzéseit); mások minden alap nélkül felteszik azt, hogy a gyalui vár Gelou vlach vajdaságának központja lett volna, stb. — Miután tavaly tudományszakunk eredményeinek felmérésekor javasoltam az egykori központok kutatásának sürgős megindítását, felettes szerveink múzeumaink tudományos régészeti terveibe az idei évtől kiemelt témaként javasolták ezt beiktatni, a kezdeti lépéseket tehát megtettük e téren is. A próbaásatások ez idén akár több helyütt is megindulhatnak, de azután célszerű volna az erőket a legalkalmasabb helyen összpontosítani, és olyan arányú feltárásokat kezdeni, hogy e munka tanulságaiból a tíz kötetes magyar történet már legalább ízelítőt adhasson. A Magyar Nemzeti Múzeum vezetősége e kutatások megindítására 1969-ben 40 000 Ft. központi keretet teremtett, s ígéretet kaptunk arra, hogy a jövőben egyre nagyobb céltámogatást igyekszik biztosítani. Megtörténtek ez ügyben az első személyes jellegű tárgyalások is, Korek József és magam hosszabb megbeszélést folytattunk Györffy Györggyel, hogy az alkalmas hely kiválasztásában tanácsát kikérjük. Egyes fontosabb, nagyobb központoknak a szomszédos államokkal régebben tervezett közös kutatására (pl. Marosvár, Bihar) egyelőre kevés az eshetőségünk. Az útelzáró ún. cserépvárak (mint Abaújvár, Borsod, Sopron, Baranya) vizsgálata másodlagos feladatunk, hiszen ezeket már az államalapítás korszakában emelték, s előbb olyan helyeket akarunk megvallatni, amelyek X. sz.-i előzményekkel kecsegtetnek. Az abaúji Újvár együttes ásatása a közeli Óvárral izgalmas feladat volna, de az utóbbi már határainkon kívül esik. A nagyobb várak körüli mellékvárak (pl. Váty, Úrhida, stb.) megvizsgálása is későbbre hagyható. Központi keretünket mindenekelőtt a jelentősebb X. sz.-i kezdetekkel rendelkező várakra tartogatjuk, vagyis az olyanokra, mint Heves, Szabolcs, Békés, Szolnok, Kolon, Somogy, valamint az ilyennek tűnő Kapuvár,

Kács (betelepítettsége miatt kiesik a tervből Hont, Csongrád) stb. Ezek közül a leginkább elérhető közeli célnak a szabolcsi földvár sáncának átvágása és belsejében az újkori temetőnek fel nem használt rész feltárása tűnik. E munkát Németh P. irányítaná, aki a környékbeli földvárak kormeghatározásában már tapasztalatokat szerzett. Kíváncsok volna már itt a Műemléki Felügyelőség bekapcsolása a munkába (a templomok falkutatása). Ígéretet kaptunk arra, hogy a vár feltárásának elkezdésekor maga Györffy György, valamint az őskori és középkori vár- és telepkeutatókban jártas szakemberek csoportja lesz segítségünkre a helyszíni tájékozódásban. Megindítható volna ezenkívül a hevesi munka, amelyet a községből elszármazott Gömöri Jánosra kellene bízunk. Elképzeléseink a további munkálatok szakemberrel való ellátottságára is készen vannak, de erről egyelőre kár szót ejtenünk. A Magyar Nemzeti Múzeumban megkezdjük a munka adattári anyagának felfektetését (a légifényképek beszerzését, a várak bejárásának dokumentációját, és a kelet-közép-európai város helyek kutatásának módszerét összegezzük, tanulságait rögzítjük stb.). Ismételten fel kell hívnom azonban a figyelmet arra, hogy az efféle témaátadások valóban komoly anyagi befektetéseket igényelnek. Megemlítésével természetesen nem az a célom, hogy az erre szánt támogatás is majd az igények látán fokozatosan elapadjon, amint arra másutt, a régészetnek oly sokszor felrótt, de épp költségigényessége miatt kis számú faluásatások esetében már volt példa.

A régészet és történettudomány együttműködéséhez a fentebb említett két nagy munkában látom a legközelebbi és legkézzelfoghatóbb feladatokat. Egyéb tennivalóinkról csak néhány apró megjegyzést tennék itt, egyetértően, Bartha Antal összefoglalójához:

1.) Való igaz, hogy a legapróbb természettudományos vizsgálatok is egy-egy kérdésben hallatlanul kitágítják látókörünket, és élettel töltik meg egy mégoly jól ismert korszak kereteit is. Kérésemre pl. Bökönyi Sándor megvizsgálta a honfoglalás kori íjak csontlemezeit és kitűnt hogy azok egytől-egyig szarvasagancsból valók. Fábián Gyula ugyanakkor felfigyelt arra, hogy a szarvasin a legalkalmasabb az íjnal oly fontos rugalmasság biztosítására. Ez a látszólag tisztán technikai megállapítás és a csontos íjak gyakoriságának rangos temetőinkben való megfigyelése történeti következtetésekre vezetett: a nagyvadak vadászati tilalmát, illetve azok szükséges részeinek az előkelők számára való beszolgáltatási kötelezettségét bizonyította. A központi íjasműhelyek nyersanyagellátását ezekkel az intézkedésekkel biztosították, így volt lehetséges a rangosaknak és kíséretüknek finom fegyverekkel történő felszerelése. — Sajnos a természettudományos vizsgálatok lehetősége régészetünkben úgyszólván teljesen megoldatlan, még az alapkutatásokhoz nélkülözhetetlen embertani vizsgálatok is nehezen megvalósíthatóak, egyéb anyagvizsgálatok pusztán személyes kapcsolatok révén érhetők el.

2.) Helyesen emeli ki a beszámoló, hogy a magyar honfoglalás kor tanul-

mányozásának szervesen kellene kapcsolódnia az előzmények, vagyis a késő avar—szláv korszak kutatásához. Ezen a téren is részben anyagi nehézségek gátolják az előrejutást, pl. Bashalmon a feltárt két honfoglalás kori rangos temető környékén nemhogy a felkutatott kora- és késő avar temetők ásatását nem tudtuk megoldani, de a fellelt magyar köznépi temető és a vele kapcsolatos település eredményes kutatása is félbeszakadt (Kovalovszki J.). A szláv problematika elmélyültebb kutatása viszont valóban igényelne erre vállalkozó szakembert.

3.) Magam most foglalkoztam a honfoglaló magyarok hitvilágával, s így magam is érzem, hogy mennyi apró jelenség finomabb értelmezésére van itt még lehetőségünk. Szinte tökéletesen feldolgozott a táltos hiedelemkör (Diószegi V.), s igen alaposan a különféle temetkezési szokások (László Gy., Dienes I., Bálint Cs., Fodor I.), de a teljes hitvilágot megjeleníteni mégsem tudjuk. Még a szakemberek is hajlandók a magyar ősvallást egyszerűen a samanizmus-sal azonosítani, noha mind a magyar társadalom fejlettsége, mind szakrális királyunk léte bizonyosság arra, hogy a pogány magyar vallási rendszer a samanizmusnál fejlettebb volt (Voigt V.). Ugyanakkor a régészeti bizonyságok is alátámasztják, hogy a tételes vallásoknak is voltak ismerői. A magam és mások (pl. Kiss A., Fodor I.) közeljövőben megjelenő dolgozatai is törekednek a kérdésben néhány részletet tisztázni.

4.) Az őstörténeti kutatások feladatainak megtervezésében nem érzem magam illetékesnek. 1959-ben az MTA II. Osztálya általam juttatta ki a Szovjetunióba László Gyula tervezetét a közös magyar—szovjet őstörténeti kutatások megindításáról, s számomra érthetetlen, hogy ezen a téren azóta sem történt előrelépés. Pedig László Gyulán, Bartha Antalón és Erdélyi Istvánon kívül kitűnően képzett fiatal szakemberek (így Bakay K., Tomka P., Fodor I.) foglalkoznak magyar őstörténettel, és a tervezet megvalósítása munkájuk alapvető feltétele lenne. Addig is azonban az elkészítendő finnugor régészeti kézikönyv (Fodor I., Veres P., Bakay K.), valamint bolgár—török őstörténeti kapcsolataink kutatása (Fodor I.) remélhetőleg segítséget fog nyújtani a magyar őstörténet alaposabb megismeréséhez.

— Bízom abban, hogy ha az itt vázolt feladatokat megvalósíthatjuk, a régészet komoly mértékben járul majd hozzá a korszak tisztultabb történeti képének kialakításához.

TÁJÉKOZTATÓ A VITÁRÓL

A vitában, a régészet és a szorosabb értelemben vett történettudomány kapcsolatának minden problémája és lehetősége szóba került. A vita résztvevői egyetértettek abban, hogy a két kutatási terület egymásra utaltsága elvileg mindenki előtt világos, a nehézségek akkor jelentkeznek, amikor a szemlélet és módszer komplexitásának helyesen felismert követelményét a gyakorlatban

kell megvalósítani (Gerevich L., Liptai E.). Az írott és a tárgyi forrásanyag sajátosságaiból következő módszerbeli eltérések oda vezetnek, hogy egymás forrásanyagával és a belőle levont következtetésekkel szemben szkeptikus magatartás alakul ki, de az is előfordul, hogy épp ellenkezőleg a saját forrásanyag korlátait ismerve a másik tudományág eredményeit misztifikálják és a sajátjuk fölé helyezik (Mócsy A.). A referátum is bizonyos mértékben túlértékelte a régészettudomány forrásanyagát, amikor annak objektív jellegét hangsúlyozta. Ezzel szemben a régészeti tárgy értékelése az írott forrásokéhoz hasonló mértékben, bár más módon torzulhat a kutató szubjektív adottságai szerint; ugyan a tárgy, funkcióját tekintve, egyértelműen meghatározható, s így objektíven tükrözi az őt létrehozó szándékot s ebben objektívebb az írott forrásoknál (Bartha A.), de a régészeti tárgyak értékelése a funkció meghatározásán messze túlmegy, s ilyenkor a szubjektivitásnak már tág tere nyílhat. Így például a technikai eljárások folyamatosságában népi folyamatosság bizonyítékát látták sokáig, az ornamentikának nép-jelző szerepet tulajdonítottak, holott az többnyire csupán korjelzőként értékelendő stb. Ugyanígy szubjektív momentumok torzíthatják az értékelést a datálás nehézségei miatt. Mind az írott, mind pedig a tárgyi forrásanyagnak megvannak a sajátos értelmezési és értékelési nehézségei, de ennek megfelelő módszerei is (László Gy.). A komplex történetkutatásnak egyik fő akadályá épp az, hogy régészek és történészek nem kellően tájékozottak egymás módszereiben, s ennek következtében bizonytalanok az eredmények felhasználásában. A kölcsönös tájékoztatás ezért sürgető feladat mindkét tudomány számára, nemcsak a kész eredmények, hanem a módszerek, aktuális problémák, sőt a régészeti terminológia tekintetében is (Elekes L., Liptai E.). A nehézségek gyökere másrésről a történész- és régész-képzés egyoldalúságában rejlik. Szükség volna arra, hogy a történészek képzésében a régészettudomány elemeinek elsajátítása is helyet kapjon, ugyanakkor pedig a régészek képzésében az ún. történeti segédtudományok nagyobb szerephez jussanak (Mócsy A.). Ez a komplexitás nem törekedhet több oldalról egyformán jól képzett szakemberek kiképzésére, mert hiszen az ókortudományban, ahol egyébként a komplexitás viszonylag megnyugtató fokon áll és példaképpül szolgálhat (Castiglione L., Soproni S.), szintén nem enciklopédikus a képzés aránya. Az ókortudományban sem mindig sikeres a komplexitásra való törekvés, ha az egyetlen kutató személyében valósul meg (Elekes L.). A kutatóképzésben ezért inkább a rokon diszciplínák módszertani alapjainak megismertetésére kell törekedni s nem enciklopédikus képzésre. A képzés azért is a vitaülés egyik központi kérdése volt, mert a mai tudánypolitika elsősorban az újabb korok kutatását tekinti fő feladatnak, s ez oda vezethet, hogy a feudalizmus kutatásának személyi bázisa szűkülni fog. Mivel pedig a középkorra specializált régészek iránt műemléki és múzeumi területen számottevő s nem csökkenő káderegény mutatkozik, a feudalizmus kutatását egyre inkább régészeti alapképzettségűek fogják képviselni (Entz G.). A régészek

diplomatikai, filológiai, egyháztörténeti stb., sőt latin nyelvi tudása azonban nem kielégítő (Kubinyi A.). A feudalizmus kutatásának háttérbe szorulása mellett nem hagyható szó nélkül az ókori történet szinte teljes gazdátlansága sem, mert a Történettudományi Bizottság és a Történettudományi Intézet nem tekintik feladatuknak a magyar honfoglalás kora előtti idők hazai és egyetemes történetének művelését, a Klasszika-Filológiai Bizottság pedig, amely az egyetemes ókortudományért felelős, a történettudományért nem felelős Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály alá tartozik (Mócsy A.).

A régészet és történettudomány együttműködésének legfontosabb területe természetesen a korai feudalizmus magyarországi kutatása. Speciális feladatként járul ehhez a magyar őstörténet, amelyben döntő fordulatot vár a szakközvélemény a magyar–szovjet történész vegyesbizottság támogatásától, mivel a magyar őstörténet régészeti kutatását csak annak színterén, a Szovjetunióban lehetne eredményesen végezni. A hazai középkori régészet legfontosabb feladata történészek és régészek szerint egyaránt 1. a honfoglalás és az államalapítás kutatása, 2. a középkori falvak kutatása és 3. a magyar várostörténet első évszázadainak kutatása (Entz. G.). E fő feladatok céljára komplex munkabizottságokat lehetne szervezni (Elekes L.), de szükséges a történészek támogatása egyes gyakorlati feladatok végrehajtásánál is: szanálásra kerülő városrészek régészeti mentőásatásait, egyes műemléki objektumok teljességre törekvő vizsgálatát történészek támogatásával színvonalasabban és eredményesebben lehetne végezni (Nagy E.). Nagyobb mértékben várnak a régészek a történészekről helytörténeti repertóriumokat és egyéb forráskiadványokat (Kovrig I.). Az együttműködésre tehát megvan az igény, és ismerik az érdekeltek azokat a kérdésköröket is, amelyekben az együttműködésre a legnagyobb szükség van. Nem is arra van szükség, hogy elvi síkon mérlegeljük az együttműködést és a két tudományág egymáshoz való viszonyát elvileg definiáljuk, hanem a gyakorlatban valósítsuk meg a képzés és kutatás különféle fokain. A régészet és a történettudomány viszonyát, helyesebben a régészet helyét a történeti tudományok rendszerében indokoltabb lenne elvi szinten a gyakorlat tapasztalatai alapján körvonalazni (László Gy.).

ELEKES LAJOS

MTA lev. tag elnöki zárszava:

Tisztelt elvtársak!

A két bizottság közös megbeszélése eredményesen oldotta meg feladatát: megfogalmazta az együttműködés reális, időszerű feladatait és nem feledkezett meg a távlati feladatokról sem.

Az együttműködés időszerű, reális feladatai nagyrészt a 10 kötetes Magyarország története munkálataiból következnek. Az együttműködés kiemelkedő fő témái elsősorban a honfoglalás, az államalapítás, a XI. századbeli

településtörténet stb., de az V–IX. század történetének néhány kérdése is igényli az együttműködést. Amennyire adva vannak ezen a területen az értelmes, közös kutatás személyi feltételei, annyira kedvezőtlen a helyzet a középkori történet területén, holott az együttműködés itt is rendkívül fontos, mivel egyáltalán nem periférikus témákról van szó. Ezek számbavételét (várostörténet stb.) a 10 kötetes szintézis kapcsán lehet eszközölni és kialakítani a személyi feltételek reális számbavételével a megoldás konkrét elképzeléseit. Az előterjesztés ebből a szempontból is helyes elképzeléseket körvonalaz, ennek alapján a vitában elhangzottakat figyelembe véve tovább lehet és kell precizizálni a tartalmi együttműködés feladatait.

A vita kapcsán többször felvetődtek a mediavisztika problémái is. Hangsúlyozni kell, hogy a komplexitás hiányának felszámolása nem képzelhető el, csak abban az esetben, ha az érdekelt szaktudósok megkeresik és kialakítják a komplex kutatás módszereit. Az az elképzelés, hogy egy kutató legyen képes a középkori történet komplex megközelítést igénylő kérdéseinek megoldására, a szaktudományok mai differenciáltságát és az érdekelt tudományágak közötti elhatárolódást figyelembe véve, nem rendelkezik reális kiindulóponttal. Mivel az egyetemi képzés specializálódása is hozzájárulhatott a komplexitás feltételeinek gyengüléséhez, elképzelhető az egyetemi képzésben olyan jellegű speciális kollégiumok bevezetése, amelyek számot vetnek a komplexitás követelményeivel.

Az egyetemi képzés problémakörével kapcsolatban célszerűnek látszik, ha Mócsy András elvtárs, aki hozzászólásában azt a kérdést fejtegette, mennyiben játszott szerepet az egyetemi képzés specializálódása a történettudomány és régészet indokolt együttműködésének gyengülésében, erre vonatkozó javaslatait írásban is rögzíti, mivel azokat kívánatos az illetékes szervek elé továbbítani.

Ami az ókori történet és az antropológia problémáival kapcsolatos, helyes volna, ha a két bizottság az MTA II. Osztálya vezetőségének figyelmébe ajánlaná annak megvizsgálását, hogy a két tudományág tudománypolitikai helyzetében nincsenek-e rendezésre váró problémák.

A vita behatóan foglalkozott a két tudományág szellemi kapacitása és a kutatáshoz rendelkezésre álló anyagi feltételek jelentkező ellentmondásaival. Az egyes kutatási témák fontossága és gondozottsága (pontosabban elhanyagoltsága) közötti aránytalanságnak ez az oka, és ezért egyet kell érteni azokkal a javaslatokkal, amelyek a problémát éppen a távlati tervezés realitásának biztosítása érdekében a II. Osztály vezetőségének szíves figyelmébe ajánlják. A kutatási feladatok anyagi feltételeit illetően hangsúlyozni kell, hogy egyrészt az ország anyagi lehetőségeivel összhangban célszerű megfogalmazni az igényeket, másrészt keresni lehet a nem központi, hanem helyi szervek (tanácsok) ilyen jellegű segítségét is.

A történettudomány és régészet tartalmi együttműködésének tervezé-

sét illetően két fontos körülményre kell felhívni a figyelmet. Egyrészt arra, hogy egy-egy tudományág távlati kutatási programja sem egy kutatóintézetre épül, másrészt arra, hogy az együttműködésnek azokat a lehetőségeit, amelyek történettudomány és régészet vonatkozásában felmerültek, a két tudományágnak más rokontudományok viszonylatában is mérlegelnie kell.

Ami az együttműködés szervezeti feltételeinek kérdéseit illeti, abból kell kiindulnunk, hogy az együttműködés módozatainak keresésében a bevált keretek mellett nem szabad idegenkednünk az új szervezeti formáktól sem. Ezért célszerű volna az információ egyszeri, szóbeli vagy írásos közlésekből álló módszereinek kialakítása, és a szisztematikus együttműködés biztosítása érdekében egy erre hivatott munkaközösség létrehozásának megvizsgálása. Az utóbbi elképzelés konkretizálása terén első lépés volna, ha a két bizottság titkára, esetleg mások bevonásával bizonyos időszakonként (esetleg tervperiódusokkal összhangban) kölcsönösen informálná egymást és ilyen alkalmakkor sor kerülhetne a közös feladatok koordinálására is.

TUDOMÁNYOS ÜLÉS A KOMMUNISTA INTERNACIONÁLÉ MEGALAKULÁSÁNAK ÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁN

1969. március 3.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete és Politikai Főiskolája 1969. március 3-án tudományos ülésen emlékezett meg a Kommunista Internacionálé létrehozásának félévszázados jubileumáról.

Nemes Dezső akadémikus elnöki megnyitójában rámutatott arra, hogy a Kommunista Internacionálé megalakulása idején számos országban napirendre került a szocialista forradalom, a szociáldemokrata pártok reformista vezetői ugyanakkor a polgári demokratikus állam védelmére mozgósították a munkásosztályt, és azt hirdették, hogy a polgári demokrácia forradalom és proletárdiktatúra nélkül vezet a szocializmushoz. A munkásmozgalomban nyílt harc kezdődött a reformizmus és a forradalom hívei között. A szocialista forradalom hívei új, kommunista pártokat hoztak létre és megteremtették az új, forradalmi internacionálét. „Pártunk büszke arra — mondotta Nemes Dezső —, hogy a Kommunista Magyarországi Pártja is a kezdeményezők között volt.” A Kommunista Internacionálé közvetlen hatásáról beszélve kiemelte, hogy a Komintern ösztönözte és segítette a Magyar Tanácsköztársaság létrejöttét előkészítő belső erők fejlődését.

Nemes Dezső ezután arra hívta fel a figyelmet, hogy a forradalmi hullám utáni években is a forradalom kérdése állt a reformista és kommunista pártok közötti eszmei harc középpontjában és hogy az megnehezítette az együttműködést közöttük a gazdasági és politikai részletharcokban és a fasiszmus elleni összefogásukat.

A Kommunista Internacionálé történelmi szerepét méltatva Nemes Dezső kiemelte, hogy a kommunista pártok a Komintern feloszlása után a fasiszta megszállók ellen az első sorokban harcoltak, újabb országokban vitték győzelemre a szocialista forradalmat, számos tőkés országban megerősítették a proletariátus pozícióit és az elsők között küzdöttek a gyarmati felszabadító mozgalomban és a neokolonializmus elleni harcban. Végül hangsúlyozta, mennyire fontos az egész kommunista világmozgalom számára a Komintern tapasztalatainak, tanulságainak és történetének tudományos feldolgozása.

A tudományos ülés referátumát Szántó György tartotta meg. Főleg a Kommunista Internacionálé stratégiájának és taktikájának alakulásával foglalkozott.

Szántó György rámutatott, hogy a Komintern történetének első periódusában (1919—1923), amikor a forradalmi fellendülés magával hozta a proletárdiktatúra közvetlen kivívásának feladatát, a Kominternnek ki kellett dolgoznia a proletárdiktatúra stratégiáját és taktikáját. Kimutatta, hogyan alakította a forradalmi fellendülés változó körülményeinek megfelelően a proletáriátus forradalmi egysége létrehozásának taktikáját. Szerinte a II. kongresszuson, amikor a nemzetközi erőviszonyok alakulásában a forradalmi mozgalom fellendülését lassító tényezők már jelentkeztek, a munkásegység megteremtését állították előtérbe. Lehetővé tették, hogy a jobboldali és centrista elemeket elszigetelve megnyerjék a szociáldemokrácia baloldali áramlatainak képviselőit és tömegeit. A III. és IV. kongresszuson (1921. június—július, ill. 1922. november) az egység megközelítésének új formáit és az egység alapján létrehozandó új hatalmi formációt dolgozták ki. A proletáriátus forradalmi egységét — mondotta Szántó — most már nem közvetlenül a proletárdiktatúráért, hanem a munkásosztály részleges gazdasági és politikai követeléseiért folytatott harcban akarták megvalósítani. A lehető legszélesebb munkástömegek harci egységének a létrehozása érdekében kidolgozták és alkalmazták az egységfront-taktikát. Ez abban áll, hangsúlyozta a IV. kongresszus határozatának alapján Szántó, hogy a kommunisták ajánlatot tesznek más pártokhoz és csoportokhoz tartozó összes munkással s valamennyi párton kívüli munkással való közös harcra a burzsoázia ellen, a munkásosztály létérdekeiért. Az egységfrontot a munkástömegekben „alulról” kell megvalósítani, de a kommunistáknak bizonyos körülmények között „az ellenséges munkáspártok” vezetőivel is tárgyalniuk kell.

A Komintern által kidolgozott új hatalmi formációt, a munkáskormányt ismertetve a referens rámutatott arra, hogy a munkáskormány létrehozására irányuló eme törekvés a proletárforradalomhoz különböző átmeneti formákon keresztül vezető út felismerésén alapul.

Áttérve a Komintern történetének második periódusára (1924—1929) Szántó György kifejtette, hogy a tőkés stabilizáció új taktika meghatározását tette szükségessé, amelynek kapcsán még szélesebben kellett volna szétválasztani a szociáldemokrata pártok jobboldali vezetőinek taktikai elképzeléseit és magatartását a szociáldemokrata pártokban tömörült munkástömegektől. A kommunista pártok azonban mégis úgy tekintettek a szociáldemokrata mozgalomra, az egységfront-taktikára, mint ahogyan az előző szakaszban általában. Sőt az V. kongresszus téziseiben a Komintern megállapította, hogy a szociáldemokrácia átalakulóban van a munkásmozgalom jobbszárnyából a burzsoázia balszárnyává, helyenként pedig a fasizmus szárnyává. Bár ez a hibás álláspont bizonyos fokig érthető, mivel a szociáldemokrata pártok többsége

a burzsoá stabilizációt és a pacifista irányvonalat támogatta, mégsem fogadható el. A szociáldemokráciának e differenciálatlan kezelése ellentmondásba is került az V. kongresszusnak az egységfront-taktikáról szóló téziseivel, amelyekben helyesen határozták meg az egységfront célját és összefüggéseit a forradalmi stratégiával és helyesen mutattak rá a felülről és alulról való egység dialektikájára, sőt bírálták a csak „felülről” vagy csak „alulról” taktikai elképzeléseket.

A taktikai hibákat megérteni, illetve megmagyarázni Szántó szerint csak úgy lehet, ha helyesen értékeljük a kommunista mozgalomban továbbra is napirenden levő stratégiai célnak, a proletárdiktatúra megteremtésének hatását. Egyébként is nyomatékosan hangsúlyozta, hogy nem lehet a Kommunista Internacionálé tevékenységét az 1924–1929-es periódusban sem csak negatívan értékelni. Ennek bizonyítására több példát hozott fel.

A Komintern történetének harmadik periódusáról (1929–1933) szólva Szántó György főképpen a VI. kongresszus munkájának értékelésével foglalkozott. Kifejtette, hogy egyaránt történetietlennek kell tartania azt a szemléletet, mely a VI. kongresszuson elfogadott programot teljes egészében elveti és azt is, amely a program szektás elemeit az akkori viszonyokhoz megfelelőnek tartja. A programban ugyanis helyesen határozták meg a tőkés stabilizációt, jól elemezték a finánctóke fejlődésének új jelenségeit és az államhatalom fokozódó beavatkozását a gazdasági életbe és annak szerepét a kapitalista gazdasági és politikai fejlődésben, megfelelő képet adtak továbbá az imperiaalista hatalmak egymáshoz való viszonyáról és politikai célkitűzéseiről, sőt meglátták a kapitalizmus általános válsága alapján kibontakozó túltermelési válságot és annak nyomán a munkásmozgalom új fellendülését is. A program ezeken kívül helyesen határozta meg a gyarmati felszabadító háborúkkal és nemzeti felszabadító mozgalmakkal kapcsolatos stratégiát és taktikát. Mindezt számbavéve a program jelentős előrelépésként értékelhető a világhelyzet megítélését és a nemzetközi kommunista mozgalom stratégiai-taktikai feladatainak meghatározását illetően. Nem meglepő ezek után, hogy pozitív elemeit, a VII. kongresszus is figyelembe vette.

A program hibáit vizsgálva Szántó György elsősorban azt emelte ki, hogy annak készítői túlértékelték a forradalmi fellendülést, és azzal számoltak, hogy az forradalmi válságra vezet. Úgy látták, hogy visszatért az 1917–1923-as időszak szinte minden sajátos elemével és összetevőjével. Ez a téves értékelés a taktikában elkövetett szektás hibáknak, a szociáldemokrácia újabb egyoldalú megítélésének lett az alapja. Bár kétségtelen, hogy a forradalmi fellendülés magasabb szakaszához érkezett, mint 1924 és 1927 között, de forradalmi helyzet és forradalmi válság nem következett be még Németországban sem, és azt sem lehet mondani, hogy csak a jobboldali szociáldemokrata vezetők árulása akadályozta meg a szocialista forradalom győzelmét, annak ellenére, hogy azok súlyos bűnöket követtek el. Mindennek következményeként nem

lehet csodálkozni azon, hogy a Komintern taktikája fő irányát tekintve pontatlannak bizonyult, ami többek között a baloldali szociáldemokráciának a jobboldali szociáldemokratákkal való egy sorba állításához vezetett. A Komintern programjának a szociáldemokráciára vonatkozó téziseit a fejlődés nem igazolta.

A VII. kongresszus munkájáról szólva az előadó elsősorban a Komintern új stratégiájának jellemzésével foglalkozott. Ma már ismert az a tény, hogy a fasizmus németországi győzelmének hatására, a francia tapasztalatok alapján „változásokat eszközöltek a stratégia fő vonalaiban és a taktikában”. Nem adták fel ugyan a proletárhatalom megteremtésének célját, de „a proletárdiktatúra napirendi kérdésként való kezelésével szemben” előtérbe állították a fasizmus megdöntését vagy a fasizmus megakadályozását olyan országokban, amelyekben annak előretörése fenyeget. Mindez egyáltalán nem jelentette, hogy a dolgozó tömegeknek a fasizmus és a demokrácia között kell választaniuk, annál is inkább, mert a valóságban „a demokráciáért és a szocializmusért folyó harc sohasem választható el, még olyan körülmények között sem, amikor a fasizmus fenyegető veszélyként jelentkezik”.

A VII. kongresszus hangsúlyozta, hogy a fasizmus megdöntésén keresztül, a demokrácia kiszélesítésével, a tömegek részvételével egy új hatalmi formációt, ma úgy mondanánk, egy új típusú demokráciát kell megvalósítani, ami átmenetet képez a szocialista forradalom győzelméhez. Ennek érdekében dolgozták ki a népfretpolitikát, amely a munkásegységfrontra épülő szélesebb szövetség megteremtésére irányul. Ezzel „egy új stratégiai formáció” jött létre a nemzetközi kommunista mozgalomban.

A VII. kongresszusnak a munkásosztály politikai egységéről kidolgozott álláspontját taglalva az előadó kifejtette, hogy Dimitrov referátumában nem tekintették a forradalom győzelmének elengedhetelen feltételeként a kommunista és szociáldemokrata pártok egyesülését, sőt lehetségesnek tartották több munkáspárt fennmaradását is a szocializmus építésének idején.

Az előadó ezután a Komintern második világháború idején kifejtett tevékenységével foglalkozott. A Komintern a háború jellegét általában helyesen határozta meg: mindkét fél részéről imperialista rablőháborúnak minősítette. Az alapjaiban véve helyes határozat azonban nem tükrözte a háború jellegének ellentmondásos voltát és megváltozásának potenciális lehetőségeit. Mint később behizonyosodott, a polgári demokratikus országok szövetsége részéről kezdettől fogva megvoltak benne mind az imperialista háború, mind az igazságos antifasiszta németellenes háború elemei. Igaz, hogy a „furcsa háború” hosszú ideig meg is nehezítette a háború igazságos elemeinek általánossá válását. Amikor azonban a fasiszta Németország csapatai kijutottak a La-Manche-csatornához, a polgári demokratikus országok háborújában fokozatosan felülkerekedtek az antifasiszta elemek és a háború részükről igazságos, felszabadító háborúvá vált. A Komintern a háború kezdetén megfogalmazott taktikai álláspontjával, amely szerint a népfretp megvalósítása

lehetetlenné vált, leszűkítette a szövetségesek megnyerésének a lehetőségét az imperializmus, elsősorban a német imperializmus elleni harcban.

Az ülésen elhangzott korreferátumokban és hozzászólásokban egyesek a Kommunista Internacionálé stratégiájának fő kérdéseivel foglalkoztak. mások a Komintern története feldolgozásának eredményeiről és problémáiról adtak képet

A Komintern stratégiájának egyik legfontosabb problémája, a fejlett tőkés országok munkásmozgalmának és a gyarmati felszabadító mozgalmaknak közös frontban való egyesítése, Babirák Ilona korreferátumában tükröződött. Az egyesítés létrehozása rendkívül nehéz feladat volt, mivel az európai és észak-amerikai munkásság soraiban nagy volt a faji és nemzeti előítéletek hatása, a gyarmati országok forradalmi erőinek táborában pedig a bizalmatlanság, a nacionalizmus és a reakciós előítéletek gátolták a közeledést. Elsősorban maguknak a tőkés országok kommunista pártjainak kellett megérteniük a gyarmati küzdelmek jelentőségét saját országuk munkásmozgalmának sikere szempontjából, és hármennyire helyes útmutatást adott a Komintern I. és II. kongresszusa, az imperialista országok kommunista pártjai a megalakulásukat követő első esztendőkből keveset tettek a gyarmati mozgalmak segítésére. A Komintern — mondotta Babirák Ilona —, elégedetlen volt az európai kommunista pártok és a gyarmati forradalmi mozgalmak kapcsolatainak alakulásával, és a IV. kongresszuson konkrétan meghatározta a gyarmattartó országok kommunista pártjainak kötelezettségét a gyarmati mozgalmak rendszeres eszmei és politikai segítésében. A Komintern V. kongresszusán pedig megállapították, hogy az imperialista országok kommunista pártjaiban egyrészt a gyarmati kérdés nihilista, másrészt jobboldali opportunist felfogása akadályozza a kötelezettségek teljesítését. A Komintern az V. kongresszus után és a VI. kongresszuson további útmutatásokat adott a fejlett kapitalista országokban dolgozó kommunista pártoknak a gyarmati és függő országok munkásmozgalmának, szakszervezeteinek támogatásához, kezdeményezte és támogatta a gyarmati elnyomás ellen fellépő erők szélesebb körű nemzetközi összefogását („A gyarmati elnyomás ellen, a nemzeti függetlenségért harcoló Liga”), és bírálta az imperialista országok egyes kommunista pártjaiban fellépő helytelen állásfoglalásokat saját gyarmataik nemzeti felszabadító mozgalmára vonatkozóan.

A húszas évek végén és a harmincas években már a Komintern kitartó fáradozása sikerekhez vezetett. Ennek igazolására felhozható az angol kommunisták és baloldali szakszervezeti vezetők együttműködése az indiai forradalmi mozgalommal és a francia népfrentkormány idején kiharcolt vívmányok Tunéziában, Algériában és Indokínában.

A Komintern stratégiájának másik fontos kérdésével, az agrárkérdéssel két korreferátumban foglalkoztak. *Csonka Rózsa* arról adott képet, hogyan fejlődött a Komintern álláspontja az agrárkérdésben az 1919-től 1928-ig

terjedő időszakban. Az alapító pártok, de maga a Komintern I. kongresszusa is, az agrárkérdés megoldását a nagybirtok kárpótlás nélküli kisajátításában és a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek létrehozásában látták. Ez szociáldemokrata gondolkodásmódjuk egyik megnyilvánulása volt, de tükröződött benne az oroszországi hadikommunizmus közvetlen hatása is. A forradalmi fellendülés első éveiben azonban kiderült, hogy ez az álláspont hibás, mert nagy mértékben leszűkítette az európai polgári-demokratikus forradalmakban fellépő paraszti tömegek szövetségesként való megnyerésének lehetőségét, s így azok nagy része a földreformot ígérő burzsoázia tartálékává válhatott.

A kongresszuson elfogadott lenini agrártézisek már javasolták, hogy a proletárforradalom győzelme után a kapitalista országokban a mezőgazdasági nagyüzemek fenntartása mellett a kisajátított földek egy részét még a vezető tőkés országokban is ingyenesen adják át „a kisparasztiságnak, olykor pedig a középparasztiságnak is”. A tézisekben veszedelmes opportunizmusnak, a forradalom elárulásának nevezte Lenin azt, hogy egyesek a proletárhatalom biztosításához szükséges földosztás ellen a mezőgazdasági nagyüzem technikai fölényével érvelnek, ami egyébként elmaradott viszonyok között nem is érvényesülhet.

Csonka Rózsa ezután mutatott rá arra, hogy a „baloldaliság” elleni harc, a munkástömegek megnyerésének hangsúlyozása, az egységfrontpolitika kidolgozása, a munkás-paraszt kormány jelszava valamint a NEP bevezetése Szovjet-Oroszországban a kommunista pártokat parasztpolitikájuk továbbfejlesztésére ösztönözte. A csehszlovák és a francia kommunisták tapasztalatait figyelembe véve, a Komintern IV. kongresszusa tovább ment előre az agrárprogram fejlesztésében, annyira, hogy a IV. kongresszus utáni években bekövetkezett „baloldali” torzulások az agrárkérdésre nem terjedtek ki, sőt az V. kongresszuson és az V. plénumon további előrelépés történt. Ez utóbbi, a Buharin által előterjesztett agrártézisek alapján lehetségesnek tartotta a parasztság középrétegeinek megnyerését, sőt elképzelhetőnek tartotta, hogy azokban az országokban, amelyekben feudális nagybirtokok vannak, a gazdag-parasztok is szembekerülhetnek a földesurakkal. Végül hangsúlyozta, hogy a Komintern a parasztkérdésben már a 20-as években kidolgozta a fasizmus elleni harcban megszületett népfrontpolitika elemeit és ezen a területen jelentős gyakorlati eredményeket is elért.

A Kommunista Internacionálénak a népfrontpolitika alapján kidolgozott agrárpolitikáját mutatta be korreferátumában *Szakács Kálmán*. Az új agrárpolitika a fasizmus elleni harc általános követelményeit szem előtt tartva előírta az egyes országok agrárviszonyainak konkrét elemzését és ennek alapján differenciált program kidolgozását az egyes szekciók számára, hogy lehetővé tegye a termékeny vitát a parasztság kispolgári pártjaival, és a velük való együttműködés feltételeinek a meghatározását, vagyis a munkásosztály szövetségét szélesebb paraszti rétegekkel. Ezzel a kommunista pártok agrár-

politikájában a parasztok mindennapi követelései előtérbe kerültek, ami lehetővé tette átfogó agrárreform kidolgozását. Az agrárpolitika és a szövetségi politika ilyenén megváltozása összefüggésben volt a Kommunista Internacionálé forradalomelméletének fejlődésével, ahogy a Komintern kereste, kutatta a proletárforradalomhoz vezető út formáit, úgy törekedett az átmenetet elősegítő agrárpolitika kidolgozására. Szakács Kálmán ezután, vázolva az európai agrárfejlődésben a századforduló óta végbement változásokat, amelyek Európa fejlett kapitalista országaiiban a parasztság számarányának és a nemzeti jövedelem létrehozásában való részesedési arányának csökkenéséhez vezettek, megállapította, hogy a harmincas években a parasztság már csak Közép- és Kelet-Európában volt döntő része a kispolgári demokrácia bázisának. E változásokat figyelembe véve, a kommunista pártok agrárpolitikája Nyugat-Európa fejlett kapitalista országaiiban antimonopolista, Közép- és Kelet-Európa országaiiban és részben Olaszországban antimonopolista és egyben antifeudális jellegű volt.

A Kommunista Internacionálé és a Kommunisták Magyarországi Pártja kapcsolatainak alakulásával foglalkozott korreferátumában *Pintér István*. Vizsgálat alá vette, hogy a harmincas évek közepétől a szovjetellenes háború kitöréséig milyen szerepet töltött be a Komintern a Kommunisták Magyarországi Pártja népfrontpolitikájának kidolgozásában. A Kommunisták Magyarországi Pártja azok közé a kommunista pártok közé tartozott, amelyeknél működésük körülményei akadályozták a népfrontpolitika elfogadását, s ezért szükség volt a Komintern segítségére és beavatkozására. A Kommunisták Magyarországi Pártja csak a VII. kongresszus után helyezkedett egyértelműen a népfrontpolitika álláspontjára, amikor a Komintern vezető szervei már felléphettek a magyar párt vezetésében levő ellenállás leküzdése érdekében.

A népfrontpolitikának már a VII. kongresszus előtt is voltak hívei a magyar kommunisták között és ezek már 1933-ban megkezdték az új út keresését, a hibás politika „javíthatását”. Így 1934-ben a Kommunisták Magyarországi Pártja egységfronttárgyalásokat kezdeményezett a Szociáldemokrata Párt vezetőségével, kiadta a „Be a szakszervezetekbe!” jelszót, védelmére kelt a szakszervezetek és a Szociáldemokrata Párt legalitásának. Ezeket a változásokat a Komintern támogatta. Magának a népfront gondolatának a magyar viszonyok közötti alkalmazására is történtek kísérletek, bár 1934 végétől a VII. kongresszus idejéig mind az elméleti, mind a gyakorlati munkában a párt vezetőségében fennálló nézeteltérések, de különösen Kun Béla álláspontja hátráltatták a fejlődést. Csak a Komintern 1936 májusában történt beavatkozása nyitotta meg az utat ahhoz, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjában érvényesülhessen a VII. kongresszuson elfogadott irányvonal, noha a beavatkozásnak bizonyos negatív vonásai is voltak.

A Kommunista Internacionálénak a második világháború első éveiben kiadott magyar vonatkozású határozataira vonatkozóan az előadó kiemelte

a Duna-medence népeinek összefogásával és a nemzeti kérdéssel foglalkozó útmutatásokat, amelyek lehetővé tették a Kommunista Magyarországi Pártjának ez időben is megnyilvánuló internacionalista politikáját. A Komintern határozataiban megvilágították a magyar uralkodó körök revánspolitikájának lényegét és várható következményeit is, célul tűzték ki Magyarország különböző nemzetiségi munkásainak szolidaritását, a nemzetiségi kérdés békés rendezése feltételeinek megteremtését a fasizmus megdöntése után.

A Komintern megalakulásának történelmi szükségessége volt a tárgya *Béki Ernő* hozzászólásának. Ezt a jobboldali szociáldemokraták és a centristák első világháború idején tanúsított politikai magatartásának elemzése alapján mutatta ki. A világháború kitörésekor a szociáldemokrácia jobbszárnya, a munkásarisztokrácia háborús érdekeltsége alapján szövetségre lépett saját imperialista burzsoáziájával, harcra szállt a szociáldemokrácia balszárnyával, és megszakította az ellenséges országok munkásmozgalmával fennálló nemzetközi kapcsolatait. Ezután mindvégig határozottan ellenezte a forradalmi baloldallal való együttműködést, sőt annak teljes elszigetelésére és a szociáldemokrata pártból való teljes kiszorítására törekedett. Ez a jobboldal ugyanakkor már a háború idején kidolgozta a munkásarisztokrácia nemzetközi együttműködésének platformját a világimperializmus békés fejlődésében való érdekeltség alapján. A jobboldal nemzetközi kapcsolatainak visszaállítására végül is az antanthatalmak háborús győzelme alapján — az angol munkásmozgalom jobbszárnyának kezdeményezésére és vezetésével került sor az 1919 februári berni konferencián. Az itt elfogadott politikai irányvonal szerint a munkásosztálynak azért kell harcolnia, hogy a fejlett kapitalista országok a polgári demokrácia parlamentáris rendszere alapján fejlődhessenek tovább, hogy ezáltal kiküszöböljék az imperialista államok egymás elleni fegyverkezéseit és háborúját, hogy közösen kiaknázhassák a gyarmatok és elmaradott országok piacait és erőforrásait, és nemzetközi egyezményben biztosítsák a fejlett kapitalista országokban a munkaerő felhasználásának azonos feltételeit. A centristák, akiket csak taktikai nézeteltérések választottak el a jobboldaliaktól, az irányvonalat lényegében elfogadták. A proletariátus osztályérdekeit képviselő forradalmi baloldal számára így nem maradt más, mint saját külön politikai szervezetek megteremtése és azok új nemzetközi szervezetben való egyesítése.

A Komintern előtörténetével foglalkozott felszólalásában *Vadász Sándor*, aki az új internacionalé létrehozásának ama lehetőségeit vizsgálta, amelyek a Zimmerwaldi Baloldal fejlődésében rejtettek. Rámutatott, hogy Lenin már 1917 tavaszán és nyarán elérkezettnek látta az időt az új internacionalé megalapítására és javasolta, hogy a Bolsevik Párt szakítson a Zimmerwaldi Egyesülés jobbszárnyával és kezdeményezze a Zimmerwaldi Baloldal nemzetközi konferenciájának összehívását, ami a III. Internacionalé megalapítását jelentené. Lenin a meglevő baloldali elemeket teljesen elegendőnek tartotta

az internacionálé megalapításához. Lenint azonban a bolsevikok áprilisi oroszországi konferenciáján leszavazták és Zinovjev álláspontját fogadták el, amely Zimmerwald meghódítását tűzte ki célul. Ezzel közel két esztendővel odázódott el az új internacionálé létrehozása. Mindennek okát abban kell keresnünk, hogy a Zimmerwald Baloldal még nem értette meg a Zimmerwaldi jobbszárnnyal való szakítás szükségességét.

Jemnitz János felszólalásában néhány problémát vetett fel a Kommunista Internacionálénak a nyugati fejlett kapitalista országokra (Anglia, Franciaország, Belgium, Hollandia) gyakorolt hatásával és a kommunista pártok ez országokban való kialakulásával kapcsolatban. Rámutatott arra, hogy a fenti országokban a forradalom fejlődésére többen mondtak igent, mint a kommunista pártok megalapítására. A Kommunista Internacionálé eszmei hatása jóval nagyobb volt a formailag hozzá tartozó szervezetek nagyságánál. Hangsúlyozta, mennyire fontos vizsgálat alá venni azt a kérdést, hogy milyen rétegekből alakultak ki ezekben az országokban a kommunista csoportok. Az eddigi kutatások alapján, úgy tűnik, hogy a kommunista mozgalom kialakulásának feltárásához ezen országok zimmerwaldistáinak, a szakszervezeti mozgalom radikális szárnyának, a szindikalistáknak és a baloldali értelmiségnek a fejlődését kellene vizsgálat tárgyává tenni.

A Kommunista Internacionálénak az angol munkásmozgalomra az 1919–1921. években gyakorolt hatásával foglalkozott felszólalásában *Surányi Róbert*. Kimutatta, hogy a centrista jellegű Független Munkáspárt tagságának többsége egészen 1920 közepéig a Kominternbe való belépést szorgalmazta, és a vezetőség csak akkor kezdeményezhette a Két és feles Internacionálé létrehozását, amikor már kiderült, hogy a párt centrista többségének nézeteit nem lehet összeegyeztetni a III. Internacionálé felvételi feltételeivel. A Komintern angliai hatásának legfőbb eredménye azonban — mondotta a felszólaló — a kommunista párt létrehozása és szervezeti megszilárdulása. Kifejtette, hogy a Komintern segítségének nagy szerepe volt abban, hogy négy kis pártban szervezett hívei között 1921 elejére a „baloldaliakkal” szemben felülkerekedtek azok az elemek, amelyek felismerték a parlamenti munka szükségességét és a Munkáspártba való belépés helyességét, és ezzel elhárították az angol kommunisták egyesülésének és pártjuk megalakulásának az akadályait.

Mi volt a Komintern álláspontja a nagy monarchikus burzsoá államokban végbement forradalom következtében nemzeti önállóságra jutott kis nemzetek fejlődésének lehetőségeiről és perspektívájáról? Ezt a kérdést vizsgálta korreferátumában *Galántai József*. A Komintern működésének első éveiben megjelent dokumentumok azt bizonyítják, hogy a Komintern e nemzetek új burzsoá államalakulataiban nem látott fejlődési lehetőséget, úgy értékelte helyzetüket, hogy „esőből vödörbe” kerültek. Ha ez a negatív értékelés akkor helyes is volt, ma már az e térségben végbement fejlődés alapján bizonyos mértékben módosítani kell. El kell ismerni, hogy önálló burzsoá nemzeti

államuk még az imperialista nagyhatalmaktól való függőség mellett is több lehetőséget nyújtott fejlődésük számára, mintha továbbra is a régi monarchiákba zárva kellett volna folytatniuk életüket. Ugyanakkor azonban a Komintern akkori álláspontjában maradandónak, ma is érvényesnek kell tekintenünk azt, hogy a Komintern összekapcsolta Közép- és Kelet-Európa nemzeti problémáinak megoldását a proletárforradalom győzelmével, továbbá azt is, hogy a győztes proletárforradalmaknak a legszorosabb tömörülésre van szükségük.

A Kommunista Internacionálé III. kongresszusával foglalkozott korreferátumában *Szabó Ágnes*. Arról adott képet, milyen körülmények között és hogyan fejlesztette tovább ez a kongresszus a kommunista pártok taktikáját. Rámutatott, hogy a forradalmi fellendülés megtorpanása és a burzsoázia ellentámadása nem sokkal a II. kongresszus után új taktika kidolgozását tette szükségessé, hogy a kommunista pártok megnyerhessék a proletariátus többségét a proletárforradalom célkitűzése számára. A kapitalista országok kommunistáinak a németek mutatták az utat az 1920. január 8-án kiadott Nyílt levélben foglalt felhívással és programmal, Oroszország kommunistái számára pedig az új gazdaságpolitika (NEP) bevezetése idején adták meg az új irányvonalat. Ezek a kezdeményezések azonban a nemzetközi kommunista mozgalomban széles körű vitát váltottak ki, felléptek ellene az ún. offenzív taktika hívei, akik a megváltozott viszonyok között is a kapitalizmus elleni közvetlen támadásban keresték a kiutat.

Szabó Ágnes ezután ismertette Lenin álláspontját és szerepét az új taktika megfogalmazásában és elfogadtatásában a III. kongresszus előkészítése idején és magán a kongresszuson. Lenin a munkásosztály többségének a megnyerését tartotta a kommunista pártok fő feladatának rendszeres meggyőzés, a régi szakszervezetekben folytatott tevékenység, a munkások napi követeléseiről folytatott harc útján. Az offenzív taktika és a lenini irányvonal hívei között szenvedélyes harc folyt.

Miután a kongresszus a lenini koncepciónak megfelelően határozott, az offenzív taktika hívei többek között az Oroszországi Kommunista (Bolsevik) Párt taktikájáról szóló vitában folytatták támadásukat az új taktika ellen.

Szabó Bálint felszólalásában a Komintern történetének feldolgozásával foglalkozó nemzetközi marxista történetírásban jelentkező történetietlen, tudománytalan koncepciókra hívta fel a figyelmet. Ezek közül kiemelte azt a felfogást, amely szerint a Komintern történetének 1923—1933-as időszakát teljes egészében negatíven értékeli, a rákövetkező periódust, a VII. kongresszus szakaszát pedig abszolútizálják. Mindezzel teljesen figyelmen kívül hagyják a Komintern történetében meglevő folyamatosságot, lehetetlenné tesszik a stratégia és taktika fejlődésének ábrázolását, gátolják a VII. kongresszus tulajdonképpeni jelentőségének a felismerését és hibáinak, fogyatékoságainak bírálatát. Márpedig a VII. kongresszus nemcsak tagadása, hanem folytatása is az előző időszaknak. Felhívta a figyelmet arra, hogy a VII kong-

gresszus fő érdeme nem a fasizmus meghatározásában van, hiszen azt már korábban, az előző periódusban elvégezték, hanem abban, hogy felismerte a burzsoá osztályuralom két formája, a burzsoá demokrácia és a fasiszta diktatúra közötti különbség politikai jelentőségét, s ezzel lehetővé tette, hogy a kommunista pártok ne csak „a szélső proletár ellenzék pártjai” legyenek, hanem az egész dolgozó nép, az egész nemzet vezetésére vállalkozhassanak.

Az európai szocialista országok történészeinek a Kominternre vonatkozó munkásságáról adott áttekintést korreferátumában *Szokolay Katalin*. Bemutatta, hogyan foglalkoznak a Komintern történetének feldolgozásával a nemzetközi munkásmozgalom történetéről írt kézikönyvekben, a VII. kongresszus 30. évfordulóján rendezett vitaüléseken, az egyes országok kommunista pártjainak történetéről szóló művekben, a Komintern történetének egyes időszakaiival, valamint tevékenységének különböző részterületeivel foglalkozó tanulmányokban, ill. monográfiákban. Az egyes országok történészei, bár igen sok ténnyt tártak fel a Komintern vezető szervei, az egyes szekciók, sőt a nemzetközi kommunista mozgalom egészének történetéből, a Komintern értékelésében eltérő, gyakran ellentétes eredményekre jutottak. A marxista-leninista történetírók csak akkor kerülhetik el a Komintern történetének feldolgozásában jelentkező hibákat, s csak akkor szállhatnak szembe teljes sikerrel az e területen indított burzsoá ideológiai támadással, ha elhárítják az akadályokat a Komintern történetének közös, valóban tudományos feldolgozásának az útjából.

Az ülést *Vass Henrik*, a Párttörténeti Intézet igazgatója zárta be. Zárószavában megemlékezett az elhunyt Betlen Oszkárrol, akinek halálával a Komintern történetének kiváló magyarországi kutatóját veszítettük el. Elismeréssel szolt az ülés eredményeiről, majd rámutatott a téma kutatásának nehézségeire. A Komintern történetének feldolgozásához a szocialista és kapitalista országok marxista kutatóinak nemzetközi összefogására van szükség. Magyarországon jelenleg más igényt nem támaszthatunk, minthogy a rendelkezésre álló forrásanyagra, még inkább a könyvészeti, folyóirat- és sajtóanyagra támaszkodva az eddiginél behatóbban foglalkozzunk a Komintern és a magyar kommunista mozgalom történeti kapcsolataival. Az ülésen viszonylag kevés szó esett erről, pedig nélkül elképzelhetetlen a magyar kommunista mozgalom történetének behatóbb, alaposabb feldolgozása és a mostaninál tudományosabban megalapozott oktatása. Befejezésül hangsúlyozta, hogy az ülés a történeti valóság, az objektív igazság feltárásának a jegyében folyt, de még következetesebben kell arra törekednünk, hogy a valóságot a maga sokoldalúságában, bonyolultságában kutassuk és tárjuk fel, mert igazunkat csak úgy tudjuk meggyőzően bizonyítani, ha az egyoldalúságtól teljesen megszabadulva, a maga összetettségében vizsgáljuk pártunk és a nemzetközi munkásmozgalom történetét.

Béki Ernő

TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAK A MAGYAR
TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSÁNAK
50. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL,
1969 MÁRCIUS 17—19

A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulóján a Magyar Történelmi Társulat, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete, Politikai Főiskolája és Társadalomtudományi Intézete, az MTA Történettudományi Intézete, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, az ELTE Bölcsészettudományi Karának Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszéke tudományos ülősszakot rendezett.

A háromnapos konferencián a hazai történettudomány képviselőin kívül mintegy hatvan külföldi történész — elsősorban a korszak szakemberei — vettek részt. A történészek a Szovjetunióból, a Német Demokratikus Köztársaságból, Lengyelországból, Bulgáriából, Romániából, Csehszlovákiából, Jugoszláviából, Ausztriából, Franciaországból, a Német Szövetségi Köztársaságból, az Egyesült Államokból és Finnországból érkeztek a konferenciára.

Az ülésszak március 17-én plenáris ülésen kezdte meg munkáját, *Pach Zsigmond Pál*, az MTA levelező tagjának üdvözlő szavai után *Ajtai Miklós*, az MSZMP KB Politikai Bizottságának póttagja, miniszterelnök-helyettes nyitotta meg az ülésszakot.

Az első plenáris ülésen hangzott el *Hajdú Tibornak* „Az októberi polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság története kutatásának új eredményei” és *Liptai Ervinnek* „A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi politikai és katonai helyzetének főbb elvi-történeti kérdései” című referátuma.

A tudományos tanácskozás két szekcióban folytatta munkáját. Az elsőben *Andics Erzsébet* akadémikus elnökletével a Tanácsköztársaság történetének főbb elvi és politikai kérdéseiről 25 magyar és külföldi korreferátum és hozzászólás, majd *Hajdú Tibor* zárszava hangzott el. A második szekció *Otta István* vezérőrnagy elnöklete alatt a Magyar Tanácsköztársasággal és a nemzetközi helyzettel foglalkozott. A Tanácsköztársaság forradalmi háborúja témaköréről 17 magyar és külföldi korreferátum és hozzászólás, majd ezt követően *Liptai Ervin* zárszava hangzott el.

A korábbi tudományos találkozóktól eltérően a rendező szervek új vita-fórumként kerekasztal-konferenciákat is szerveztek, ahol elsősorban a külföldi résztvevők és a kérdések legismertebb hazai szakértői kötetlen beszélgetést

folytattak. A patriotizmus-nacionaizmus-internacionalizmus viszonyáról a Tanácsköztársaság történetében, illetve a Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi hatásáról folytatott a két csoport kerekasztal-beszélgetést. Az elsőben *Ránki György* és *Siklós András*, a másodikban *Zsigmond László* és *Gábor Sándor*-né voltak a beszélgetés elnökei, illetve vitavezetői.

A tanácskozást befejező plenáris ülésen a két szekció vitavezetője és a kerekasztal-beszélgetések elnökei adtak összegezést az elhangzottakról, s végül *Vass Henrik* az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének igazgatója elnöki zárszavával fejeződött be a háromnapos ülásszak.

Nem célunk, hogy a teljesség igényével számoljunk be az elhangzott közel fél száz előadásról, ezért arra törekszünk, hogy néhány leglényegesebb gondolat köré csoportosítva adjunk áttekintést az ülásszak munkájáról.

Beszámolónkban a két referens előadásának leglényegesebb megállapításait és a hozzájuk kapcsolódó magyar és külföldi korreferátumokat és hozzászólásokat vettük alapul.

*

Megállapítható, hogy az elmúlt évtizedben jelentősen előre lépett a forradalmak történetének kutatása. Mindenekelőtt — túl a részeredményeken — a legutóbbi évek történeti felfogása változott az egymást követő két forradalom viszonyának megítélésében.

Még az 50-es évek végén is bizonyos fokig lebecsültük a polgári demokratikus forradalom jelentőségét — mondotta referátumában *Hajdú Tibor* — és csak azóta tisztázódott előttünk teljesen, hogy 1918 és 1919 két forradalma dialektikus egységet alkot, amennyiben a Tanácsköztársaság a népköztársaságnak negációja, de egyben folytatása is — a társadalmi fejlődés, az erre irányuló célkitűzések magasabb fokán.

A referens a két forradalom dialektikus egységét vizsgálva különösképpen behatóan elemezte a nemzeti kérdés fejlődését a polgári demokratikus kormány idején, 1918 novembere és 1919 márciusa között.

A magyar kormány, amikor megtagadta az elszakadás jogát a nemzetiségektől, nemcsak igazságtalanul, demokratikus belpolitikájához méltatlanul járt el, hanem végzetes politikát is folytatott, mivel olyan folyamatot próbált megnehezíteni, amelynek megakadályozására módja nem volt, tehát végső soron csak önmaga és a magyar nemzet helyzetén rontott. A nemzeti kérdésben a kormány a nemzeti egység megteremtésére törekedve, bizonyos fokig a nacionalista, konzervatív erők hatása alá került.

A kormány nemzetiségi politikájának bírálataánál figyelembe kell venni, hogy a kialakuló utódállamok mindkét oldalon burzsoá-nacionalista jellegűek voltak, ha ezen belül a társadalmi haladás fejlettebb (Magyarország, Csehszlovákia, Ausztria) vagy elmaradottabb (Jugoszlávia, Románia) fokán állottak is. Kormányaik nemcsak a nemzeti önrendelkezés megvalósítására

törekedtek, hanem gazdasági és stratégiai érdekből területszerzésre is, amint ez a párizsi békekonferencia tárgyalásaiból és a kormányokkal folytatott megbeszéléseikből is kitűnik. Általában elmondhatjuk, hogy az új államok vezetésében nagyon különböző pártok és személyek vettek részt, miután azonban létrejöttükben meghatározó szerepe volt az antantnak, ez döntően befolyásolta azokat a csoportokat, amelyek megfeleltek az antant céljainak, különösen a Szovjet-Oroszország elleni intervenciós háború, majd a cordon sanitaire erősítésének.

Ezzel kapcsolatban emeljük ki — egyebek között erre mutatott rá korreferátumában *Kövágó László* —, hogy az első világháború végén Magyarországon és a szomszédos országokban kibontakozott forradalmi mozgalmakat többnyire az jellemezte, hogy sajátságosan keveredtek bennük a még le nem zárult polgári forradalom feladatai a már napirendre került szocialista forradalom, valamint a nemzeti mozgalmak célkitűzéseivel.

A nemzeti függetlenségi és egységtörekvéseknek meghatározó szerepük volt a forradalmak kimenetelének eldöntésében, abban, hogy polgári-kispolgári vezetés alá kerülve megrekednek-e a polgári demokratikus forradalom több-kevesebb vívmányának megvalósításánál, vagy pedig a munkásosztály hegemoniája alatt tovább fejlődnek szocialista irányba, és megvalósítják a radikális tömegmozgalmak — többnyire spontán — szocialista társadalmi törekvéseit.

Magyarországon a polgári vezetés (többek között a nemzeti kérdésben is megnyilvánult) tehetetlensége miatt bukott meg. Ezzel szemben Jugoszláviában, Romániában, Csehszlovákiában a nemzeti kérdés az uralmon levő vagy uralomra került polgárság helyzetét segített megszilárdítani, miután annak vezetésével évszázados nemzeti törekvések megvalósítására nyílt lehetőség. Magyarországon a nemzeti kérdést az adott időben főleg a szocialista forradalmat elősegítő, a szomszédos országokban a szocialista forradalmat hátráltató tényezőnek kell tekintenünk.

E különbség kialakulásában meghatározó szerepet kell tulajdonítanunk a szomszédos népek nemzeti fejlődésbeli egyenlőtlenségének.

Amíg a cseh, a szlovák, a román, a horvát, a szerb parasztok zömének tudatában az a téves felfogás uralkodott, hogy alapvető érdekeik — nemzeti alapon — azonosak saját polgárságuk érdekeivel, mert mindannyian német — magyar nemzeti elnyomást szenvednek, amíg ezeket a dolgozókat saját tapasztalatuk és internacionalista pártjuk meg nem győzte arról, hogy a nemzeti felszabadulás nyújtotta tényleges előnyökön túl saját burzsoáziájuk, földesuraik is lényegében ugyanúgy kizsákmányolják őket mint a németek és a magyarok, addig országukban nem lehetett szó a szocialista forradalom megvalósításáról, nemzetközi proletárösszefogásról.

A nacionalista elvek alapján Középkelet-Európa nemzeti problémakájában a mennyiségi javulás nem csaphatott át minőségi változásba. Ezért

ellenezték a kommunisták és velük együtt a baloldali szociáldemokraták, sőt a centristák egy része is (Bauer, Kunfi), hogy a nemzeti felszabadulás a nagyhatalmak kegyeiért egymással versengő kis államok zárt keretében valósuljon meg. A kommunisták és velük a szervezett munkásság többsége (nemcsak az osztozkodásban alul maradt nemzeteknél!) a nemzeteket egyesítő szocialista föderáció hívei voltak. Ezt javasolta Lenin is a szovjet kormány ismert, 1918. november 3-i szikratáviratában.

Lenin és a leninisták mindenütt egységesek voltak abban, hogy a proletár forradalmi mozgalomnak, a forradalmi munkáspártoknak a nemzeti elkülönüléssel szemben — a forradalmi népek szovjetjeinek konföderációjáért kell harcolniuk. Ugyanakkor Lenin élesen szembehelyezkedett az olyan törekvésekkel, amelyek a nemzetek többségét kitevő kispolgárság és parasztság nemzeti akarathívását meg akarták gátolni.

A Tanácsköztársaság nemzetiségi politikáját vizsgálva többen megállapították, hogy ez a politika több-kevesebb sikerrel ugyan, de egészében következetesen igyekezett összeegyeztetni a magyar nemzeti érdekeket a szocialista forradalom internacionalista érdekeivel.

Ezt a nézetet támasztotta alá *M. V. Troján*, amikor a Kommunisták Magyarországi Pártja és a Tanácsköztársaság Ruszka Krajnával kapcsolatban folytatott gyakorlati nemzetiségi politikáját vizsgálta. Ezzel szemben a Csehszlovákiára gyakorolt hatást *Martin Vietor*, a bratiszlavai Komensky Egyetem tanára azt az előzőeknél negatívabban értékelte és magyarázatot keresett arra, hogy a csehszlovák munkásosztály miért nem segítette eléggé a magyar munkásosztályt. Ennek okát abban jelölte meg, hogy a cseh burzsoázia nem vesztett háborút, nem járatta le magát, politikai gyakorlatlalt és hatalmi eszközökkel rendelkezett, a maga oldalára állította az erős cseh és szlovák szociáldemokráciát és a forradalmi proletariátusnak még nem volt saját pártja. Vietor professzor annak a véleményének adott hangot, hogy a Magyar Tanácsköztársaság vezetőinek internacionalista megnyilatkozásai ellenére a Vörös Hadsereg tisztikarának egy része a múltból maradt álláspontot képviselte. Ezért a magyar Vörös Hadsereg jelenléte Szlovákiában nem hatott katalizátorként. Ugyanezt az álláspontot képviselte *Jarosláv Solc* is, aki arról beszélt, hogy amikor a magyar Vörös Hadsereg szlovák területre lépett, ez nem váltott ki olyan hatást, hogy a proletárhatalom egész Szlovákiára kiterjedjen, nem segítette a proletárforradalom erősítését.

Andics Erzsébet akadémikus Vietor professzor álláspontjára reagálva megjegyezte, hogy érveinek azzal a részével, hogy mi miért történt — egyetért —, de az azóta eltelt fél évszázad már szükségessé teszi annak a kimondását is, hogy mindez összhangban volt-e a cseh és szlovák munkásosztály érdekeivel vagy sem. Ma már azt is meg kell mondani, hogy a cseh burzsoázia akkori politikája a nemzeti érdek és a nagy néptömegek érdekei szempontjából nem volt jó politika. A cseh és szlovák dolgozó tömegek érdekei azt kívánták volna,

hogyan a nemzeti kérdés polgári vagy szocialista alternatívája közül az utóbbit válasszák. A hadsereg tisztikarával kapcsolatban hozzátette, hogy az sem lehet független a hatalomtól — és ez esetben a Magyar Tanácsköztársaság forradalmi hadseregéről van szó —, még akkor sem, ha a hadsereg jelenléte bizonyos incidensekkel jár. Végül annak a véleményének adott hangot, hogy akut forradalmi helyzetben a munkásosztály legöntudatosabb részének kötelessége a forradalmi munkáshatalom maximális támogatása. Ez vonatkozik Csehszlovákiára a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország támogatásával kapcsolatban, és ezt még a kommunista párt nélkül is meg kell tenni.

A nemzeti és nemzetközi érdekek összeegyeztetésének kérdésével az említetteken kívül *M. I. Kulicsenko* szovjet professzor és *Dolmányos István* előadásai is behatóan foglalkoztak. Dolmányos István rámutatott, hogy e téren a hibák elkerülését alapvetően megkönnyítette az a tény, hogy a lenini nemzeti politika 1918 folyamán már kialakult, és így azt a magyar hadifogoly kommunistáknak módjukban volt megismerni. E problémakör összegezeként megállapítható volt, hogy a Magyar Tanácsköztársaságnak sikerült a nemzeti és a nemzetközi szempontokat összeegyeztetnie és tulajdonképpen a magyar kommunisták gyakorlatilag marxi—lenini szellemben oldották meg a nemzeti és nemzetiségi politika kérdéseit.

Hajdu Tibor referátumának másik központi témája, amelyet az újabb kutatások alapján egyfelől sokkal differenciáltabban, másfelől új módon világított meg, a következő kérdés volt: a polgári demokratikus forradalom vezető csoportjának novembertől márciusig végbement radikalizálódása. szemben a korábbi felfogással, amelyik ebben éppen hogy egy állandó jobbrafordulási folyamatot látott.

Amíg a heterogén összetételű Károlyi-kormány egyesítette a régi rendszer mindennemű ellenfeleit a németellenes arisztokratáktól a különböző szociáldemokrata irányzatokig, de amikor a régi rend megtagadása után előtérbe kerültek a jövőre vonatkozó eltérő elképzelések és szertefoszlott a Károlyi antant támogatásába vetett reménység, megindult a politikai irányzatok differenciálódása is. November végén alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja, és ugyanakkor bontott ismét zászlót a Keresztényszocialista Néppárt. December elején kiderült, hogy Károlyi nem hajlandó az erőszak fegyverével likvidálni a kommunista pártot és a kizsákmányolókat az államhatalom erőszakszervezeteinek birtoklásában gátló katonatanácsokat, továbbá külpolitikája sem felel meg a következetesen polgári igényeknek, és akkor lojalitása miatt még saját pártjában is háttérbe szorult, a jobboldal egyre erősebben bírálta.

Az egyértelmű osztálypolitika hiánya néhány hónapra, amíg az osztályok harca nem dőlt el, lehetővé tette, hogy a Nemzeti Tanács kormánya uralmon maradjon, de csak mint látszathatalom, amely ingadozott a forradalmi nép és az ellenforradalmi burzsoázia között. A kormány amúgy is cse-

kély cselekvési szabadságát szűk korlátok közé szorította a kettős hatalom kialakulása, amely elsősorban az állam és a munkások, katonák és a parasztok tanácsai közötti rivalizálásban nyilvánult meg.

A januári kormányváltás után létrejött Berinkey-kormány, amelynek sorsa a budapesti Munkástanácsban dőlt el, bázisa szűkebb, ennek megfelelően profilja sokkal határozottabb volt mint elődjéé. Az ellenforradalom most már nyíltan fellépett a kormány ellen, amely azonban elvesztette a forradalmi munkásmozgalom addigi feltételes támogatását is; a kommunisták újév után egyre jelentősebb és szervezettebb tábort mondhattak magukénak, sőt a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban maradt Landler—Pogány féle balszárny is inkább belső ellenzéke, mint támogatója volt a kispolgári jellegű Berinkey-kormánynak.

1919 első heteiben létrejöttek az ellenforradalmi erők átcsoportosulását jelző új pártok (Magyar Polgári Párt, Nemzeti Egységpárt, Országos Földműves Párt, Keresztényszocialista Néppárt) és a különböző prefasiszta csoportok (pl. Magyar Országos Véderő Egyesület). Itt teszünk említést arról, hogy a tanácskozáson többen foglalkoztak az antant és a belső ellenforradalmi erők kapcsolatával. (*L. Nagy Zsuzsa, Herbert Steiner, V. M. Turok—Popov, Rudolf Neck és Vadász Sándor.*) *L. Nagy Zsuzsa* önálló korreferátumot is tartott „Ellenforradalmi csoportok és irányzatok a Tanácsköztársaság idején” címmel. Részletesen vizsgálta a magyar ellenforradalmi csoportok 1918 őszétől bekövetkezett mozgását, társadalmi-politikai hátterüket, kialakuló, bizonyos kérdésekben eltérő, de sok érintkezési ponton találkozó programját. Mindenekelőtt az ellenforradalmi erők polgári, októbrista szárnyának vizsgálatára fordított nagy figyelmet. Végeredményben a Horthy-rendszer politikai-hatalmi csoportosulásainak már a Tanácsköztársaság idején kikristályosodó arculatát vázolta fel.

A forradalmak történetének nagy fontosságú eseményét a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása jelentette 1918. november 24-én. A kommunista párt tevékenysége ebben az időszakban sikeres és egyértelmű volt. Taktikájának helyességét az eredmény minden érvelésnél világosabban igazolja. Amiben némileg korrigálni kell a kialakult képet, az a kommunistáknak a baloldali szociáldemokratákhoz való viszonya. Történetírásunk általában régebben sem becsülte le a baloldali szociáldemokraták szerepét a forradalomban, de nem vette eléggé tekintetbe, hogy ez a baloldal 1919 elejétől egyre inkább önálló, bár szervezetlen erőként lépett fel, a Katonatanács, illetve Pogány—Moór—Feldmann féle vezető csoportja pedig teljesen önálló politikát folytatott, amely meglehetősen hasonló a német függetlenek balszárnyának irányzatához. A kommunisták februári letartóztatása ellen a baloldal nyíltan nem lépett fel. Még Kunfi is állást foglalt a kommunisták védelmében, a baloldal pedig március elejétől több kérdésben saját önálló irányvonalát követte. (Tárgyalás a kommunistákkal, termelőszövetkezetek

szervezése földosztás helyett, államosítás megkezdése, mindenekelőtt pedig a választások bojkottja és tiszta szocialista kormány alakítása.)

Az osztályharc kiéleződése és a hebertönzött kommunisták növekvő népszerűsége is hozzájárult ahhoz, hogy a március tizedike utáni napokban a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban a baloldal ragadta magához a kezdeményezést.

Március közepére már olyan helyzet alakult ki, amelyben a polgári politikusok tiszta szociáldemokrata kormánytól várták a szocialista forradalom megakadályozását. Ez viszont csak azt bizonyítja, hogy nem voltak tisztában a munkásmozgalom erőviszonyainak alakulásával, azzal, hogy az adott helyzetben egy szociáldemokrata kormány azonnal a proletárdiktatúra platformjára helyezkedik, ha nem akarja elveszteni a munkásosztály támogatását. Március közepén a munkásság direktóriumai sorra vették át a közigazgatás irányítását Kaposvárott, Szegeden, Szekszárdon, Miskolcon stb. Budapesten a szakmák és üzemek dolgozói egymás után követelték a kommunisták szabadon bocsátását. Döntő fordulatot jelentett a március 18-i csepeli határozat. A csepeli határozat után a munkásság, a fővárosi helyőrség többsége és velük a baloldali szociáldemokraták csatlakoztak a kommunistákhoz. Ebben a helyzetben nyújtotta át március 20-án Vix alezredes a de Lobit tábornok által aláírt, de Vix nevéhez fűződő hírhedt jegyzékét.

Vajon szükség volt-e még a proletárforradalomhoz e jegyzékre — tette fel a kérdést Hajdú Tibor —, vagy enélkül is megtörtént volna? Megállapítható, hogy a jegyzék átadása nem volt váratlan fordulat, hanem az utolsó csepp, amelytől a pohár kicsordult. A belső forradalmi válság feltétlenül elvezetett volna a proletárforradalomhoz március végéig, mindenesetre még az április 13-ra kitűzött választások előtt. A Vix-jegyzék nélkül azonban lefolyása aligha lett volna ennyire sima. A burzsoázia kezét megkötötte az, hogy a hatalom birtokosának el kellett volna fogadnia a diktátumot; elutasítani egy polgári kormánynak kész öngyilkosság, ez csak a világforradalom platformjáról volt lehetséges. Magyarán, a jegyzék akkor érkezett, mikor az új forradalom már csak napok kérdése volt, de megbénította a hatalmon levők ellenállását, a proletárforradalom támogatójává tette — legalább egy időre — a hazafias értelmiséget, a kispolgárságot és a tisztikart.

Felvetődött a kérdés, hogy a tények ismeretében reális, ésszerű volt-e a proletárdiktatúra proklamálása? A történetet a kortársak szemével nézve, a Magyarországi Tanácsköztársaságot a világforradalmi folyamat részének kell látnunk. Senki sem képzelte abban az időben, hogy egy kis országban fennmaradhat a szocializmus, az ellentétes társadalmi rend gyűrűjébe zárva. Akik hittek a magyar forradalomban, a világforradalomban is hittek; akik nem bíztak fennmaradásában, az oroszországi szovjet-uralom elkerülhetetlen bukásáról is meg voltak győződve.

A szocialista forradalom békés úton történő győzelmének kérdéséhez

több előadás és hozzászólás kapcsolódott. Többek között *Kárpáti Sándornak*, korreferátuma: „A proletárforradalom győzelmének viszonylag békés útja hazánkban 1919 márciusában és jelentősége a marxi—lenini forradalom-elmélet számára” címmel. Ezt követte *Stella Dimitrova* bolgár párttörténész, *G. Afanaszjev* szovjet professzor, *L. Pankszejev* észt történész, és *Günter Lang*, a Karl Marx Politikai Főiskola tanára (Berlin) hozzászólása.

Kárpáti Sándor helyesen mutatott rá arra, hogy a békés út nem revizionizmus, a békés út lehetőségéről szóló elmélet is szerves része a klasszikusok megállapításainak. A klasszikusok által felvázolt lehetőség először hazánkban realizálódott, mert itt alakultak ki azok a belső és nemzetközi helyzetekből fakadó sajátos feltételek, amelyek lehetővé tették, hogy az államhatalom viszonylag békés úton kerüljön a proletariátus kezébe. Kárpáti Sándor a belső feltételeket vizsgálva, elsőnek a polgári demokratikus forradalom győzelmével kivívott széles körű demokratikus szabadságjogokat emelte ki, amelyek lehetővé tették a munkás-paraszt és katonatanácsok legális működését; a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulását és befolyásának növekedését, amit a párt vezetőinek bebörtönzése sem tudott megakadályozni.

A békés hatalomátvétel másik feltétele a munkás-paraszt szövetség megszilárdulása, elmélyülése volt. 1919 márciusára a dolgozó parasztság jelentős része, ha szervezetileg nem is, de eszmeileg és politikailag a kommunista párt befolyása alatt állt.

A viszonylagos békés győzelem fő feltétele azonban az volt, hogy a burzsoázia 1919 tavaszára teljesen elvesztette a tömegbefolyását és tömegbázisát.

Az 1917-es oroszországi nyári helyzettel ellentétben, Magyarországon a kettős hatalom — a szociáldemokráciának a tanácsokra gyakorolt erős befolyása ellenére — mindvégig megmaradt. A tanácsokban a kommunisták befolyása egyre növekedett, 1919 tavasza felé már a liberális burzsoázia a hatalom mind nagyobb részét volt kénytelen a tanácsoknak, s ezzel tulajdonképpen a kommunista párt vezette proletariátusnak átengedni. E kedvező tendencia érvényesülését elősegítette a kispolgári és értelmiségi erők megoszlása, a meglevő hadsereg és más fegyveres erők elfogadták a kommunista párt befolyása alatt álló katonatanács irányítását. Továbbá, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, különösen ez utóbbi baloldala közötti viszony 1919 tavaszára kedvezően alakult. Ezen alapvető okok mellett a győzelemhez hozzájárult a burzsoázia, az uralkodó körök belső gyengesége is. 1919 március közepére az uralkodó körök válsága teljessé vált, úgy, hogy a hatalmon levő burzsoázia képtelen volt az érlelődő, kibontakozó proletárforradalommal szemben fegyveres erőszakot alkalmazni.

A vitaülés következő kulcskérdése a munkáspártok 1919 márciusi egyesülése és a szociáldemokrácia Tanácsköztársaság alatti tevékenységének értékelése volt.

Az egységes munkáspárt történeti szükségességét az ülészekon az e kérdéshez hozzászólók valamennyien alátámasztották. A probléma újszerű megközelítése abban mutatkozott, hogy a magyar szociáldemokrácia 1919-es szerepét árnyaltabban, sokkal differenciáltabban tárgyalták. Noha a hozzászólók elsősorban még csak a behatóbb kutatást igénylő problémákat jelezték, *Fehér András* korreferátumában már néhány figyelemre méltó összefüggésre is rámutatott. Így mindenekelőtt hangsúlyozta, hogy a szociáldemokrácia proletárdiktatúra alatti szereplésének s a kommunistáknak a jobboldali és centrista vezetőkkel kapcsolatos politikája megítélésénél tekintetbe kell vennünk azt, hogy a jobboldal és a centrum nem a vezetők szűk csoportját alkotta, mert mögöttük nem lebecsülendő, szervezett (s éppen a legnagyobb mozgalmi hagyományokkal rendelkező!) munkástömegek álltak, s a március 21-én a proletariátus többségének bizalmát élvező baloldali szociáldemokrata vezetők nagy részét is ezer szál fűzte a jobboldali szociáldemokrata vezetők-höz. A háborús évek, a polgári demokratikus forradalom időszaka s a kommunista mozgalom kialakulása kétségtávol megtépázta a szociáldemokratizmust, a reformista vezetők tekintélyét, s jelentős eredményeket hozott a magyarországi munkástömegek forradalmi fejlődésében. A magyar munkásmozgalomnak 1919 februárjában s márciusában felfelé ívelő forradalmi fejlődése azonban bizonyos értelemben törést is szenvedett. A két párt egyesülése után a kommunisták a jobboldali és centrista szociáldemokrata vezetőket már nem támadták. A polgári demokrácia csődjé, s az egyesülés kétségtávol a szociáldemokratizmus elméleti és politikai vereségét, a kommunista program előtti kapitulációját jelentette. Ez azonban a szociáldemokrata neveltetésű munkástömegek tudatában nem tükröződött egyértelműen. Sőt, a vezetők e tömegek szemében még pozitív szerepet is játszhattak, hiszen többségük (elsősorban a pártvezetők) a proletárforradalom, a hatalom átvétele mellé álltak. Bár a munkástömegek forradalmi fejlődése március 21-e után sem szűnt meg, de lelassult, mert az egyesülésnek és a hatalom átvételnek adott formája bizonyos értelemben erősítette a szociáldemokrata vezetők pozícióját a munkásmozgalomban azáltal, hogy a tanács hatalomban többségük fontos, sőt kulcspozíciók birtokába jutott. A vezetők március 21-i lépésükkel ugyanakkor tömegkapcsolataikat is szélesíthették. A vidéki proletártömegek számára tehát az a tény, hogy a kommunista pártnak március 21-e előtt csak gyéren voltak szervezetei, ezért az egyesülés ilyen esetben csupán deklaratívnek hatott, s az, hogy a hatalmat a kommunista és szociáldemokrata párt, illetve munkásság *közösen* vette a kezébe, a fenti okok következtében jórészt elmosódott.

Az előbbiek alapján azt kell mondanunk, hogy a proletárdiktatúra időszakában a kommunisták a pozíciókat tekintve az oroszországi bolsevikokhoz képest sokkal kedvezőtlenebb helyzetben voltak, a szociáldemokraták viszont ebben a vonatkozásban kedvezőbb helyzetbe kerültek. Sőt azt is mondhat-

nánk, hogy a szociáldemokrata mozgalomnak — a korábbi gazdasági és társadalmi fejlődésünk, de a munkásmozgalmunk sajátos külső és belső helyzete következtében is — nemcsak a polgári demokratikus forradalom, hanem a proletárdiktatúra időszakában is kulcsszerepe volt hazánkban. A szociáldemokrata párt tehát fontos bázisává válhatott mind a szocialista, mind pedig polgári politikai célok megvalósításának, mert szervezetileg és politikailag is nagy proletárforradalmi rétegeket, de ugyanakkor kispolgári tömegeket is mozgatott, ideológiája pedig polgári demokratikus elemek mellett proletárszocialista elemeket is tartalmazott.

A szociáldemokrácia proletárdiktatúra alatti szerepének megítélésénél tehát figyelembe kell venni, hogy a szociáldemokrácia helyzete a munkásmozgalomban és a munkásegység adott formában történt helyreállítása sok szempontból meghatározta, sőt nem jelentéktelen korlátok közé szorította a kommunistáknak a szociáldemokráciával, de különösen az osztályegyüttműködés taktikáját alkalmazni kívánó munkásvezérekkel kapcsolatos politikáját is.

Annak oka, hogy a diktatúra idején a párt vezető szerepe tiszta formájában nem érvényesülhetett, hogy a pártélet s annak irányítása a Forradalmi Kormányzótanácsba, a tanácsok végrehajtó bizottságaiba, lényegében a tanácsokba tevődött át, nem egyedül a kommunisták elméleti tévelygése volt. Ebben szerepe lehetett annak is, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nem volt forradalmi párt. A szakszervezetekre támaszkodó, ideológiailag és szervezetileg szétfolyó párt alig lehetett alkalmas a vezetésre, a tömegek forradalmi irányú mozgására, hiszen éppen a szakszervezeti vezetők képviselték a proletárdiktatúra egyik igen veszedelmes ellenzékét. A tanácsokban, pontosabban a tanácsok végrehajtó bizottságaiban, mint zárt és könnyebben mozgó testületekben tömörültek viszont (kétségkívül jelentős számú kispolgári elemek mellett) a munkásmozgalomnak a diktatúra idején politikailag legaktívabb képviselői. Az állami élet gyors ütemű szocialista jellegű átalakításának feladata mellett innen is eredhetett a tanácsok nagy súlya és ténylegesen vezető szerepe a politikai párt rovására.

A forradalmi párt kialakítása érdekében tett erőfeszítések a proletárdiktatúra idején lényegében kettős feladatot jelentettek. Egyrészt meg kellett tisztítani a pártot a jobboldali elemektől, és meg kellett valósítani a párt és a szakszervezetek szétválasztását. Ez azonban az adott körülmények között nem volt lehetséges, noha elméletileg helyes volt, hogy a kommunisták a kérdést felvetették.

Említést érdemel, hogy a magyarországi szociáldemokrácia elemzése mellett jelentős hely jutott az osztrák, a német és a csehszlovák szociáldemokrácia korabeli szerepének megítélésére is.

A tanácskozás másik referátumában *Liptai Ervin* az 1918–1919-es forradalmi hullám részeként lezajlott magyarországi eseményeket tárgyalva rámutatott, hogy a magyarországi forradalmakban meghatározóan érvénye-

sült a nemzetközi munkásmozgalom hatása; ugyanakkor a magyar földön történtek kisugárzása érezhető volt a többi európai országban folyó osztályharcban.

Az oroszországi népeknek az ellenforradalmárok és az intervenciók elleni harcban elért sikere és az európai szocialista mozgalom előretörése közvetlenül érezte hatását abban a küzdelemben, amely 1918 végén és 1919 elején a haladás és a reakció, a forradalom és az ellenforradalom erői között Magyarországon folyt.

1919 márciusát megelőzően az európai forradalmi fellendülés két fő tényezője: Szovjet-Oroszország politikai és katonai megerősödése, valamint a kapitalista országok forradalmi mozgalmának előretörése döntő szerepet játszott abban, hogy a polgári demokratikus kormányzat és a szociáldemokrata párt vezetősége kapitulált a proletárdiktatúra erői előtt.

Az oroszországi Vörös Hadsereg 1919 tavaszi Nyugat felé való előnyomulása befolyásolta a magyarországi polgári erőket és szerepet játszott abban, hogy lényegében ellenállás nélkül fogadták a proletárdiktatúra kikiáltását.

1919 márciusára Magyarországon az európai viszonyokat meghatározó két fő ellentét sajátos módon találkozott, a győztes antant imperializmusával szembenálló érdekek és a nemzetközi proletárforradalom érdekei egymást erősítették. Ez kiszélesítette a szocialista forradalom magyarországi erőinek bázisát, a nemzet nagy részét érdekeltté tette a szocialista forradalom nemzetközi és hazai sikereiben.

Az a tény, hogy a Tanácsköztársaság megszületésekor Magyarországnak, mint legyőzött országnak a győztesekkel szembeni ellentéte is motiválta az események alakulását, a proletárdiktatúra számára veszélyeket is rejtett magában.

A Tanácsköztársaság a burzsoá demokratikus köztársaságtól elkerülhetetlenül örökölte az első világháborúban legyőzött ország pozícióját. Ez lehetővé tette az antant, valamint a védelőszárnya alatt levő országok uralkodói köréi számára, hogy a nacionalizmust felkorbácsolva, saját országuk dolgozóit félrevezetve, azokat is a Magyar Tanácsköztársaság ellen hangolják, akiket osztályhelyzetük a magyar forradalom győzelmében, a proletárdiktatúra fennmaradásában és megerősödésében tettek volna érdekeltté.

Azok az elemek, amelyeknek a nemzetközi szocialista forradalom felé való ideiglenes orientációjában a nacionalista megfontolások játszottak döntő szerepet, nem lehettek tartós szövetségesei, megbízható támaszai a munkáosztálynak. Ezek az elemek a leghatározottabban szembefordultak a proletárdiktatúrával, amikor úgy látták, hogy a nemzetközi munkásmozgalom és a Tanácsköztársaság tevékenysége nem szolgálta nacionalista törekvéseiket.

A Tanácsköztársaság meghirdette, hogy más nemzetekkel békés szomszédi viszonyt akar fenntartani, lemondott a területi integritás elvéről, szembe-

szállt a burzsoá nacionalizmussal, a népek testvériségének egymásrataltságának és önrendelkezésének eszméit hirdette.

A Tanácsköztársaság szocialista jellegéből, internacionalista voltából következett, hogy a proletárdiktatúra hívei és ellenségei Magyarországon és külföldön a Tanácsköztársaságot a nemzetközi proletárforradalom eredményének, a kommunizmus közép-európai hídfőjének tekintették. Ezért a Tanácsköztársaság születése pillanatától kezdve a nemzetközi munkásmozgalom támogatását élvezte.

Bár 1919-ben a szovjet-oroszországi és a magyar Vörös Hadseregek annyira óhajtott egyesülete nem következhetett be, az a katonai segítség, amelyet a Magyar Tanácsköztársaság Szovjet-Oroszországtól kapott, jelentős mértékben tehermentesítette a magyar Vörös Hadsereget a keleti arcvonalon, és a román csapatokat hosszabb ideig passzivitásra kényszerítette.

A Magyar Tanácsköztársaság, valamint az Orosz és az Ukrán Szovjet-Köztársaság első tényleges politikai és katonai szövetségét ismertette korreferátumában *Józsa Antal*. Rámutatott, hogy az együttműködés — a magyar tanácshatalom átmeneti veresége ellenére — reális, kézzel fogható eredményeket is hozott. A Magyar, a Bajor és a Szlovák Tanácsköztársaság jelentős antant erőket kötött le, amikor orosz és ukrán földön a polgárháború döntő csatái folytak, s ezzel közvetve hozzájárult a szovjet csapatok győzelméhez, az első munkás-paraszt állam fennmaradásához.

Az orosz és az ukrán Vörös Hadsereg várható katonai segítsége, illetve ennek lehetősége nemcsak a polgári kormány tagjaira volt hatással, hanem a Tanácsköztársaság vezetőire is. A nemzetközi helyzetet 1919 március végén és április első felében túlzott optimizmussal ítélték meg, ez egyebek között szerepet játszott abban is, hogy a Tanácsköztársaság létrejötte után az ország védelmi képességének erősítése nem olyan megfeszített tempóban kezdődött, amilyent a proletárdiktatúrára leselkedő veszély nagysága indokoltta tett volna. Kétségtelen, hogy ez a felfogás bizonyos mértékig gátolta a hadseregépítő munkát, hiszen az orosz Vörös Hadseregre hárította a Tanácsköztársaság megvédésének alapvető feladatát, és annak rövid időn belüli megérkezését feltételezte.

Ennek a helytelen helyzetmegítélésnek a kialakulásában minden valószínűség szerint lényeges szerepet játszott az, hogy a Forradalmi Kormányzótanács figyelmét túlzottan a békekonferenciára, a vezető nagyhatalmak helyzetének és lehetőségeinek mérlegelésére korlátozta, és nem számolt eléggé a Tanácsköztársasággal szomszédos országok uralkodó osztályainak lehetőségeivel és törekvéseivel. Pedig ezeknek az országoknak a kormányai március 21-e után már nemcsak azért voltak érdekelték a Magyarország elleni hadműveletek folytatásában, mert további területi igényeik voltak, hanem azért is, mert egy proletárállam léte a szomszédságukban, saját dolgozóikra tett hatásával veszélyeztette kizsákmányoló társadalmi rendjüket.

Miközben a Forradalmi Kormányzótanácsban az abszolút biztonság hangulata uralkodott, Csehszlovákiában és Romániában erőteljesen folytak a Tanácsköztársaság elleni intervenció előkészületei.

Az intervenció megindulása elkerülhetetlenné tette a nemzetközi helyzetet túlzó derűlátással értékelő nézetek felülvizsgálását.

A proletárdiktatúra következetes hívei az eseményekből azt a következtetést vonták le, hogy a magyar munkásosztálynak, a népnek minden erejét a Tanácsköztársaság védelmének erősítésére, az ellenség visszavetésére kell koncentrálni. Azok pedig, akiket a proletárdiktatúrához való csatlakozásra csak a kényszerítő körülmények vagy a szocialista forradalom európai erőinek gyors sikereire való „spekulálás” készítettek, csalódottnak, becsapottnak érezték magukat és mind határozottabban követelték a március 21-e előtti állapotok visszaállítását.

A Tanácsköztársaság májusi katonai és politikai válságának idején még elsöprő győzelmet arattak a defetisták felett azok, akik a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulását a magyar társadalom forradalmi erőinek maximális igénybevételével, a proletariátus csatasorba állításával akarták ellensúlyozni.

A tény az, hogy a polgári demokratikus forradalom minden hadsereg-szervezési próbálkozása csődöt mondott, viszont április 15-én a Vörös Hadseregbe jelentkezők száma meghaladta az 53 ezret. A hadseregbe jelentkezettek felszerelése és kiképzése azonban lassan ment. Így történhetett meg, hogy az intervenció megindulásakor a demarkációs vonalakon nagyrészt még a polgári demokratikus rendszertől örökölt alakulatok állottak.

Másfelől a Magyar Tanácsköztársaság veszélyeztetettsége meggyorsította azt az internacionalista segítségnyújtást, amelyet részint a szomszédos országok öntudatos munkásai, részint a más nemzetek Magyarországon élő fiai nyújtottak azzal, hogy felsorakoztak a Vörös Hadsereg zászlaja alá. Az internacionalista segítségnyújtás forrásait és tényeit érintette többek között *Hetés Tibor*, *V. Ryzewsky* lengyel hadtörténész, és *Löbl Árpád*, az újvidéki egyetem professzora.

A munkások tízezreinek bevonulása és a dolgozók általános hadkötelezettsége friss szellemmel töltötte meg a hadsereget és megteremtette az alapját a májusi és júniusi győzelmeknek. E kérdés bemutatását állította korreferátumának középpontjába *Mucs Sándor*.

Május és június folyamán azonban a nemzetközi helyzetben számos kedvezőtlen változás történt. A bekövetkezett kedvezőtlen fordulatot tükrözte a Clemenceau-jegyzék is. Ezzel a kérdéssel foglalkozott *Kirschner Béla* korreferátuma.

A kérdéssel foglalkozók — *Kirschner Béla*, *Liptai Ervin* — rámutattak: kétségtelen, hogy az északi hadjárat során elfoglalt területek kiürítése elhízott lépés volt. A hiba azonban nem a kompromisszumban rejlett, hanem abban, hogy minden biztosíték nélkül került sor a visszavonulásra. Ennek következté-

ben a visszavonulás nem érte el célját: a Tanácsköztársaság bel- és külpolitikai helyzetének konszolidálását, sőt ellenkező irányban hatott. Ily módon lélegzetvételnyi szünethez elsősorban az intervenciók jutottak és nem a Tanácsköztársaság.

A tanácskozáson — noha kevés szó esett a Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájáról — *Hajdu Tibor* figyelemre méltó módon vetette össze a magyar tanács hatalom és Szovjet-Oroszország gazdaságpolitikáját. Már régebben is felmerült a kérdés, hogy a Tanácsköztársaság gazdasága megfelelt-e a hadikommunizmus ismérveinek? Hajdu szerint a Tanácsköztársaság gazdaságában sok rokon vonás található az oroszországgal, de hadikommunizmusról mégsem beszélhetünk. Egyrészt nem volt szükség rá: nem volt olyan nagy az éhség, másrészt nem volt lehetséges; a külső nyomás és a belső ellenforradalom ereje, a munkás-paraszt szövetség gyengesége a javak elosztása terén, nem tett lehetővé hasonló radikalizmust. Annál gyorsabb volt a szocializálás üteme, nemcsak a rendeletekben, de még a természetszerűleg valamennyire elmaradó végrehajtásban is. Tehát hadikommunizmus helyett pontosabb a szocializmus haladéktalan, ugrásszerű megvalósításának gazdaságpolitikájáról beszélni.

A Tanácsköztársaság sorsdöntő utolsó napjainak eseményei közül a júliusi tiszántúli offenzívával kapcsolatos megjegyzések érdemelnek még figyelmet. Megállapítható, hogy a Forradalmi Kormányzótanács a tiszántúli hadműveletek tervének elfogadásakor mindent egy lapra tett fel. Ezért sokkal több erőt kellett volna a tiszántúli hadjárat győzelmes végrehajtása érdekében összpontosítani.

Ez nem történt meg, amiért elsősorban a Vörös Hadsereg vezérkarában tevékenykedő árulók a felelősek. Hibát követtek el azonban a Tanácsköztársaság politikai vezetői is, hiszen ilyen nagy horderejű, a proletárdiktatúra sorsát eldöntő kérdést nem lett volna szabad olyan katonai részletproblémának tekinteni, amely az ellenforradalmár-gyanús katonai szakemberekkel megoldható. Ilyen helyzetben az ellenséges túlerő és az árulás viszonylag könnyen a Vörös Hadsereg vereségéhez és a Tanácsköztársaság megdöntéséhez vezetett.

1919-ben a nemzetközi munkásmozgalom még nem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy megakadályozza az intervenciók felülkerekedését a Tanácsköztársasággal, a szocializmust építő magyar néppel szemben. Népünk legjobbjai azonban az ellenforradalmi rendszer, a fasiszta reakció tobzódásának legsötétebb napjaiban sem veszítették el a nemzetközi viszonyok javulásában, a szocializmus erőinek az imperializmus erői felett való győzelmébe vetett hitüket.

*

A záró plenáris ülésen *Andics Erzsébet* és *Otta István*, a két szekció-vita vezetője összegezte a végzett munkát, majd a kerekasztal-beszélgetések elnökei

adtak rövid tájékoztatót arról az eszmecszeréről, amelyen a külföldi tudósok magyar kollégáikkal találkoztak.

Ránki György az első eszmecsere eredményeit összegezve, többek között rámutatott, hogy az internacionalizmus-patriotizmus és a nacionalizmus problémájának érdemi felvetése az 1950-es évek dogmatikus történetírása előtt ismeretlen volt. Úgy vélték, hogy a nemzeti érdek és a forradalmi érdek általában nem kerülhet egymással ellentétbe, illetve, ha ilyen ellentét egyáltalán felmerülhet, akkor természetesen a nemzeti érdekeket a forradalom érdekeinek kell alávetni. A kérdés sokoldalú elemzésével a történetírás az 1950-es évek második felében kezdett behatóan foglalkozni. Ugyanakkor *Ránki György* arra hívta fel a figyelmet, hogy az utóbbi években olyan felfogás jelentkezik, amely a nemzeti érdeket állítja előtérbe és ennek rendeli alá a forradalom, a nemzetközi munkásmozgalom érdekeit. Az eszmecsere azt bizonyította, hogy semmiféle olyan régi formula, amely a társadalmi haladás problémáját és a nemzetiségi kérdést eleve konfliktusmentesnek tekinti, nem visz közelebb a kérdések megoldásához, amelyeket csak további sokoldalú, részletes történeti analízissel lehet megoldani.

A másik kerekasztal-beszélgetésen, amely a Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi hatása témakörben mozgott, *Zsigmond László* elnöki összefoglalójában a kialakult vita alapján rámutatott; nem volt véletlen az, hogy a német politikai helyzet került e beszélgetés előterébe. Nemcsak azért, mert vita alakult ki a két Németország történészei között, hanem elsősorban azért, mert a magyar proletárforradalmat a német kérdés nélkül nem lehet megérteni. Sok minden múltott azon, hogy mi történt Németországban, a német helyzet pedig rendkívüli módon befolyásolta az osztrák állapotokat, ami azután nagymértékben közre játszott a Magyar Tanácsköztársaság sorsának alakulásában is.

Zsigmond László rámutatott arra, hogy a Magyar Tanácsköztársaságnak a nemzetközi munkásmozgalomra tett hatását nemcsak az adott néhány hónapra vonatkozóan kell tanulmányozni és nem is lehet leszűkíteni az 1919–1920-as nemzetközi sajtóvireshangra sem. Ez már csak azért sem lenne helyes, mert Európa népeinek többsége ebben a válságos időben saját problémáival volt elfoglalva és a magyar események héttérbe szorultak.

Már közvetlenül a Tanácsköztársaság megdöntése után *Lenin* ugyan rámutatott néhány lényeges tanulságra, de a hatás és a tapasztalatok teljes felmérése még hosszú ideig váratott magára, és néhány lényeges kérdés mindmáig megválaszolatlan.

Vass Henrik zárszavában megállapította, hogy ez a tanácskozás tulajdonképpen befejező láncszeme volt az 1918–1919-es nagy történelmi évfordulókról való megemlékezések sorozatának. Az ezekre való felkészülés fel lendítette a tudományos kutatómunkát, nemcsak a központi intézetekben, hanem a megyékben is széles körű helytörténeti feltáró és feldolgozó munka

bontakozott ki. Hangsúlyozta, az elért eredmények annak köszönhetőek, hogy az 1918—1919-es évek forradalmi harcai a magyar kommunisták egész nemzedékét formálták ki, és hozzájárultak ahhoz, hogy sok osztályharcos szociáldemokrata is eljutott a kommunista célkitűzések megértéséhez és vállalásához. Évtizedeken át az első proletárforradalom neveltjei álltak pártunk élén, ott voltak az illegalitás küzdelmeiben, a második magyar munkáshatalom építői között, az 1956-os ellenforradalom ellen vívott harc első soraiban, és közülük többen, munkában és kemény harcokban megfáradt veteránok, ma is itt élnek közöttünk. A Magyar Tanácsköztársaság emlékét pártunk és népünk történetének legdicsebb lapjai őrzik.

A háromnapos tanácskozás tudományos eredményeit, a Tanácsköztársaság története teljesebb feltárásának újabb tényeit az összegező zárszavak kellően méltatták. Rövid ismertetésünket csupán két megjegyzéssel egészítjük ki. A magyar és külföldi hozzászólók egyaránt hangsúlyozták, hogy egy sor kérdés még további beható kutatást igényel. Ilyennek tekinthető a forradalom belső struktúrájának vizsgálata, a falusi és városi kispolgárság összetételének tisztázása, a nemzeti-vallási tényezők érvényesülésének aránya, a konkrét helyzetekben létrejövő ideiglenes erőcsoportok kialakulása. Egy sor tisztázásra váró problémát vet még fel a szociáldemokrácia szerepének árnyaltabb ábrázolása, a kommunisták Tanácsköztársaság alatti szerepének alaposabb vizsgálata.

Jogos igényként merült fel a külföldi hozzászólók részéről legújabb tudományos eredményeink szélesebb körű idegen nyelvű publikálásának megoldása, ugyanakkor a magyar kutatók feltétlenül szükségesnek ítélték az újabban hozzáférhetővé vált külföldi levéltári anyagok, valamint a külföldi történetírás eredményeinek jobb megismerését és annak kritikai vizsgálatát. Ez a mindkét részből felmerült jogos igény kielégítése a hazai és külföldi történészek folyamatos, alkotó együttműködése nélkül nem képzelhető el.

Tóth István — Vértés Róbert

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉS A NEVELÉSÜGY

A MTA PEDAGÓGIAI BIZOTTSÁGÁNAK EMLÉKÜLÉSE, 1969. MÁRCIUS 26.

A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága az V. Nevelésügyi Kongresszus keretében tudományos emlékülést rendezett a Tanácsköztársaság megalakulásának ötvenedik évfordulója alkalmából.

Az ülést *Zibolen Endre*, a Pedagógiai Bizottság neveléstörténeti albizottságának elnöke nyitotta meg.

Köte Sándor „*A Tanácsköztársaság közoktatása és pedagógiája*” című előadásában felvázolta a Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai alapelveit. Ismertette azokat az intézkedéseket, amelyeket a világi iskola megteremtése érdekében foganatosítottak: *a nevelési-oktatási intézmények állami kezelésbe vételét*, az iskolai vallásoktatás megszüntetését, az iskola és az egyház szétválasztását. Az iskolaszervezet reformja azt a célt szolgálta, hogy *minden dolgozó számára biztosított legyen a magasabb műveltség megszerzésének lehetősége*. Ezért tervezték a tankötelezettség kiterjesztését 18 éves korig. A proletárdiktatúra által tervbe vett iskolarendszer ingyenes, teljesen nyitott, következetesen demokratikus volt.

De gondoskodás történt az iskolák oktató-nevelő munkájának tartalmi korszerűsítéséről is. A pedagógusok rendkívül széles körének bevonásával készült tantervek *a munkaiskolával kapcsolatos akkori felfogást* igyekeztek érvényre juttatni. A munkaiskoláról folytatott viták is meggyőzően bizonyítják, hogy a Tanácsköztársaság közoktatásának irányítói jól ismerték a polgári pedagógiának a munkaiskolával kapcsolatos különböző elképzeléseit és a szovjet-oroszországi kezdeményezéseket. Munkájuk során ezekre támaszkodtak, de önálló úton jártak, semmiféle irányzatot nem másoltak, a hazai viszonyok és lehetőségek tanulmányozása alapján alakították ki állásfoglalásukat.

A tantervek az egész oktatás tengelyébe a munkaoktatást kívánták helyezni, s arra kerestek választ, hogy *a különböző tantárgyakat hogyan lehet a munkaoktatással összekapcsolni*. A politechnikai munkaiskola megvalósításának lehetőségeit reálisan mérlegelték. Utaltak az objektív feltételek hiányára, arra, hogy nincsenek megfelelő tanműhelyek, tangazdaságok, s nem állnak rendelkezésre e nagy feladat megoldásához megfelelően felkészült pedagógusok. Szükségeseznek tartották különféle kísérletek megindítását is, a termelő-

munka és az ismeretek összekapcsolása pedagógiai kérdéseinek kísérleti—tudományos vizsgálatát. Mindaddig, míg a szükséges feltételeket meg lehet teremteni, amíg a társadalmi feltételek mellé a gazdasági, technikai, pedagógiai feltételeket is biztosítani lehet, meg kellett elégedniük olyan reformmal, amely végrehajtható volt. A szocialista munkaiskolát a Tanácsköztársaság tehát olyan célnak tekintette, amelynek megvalósításához a feltételeket előbb meg kell teremteni.

A közoktatásügyi népbiztosság nem térhetett ki az *osztályozás, a vizsgák rendezése* elől, amelyekről már a tízes évek elejétől vita folyt, s amelyekben a haladó pedagógus közvélemény indokoltan sürgetett reformokat. Bár a Tanácsköztársaság idején kiadott intézkedések több szempontból is vitathatók, azt azonban nem lehet kétségbevonni, hogy a rendeletekben kifejeződő pedagógiai szemlélet alapvetően helyes volt. Az osztályozással, vizsgákkal, a diákbizottságokkal kapcsolatos rendelkezések mögött világosan kitapintható az autokratikus pedagógiai felfogással való szakítás igénye, a gyermek személyiségét tisztelő humánus pedagógiai szemlélet. A népbiztosság új iskolát és új műhelyt akart létrehozni, amely maximálisan figyelembe veszi az egyes tanulók érdeklődését, fejlettségét, amelyet áthat a megismerés öröme, amelyben a tanuló szabadon és otthonosan mozog, amely mindenki számára biztosítja képességeinek szabad kibontakoztatását.

Vág Ottó hozzászólásában („*Iskoláskor előtti nevelés a magyar Tanácsköztársaság idején*”) azt fejtegette, hogy az első magyar proletárállam óvodaügye szerves része volt a közoktatáspolitikának. A gyermekek nevelését *társadalmi feladatnak* tekintették. Az intézményes iskoláskor előtti nevelés hálózatának fenntartását a tanácskormány nem hárította a községekre, hanem maga vállalta, mégpedig szakítva az óvodaügy addigi „jótékonyasági” szemléletével. Az intézmény pedagógiai funkciója került előtérbe, a távlati cél a 3—18 éves korig terjedő tankötelezettség keretében megvalósítandó kötelező *játékkiskola* lett volna, így nevezték a Tanácsköztársaság idején az óvodákat. Az óvodai nevelés eszközrendszerének az új célrendszernek megfelelő teljes átalakítására a 133 nap alatt nem kerülhetett sor, de megtörtént az új nevelési célokkal legélesebben ellentétes nevelési eszközök kiküszöbölése és megkezdődött a szocialista nevelés céljait szolgáló új nevelési eszközök meghonosítása.

Akárcsak a Tanácsköztársaság közoktatásügyének egészében, az óvodaügy vonatkozásában is a vezető szervek alapvető feladata a közoktatáspolitikai, óvodapolitikai tervekben körvonalazott *szocialista nevelési célrendszer megvalósítását szolgáló nevelési eszközrendszer kialakítása* volt. A kötelező játékkiskola megteremtésének fokozatos programja szoros kapcsolatban állt az eszközrendszer átalakítására irányuló erőfeszítések egyes szakaszaival. E szakaszokat ezért is érdemes tanulmányozni, mert itt nemcsak a Tanácsköztársaság óvodaügyének fejlődéséről, hanem lényegében a *nevelésügy forradalmi átalakítása általános fejlődési modelljéről* van szó.

Kelen Jolán rövid felszólalásában visszaemlékezett arra az eszmecsere-re, amelyre a Tanácsköztársaság közoktatásügyi vezetői — tengernyi munkájuk-gondjuk közepette is — szakítottak időt. A gyermekvédelem irányítói ugyanis nagy gondot fordítottak a gyermekek foglalkoztatására: többek között meséskönyveket állítottak össze számukra, vándormesélőket indítottak útnak. Kezdetben azonban csak a „reális” meséket, történeteket tartották megfelelőeknek, amelyekből minden mesés elemet kiküszöböltek. Balázs Béla, a közoktatásügyi népbiztosságon az irodalmi ügyek vezetője emelte fel szavát ez ellen, azt hangsúlyozva: a mese, az igazi mese hozzátartozik az ember életéhez. A mese a maga csodás, tündéri világával a valóságos életet, az ember világát szimbolizálja, ezért hasznos személyiségformáló, emberalakító hatású, ne fosszuk meg tőlük a proletárgyermekeket sem.

Mészáros István a *Fejér megyei népiskolai olvasókönyvekről* beszélt, amelyeket Velinszky László vezetésével a megyei Művelődési Bizottság a Tanácsköztársaság rövid ideje alatt állíttatott össze és jelentetett meg a népiskola I—II., III—IV. és V—VI. osztályai számára. Olvasmányaik s a dalok és a versek mind *a munkás emberről s a szolgálatában álló földi világról* szólnak, a dolgozó emberek testvériségét hirdetik. Gyökeresen új hang ez tankönyveink történetében. Különösen értékes dokumentuma a magyar népoktatás, ugyanakkor a hazai esztétikai nevelés történetének az V—VI. osztályos könyv, elsősorban társadalmi—politikai témájú olvasmányai és *a közölt Ady-versek miatt*. A fehérvári olvasókönyv az első olyan tankönyv, amelyben Ady-vers helyet kapott. Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Ady egy-egy költeménye bejusson a Horthy-korszak iskoláskönyveibe. (A következő Ady-verseket közli az olvasókönyv: Magyar jakobinus dala, Magyar fa sorsa, A csillagok csillaga, A Déliháb üzenete, A grófi szérún, Dózsa György unokája.)

Kiemelendő továbbá, hogy a megye vezetőségének *egyik legelső gondja a népiskola* megteremtése s ezzel kapcsolatban a falusi gyermekek olvasókönyvének összeállítása volt. Ismeretes, hogy a népoktatás rendezését a korábbi évtizedekben. évszázadokban mindig megelőzte, mindig háttérbe szorította más, az uralkodó osztály számára sokkal fontosabb teendő. Most azonban az volt a legelső tennivaló, hogy a legfontosabb „taneszköz” ott legyen a kisdiák kezében: az új tartalmú olvasókönyv.

S egy másik, ugyancsak jelentős tény: a három Fejér megyei olvasókönyv hozzátétőlegesen *másfél-két hónap alatt készült el*. Valószínűleg sem ezelőtt, sem ezután nem készült el tankönyv ilyen gyorsan Magyarországon.

Vajó Péter, haladó középiskolai diákmozgalom kialakulásának és fejlődésének fő vonalait mutatta be „*A középiskolai diákmozgalom néhány kérdése a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején*” című hozzászólásában. A haladó középiskolás diákok már 1918 elejétől követelték, hogy önálló szervezetbe tömörülhessenek, iskolai diákönkormányzatot alakíthas-

sanak. Bár a polgári forradalom győzelme után a kultuszminisztérium minden iskolaközi diákszervezkedést megtiltott, ennek ellenére 1918. decemberében megalakult a *Diákszövetség, s kiépült a diákbizalmiak hálózata*.

Közben a baloldali diákok minden erejükkel *önálló szocialista diákszervezet* megteremtésén fáradoztak. A Szocialista Középiskolai Diákok Szövetsége 1919. februárjában tartotta alakuló ülését, és kiáltványt tett közzé, melynek követelései helyesen tükrözték a diákok érdekeit. Bár ez a dokumentum közvetlen politikai célokat és tennivalókat nem fogalmazott meg, mégis érdeme, hogy a diákokat közelebb vitte a munkásmozgalomhoz. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a szövetség teljesen balratolódott, s 1919. április 14-én testületileg csatlakozott a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetségéhez. A KIMSZ az első lépéseket az ifjúság szervezeti és politikai egységének megteremtése érdekében tette meg, s célul tűzte ki a tanulóifjúság politikai nevelését, a társadalmi feladatokban való részvételük biztosítását. A KIMSZ diák-alosztályának szervei az iskolai diákbizottságok voltak, amelyek igen sokoldalú tevékenységet fejtettek ki, működésük kiterjedt a diákélet minden jelentősebb területére.

A létrejött ifjúsági egység több elvi és gyakorlati problémát igyekezett megoldani. Többek között a KIMSZ-nek meg kellett értetnie az *ifjúsági egység szükségességét* a diákok tömegeivel. Az önálló diákszervezet a haladó diákság régi vágya volt, ezért most meg kellett győzni a kételkedőket, hogy a tanulóifjúság nem különülhet el sem politikailag, sem szervezetileg, hiszen a proletárdiktatúra lényegéből adódóan alapvető érdekei és céljai megegyeznek az ifjómunkásokéval.

Emellett a KIMSZ-nek meg kellett határoznia a *diákság helyét az egységes ifjúsági szövetség organizmusában*. A KIMSZ vezetői úgy döntöttek, hogy a diákok önálló „diákalosztályt” alkossanak a KIMSZ szervezeti keretein belül. Ez a szervezési forma tekintetbe vette a diákifjúság sajátos érdekeit, ugyanakkor biztosította a munkásifjúság vezető szerepét az egységes szervezetben.

A KIMSZ-nek gondoskodnia kellett végül arról is, hogy a diákok *valóban a proletárdiktatúra érdekében tevékenykedjenek* az ifjúsági szervezetben. Diákpolitikája ezért célul tűzte ki a tanulóifjúság kommunista nevelését, a társadalmi feladatokban való részvételük biztosítását.

A KIMSZ diákalosztályának befolyása a középiskolás fiatalokra a Tanácsköztársaság első napjaiban létrejött *iskolai direktóriumokon* keresztül valósult meg, ezek a tanulóifjúság demokratikusan választott forradalmi szervei voltak. Jelentős szerepet vállaltak a *katonai toborzás* segítésében is. A „vörös katonadiákok” megállták a helyüket a kiképzésben és a frontokon, és számosan életüket áldozták a proletárhaza védelmében.

Balázs Györgyné hozzászólásában („*Etikai tanulságok értelmezése a történelemoktatás keretében a Tanácsköztársaság dokumentumaiban*”) ismertette

a proletárdiktatúra idején tevékenykedő középiskolai történelemtanítási albizottság reformjavaslatait, bemutatva a Tanácsköztársaság történelem-oktatásának a célt és a tartalmat illető korszakos újításait, s körvonalazta: mennyiben voltak e reformtörekvések folytatói és továbbfejlesztői a dualista korszak haladó törekvéseinek. A történelemtanítás reformtantervének készítői szilárdan vallották *a történelem fejlődésének*, az emberiség kulturális és erkölcsi *emelkedésének elvét*, s magukat a haladó törekvések letéteményeseinek tekintették. Folytatói voltak tehát a történelem erkölcsnemesítő hatásáról vallott hagyományos felfogásnak, azok sorába léptek, akik a tanulók személyiségét *a múlt tanulásaival* is igyekeztek etikailag befolyásolni. Következetes képviselői voltak annak a meggyőződésnek, amely szerint éppen a történelmi folytonosság érdekében kell a történelem adott szakaszában radikálisan szembeszállni az elavult meglevővel, az idejétmúlttal; az etikai hagyományok védelme érdekében kell küzdeni a visszahúzó, a bomlasztó tradíciókkal. Ebben látták a közoktatás tervezett átalakításának nagyszerű dialektikáját.

A történelem etikai tanulságait közvetíteni és megvalósítani kívánó történelemtanárok ezért álltak a Tanácskormány mellé. Az új rendtől *az erkölcsi haladást* várták, az új történelemoktatástól a világ ésszerű magyarázatát, valamint etikai (vagyis politikai) indítást az egyéni és a kollektív cselekvésre.

A fejlődés törvényszerűségeit feltárni kívánó történelemtudomány tárgyilagossága nem jelentette a tanár és a tanuló személyiségének kikapcsolását. A tervezet sorai közötti pátosz bizonyítja, hogy a munkálat készítői mély élettapasztalatok alapján fogalmazták meg az új történelemoktatás céljait és módszereit.

Székely Endréné „Szakmunkás- és mérnökképzés a Tanácsköztársaság idején” címmel részletesen beszélt arról, hogy a Tanácsköztársaság az ifjómunkások nevelési és oktatási ügyeinek a Közoktatásügyi Népbiztosság hatáskörébe utalásával megvalósította a haladó tanítóság régi követelését: a közoktatás, az iskolarendszer egységét. Így érvényesülhetett az az elv, hogy az ifjómunkások nevelése és képzése *elsősorban művelődéspolitikai és pedagógiai kérdés, s csak ezen keresztül termelési-, illetve munkaerőprobléma.*

A szakmunkásképzés új rendszerének az volt az alapeszméje, hogy az ifjómunkások képzése a jövőben ne közvetlenül a kisipari műhelyekben vagy gyárban történjék, ahol az oktatás pedagógiai előfeltételei teljesen hiányoznak, és ahol az ifjómunkások idejének legnagyobb részét szakmunkájuktól távol eső szolgálatokra veszik igénybe, hanem *tanműhelyekkel felszerelt iskolákban*, ahol a négy év alatt teljes értékű elméleti és gyakorlati kiképzésben részesülnek. Ugyanakkor a szakmunkásképzés reformjára vonatkozó dokumentumokból az is kitűnik, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság világosan látta a szakmai képzés *kulturális és népgazdasági jellegének, funkciójának egységét.* Ebben a koncepcióban egyik sem szorult háttérbe a másik egyoldalú kihangsúlyozása mellett.

A szakmunkásképző iskolákhoz fűződő nagy fontosságú kulturális és közgazdasági érdek arra indította a Köznevelési Népbiztosságot, hogy az egyes speciális iparágak részére szervezendő szakmunkásképző iskolák tantervének és tananyagának kidolgozására a szakma legkiválóbbjait kérje fel. A könyvnyomdász, valamint az építőipari szakiskolákra vonatkozó javaslatok képet adnak arról, hogy milyen körülményekkel, elvi megalapozottsággal és szakmai hozzáértéssel készültek a szakoktatás tervei.

A Tanácsköztársaság nagy gondot fordított arra, hogy *az iskolán kívül* is teremtsen lehetőségeket a munkásifjúság művelődésére. A „szabad iskolák” keretében iparáganként elméleti és gyakorlati ismereteket nyújtó szaktanfolyamokat is létrehozta. Ezen kívül a fiataloknak módjukban állt részt venni érdeklődési körüknek és egyéni hajlamaiknak megfelelően mindazokon a tudományos, technikai és művészeti előadásokon, tanfolyamokon, amelyeket a népbiztosság és az ifjúsági szövetség rendezett. A szó szoros értelmében szélesre tárták *a kultúra egész kincsesládájának kapuit* az ifjúság előtt.

A tanácskormány a munkásállam jellegének és fejlődéstendenciáinak megfelelően a népgazdaság távlati fejlesztési terveinek kidolgozásában, valamint konkrét gazdaságpolitikai és egyetem-politikai intézkedései előkészítésében egyaránt elsősorban a proletárdiktatúrához hű *műszaki és gazdasági szakemberekre* támaszkodott. A mérnökképzés szocialista átszervezésének reformterveit a Műegyetem illetékes szakosztályai (azaz karai) készítették elő, illetve tárgyalták meg a Köznevelési Népbiztosság mérnök-előadója: *Kármán Tódor* irányításával. Sor került az építész-, a gépészmérnök- és a vegyészmérnök-képzés reformterveinek kidolgozására és megvitatására. A mérnökképzés reformjának ránk maradt dokumentumaiból olyan átgondolt tartalmi-tantervi koncepcióra lehet következtetni, amely a gyakorlatban jól funkcionáló, magas elméleti színvonalú mérnöki tudás, szakmai felkészültség célszerű belső struktúráját tükrözi.

Ladányi Andor „*A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának helye a magyar felsőoktatás történetében*” című hozzászólásában áttekintette a felsőoktatás történetét a dualizmus kori előzményektől és részletesen ismertette a Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának fő célkitűzéseit. Ezek egyike: a magyar kemmün megszüntette a kizsákmányoló osztályok műveltségi monopóliumát az egyetemekkel kapcsolatosan is, szélesre tárta a felsőoktatási intézmények kapuit a nép előtt. E célkitűzések megvalósításának lényeges elemét jelentette az egyetemi felvételek demokratizálása és a tanulmányok folytatásához szükséges anyagi feltételek biztosítása. Ugyanakkor a Tanácsköztársaság *az oktatás új szellemét akarta meghonosítani az egyetemeken*. A tanári karok akkori összetételét figyelembe véve ezt csak jelentős személyi változtatásokkal lehetett megvalósítani. Az ekkor kinevezett új egyetemi tanárok mind kiemelkedő képviselői voltak szaktudományuknak.

A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának középpontjában a

tanulmányi rendszer gyökeres átalakítása állt. Az ekkor alkotott egyetemi reformterv az addiginál intenzívebb és színvonalasabb szakképzés biztosítását, másrészt a tudományos utánpótlás szervezett nevelését és a tudományos munka tervszerű fejlesztését egymástól különválasztva kívánta megvalósítani, oly módon, hogy az egyetemeken belül tudományos intézetek, valamint a szakképzést végző fakultások működjenek, ez utóbbiak munkáját pedig szakfőiskolák egészítsék ki. A felsőoktatás demokratizálása és tanulmányi rendjének átalakítása szükségessé tette az egyetemi intézmények — mindenekelőtt a budapesti tudományegyetem — elavult szervezetének megváltoztatását is. Ennek szerteágazó problematikájából három kérdéskört fejtegetett a hozzászóló: a karok önállóságának növelését, a hittudományi karnak az egyetemtől való elválasztását és az egyetemi segédszemélyzet helyzetének rendezését.

Sipos Istvánné hozzászólásában a Tanácsköztársaság jelentőségét elemezte a *magyarországi pszichológia fejlődésében*. Már korábban, 1903-ban létrejött a Gyermektanulmányi Bizottság, Nagy László és Ranschburg Pál közös erőfeszítése nyomán, majd 1906-ban megalakult a *Magyar Gyermektanulmányi Társaság*. Az 1913-ban megtartott gyermektanulmányi kongresszus mintegy összefoglalása volt azoknak az elveknek és törekvéseknek, amelyek a Társaság munkáját jellemezték. 1917. novemberében került sor az 1918-ra is áthúzódó II. Országos Gyermektanulmányi Tanácskozásra, amely elsősorban a tehetséges és az erkölcsileg züllött gyermekek nevelésével és pályaválasztásával foglalkozott. Az őszirózsás forradalom idején a Társaság képviselői részt vettek az iskolai reformtárgyalásokon, sőt Köznevelési Reformbizottságot is alakítottak, amely 1918. decemberétől 1919. áprilisáig egymást követő ülésein vitatta meg Nagy Lászlónak a magyar köznevelés reformjára vonatkozó tervezetét.

A proletárdiktatúra közneveléspolitikája sokat merített a korábbi reformjavaslatokból, amelyeket a leghaladóbb pedagógusok és pszichológusok készítettek. És bár az új oktatási rendszer, amelynek alapjait a Forradalmi Kormányzótanács rendeletei raktak le, messze túlment a Nagy László-féle tervezet lényegében polgári demokratikus célkitűzésein, mégis, e tervezet alapgondolata — hogy *a gyermek ne legyen többé az iskola szenvedő alanya*, hogy az iskola juttasson minél több teret a gyermekben *természettől meglevő aktivitásnak* —, kétségkívül ott van a Tanácsköztársaság minden intézkedésében.

A Gyermektanulmányi Társaság egyik legtipikusabb intézménye, az *Új iskola* is lelkesen üdvözölte a Tanácsköztársaság kikiáltását, annál is inkább, mivel a Köznevelésügyi Népbiztosság legelső intézkedései között bírta meg *Domokos Lászlónét*, az Új Iskola vezetőjét néhány, internátussal egybekapcsolt proletáriskola szervezésével, az Új Iskola tanítási és nevelési módszere szerint, sőt erre a célra különböző épületeket is rendelkezésére bocsájtott. Közel volt a megvalósuláshoz az önálló intézményként szervezett *pedagógiai-pszichológiai laboratórium* létesítése. Ennek feladata a gyermekek egyéni vizsgálata az iskolában, a pályaválasztással járó lélektani vizsgálatok, s végül

tudományos kutatások végzése volt. Előrehaladt a *Pályaválasztási Irodák* szervezése és a gyermekbíróságok reformja is. A Köznevelési Népbiztosságban behatóan megvitatták a Gyermektanulmányi Társaság átszervezése, mégpedig pedagógiai irányban való kibővítését és ezzel hatáskörének növelését.

A proletárdiktatúra személyi vonatkozásokban is méltányolta a Társaság tevékenységét, mégpedig azzal, hogy köznevelési reform munkálatainak vezetőit és irányítóit javarészt a Társaság soraiból válogatta ki. Igen nagy jelentőségű, hogy a Köznevelési Népbiztosság Nagy Lászlót az általános oktatási osztályon a gyermektanulmányi és a vele kapcsolatos pedagógiai ügyek előadójává nevezte ki.

A Tanácsköztársaság szinte azonnali ösztönző hatása a pszichológiára azonban nemcsak azáltal következett be, hogy a lélektan végre szabad utat, állami támogatást, széles területen kutatási eredményeit érvényesítő lehetőséget kapott, hanem az *elmélet terén* is azzal, hogy a kutatások számára új szférát teremtett, új távlatokat adott.

Az ülés befejező előadását Földes Éva a MTA Pedagógiai Bizottságának elnöke tartotta „*Kulturális forradalom — forradalmi kultúrpolitika a magyar Tanácsköztársaságban*” címmel. Emlékeztetett az Eötvös-féle népoktatási törvényre, amely 1918-ban már fél évszázada érvényben volt, mégis igen kevés valósult meg mindabból, amit Eötvös elgondolt és törvénybe foglalt. Az 1868-i törvény először az őszirózsás forradalom talaján nyert reális bázist. De ezzel csak ideig-óráig lehetett beérni, amíg a polgári demokratikus forradalmat fel nem váltotta a proletárdiktatúra, amely már nem egyszerűen egy népoktatási törvény megvalósítását, hanem *egy egész nép kulturális felemelését tűzte ki célul*. Már az első napokban megindult a népkultúra érdekében legégetőbb és legsürgetőbb intézmény: az egységes nyolc osztályú népiskola tervezése és szervezése, ami önmagában is forradalmi tett, a szocialista kultúrforradalom egyik alapkőve volt, amelyhez napról napra új alapkő járult, a kultúra összes szintjén és összes területén. *A kulturális forradalom tehát, mint a szocialista társadalmi átalakulás törvényszerű velejárója, pillanatnyi késedelem nélkül elindult*. A korábbi, csak lassú és korlátozott mennyiségi változás a proletáriátus hatalomra jutásával minőségi változásba csapott át a kultúra területén is. S bár a Tanácsköztársaság létét ezer veszély fenyegette, a proletárhatalom egy pillanatig sem késlekedett, hogy a dolgozó embernek lehetőséget nyújtson ahhoz, hogy évszázados lemaradását a tudás, a tanulás területén minél előbb behozza.

Országos méretekben megindult az *analfabetizmus elleni küzdelem*, amely nem kis feladatot rótt a proletárállamra, hiszen Magyarországon még 1910-ben is a hat éven felüli népesség egyharmada írástudatlan volt. S a betűismerők számára is a továbbtanulás sok lehetősége kínálkozott. „Egy új, jobb társadalmat építeni csak az tud, aki fel van vértézve a tudás minden fegyverével” —

hirdette a Marx-kör, Lukács György és Rudas László előadásaira invitálva az érdeklődőket. A tudomány tisztelete, a tudós megbecsülése mutatkozott meg akkor is, amikor április első napjaiban vörös lobogóval temette Eötvös Lorándot, a világhírű magyar tudóst.

A könyvtárak, a műkincsek köztulajdonba vétele azonban csak az első lépés volt a kultúrforradalom céljainak megvalósítása felé. A kép, a könyv, az iskola ugyanis azé — hirdette a tanácskormány kultúrpolitikája —, aki belőle a legtöbb belső hasznot, a legtöbb gyönyörűséget és épülést képes meríteni. Az, hogy a műkincsek, a színházak, az iskolák a proletáriátus kezében vannak, csak a lehetőségét teremti meg az új kultúra tényleges birtokbavételének. És ezt a tényleges birtokbavételt a nevelés útján lehet és kell megvalósítani.

Szorosan együtt járt ezzel a hatalomra jutott proletáriátusnak az a mindenkori törekvése, amely „a tanult osztály proletárjai”, a *tanítók felszabadítására* irányult, akiket a magyar történelemben először a Tanácsköztársaság emelt fel elnyomott helyzetükből. S a tanítás-tanulás ekkori lázában természetes volt, hogy elemében érezte magát a kultúrforradalom élcsapata, a pedagógustársadalom legöntudatosabb rétege, amely — saját megnövekedett feladatainak teljesítése mellett — az új élet szinte minden területén munkát vállalt. Közismert azoknak a tanároknak, tanítóknak a hosszú névsora, akik a proletárdiktatúra legkülönbözőbb posztjain felelős funkciókat töltöttek be.

A magyarországi eseményeket nyomon követve, a nagy francia író, *Romain Rolland* is a magyar tanítók példáját állította a világ haladó pedagógusai elé, hasonló magatartásra buzdítva a világ valamennyi — a haladás érdekeit szolgálni kívánó — szellemi munkását.

A Tanácsköztársaság forradalmi kultúrpolitikájának hatása a határon túlra is kisugárzott, és az 1919 utáni évtizedekben tovább élt az európai haladó baloldali pedagógus-szervezetekben. Ennek egyik, szövegszerűen eddig ismeretlen dokumentumát is ismertette az előadó: Romain Rolland levelét, amelyet 1936. április 10-én írt a csehszlovákiai haladó magyar tanítóknak és vezetőiknek, Czabán Samunak és Ilku Pálnak.

Ugyanakkor a hazai közoktatási viszonyokat elemezve *Földes Ferenc* szociológiai tanulmányában meggyőző erővel tárta fel, hogy a Tanácsköztársaság időszakának kulturális forradalma után milyen mélyre zuhant ismét kulturális téren is az ellenforradalmi Magyarországon a munkásság és a parasztság. Ezeknek az évtizedeknek a történelme bizonyította: csak ott, azokban az országokban történhetett kulturális téren is valóságos előrelépés, csak ott következett be ezen a téren is forradalmi átalakulás, ahol — mint 1919-ben Magyarországon — *alapvető társadalmi változás szolgált a kulturális fejlődés bázisául*. Mindez arra figyelmeztet: sokat lehet és kell tanulnunk forradalmi múltunkból és ennek tanulságait is felhasználva még többet kell tanulnunk a jövő érdekében.

Mészáros István

TUDOMÁNYOS ÜLÉS A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET MÓDSZERTANI KÉRDÉSEIRŐL 1969. ÁPRILIS 21.

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és a Magyarország története I–X. c. összefoglaló mű szerkesztőbizottsága *Mátrai László* akadémikus elnöklétével vitát rendezett a művelődéstörténet kérdéseiről, különös tekintettel a tízkötetes összefoglaló mű művelődéstörténeti fejezeteire.

A bevezető referátumot *Elekes Lajos* akadémiai levelező tag tartotta meg. Referátumában először a történeti szintézisről és a kultúra fogalmáról adott definíciót, ez utóbbinál hangsúlyozva, hogy noha igen szimpatikus lenne a művelődéstörténet legtagabb értelmezése, amely szerint az mindent magába foglal a történelmi folyamathól, mégis, azok a lehetőségek és kívánalmak, amelyek adóttak a történeti kutatás jelenlegi szintjén, arra késztetnek, hogy a művelődéstörténet ilyen, „parttalan” tágitott koncepcióját elveszük. Ezután felsorolta azokat a területeket, amelyeket a művelődéstörténeti kutatásoknak szem előtt kell tartaniuk. (Általában a társadalmi tudat minden területe: a társadalmi pszichológia által kimutatható jelenségek — gondolkodásmód, gondolatok közlési módja, világkép, világnézet stb.; a vizsgálódás gerincét a kultúra felhalmozásának folyamata képezné, itt is különösen az „aktív elsajátítás mozzanata”.) Ezután a művelődéstörténeti részeknek a korszerű szintézisben való elhelyezéséről szólt. Ez kétféle lehet: 1. a tárgyalás összefüggő menetében kívánatos tárgyalni mindazokat a részkérdéseket, melyek a fejlődés egésze szempontjából jelentősek, a konkrét összefüggésben meghatározó szerepük van. 2. Külön művelődéstörténeti összefüggés kínálkozik minden nagyobb periodizációs egység végére. Ennek feladata egyrészt kiemelni a kor művelődésének jellemző vonásait, amit a tárgyalt kor a korábbihoz képest újként hozott, másrészt feladata összefoglalni, ami a korban a későbbi kultúrfejlődés alapja, előzménye.

Elekes Lajos referátumát *Balogh Sándor*, *Sinkovics István* és *Székely György* egyetemi tanárok először általános megjegyzésekkel egészítették ki, majd, mintegy a mondottak illusztrálásaként, egy-egy konkrét témavázlatot készítettek a magyar történelem különböző időszakából.

Balogh Sándor szerint a kultúra értelmezésének nem tág, hanem szűkítő

értelmezése látszik a fő veszélynek történetírásunkban. Ennek megállapítása után kiemelte azokat a kérdésköröket, melyeket a művelődéstörténeti részekben elsősorban tárgyalandónak tart. Sinkovics István a forrásbázis problémáját vetette fel, és sürgetőnek mondta az írásbeliség fejlődését és a különböző nemzetiségek kultúrájának egymásrahatását. Székely György a társadalompszichológiai kutatások szükségességét hangsúlyozta, majd utalt a forrásanyag fokozatos növekedésére a középkortól az újabb korokig húzódó fejlődés folyamán.

A témavázlatok, melyek a 10 kötetes összefoglaló egy-egy művelődéstörténeti fejezetének előzetes vázlataiként készültek, mondanivalójukat aszerint csoportosították, hogy mely tények kerülhetnek az összefoglaló részben egy-egy periodizációs egység végére, s melyek kíváncsnak a fejlődés fő vonalát bemutató tárgyaláshoz. Székely György „Művelődési viszonyok a XII–XIII. század fordulóján” c. írása a kor világi uralkodó osztályának kifejlődése és életvitelének alakulása közötti összefüggésekre mutat rá. Sinkovics István a XVI. század művelődéstörténetének keresztmetszetét vázolta a tudati és általános politikai viszonyok közötti kapcsolatok igen szemléletes megjelenítésével. Balogh Sándor „A kulturális forradalom történeti feldolgozásának vázlatos tervterve” címmel a kulturális forradalom általános ismérveiből indul ki, s ezek érvényesülését mutatja be a szocializmus építésének időszakában, kapcsolatban a magyar fejlődés sajátosságaival.

Pamlényi Ervin, a Történettudományi Intézet osztályvezetője „A kultúrtörténet fogalmáról, tárgyköréről” c. referátumában először azokat a vitákat tekintette át, melyek a kultúrtörténet, mint önálló történettudományi diszciplína létjogosultságáról zajlottak le a XIX. és XX. század polgári történettudományában, s amelyek még ma is jelentkeznek.

A kultúrtörténet létjogosultsága az első világháború előtti német történetírás egyik központi kérdése volt. Az erről folyó vitákban csapott össze a konzervatív német történetírás mindazokkal a történetírói irányzatokkal, amelyek „részben a pozitivisták szociológia hatása alatt, részben — ezzel összefüggésben — a német történeti-társadalmi fejlődés retrográd irányának felismerése következtében” — elfordultak a rankei értelemben vett politikai és államtörténettől (*Lamprecht-vita*). A világháború után a gazdaság- és társadalomtörténetírás mind inkább hódított még Németországban is, a politikatörténet trónfosztása mégis Franciaországban, az *Annales*-kör megjelenésével következett be. A második világháború után történtek kísérletek a rankei örökség felülvizsgálására, mégis az ötvenes évek nyugatnémet történetírásában a kultúrtörténeti szempontok messze a politikatörténeti megközelítések mögé szorultak.

A szerző ezután a mai nyugati művelődéstörténeti koncepciókat tekintette át, s összehasonlítva a marxista történetfelfogással megállapította, hogy ez utóbbi képes a világ anyagi és szellemi, gazdasági, társadalmi, politikai

kulturális jelenségeit a maguk komplexitásukban szemlélni. Ezzel szemben a nyugati munkákat egyrészt a szociológiai érdeklődésű kultúrtörténeti irányzat továbbélése jellemzi, másrészt a kultúrmorfológiai irány (Spengler, Toynbee) és az új francia művelődéstörténeti iskola (Braudel, Duby, Mandrou) hatása. A marxista kultúrtörténeti kutatások viszonylagos elmaradottságának okai abban láthatók, hogy először a polgári felfogásokkal szemben eltérést mutató pontokra kellett a fő figyelmet fordítani (gazdasági determináltság), ugyanakkor nem kis módszertani nehézséget okoz az is, hogy a marxista művelődéstörténeti felfogás a teljességre törekvést vallja. A hazai marxista kutatásoknak mindenekelőtt a polgári tudomány módszereinek felülvizsgálatára kellene irányulnia, majd a többi tudományág együttműködése révén megvalósuló komplex kutatások megszervezésére.

Végül a referátum néhány, a mostani vitát érintő kérdésre tért ki: szót emelt a művelődéstörténet szűk értelmezése ellen, s elkülönítette az egyszerű „összeadás”-t, amikor az egyes művelődési területeket kutató tudományágak (irodalomtörténet, művészettörténet stb.) eredményeit egymás mellé állítják, és azt a helyes művelődéstörténeti megközelítést, melynek elsőrendű jellemzője, hogy a forrásokat nem elszigetelten, hanem „minden irányú, a természettel és a társadalmi környezettel levő összes kapcsolatában vizsgálja”.

R. Várkonyi Ágnes, a Történettudományi Intézet osztályvezetője „Művelődéstörténeti törekvések az európai és a hazai polgári történettudományban (Vázlatos áttekintés)” c. referátuma az európai történelmi gondolkodásban jelentkező művelődéstörténeti koncepciókról megállapította, hogy azok tükrözték a polgárságnak erejére, lehetőségeire eszmélését; hozzátartoztak a feudalizmus mindenféle kötöttségeit szétfeszítő új kapitalista társadalomhoz, szoros összefüggésben álltak a természettudományok és általában a világ tudományos megismerésének fejlődésével. A művelődéstörténeti irányzatok tagadták, hogy a csaták, a nagy emberek tettei határoznák meg a történelem menetét, hanem a súlyt a kereskedelem, az ipar, a találmányok fejlődésére helyezték. Ez a polgári alapállás jellemző mind a német kultúrtörténet-írásra, mind a francia és az angolszász civilizációtörténetekre.

A magyarországi reformkori jelentősebb és kisebb történetírók nagy érdeklődéssel fordultak a művelődéstörténet felé (Bajza, Péczeli, Horváth M., Salamon F., Szalay L. stb.). Pályázati díjakat tűztek ki ilyen tárgyú dolgozatok készítésére, s igen sok átfogó vagy kisebb mű született ezekben az években. A szerzők továbbá a modern nyugati kiadványok szorgalmas olvasói voltak. A hazai művelődéstörténet-írás e kezdeményei azonban mégsem a külföldi átvételek alapján érthetők meg, hanem nagyon is a hazai polgári fejlődés tanulmányozásából. Ez a szellemi irányzat szemben állt a magyar konzervativizmussal, arra keresett választ, hogy mi Magyarország elmaradottságának oka, s a történelem hajtóerejének az ipart, kereskedelmet, mezőgazdaságot tartotta.

A XIX. sz. közepétől az európai művelődéstörténeti irányzatok a pozitivizmus hatása alatt álltak, sőt a pozitivizmus lényegében a korábbi művelődéstörténeti felfogásokra épített. A fejlődésben kettős funkció figyelhető meg: egyrészt lehetőség, hogy a szakágazati differenciálódás ellenére az emberiség történetének egységben látása alakulhasson ki, másrészt — a 70-es évektől erősebben — törekvés, hogy a múltat a társadalmi egyensúly, a megrázkódtatás nélküli társadalom szempontjából értékeljék. Várkonyi Ágnes kitért az egyes nagy történetírói egyéniségek munkássága közötti különbségekre (Comte, Lecky, Buckle, Taine, Spencer), majd rámutatott, hogy e kor német történetírásában már jelentkeztek azok a művelődéstörténeti irányzatok, melyek szembefordulva minden racionális társadalomfelfogással, a nem sokára jelentkező szellemtörténeti felfogás alapját képezik. A művelődéstörténetben szétszakítják a szellemi és az anyagi kultúra jelenségeit, s noha szorgalmazzák a művelődéstörténeti témákat, a korábbi haladó polgári szempontok itt már eltűnnek.

A XIX. sz. második felének magyarországi művelődéstörténeti irányzatai részben folytatják a reformkor kérdésfelvetéseit, másrészt viszont a neoabszolutizmus korának világnézeti, politikai problémái között elsikkadnak a polgárosulás szellemében fogant demokratikus koncepciók. A dualizmus első évtizedeiben művelődéstörténet címén az egyetemi katedrán is politikátörténetet oktatnak (Toldy F.), s az ezzel szembefeszülő modern művelődéstörténeti koncepciók visszhang nélkül maradnak (Horváth M., György A.). Mire a művelődéstörténet önálló történeti stúdiumként kap helyet az egyetemen, addigra már inkább az egyes szakágakat helyettesíti. (Iskolatörténet, rendtörténet, ár-, bér-, kereskedelem-történet — Békefi Remig.) Ilyen körülmények között hirdeti meg a szellemtörténet saját programját a legtagabban értelmezett művelődéstörténetként, noha már a kortársak előtt világos volt, hogy a két fogalom nem fedi egymást. Végül a referátum röviden kitért Szekfű sajátos felfogására, s a szakágazati kutatásokat helyettesítő Domanovszky-féle művelődéstörténeti iskola tevékenységére.

Hermann István, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa „A kultúra fogalma az újabb polgári elméletekben” c. korreferátumában a modern felfogások genezisét a felvilágosodás korának nézeteihez vezette vissza. Három irányzatot jellemzett; 1. a Drapper féle társadalomfelfogás megkülönbözteti egymástól a civilizáció, a technika fejlődését egyfelől, és az emberi etikai, ideológiai, művészi, stb. fejlődést másfelől, s ezek ellentétét rajzolja meg. 2. A másik irányzat freudi kiindulással egységesen látja a kultúrát, a civilizációt, de mindezt szembeállítja az individuummal (E. Fromm, H. Marcuse). 3. Az első kettőtől merőben különbözik a funkcionalizmus (pl. Br. Malinowski), mely a társadalom leírásának középpontjába a kultúrát helyezi. Ez az irányzat az előzőekkel szemben egyfajta totalitásra törekszik, ami azonban csak annyit jelent, hogy az egymást kiegészítő funkciók tömegét akarja leírni. Elekes Lajossal és Pamlényi Ervinnel egyetért a marxista kultúrfelfogás igen

tág értelmezésében, majd elmondotta, hogy szerinte a marxista politikatörténetben kell koncentrálnia a gazdaság, a társadalmi viszonyok, a technikai és kulturális fejlődés egészének. A kultúrtörténeti kutatások csak ilyen összefüggésekhez, ezek megértése kedvéért lehet igazán hasznos.

Makkai László a MTA Történettudományi Intézet csoportvezetője az anyagi kultúra kutatásának problematikájáról szólva a kérdéskör két aspektusát emelte ki: egyik az emberi ön- és fajfenntartás anyagi eszközeinek és javainak létrehozása és felhasználása, a tulajdonképpeni *anyagi élet*, a másik pedig az anyagi javakhoz tapadó értékelések (ízlés, stílus, morál, stb) birodalma. Ez utóbbit kellene *anyagi kultúrának* nevezni. A kettő természetesen szorosan együtt jelentkezik a valóságban. A fő problémát annak eldöntése jelenti, hogy az utóbbiak miként helyezkedjenek el a történeti szintézisben. Szerinte a rossz történetírói hagyománnyal szemben, mely a politikatörténetet állította a történeti összefoglalás gerincébe, egy korszerű, a „társadalmi mozgás tárgyi önkifejezéseit” megjelenítő szintézist kell készíteni. Ebben a kor társadalmi fejlődésének megértéséhez feltétlenül szükséges építkezési, lakberendezési, szórakozási stb. szféra jelenségeit is konkrétan kell ábrázolni. Példaként utalt F. Braudel, *Civilisation materielle et capitalisme* c. munkájára, mely kezdeményezés marxista szemlélettel továbbvive a művelődéstörténet új ágának kibontakozását jelentené.

Cserepnyin, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történettudományi Intézete feudalizmuskori osztályának vezetője arról beszélt, hogy miként illeszkednek a művelődéstörténeti részek a különböző szovjet összefoglaló munkák középkort tárgyaló fejezeteibe. Az Isztorija kulturü drevnej Ruszi c. munkában például a társadalom gazdasági, társadalmi folyamatához szorosabban kapcsolódó anyagi kultúra körébe tartozó eseménysorok a szellemi élettel kerülnek bemutatásra. A Vszemirnaja Isztorija, és az Isztorija SzSzSzR kötetekben a kulturális fejlődést külön fejezetek tárgyalják: itt lényegében csak a szellemi kultúra kap helyet, az anyagi kultúra körébe tartozó tényeket, eseményeket, folyamatokat — igaz, hogy elég szűken — az általános történeti fejlődéssel együtt írják le.

Gaidanov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Néprajzi Intézete Kaukázológiai osztályának vezetője az anyagi kultúra fontosságát hangsúlyozta a kultúrán belül. A kultúra történetének megírásakor a történészeknek szintézisbe kell foglalniuk az egyébként a különböző történeti diszciplínák kutatási körébe eső jelenségeket: adott társadalomban a termelés eszközeit, tárgyait, eredményeit, a termelést végző osztályok, csoportok szakmai ismeretének színvonalát, munkakultúráját, a foglalkoztatottság, bérezési szint hatását az egyéb tudati tényezőkre stb. E téren eredményesnek látszik a szovjet kutatók által elfogadott, az életmód kultúrája körébe eső ezen jelenségeknek összefoglaló megjelölésére szolgáló „büt” fogalmát használni. Végül a lenini kultúra-felfogás széles körű voltát méltatta.

Kabos Ede, az MSZMP Párttörténeti Intézet csoportvezetője a munkáskultúra kutatásának helyzetéről, feladatairól szolt. A két kultúra téves értelmezése folytán a munkásosztály kultúráját gyakran szembeállították a kulturális fejlődés egészével; e hamis felfogással szakítva kell a kulturális fejlődés részeként és a munkásmozgalom történetéhez kapcsolódva a munkásművelődés története kutatásának főbb területeit megállapítanunk. Ezek: 1. a munkásosztály kulturális helyzete; 2. a „kulturális osztályharc” története; 3. a munkásosztály helyzetének tükröződése az irodalomban. A kutatásokban jelenleg hiányzik a tervszerű összehangoltság, s ennek hatása mind a hazai, mind a külföldi (elsősorban német példákra utalt). munkásmozgalomtörténetekben lemérhető. Pedig a munkásmozgalom történetének igen sok köztörténeti eleme is csak a művelődéstörténeti kutatásokkal tárható fel (keverék ideológiák, kispolgári életérzés hatása stb.) A korreferátum végül kitért a munkásművelődés története kutatásának feladataira (bibliográfia, historiográfiái áttekintés készítése, forrásházis feltérképezése).

Vörös Károly, a Levéltárak Országos Központjának munkatársa a tömegek kulturális helyzetének rajzáról beszélt. A kulturális tömegjelenségek kutatásának nehézségeit vázolta, majd e jelenségek ismertetőjegyeiről szolt. Jellemző rájuk, mondotta, hogy színvonalban messze elmaradnak a kor kiemelkedő kulturális eredményeitől, s jelentősen befolyásolják a tömegek politikai tevékenységét is. Ez utóbbi tulajdonság bizonyítja az ez irányú kutatások fontosságát is. Nemesak Móricz, Bartók, de Harsányi, Lehár műveit, a ponyvaregényeket, a plakátokat, mint az ízlés mutatóit is elemezni kell. Ezeknek nem esztétikai értéke érdekli a történészt, hanem azon társadalmi indítékok kitapintása, hogy mi készíteti a tömegeket elfogadásukra. — A néptömegek kultúrájába az értékes népi kultúrelemek helyére bekerülő művészileg értéktelen műdalok, slágerek nem értékelhetők társadalmi hatásukban egyértelműen negatívan, mert nemcsak a kultúrjavak süllyedését kell itt látnunk, hanem az őket használó tömegek szellemi szintjének emelkedését is. Végül felvetette, hogy e tömegjelenségek kutatásában lehetne igazán hasznosítani a kvantitatív módszereket, ahogy a néprajzban már kidolgozták e módszereket.

Szabad György, egyetemi docens hozzászólásában hangsúlyozta, hogy a művelődéstörténeti kutatások fontossága már öröndetesen elismert, kevésbé tisztázott azonban eredményeik érvényesítési módja, különösen nem egy általános történeti szintézis követelményeivel fellépő munkálat keretében. Tudománytörténeti visszapiantásában arra utalt, hogy a hajdan homogénnek tekintett történettudomány differenciálódásának folyamatában a művelődéstörténet oly nagy jelentőségű önállósodása nem zárta le az új szakágak kiválásának a sorát, illetve maga is tovább tagolódott. Ma már a kutatás — a tudományos fejlődés természetes következményeként — nem általában művelődéstörténeti irányú, hanem konkrétan építészettörténeti, sajtótörténeti, orvostörténeti stb. E tudománytörténeti fejlemények folytán a műve-

lődéstörténet funkcióját immár a belőle kiágazott diszciplínák szintetizálásában jelölte meg, helyét pedig a tervezett összefoglalásban, mint „szintézisét a szintézisben.”

Szűcs Jenő, a MTA Történettudományi Intézet munkatársa a középkori eszmetörténet problematikájáról és a művelődéstörténettel való összefüggéséről beszélt. Megjegyezte, hogy szerinte épp a művelődéstörténet tárgyára vonatkozó egységes megközelítés hiánya mutatja: kétségek támaszthatók az irányban is, hogy vajon létezik-e önálló tudományágként a művelődéstörténet. Ezután röviden áttekintette a német, a francia és az angolszász eszmetörténeti kutatások felfogását az eszmetörténet tárgyról, s marxista megközelítéssel igyekezett definíciót adni az ideológiatörténetről. A vulgáris marxista megközelítés — mely az ideológiák társadalmi determináltságára helyez csak hangsúlyt — és az eszmék relatív önmozgására koncentráló polgári felfogások egyoldalúságát bírálva megállapította, hogy az eszmék valószínűségi funkciójának megfelelően kell a kutatást végezni. Végül a középkori eszmetörténet legfontosabb feladatait körvonalazta, melyek szerinte a kelet- és nyugat-európai fejlődés közötti különbségből fakadnak. Az eszmei szféra mutatja a legvilágosabban, hogy a „fiatalabb régió” — a kelet-európai — mennyire szekunder szerepet játszik az európai fejlődésben, szinte minden iniciativa az „idősebb régióból”, a nyugati keresztény eszmevilágból indul ki. Az eszmetörténet tehát fontos önálló kutatási ág, s nem ért egyet azokkal, akik a művelődéstörténet egy részének tekintik. Eredményeit viszont felhasználhatja a művelődéstörténet.

Aradi Nóra, a MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának vezetője a művészettörténet tudomány néhány olyan problémájáról beszélt, mely tágabb, kultúrtörténeti kutatások keretében oldható csak meg. Kiemelte itt a közönség és művészet kapcsolatát, ezen belül a műfaj történeti vizsgálódások és a társadalomtörténeti szempontok szoros együttthaladását, az iparművészeti kutatásokban társadalomtörténeti eredményei felhasználásának szükségességét. Érdekes kultúrtörténeti kérdés a tudományfejlődés és a képzőművészet egymásrahatásának problematikája, már azért is, mert a ténylegesen meglevő kapcsolatokat a technicizmus mai hívei abszolutizálni szeretnék, s ezzel kikapcsolni a meghatározó tényezők közül a nem felépítmény jellegűeket. Mindezek mellé természetesen egy sor újabb kérdés csoport is sorakozik: pl. mennyire tekinthető egy tematikai komplexum a képzőművészetben belül művelődéstörténeti kérdésnek, hogyan élnek ezek társadalmilag determinált közgondolkodás eredményeként évszázadokon tovább stb. Ezután a költészet és a képzőművészet köréből felhozott példákon szemléltette, milyen sok esetben segíthet rekonstruálni a vizsgált kor közgondolkodását, fejlődését, az ideológiák osztálykötöttségét a művészettörténet.

Földes Éva, a neveléstudományok doktora a neveléstörténet oldaláról közelítette meg a művelődéstörténeti összefoglalás lehetőségeit. Nem ért

egyét azokkal, akik a neveléstörténetet az órán folyó oktató-nevelő munka történeteként fogják fel. Ő egy folyamat történetét érti neveléstörténet alatt, melynek során az osztályharcok szerves részeként az emberiség küzdelmét vívta a „tudás, a műveltség lehetőségeinek, elemeinek, anyagának birtokbavételéért évezredekén át.” A neveléstörténet ilyen felfogása a tudományágat a művelődéstörténet szerves részének tekinti, melyből megtudhatjuk, hogy az emberiség miként sajátítja el — fogadja be és teszi személyiségének integráns részévé — az évezredek kulturális hagyományokat, s megtudjuk, melyek azok a társadalom által meghatározott lehetőségek, melyek az egyén előtt a kulturális tevékenysége során állanak. A feladatok megoldása természetesen feltételezi azt a komplex kutatási módszert, melyet a fő referátumok említettek. Végül ezt a komplex megközelítést a habán kultúra példáján szemléltette: bizonyította, hogy a habán keramikus művészet, a betűismeret terjesztésének gondolata, s az egyedülálló nevelési rendszer kialakítására vonatkozó elképzelések azonos társadalmi-ideológiai ható tényezőkre vezethetők vissza.

Szilágyi János, az Országgyűlési Könyvtár osztályvezetője helyesnek találta, hogy a fő referátumok az ideológiatörténet kutatásának helyét keresik, de hasonlóan kimunkálандónak mondta a filozófiatörténetet, a sajtótörténetet, a könyvtörténetet, az erkölcs-, divat-, viselettörténetet stb. Nemcsak az egyes kultúragazatok várnak felderítésre, mondta, de az egyes társadalmi osztályok kultúrájának feltérképezése is. Végül a művelődéstörténeti szintézis, a népszerűsítő módon írt művelődéstörténet, a résztanulmányok kötetben történő megjelentetésének fontosságát hangsúlyozta.

Márkus László kandidátus, a MTA Történettudományi Intézet főmunkatársa az újkori magyar politikai gondolkodás és a sajtótörténet összefüggéseiről szólt. A politikai gondolkodás történetének ismerete vezethet csak el bennünket a jelen ideológiai frontjainak megértéséhez, s ezért is fontos, hogy az 1849 óta jelentkező fő irányokat, a társadalmi demokratizmust, a progressziót, másrészt a szupremáciát, a nacionalizmust hirdető álláspontokat szétválasszuk, történetiségükben lássuk. Mind az 1918–1919-es forradalmak, mind a felszabadulás után a „Ki kit folytat” kérdésével állunk szemben. Ezután a referátum a kelet-európai fejlődésből következő torzulásokra hívta fel a figyelmet, melyek igen élesen jelentkeznek a politikai gondolkodás területén. Az itt megkezdődő kutatásoknak állandóan szem előtt kell tartaniuk a hatékonyság problémáját, a politikai gondolatok burkolt megjelenési voltát, s a gondolkodás-magatartásbeli kategóriákat (illuzionizmus, dezilluzionizmus, demagógia és realitás stb.). — Végül megállapította, hogy a sajtótörténet a gondolati anyag kitermelése és társadalmi hatása közötti térrumon találja meg tárgyát, feladata a „közvetítést” vizsgálni. Tehát része a politikai gondolkodásnak, de ugyanakkor speciális oldalait tekintve dimenzió-náltaabb is, egyéb kultúrtörténeti kategóriákat is magába foglal.

Mátrai László akadémikus zárszavában röviden összefoglalta a vita érdekesebb kérdésfeltevéseit: a művelődéstörténet historiográfiájának áttekintését, a jelen polgári irányzatokban a művelődéstörténet felfogását és a gyakorlati feldolgozáshoz kapott szempontokat.

A főbb tanulságok között megjegyezte, hogy a polgári társadalomfelfogásokkal szemben hangsúlyoznunk kell a marxista felfogás monista jellegét, természetesen a vulgarizálást — elsősorban a módszertani kérdések megválaszolásával — mindenképpen el kell kerülni. — Jellegzetessége volt a vitának, hogy a referátumok és a hozzászólások egyaránt túlságosan „történetiek” voltak, s nem is igyekeztek — még a filozófusok részéről elhangzott korreferátum sem — filozófiai síkon megragadni a művelődéstörténet problematikáját. *Mátrai László* néhány példán érzékeltette, hogy az idealista társadalomfelfogásokkal szemben a marxista társadalomtudománynak milyen módon kell közelednie egy-egy társadalom modelljének felvázolásához. Bizonyította például, hogy a társadalmi struktúra meghatározottsága a társadalom anyagi és szellemi szférája által, egy háromdimenziós koordináta rendszerben is kifejezhető, érzékeltethető. — A vita tanulságaként levonhatjuk azt is, hogy a történettudomány részére a politikatörténet a fő kutatási terület, a politikai történet a primer, de ugyanakkor nagy gondot kell fordítani a tudati szféra, a társadalmi folyamatok szubjektív vonatkozásainak gyors kidolgozására.

Glatz Ferenc

DÁVID KIRÁLY TÁNCA

B. THOMAS EDIT

Az asztal nem ritka tárgy. Nélkülözhetetlen kelléke az otthon nindennapijainak, az ünnepek lakomáinak, az istenek tiszteletének, az áldozatok bemutatásának — pogány és keresztény vonatkozásban egyaránt.

A római császárkorból ismerünk kő- és márványasztalokat — az egyszerű faasztalok csaknem mind elpusztultak az idők folyamán, csak a kő és márvány mentette át a formákat.

A díszített, faragott asztalok a formán túl az ábrázolások tartalmával még azt is elárulják — természetesen legtöbbször csak a szakembernek —, hogy az asztal mellett lakomáztak-e, áldoztak-e, vagy szertartások áldozati ajándékainak elhelyezésére szolgáltak-e egykor.

A régészeti feltárások eredményeként napfényre kerülnek néha asztaltöredékek, peremszegélyek, de csak igen ritkán a töredékekből egészen összeállítható asztalok. Ezek már komoly ritkaságszámba mennek. Még jelentősebb szakmai szempontból, ha a domborműves szegélyfaragványok jeleneteit sikerül megfejteni, a képek ikonográfiai típusainak megoldásával.

A luganoi F. Bolla tulajdonában van egy római császárkori asztal, amelynek ábrázolása egyedülálló témájú, az Ószövetség, Sámuel könyve II. XIII—XXIII. fejezetének története — Dávid király tánca, Mikal szidalma és az adományok, amelyekkel Dávid király megvendégelte a népet.

A zsidó történet e fontos eseményének megjelenítése, e márványasztal képe a római korból, párját ritkító alkotás.

A véletlen hozta úgy, hogy a sok évtizede vándorló műtárgy meghatározását magyar kutató végezze el.

*

Egy korábbi dolgozatomban¹ foglalkoztam a részben Ószövetségi jelennel díszített keleti eredetű, hellenisztikus szellemben fogant ókeresztény márványasztalokkal, amelyek a pannóniai, illetve az arianus ókeresztény liturgiában jutottak szerephez.

Erre a dolgozatomra hívták fel W. Rosenbaum svájci (Ascona) műkereskedőnek a figyelmét, amikor birtokába jutott egy figurális diszítésű kerek

¹E. B. Thomas. Bruchstück einer frühchristlichen Marmortischplatte mit Reliefverzierung aus Csopak. Acta Antiqua Hung. III. 1955. 261—282. Abb. 1-5.

márványasztallap. W. Rosebaum 1962-ben elküldte nekem az asztallap fényképét és véleményemet kérte a tárgyra vonatkozólag.

Időközben a reliefes díszű márványlap Dott. Ferruccio Bolla Avvocato e Notario Lugano-i magángyűjteményébe került. — Az új tulajdonos lehetővé tette a márványlap publikálását és rendelkezésre bocsátotta a márványlapot ábrázoló fényképfelvételeket, melyeket Vincenzo Vicari (Lugano) készített.

A feldolgozó munkám során lehetőség nyílt a márványasztal helyszíni tanulmányozására is. A márványasztal ábrázolásainak, felületének és hátlapjának, továbbá kivitelének megfigyelése újabb értékes és hasznosítható adatokat hozott a publikáció számára.

A vizsgálat folyamán egyre inkább bizonyossá vált, hogy a művészet-történet és a vallástörténet eddig ismeretlen, egyedülálló műtárggyal gyarapodott, amelynek szerepét a római kori zsidó kultuszkörben kell keresnünk.

Az ilyenfajta márványtárgyak elnevezésére egy meglehetősen zavaros nomenklátúra alakult ki: lap, asztal, tál (Platte, Tisch, Schüssel) stb.² előfordulnak a szakirodalomban.

A márványasztallapok vagy márványoszlopocskákból készült lábazatra kerültek, vagy fából esetleg fémből készült állványra helyezték őket.

A lapos, tálszerű márvány asztallap (1. kép) teljes átmérője 70 cm, enyhén bemélyített középső mezőjének átmérője 46 cm, a körbefutó, felében domborműves faragványokkal díszített sáv szélessége 9 cm. A márványlap legnagyobb vastagsága 2 cm. A márvány színe szürkés, a középalktól balra alul egy nagy sárgás-barnára elszíneződött folt van. Az elszíneződés mélyen beszívódott a márvány anyagába. A felület simán kidolgozott, nem túl finoman polírozott. A márvány elég durva szemcsés felületű többhelyütt likacsos. A középalkak térdeinek vonalában szélről-szélre mély repedés vonul végig, amelyből több helyen hajszálrepedések ágaznak el. Hajszálrepedések a márványlap több helyén is felfedezhetők. Erős elhasználódás, illetve kopás és mély karcolások, bevágások figyelhetők meg a bemélyített középső díszítetlen felületein, az alak két oldalán. — Feltételezhető, hogy ezek a viszonylag mély karcolások és bevágások, valamint a márvány lekoptatott felülete a tárgy egykori funkciójából adódó károsodások.

A márványlap mélyített középmezőjét egy lapos domborműben (Flachrelief) kifaragott alak díszíti. A peremet a kör felső vonaláig ugyancsak figurális és növényi faragványok tagolják, — a perem másik fele sima, díszítetlen. Első ránézésre úgy tűnik, mintha egy félkész faragott díszű márványlap lenne. Azonban azonnal szembetűnő, hogy a díszítetlen peremfél már le van vésve a domborművek alapjának a szintjére, tehát a sima peremrészről már nem faraghatók reliefek. A peremszegély felének dísztelenül hagyása tehát a készítés idejében szándékos volt.

² A. Barb. Krippe, Tisch und Grab. Mullus. Festschrift Theodor Klauser. (Münster-Westfalen, 1964) 23. l.

לְכָל־הַמֶּן יִשְׂרָאֵל לְמֵאִישׁ וְעַד־אִשָּׁה לְאִישׁ חֵלֶת לָהֶם
 אֶת־וְאֶשְׁפָּר אֶחָד וְאִשְׁיִשָּׁה אַחַת וַיִּלְךְ כָּל־הָעָם אִישׁ
 כ לְבֵיתוֹ: וַיָּשָׁב דָּוִד לְבֶרֶךְ אֶת־בֵּיתוֹ וַתֵּצֵא
 מִיכַל בַּת־שָׁאוּל לְקִרְיַת דָּוִד וַתֹּאמֶר מַה־נִּכְבֵּד הַיּוֹם
 מִלְּךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר נִגְלָה הַיּוֹם לְעֵינַי אִמְרוֹת עֲבָדָיו
 21 כְּהִנָּלוֹת נִגְלוֹת אֶת־הַרְקִים: וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל־מִיכַל לִפְנֵי
 יְהוָה אֲשֶׁר כָּתוּב־בִּי מֵאֲבִיךָ וּמִכָּל־בֵּיתוֹ לְצֹאת אֹתִי נָגִיד
 22 עַל־עַם יְהוָה עַל־יִשְׂרָאֵל וְשִׁחֲקֵתִי לִפְנֵי יְהוָה: וַיִּקְרָאתִי
 עוֹד מִזֹּאת וְהִנֵּיתִי שָׁפֵל בְּעֵינַי וְעַם־הָאֲמֹדוֹת אֲשֶׁר אִמְרַת
 23 עִמָּם אֶכְבְּדָה: וּלְמִיכַל בַּת־שָׁאוּל לֹא־הָיָה לָהּ יָלֵד עַד
 יוֹם מוֹתָהּ:

CAP. VII. 1

1 וַיְהִי כִּי־יָשָׁב הַמֶּלֶךְ בְּבֵיתוֹ וַיְהִי הַיּוֹם הַהוּא מִסָּבִיב מִכָּל־
 2 אֲבִיּוֹ: וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל־נָתָן הַנָּבִיא רְאֵה נָא אֲנִכִּי
 יוֹשֵׁב בְּבֵית אֲרָזִים וְאֲרֹן הָאֱלֹהִים יוֹשֵׁב בַּתֵּד הַיְרֵעָה:
 3 וַיֹּאמֶר נָתָן אֶל־הַמֶּלֶךְ כֹּל אֲשֶׁר בְּלִבְּךָ לָךְ עֲשֵׂה כִּי
 4 יְהוָה עִמָּךְ: וַיְהִי בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיְהִי דְבַר־
 5 יְהוָה אֶל־נָתָן לֵאמֹר: לָךְ וְאִמְרַת אֶל־עַבְדִּי אֶל־דָּוִד
 6 כֹּה אָמַר יְהוָה הֵאֱמַתָּה תִּבְנֶה־לִּי בַּיִת לְשֹׁכְתִי: כִּי לֹא
 יוֹשְׁבֵתִי בְּבַיִת לְמִיּוֹם הַעֲלֵתִי אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם
 7 וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה וְאַתָּה מִתְהַלֵּךְ בְּאֹהֶל וּבְמִשְׁכָּן: כָּכָל
 אֲשֶׁר־הָיָה לְכַתִּי בְּכָל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַדְּבַר דִּבַּרְתִּי אֶת־אֶחָד
 שְׂבָטִי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר צִוִּיתִי לְרִעוֹת אֶת־עַמִּי אֶת־יִשְׂרָאֵל
 8 לֵאמֹר לָמָּה לֹא־בִנִיתֶם לִי בַּיִת אֲרָזִים: וְעַתָּה כֹּה־תֹאמַר
 לְעַבְדִּי דָּוִד כֹּה אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת אֲנִי לְקַחְתִּיךָ מִן־
 הַגֵּזֶר מֵאַחֲרֵי הַצֹּאן לַהֲזֹת נָגִיד עַל־עַמִּי עַל־יִשְׂרָאֵל:
 9 וְאַתָּה עִמָּךְ כָּכָל אֲשֶׁר הָלַכְתָּ וְאִכְרַתָּה אֶת־כִּלְאֵי־בֶרֶךְ
 מִפְּנֵיךְ

19.2 v. 1. 19.3 v. 2. 19.4 v. 3. 19.5 v. 4. 19.6 v. 5. 19.7 v. 6. 19.8 v. 7. 19.9 v. 8. 19.10 v. 9. 19.11 v. 10. 19.12 v. 11. 19.13 v. 12. 19.14 v. 13. 19.15 v. 14. 19.16 v. 15. 19.17 v. 16. 19.18 v. 17. 19.19 v. 18. 19.20 v. 19. 19.21 v. 20. 19.22 v. 21. 19.23 v. 22. 19.24 v. 23. 19.25 v. 24. 19.26 v. 25. 19.27 v. 26. 19.28 v. 27. 19.29 v. 28. 19.30 v. 29. 19.31 v. 30. 19.32 v. 31. 19.33 v. 32. 19.34 v. 33. 19.35 v. 34. 19.36 v. 35. 19.37 v. 36. 19.38 v. 37. 19.39 v. 38. 19.40 v. 39. 19.41 v. 40. 19.42 v. 41. 19.43 v. 42. 19.44 v. 43. 19.45 v. 44. 19.46 v. 45. 19.47 v. 46. 19.48 v. 47. 19.49 v. 48. 19.50 v. 49. 19.51 v. 50. 19.52 v. 51. 19.53 v. 52. 19.54 v. 53. 19.55 v. 54. 19.56 v. 55. 19.57 v. 56. 19.58 v. 57. 19.59 v. 58. 19.60 v. 59. 19.61 v. 60. 19.62 v. 61. 19.63 v. 62. 19.64 v. 63. 19.65 v. 64. 19.66 v. 65. 19.67 v. 66. 19.68 v. 67. 19.69 v. 68. 19.70 v. 69. 19.71 v. 70. 19.72 v. 71. 19.73 v. 72. 19.74 v. 73. 19.75 v. 74. 19.76 v. 75. 19.77 v. 76. 19.78 v. 77. 19.79 v. 78. 19.80 v. 79. 19.81 v. 80. 19.82 v. 81. 19.83 v. 82. 19.84 v. 83. 19.85 v. 84. 19.86 v. 85. 19.87 v. 86. 19.88 v. 87. 19.89 v. 88. 19.90 v. 89. 19.91 v. 90. 19.92 v. 91. 19.93 v. 92. 19.94 v. 93. 19.95 v. 94. 19.96 v. 95. 19.97 v. 96. 19.98 v. 97. 19.99 v. 98. 19.100 v. 99. 19.101 v. 100. 19.102 v. 101. 19.103 v. 102. 19.104 v. 103. 19.105 v. 104. 19.106 v. 105. 19.107 v. 106. 19.108 v. 107. 19.109 v. 108. 19.110 v. 109. 19.111 v. 110. 19.112 v. 111. 19.113 v. 112. 19.114 v. 113. 19.115 v. 114. 19.116 v. 115. 19.117 v. 116. 19.118 v. 117. 19.119 v. 118. 19.120 v. 119. 19.121 v. 120. 19.122 v. 121. 19.123 v. 122. 19.124 v. 123. 19.125 v. 124. 19.126 v. 125. 19.127 v. 126. 19.128 v. 127. 19.129 v. 128. 19.130 v. 129. 19.131 v. 130. 19.132 v. 131. 19.133 v. 132. 19.134 v. 133. 19.135 v. 134. 19.136 v. 135. 19.137 v. 136. 19.138 v. 137. 19.139 v. 138. 19.140 v. 139. 19.141 v. 140. 19.142 v. 141. 19.143 v. 142. 19.144 v. 143. 19.145 v. 144. 19.146 v. 145. 19.147 v. 146. 19.148 v. 147. 19.149 v. 148. 19.150 v. 149. 19.151 v. 150. 19.152 v. 151. 19.153 v. 152. 19.154 v. 153. 19.155 v. 154. 19.156 v. 155. 19.157 v. 156. 19.158 v. 157. 19.159 v. 158. 19.160 v. 159. 19.161 v. 160. 19.162 v. 161. 19.163 v. 162. 19.164 v. 163. 19.165 v. 164. 19.166 v. 165. 19.167 v. 166. 19.168 v. 167. 19.169 v. 168. 19.170 v. 169. 19.171 v. 170. 19.172 v. 171. 19.173 v. 172. 19.174 v. 173. 19.175 v. 174. 19.176 v. 175. 19.177 v. 176. 19.178 v. 177. 19.179 v. 178. 19.180 v. 179. 19.181 v. 180. 19.182 v. 181. 19.183 v. 182. 19.184 v. 183. 19.185 v. 184. 19.186 v. 185. 19.187 v. 186. 19.188 v. 187. 19.189 v. 188. 19.190 v. 189. 19.191 v. 190. 19.192 v. 191. 19.193 v. 192. 19.194 v. 193. 19.195 v. 194. 19.196 v. 195. 19.197 v. 196. 19.198 v. 197. 19.199 v. 198. 19.200 v. 199. 19.201 v. 200. 19.202 v. 201. 19.203 v. 202. 19.204 v. 203. 19.205 v. 204. 19.206 v. 205. 19.207 v. 206. 19.208 v. 207. 19.209 v. 208. 19.210 v. 209. 19.211 v. 210. 19.212 v. 211. 19.213 v. 212. 19.214 v. 213. 19.215 v. 214. 19.216 v. 215. 19.217 v. 216. 19.218 v. 217. 19.219 v. 218. 19.220 v. 219. 19.221 v. 220. 19.222 v. 221. 19.223 v. 222. 19.224 v. 223. 19.225 v. 224. 19.226 v. 225. 19.227 v. 226. 19.228 v. 227. 19.229 v. 228. 19.230 v. 229. 19.231 v. 230. 19.232 v. 231. 19.233 v. 232. 19.234 v. 233. 19.235 v. 234. 19.236 v. 235. 19.237 v. 236. 19.238 v. 237. 19.239 v. 238. 19.240 v. 239. 19.241 v. 240. 19.242 v. 241. 19.243 v. 242. 19.244 v. 243. 19.245 v. 244. 19.246 v. 245. 19.247 v. 246. 19.248 v. 247. 19.249 v. 248. 19.250 v. 249. 19.251 v. 250. 19.252 v. 251. 19.253 v. 252. 19.254 v. 253. 19.255 v. 254. 19.256 v. 255. 19.257 v. 256. 19.258 v. 257. 19.259 v. 258. 19.260 v. 259. 19.261 v. 260. 19.262 v. 261. 19.263 v. 262. 19.264 v. 263. 19.265 v. 264. 19.266 v. 265. 19.267 v. 266. 19.268 v. 267. 19.269 v. 268. 19.270 v. 269. 19.271 v. 270. 19.272 v. 271. 19.273 v. 272. 19.274 v. 273. 19.275 v. 274. 19.276 v. 275. 19.277 v. 276. 19.278 v. 277. 19.279 v. 278. 19.280 v. 279. 19.281 v. 280. 19.282 v. 281. 19.283 v. 282. 19.284 v. 283. 19.285 v. 284. 19.286 v. 285. 19.287 v. 286. 19.288 v. 287. 19.289 v. 288. 19.290 v. 289. 19.291 v. 290. 19.292 v. 291. 19.293 v. 292. 19.294 v. 293. 19.295 v. 294. 19.296 v. 295. 19.297 v. 296. 19.298 v. 297. 19.299 v. 298. 19.300 v. 299. 19.301 v. 300. 19.302 v. 301. 19.303 v. 302. 19.304 v. 303. 19.305 v. 304. 19.306 v. 305. 19.307 v. 306. 19.308 v. 307. 19.309 v. 308. 19.310 v. 309. 19.311 v. 310. 19.312 v. 311. 19.313 v. 312. 19.314 v. 313. 19.315 v. 314. 19.316 v. 315. 19.317 v. 316. 19.318 v. 317. 19.319 v. 318. 19.320 v. 319. 19.321 v. 320. 19.322 v. 321. 19.323 v. 322. 19.324 v. 323. 19.325 v. 324. 19.326 v. 325. 19.327 v. 326. 19.328 v. 327. 19.329 v. 328. 19.330 v. 329. 19.331 v. 330. 19.332 v. 331. 19.333 v. 332. 19.334 v. 333. 19.335 v. 334. 19.336 v. 335. 19.337 v. 336. 19.338 v. 337. 19.339 v. 338. 19.340 v. 339. 19.341 v. 340. 19.342 v. 341. 19.343 v. 342. 19.344 v. 343. 19.345 v. 344. 19.346 v. 345. 19.347 v. 346. 19.348 v. 347. 19.349 v. 348. 19.350 v. 349. 19.351 v. 350. 19.352 v. 351. 19.353 v. 352. 19.354 v. 353. 19.355 v. 354. 19.356 v. 355. 19.357 v. 356. 19.358 v. 357. 19.359 v. 358. 19.360 v. 359. 19.361 v. 360. 19.362 v. 361. 19.363 v. 362. 19.364 v. 363. 19.365 v. 364. 19.366 v. 365. 19.367 v. 366. 19.368 v. 367. 19.369 v. 368. 19.370 v. 369. 19.371 v. 370. 19.372 v. 371. 19.373 v. 372. 19.374 v. 373. 19.375 v. 374. 19.376 v. 375. 19.377 v. 376. 19.378 v. 377. 19.379 v. 378. 19.380 v. 379. 19.381 v. 380. 19.382 v. 381. 19.383 v. 382. 19.384 v. 383. 19.385 v. 384. 19.386 v. 385. 19.387 v. 386. 19.388 v. 387. 19.389 v. 388. 19.390 v. 389. 19.391 v. 390. 19.392 v. 391. 19.393 v. 392. 19.394 v. 393. 19.395 v. 394. 19.396 v. 395. 19.397 v. 396. 19.398 v. 397. 19.399 v. 398. 19.400 v. 399. 19.401 v. 400. 19.402 v. 401. 19.403 v. 402. 19.404 v. 403. 19.405 v. 404. 19.406 v. 405. 19.407 v. 406. 19.408 v. 407. 19.409 v. 408. 19.410 v. 409. 19.411 v. 410. 19.412 v. 411. 19.413 v. 412. 19.414 v. 413. 19.415 v. 414. 19.416 v. 415. 19.417 v. 416. 19.418 v. 417. 19.419 v. 418. 19.420 v. 419. 19.421 v. 420. 19.422 v. 421. 19.423 v. 422. 19.424 v. 423. 19.425 v. 424. 19.426 v. 425. 19.427 v. 426. 19.428 v. 427. 19.429 v. 428. 19.430 v. 429. 19.431 v. 430. 19.432 v. 431. 19.433 v. 432. 19.434 v. 433. 19.435 v. 434. 19.436 v. 435. 19.437 v. 436. 19.438 v. 437. 19.439 v. 438. 19.440 v. 439. 19.441 v. 440. 19.442 v. 441. 19.443 v. 442. 19.444 v. 443. 19.445 v. 444. 19.446 v. 445. 19.447 v. 446. 19.448 v. 447. 19.449 v. 448. 19.450 v. 449. 19.451 v. 450. 19.452 v. 451. 19.453 v. 452. 19.454 v. 453. 19.455 v. 454. 19.456 v. 455. 19.457 v. 456. 19.458 v. 457. 19.459 v. 458. 19.460 v. 459. 19.461 v. 460. 19.462 v. 461. 19.463 v. 462. 19.464 v. 463. 19.465 v. 464. 19.466 v. 465. 19.467 v. 466. 19.468 v. 467. 19.469 v. 468. 19.470 v. 469. 19.471 v. 470. 19.472 v. 471. 19.473 v. 472. 19.474 v. 473. 19.475 v. 474. 19.476 v. 475. 19.477 v. 476. 19.478 v. 477. 19.479 v. 478. 19.480 v. 479. 19.481 v. 480. 19.482 v. 481. 19.483 v. 482. 19.484 v. 483. 19.485 v. 484. 19.486 v. 485. 19.487 v. 486. 19.488 v. 487. 19.489 v. 488. 19.490 v. 489. 19.491 v. 490. 19.492 v. 491. 19.493 v. 492. 19.494 v. 493. 19.495 v. 494. 19.496 v. 495. 19.497 v. 496. 19.498 v. 497. 19.499 v. 498. 19.500 v. 499. 19.501 v. 500. 19.502 v. 501. 19.503 v. 502. 19.504 v. 503. 19.505 v. 504. 19.506 v. 505. 19.507 v. 506. 19.508 v. 507. 19.509 v. 508. 19.510 v. 509. 19.511 v. 510. 19.512 v. 511. 19.513 v. 512. 19.514 v. 513. 19.515 v. 514. 19.516 v. 515. 19.517 v. 516. 19.518 v. 517. 19.519 v. 518. 19.520 v. 519. 19.521 v. 520. 19.522 v. 521. 19.523 v. 522. 19.524 v. 523. 19.525 v. 524. 19.526 v. 525. 19.527 v. 526. 19.528 v. 527. 19.529 v. 528. 19.530 v. 529. 19.531 v. 530. 19.532 v. 531. 19.533 v. 532. 19.534 v. 533. 19.535 v. 534. 19.536 v. 535. 19.537 v. 536. 19.538 v. 537. 19.539 v. 538. 19.540 v. 539. 19.541 v. 540. 19.542 v. 541. 19.543 v. 542. 19.544 v. 543. 19.545 v. 544. 19.546 v. 545. 19.547 v. 546. 19.548 v. 547. 19.549 v. 548. 19.550 v. 549. 19.551 v. 550. 19.552 v. 551. 19.553 v. 552. 19.554 v. 553. 19.555 v. 554. 19.556 v. 555. 19.557 v. 556. 19.558 v. 557. 19.559 v. 558. 19.560 v. 559. 19.561 v. 560. 19.562 v. 561. 19.563 v. 562. 19.564 v. 563. 19.565 v. 564. 19.566 v. 565. 19.567 v. 566. 19.568 v. 567. 19.569 v. 568. 19.570 v. 569. 19.571 v. 570. 19.572 v. 571. 19.573 v. 572. 19.574 v. 573. 19.575 v. 574. 19.576 v. 575. 19.577 v. 576. 19.578 v. 577. 19.579 v. 578. 19.580 v. 579. 19.581 v. 580. 19.582 v. 581. 19.583 v. 582. 19.584 v. 583. 19.585 v. 584. 19.586 v. 585. 19.587 v. 586. 19.588 v. 587. 19.589 v. 588. 19.590 v. 589. 19.591 v. 590. 19.592 v. 591. 19.593 v. 592. 19.594 v. 593. 19.595 v. 594. 19.596 v. 595. 19.597 v. 596. 19.598 v. 597. 19.599 v. 598. 19.600 v. 599. 19.601 v. 600. 19.602 v. 601. 19.603 v. 602. 19.604 v. 603. 19.605 v. 604. 19.606 v. 605. 19.607 v. 606. 19.608 v. 607. 19.609 v. 608. 19.610 v. 609. 19.611 v. 610. 19.612 v. 611. 19.613 v. 612. 19.614 v. 613. 19.615 v. 614. 19.616 v. 615. 19.617 v. 616. 19.618 v. 617. 19.619 v. 618. 19.620 v. 619. 19.621 v. 620. 19.622 v. 621. 19.623 v. 622. 19.624 v. 623. 19.625 v. 624. 19.626 v. 625. 19.627 v. 626. 19.628 v. 627. 19.629 v. 628. 19.630 v. 629. 19.631 v. 630. 19.632 v. 631. 19.633 v. 632. 19.634 v. 633. 19.635 v. 634. 19.636 v. 635. 19.637 v. 636. 19.638 v. 637. 19.639 v. 638. 19.640 v. 639. 19.641 v. 640. 19.642 v. 641. 19.643 v. 642. 19.644 v. 643. 19.645 v. 644. 19.646 v. 645. 19.647 v. 646. 19.648 v. 647. 19.649 v. 648. 19.650 v. 649. 19.651 v. 650. 19.652 v. 651. 19.653 v. 652. 19.654 v. 653. 19.655 v. 654. 19.656 v. 655. 19.657 v. 656. 19.658 v. 657. 19.659 v. 658. 19.660 v. 659. 19.661 v. 660. 19.662 v. 661. 19.663 v. 662. 19.664 v. 663. 19.665 v. 664. 19.666 v. 665. 19.667 v. 666. 19.668 v. 667. 19.669 v. 668. 19.670 v. 669. 19.671 v. 670. 19.672 v. 671. 19.673 v. 672. 19.674 v. 673. 19.675 v. 674. 19.676 v. 675. 19.677 v. 676. 19.678 v. 677. 19.679 v. 678. 19.680 v. 679. 19.681 v. 680. 19.682 v. 681. 19.683 v. 682. 19.684 v. 683. 19.685 v. 684. 19.686 v. 685. 19.687 v. 686. 19.688 v. 687. 19.689 v. 688. 19.690 v. 689. 19.691 v. 690. 19.692 v. 691. 19.693 v. 692. 19.694 v. 693. 19.695 v. 694. 19.696 v. 695. 19.697 v. 696. 19.698 v. 697. 19.699 v. 698. 19.700 v. 699. 19.701 v. 700. 19.702 v. 701. 19.703 v. 702. 19.704 v. 703. 19.705 v. 704. 19.706 v. 705. 19.707 v. 706. 19.708 v. 707. 19.709 v. 708. 19.710 v. 709. 19.711 v. 710. 19.712 v. 711. 19.713 v. 712. 19.714 v. 713. 19.715 v. 714. 19.716 v. 715. 19.717 v. 716. 19.718 v. 717. 19.719 v. 718. 19.720 v. 719. 19.721 v. 720. 19.722 v. 721. 19.723 v. 722. 19.724 v. 723. 19.725 v. 724. 19.726 v. 725. 19.727 v. 726. 19.728 v. 727. 19.729 v. 728. 19.730 v. 729. 19.731 v. 730. 19.732 v. 731. 19.733 v. 732. 19.734 v. 733. 19.735 v. 734. 19.736 v. 735. 19.737 v. 736. 19.738 v. 737. 19.739 v. 738.

בנִבְעָה וַעֲזָא וַאֲחִיו בְּנֵי אֲבִינֶדָב נְהַגִּים אֶת־הַעֲגֹלָה
חֲדָשָׁה: וַיִּשְׁאֲרוּ מִבֵּית אֲבִינֶדָב אֲשֶׁר בְּנִבְעָה עִם אֲרֹן 4
הָאֱלֹהִים וַאֲחִיו הִלְךְ לִפְנֵי הָאֲרֹן: וְדָוִד וְכָל־בֵּית ה 5
יִשְׂרָאֵל מִשְׁחָקִים לִפְנֵי יְהוָה בְּכָל עֵצִי בְרוּשִׁים וּבְכִנֹּרוֹת
וּבְנִבְלִים וּבְחַפִּים וּבְמִנְעֻנְעִים וּבְצִלְצְלִים: וַיָּבֹאוּ עַד־ 6
נֶחָן נִכּוֹן וַיִּשְׁלַח עֹזָה אֶל־אֲרֹן הָאֱלֹהִים וַיֹּאחֲזוּ בּוֹ כִּי
שָׁמָּה הִבָּקֵר: וַיִּחַד־אֶף יְהוָה בְּעֹזָה וַיִּכְּהוּ שָׁם הָאֱלֹהִים 7
עַל־הַשָּׁל וַיָּמָת שָׁם עִם אֲרֹן הָאֱלֹהִים: וַיִּחַר לַדָּוִד עַל־ 8
אֲשֶׁר פָּרַץ יְהוָה פָּרִץ בְּעֹזָה וַיִּכְרָא לְמָקוֹם הַהוּא פָּרִץ
עֹזָה עַד הַיּוֹם הַהוּא: וַיֵּרָא דָוִד אֶת־יְהוָה בַּיּוֹם הַהוּא 9
וַיֹּאמֶר אֵיךְ יָבֹא אֵלֵי אֲרֹן יְהוָה: וְלֹא־אָבִיחָה דָוִד לְהִסִּיר 10
אֵלָיו אֶת־אֲרֹן יְהוָה עַל־עֵיר דָּוִד וַיִּטְהֹר דָּוִד בֵּית עֲבֹד־
אֲדָם הַנָּתִי: וַיִּשָּׁב אֲרֹן יְהוָה בֵּית עֲבֹד אֲדָם הַנָּתִי 11
שְׁלֹשָׁה חֳדָשִׁים וַיִּבָּרַךְ יְהוָה אֶת־עֲבֹד אֲדָם וְאֶת־כָּל־
בֵּיתוֹ: וַיֵּגֶד לְמַלְכֵּךְ דָּוִד לֵאמֹר בָּרַךְ יְהוָה אֶת־בֵּית עֲבֹד 12
אֲדָם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לּוֹ בַּעֲבוּר אֲרֹן הָאֱלֹהִים וַיִּלְךְ דָּוִד
וַיַּעַל אֶת־אֲרֹן הָאֱלֹהִים מִבֵּית עֲבֹד אֲדָם עֵיר דָּוִד
בְּשִׁמְחָה: וַיְהִי כִּי צָעְדוּ נָשָׂאִי אֲרֹן־יְהוָה שֹׁשָׁה צָעָדִים 13
וַיִּזְבַּח שׁוֹר וּמְרִיא: וְדָוִד מְכַרְכֵּר בְּכָל־עוֹ לִפְנֵי יְהוָה 14
וְדָוִד חָגֹר אֲפֹד בָּד: וְדָוִד וְכָל־בֵּית יִשְׂרָאֵל מְעִלִים 15
אֶת־אֲרֹן יְהוָה בְּתִרְעוּעָה וּבִקְוִל שׁוֹפָר: וַהֲיָה אֲרֹן יְהוָה 16
בָּא עֵיר דָּוִד וּמִיכָל בַּת־שָׁאוּל נִשְׁקָפָהּ בַּעַד הַחֲלוֹן
וַתֵּרָא אֶת־הַמֶּלֶךְ דָּוִד מִפָּנָיו וּמְכַרְכֵּר לִפְנֵי יְהוָה וַתָּבוֹ
לּוֹ בִּלְבָבָהּ: וַיָּבֹאוּ אֶת־אֲרֹן יְהוָה וַיַּצִּנוּ אֹתוֹ בְּמִקְוָמוֹ 17
בְּתוֹךְ הָאֹהֶל אֲשֶׁר נָמְדָה־לּוֹ דָּוִד וַיַּעַל דָּוִד עֲלֹת לִפְנֵי
יְהוָה וּשְׁלָמִים: וַיִּבֹל דָּוִד מִהַעֲלֹת הָעֹלָה וְהַשְׁלָמִים 18
וַיִּבָּרַךְ אֶת־הָעָם בְּשֵׁם יְהוָה צָבָאוֹת: וַיַּחֲלַק לְכָל־הָעָם 19
לְכָל

כִּי־הִכִּינוּ יְהוָה לְמֶלֶךְ עַל־יִשְׂרָאֵל וְכִי נִפְּצָא מִמַּלְכוּתוֹ
 13 בַּעֲבוּר עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל: וַיִּקַּח יְהוָה עוֹד פְּלִשְׁתִּים
 וְנָשִׁים מִירוּשָׁלַם אַחֲרֵי כֵּן מַחֲבֵרֹן וַיַּגְדִּלוּ עוֹד לַיהוָה
 14 בָּנִים וּבָנוֹת: וְאַלֹהֵי שְׁמוֹת הַיִּלָּדִים לוֹ בִּירוּשָׁלַם שְׁמוֹעַ
 טו וְשׁוּבָב וְנָתָן וְשִׁלְמָה: וַיִּבְחַר וְאַלִישׁוּעַ וְנִפְגַּי וְיֹסִיפִי:
 16 וְאַלִישַׁמֶּעַ וְאַלְדָּד וְאַלְיָפָלֵט: וַיִּשְׁמְעוּ פְּלִשְׁתִּים
 17 כִּי־מִשְׁחֹו אֶת־יְהוָה לְמֶלֶךְ עַל־יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ כָל־פְּלִשְׁתִּים
 18 לְבַקֵּשׁ אֶת־יְהוָה וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶל־הַמִּצְוָה: וּפְלִשְׁתִּים
 19 כָּאוּ וַיִּנְטְשׁוּ בַּעֲמֻק רָפָאִים: וַיִּשְׁאַל יְהוָה בִּיהוָה לֵאמֹר
 הֲאֵעֲלֶה אֶל־פְּלִשְׁתִּים הַתְּתַנֵּם בְּיָדִי וַיֹּאמֶר
 יְהוָה אֶל־דָּוִד עֲלֶה כִּי־נָתַן אֲתָן אֶת־הַפְּלִשְׁתִּים בְּיָדְךָ:
 כ וַיָּבֹא יְהוָה בַּבַּעַל־פְּרָצִים וַיָּבֶס שָׁם יְהוָה וַיֹּאמֶר פָּרֹץ
 יְהוָה אֶת־אִבִּי לִפְנֵי כַּפְרֵץ מַיִם עַל־כֵּן קָרָא שֵׁם־הַמָּקוֹם
 21 הַהוּא בַּעַל פְּרָצִים: וַיַּעֲזוּבוּ־שָׁם אֶת־עַצְבֵיהֶם וַיִּשְׁאֲמוּ
 22 יְהוָה וְאֲנָשָׁיו: וַיִּסְפוּ עוֹד פְּלִשְׁתִּים לַעֲלֹת וַיִּנְטְשׁוּ
 23 בַּעֲמֻק רָפָאִים: וַיִּשְׁאַל יְהוָה בִּיהוָה וַיֹּאמֶר לֹא תַעֲלֶה
 24 הַסֵּב אֶל־אֲחֵרֵיהֶם וּבֹאֵת לָהֶם מִמּוֹל בְּכָאִים: וַיְהִי
 בְּשֹׁמֶעַךְ אֶת־קוֹל צַעֲדָה בְּרָאשֵׁי הַבְּכָאִים אוֹ תַחֲרֹץ כִּי
 כה אוֹ יֵצֵא יְהוָה לִפְנֶיךָ לְהַכּוֹת בְּמַחֲנֶה פְּלִשְׁתִּים: וַיַּעַשׂ
 יְהוָה כֵּן כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ יְהוָה וַיִּךְ אֶת־פְּלִשְׁתִּים מִגִּבֵּעַ עַד־
 בְּאֵת גִּזְרֵי:

CAP. VI. 1

1 א וַיִּסָּף עוֹד יְהוָה אֶת־כָּל־בְּחֹור בְּיִשְׂרָאֵל שְׁלֹשִׁים אָלֶף:
 2 וַיִּקַּח יְהוָה וּכְלִידֵהֶם אֲשֶׁר אֲתוֹ מִבְּעַלִּי יְהוָה
 לַהֲעֹלֹת מִשָּׁם אֶת אֲרֹן הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר־נִקְרָא שֵׁם שָׁם
 3 יְהוָה צִבְאוֹת יֹשֵׁב הַכְּרִבִּים עָלָיו: וַיִּרְכְּבוּ אֶת־אֲרֹן
 הָאֱלֹהִים אֶל־עֲגֹלָה חֲדָשָׁה וַיִּשְׁאֲרוּ מִבֵּית אֲבִינֶדָב אֲשֶׁר
 בְּנִבְסֵד

19. v. 19. אֶת־כָּל־בְּחֹור בְּיִשְׂרָאֵל 24. v. 24. חֲדָשָׁה חֲדָשָׁה 1. v. 1. הַמִּצְוָה שְׁמוֹעַ

6 ¹Καὶ συνήγαγεν ἔτι Δαυὶδ πάντα νεανίαν ἐξ Ἰσραὴλ ὡς ἑβδομή-
 2 κοντα χιλιάδας. ²καὶ ἀνέστη καὶ ἐπορεύθη Δαυὶδ καὶ πᾶς ὁ λαὸς
 ὁ μετ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχόντων Ἰουδα ἐν ἀναβάσει τοῦ ἀναγαγεῖν
 ἐκεῖθεν τὴν κιβωτὸν τοῦ θεοῦ, ἐφ' ἣν ἐπεκλήθη τὸ ὄνομα κυρίου
 3 τῶν δυνάμεων καθημένου ἐπὶ τῶν χερουβιν ἐπ' αὐτῆς. ³καὶ ἐπε-
 βίβασεν τὴν κιβωτὸν κυρίου ἐφ' ἅμαξαν καινὴν καὶ ἦρεν αὐτὴν
 ἐξ οἴκου Ἀμινάδαβ τοῦ ἐν τῷ βουνῷ· καὶ Οἷα καὶ οἱ ἀδελφοὶ
 4 αὐτοῦ υἱοὶ Ἀμινάδαβ ἦγον τὴν ἅμαξαν ⁴σὺν τῇ κιβωτῷ, καὶ οἱ
 5 ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπορεύοντο ἔμπροσθεν τῆς κιβωτοῦ. ⁵καὶ Δαυὶδ
 καὶ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ παίζοντες ἐνώπιον κυρίου ἐν ὀργάνοις ἡρμο-
 σμένοις ἐν ἰσχύι καὶ ἐν ψδαῖς καὶ ἐν κινύραις καὶ ἐν νάβλαις καὶ
 6 ἐν τυμπάνοις καὶ ἐν κυμβάλοις καὶ ἐν αὐλοῖς. ⁶καὶ παραγίνονται
 ἕως ἄλλω Νωδαβ, καὶ ἐξέτεινεν Οἷα τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κι-
 βωτὸν τοῦ θεοῦ κατασχεῖν αὐτὴν καὶ ἐκράτησεν αὐτήν, ὅτι περι-
 7 ἔσπασεν αὐτὴν ὁ μόσχος, τοῦ κατασχεῖν αὐτήν. ⁷καὶ ἐθυμώθη κύ-
 ριος τῷ Οἷα, καὶ ἔπαισεν αὐτὸν ἐκεῖ ὁ θεός, καὶ ἀπέθανεν ἐκεῖ
 8 παρὰ τὴν κιβωτὸν τοῦ κυρίου ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. ⁸καὶ ἠθύμησεν
 Δαυὶδ ὑπὲρ οὗ διέκοψεν κύριος διακοπὴν ἐν τῷ Οἷα· καὶ ἐκλήθη
 9 ὁ τόπος ἐκεῖνος Διακοπὴ Οἷα ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. ⁹καὶ ἐφο-
 βήθη Δαυὶδ τὸν κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ λέγων Πῶς εἰσελεύ-
 10 σεται πρὸς με ἡ κιβωτὸς κυρίου; ¹⁰καὶ οὐκ ἐβούλετο Δαυὶδ τοῦ
 ἐκκλίνειν πρὸς αὐτὸν τὴν κιβωτὸν διαθήκης κυρίου εἰς τὴν πόλιν
 Δαυὶδ, καὶ ἀπέκλινεν αὐτὴν Δαυὶδ εἰς οἶκον Ἀβεδδαρα τοῦ Γεθ-
 11 θαίου. ¹¹καὶ ἐκάθισεν ἡ κιβωτὸς τοῦ κυρίου εἰς οἶκον Ἀβεδδαρα
 τοῦ Γεθθαίου μῆνας τρεῖς· καὶ εὐλόγησεν κύριος ὅλον τὸν οἶκον
 Ἀβεδδαρα καὶ πάντα τὰ αὐτοῦ.
 12 ¹²Καὶ ἀπηγγέλη τῷ βασιλεῖ Δαυὶδ λέγοντες Ἠὐλόγησεν κύριος
 τὸν οἶκον Ἀβεδδαρα καὶ πάντα τὰ αὐτοῦ ἔνεκεν τῆς κιβωτοῦ τοῦ
 θεοῦ. καὶ ἐπορεύθη Δαυὶδ καὶ ἀνήγαγεν τὴν κιβωτὸν τοῦ κυρίου

61 ως > O³⁷⁸L⁺ || 2 και επορ./δauid] tr. O⁺ | o 2° > O | κυριου] pr. του
 Α | χερουβιν] -βim O-AL || 3 εἰς οικου L] εις οικον BQ; cf. I 71 | οἷα] αἷα
 A⁺: idem in 6. 8 (bis) αἷα, in 7 αἷαν | ἦγον] ἦγαν B⁺ | fin.] + την καινην
 O⁺ || 4 in it.] pr. και ηραν αυτην απο οικου αμιναδαβ εν βουνω O⁺ (O-A⁺
 ος ην εν τω βουνω pro εν β.) | επορευοντο — fin. > A⁺ || 5 εν 1° 2°] pr.
 και A⁺ | κινυραις] -ρα O⁺ || 6 και 1° > A | αλω] αλωνος al., αλωνωνος
 A⁺ | νωδαβ B⁺] ναχων A⁺), αχων O-A⁺; ορνα του ιεβουσαιου L: ex 24 16. 18
 | αυτην paenult.] -τον B⁺, > O-A⁺ || 7 θεος] + επι τη(> A⁺) προπετεια OL ||
 8 ημερας ταυτης] σημερον ημερας A⁺ || 9 κυριου] pr. του Α || 10 αβεδ-
 δαρα] αβεδδαδαν L⁺: idem in 11 bis. 12 bis; A⁺ in 11 (1°) αβεδδαδω, reliquis
 locis αβεδδαρα; cf. Par. I 13 13 || 11 η κιβωτος] εκει γλωσσοκομον O⁺ | του
 κυριου] > O-A⁺, του.> Α | ολον — fin.] τον αβεδδαρα και ολον τον οικον αυ-
 του O⁺ (O-A⁺ om. τον 1° et ολον) | fin.] + εν τω εισελθειν εκει την κιβωτον
 κυριου M; + ενεκεν της κιβωτου του θεου pau.: ex 12 || 12 και 3°] pr. και
 ειπεν δαυιδ επιστρεψω την ευλογιαν εις τον οικον μου L

ἐκ τοῦ οἴκου Αβεδδαρα εἰς τὴν πόλιν Δαυὶδ ἐν εὐφροσύνῃ. ¹³καὶ ¹³ ἦσαν μετ' αὐτῶν αἰρόντες τὴν κιβωτὸν ἑπτὰ χοροὶ καὶ θῦμα μό-
σχος καὶ ἄρνα. ¹⁴καὶ Δαυὶδ ἀνεκρούετο ἐν ὀργάνοις ἡρμωσμένοις ¹⁴
ἐνώπιον κυρίου, καὶ ὁ Δαυὶδ ἐνδεδυκὼς στολὴν ἔξαλλον. ¹⁵καὶ ¹⁵
Δαυὶδ καὶ πᾶς ὁ οἶκος Ἰσραὴλ ἀνήγαγον τὴν κιβωτὸν κυρίου μετὰ
κραυγῆς καὶ μετὰ φωνῆς σάλπιγγος. ¹⁶καὶ ἐγένετο τῆς κιβωτοῦ ¹⁶
παρατινομένης ἕως πόλεως Δαυὶδ καὶ Μελχολ ἡ θυγάτηρ Σαουλ
διέκυπτεν διὰ τῆς θυρίδος καὶ εἶδεν τὸν βασιλέα Δαυὶδ ὀρχούμε-
νον καὶ ἀνακρουόμενον ἐνώπιον κυρίου καὶ ἐξουδένωσεν αὐτὸν ἐν
τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. ¹⁷καὶ φέρουσιν τὴν κιβωτὸν τοῦ κυρίου καὶ ἀνέ- ¹⁷
θηκαν αὐτὴν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς εἰς μέσον τῆς σκηνῆς, ἧς ἐπη-
ξεν αὐτῇ Δαυὶδ· καὶ ἀνήνεγκεν Δαυὶδ ὀλοκαυτώματα ἐνώπιον κυ-
ρίου καὶ εἰρηνικάς. ¹⁸καὶ συνετέλεσεν Δαυὶδ συναναφέρων τὰς ὀλο- ¹⁸
καυτώσεις καὶ τὰς εἰρηνικάς καὶ εὐλόγησεν τὸν λαὸν ἐν ὀνόματι
κυρίου τῶν δυνάμεων. ¹⁹καὶ διέμερισεν παντὶ τῷ λαῷ εἰς πᾶσαν ¹⁹
τὴν δύναμιν τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ Δαν ἕως Βηρσαβее ἀπὸ ἀνδρὸς ἕως
γυναικὸς ἐκάστῳ κολλυρίδα ἄρτου καὶ ἐσχαρίτην καὶ λάγανον ἀπὸ
τηγάνου· καὶ ἀπῆλθεν πᾶς ὁ λαὸς ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.
— ²⁰καὶ ἐπέστρεψεν Δαυὶδ εὐλογῆσαι τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἐξῆλ- ²⁰
θεν Μελχολ ἡ θυγάτηρ Σαουλ εἰς ἀπάντησιν Δαυὶδ καὶ εὐλόγησεν
αὐτὸν καὶ εἶπεν Τί δεδόξασται σήμερον ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ, ὃς
ἀπεκαλύφθη σήμερον ἐν ὀφθαλμοῖς παιδισκῶν τῶν δούλων ἑαυτοῦ,
καθὼς ἀποκαλύπτεται ἀποκαλυφθεὶς εἰς τῶν ὀρχουμένων. ²¹καὶ ²¹
εἶπεν Δαυὶδ πρὸς Μελχολ Ἐνώπιον κυρίου ὀρχήσομαι· εὐλογητὸς
κύριος, ὃς ἐξελέξατό με ὑπὲρ τὸν πατέρα σου καὶ ὑπὲρ πάντα τὸν
οἶκον αὐτοῦ τοῦ καταστήσάι με εἰς ἡγούμενον ἐπὶ τὸν λαὸν αὐ-
τοῦ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ· καὶ παίζομαι καὶ ὀρχήσομαι ἐνώπιον κυρίου
²²καὶ ἀποκαλυφθῆσομαι ἔτι οὕτως καὶ ἔσομαι ἀχρεῖος ἐν ὀφθαλμοῖς ²²
σου καὶ μετὰ τῶν παιδισκῶν, ὧν εἶπάς με δοξασθῆναι. ²³καὶ τῇ ²³
Μελχολ θυγατρὶ Σαουλ οὐκ ἐγένετο παιδίον ἕως τῆς ἡμέρας τοῦ
ἀποθανεῖν αὐτήν.

¹Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐκάθισεν ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ καὶ ⁷
κύριος κατεκληρονόμησεν αὐτὸν κύκλῳ ἀπὸ πάντων τῶν ἐχθρῶν
αὐτοῦ τῶν κύκλῳ, ²καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς πρὸς Ναθαν τὸν προ- ²
φήτην Ἰδοὺ δὴ ἐγὼ κατοικῶ ἐν οἴκῳ κεδρίνῳ, καὶ ἡ κιβωτὸς τοῦ

¹⁵ ἀνηγαγεν *Ot* || ¹⁶ κιβωτοῦ] + κυρίου *OLt* | ὀρχουμ. καὶ ανακρ.] *tr.*
Ot; *pr.* παίζοντα καὶ *Lt*: *cf.* ²¹ | αὐτῆς] εαυτῆς *BVt*, αὐτοῦ *At* || ¹⁷ του
> *A* | αὐτῆς] εαυτῆς *At* | ἀνήνεγκεν] ἀνηγαγεν *Ot* | δαυὶδ *ult.*] αὐτῇ *B(†)* ||
¹⁹ ἐκαστῳ > *At* | καὶ ἐσχαρίτην / καὶ λαγ. ἀπο τηγ.] *tr.* *Ot* || ²⁰ εαυτοῦ *BO*
ε > *L* || ²¹ ὀρχήσομαι ¹⁰ > *At* | εὐλογ. κυριος > *Ot* | του > *B* | -ησομαι
ult. (²² -ησομαι *Ot* || ²² δοξασθῆναι] *pr.* *μη Be*

⁷¹ ο βασ.] *pr.* δαυὶδ *At*, + δαυὶδ *Lt* | κατεκληρ. αὐτον] κατεπαυσεν αὐτω
Lt | των κυκλω > *OL*

CAPUT VI.

Reducente David arcam a domo Abinadab, Oza a Domino occisus est, quod illam attigisset; quare eam in domo Obededom reliquit: postmodum vero in Jerusalem reducens, et ante eam ludens, a Michol uxore ridetur: in cuius penam nunquam illa deinceps peperit.

1. CONGREGAVIT autem rursum David omnes electos ex Israel triginta millia.

* I. Par.
13. 5.
† A. M.
2959.

2. * Surrexitque David, et abiit, et universus populus †, qui erat cum eo de viris Juda, ut adducerent arcam Dei, super quam invocatum est nomen Domini exercituum, sedentis in cherubim super eam.

3. Et imposuerunt arcam Dei super plaustrum novum: tuleruntque eam de domo Abinadab, qui erat in Gabaa: Oza autem, et Ahio filii Abinadab, minabant plaustrum novum.

* I. Reg.
7. 1.

4. * Cumque tulissent eam de domo Abinadab, qui erat in Gabaa, custodiens arcam Dei Ahio præcedebat arcam.

5. David autem, et omnis Israel ludebant coram Domino in omnibus lignis fabrefactis, et citharis et lyris et tympanis et sistris et cymbalis.

6. Postquam autem venerunt ad arcam Nachon, extendit Oza manum ad arcam Dei, et tenuit eam: quoniam calcitrabant boves, et declinaverunt (!) eam.

7. Iratusque est indignatione Dominus contra Ozam, et percussit eum super temeritate: qui mortuus est ibi juxta arcam Dei.

* I. Par.
13. 11.

8. * Contristatus est autem David, eo quod percussisset Dominus Ozam, et vocatum est nomen loci illius: Percussio Ozæ, usque in diem hanc.

9. Et extimuit David Dominum in die illa, dicens: Quomodo ingreditur ad me arca Domini?

10. Et noluit divertere ad se arcam Domini in civitatem David: sed divertit eam in domum Obededom Gethæi.

11. Et habitavit arca Domini in domo Obededom Gethæi tribus mensibus: et benedixit Dominus Obededom, et omnem domum ejus.

* I. Par.
15. 25.

12. * Nuntiatumque est regi David quod benedixisset Dominus Obededom, et omnia ejus, propter arcam Dei. Abiit ergo David, et adduxit arcam Dei de domo Obededom in civitatem David cum gaudio, et erant cum David septem chori, et victima vituli.

* I. Par.
15. 26.

13. * Cumque transcendissent qui portabant arcam Domini sex passus, immolabat bovem et arietem,

14. et David saltabat totis viribus ante Dominum. Porro David erat accinctus ephod lineo.

15. Et David, et omnis domus Israel ducebant arcam testamenti Domini, in jubilo, et in clangore buccinæ.

16. Cumque intrasset arca Domini in civitatem David, Michol filia Saul propiciens per fenestram, vidit regem David subsilientem, atque saltantem coram Domino: et desepit eum in corde suo.

17. Et introduxerunt arcam Domini, et imposuerunt eam in loco suo, in medio tabernaculi, quod tetenderat ei David: et obtulit David holocausta, et pacifica coram Domino.

18. Cumque complexisset offerens holocausta et pacifica, benedixit populo in nomine Domini exercituum.

19. Et partitus est universæ multitudini Israel, tam viro quam mulieri singulis collyridam panis unam, et assaturam bubulæ carnis unam, et simillam fricam oleo: et abiit omnis populus, unusquisque in domum suam.

20. Reversusque est David ut benediceret domui suæ: et egressa Michol filia Saul in occursum David, ait: Quam gloriosus fuit hodie rex Israel, discooperiens se ante ancillas servorum suorum, et nudatus est, quasi si nudetur unus de scurris.

21. Dixitque David ad Michol: Ante Dominum, qui elegit me potius quam patrem tuum, et quam omnem domum ejus, et præcepit mihi ut essem dux super populum Domini in Israel,

22. et ludam, et vilior fiam plus quam factus sum: et ero humilis in oculis meis: et cum ancillis, de quibus locuta es, gloriosior apparebo.

23. Igitur Michol filiæ Saul non est natus filius usque in diem mortis suæ.

CAPUT VII.

David proponens aedificare domum Domino, a Nathan propheta primum collaudatur, postmodum jubente Domino prohibetur, sed filius ei promittitur illam aedificaturus, unde Domino gratias agit.

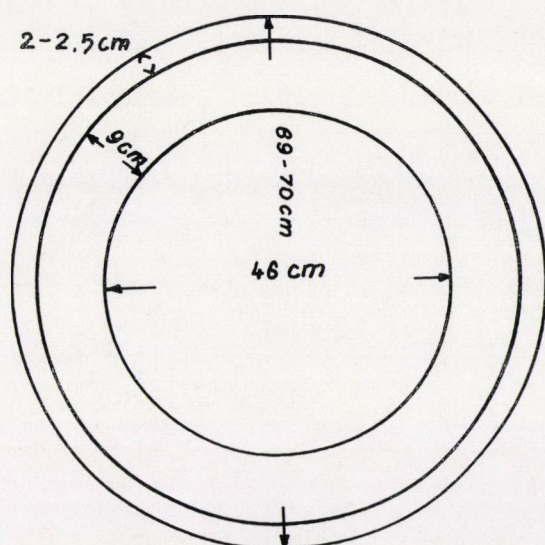
1. FACTUM † est autem cum sedisset rex in domo sua, et Dominus dedisset ei requiem undique ab universis inimicis suis,

† A. M.
2960.
Ante
Christ.
1044.
* I. Par.
17. 1.

2. dixit ad Nathan prophetam: * Videne quod ego habitem in domo cedrina, et arca Dei posita sit in medio pelli-um?

3. Dixitque Nathan ad regem: Omne

!) Mas. latini probatores, declinaverant, melius.

1. kép

2. kép

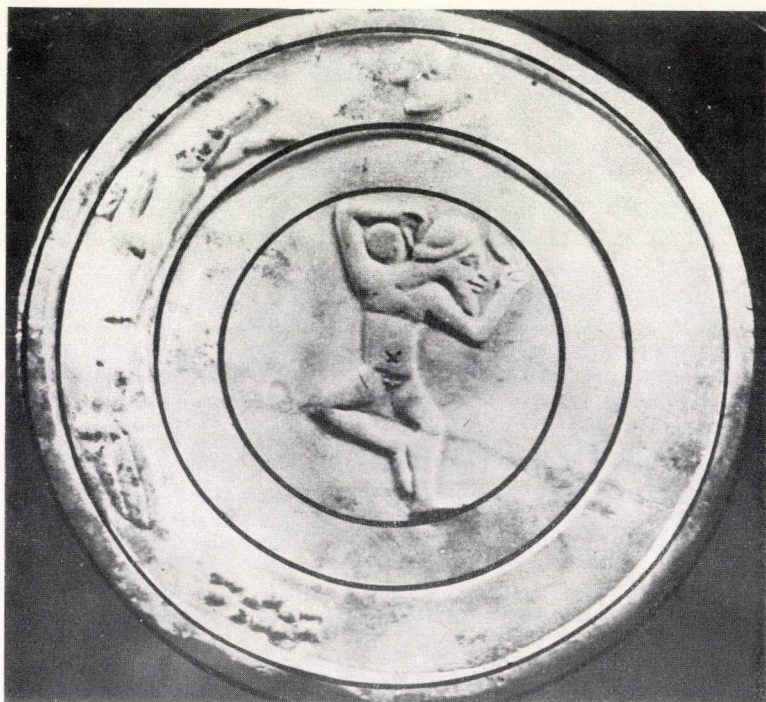
3. kép

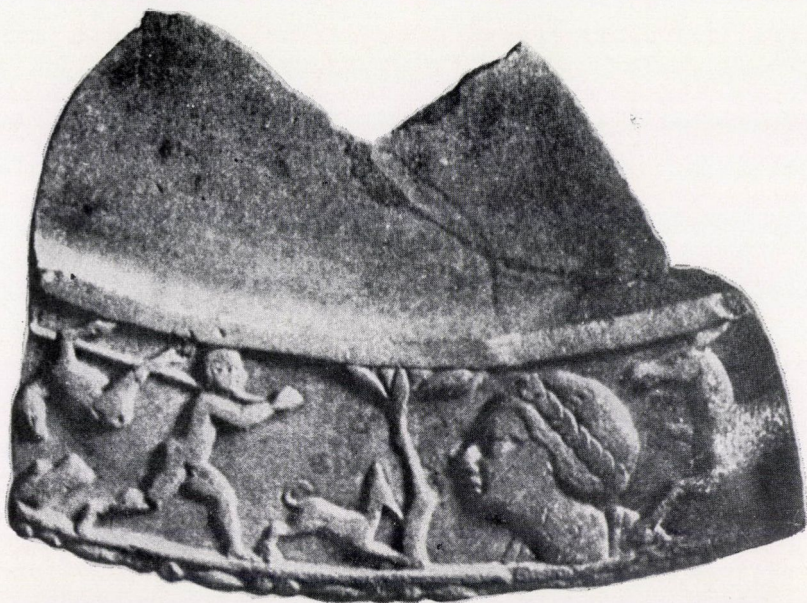
4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

8. kép

A márványasztallapon ábrázolt domborművek tematikájának meghatározásához abból indultam ki, hogy az alakok arc- és fejalkatán kifejezetten sémita vonások fedezhetők fel (3, 4. kép), illetve ezek dominálnak. — Ilyen sémita vonások már említett munkámban is idézett két márványasztalperem figuráin (7, 8. kép) is felismerhetők voltak.³

Ha sémita figurákat ábrázolt a művész, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az ábrázolás tárgyát is, illetve az ábrázolt alakokat és jeleneteket is az Ótestamentumban kell keresni. — A középső figura kétségkívül a főalak — táncoló, ritmust sugárzó mozdulatai szinte nyilvánvalóvá tették, hogy tematikánk meghatározásához feltegyük a kérdést, hogy ki táncol az Ószövetségben? A királyok könyve II. Sámuel VI. 13–23. alatt írja le Dávid király táncát, az azt megelőző és követő eseményekkel, s ezzel együtt a márványasztallapon ábrázolt jelenet tematikáját is.⁴

A frigyládát hozó menet élén a táncoló Dávid király alakjának megmintázása (3. kép), illetve kifaragása mesteri munka. A nemes eszközökkel absztraháló kőfaragó művész a ritmikus táncot a jobb láb hegyes szögű behajlításával, a karok harmonikus mozdulataival igen szemléltetően fejezte ki. A hosszú nyak, a teljesen profilban ábrázolt balra néző fej, a sémita típus jellemző jegyeit; az előrenyúló hosszú, szakállas állat, húsos ajkak, a homlokvonalban folytatódó egyenes hosszú orrot juttatja kifejezésre. Dávid fejét, úgy tűnik, sapka fedi. A visszasodort peremből børsapkára lehet következtetni. A figura jobb vállán egy kerek követ tart, felemelt baljában a parittyát, amelynek puha bőrranyagát a kemény márványban is érzékeltette a készítő szobrász.

A márványasztal peremén Dávid király feje vonalában egy női mellkép van kifaragva. A női arc is, mint Dávidé, ugyancsak sémita vonásokat őriz. (4. kép). Fején a pártaszerű kiképzés a hajfonat skematizált jelzése.⁵ Egészen nyilvánvaló, hogy a táncoló Dávid királlyal kapcsolatban Mikál — Saul leánya — ismerhető fel, aki Dávidnak felesége volt. — Az Ószövetség idézett helye szerint Saul leánya, Mikál kinéz az ablakon s lelkében megutálja Dávidot, hogy a frigyláda előtt és a nép előtt így, királyhoz nem illően és nem méltón fedetlenül mutogatja magát és bomoltan táncol. A szöveg szerint testét pusztán egy efód fedi. Majd Dávid belép a házba és Mikál gőgjében szidalmakkal árasztja el. Dávid elmondja neki, hogy az Úr előtti alázatból alázza meg magát táncával. Mikor Mikál ennek ellenére is tovább szidalmazza, Dávid haragra gerjed, nejét elbocsátja és „nem nemze neki gyermeket mind halála napjáig.”

A márványasztallap peremén levő további faragványok szintén az eseménykörbe tartoznak. A bibliának ugyanebben a fejezetében találjuk azoknak

³ E. B. Thomas Acta Antiqua: S. 266: No 14. Jaf. IV. 3. Fundort Ägypten, im Hildesheimer Pelisaeus Museum.—S. 267. No. 25. Taf. IV. 5. Fundort nicht bekannt, das Bruchstück befindet sich in Konstantinopel.

⁴ Ószövetségi Szentírás a Vulgata szerint, Bp. 1930. Királyok Könyve II. 6. 766—768.

⁵ Vö. 7. 7. kép.

az adományoknak a leírását, amelyeket Dávid a frigyláda elhelyezése, az égő áldozatok bemutatása után juttatott Izrael férfiainak és asszonyainak.

A márványasztal peremén Mikálnak (4. kép) reliefsben kifaragott mellképe előtt egy leölt borjú (5. kép) látható. Két mellső lába egymással párhuzamos, ahogy a leölt állatokat lábuknál fogva tartani szokták. Ernyedt nyaka, feje élettelenül hátra csüng, szemei csukva, hátsó lábainak izmai kimerevedve: annak az állatnak megjelenítésére, amelynek húsát Dávid szétesztotta. Az állatfigura pozíciója nem azonos a hellenisztikus művészetben megszokott szaladó állatok ábrázolásával, azzal, amit az alexandriai márvány vagy ezüst edényeken látni lehet.

Az asztal peremén az állatábrázolás alatt szétterített nyulánk hegyes olajleveleket találunk, középen olajbogyókkal, a szokásos adományok fontos tárgyával, amelyeket az asztalperem legalján tizenegy apró kerek cipőcska (2. kép) egészít ki. Ezek azoknak a mazsolás (asisa) cipőcskáknak megjelenítői, amelyeket az ünnepélyes megvendégléléskor Dávid ugyancsak kiosztott a nép között.

Az asisa cipőcskák 11-es számának feltétlenül szimbolikus értelme van, annál is inkább, mivel a számszimbolika ismerete és használata a zsidó népnél köztudott.⁶

A művészi ábrázolás logikus, egymásba kapcsolódó s a bibliai helyekkel mindenben egyező. A szemlélőnek azonban feltűnik, hogy a parittyakő Dávid jobb vállán viszonylag nagyméretű, amely ellentmondani látszik ama feltevésnek, hogy Dávid valóban a parittyakövet tartja a vállán. A „Zsidó legenda”, amely Dávid harcát írja le Góliát ellen⁷ elmondja, hogy az égből leszállt angyalok csodát tettek: az egyik variáció szerint a viszonylag puha parittyakövet kemény ércévé változtatták — a másik szerint a kis parittyaköveket egygyé olvasztották, s így Dávid nagy követ hajított Góliátra.⁸

A zsidó legendárium tehát mind a két variációban azt tünteti fel, hogy Dávid parittyakövei a csoda folytán nagyobbak és hatalmasabbak lettek.⁹ — Ennek az emberek tudatában, úgy látszik, elevenen élő hagyománynak ismeretében faraghatta a művész Dávid alakjának jobb vállán oly nagyra a követ. Az élő legenda ilyen képi ábrázolása egyedül a kérdésszerű márványasztalon fordul elő.

A művészi tudatosság másik jellemző példája a penis körülmetélt állapotának visszaadása, amit a ráakódott patina is bizonyít, s eleve kizárja a törés vagy kopás lehetőségét.

⁶ A számszimbolika törvényei szerint többféle megoldás kínálkozik, de hitelesen ma már nem állapítható meg mire gondoltak a készítők, illetve megrendelők.

⁷ Ginsberg, *The Legends of The Jews* Philadelphia, 1946. IV. 81. 85. 87. és VI. (1947) 251. 97. jegyzet.

⁸ Az említettekre Scheiber Sándor archeológus hívta fel a figyelmet, akinek szíves támogatását munkáim folyamán itt is köszönöm.

⁹ Legújabbban az Elah völgyéből, ahol a hagyomány szerint Dávid megütöközt Góliáttal, tenyérszerű nagyságú (3 inch.) parittyakövek kerültek felszínre. G. E. Wright *Biblical Archeology* (London, 1962) 124. 1. 77. kép.

Az 1961—62-ben feltárt és rekonstruált ostiai zsinagóga architektonikus kőfaragványai és díszítő elemei¹⁰ segítséget nyújtanak nekünk annak felismeréséhez, hogy a zsidó felfogásban készült ábrázolások általában lapos megmintázásúak és tömör absztrahálásra törekvőek. Ugyanezt tükrözik a Kanael könyvében összegyűjtött domborműves ábrázolások is.¹¹ Ezeknek a lapos felületű, szinte csak kontúrjaikban kinagyolt domborműveknek az előképeit a fából faragott domborművek között kell keresnünk.

A bemutatás tárgyát képező Dávid-asztal plasztikájában is a lapos felületek és a kemény határozott kontúrok uralkodnak a szinte csak jelzésekkel dolgozó absztrakt megfogalmazással együtt. Az egyszerű eszközökkel dolgozó szobrász azonban sajátos módszert alkalmazott. A tárgy tanulmányozásakor feltűnt a figura köldökének a bemélyítése; úgy hat, mintha egy nagyméretű kőfaragó körző rögzítőszögének illesztési pontja lenne. Ha a körző egyik csúcsát a figura köldökébe illesztjük, kiderül, hogy a kompozíció középpontja Dávid köldöke. (6. kép.) A táncoló alak felemelt jobbkarjának könyökét, a balkezében tartott parittyát és az ugró láb talpát érintő kör a kompozíció középmézejét képezi. Ezt követi egy üres zóna, majd ehhez csatlakozik a díszítéseket őrző szalagsáv és a keskeny szegélycsík.

Az ábrázolások egyszerűsége mellett is feltűnik a biztos rajztudás és formaalkotó készség, s még valami: minden ki van terítve, minden alak és alakzat úgy van beállítva, hogy a legtöbb lássék belőle. Lehetetlen ebből fel nem ismerni, hogy az alkotó az ábrázolásokat a legnagyobb felületek törvényének szellemében készítette. — Ez pedig az egyiptomi művészetre jellemző ábrázolástörvény, ami egyben utal a márványasztal eredetére, illetve lelőhelyére is. Az ilyenféle reliefszerű keresztény asztalok eredete és elterjedési köre leginkább Egyiptom, Észak-Afrika és Kisázsia, a hellenisztikus kultúrkör területe.¹² Az asztallap jelenlegi őrzési helyére, Dott. F. Bolla magángyűjteményébe (Lugano) W. Rosenbaum asconai műkereskedőtől került. Asconába pedig Frankfurt am Mainból, ahol K. Parlasca 1960-ban a kereskedelembe látta a márványasztalt, K. Parlasca volt szíves velem levélben közölni mindazt, amit az asztal eredetéről tudott, amiért is neki köszönettel tartozom. Parlasca szerzőhöz intézett levelében egyértelműen arról nyilatkozott, hogy a kérdéses tárgyat a frankfurti műkereskedő Egyiptomból vásárolta.¹³ Az asztal több évtizedes vándorút után jutott el jelenlegi helyére.

Parlasca levele tehát megerősíti azt a feltevést, hogy az asztal eredetét, illetve készítő kőfaragó műhelyét az egyiptomi művészet kisugárzó körzeté-

¹⁰ M. Floriani Squarciapino, La sinagoga recentemente scoperta ad Ostia. Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. XXXIV. 1961—1962. Fig. 10. és u. a. The Synagogue at Ostia. Archeology 1963. Vol. 16. No 3. 198.

¹¹ B. Kanael, Die Kunst der antiken Synagoge (München-Frankfurt am Main, 1961). Fig. 11, 17, 20, 21, 23, 26, 28, 29, 32, 34, 49, 50, 69.

¹² Vö. Thomas E., i. m. 269. l. térkép.

¹³ K. Parlasca 1965. szept. 6.

ben kell keresnünk. — A közelebbi lelőhely meghatározására nemigen van remény, mivel a márványasztallap minden bizonnyal egy régen felszínen levő lelet és nem a legutóbbi évek ásatásai hozták felszínre. — Ezt az állítást megerősíti, hogy az asztal lapjának lemélyített középmezéjében, a sima felületen, Dávid bal térdének vonalában (2. kép) néhány gubacstintával írt múlt századi vagy századeleji típusú görög betű nyoma vehető ki, amely talán egy régi műkereskedő jelzése lehetett.

A márványasztal korának, készítési idejének, valamint kultikus funkciójának meghatározásához a bibliai szövegek egybevetése szükséges.

Vizsgálatunk az Ószövetség eredeti héber szövegére, a Septuaginta görög szövegére és a Vulgata latin fordítására terjed ki. A márvány asztallapon levő ábrázolások megvilágítása szempontjából a 14. és 19. vers, 20. vers és 21. vers elemzése szükséges, amely választ ad azokra a kérdésekre:

- 1). Ruhátlanul táncolt-e Dávid, vagy öltött-e a tánchoz efodot?
- 2.) Mit osztott Dávid az ünneplés alkalmával a népnek?
- 3.) Mi volt Dávid ruhátlanságának oka?
- 4.) Összefüggésben volt-e a ruhátlanság Dávid alázatával?

Az említett versek a héber szövegben (A—C kép) az alábbiakat mondják:

14. vers. „Dávid teljes erejéből őrzöngve táncolt az isten előtt és övezve volt efod-dal”.
19. vers. „... és feldarabolt Izrael teljes gyülekezete számára, férfiaknak nőknek kiosztott egy-egy darab kalácsot (cipót) egy-egy adag sült marhahúst és egy-egy asisa-t”...
20. vers. „és kiállt Mikál Saul leánya Dávid elé és monda, — milyen megkülönböztetett nap ez a mai, amelyen Izrael királya feltárulkozott (lemeztelenedett) a szolgálók szolgálónői előtt, miként lemeztelenedik egy ripacs.”
21. vers. „Dávid felel Mikálnak, — az Isten előtt táncoltam, aki engem túlemelt Atyádon és egész házanépén, hogy odaparancsoljon engem prófétának Isten népe fölé, Izrael népe fölé. Én előtte játszadoztam.

A Septuaginta, amelyet — a legenda szerint — 70 vagy 72 görög műveltségű zsidó készített Alexandria mellett, Pharos szigetén az i. e. III. század első felében, az Alexandriában élő, de héberül már alig tudó zsidók számára, bár köznapi nyelven (koiné) íródott, és számos héber kifejezést őrzött meg, de az eredeti héber szövegtől sok helyen eltér. (D, E kép)

14. vers. „És Dávid átadva ruháját, kiperdült.”
19. vers. „... a kiosztott férfiaknak és nőknek ovális alakú gabonából való kenyeret, süttet (húst), olajban sült lepényt ...”

¹⁴ A héber szöveget lásd, Hebrew Publishing Company New York, USA. Évszám nélkül, (ap. 6. 7. 508—510 o.)

20. vers. „... amikor ma levetközvén szolgáknak gyermekei előtt is megálázkodott”
21. vers. „És mondá Dávid Mikálnak: az Úr színe előtt aláztam meg magam, az Urat dicsérve. Mert Ő engemet a Te Atyád fölé emelt és az egész háza fölé, hogy én vezéreljek az ő népe és Izrael számára. Én az Úr színe előtt szerepeltem és táncoltam.”¹⁵

Az i. u. II. századtól kezdve különböző latin nyelvű bibliafordítások jöttek létre Itáliában és Afrikában is. Ezeket egységesen Itala névvel nevezik. Részletekben íródtak és töredékekben maradtak fenn. Damasus pápa az Itala alapos revíziójával 382-ben Hieronymust bízta meg. Az így született vulgata a héber nyelvű Ószövetség alapján a latin nyelvű bibliafordításokat (Itala) korrigálja. A Vulgatában az ószövetségi részt teljesen újra fordították. (F kép)

A kérdéses versek tartalmilag a következőképpen alakulnak:

14. vers. „... és Dávid táncolt teljes erejével az Úr előtt. Majd Dávid ephodal volt övezve.”
19. vers. „... egy cipókenyeret, egy darab sült marhahúst, és finom lisztet (kalácsot) olajban sütve”
20. vers. „... Milyen dicső volt ma Izrael királya felfedve magát az ő szolgálóinak szolgálói előtt és meztelen volt mint meztelen egy a scurrák-k között.”
21. vers. „Mondá Dávid Mikálnak. Az Úr előtt aki inkább engem választott ki mint atyádat és mint az ő egész házát és előírá nekem, hogy legyek az Úr népe fölött vezér Izraelben.”¹⁶

A héber, görög és latin szövegeket összehasonlítva, egyezéseit, ill. különbségeit az alábbi táblázat mutatja:

Szöveg	efod	kenyér	sült hús	olajos sütemény
héber septuaginta vulgata	van nincs ruhátlan majd efodot ölt	kenyér kenyér kenyér	sült hús marha sült hús marha sült hús marha	asisa olajos lepény olajban sült finom- liszt

Tehát a héber és a latin szövegben van egy mondat, amely szerint Dávidon efod volt.

Görög nyelvterületen, görög nyelvű zsidóknak írott szövegben, a 14. vershez nincs hozzáfűzött mondat. Tehát a Septuaginta lejegyzésének és használatának idején az elterjedt felfogás az volt, hogy Dávid ruhátlanul táncolt.

¹⁵ Görög szöveg: Septuaginta. Edidit Alfred Rahfs editio tertia Stuttgart, 1949. lap. 6—1—12, 576—577 o.

¹⁶ Biblia Sacra Vulgatae, Editionis Viemae 1863, Liber secundus Regum. Cap. VI.—258 o.

Dávid ruhátlanságát és illetlen megjelenését támasztja alá valamennyi idézett szövegben Mikál szidalma is (20. vers) és Dávid válasza is (21. vers).

A megbotránkoztatás szempontjából egészen mindegy, hogy Dávidon volt-e efod vagy sem. Az efod ugyanis egészen rövid ruhadarab, amely a lágyéig ér — nem sok értelme volt felölteni, mert csaknem az egész testet szabadon hagyja. Tulajdonképpen az efod egy vállruha, amely oldalt nincs összevarrva és a hármass főpapi ruházat (Meil, Ephod, Chosen) egy darabja.

Az efod a Biblia korában a főpap méltóságának egyik legfontosabb insigniuma volt, sőt az ókori felfogás varázserőt is tulajdonított ennek a ruhadarabnak. A főpap belőle merített ihletet és megvilágosodást különösen akkor, ha kétséges ügyekben ítélt. Dávid soha nem volt főpap, így elgondolkoztató, vajon miért és hogyan kerülhetett be a szövegbe, ha csak későbbi betoldásként is az a rész, hogy efod volt rajta. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az efod fogalmi és tartalmi meghatározása nem egyszerű kérdés. R. de Vaux szerint magában az Ószövetségben háromféle változatát kell megkülönböztetnünk¹⁷ az egyszerű vászon efodot, a főpap efodját és az efodot, mint a kultusz tárgyát. A vászon efod, amely a legősibb szövegekben "papi ruhadarab" — eleinte valószínűleg minden papnak közös ruhadarabja, s egyben a papi hatalom és szolgálat jelvénye volt.¹⁸ Amikor Dávid a frigyszeikrény előtt táncol, efodot visel, s a szolgálat jelvényeként öltötte fel. Ha itt azt is figyelembe vesszük, hogy az efod-ot „vállak”-nak nevezi a szöveg, nem csodálhatjuk, hogy a szöveg leírója, ha már ruhadarabot ad Dávidra, meztelenségének leplezésére, a vállaknak nevezett ruhadarabot borítja rá. A kelti felfogás szerint ugyanis a vállakon nyugszik a hivatás terhe, a hivatal jelvényeit is a vállakon kell viselnie annak, aki a hivatást és hivatalt betölti.¹⁹ — Dávid pedig Izrael népének vezérévé, vezetőjévé lett s ezzel nagy felelősség nyugodott vállain. Mégis, azok tudatában, akik a Septuaginta görög szövegét írták és olvasták, Dávid ruhátlan volt, és ruhátlanul van ábrázolva a márványasztalon is.

Saul leányának, Dávid feleségének megjelenítése a márványasztalon egyértelmű. Az asztalt faragó művész Mikált mellképben ábrázolja (4. kép) ezzel is ragaszkodva a bibliai szöveghez, miszerint „Mikál kinéz az ablakon és meglátá az Úr előtt ugráló és táncoló Dávid királyt és megveté őt szívében (16. vers). Mikál arcvonásai jellegzetesen sémita típust képviselnek. Hajviselését, a fején körbevezetett hajfonatot a művész, absztraháló stílusának megfelelően, szinte csak jelezte.²⁰ (4. és 7. kép.).

¹⁷ R. de Vaux. *Das alte Testament und seine Lebensordnungen*. (1962) 182—186. *Das Ephod*.

¹⁸ Timko I. *Az ószövetségi kultusz templomi ruhái (Kéziratban)* III. *Az Ószövetségi főpap ruházata*. — H. Haag, *Bibel-Lexikon* (Zürich-Köln, 1951) Ephod 1403 sk.;

¹⁹ W. R. Arnold, *Ephod and Ark, a study in the record and religion of the ancient Hebrews*. Harvard Theological Studies No. 3. Cambridge, 1917. 86. sk.

²⁰ Vö. Thomas E. i. m. 266. l. IV. Abb. 3. Egyiptomból származó márványasztalból való peremtöredék. (Hildesheim. Pelisaeus Museum).

Mikál mellképe a márványasztal-peremen az asztal felező vonalának közepén Dávid feje felett van kifaragva. Mikál felháborodásának kulcsát B. Cohen, az Amerikai Zsidó Teológiai Seminarium professzora adta meg szakmai magyarázatában.²¹

„Samuel 6.20-as helyre vonatkozóan a Biblia elmondja, hogy amikor Dávid a frigyláda visszatérését féktelen táncolással és ugrándozással ünnepelte Michal szemrehányást tett a királynak, hogy ilyen illetlen módon felfedte magát a szolgálók szolgálólányai jelenlétében, mint egy semmirekellő tenné. Úgy látszik, az író arra gondol, hogy Dávid az örömben való szertelenségében s mivel csak egy vászon efodot viselt, nem volt annak tudatában, hogy testének részei fedetlenek, ami nem illik egy királyhoz.

A régiek szerint annál jobban tisztelte a nép az uralkodóját, minél kevesebbet látott belőle. Az ősi zsidó hagyomány szerint itt szó sincs szemérem-sértő cselekményről. Egy korai III. századbeli tudós a *Rekim* fogalmat mint táncost magyarázza. A rabbik közlik velünk, hogy Mikál azt mondta Dávidnak „A családom kiváló erényével (*Kavod*) ellenkező megnyilvánulás mutatkozott meg ma”. Van egy hagyomány, mely I Sámuel 24.3-on alapszik; eszerint Saul családjának tagjai túlságosan erkölcsösek voltak az öltözködésben, annyira, hogy még a sarkukat, vagy a lábujjukat sem fedték fel szükségtelenül (vö. Palestínai Talmud Sukkah V. 4, Sanhedrin II. 4. és Kimhi-től 2 Samuel 6.20-ig).

A Targum-ban (II Sámuel 6.20) a fordító bevezette a „Haluts” szót, ami azt jelenti, hogy Dávid részben meg volt fosztva ruháitól. Egy Midrash forrásban azt állítják, hogy Dávidnak szemrehányást tett Mikál, mert ő úgy cselekedett, mint egy közönséges ember (*Hedyot*) és nem viselkedett királyi módon (*Rabbah IV*). Azonban a Septuagintában és még kifejezetten a Vulgata-ban a fordító feltételezte, hogy Dávid nudatus est quasi si nudatur unus de scurris jelent meg. Ezt a véleményt teszi magáévá Dhorme is a biblia fordításában, az Edition de la Pleiade-ben.”

Az asztalperem Dávid alakjától jobbra eső felét azoknak az adományoknak, illetve ajándékoknak a jelzése tölti ki, amelyeket Dávid szétozott izrael népének (19. vers). A héber, görög és latin szöveg egyhangúlag sült marhahúsról beszél. A tálperemen ábrázolt leölt állat (5. kép) is fiatal marha.

A lisztből való készítmény a szövegekben kétszer fordul elő, először az ünnepi csemegeként szétozott asisa, illetve olajbansült lisztből való sütemények alapanyagaként másodsor.

Az asztalt faragó művész csak a tartalmi összetevők ábrázolására törekedett és nem ábrázolta külön a kenyeret és külön a süteményt. De feltüntette az olajat olajbogyók és levelek formájában és az apró cipőcskák formájában egyik lisztmű készítményt — minden valószínűség szerint az asisákat. (2. kép).

²¹ Szerzőhöz intézett levél 1965. dec. 10-én.

A leölt állat alatt szétterített nyúlánk olajlevelek között középen az olajbogyók láthatók. Az olaj a lakomakészítés elmaradhatatlan kelléke volt. A Septuagintában és a Vulgatában a szövegben utolsóként olajos lepényt — illetve olajban sült finomliszt-készítményt oszt ki Dávid. A héber szöveg asisat mond, mely egy apró cipócskák formájában elkészített mézes, mazsolás ünnepi sütemény. Az asisa mellett az olaj szó nem szerepel, de csaknem biztosak lehetünk benne, hogy összetartó komponensként olajjal dagasztották össze a tésztát.

A márványasztal ábrázolásainak és az Ószövetségi szövegeknek egybevetéséből a fentiek alapján kitűnt, hogy azok kölcsönösen nyújtottak adatokat egymás homályos pontjainak tisztázásához. — Ritkán fordul elő, hogy a zsidó mitológia egy-egy jelenetét ábrázolásokon örökítik meg, éppen a vallásos rétegnek az ábrázolásoktól való idegenkedése és tartózkodása miatt. A bemutatás tárgyát képező márványasztal helyét és szerepét az alexandriai zsidóság körében kell keresnünk. Ahhoz azonban, hogy megkísérelhessük rendeltetésének, szerepének tisztázását, kissé körül kell tekintenünk az antik márványasztalok között.

A kerek és íves asztallapok lelőköörülményei, illetve lelőhelyei csak kevésbé segítenek bennünket abban, hogy rendeltetésüket azok ismeretében tisztázzuk. Nagy számban kerültek elő magánházakban, sőt néhány afrikai és egyiptomi példány baptistériumok padlózatában is in situ, de másodlagos felhasználásban.²² Mint sírstelé is gyakran nyernek alkalmazást, és szerepük van a halotti tornál is.²³

A bemutatás tárgyát képező ószövetségi jelenettel díszített márványasztal lelőköörülményeit nem ismerjük, biztosan csak annyit mondhatunk, hogy Egyiptomból került át Európába. A császárkori keresztény kultusszal összefüggésben levő kerek és patkó alakú márványból készült oltárasztalok meggyeznek a zsidók által használt profán és kultikus rendeltetésű asztalokkal — illetve az általánosan elterjedt asztalformákat követik.

A. Barb határozottan állást foglalt amellett, hogy az oltárasztal az ókeresztényeknél általában kerek volt, később félköríves és csak a későbbi fejlődés folyamán vette fel a négyzetes formát.²⁴ J. Lassus is a kerek oltárasztalok széles körű elterjedése mellett foglalt állást, hivatkozva ezek összefüggéseire a profán háztartásokban használatos kerek asztalokkal.²⁵ K. Heimann is azt tartja, hogy általánosan használatos a kerek oltárasztal volt.²⁶ Th. Klauser a korakeresztény kódexekben fellelhető ábrázolások alapján jut arra az ered-

²² O. Nussbaum, Zum Problem der runden und sygmaförmigen Altarplatten. Jb. f. Antike und Christentum. 4. 1969. I. 29.

²³ A. Barb, Krippe, Tisch und Grab. Mullus. Festschrift Theodor Klauser. Jb. f. Antike und Christentum. Ergänzungsband I. 1964. 17–27.

²⁴ A. Barb, Mensa sacra. Journ. Warburg and Courtauld Inst. 19 (1956). 43.

²⁵ J. Lassus, Remarques sur l'adoption en Syrie de la forme basilicale pour les églises chrétiennes. AJJI IV. congr. arch. christ. 16 (1940) 347–350.

²⁶ K. Heimann, Der christliche Altar. (1954). 18–21.

ményre, hogy Palesztínában, de máshol is az általánosan használatos asztalforma, melynél az úrvacsorát kiszolgálták, kerek és patkó alakú volt.²⁷

O. Nussbaum már említett munkájában felsorolja mindazokat a szerzőket is, akik részben vagy egészben tagadják azt, hogy az eredetileg profán kerek vagy patkó alakú asztalok hatottak az oltárasztalok formájának kialakulására, illetve, hogy ilyeneket kultikus célokra használtak.²⁸ Egy pontos és minden részletre kitérő levezetés eredményeként a bennünket most közelebb-ről érdeklő zsidó asztalokról S. Krauss a következőket mondja: „Die Juden übernahmen die Tischformen, wie sie in der hellenistisch-römischen Welt üblich waren²⁹”

S. Krauss szerint nyilvánvaló, hogy a zsidók éppúgy, mint a korai keresztények a kultikus cselekményekhez ugyanazokat az asztalokat használták, amelyeket a profán célokra is felhasználtak.

A már említett dolgozatomban feldolgozott ókeresztény vonatkozású asztalok közeli rokonságot mutatnak a Dávid-jelenetes asztallal. Ezeknek a tálszerű asztaloknak jellegzetessége, hogy valamennyi eddig felszínre került példány márványból készült. A keresztény jellegű asztalok átmérője 120 és 150 cm között mozog. A bemutatott asztalé csupán 70 cm. A keresztény asztalok gazdagon díszített peremsávja is szélesebb: 12—16 cm között mozog, míg emez ritkásan díszített pereme csak 9 cm széles. A keresztény asztallapokat kivétel nélkül minden esetben faragott astragalos vagy gyöngysor keretezi, ellentétben a Dávid-jelenetes asztallap szegélyével, amely sima és dísztelen. — Amennyiben összehasonlítjuk keresztény jellegű díszített márványasztalainkat a publikációnk tárgyát képező Dávid-jelenetes asztallal, a legszembevetőbb az utóbbinak puritán megfogalmazása, a jelenet absztrahálása. Másik jellegzetes különbség az, hogy a keresztény-jelenetes asztallapok szinte epikus elbeszélő kedvvel adják elő a bibliai jeleneteket, a Dávid-jelenetes asztal pedig egy-egy, a lényegre utaló jelzéssel vagy alakkal, tárggyal csak felvillantja a jelenetet.

Nagyon jól érthető ez a felfogásbeli különbség a keresztény és zsidó megjelenítés között. Míg a viszonylag fiatal kereszténység tanait minden eszközzel, igehirdetéssel, falfestményekkel, mozaikokkal, szobrokkal, téglába vésett jelenetekkel igyekezett hirdetni — a már akkor is többezer éves múltra visszatekintő zsidó vallás követőinek szemében egy-egy kép felvillantása is felidézte a teljes bibliai jelenetet. Különösen akkor nem csodálkozhatunk e jelenet absztrahált megfogalmazásán, ha figyelembe vesszük, hogy az alexandriai hellenizmus hatására nyúlt a készítő művész a vésőhöz, hogy az alexand-

²⁷ Th. Klauser, *Das Ciborium in der älteren christlichen Buchmalerei*. Nachr. Akad. Göttingen. (196) 205.

²⁸ O. Nussbaum, i. m. 19—22.

²⁹ S. Krauss, *Talmudische Archäologie*. 1. (1910). 59.

riai zsidóság szellemétől nem idegenül „faragott képet” készítsen otthona vagy temploma számára.

A zsidó vallás évezredes története során számos keleti valláselemet olvasztott magába, amely folyamat a hellenizmus virulens hatásával egyre erősödött. Így jött létre azután a görög külszín alatt a keleti elemekkel telítődött hellenisztikus zsidó felfogás.³⁰

A hellenisztikus zsidóság önálló művészetének nyomai majdnem teljesen eltűntek. Sok kutató feltételezi, hogy a korai keresztény művészet ótestamentumi ábrázolásainak előképeit az elvesztett zsidó műalkotások befolyásolták. — Az ószövetségi jeleneteket megörökítő palesztínai mozaikpadlók, a Dura—Europos-i zsinagóga falfestményei³¹ és a bemutatott Dávid-jelenetes asztallap ennek a művészetnek a képviselője.

Az ókori rabbinikus és a hellenizált zsidóság felfogása között nincs nagy különbség.³² Sőt vannak olyan vélemények is, amelyek szerint a III. században már a palesztínai orthodox zsidókat is áthatotta a hellenizmus. Mindenesetre hellenisztikus befolyások nélkül aligha jöhetett volna létre a Dávid-jelenetes asztallap.

A zsidó, de a keresztény művészet és képábrázolás is különbséget tesz az „idol” és az „image” között. Az „idol” esetében mindkettő tiltotta az imádást. — Az „image”-t a keresztények egyenesen felhasználták tanaik ismertetésében. Később a képes jelenetek ábrázolásaitól a zsidók sem idegenkedtek.

E. J. Bickerman véleménye szerint a bemutatott asztallap nem tartozhat a zsidóság hagyatékához, benne Dáviddal azonosított Krisztus alakját kell látnunk.³³

Igaz, hogy a keresztény mitológiában a Góliát felett győzedelmeskedő Dávid előfordul, mint a gonoszt legyőző Krisztus szimbóluma,³⁴ de nem ruhátlanul és táncolva, — sőt szent Ágoston Dávid királyságát Krisztus mennyei királyságával állítja párhuzamba³⁵ — de ezek a párhuzamok idegenek az asztallap Dávidjától.

A táncoló Dávid — Mikál és az adományok ábrázolása egyáltalán nem fordul elő a régészeti leletanyagban, tehát a luganói asztallap egyedi példány.

Az asztal rendeltetése az egyik legnehezebb kérdés.

A császárkor folyamán — mint arról már említés történt — a profán és kultikus célokat szolgáló asztalformák azonosak voltak. A Dávid-jelenetes asztal formája alapján nyugodtan állhatott volna magánházban is, hogy ünnepi

³⁰ R. Reitzenstein. Die hellenistischen Mysterienreligionen. (Berlin, 1927) III. Aufl. 87 sk.

³¹ B. Kannel, Die Kunst der antiken Synagoge (München—Frankfurt am Main. 1961). 11.

³² E. J. Bickerman, Symbolism in the Dura Synagogue. The Harvard Theological Review. Vol. 58. No. 1. January 1965. 129.

³³ E. J. Bickerman 1965. nov. 30-án szerzőhöz intézett leveléből.

³⁴ C. M. Kaufmann, Handbuch der christlichen Archäologie, 3. 1922. 310.

³⁵ J. Daniélou, David. Reallexikon für Antike und Christentum Bd. III. (Stuttgart, 1937) 599. skk.

asztalul szolgáljon valamelyik házi szertartáson ünnepen. Így például a Pesách, az Egyiptomból való kivonulás emlékének szánt ünnep első két estéjén szerepel családi körben egy nagy tál, a Séder-tál. A bemutatott márványasztal jelenetei azonban ennek szimbolikájához nem köthetők, de mint kiderült, más ünnepekhez sem. A kérdés megnyugtató megoldását Scheiber Sándor magyarázata adja meg.

„... és aznap felállítom Dávid leomlott sátorát ...”³⁶

Itt a Sátoros ünnep asztali áldásának ünnepi betétjéről van szó.

Cedaka Hakkohen b. Sar Salom „Midrasch Chag Ha-Sukkot (kézirat az Oxford-i Bodleiana-ban) C. homiliája adja a sátor magyarázatát. — Ennek 9. pontja emlékeztet a Szentélyre, amely Sátornak nevezetik. „... és milyen lesz a Szentélyben — amely épüljön fel napkjainkban — öröm és nagy ujongás, amikor összegyül az egész nép benne, sok énekléssel és dallamokkal és tánccal és tapsolással és énekkel és mindazzal ami megörvendezteti a szívet ... hiszen látod mit csinált Dávid király — béke rá —, amidőn bevitte a frigyládát — amint említve van: — és Dávid király ugrándozott és táncolt az Örökkévaló előtt.”³⁷

Ebből következően a Sámuel könyve II. VI. 13—23-ban leírt jelenetet megőrző asztal a sátoros ünnep alkalmával — bizonyára magában az ünnepi sátorban — kapott szerepet és helyet.

Mint arról már említés történt, a márványasztal díszítetlen felén, ahová az ajándékokat helyezhették, erősen foltos a márvány (2. kép), amely egy barnás-vöröses elszíneződést adó anyagtól származik. Az anyagból vett kaparéék vegyi elemzése nagy mennyiségű klorofilt tartalmazó származékot mutat — elvértve hemoglobin csíkokkal, amely olajra, gyümölcsre és állati táplálékra utal.

Hasonló, áldozati ajándékok elhelyezésére szolgáló ugyancsak márványasztalokat a korakeresztény időszakból már ismerünk. A Dávid-jelenetes asztal ismeretében joggal tehető fel az a kérdés, hogy vajon a keresztény lytiás asztaloknak és az adományhordás szokásának előzőjét nem ezekben a zsidó asztalokban kell-e keresnünk? Mindezideig ugyanis ábrázolások hiányában a díszítetlen asztalokat zsidó és keresztény viszonylatban egyaránt általában profán rendeltetésűeknek vettük.

Ami a márványasztallap datálását illeti, abból kell kiindulnunk, hogy a tárgy hosszú évtizedek óta, esetleg egy évszázada már a felszínen van. Így kevés reményünk lehet arra nézve, hogy korára vonatkozólag a lelőköriülmények valamely támpontot nyújtsanak. A kormeghatározásnál történeti, vallástörténeti adatokra és néhány régészeti leletre vagyunk utalva.

Th. Klauser véleménye szerint,³⁸ amit mások is megerősítenek, az i. e. III. század folyamán már a legortodoxabb palesztínai zsidók is a hellenizmus

³⁶ Lásd: Pesikta de Rav Kahana I. Ed. B. Mandelbaum. New York, 1962. 274. o.

³⁷ M., Chavacelet Sinai XXXII. 1967. 110—111. ●

³⁸ Th. Klauser, Reallexikon für Antike und Christentum Bd. I. 356. (Stuttgart, 1950).

hatása alatt voltak. Ennek a hellenizált görögül beszélő alexandriai zsidóságnak a számára írták le a görög bibliát, a Septuagintát a III. század első felében. Az asztal ábrázolása a Septuaginta leírásának idején, elterjedt változatát rögzítette a bibliai jelenetnek. Ez azonban még nem magyarázza meg, hogy miért éppen ezt a jelenetet választotta ki a megrendelő az asztal díszítésére. — Az asztal készítési időpontjának a meghatározásához közelebb visz bennünket J. Daniélou, aki meggyőzően bizonyítja, hogy az ún. tanaiták (írasmagyarázók, törvényalkotók) korszakában (i. u. 10—220) Dávid kultuszának valóságos reneszánsza következett be és a leendő Messiást Dáviddal azonosították.³⁹

Első generációjuk fellépése, amely kb. 10—80 között következett be, voltaképpen a keresztény tanok reakciója és azok terjedésével való szembe-helyezkedés volt, mivel a keresztények Jézust a „Királyok Királyá”-nak és „Dávid Fiá”-nak tekintették.⁴⁰

Tehát 10 és 220 között ez a problematika egy bizonyos csoport érdeklődésének és igehirdetésének előterében állott. — Az is feltételezhető, hogy tanításainak képes megjelenítésekkel is hangsúlyt adtak, mégpedig a Dáviddal kapcsolatos ószövetségi jelenetekkel.

A tanaiták működéséhez még egy igen fontos emlékcsoport kapcsolódik, mely a III. század közepén (256) pusztult el: a Dura Europosi zsinagóga a Dávid cselekedeteit megörökítő falfestményeivel.⁴¹

A zsinagóga utolsó felújítására és a falfestmények elkészítésére az i. u. 244—245 években került sor. — Majdnem egykorúnak tekinthető a Dura-i zsinagógával a Dura-i keresztény baptisterium is, amelyet egy 232—233-ban épült magánházból alakítottak ki. Falképeinek jelenetei között megtaláljuk a Dávid—Góliát jelenetet is.⁴²

Hogy a két kultikus rendeltetésű épület Dávid-jelenetes falképei közül melyik készült korábban, ma már szinte eldönthetetlen, de igen kézenfekvő, hogy a Dávid-jelenetekben rejlő szimbolikus tartalmat mindkét vallás követői ki akarták aknázni a maguk számára.

A tanaiták Dávid-kultusza, a III. század első felében keletkezett Dávid jelenetek azt jelzik, hogy a Dávid-reneszánszként értékelhető szellemi áramlat a III. század első felében, a század közepéig egyre fejlődőben volt. Ez volt az a kor, amikor a római szellem annyira áthatotta a zsidóságot, hogy történetének főbb állomásait, sorsformáló eseményeit zsinagógájának falán vagy dom-borműves képes jelenetekben is megörökítette. Ebből következően a Dávid-jelenetes márványasztal a II.—III. századi Dávid reneszánsz terméke, elkészülte pedig a II. század végével III. sz. elejével datálható.

³⁹ Daniélou, J. i. m. 596.

⁴⁰ Vö. G. E. Wright, i. m. 100 és 109 és J. Daniélou i. m. 595

⁴¹ C. H. Kraeling, The Synagogue. The Excavations at Dura Europos. Final Report (New Haven, 1956)

⁴² G. E. Wright, i. m. 249. Fig. 192.

Daniélou elvégezte az első négy évszázad Dávid ábrázolásainak, illetve Dávid jeleneteinek összegyűjtését,⁴³ amelyből kiderült, hogy ebből az időszakból összesen 5 db. ószövetségi (keresztény) vonatkozású Dávid-jelenet ismeretes. Ezekhez még hozzá sorolandó a Pelisaeus Múzeum Dávid-alakos domborműve is, amely ugyancsak keresztény vonatkozású. (8. kép).

Összefoglalva az elmondottakat: a luganói magántulajdonban levő márvány asztallap domborművei az Ószövetség Sámuel Könyve II. VI. 13–23. szakaszának ábrázolásai. Készítési helye Egyiptom, illetve Észak-Afrika, ideje az i. u. II. század vége, vagy a III. század eleje, készítője pedig egy olyan személy volt, aki az ábrázolások szűkszavú, absztrahált megfogalmazásaiban járatos volt.

A márványasztal ábrázolásainak és az ószövetségi szövegeknek egybevetéséből az is kitűnt, hogy azok kölcsönösen nyújtottak adatokat egymás kiegészítéséhez, illetve a szöveg és a tárgy egymást magyarázza. Tekintettel arra, hogy a zsidó ábrázolások kevés emléke maradt ránk, — éppen e népnek az ilyen jellegű ábrázolásoktól való idegenkedése miatt, a Dávid-jelenetes asztal egyedülálló ritkaságnak tekinthető.⁴⁴

⁴³ i m. 601. l.

⁴⁴ Ez a cikk rövidített kivonat Edit B. Thomas, *King David Leaping and Dancing* (Budapest 1969. Akadémiai kiadó) c. könyvéből.

AZ ŐSEMBER KORÁNAK KUTATÁSA A SZOVJETUNIÓBAN

GÁBORI MIKLÓS

Az akadémiai egyezmény keretében 1969-ben két hónapot töltöttem a Szovjetunióban azzal a céllal, hogy a neandervölgyi ember korának — tágabb értelenben a moustérien kultúrának régészeti leleteit tanulmányozzam. Munkám egy nagyobb anyaggyűjtés része, amely ezt a korszakot Közép- és Kelet-Európa területén foglalja össze, s alapját képezi egy átfogóbb történeti értékelésnek. A munka egy részét osztrák, nyugatnémet és francia intézetekben már elvégeztem, ezért igen fontos volt, hogy a földrajzilag legnagyobb területnek az anyagát is alaposabban megismerjem. Tanulmányutam célja tehát nem általánosabb tapasztalatszerzés, hanem egy korszakra irányuló szisztematikus anyagfeldolgozás, de egyben a szovjet paleolit-kutatás, ősemberkutatás helyzetéről, az egyes intézetek munkájáról, a legfontosabb új ásatások eredményéről való tájékozódás is volt.

Mielőtt az út közvetlenebb eredményét ismertetném, szükségesnek látszik, hogy magát a vizsgált korszakot és a kutatás irányát néhány mondattal körvonalazzam — már csak azért is, mert az emberiség történetének ez a periódusa korban annyira távol esik tőlünk.

A paleolitikum középső szakasza, átfogóbban a moustérien kultúra elterjedése az utolsó jégkört megelőző interglaciálisban, kb. 80 000 évvel ezelőtt kezdődött az eurázsiai területen és számos radiokarbon dátum egyeztetése szerint általában 40 000 évig tartott. Az ember természeti környezetében ez idő alatt alapvető változások mentek végbe. A meleg interglaciálist kisebb éghajlatingadozások, majd hosszú átmenet után az utolsó eljegesedés váltotta fel s ennek következtében Európa növény- és állatvilága szinte teljesen kicserélődött. Új, más ökológiai zónák, életföldrajzi régiók alakultak ki — az időközben felgyarapodott embercsoportok pedig életformájukkal, eszközkészletükkel adaptálódtak ezekhez —: régészetileg körülhatárolható új kultúrák és műveltségi csoportok születtek.

Ez a korszak tulajdonképpen az emberiség első nagy szétraajzásának az ideje. Annak ellenére, hogy az embertani lelet kevés, egy demográfiai hullám figyelhető meg, amellyel a neandervölgyi embertípus szétáramlása következett be Európában. Kialakulása és kultúrájának gyökere régebbre,

a Riss-jégkorra nyúlik vissza. Míg azonban a régibb, alsó-paleolitikumban csak kis számú és földrajzilag egymástól távoleső leleteket ismerünk, addig most gyors népességyarapodással a régészeti lelőhelyek, ősemberi települések száma hirtelen igen nagy lesz és a kultúrának különféle körei, földrajzi csoportjai, kisebb-nagyobb elterjedésű fáciái jelennek meg. Ezeknek az eltéréseit egy-egy helyen gyakran sokezres eszköz-sorozatokon állapíthatjuk meg — ugyanakkor a szétáramlás tényét bizonyítja, hogy Európa vagy éppen Közel-Kelet egymástól távoleső pontjain feltűnő egyezéseket találunk a régészeti leletekben.

Ma is vitatott kérdés, hogy a középső-paleolitikum kultúrái, embercsoportjai saját helyükön alakultak-e ki Európában vagy máshonnan vándoroltak be. Erre csak a nagy tömegű leletanyag, egyszerűnek tűnő kőszerszámok fejlődésmenetének vizsgálata adhat feleletet. Egyelőre egyedül nyugat-Európában ismerünk olyan régibb alapkultúrákat, az acheuli és clactoni iparokat, melyekből a következő korszak fejlődése elindulhatott. A nyugat-európai micoquien, majd a moustérien egy része valóban ezekből az ősi, szakócás és szilánk-iparokból alakultak ki, bár nem lehetetlen, hogy eredetileg már a szakócás kultúra is idegen volt, talán egy észak-afrikai chopper-iparból származott. — Ez az alsó-paleolitikum egyelőre csak a Rajnától nyugatra terjedt el, majd az utolsó interglaciálistól kezdve a moustérien és a fiatalabb szakóca-kultúrák további térhódítása következett. Az áramlás nyugat—keleti irányú volt és Közép-Kelet-Európa területe tulajdonképpen ekkor népesült be. Ugyanakkor azonban számolnunk kell Európán kívüli, déli beáramlással is. Ez figyelhető meg az Ibér-félszigeten, részben Dél-Európa mediterrán sávján, — ugyanakkor jelenik meg az ember a Kaukázustól délre, valamint az Urálon túli közép-ázsiai terület déli részén — és szintén ugyanebben a korszakban mutat erős fejlődést a Közép-Kelet számtalan, többretegű lelőhelye.

Ha a kultúrák, csoportok elterjedését térképre vetítjük, körülbelül a következő kép alakul ki előttünk:

Nyugat-Európában helyi alapokból kialakult az ottani levallois kultúra, a valódi moustérien és a charentien. Területük nagyrészt Franciaország középső és déli része — ill. az utóbbi még az Ibér-félsziget és a Földközi-tenger partvidéke. Az északibb, jégmentes övezetben az acheuli tradíciókon felnövő, ún. bifaciális-eszközös moustérien terjedt el. Ezek a kultúrák hosszú időn át helyben továbbfejlődtek, módosultak, majd az utolsó jégkor előtt és részben alatt megindult a szétáramlásuk. A bifaciális, levallois technikájú kultúra megjelent a Rajnától keletre a délnémet területen — ott ismét továbbfejlődött, ún. levélhegyes-, „moustérien” lett belőle —, majd továbbterjedt a Dunától északra eső mai osztrák, csehszlovák és lengyel területre. Kisugárzása a mi területünket is érintette. — Nagy vonalakban hasonló időben a charentien is tovább jutott kelet felé. A Ligur-tengerparton áramlott lassan tovább, — egyik fejlődési ágából a közép-itáliai pontiniano-kultúra lett —, másik ága tovább-

terjedt az Alpoktól délre eső zónán, valószínűleg egészen az északi jugoszláv területre. Ez a folyamat kb. a Würm I jégkor bevezető szakaszában játszódott le. Amikor a glaciális éghajlati körülmények következtében az életterület beszűkült ezen a vidéken, akkor kerültek egyes embercsoportok az Alpok délkeleti peremhegységeibe. Az északi és a déli „mediterrán” zóna között szigetszerűen maradt az Alpok belső, magas hegyvidéke, ahol ebben a korszakban csak derivátumokat ismerünk. És ezek után merül fel a kelet-európai síkság legkorábbi benépesedésének, kultúráinak kérdése.

A középső-paleolitikum kultúrájának hordozója — általában — a neandervölgyi típusú ember. Anélkül, hogy az antropológia területét érinteni akar-nánk, egyetlen jelenségre hívjuk fel ezzel kapcsolatban a figyelmet. A középső paleolit, a sensu lato „moustérien” embertani leleteket mindig az eponym lelettel hasonlítják először össze. Ez a tudománynak, mondhatnánk, protokollrendje. A névadó lelet azonban egy robusztus neandervölgyi, amilyen tulajdonképpen nagyon kevés ismert — talán elszigetelődött emberforma, „túlélés” lehetett. A többi embertani lelet túlnyomó többsége azonban a gracilis formakörhöz tartozik és nagyon gyakran a Homo sapiens felé mutat átmenetet.

A kutatás feladata tehát kétirányú. Egyik a lelőhelyek datálása, kronológiai sorrendjük megállapítása, — a másik a kultúrák egyes köreinek, csoportjainak technikai-tipológiai körülhatárolása, majd kapcsolataiknak megfigyelése — és pedig ismét térben és időben. A kronológiai kérdések megoldásában a paleolitikus kutatás szorosan összefonódik a természettudományokkal. Célja ugyanis az, hogy a geológia, a rétegtan, a florisztikai és faunisztikai vizsgálatok segítségével az egyes éghajlati periódusok egymásrakövetkezését minél pontosabban rögzítse. A kronológiai beosztást, az ősemberi telepek besorolását a geológiai-klimatológiai periódusok és a kultúrák szinkronba állítása adja meg. A paleolit-kutatás ezért az utóbbi egy-két évtized alatt teljesen komplex módszert alakított ki, de ugyanakkor a régészeti módszerei is erősen fejlődtek. Mivel az egyes lelőhelyeken — barlangi vagy szabad ég alatti lakótelepeken — a szerszámok nagy tömegben kerülnek felszínre, a kutatás metrikus módszerekkel, tipológiai, kvantitatív-statisztikai analízissel, néha matematikai eljárásokkal közelíti meg az említett kérdéseket. Ugyancsak új módszerekkel jelentkezik a paleoetnográfia is — mint irányzat —, amelynek célja az egyes telepek, embercsoportok életének közvetlen, egzakt rekonstrukciója s így végsősoron a társadalomtörténeti kérdések megoldása felé vezet.

Tanulmányutam első részében a moszkvai és leningrádi akadémiai intézetekben, ill. múzeumokban dolgoztam. Ezekben található a Szovjetunió európai területén feltárt leletek túlnyomó része, sőt az újabb ásatások révén a kaukázusi országok anyagának többsége is. — Munkám során a következő kérdésekre kívántam választ kapni:

Milyen kulturális egységek, területi csoportok különíthetők el a jelzett korszakban? — Melyek ezeknek a technikai-tipológiai jellegzetességeik és

milyen egyezés vagy eltérés, esetleg speciális meghatározó van bennük a közép-európaiakhoz képest? — Felismerhető-e valamilyen zonalitás-regionalitás az elterjedésükben, mint amilyen feltevésem szerint Nyugat- és Közép-Európában megrajzolható s amit ökológiai okokra vezethetnénk vissza? — Miből keletkezett a középső-paleolitikum kultúrája, volt-e helyi alapja — s ha nem, honnan származott? — Végül ismét földrajzi, ill. régészeti elhatárolás lehetőségét kerestem az európai és ázsiai terület között.

A Szovjetunió európai területén az ősemberi telepek ebben a korszakban elég szétszórtnak helyezkednek el — az egyes lelőhelyek anyaga azonban rendszerint olyan gazdag, hogy valamennyi részletes feldolgozására nem gondolhattam. Eltekintve attól, hogy esetenként nem a nagy, hanem éppen a kisebb lelőhelyek jellegzetesebbek. Ezért azt a módszert követtem, hogy először alapos vizsgálattal a középső-paleolit iparok egyes köreit igyekeztem megállapítani, majd ezeken belül kiválasztottam a legtipikusabbakat és ezeket méréses, tipológiai-statisztikai módszerrel darabról darabra felvettem. Ez a modellkészítés, egyes csoportok és fáciesek típus-példáinak kialakítása, eddig nem történt meg és főleg nagy tömegű anyag esetén eredményes.

Először vessünk egy pillantást a vizsgált terület pleisztocén-kori térképére. — A Szovjetuniót kb. az 57. szélességi körig, tehát majdnem Moszkva—Ufa vonaláig jég borította az utolsó jégkorszakban. Az Urálon túl az állandó jéghatár még jóval mélyebbre nyomult, Délre pedig Omszk—Tomszk vonaláig, Keletre a Jenyiszejig periglaciális belvíz borította. A Kaukázus ebben a geológiai korszakban alacsonyabb, mint ma, a Kaszpi-tó azonban északra messze kiterjed a Volga-menti hátságig, nyugati irányban depressziós völgy köti össze a Fekete-tengerrel, keleten pedig a Déli-Urállal együtt teljesen lezárja a Turgai kaput. — A jégkor-közti szakaszokban számolnunk kell a folyók megnövekedett vízterületével és mocsárvidékével — s mindez már eléggé meghatározza az embercsoportok elterjedését. Keleten az Aral szintén jóval nagyobb, mint ma, — a Kara-Kum és Kizil-Kum területén viszont éppúgy tavak léteztek ekkor, mint a Gobiban és alkalmasak voltak emberi településre. — A kelet-európai területnek tehát a déli és középső sávja jöhet számításba, és pedig inkább a lehűlő korszakokban.

A moustérien kultúrának — mint az ilyen nagy területen várható volt —, több változata figyelhető meg. Az egyes csoportok azonban a nyílt síksági sztyepp-területen sokkal szélesebb földrajzi és kulturális egységeket alkotnak mint Nyugat- és Közép-Európában. Ugyanez figyelhető meg egyébként — még erősebben — az egész észak-ázsiai jégmentes területen és sokkal későbbi korokban is. — A csoportok jellegének részletes kidolgozása természetesen még hátra van, de régészeti jellegükről így is adhatunk előzetes, átfogóbb képet.

A Szovjetunió európai részén szintén megtalálható a bifaciális eszközök, hegyekkel jellemzett moustérien, amelyben ritkán késői acheuléen tradíciók, technikai hagyományok öröklődtek. Egy másik csoport a lavallois

technikát alkalmazza, — főleg a Dnyeszter vidékén. Néha kapcsolódik az előbbihez. A harmadik változat a nyugati, tipikus moustérienhez áll viszonylag közel, annak egy késői fázisát képviseli és ismét gyakran keveredik a bifaciális formacsoportnak a késői megjelenésével. Kronológiai elkülönítésük, biztos sorrend megállapítása a faunisztikai leletanyag homogenitása miatt egyelőre alig lehetséges. A pollen-analíziseken kívül — ami a szovjet kutatás egyik erőssége —, egy interglaciális korú, fosszilis talajréteg ad besorolási lehetőséget. Ez az erdei klímát jelző, ún. „Mikulino-horizont” a Volga-part geológiai feltárásaiból ismert. Valamennyi középső-paleolit telep e fölött található, egészen ritkán a legfelső szintjében. A kultúra elterjedési idejéhez azonban ez is támpontot ad: a Würm-1 jégkor eleje.

Az egyes földrajzi régiók vonatkozásában megállapítható, hogy a bifaciális-levélhegyes ipar nyugatról keletre áterjedt az orosz síkságra. Az „északi zóna” folytatását jelzi pl. Zsitomir és Hotilevo ősemberi telepe Brjanszk közelében. Utóbbi egyébként a legészakibb lelőhely ebben a korszakban. (!) Az, hogy ez a jellegű kultúra meddig terjedt, egyelőre nem állapítható meg pontosabban, mert a lelőhelyek hiányzanak. Egyetlen késői kisugárzása a volgográdi telep, ahol rendkívül gazdag és fejlett régészeti anyag került felszínre. — Az Észak-Ukrán és moldvai terület határozottan nyugat felé mutat kapcsolatot, (levallois jellegű iparok) — majd ismét eltérő fácies található a Dél-Ukrán és a Fekete-tengertől északra fekvő vidéken. Az itt található leletek eltérnek az orosz síkságétól. — A Don és a Volga közti vidék ebben a korszakban teljesen üres, illetve csak a Don alsó folyásánál vannak újabban lelőhelyek.

A fent említett területeken kiemelendő a Dnyeszternél Molodova több-rétegű telepe és a Donnál Kosztyenki XIV. számú lelőhelye. Az egyik kronológiai támpontokat ad más leletek besorolásához is, a másik pedig a középső-paleolitikum továbbfejlődése szempontjából jelentős. Ez utóbbinak radio-karbon-vizsgálattal 20 000 évre datált rétegében természetesen már fiatal-paleolit kultúra anyaga kerül felszínre — *Homo sapiens* —, iparában azonban a moustérien szerszámtípusok egész sorozatai találhatók. A régibb műveltség egészen késői, helyi továbbélése, átnövése itt teljesen bizonyított. A középső-paleolitikum tehát, éppúgy mint Európa nyugati részén, itt is későbbi műveltségek alapját képezte.

Külön régiót jelent a Krím-félsziget, ahol legalább három kultúra-csoport él szinte egymás mellett. Ezen a lelőhelyekben rendkívül gazdag területen — mintha összezsúfolódtak volna — megtaláljuk a levallois fáciest, a bifaciális moustérient, egy speciális kis hegyekkel jelentkező ipart (Kiik-Koba), sőt a tipikus moustérient is (Volcsij grot). A leggazdagabb és legismertebb telep, Sztaroszelve anyaga egy fiatal „kelet-európai moustériennek” nevezhető (embertani lelete is inkább pre-sapiens) — és más jellegzetes lelőhelyek régészeti anyaga szintén fiatalnak tűnik. (Halodnaja balka, Bahcsiszera stb.). A legmeglepőbb azonban az, hogy a Krímben — amely nyilván a jégkori ember

számára is klímaoptimumot, visszahúzódó területet jelentett — olyan esz-köz-szériák tűnnek fel, mint a délfrancia területen (Kabazi lelőhely). Elméletek konstruálása helyett inkább azt mondjuk: konvergens fejlődés eredménye.

Tovább haladva Kelet felé, az ilyen korú lelőhelyek egyre ritkulnak. Szocsi környékén öt barlangi település ismert, ezeknek az anyaga azonban már a Kaukázuson-túli területtel áll közvetlen kapcsolatban (Pl. Ahstirszkaja). A Kaukázustól északra a fáciesek ismét vegyülnek (pl. Jashtuh), vagy pedig olyanok, mint az Iljzkaja-i telep Majkop környékén, ahol bifaciális eszközök, a Kiik-Koba típusú ipar, fiatal-paleolit jellegű penge-eszközök és moustérien elemek keverednek.

Anélkül tehát, hogy az egyes csoportok jellegeit részletesebben elemezhetnénk, a következő egységek alakulnak ki: 1. A kelet-európai-síkság jégmentes, periglaciális övezete, 2. a délnyugati határok és a Dnyeper által határolt terület, 3. A Fekete-tengertől északra eső vidék a Donig, (?) 4. a Krím, mint a középső-paleolit fáciesek felgyülemzése (valószínűleg egy jégkori maximum körül, 5. az abbáziai barlangok, 6. a Kaukázus északi oldala, északi és nyugati keveredéssel, 7. a Középorosz-hátság. — Hangsúlyozni szeretném, hogy ezek semmiféle ethnikai tartalmat sem fednek, hanem éghajlati, természetes ökológiai régiókat jelentenek, ami kihatott az embercsoportok szerszámkészletére és mozgásirányára.

Itt térünk vissza arra a kérdésre, hogy honnan származott a Szovjetunió európai területének moustérien-korú műveltsége. Megállapítható ugyanis, hogy ezek a csoportok, lelőhelyek általában fiatal jellegűek, iparuk erősen fejlett — és az eddig említett területeken valódi alsó-paleolitikum nincsen. — Az északi jellegű moustérien áthatása az orosz területre, elfogadott, a többire nézve azonban különféle feltevések vannak. Egyes kutatók szerint a délorosz-ukrán terület kultúrája a Közép-Európaiból eredt, s itt esetleg számításba jöhet Moldva, Dobrudzsa és még a Balkán is. Ott egyelőre Bulgáriából, Romániából és a Peloponézoszról ismerünk hasonló korú lelőhelyeket. Másik nézet szerint a kisugárzás Előázsia és a Kaukázuson-túli terület felől történt. Az utóbbi helyen ugyanis megtalálható a régibb kultúrák anyaga: az acheulén, amely átmenetet mutat a levallois jellegű és más középső-paleolit iparok felé.

A Kaukázustól délre a korszak egész régészeti jellege más, mint az eddig említett területeken és valóban megtalálható az alsó-paleolit előzmény is. Egyik kitűnő példája a még feltárás alatt levő Kudaro-barlang a Rion völgyében, 1600 m-re a folyó felett. Alsó rétegeiben acheulén szakócák, nagyméretű eszközök kerülnek elő, (koruk a Mindel—Riss interglaciális, faunájában orrszarvú és *Macacus-félék* találhatók) — felső rétegeiben moustérien kerül felszínre úgy, hogy egy ideig kísérik a régi eszközök. Ez a „moustérien” azonban ismét más jellegű, mint a fentiek. Az eszközkészlet szinte kizárólag megnyúlt lándzsahegyekből és nagy pengékből áll. — Jerevántól északra, a Razdan folyó mellett felszínen található egy különös obszidián-ipar, amely sokezer esz-

közből áll (Dzsraber) — a Jahva-folyónál pedig egy másik, mely a levallois-moustérienhez tartozik. (Chinvali) Mindkettő régies jellegű, sőt alsó-paleolitikus elemeket tartalmaz. Módom volt alaposan megvizsgálni a régóta ismert Arzín lelőhely anyagát is. Ez ugyan nem alsó-paleolitikum, mint hitték, de szintén acheuléen elemek fedezhetők fel benne. — A legújabb feltárás az azerbajdzsáni Azih-barlang, ahol két rétegben ismét acheuléen kultúra fordul elő, mégpedig emberlelettel. (Valószínűleg Mindel-kori. (!)

Ez a terület kétségtelenül Irán, Irak felől népesedett be, és lassan kialakul bennünk egy olyan benyomás, mintha egész Európa egyszerre kapott volna erős déli impulzusokat — különböző pontokon —, s ezek ha némi korkülönbséggel is, egyes vidékeken azonos módon fejlődtek volna tovább. Érdekes viszont, hogy a mediterrán elterjedésű kavics-moustérien Moldvától egészen a Kaszpiig ismeretlen.

Az európai és ázsiai terület régészeti anyaga rendkívül élesen eltér egymástól. Az Urál és a Kaszpi vízterülete lezárta köztük az összeköttetést — kultúrájuk azonos időben külön fejlődött. Az egyetlen, újonnan felfedezett lelőhely a Dél-Urálban már Közép-Ázsiával mutat kapcsolatot. (Szmelovszkaja). Ezeket az eltéréseket — az említett módszerrel — másutt kívánom majd ismertetni. A feldolgozott anyagokat, lelőhelyeket itt ismét nem sorolhatom fel.

Tanulmányutam második felében nyílt lehetőségem, hogy Közép-Ázsiába, Üzbegisztánba és Tadzsikisztánba utazzam, és az ott levő fontosabb leleteket megvizsgáljam. Téli idő lévén, csak itt jutottam terepre, hogy egyes új lelőhelyeket, ásatásokat megtekintsek. Az eredményt ismét csak összegezem.

Közép-Ázsia kultúrája ebben a korszakban sokkal homogénebb, mint Európáé. A valódi, de a kelet-európai moustérien is hiányzik, helyette általában a közép-ázsiai típusú levallois-moustérien terjedt el (Típuspéldája Tesik-Tas). Üzbegisztánban lényegében chhez tartozik Amir-Temir, Katta-Kurgan, Szamarkand, a kazahsztáni tokali lelőhelyek. Régészeti anyaguk Iránnal áll kapcsolatban, de ugyanakkor sokkal távolibb, kelet-ázsiai elemek ismerhetők fel bennük (pl. Hodzsikent). A telepek általában a folyóvölgyek szélén, a délnyugati sivatagi területen pedig állóvizek közelében helyezkednek el. Alaposabb vizsgálat után itt is felismerhetők fácieseltérések. Ezeket a típuscsoportokat gyakran csak egy-egy hegylánc választja el egymástól: valószínűnek látszik, hogy azonos időben élt kis népcsoportok telepei, melyek a lokális adottságokhoz idomultak, más-más irányba specializálódtak. Ezekhez tartoznak a Fergánai-medence szélén fekvő új lelőhelyek, melyek mindig a folyóteraszokon helyezkednek el.

A már említett lelőhelyeken kívül Taskentben két fontos, új ásatás anyagát vizsgáltam meg. Feltárásuk még folyik. Egyik Kulbulak, Taskenttől északkeletre. Négy-rétegű ősemléktelep. Érdekessége, hogy ugyanott — de területileg kissé eltolódva, tehát nem egymás fölött, hanem mellett — fiatal-paleolitikum is van. A kronológiát itt tehát esetleg a horizontális elhelyezkedés

fogja megadni: a forrás környékének területváltozásával az új népesség odább települt. A lelőhely anyaga — kb. 10 000 darab — részben egészen új eszköztípusokból áll. — A másik folyamatban levő ásatás Abi-Rahmat. A 20 rétegből álló lelőhely anyaga egészen világos átfejlődést mutat a középső- és fiatal-paleolitikum között. Az ásatás módszere egyébként a legújabb nyugati eljárást követi.

A paleolit-kutatás talán legérdekesebb, legfontosabb területe Tadzsikisztán. Itt ugyanazok a déli hatások érvényesültek mint az előbbi helyeken, de a hegyvidékkel tagolt határvidék kultúrája sokkal színesebb. — A középső-paleolitikum idején három főbb csoport található. A levallois-moustérien Tadzsikisztán nyugati és részben a türkmén területen terjedt el. (pl. Dzsarkutan, Karakum). A közép-ázsiai típusú moustérien az északi hegyvidéken fordul elő — a déli, Afganisztánnal határos sivatagi területen pedig a mousterosonien. A közép-keleti, afgán—iráni műveltség mellett az indiai alsó-paleolitikus Soan-kultúra hatott fel ide. Jellegzetes eszközei Karabura lelőhelyről ismertek. Itt ismét megjelennek a késői, jellegzetes chopper-eszközök és együtt találhatók a moustériennel. A chopper-iparok ezen a területen általában gyakoriak. — Egy másik kapcsolat Kelet-Ázsia kultúrája felé vezet. A korábbi években Mongóliában, Kínában végzett azonos módszerű anyagfeldolgozásom után meglepő egyezéseket találtam Csukutien és a sokkal fiatalabb Dzsarkutan, — a középső-paleolitikum idején pedig az észak-kínai Ting-tszun, a mongol Dél-Gobi egyes leletei és az itteni levallois-moustérien között. A szovjet kutatás is tud ilyen irányú összefüggésről, a vizsgálatot azonban nehezíti, hogy Kína nyugati része nincs eléggé kutatva, szinte üres, a régibb amerikai expedíciók anyaga pedig feldolgozatlanul maradt a Smithsonian-Institution-ben.

A keleti hegyvidék — a Pamír — a paleolitikumban még lakatlan. Érdekes viszont a gazdag és alaposan kutatott mezolitikum, amely ma is szinte teljesen lakhatatlan helyekig terjedt el és rokona a tibeti, magas-hegyi iparoknak. — A nagy átmeneti korszak végét Tadzsikisztánban a pre-keramikus Hisszar-kultúra képviseli a folyóvölgyekben, s ez közvetlen fejlődéssel átvezet a neolitikus, földművelő-állattenyésztő iráni műveltségbe. Ez csupán azért érdekelt, mert a kerámia-nélküli neolitikum — a paleolit-neolit átmenet — most a dél-kelet-európai kutatásnak is fontos kérdése.

Dusanbéból egy-egy kiszállással a Hisszar-völgyébe, az afgán határterületre, majd a Vahs-völgyébe és a Pamír nyugati nyúlványaihoz jutottam el. Itt megismerhettem a terület morfológiai viszonyait, a terasz-rendszereket — ami a kormeghatározás alapja ezen a vidéken — és megtekinttem az új, folyamatban levő ásatásokat is. Egyik alkalommal láttam a IX. sz.-i Adzsina-tepe ásatását, ahol a nyugati sajtóból is ismert buddhista kolostor romjait tárták fel. (A 11 méteres agyagszobrot Dusanbében, restaurálás közben néztem meg.) Másik alkalommal Tepe-Hisszar romjai és Kurgán-Tube város érintésével Karabura ásatását kerestem fel. (Moustérien - soanien) A Vahas

völgyében, a Nurek-i vízierőműtől keletre Tutkao környékét ismertem meg. Itt két ásatás folyik: egyik moustérien-telep chopper-iparral, a másik mezolitikus lelőhely, melynek felső kultúrrétegei a pre-keramikus Hisszar I kultúrába mennek át. — Az anyagfeldolgozó munkát a tadzsik akadémia dusanbei és az üzbég akadémia taskenti intézetében végeztem.

Végül ismét Taskentből — szakterületemtől függetlenül — pár napos körutazással megtekintettem Buhara és Szamarkand valamennyi műemlékét. Megjegyzem, hogy paleolit-kutató számára ennek a területnek, a folyók pleisztocén színlőinek, a sivatagi morfológiai viszonyoknak megismerése — alacsony járatú repülőgépről — egyáltalán nem szükségtelen. Hozzá tartozik az ősemberi kultúrák miliőjéhez, elterjedés-térképéhez.

*

Az ősember korának kutatása a Szovjetunióban, — a régészet többi korszakaihoz mérten is — feltűnően fejlett. Ez talán az említett új ásatásokból egymástól távolos új lelőhelyekről is érzékelhető, — pedig a folyamatban levő feltárásoknak csak egy töredékét érintettem. A fejlődés különösen az utóbbi 20 évben gyorsult fel, és ez lemérhető a kutatás szervezetén, az intézmények munkáján, a szakemberek számán, de a korszak problematikájának a szintjén is. Minden elfogultságtól mentesen állítható, hogy a paleolit-kutatás valamivel jobban áll, mint a régészet legtöbb korszakáé.

A paleolitikum kutatásával elsősorban a szovjet akadémia moszkvai és leningrádi Régészeti Intézete foglalkozik. A korszaknak mindkét helyen külön osztálya van, a szakemberek száma azonban különböző. A leningrádi intézetben 15, tehát jóval nagyobb, mint a többi korszaké. — A moszkvai Régészeti Intézet területileg igen szétágazó munkát végez. Foglalkozik az orosz terület paleolitikumának feltárásával, az utóbbi évek kutatásai közt említhetjük azonban a Szungír-expedíciót az Oka-folyónál, a Krím barlangjainak rendszeres ásatásait, a Pecsora—Káma környékét és a Dél-Urált is. Ásatásaik gyakran kiterjednek a nyugati országrészekre. — Moszkvában azonban paleolit-kutatással foglalkozik a Történeti Múzeum egyik részlege, az egyetem Antropológiai-Etnográfiai Intézete, ill. Múzeuma és — a kutatás módszeréből, a korszakból adódóan — az akadémia Geológiai Intézetének és a Geográfiai Intézetnek több, nemzetközi élvonalban levő munkatársa is. Jellemző pl., hogy a Szungír-expedíció szimpozionát a régészeti és a geológiai intézet közösen szervezte — a nemzetközi negyedkor-kutató szervezet, az INQUA kongresszusának évek óta folyó előkészítését pedig a geográfiai és a régészeti intézet közösen végzi. A kutatás különösen súlyt helyez újabban a kronológiai kérdésekre.

A leningrádi intézet ugyanezen osztálya főleg az ukrán területen, a Don vidékén, a Volgánál és a kaukázusi országokban végez jelentős ásatáso-

kat — egyes területeken a tudományos irányítást is ellátja —, de közös szervezésben távoli területeken is végez nagy arányú feltáró munkákat (pl. Tuva-expedíció). — Mindkét intézetben csak az új vagy közvetlen feldolgozás alatt levő ásatások anyagát tartják, majd átadják a helyi, ill. a területileg illetékes köztársaság központi múzeumának. Így a leletanyag jelentős része Moszkvában az említett két múzeumban, Leningrádban pedig az Antropológiai-Etnográfiai Múzeumban található. Ezek szoros kapcsolatban állnak az intézetekkel — a kutatók egy része az intézetekből oda jár dolgozni —, de ugyanakkor ezek a múzeumok is végeznek paleolit ásatásokat. — Az egyes szakemberek a maguk választotta kultúrával, ill. periódussal vagy egy-egy nagy ősemberi település feltárásával foglalkoznak, ami többnyire évekig tart. A színvonal magas — főleg tipológiai-morfológiai irányú —, és a legjobb szakemberek nagyon élénken figyelik a külföldi eredményeket. A természettudományokkal való kooperáció azonban — a lelőhelyek adottságai miatt — talán valamivel lazább, mint nálunk.

A szibériai terület paleolit-kutatását számos szakember állandó együttműködésével, a novoszibirszki intézet látja el. Az ő munkájuk nagyon sokirányú. A dél-szibériai terület mellett külön sajátos problémái vannak a Bajkál-vidéknek, az Amur-környékének, az óceáni peremterületeknek — főleg ők foglalkoznak a sarkköri területek egész őskor-kutatásával, az ázsiai-amerikai összefüggésekkel, a proto-eszkimó kultúrával, néha még mongóliai feltárásokkal is. — A szövetséges köztársaságokban az akadémiai intézeteknek mindenütt van néhány paleolit-kutatója. (Főleg a Grúz, Örmény, Üzbég, Tadzsik SzSzK-ban.) Feltűnő azonban, hogy minden távoli múzeumban is van egy-egy paleolit-kutató — a legkisebbekben pedig nagyon gyakran az az egyetlen szakember. A szovjet szakfolyóiratokat áttekintve — és ismét más korszakokhoz mérve —, feltűnően nagy az e korszakkal foglalkozó publikációk száma; a „Matyeriali i issledovanyja arheologii CCCP” sorozat ismételtelen egy-egy kötetet szentel az ősember-kutatásnak, és emellett a különálló kötetek, egyéb publikációk száma is magas. A paleolitikum külön folyóiratot érdemelne, hiszen a tanulmányok jelentős részét, kb. harmadát a történettudományi, néprajzi, geológiai periodikák veszik fel.

Felvetődik a kérdés, mi lehet az oka az ősember-kutatás ilyen erős fellendülésének? Kétségtelen ugyanis, hogy az utóbbi két évtized alatt ez szinte világjelenség a régészetben — a paleolitikum mondhatnánk, konjunkturális terület lett. Megfigyelhető ez az amerikai kutatások fokozódásában Spanyolországban, Közel- és Közép-Keleten, — az angolokéban ugyanott és Közép-Afrikában, — a már hagyományosan legfejlettebb francia belföldi kutatás kiterjedésében olasz, spanyol területre és főleg Észak-Afrikára — a szintén nagyon fejlett német munkák újabban Közel-Keleten és Görögországban jelentkeznek —, egyes szocialista országokban pedig újabban külön az ősember korával foglalkozó komplex intézetek létesültek. (Weimar, Varsó, Brünn,)

Hozzáfűzhetjük, hogy a paleolit-kutatás mindig a legköltségesebb, a múzeumok számára pedig talán a legkevésbé látványos anyagot szolgáltatja.

A fellendülés egyik oka talán abban keresendő, hogy az ősember-kutatás alapvető ideológiai kérdéseket érint. Ezt az indokot nem tartom túl erősnek, mivel a szovjet régészet az 50-es évek elejének vitái óta nem foglalkozik az őstörténet társadalomtudományi periodizációjának elméleti problémáival, hanem a korszak gyakorlati kutatását erősítette fel. A különböző világnézetű kutatók közt a kölcsönös megértést egyébként is jól elősegíti az a legalábbis természettudományos-materialista szemlélet, amelyen egy évszázada valamennyien felnőttek. — A másik ok a természettudományok gyors előretörésében keresendő, ami közvetlenül kihatott a paleolit-kutatás módszereire. Az újabb és újabb módszerek, lehetőségek, irányok, a lépéstartás kölcsönösen hatott a fejlődésre. — A fellendülés harmadik rugóját abban véljük, hogy a régészetnek ez az ága az emberiség elterjedésére, a legősibb alap-kultúrák eredetére és megjelenésére, szinte világviszonylatban egyes területek legkorábbi benépesedésére ad feleletet.

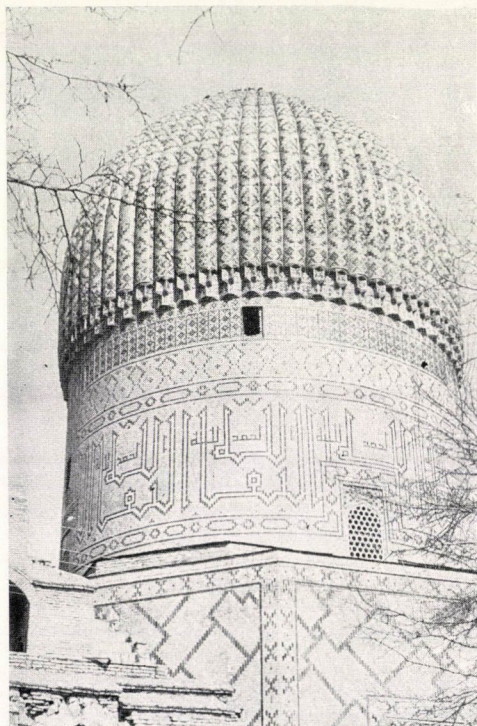
1. Pleisztocén (würmi) teraszok a Vahs-völgyében. (Tadzsikisztán)

2. Ősemberi telep ásatása Tutkao-ban. (Tadzsikisztán)

3. Karabura lelőhely a Hisszar-völgyében.

4. „Gur-i-Emir”, — Timur mauzóleuma Szamarkandban.

KRÓNIKA

1968. május 1 — 1969. június 1.

Osztály- és osztályvezetőségi ülések

A Filozófiai és Történettudományi Osztály a három társadalomtudományi osztály együttműködésének elősegítése érdekében 1968. június 11-én együttes ülést tartott, amelyen Szigeti József lev. tag. „A nemzetközi ideológiai harc és viszonyunk a polgári társadalomtudományokhoz” c. referátumának, Sötér István akadémikus és Bognár József lev. tag korreferátumának vitája szerepelt.

Az Osztályülés 1968. július 3-án megtárgyalta és elfogadta a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság 1966–67. évi működéséről szóló beszámolóját; a bizottsági javaslatok alapján új művekkel egészítette ki könyvkiadási kerettervét; főiskolai tanári kinevezési pályázatokat véleményezett; megvitatta a Magyar Régészeti-Művészettörténeti és Éremtani Társulat Éremtani Szakosztályának beadványát; állást foglalt doktorjelöltek tudományos munkásságát illetően, és elhatározta, hogy javaslatot kér az Osztály tagjaitól felolvasó ülések témáira és előadóira.

Az Osztály 1968. szeptember 25-i ülésén az Elnökség határozata szerint, bizottságainak előterjesztése alapján értékelte akadémiai folyóiratainak 1963–1967-es évfolyamait; kialakította 1969. évi operatív és tartalék könyvkiadási tervét és az Osztály- és Osztályvezetőségi ülések éves programját. Tudomásul vette a Művészettörténeti Dokumentációs Központ átadása ügyében érkezett Művelődésügyi Minisztérium-i átiratról szóló tájékoztatást.

Az Osztályvezetőség 1968. szeptember 25-én kialakította az 1969. évi külföldi tanulmányutakra vonatkozó javaslatát; egyetértett a Második Világháború Története Nemzetközi Bizottságba való belépéssel; megbízta a Magyar Történészek Nemzeti Bizottságának titkárát, folytasson előzetes tárgyalást az osztrák történészek által javasolt „Közép-Kelet-Európai Történeti Kutatócsoport” felállításának lehetőségeiről. Tudomásul vette és helyeselte az 1918.

októberi polgári demokratikus forradalom 50. évfordulójának megünneplésére vonatkozó rendezvények tervét.

Az 1968. november 5-i osztályülés értékelte az akadémiai történettudományi és pszichológiai folyóiratok 1963–1967-es évfolyamait, továbbá az Osztály könyvkiadási tevékenysége keretében az Akadémiai Kiadónál 1966-ban megjelent műveket. Jövőhagyta az Osztály 1969. évi intézeti létszám- és bérkeretfejlesztési javaslatát és a TMB felkérésére doktorjelöltek tudományos munkásságát véleményezte.

A Filozófiai és Történettudományi Osztály 1968. november 12-i ülésén megvitatta a régészettudomány helyzetéről készített felmérést, tudomásul vette annak bejelentését, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a Művelődésügyi Minisztérium közötti tárgyalások a Művészettörténeti Dokumentációs Központ átvételéről és egy akadémiai művészettörténeti kutatócsoport szervezéséről eredményre vezettek. Meghallgatta az Osztályülés a Nemzetközi Filozófiai Kongresszusról és a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Társaság bloomingtoni kongresszusáról szóló jelentéseket, továbbá az 1969. évi Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszus előkészítő munkálatait tartalmazó ismertetést.

Az Osztályvezetőség 1969. január 14-i ülésén kialakította az 1969. évi devizakeret felhasználására és vendéglátási keret elosztására vonatkozó tervét. Elfogadta a támogatási keretek elosztására vonatkozó javaslatot. Megtárgyalta — a folyóiratok szerkesztőbizottságainak igényei alapján — az akadémiai folyóiratokban megjelenő cikkek szerzői honoráriumával való gazdálkodás kérdéseit. Megerősítette a Szovjet—Magyar Történelem Vegyesbizottság magyar szekciójának személyi összetételét, tudomásul vette a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság tisztújító közgyűléséről és a Filozófiai Intézet vezetésében bekövetkezett változásról szóló tájékoztatót. Kiegészítette

a Pedagógiai és a Régészeti Bizottságot. Helyt adott Moravcsik Gyula akadémikus kérésének és az Acta Archeologica főszerkesztői tisztsége alól felmentette. Egyetértett az Osztályvezetőség a Pedagógiai Bizottság által a Tanácsköztársaság megalakulásának 50. évfordulója alkalmából rendezendő emlékülés programjával.

Az Osztály 1969. február 11-i ülésén megtárgyalta a Művészettörténeti Kutató Csoport programjára vonatkozó tervezetet, kialakította az 1969. évi akadémiai díjakra az Elnökség elé terjesztendő javaslatokat és tájékoztatót fogadott el a hároméves beszámoló és kutatási tervek véleményezésével kapcsolatos munkálatok állásáról, illetőleg a nemzetközi résztvevőkkel tartott Neveléstörténeti Munkaértekezlet sikeres megrendezéséről. Megbiztta az osztálytitkárt, hogy a Filozófiai Intézet vezetésében bekövetkezett változás folytán a Filozófiai Szemle szerkesztésében szükségessé váló átszervezést hajtsa végre, és tegyen javaslatot a két világrendszer békés egymás mellett élésével kapcsolatos ideológiai harc problémáival foglalkozó nemzeti bizottság új személyi összetételére.

1969. március 4-i ülésén az Osztályvezetőség az Elnökség által szükségesnek vélt átdolgozás után újra megtárgyalta a régészettudomány helyzetéről készült felmérést; elfogadta a Régészeti Intézet hároméves beszámolóját és kutatási tervét. Pszichológusok bevonásával vitát rendezett a Pszichológiai Intézet hároméves beszámolójáról és tervéről.

Az Osztályvezetőség 1969. március 11-i ülésén megtárgyalta és elfogadta a Dunántúli Tudományos Intézet és a Történettudományi Intézet hároméves beszámolóját és kutatási tervét. Szükségesnek ítélte a Magyar Történelmi Társulat népszerű történelmi folyóirat és kiadványsorozat megjelentetésére vonatkozó javaslatának realizálását. Tudomásul vette és jóváhagyta a Magyar–Szovjet Történelem vegyesbizottság megalakulását és 1969. évi munkatervét. Kiegészítésekkel és módosításokkal jóváhagyta az Osztályvezetőség 1969. évi közgyűlési beszámolójának tervezetét.

1969. április 22-i ülésén az Osztályvezetőség a Filozófiai Intézet hároméves kutatási tervével foglalkozott és azt jóváhagyta. Egyetértett az Osztályvezetőség a közgyűlés alkalmával nyilvános osztályülésen tartandó osztályvezetőségi beszámoló szóbeli részének tervezetével. Állást foglalt a Magyar Történezesek Nemzeti Bizottsága javaslata alapján a Második világháború c. nemzetközi bizottságban való részvétel kérdésében. A Művelődésügyi Minisztérium felkérésére egyetemi tanári és docensi pályázatokat véleményezett, és doktorjelöltek tudományos munkásságát illetően foglalt állást.

Az Osztályülés 1969. május 28-án — évenként ismétlődő feladatuként — új művekkel egészítette ki könyvkiadási keretét, az Osztályvezetőség pedig az 1970. évi kiküldetésekre vonatkozó javaslatát alakította ki.

Az Osztály vezetősége 1969. június 16-án pszichológusok bevonásával tárgyalta meg a Pszichológiai Intézet távlati fejlesztési tervét, különös tekintettel az építendő szék-ház funkciótervére.

Ünnepi ülések

A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztálya, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete, az MTA Történettudományi Intézete és az ELTE Bölcsészettudományi Kara 1968. október 29-én tudományos ülést rendezett a Magyar Tudományos Akadémia nagy előadótermében az 1918. évi magyarországi polgári demokratikus forradalom 50. évfordulója alkalmából. A tudományos ülést Pach Zsigmond Pál MTA lev. tag, az MTA elnökségének tagja nyitotta meg, majd Siklós András az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása c. előadása hangzott el. Az előadást Mérei Gyula, Erényi Tibor, Farkas Márton és Mucsi Ferenc korreferátumai egészítették ki.

A Magyar Történelmi Társulat, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és Társadalomtudományi Intézete, valamint az ELTE Bölcsészettudományi Kara és a Magyar Néphadsereg Hadtörténeti Intézete 1969. március 17–19-én a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából tudományos ülésszakot rendezett, amelynek előadásait Hajdu Tibor: Az októberi polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság története kutatásának új eredményei és Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi, politikai és katonai helyzetének főbb elvi, történeti kérdései címmel tartották meg. Az előadásokat követően a tudományos ülésszak két szekcióban folytatta munkáját Andics Erzsébet akadémikus és Zsigmond László egyetemi tanár elnöklete alatt. A szekcióüléseken számos hazai és külföldi történelem korreferátuma hangzott el.

A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága — az V. Nevelésügyi Kongresszus keretében — 1969. március 26-án tudományos emlékülést rendezett a Tanácsköztársaság megalakulásának 50. évfordulója alkalmából. Az ülést Zibolen Endre, az MTA Pedagógiai Bizottsága Neveléstörténeti Albizottságának elnöke nyitotta meg. Kőte Sándor, Vág Ottó, Kelen Jolán, Mészáros István, Vajó Péter, Balázs Györgyné, Ladányi Andor, Sípos Istvánné és Földes Éva elméleti és gyakorlati problémákat elemezve,

újabb kutatási eredmények alapján sokoldalúan világították meg a Tanácsköztársaság kulturális, közoktatási politikáját.

Hazai tudományos rendezvény

A Magyarország története c. tíz kötetes mű szerkesztőbizottságának rendezésében 1969. április 21-én került sor a Művelődéstudományok kérdéseinek tudományos vitáira, Mátrai László akadémikus elnöklétével. A viták fő referátumát Elekes Lajos MTA lev. tag tartotta, amelyet Balogh Sándor, Sinkovics István és Székely György korreferátumai egészítettek ki.

Intézeteink életéből

Filozófiai Intézet

A Filozófiai Intézetben 1969. január 16-án intézeti értekezlet keretében Mátrai László akadémikus, a II. Osztály titkára beiktatta tisztségébe Tőkei Ferencet, az Intézet új igazgatóját.

1969. I. negyedének fő feladata az Intézet 1969–1971. közötti tervének elkészítése volt. Február 27-én tárgyalták meg intézeti értekezleten a tervjavaslatot. Az Intézet kollégiuma március 20-án hagyta jóvá bizonyos módosításokkal a tervet.

Március 31-én intézeti értekezleten számolt be Tőkei Ferenc a Szovjetunióban tett látogatásáról.

Április 28-án N. V. Bonarjee indiai filozófus professzor előadást tartott: A hagyomány, érték és a civilizáció jövője címmel.

Június 11-én D. I. Csesznokov, a moszkvai Társadalomtudományi Akadémia rektor-helyettese, valamint A. F. Okulov, a moszkvai Tudományos Ateizmus Intézet igazgatója látogatta meg az Intézetet.

Június 20-án V. A. Jadov, a Moszkvai Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézetének osztályvezetője és J. B. Borev, a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézet munkatársa beszélgetést folytatott az Intézet munkatársaival.

Történettudományi Intézet

A Történettudományi Intézetben 1968. június 17-én J. E. C. Hill oxfordi egyetemi tanár, akadémikus tartott előadást. Június 28-án az Intézet folyóiratának, a Történelmi Szemlének munkásságát és terveit tárgyalta az Osztályvezetői értekezlet.

Az Intézet szervezeti szabályzatával és ügyrendjével az 1968. szeptember 6-i osztályvezetői értekezlet foglalkozott.

Az 1968. október 4-i osztályvezetői értekezlet megvitatta az Intézet feladatait az általános és középiskolai oktatás támoga-

tásában, valamint Lenin születése 100. évfordulójának tudományos megünneplésével kapcsolatos előkészületeket. Október 29-én tudományos ülést tartott az 1918. évi magyar polgári demokratikus forradalom 50. évfordulója alkalmából.

1968. november 1-én osztályvezetői értekezlet tárgyalta meg az Intézet új (1969–1971). hároméves tervét. A november 8-i osztályvezetői értekezlet megvitatta az 1966–1968-as hároméves időszak munkájáról szóló jelentést.

Az állami ideológiai oktatás keretében november 22-én Berend T. Iván tartott előadást „Újabb közgazdasági és gazdaságtörténeti problémák az új mechanizmus tükrében” címmel.

1968. november 25-én az Intézet Tudományos Tanácsa vitatta meg az Intézet hároméves beszámolóját és a következő 3 évre vonatkozó tervét.

1968. december 16-án osztályvezetői értekezlet foglalkozott a MTA története megírásával kapcsolatos tennivalókkal, valamint a nemzeti kérdéssel kapcsolatos vita újabb termésének publikálási lehetőségével.

1969. január 13-án megalakult a Szovjet-Magyar Történelem Vegyesbizottsága, amelyben a magyar tagozat elnöki tisztét Pach Zsigmond Pál akadémiai levelező tag, az Intézet igazgatója, a szovjet tagozat elnöki tisztét A. A. Gruber akadémikus tölti be. Ez alkalmából a szovjet delegáció látogatást tett az Intézetben.

1969. január 24-én a Magyarország története I–X. szerkesztőbizottsága megvitatta az I–VIII. kötetek tematikai áttekintéseit, a tíz kötetes összefoglalás szerkesztésének módszeréről készült előterjesztést, és foglalkozott a további teendővel.

1969. február 10-én az osztályvezetői értekezlet megvitatta az Intézet tudományos dolgozóinak minősítése során szerzett tapasztalatokat, valamint annak az 1969. szeptemberében sorra kerülő munkakonferenciának a tervét, amelyet az ipari forradalom tárgykörében az Institut für Wirtschaftsgeschichte berlini akadémiai intézménnyel közösen rendez meg az Intézet. Az Intézet Tudományos Tanácsa február 24-i ülésén tárgyalta meg a munkásmozgalom és a munkásosztály történetének kutatási kérdéseit, valamint a MSZMP KB Párttörténeti Intézete és a MTA Történettudományi Intézete együttműködését.

A budapesti történeti intézményekkel közös tudományos ülésszakot rendezett az Intézet a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulója tiszteletére, 1969. március 17-én, Március 24-én szerepelt az osztályvezetői értekezlet napirendjén az Intézet ismeretterjesztő, oktatói és tudománypolitikai tevékenysége.

Április 18-án Z. A. Zeman, a St. Andrew University Scotland professzora tartott előadást az Intézetben „A Habsburg-Monarchia felbomlásának diplomáciai háttere” címmel. Április 21-én a Magyarország története I–X. szerkesztőbizottsága és a Történettudományi Intézet vitát rendezett a művelődéstörténet kérdéseiről, különös tekintettel a tizkötetes összefoglalás művelődéstörténeti fejezetinek megoldására. A vitán három alappreferátum hangzott el; az egyes rész-kérdések specialistái és a rokontudományok képviselői tizenegy korreferátumot, illetve hozzászólást tartottak. Április 28-án az osztályvezetői értekezlet foglalkozott a felszabadulás 25. évfordulójával kapcsolatos tudományos feladatokkal, s ezek előkészületeivel.

1969. május 5-én az osztályvezetői értekezlet megvitatta az „Értekezések a történeti tudományok köréből” c. sorozat 1970. évi kiadási tervét. Május 9-én az állami ideológiai oktatás keretében a nyugat-német történetírás irányzatai kerültek megvitatásra.

Régészeti Intézet

A Régészeti Intézet Tudományos Tanácsa 1968. október 17-én megtárgyalta az Intézet 1966–1968. évi munkájáról készült beszámolót és következő évekre vonatkozó hároméves tervét.

1968. november 15-én a Berliini Német Tudományos Akadémia Keletkutatási Intézetének igazgatója tartott előadást az Intézet kutatói számára „Die Ergebnisse der Ausgrabungen von Musawwarat” címmel.

1969. január 14-én a Régészeti Intézet igazgatói értekezleten vitatta meg a személyi minősítésekkel kapcsolatos kérdéseket.

Dunántúli Tudományos Intézet

A Dunántúli Tudományos Intézet munkatársai részt vettek az 1968. szeptemberében Budapesten megrendezett II. Francia–Magyar Földrajzi Szimpóziumon. Ennek keretében az ülésszak vendégei meglátogatták az Intézetet.

1968. október 14–16-án az Intézet öt más pécsi intézménnyel együtt négynapos tudományos ülésszakot rendezett a Pécsi Porcellángyár 100 éves fennállásának évfordulója alkalmából. Az ülésszakon az Intézet munkatársai előadásokat tartottak.

1968. október 15-én az Intézet, december 28-án pedig Tudományos Tanácsa megvitatta az 1966–68. évi munkáról készült beszámolót és az 1969–1971. terjedő időszakra készített új hároméves tervét.

1969. februárjában a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal együttes vitailést rendezett az Intézet a pécs-baranyai

munkásmozgalmi dokumentumok I. kötetéről.

1969. március 28-án az Intézet öt más tudományos és felsőoktatási intézménnyel közösen tudományos ülésszakot rendezett a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulójának emlékére.

1969. május 23-án az Intézet ünnepi ülést tartott fennállásának negyedszázados évfordulója alkalmából a tudományos intézetek, felsőoktatási intézmények, párt- és állami szervek kiküldötteinek részvételével.

Pszichológiai Intézet

A Pszichológiai Intézet tudományos ülésein a beszámolási időszakban a következő témák szerepeltek:

1968. május 21-én az Intézet fiatal kutatói számoltak be tudományos munkájukról: június 11-én Brian Simon, a leicesteri egyetem tanára az intelligenciavizsgálatoknak az angol oktatási rendszerben való alkalmazásáról tartott előadást;

június 18-án Gerbner Mátyás tartott referátumot a homloklebeny működési mechanizmusának vizsgálatáról;

július 10–11-én a francia SAIB-cég mérnökének az agyi elektromos aktivitás analízisével foglalkozó előadására és bemutatására került sor;

október 18-án és 25-én az Intézet Tudományos Tanácsa az osztályvezetők részvételével megvitatta és elfogadta az Intézet hároméves beszámolóját és tudományos munkatervét;

november 26-án Márkus György „Az észlelés és a pszichofizikai probléma” c. cikkét értékelték a szerző vitaindító előadása után;

december 10-én került sor Kolarov-Birjukova moszkvai egyetemi tanárnak a moszkvai pediátriai intézetben folyó pszichológiai vizsgálatokról tartott előadására;

1969. január 21-én intézeti munkaértekezlet vitatta meg a tudományos munka anyagi és egyéb feltételeinek aktuális kérdéseit.

Osztályvezetői értekezletek foglalkoztak az intézeti 1968–71. évi hároméves kutatási terv megvitatásával; az előző év rendezvényeinek és továbbképzési programjának értékelésével és az 1968–69. évi program előkészítésével. Megtárgyalták a hároméves beszámolójelentéssel, kutatási tervvel, minősítésekkel kapcsolatos teendőket, megvitaták a költségvetés és státusok legcélszerűbb felhasználását, és kialakították az Intézet távlati koncepcióját, különös tekintettel az új székház működésére.

Az ideológiai továbbképzés keretében: Sándor Sándor „Az új gazdaságirányítási rendszer néhány tapasztalata”, Harsányi István „A nemzetközi munkásmozgalom aktuális kérdései, különös tekintettel a cseh-

szlovák eseményekre," Murányi Zoltán „Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének tapasztalatai" c. előadások zajlottak le; 1968. november 3-án az Októberi Forradalomról, 1969. március 28-án pedig a Tanácsköztársaság 50. évfordulójáról emlékeztek meg.

Művészettörténeti Kutató Csoport

A Magyar Tudományos Akadémia 1969. május 1-ével Művészettörténeti Kutató Csoportot alapított. (Címe: Budapest, I. Országház u. 30.) Ennek feladata egyfelől a több kötetből álló nagy magyar művészettörténeti összefoglalás előkészítése és megjelentetése, másfelől művészetelméleti kutatások végzése és irányítása. Ez utóbbi feladatkörben az első teendők tudománytörténeti, kritikátörténeti kutatásokra irányulnak. A Művészettörténeti Kutató Csoport átvette és folytatja a létrejöttével egyidejűleg megszüntetett Művészettörténeti Dokumentációs Központ feladatait.

A bizottságok munkájáról

Filozófiai Bizottság

A Filozófiai Bizottság tevékenységét három tényező határozta meg: 1969-ig betöltötte a Filozófiai Intézet Tudományos Tanácsának szerepét is; a Bizottság tevékenységének gerincét képezték az akadémiai utasításokból a Bizottságra háruló konkrét feladatok javaslatok: könyvkiadási tervek, keretervnek új művekkel való kiegészítésére, Akadémiai, Állami Díjakra, továbbá (kutatóhelyi hároméves beszámoló, tervek véleményezése); végül a Bizottság bizonyos mértékig az országban folyó filozófiai jellegű kutatómunka összefogásának, koordinálásának, irányításának szerve is volt.

A Filozófiai Bizottság munkásságának egyik legeredményesebb területét a külföldi és hazai nemzetközi rendezvényekkel kapcsolatban végzett munkája képezte (Bécsi Filozófiai Kongresszus, Vallásszociológiai Konferencia). Jó munkát végzett a Bizottság a tanszéki kutatások részletes elemzésének kérdésében, ezen a területen sikerült mind eredményesebb munkamódszereket kialakítania. Előkészítő munkát végzett a Filozófiai Társaság megalakításával kapcsolatban is.

Történettudományi Bizottság

Az 1968. június 1. — 1969. június 1. közötti időszakban, korábban megtárgyalt és elfogadott munkatervének megfelelően, a Történettudományi Bizottság foglalkozott azokkal a kérdésekkel, amelyek állandó jellegű feladatai közé tartoznak.

Így megtárgyalta s kialakította az 1969. évi operatív és tartalék könyvkiadási tervet, és új műveket javasolt felvételre a keretervbe, értékelte az 1966-ban Akadémiai Kiadónál megjelent történettudományi műveket. Kiegészítő javaslatokat tett a II. Osztálynak az 1969 — 1971. évi támogatási keret elosztására vonatkozó előterjesztéséhez.

Megkülönböztetett figyelmet fordított a Bizottság az 1970-ben Moszkvában sorra kerülő nemzetközi történész kongresszus előkészületeire, egy alkalommal pedig a szocialista országok történészei nemzeti bizottságának 1969. februárjában Moszkvában tartott értekezletéről szóló tájékoztatót vitatta meg.

Egyre erőteljesebben érvényesülő új vonása volt a Bizottság tevékenységének a történettudomány tartalmi kérdéseivel való foglalkozás. Így pl. értékelte a Századok. Történelmi Szemle, Acta Historica 1963 — 1967-es évfolyamait, és a napirendi pont kapcsán meghallgatta a Párttörténeti Közlemények s Hadtörténelmi Közlemények szerkesztősegeinek beszámolóit.

Opponensek véleményei alapján megvitatta a történész kutatóhelyek hároméves beszámoló jelentéseit és 1969 — 1971. évi terveiket. A Bizottság titkára részt vett annak a felmérő jelentésnek az előkészítő munkálataiban, amely összegezte a történettudomány felszabadulás utáni útját, a jelenlegi vitákat s amelyet 1968. szeptemberében az MSZMP KB-nak Agitációs és Propaganda Bizottsága tárgyalt meg.

Újszerű kezdeményezésként tartható számon a Régészeti Bizottsággal együtt megtartott közös ülés, amely a régészet és a történettudomány együttműködésének elvi, módszertani és szervezeti kérdéseit tárgyalta meg egy érdemi referátum alapján, színvonalas vita keretében.

Régészeti Bizottság

A Régészeti Bizottság 1968. június 21-i ülésén folytatva a régészettudomány helyzetének felmérési munkálatait megvitatta a régészet szervezeti és anyagi helyzetének problémáiról készült jelentést és a tudomány utánpótlás állását.

Az október 2-i ülés a régészettudomány hazai helyzetéről készült összefoglaló jelentést vitatta meg, megtárgyalta ezenkívül és tudomásul vette a régészeti könyvkiadás 1969. évi operatív és tartaléktervét, értékelte az 1966-ban, Akadémiai Kiadónál megjelent műveket és a régészeti folyóiratok 1963 — 1967-es évfolyamait.

Ez év decemberében az Osztályvezetőség a Régészeti Bizottság tagjaiból és más kutatókból létrehozta a Régészeti Bizottság ősrégészeti, klasszikai archeológiai, római

régészeti, népvándorláskori-koraközépkori és középkori régészeti albizottságait, amelyek működésüket 1969 elején meg is kezdték. Az 1969. január 29-i bizottsági ülés már az albizottságok munkájára építve tárgyalta meg a kutatóhelyek évi beszámolójelentését, és ugyancsak az albizottságok javaslatatai alapján döntött az akadémiai kutatás cél-támogatások elosztásáról.

Április 24-én a Bizottság a régészettudomány 1970. évi operatív és tartalék könyvkiadási tervére tett javaslatot és új művek felvételét ajánlotta az Osztály könyvkiadási kerettervébe.

A Bizottság intézőbizottsága a régészettudomány helyzetéről készített összefoglaló jelentés kidolgozása céljából számos külön megbeszélést is tartott és folyamatosan figyelemmel kísérte a jelentés megtárgyalását az Akadémia vezető fórumain.

Június 16-án a Bizottság a Történettudományi Bizottsággal közösen rendezett ülést a régészet és a történettudomány együttműködésének megvitatása céljából.

Művészettörténeti Bizottság

A Művészettörténeti Bizottság a beszámolási időszakban rendszeresen ülésezett, s foglalkozott a tudományterületet érintő kérdésekkel.

Megtárgyalta és véleményezte a kutatóhelyek beszámoló jelentéseit, valamint hároméves terveit, állást foglalt az 1969. évi támogatási keretek elosztása ügyében.

Megtárgyalta az Akadémiai Kiadóval, illetve általában a művészettörténeti kiadványokkal kapcsolatos speciális szakmai problémákat, értékelte az 1966-ban Akadémia Kiadónál megjelent művészettörténeti műveket, javaslatot tett új művek felvételére az Osztály könyvkiadási tervébe.

A Bizottság fő tevékenysége az 1969. szeptember 13–20 között Budapesten rendezendő XXII. Nemzetközi Művészettörténeti kongresszus előkészítése volt. A kongresszus fő témájának javaslat formájában történő meghatározása, a plenáris ülések fő témáinak, a jubileumokkal kapcsolatos előadásoknak, a különböző szekciók témakörének kialakítása, illetőleg jóváhagyása a Bizottság feladata volt. A Bizottság a különböző szakintézményekkel, múzeumokkal együttműködve kialakította a kongresszus ideje alatt megnyíló kiállítások, szakmai rendezvények programját, témakörét s legutóbbi ülésén megvitatta a kongresszuson elhangzó magyar referátumok, korreferátumok téziseit.

Pedagógiai Bizottság

A Pedagógiai Bizottság az elmúlt esztendő során az évenként ismétlődő, aktuális feladatok (javaslattétel könyvkiadási tervek,

új műveknek a kerettervbe való felvételére, munkaterv elkészítése és megvitatása) megoldásán túl, fő figyelmét a tartalmi kérdésekre igyekezett fordítani. Tudomány-szervező és koordináló funkciójára annál inkább szükség volt, mivel a tudományág nem rendelkezik akadémiai kutatóbázissal.

Az elmúlt év tavaszán az Országos Pedagógiai Intézettel közösen, ülészakon vitatta meg az országban folyó didaktikai és metodikai kutatások helyzetét, és arra törekedett, hogy a kutatók figyelmét ráirányítsa azokra a leglényegesebb kérdésekre, amelyek az iskolareform megvalósítását elősegítik.

A neveléstörténeti kutatások problémáinak megoldása érdekében a Magyar Pedagógiai Társasággal közösen nemzetközi résztvevőkkel neveléstörténeti munkaértekezletet szervezett, amelyen a hazai kutatók mellett az európai szocialista országok ismert neveléstörténészei is beszámoltak az országukban folyó kutatások helyzetéről.

A Bizottság a Felsőoktatási Nevelési Munkaközösséggel közösen megvitatta a felsőoktatás didaktikai-metodikai és nevelési kérdéseivel foglalkozó kiadványokat. Segítséget kívánt ezzel nyújtani az e területen dolgozó kutatóknak, és hozzá kívánt járulni ahhoz, hogy a felsőoktatási intézmények eredményesebb oktató-nevelőmunkát végez-hessenek.

A tartalmi feladatok eddiginél jobb, eredményesebb megoldását célozták a Magyar Pedagógia c. folyóirat és az Akadémiai Kiadónál megjelent pedagógiai tárgyú művek értékelése is.

Emlékülések keretében foglalkozott a Bizottság a Népoktatási törvény centenáriumával, a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása 50. évfordulójának megünneplésével és Krupszkaja születése 100. évfordulójával kapcsolatban is ülést szervezett.

A tudományközi kapcsolatok eredményes kiszélesítése érdekében a Pszichológiai Intézet Pedagógiai osztályának munkájával is foglalkozott a Bizottság abból a célból, hogy a felesleges átfedések kiküszöbölése után eredményesebb együttműködés szülessék.

Igen komoly feladatot jelentett a Bizottság számára az egyes kutatóhelyek beszámoló jelentéseinek és hároméves munkatervének megvitatása és véleményezése. E munka keretében felhívta az egyes kutatóhelyek figyelmét azokra a tartalmi problémákra, amelyeknek megoldása sürgősen jelentkezik.

Foglalkozott a Bizottság az 1966. május 11-i „A neveléstudomány helyzete és feladatai” tárgyú Agit.Prop. Bizottság határozatának végrehajtásával és erről jelentést is készített.

Az albizottságok (Neveléstörténeti, Nevelésméleti és Didaktikai-metodikai)

is a tartalmi kérdésekre fordították fő figyelmüket és ezen a területen jelentősen előreléptek.

Pszichológiai Bizottság

A Pszichológiai Bizottság a beszámolási időszakban a munkatervében megjelölt állandó feladatait végezte, és a munka során aktuálissá vált jelentős témákat vitatta meg.

Különös figyelmet fordított a tudományterületén megjelent publikációk színvonalának javításával összefüggő feladatokra, így értékelte a Magyar Pszichológiai Szemle 1963–67-es évfolyamait és az Akadémiai Kiadónál 1966-ban megjelent műveket. Kialakította az 1969. évi operatív és tartalék kiadványtervet, továbbá új műveknek a keretrendszerbe való felvételére vonatkozó javaslatát.

A Bizottság munkájának másik nagy területe az intézeti tervtémáknak megvitatása volt, így a beszámolási időszakban a Pszichológiai Intézet Pedagógiai-Pszichológiai Osztályának tervtémái, valamint ez osztály bázisiskolájának, az Arany János Kísérleti Iskola munkájának értékelésére került sor. Komoly, színvonalas vita keretében zajlott le a hároméves kutatóhelyi beszámolók és az 1969–71. évi kutatási tervek értékelése is.

A Bizottság nagy jelentőségű feladatai közé sorolható még a pszichológia alkalmazott területein dolgozó pszichológusok helyzetének, munkakörülményeinek felmérése, a tudomány fejlesztési problémáinak és a továbbhaladás feltételeinek keresése. Így folyamatban van az orvosi pszichológia helyzetének feltárása és előkészületek történetek a munkalelektan helyzetének elemzésére is.

A Bizottság szervezésében „A tanulás, különös tekintettel az emlékezés és a tudat problémájára” c. kerekasztal-konferencia került megrendezésre, amely tartalmában színvonalasnak, formájában feltétlenül folytatandónak minősült.

A társulatok munkájáról

Magyar Történelmi Társulat

A Magyar Történelmi Társulat elnöksége 1968. május 11-i ülésén az alapszabályok módosításával foglalkozott, december 17-i ülésén a népszerű folyóirat és a szekciók kérdését vitatta meg, míg 1969. április 24-én újból a Társulat alapszabályainak módosítását tárgyalta.

Az igazgatóválasztmány 1968. június 14-i ülésén az alapszabályok módosítására vonatkozó fűtőkári beszámolót vitatta meg, november 18-án pedig meghallgatta Pach Zsigmond

Pál lev. tag beszámolóját a IV. Gazdaságtörténeti kongresszusról.

Hagyományos vándorgyűlést a Társulat 1968. augusztus 26–28-án rendezte Zalaegerszegen a helytörténetírás elvi és gyakorlati kérdéseiről. A vándorgyűlésen Benda Kálmán „A helytörténetírás problémái”, Kiss Géza „A helytörténet szerepe és tanításának problémái az iskolai oktatásban”, Welmann Imre „Mária Terézia urbárium” és Gábor Sándorné „Hamburgher Jenő és a Zala megyei munkásmozgalom” címmel tartottak előadást.

A Magyar Történelmi Társulat a beszámolási időszakban az alábbi tudományos ülésszakokat rendezte:

II. Osztrák-magyar történeti szimpózium Pécsen 1968. május 23–26-án, amelynek keretében F. Tremel „Az 1867-es kiegyezés gazdasági következményei”, Ruzsás Lajos „A piac kiterjesztésének hatása a parasztgazdálkodásra a Dunántúlon 1918-ig”, A. Novotny „Az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés politikai következményei”, Galántai József „Ausztia–Magyarország hadicéljai és a magyar kormány”, Mátrai László „Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának kultúrhistoriai következményei” és A. Klein „Az 1867-es kiegyezés kulturális következményei” címmel tartott előadást.

A Társulat mint társrendező szerv (az MSZMP KB Párttörténeti és Társadalomtudományi Intézetével, az ELTE Bölcsészettudományi Karával és a Magyar Néphadsereg Hadtörténeti Intézetével együtt) vett részt a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából, 1969. március 17–19-én, rendezett konferencia szervezésében.

1968. május 3–4-én Kecskeméten került sor a Várostarténeti Konferencia megrendezésére, amelyen Székely György „A mezővárosi fejlődés kérdései a XVII. század végéig”, Makkai László „Mezővárosaink a feudalizmus végső szakaszában” és Szuhay Miklós „Az alföldi mezővárosok amerikai utas fejlődésének egyes kérdései” címmel tartott előadást.

A Magyar Történelmi Társulat ezen kívül előadássorozatot tartott a magyar és egyetemes történelem kérdéseiről, a tanári tagozat pedig a hagyományos továbbképző előadásokon kívül részt vett a történelemtanárok nyári egyetemének megrendezésében.

A Társulat központi előadásait a vidéki csoportok Tanácsköztársasági emlékülései egészítették ki.

Magyar Régészeti-, Művészettörténeti és Emléktani Társulat

A Társulat 1969. január 29-én tartotta közgyűlését. Oroszlán Zoltán elnöki megnyitójában megemlékezett a száz éves Archaeologiai Értesítőről, majd Horváth

Tibor főtítkáradott számot a Társulat tevékenységéről. Ezután került sor a lelépő választmányi tagok helyének betöltésére.

A beszámolósi időszakban két ízben tartott ülést a Társulat választmányja: 1968. november 11-én megvitatta az Éremtani Szakosztály átszervezésével kapcsolatos teendőket, 1969. január 29-én pedig elfogadta a vezetőség által előterjesztett, 1969. évi munkatervet. Utóbbi ülésen Vayer Lajos beszámolt a Budapesti tartandó, XXII. Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszus előkészítéséről.

A Társulat elnöksége megvitatta a Művészettörténeti Bizottság a Társulat tevékenységével foglalkozó ülésén elhangzottakat, foglalkozott az Éremtani szakosztály átszervezésére irányuló előterjesztéssel, kidolgozta az 1969. évi egri vándorgyűlés előzetes programját, megtárgyalta az Éremtani Szakosztály tevékenységét és kialakította az egri vándorgyűlés részletes tudományos programját. Foglalkozott az elnökség egy megalakulandó budapesti éremgyűjtő kör működési területének meghatározásával és a Budapesti Éremgyűjtők Köre alapszabálytervezetével.

A Társulat felolvasó ülésein Bándi Gábor —Nemeskéri János „A hamvasztásos temetők antropológiai és régészeti feldolgozásának módszere”, Genthon István „Magyar emlékek Velencében”, Gazdapusztai Gyula „Az alföldi nagy halomsírok feltárásának újabb eredményei”, H. Takács Marianne „A Szépművészeti Múzeum spanyol gyűjteményének története”, Djordje Mano-Zisi „Momente aus Kulturbeziehungen im zentralen Illyricum und Moesien”, Bertalan Vilmosné „Budavári Mária Magdolna templom feltárása”, Bodnár Éva „Magyar festők Itáliában”, Soproni Sándor „Limes Sarmatiae”, Aggházy Mária „Magyarországi László mester szerepe Milánó és Buda 1391 körüli kapcsolatában”, Nagy Tibor „Újabb kutatások az aquincumi déli canabae területén”, Voit Pál „A dunai barokk építőiskola néhány kérdése”, Szentlélek Tihamér „A Jupiter Dolichenus szentély Savariában”, Zolnay László „Gotikus zsinagógák a Budai Várban”, Oroszlán Zoltán „A Tanácsköztársaság múzeumpolitikája”, Kiss Ákos „Pannónia művészeti kutatásának kérdései a díszítőművészetek tükrében”, Gergelyffy András „XIV. századi palota feltárása a várpalotai várban” címmel tartottak előadást.

A Társulat régészeti, művészettörténeti, iparművészettörténeti és éremtani szakosztályai havonként tartottak vitaüléseket, amelyeken a szaktudományok legújabb kutatási eredményei kerültek megvitatásra.

Évi vándorgyűlést 1968. május 30—június 2-án, Veszprémben rendezte meg a Társulat, amelyen Korompay György

„Veszprém város településtörténeti kialakulása,” Éri István „Veszprém megye középkori településtörténeti vázlata”, Mojzer Miklós „A magyar műkincsállomány vidéken”, Kalicz Nándor „A rézkor Veszprém megyében”, B. Thomas Edit „Újabb római kori kutatások Balatonfelvidéken”, Németh Péter „Újabb avarkori leletek a történeti Veszprém megyéből” című előadása hangzott el. A vándorgyűlés résztvevői június 1—2-án Veszprém megye múzeumait és műemlékeit tekintették meg.

Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság

A Társaság az 1968—69-es évben rendszeresen megtartotta elnökségi és vezetőségi üléseit, ahol megtárgyalta az Alapszabályában foglaltaknak megfelelően tevékenységének irányvonalát. A tudományos ülések, ankétok, rendezvények tartalmi kérdéseiről a Társaság vezetősége határozatokat hozott, és azok megvalósítását rendszeresen ellenőrizte.

A Társaság az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának iránymutatásával előkészítette tisztújító közgyűlést. Jelentős feladata volt a vezetőségnek a XIX. Nemzetközi Pszichológiai Kongresszuson való részvétel előkészítése és lebonyolítása. Az Osztály elvi és gyakorlati útmutatása alapján törekedett arra, hogy a maga eszközeivel erősítse a kritikai szellemet és segítse a szakmai színvonal emelkedését. A tisztújító közgyűlésen megválasztott új vezetőség és elnökség a fentiek alapján végzi munkáját.

1968. május 1-től 1969. április 30-ig a Társaság az elnökségi és vezetőségi üléseken kívül 19 tudományos jellegű rendezvényt szervezett és bonyolított le. Ilyen jellegű tevékenysége az elmúlt évekhez képest fejlődést mutat. A rendezvények közül kiemelhető: 1968. május 3-án vitaindító előadás az „Indikáció és prognózis kérdéseiről a gyermekek és fiatalokorak pszichoterápiájában”; 1968. május 23-án az Orvos (klinikus) Szekció „kerekasztal”-vitéja az „Orvos és pszichológus kooperációja a klinikai személyiségvizsgálatokban”.

1968. augusztus 15-én az Általános Lélektani Szekció külföldi pszichológus referátumaként előadást rendezett a pszichofiziológiai kutatások tárgyában; 1969. április 9-én a Munkalélektani Szekció szimpóziuma került megszervezésre a „Munkaerővándorlás kérdéseiről” címen. Több szekció napirendjén szerepelt a XVI. Nemzetközi Alkalmazott Pszichológiai Kongresszusról tartott tudományos beszámoló. Eredményesnek mondható a IV. Nemzetközi Csoport Pszichoterápiái Kongresszusról tartott szekcióülés is. „Társasviszony kommunikatív regulációja és emléktartamának tudatosulása” címen a Filozófiai és Társadalompszichológiai

Szekció rendezett ülészakot. Valamennyi szekcióülésen a Társulat tagjai aktívan vettek részt.

1968. július 3-án a II. Osztály vezetősége megtárgyalta és elfogadta a Társaság 1966–67. évi működéséről készített beszámolót. Az Osztályvezetőség megjelölte a Társaság további munkájának fő irányait.

1968. december 20-án — a tisztújító közgyűlés beszámolótervezetének és az új tisztségviselőkre tett javaslatoknak elfogadása után — a Társaság megtartotta tisztújító közgyűlését.

1968. december 19-én — a Pszichológiai Bizottsággal közösen megrendezte a Társulat a „Tanulás, különös tekintettel az emlékezés és tudat problémájára” c. kerekasztal-konferenciát.

A Társaság az 1969. február 17-i, május 10-i, május 22-i és június 10-i vezetőségi ülésen állást foglalt a szekcióvezetőségek összetételéről és munkafeladatairól, megvitatta és elfogadta a vezetőség és a szekciók munkatervét, az Alapszabály értelmében megtárgyalta a szekciók vezetőségi tagjaira vonatkozó elképzeléseket és elvileg állást foglalt az 1969-ben megrendezésre kerülő Tudományos Ülés témájának kijelölése és előkészítése tárgyában.

Könyveink

Filozófia:

Vajda Mihály: Zárójelbe tett tudomány,
Hermann István: Kant teleológiája,
W. Q. Quine: A logika módszerei.

Történettudomány:

Nagy uralkodók (Életek és korok sorozat szerk. H. Balázs Éva).

MTA Dunántúli Tudományos Intézet: Értekezések 1967–1968.

Zimányi Vera: A rohonc-szalónaki uradalom jobbágya a XV–XVII. században,

Bartha Antal: „A IX–X. századi magyar társadalom,

Elekes Lajos: Történelmi ismeret — szocialista tudat (Társadalomtudományi kismonográfiák sorozat),

Léderer Emma: A történelem tudományos-sága (Társadalomtudományi kismonográfiák sorozat),

Márkus László: A Károlyi Gyula kormány kül- és belpolitikája,

Somogyi Éva: Választójog és parlamentarizmus Ausztriában (1861–1907) Értekezések a történeti tudományok köréből sorozat 44. kötet),

Szendrey István: Egy alföldi uradalom a török hódoltság után (Ertekezések a történeti tudományok köréből sorozat 43. kötet).

Ádám Magda: Magyarország és a Kis-
antant a harmincas években,

Csatári Dániel: Forgószélben. Magyar —
román viszony 1940. IX. 1. — 1945. V. 9.,

Dümmerth Dezső: Pest város társadalma
1686–1969.,

Kiss József: Jász-kunsági agrármozgalmak
a kiegyezéstől a milleniumig (Ertekezések a
történeti tudományok köréből sorozat 46.
kötet),

Kónya Sándor: Gömbös kísérlete totális
fasiszta diktatúra megteremtésére,

Vita a feudális kori magyar történelem
periódizációjáról (Ertekezések a történeti
tudományok köréből sorozat 45. kötet),

Wittman Tibor: Les gueux dans les
„bonnes villes” de Flandre (1577–1584)

Régészet:

Banner János — Jakabffy Imre: A Közép-
Dunamedence Régészeti Bibliográfiája 1960-
66. (Régészeti Bibliográfiák II. kötet);

Dobó Árpád: Die Verwaltung der römi-
schen Provinz Pannonien von Augustus bis
Diocletianus. Die provinzielle Verwaltung,

Szentlélek Tihamér: Ancient Lamps
(Monumenta Antiquitatis Hung. sorozat I.);
Tabula Imperii Romani L. 34. Budapest
(Szerk. Soproni Sándor).

Művészettörténet:

Rozványiné Tombor Ilona: Magyarországi
festett famennyezetek és rokonemlékek a
XV–XIX. században.

Pedagógia:

Tanulmányok a neveléstudomány köréből
1967. (Szerk. Kiss Árpád).

Pszichológia:

Pszichológiai Tanulmányok XI. kötet,
Hajtmán Béla: Bevezetés a matematikai
statistikába pszichológusok számára,

Justné Kéry Hedvig: Az óvodás korú
gyermekek gondolkodási sajátossága. A tar-
talom és a kérdések szerepe az óvodás gyer-
mekek gondolkodásában (Pszichológia a
gyakorlatban sorozat 12. sz.).

Vendégeink

Szovjetunió

Ju. Piszarjev, B. P. Susarin és T. M.
Iszlamov szovjet történészek 1968. október
31-én kéthetes tartózkodásra Magyarországra
érkeztek és részt vettek a Magyarország
története c. szovjet kiadvány kéziratának
a Történettudományi Intézet által rendezett
vitáján.

A. I. Puskás szovjet történész 1968.
június 13-tól háromhónapos tanulmányúton
volt hazánkban.

A. P. Leszcencuk történész 1969. január

9-től kezdte meg háromhónapos magyarországi tanulmányútját a Történettudományi Intézet szakmai irányításával.

A. A. Gruber akadémikus, a szovjet történészek nemzeti bizottságának elnöke, E. M. Bromlej lev. tag és B. P. Susarin a Szovjetunió Szlavisztikai Intézetének főmunkatársa 1969. január 12-től 18-ig hazánkban tartózkodtak és részt vettek a Magyar Szovjet Történész Vegyesbizottság alakuló ülésén.

A. Garbanov és B. A. Cserepnin szovjet történészek 1969. április 20-tól április 30-ig magyarországi kutatómunkát folytattak és részt vettek a tizkötetes magyar történelem szerkesztőbizottsága által rendezett a művelődéstörténet módszertani kérdésével foglalkozó vitaülésen.

Bulgária

B. S. Primov bulgár történész a két akadémia közötti egyezmény keretében 1968. június 3-tól háromhetes tanulmányúton volt Magyarországon.

P. B. Miatev bolgár történész 1968. augusztus 14-én kezdte meg háromhetes egyezményes tanulmányútját.

M. B. Markovszka bolgár történész 1968. augusztus 11-én kezdte meg háromhetes egyezményes tanulmányútját.

M. B. Markovszka bolgár történész 1968. október 7-től három héten át levéltári kutatásokat folytatott hazánkban.

B. T. Dzsordzevics bolgár történész a két akadémia közötti egyezmény keretében 1968. október 15-től három hétig kutatott Magyarországon levéltárakban.

Német Demokratikus Köztársaság

Dr. Karl Obermann professzor, a Német — Magyar Történész Vegyesbizottság német szekciójának elnöke 1968. május 8-án 10 napos tartózkodásra hazánkba érkezett a vegyesbizottság közös kiadványának megbeszélése céljából.

Dr. H. Müller és H. Pepperle filozófusok 1968. május 6-án, illetve május 26-án egy-egy hetes tartózkodásra Magyarországra érkeztek a Filozófiai Intézet vendégeiként.

Dr. F. Hintze régészprofesszor 1968. november 12-től a Régészeti Intézet vendégeként hazánkban tartózkodott.

J. Streisand és F. Becher történészek 1968. december 10-től a magyarországi levéltárakban végeztek kutatásokat.

Csehszlovákia

J. Zudel történész 1969. június 5-től két héten át egyezményes keretben budapesti levéltárakban kutatott.

D. Rapant csehszlovák történész 1969. június 6-tól 10 napon át budapesti levéltárakban dolgozott.

J. Fundarek történész 1969. június 12-től kéthetes egyezményes tanulmányúton hazánkban járt és levéltári kutatásokat végzett.

Lengyelország

W. Csalicka és T. Sygietinski lengyel történészek 1968. november 5-től kéthetes tanulmányúton voltak hazánkban.

Dr. T. Leskiewicz professzor 1968. november 27-től háromhetes magyarországi tartózkodásra érkezett és levéltári kutatásokat folytatott.

Jugoszlávia

D. Boskovic egyetemi tanár, a belgrádi Régészeti Intézet igazgatója 1968. május 15—22 között hazánkban tartózkodott a Régészeti Intézet vendégeként.

Egyéb országok

J. E. C. Hill, angol történész professzor 1968. június 3-tól a Történettudományi Intézet vendégeként egy hétig Magyarországon tartózkodott.

F. Engel-Jánossy, H. Lutz és O. Blas osztrák történészek 1968. június 4—7 között Budapesten megbeszélést folytattak magyar történészekkel a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiadását illetően.

Brian Simon angol pszichológus 1968. június 6-tól 5 napon át a Pszichológiai Intézet meghívására Magyarországon tartózkodott.

J. Witthansen dán filozófus professzort az Osztály 1968. szeptember 9-től 5 napon át Budapesten vendégül látta.

K. A. Megil és Megillné amerikai filozófusok a Kulturális Kapcsolatok Intézetének ösztöndíjasaiként 1969. január 5-én kezdték meg magyarországi 9 hónapos tanulmányútjukat a Filozófiai Intézet irányításával.

S. Goldberger amerikai történész 1969. március 19-től 6 hónapon át a magyarországi levéltárakban kutatott a Történettudományi Intézet szakmai irányításával.

Külföldi tanulmányutak, kongresszusok

Szovjetunió

Ábent Ferenc egyetemi docens, az MTA Pedagógiai Bizottságának titkára 1968. május 27-én háromhetes tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

Gonda Imre, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1968. június 12-én kezdte meg háromhetes szovjetunióbeli tanulmányútját.

Erdélyi István, a régészeti Intézet tudományos munkatársa 1968. július 17-én egy-éves tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

Zágh Attila, a filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1968. szeptember 10-én kezdte meg egyéves szovjetunióbeli tanulmányútját.

Tóth Tibor, a Természettudományi Múzeum Embertárának osztályvezetője 1968. szeptember 25- október 4-e között részt vett az ENSZ által Dusanbében rendezett nemzetközi régészeti konferencián.

Mucsi Ferenc, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1968. november 15-én háromnapos tanulmányútra a Szovjetunióba utazott.

Pamlényi Ervin, a Történettudományi Intézet osztályvezetője és Schütz Ödön, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1968. november 18-án Jerevánba utazott a magyar-örmény tudományos kapcsolatok elmélyítése céljából. Ezt követően november 25-től Pamlényi Ervin 4 napon át Moszkvában tartózkodott, ahol a Voproszi Isztorii c. folyóirat szerkesztőségében folytatott tárgyalásokat.

Molnár István, a Pszichológiai Intézet tudományos munkatársa 1968. november 28-án kezdte meg 12 hetes szovjetunióbeli tanulmányútját.

Gábori Miklós, régész, 1969. január 10-től 8 héten át régészeti kutatásokat folytatott a Szovjetunió különböző területein.

Vayer Lajos, egyetemi tanár, az MTA Művészettörténeti Bizottságának elnöke 1969. február 20-án a Szovjetunióba utazott, és tárgyalásokat folytatott az 1969. szeptember 15-én kezdődő budapesti Nemzetközi Kongresszuson való szovjet részvétel ügyében.

Ránki György, a Magyar Történészek Nemzeti Bizottságának titkára és Kónya Sándor a Filozófiai és Történettudományi Osztály szaktitkára 1969. február 19-én Moszkvába utazott a szovjet történészek nemzeti bizottságának 1970. évi moszkvai történetész világkongresszus előkészítésével foglalkozó ülésre.

Bíró Zoltánné 1969. március 7-én kezdte meg kététhes tanulmányútját a Szovjetunióval kötött akadémiai egyezmény keretében.

L. Nagy Zsuzsa, a Történettudományi Intézet tudományos titkára és Dolmányos István 1969. március 19-én a Szovjetunióba utaztak a Magyar Tanácsköztársaság kiállításának és a Magyar Kommunista Párt megalakulásának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakra.

Bulgária

Szigeti József, MTA lev. tag és Sipos János, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1968. június 1-én Várnába utaztak a filozófiai folyóiratok szerkesztőbizottságainak értekezletére.

Sági Antalné, a Pszichológiai Intézet tudományos munkatársa 1968. december 9-én kezdte meg kététhes bulgáriai tanulmányútját.

B. Kutzián Ida, a Régészeti Intézet tudományos főmunkatársa 1969. április 22-től május 2-ig részt vett a Balkáni népek ethnogenezise c. szófiai konferencián.

Német Demokratikus Köztársaság

Farkas Márton MTA főelőadó 1968. június 27-én kététhes egyezményes tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott.

Zoltai Dénes, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1968. szeptember 5-én kezdte meg hathónapos tanulmányútját.

Bartha Lajos, a Pszichológiai Intézet igazgatója 1968. szeptember 22-én meghívásra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott, és részt vett a berlini nemzetközi pszichológiai értekezleten.

Somogyi Éva, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1968. október 6-án kezdte meg háromhetes szovjetunióbeli tanulmányútját.

Székely György, egyetemi tanár, Borus József a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa és Beliczky László salgótarjáni múzeumigazgató a Magyar Történelmi Társulat delegáltjaiként 1968. október 8-11 között részt vettek a Német Történelmi Társulat berlini jubileumi ülésszakán.

Varga János, a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztályának vezetője 1968. október 15-én kététhónapos tanulmányútra a Német Demokratikus Köztársaságba utazott.

Spira György, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa 1968. december 1-én 10 napos kiküldetésre Berlinbe utazott.

Hanák Péter, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1968. december 8-a és 15 között Jénában tartózkodott és részt vett A polgári pártok története c. tudományos ülésszakon.

Berend T. Iván egyetemi tanár, a Magyar-Német Történész Vegyesbizottság magyar szekciójának elnöke, Tokody Gyula egyetemi tanár a vegyesbizottság tagja, Benczédi László, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, a bizottság titkára. Mérei Gyula egyetemi tanár és Ságvári Ágnes, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa 1968. dec. 10-14 között részt vettek a vegyesbizottság berlini ülésszakán.

Forrai Tiborné, a Pszichológiai Intézet tudományos munkatársa 1969. március 4-én kezdte meg négyhónapos NDK-beli tanulmányútját.

Kalicz Nándor, a Régészeti Intézet tudományos munkatársa 1968. április 28-án kététhes tanulmányútra az NDK-ba utazott.

Csehszlovákia

Veres Miklós, az Országos Levéltár munkatársa 1968. május 27—június 8-ak között szlovákiai levéltárakban végzett kutatásokat.

Ágh Attila, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1968. május 20—29 között tanulmányúton volt Csehszlovákiában.

Babics András, a Dunántúli Tudományos Intézet igazgatója 1968. június 20-án kezdte meg kéthetes tanulmányútját.

Benczédi László, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1968. november 11—25 között a bratislavai külön-munkahelyen és szlovákiai levéltárakban végzett kutatásokat.

Paulinyi Oszkár, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa 1968. december 2—23 között egyezményes tanulmányúton volt Csehszlovákiában.

Tilkovszky Lóránt, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1968. december 11-től egy héten át kutatásokat végzett a pozsonyi levéltárban.

Románia

Kovács Endre, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1968. május 6—12 között egyezményes tanulmányúton vett részt a Román Szocialista köztársaságban.

Bartha Lajos, a Pszichológiai Intézet igazgatója 1968. október 20—24 között részt vett a bukaresti nemzetközi pszichológiai konferencián.

Spira György, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa 1968. október 30-tól november 21-ig a romániai levéltárakban végzett kutatásokat.

Ránki György, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese és a Magyar Történészek Nemzeti Bizottságának titkára 1969. április 23-tól kéthetes tanulmányútra utazott és tárgyalásokat folytatott a partner intézetekkel való kapcsolatok elmélyítése ügyében.

Patek Erzsébet, a Régészeti Intézet tudományos főmunkatársa 1969. május 6-án kezdte meg háromhetes romániai tanulmányútját.

Lengyelország

Halász László pszichológus 1968. szeptember 30-án kéthetes tanulmányútra a varsói pszichológiai intézet szervezésében kutatómunkát folytatott.

Orbán Sándor, a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa 1968. október 14-én kéthetes tanulmányútra a Lengyel Népköztársaságba utazott.

Szigeti József MTA lev. tag és Sipos János, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa 1968. október 27-én Lengyelországba utazott, és részt vett az ottani nemzetközi filozófiai értekezleten.

Kovács Endre, a Történettudományi Intézet osztályvezetője 1968. december 4-től 10 napos tanulmányúton vett részt a krakkói egyetem meghívására.

1969 április 15-én Lakos Sándor, a Társadalomtudományi Intézet igazgatójának vezetésével magyar delegáció utazott Varsóba a két rendszer békés egymás mellett élésének ideológiai kérdéseivel foglalkozó nemzetközi bizottság ülésére. A magyar delegáció tagjai Tőkei Ferenc, a Filozófiai Intézet igazgatója, Sipos János, a Filozófiai Intézet munkatársa és Patkós János, a Társadalomtudományi Intézet főmunkatársai voltak.

Jugoszlávia

L. Nagy Zsuzsa, a Történettudományi Intézet tudományos titkára 1969. január 10-én a Horvát Történelmi Társulat ünnepi ülésére Zágrábba utazott.

Egyéb országok

Györffy György, a Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa 1968. május 3-án a Svéd Köztársasággal kötött államközi kulturális egyezmény alapján kéthetes tanulmányútra Stockholmba utazott.

Gerevich László, a Régészeti Intézet igazgatója 1968. július 3-tól augusztus 3-ig egyhónapos tanulmányúton volt Olaszországban az államközi kulturális egyezmény keretében.

Pach Zsigmond Pál MTA lev. tag, a Történettudományi Intézet igazgatója 1968. augusztus 4-től szeptember 2-ig a new-yorki Harvard egyetem meghívására előadásokat tartott, és az egyetem történeti intézetében kutatásokat folytatott.

Moussong Kovács Erzsébet, a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság titkára 1968. augusztus 18-tól 23-ig részt vett a XVI. Nemzetközi Alkalmazott Pszichológiai Kongresszuson Amszterdamban.

Pach Zsigmond Pál MTA lev. tag, a Történettudományi Intézet igazgatója, Ránki György a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese, Makkai László tudományos főmunkatárs, Katus László tudományos munkatárs és R. Várkonyi Ágnes osztályvezető 1968. szeptember 2—8 között részt vettek a Bloomingtonban (USA) rendezett nemzetközi gazdaságtörténész-konferencián.

Mátrai László akadémikus, az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának osztálytitkára vezetésével akadémiai delegáció utazott 1968. szeptember 2-án Bécsbe, a Filozófiai Világkongresszusra, amelynek tagjai Szigeti József MTA lev. tag, Ruzsa Imre, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársa voltak.

Kalicz Nándor, a Régészeti Intézet tudományos munkatársa 1968. szeptember

10-én kezdte meg háromhónapos görögországi tanulmányútját.

Székely György egyetemi tanár, az MTA Történettudományi Bizottsága Várostörténeti Albizottságának elnöke 1968. szeptember 26–29 között részt vett az Oxfordban (Anglia) tartott Nemzetközi Várostörténeti Bizottság értekezletén.

Gerevich László, a Régészeti Intézet igazgatója 1968. október 21-től háromhetes tanulmányúton volt Görögországban az államközi kulturális egyezmény keretében.

Barkóczy László, a Régészeti Intézet tudományos főmunkatársa 1968. október 21–november 20 között Franciaországban folytatott kutatásokat a CNRS egyezmény keretében.

Ránki György, a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese, Mucsi Ferenc és Gonda Imre az Intézet tudományos munkatársai és Farkas Márton MTA főelőadó 1968. október 22–28 között részt vett a bécsi nemzetközi történész konferencián, amely az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának történetével foglalkozott.

Duma György, a Régészeti Intézet tudományos munkatársa meghívás alapján 1968. november 11–18 között Bécsben folytatott kutatásokat.

Csatári Dániel, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa 1969. február 22-én kezdte meg háromhónapos olaszországi tanulmányútját a két állam közötti kulturális egyezmény keretében.

Disszertációs viták

Varga Lajos „A tanulói kísérletezés eredményes formái és módszerei az általános iskolai fizikatanításban” c. kandidátusi értekezését 1968. április 5-én védte meg. Az értekezés opponensei Ábent Ferenc, a neveléstudományok kandidátusa és Mátrai Tihor, a fizikai tudományok kandidátusai voltak.

A bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt kutatómunkája és értekezése tárgyaila időszerű és fontos kérdést választott, amely egyben beleilleszkedik az országos távlati tudományos kutatási tervbe is. A jelölt értekezésében a tanulói kísérlet problémakörét gondosan és körültekintően elemzi. A történeti részben a tanulói kísérletezés kialakulását és fejlődését vizsgálja. Ennek során helyesen mutat rá a gazdasági-társadalmi fejlődés szerepére a természettudományi képzés színvonalának emelkedésében. A tanulói kísérletezés főbb elvi kérdéseinek tárgyalásánál a tanulói kísérlet fogalmát, didaktikai feladatait világosan, a pontosan, az oktatási folyamat modern koncepciójának – ti. a tanítás és tanulás egységes tevékenységkénti felfogásának – megfelelően

határozza meg. A tanulói kísérletezés gyakorlati kérdéseinek tárgyalása során számos konkrét, a hazai lehetőségeket reálisan figyelembe vevő javaslatot dolgoz ki az általános iskolai tanulókísérletek továbbfejlesztésére mind a személyi, mind a tárgyi feltételek megjavítása érdekében. Hasznosítható útmutatásokat nyújt az általános iskolai fizikatanítás számára átgondolt módszertani elvek rendszerezésére való törekvéssel. Végül ismerteti a tanulói kísérletezés hatékonyságának vizsgálatára végzett saját oktatási kísérleteit. E kísérletek alaposan átgondoltak, ellenőrzöttek és igazolják jelölt megállapításait, javasolt oktatási eljárásának eredményességéről. Az értekezés szerkezete jól áttekinthető, stílusa világos, tömör. Témáját széles irodalmi tájékozottság alapján dolgozta fel, és a felsorolt bibliográfia az ilyen irányú további kutatásokhoz segítségül szolgál. A történeti rész kissé túlméretezett. A tanulói kísérletezés eredményes formáit és módszereit saját maga által, illetve az irányításával végzett kísérleti tanításokkal vizsgálta és dolgozta ki. Ennek során 5 kísérleti osztályban tanulói kísérletekkel és 5 ellenőrző osztályban pedig tanári demonstrációs módszerrel folyt a tanítás. Matematikai statisztikai módszerekkel győződött meg arról, hogy megfelelő-e a kísérleti és az ellenőrző osztályok kiválasztása módszertani kísérlet céljára. Ugyancsak matematikai-statisztikai módszerekkel vizsgálta meg, milyen mértékben tért el egymástól a kísérleti és az ellenőrző osztályokban a két különböző tanítási módszerrel elért eredmény. Véggöveztetéseit a tanulói kísérletezés oktatási hatásosságáról ezek alapján vonta le.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Varga Lajost a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Vajó Péter „A középiskolai ifjúsági szervezetek nevelőmunkájának néhány fő kérdése” c. kandidátusi értekezését 1968. április 16-án védte meg. Az értekezés opponensei Ágoston György, a neveléstudományok kandidátusa és Petrikás Árpád, a neveléstudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció az első hazai kandidátusi értekezés a középiskolai ifjúsági szervezet pedagógiai problémáinak vizsgálatában. A kommunista ifjúsági mozgalom tapasztalatai és teoretikus források alapján összefoglalja a KISZ munkájának jellegzetességeit s elhelyezkedését, sajátos rendeltetését, alapvető munkamódszerét a középiskolai nevelés rendszerében. Részletesen kitér az iskola és az ifjúsági szervezet közös és eltérő pedagógiai feladataira és munkaformáira, a két tényező viszonyára a szocialista tan-

intézeti nevelés átfogó folyamatában. Az általános pedagógiai vizsgálódások számára is figyelemreméltó elméleti eredményekre jut a követelmény pedagógiai fogalmának megvilágításában. A gyakorlat számára is gyümölcsözhető elemzést végez — fontos szempontokat ad különösen a középiskolai ifjúsági mozgalom követelményrendszerének alakításához és fejlesztéséhez. Belátóan analizálja a KISZ-tagfelvétel politikai és pedagógiai követelményeit, történeti tapasztalatait, a KISZ próbamozgalmainak tanulságait, s fontos új megállapításokra jut a középiskolai KISZ-munka szervezeti, módszertani fejlesztésének több kérdésében. Figyelemreméltó új megvilágítást nyernek a disszertációban a tanárok és diákok, a pedagógusközösség és az ifjúsági szervezet viszonyáról mondottak. A disszertáció biztonsággal támaszkodik az ifjúsági szervezetről szóló marxista tanításokra, hazai és nemzetközi párt- és ifjúsági mozgalmi dokumentumokra, a témával kapcsolatos klasszikus és modern szakirodalomra. Érvényesülnek a szerző 20 éves mozgalmi tapasztalatai egy három éves kísérlet a KISZ középiskolai próbarendszerének bevezetésére, valamint a tanintézeti KISZ-szervezetek, megyei, majd országos irányításának tanulságai. A disszertáció a KISZ Központi Bizottságában és a Művelődésügyi Minisztériumban összegyűjtött elemzésekre is épít, bár a tapasztalati anyagok szélesebb kifejtésével és elemzésével az általánosítható megállapítások még tényszerűbb megalapozást kaptak volna. A vitában különösen a disszertáció néhány egyenetlenségét tették szóvá. Van olyan fejezet, illetve fejezetrészek, amelyek alig mennek túl az ismert megállapítások összegezésén, ezek elhagyhatók vagy tömöríthetők. A disszertáns viszonylag kevesebb gondot fordít a követelményrendszer mai konkrét tartalmi problémáinak elemzésére, a gyakorlati alkalmazás lehetséges konfliktusaira; módszere sokszor csupán deduktív, egyes tételei az elvont általánosság síkján maradnak. Vita folyt a közösség fejlődési szakaszainak kritériumáról, az ide vonatkozó makarenkói megállapítások értelmezéséről. A bírálók javasolták a disszertáció nyelvezetének javítását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Vajó Pétert a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Rendes Lajos „A vidéki lakosság elvárososodásának néhány fontosabb jellemzője, a város és a falu ellentmondása szempontjából” c. kandidátusi értekezését 1968. április 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Granasztói Pál, a műszaki tudományok doktora és Lackó Miklós, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációja szocialista társadalmunk igen jelentős gyakorlati, politikai szempontból is égető településtudományos problémájának bonyolult történeti és strukturális összefüggéseit vizsgálja. A magyar társadalom modernizálódásának egyik lényeges vonását elemzi, azt a folyamatot, amelyen a falusi lakosság átmegy a szocialista viszonyok kialakulásával párhuzamosan zajló technikai-termelési forradalom hatására. E sokrétű folyamatot, amely általános társadalmi, gazdasági és kulturális jelentőségén kívül számtalan telepítési, építési, műszaki következménnyel, vonatkozással bír — a nemzetközileg is jelentős, külföldön már tekintélyes irodalma van, hazánkban pedig szervezett kutatása csak újabban indulhatott meg —, elemzi komplex módszerrel és jut új tudományos eredményekhez. A jelölt a társadalom konkrét jelenségeinek körültekintő vizsgálatával, új iránti érzékével, következtetései körültekintő bátorságával, a komplex tudományos módszer alkalmazásával bebizonyította a kutató munkában való jártasságát. A disszertáció számos felismerése — főként a telepítéspolitikai, az építés politika számára — a gyakorlatban is hasznosítható.

Az opponensek és a bírálóbizottság megállapítja, hogy elsősorban a választott téma kiterjedtsége miatt a munka egyes kérdések kifejtése vonatkozásában egyenetlen. Részletesebb elemzést igényelt volna az urbanizáció fogalma; a kelet-európai szocialista országok urbanizálódási folyamata, sajátosságainak problematikája.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Rendes Lajost a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Rácz János „Az üzemi bizottságok szerepe a magyar népi demokratikus átalakulásban 1944—1948” c. kandidátusi értekezését 1968. május 20-án védte meg. Az értekezés opponensei Zsillák András és Ságvári Ágnes, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációjában a magyar népi demokrácia történetének problematikájából fontos kérdés elemzésére vállalkozott. A népi bizottságok, különösen az üzemi bizottságok tevékenységének részletekbe menő vizsgálata ugyanis, felszabadulás utáni történelmünk számos vitatott, az egész korszak belső fejlődésével kapcsolatos kérdésre segít tudományos választ adni. Áttekinti az üzemi bizottságok létrejöttének elméleti-történeti előzményeit, mind a nemzetközi, mind a hazai munkásmozgalom vonatkozásában. Az üzemi bizottságok, 1944—48-as tevékenységét gazdag forrásanyag alapján árnyal-

tan világítja meg. Disszertációjában széles körű egyéni kutatásai mellett, támaszkodik az e témakörben már megjelent forráskiadványokra, feldolgozásokra és vitatkozik azok egyes elméleti következtetéseivel. Világos történeti okfejtéssel jut el ama legfontosabb következtetéshez, hogy az üzemi bizottságok nem csupán a tőke munkáellenőrzésének eszközei voltak, hanem mint a második világháború utáni sajátos nemzetközi és hazai viszonyok között végbemenő átalakulás új típusú forradalmi szervei, jelentős szerepet játszottak a népi demokratikus átalakulás biztosításában és továbbfejlesztésében. Ennek kifejtése során több új történeti-elméleti megállapítással gazdagította addigi ismereteinket az üzemi bizottságokról; így az üzemi bizottságok megalakulásának spontaneitásáról, ill. a párt-politikával való összefüggésekről; a proletár radikalizmus koalíciós viszonyok közötti érvényesüléséről, valamint a bizottságoknak a munkásegység gyakorlati megvalósulásában betöltött szerepéről. A disszertáció a felsorolt eredmények mellett nem elemezte kellően a Szociáldemokrata Párt és az üzemi bizottságok viszonyát, valamint az üzemi bizottságok elhalásának valamennyi tényezőjét.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Rácz Jánost a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Bellér Béla „Az ellenforradalom német nemzetiségpolitikájának kialakulása” c. kandidátusi értekezését 1968. május 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Tilkovszky Lóránt, a történelemtudomány kandidátusa és Windisch Éva tudományos főmunkatárs voltak.

A bíráló bizottság megállapította, Bellér Béla disszertációja témáját igen szerencsésen választotta meg: olyan tárgykör feldolgozását vállalta, amely egyfelől önmagában is fontos és lényeges probléma, másfelől arra is alkalmas, hogy a korszak egész történetét új szempontokkal gazdagítsa, új összefüggésekben világítsa meg. A szerző megközelítő teljességgel és marxista igénytel dolgozta fel a hazai levéltárakban és könyvtárakban hozzáférhető forrásokat és irodalmat, s azok alapján egy sor fontos kérdésben megalapozott tudományos eredményekre és értékelésekre jutott. A bizottság a disszertáció érdemeként emeli ki a felhasznált adatok elrendezésének világosságát, logikáját, valamint az érvelés sokoldalúságát. Ugyanakkor a bizottság úgy látja, hogy a munka szerkezetének javára válna, ha a szerző az előzmények alaposabb áttekintését adná, s rövid kitekintést nyújtana a későbbi fejleményekre is. A nyugenlandi kérdés egyébként igen értékes adatokat és

megállapításokat hozó tárgyalása ilyen részletességgel meghaladja a disszertáció kereteit. A német nemzetiségi mozgalom szervezeteinek és egyes vezető személyiségeinek megítélését illetően a disszertációban kifejtett álláspont ösztönzően fog hatni a problémakör további kutatására.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Bellér Bélát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Jeney Jenő „A tömegek szocialista tudatának fejlődése az új társadalom építése folyamán” c. kandidátusi értekezését 1968. június 12-én védte meg a SZKP KB mellett működő Társadalomtudományi Akadémia Filozófiai Tanszéke Tudományos Tanácsa előtt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a fokozatot honosította, és Jeney Jenőt a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Módra László „A kommunizmus, mint az emberi emancipáció kiteljesedése” c. kandidátusi értekezését 1968. június 17-én védte meg az SZKP KB mellett működő Társadalomtudományi Akadémia Tudományos Kommunizmus Tanszéke Tudományos Tanácsa előtt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a fokozatot honosította, és Módra Lászlót a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Tiba Imre „A falu konkrét szociológiai kutatásainak elméleti problémái” c. kandidátusi értekezését 1968. június 17-én védte meg a SZKP KB mellett működő Társadalomtudományi Akadémia Tudományos Tanácsa előtt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a fokozatot honosította és Tiba Imrét a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Horuczi László „A családi-házasság-nemiségi kapcsolatok etikai problémái” c. kandidátusi értekezését 1968. június 24-én védte meg. Az értekezés opponensei Ágoston György, a neveléstudományok kandidátusa és Kiss István, a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáns által választott téma az eddigi hazai etikai kutatások kevésbé művelt, egyik legproblematisabb területe. A tárgyalta kérdések körüli publicisztikai viták ellentmondásai a témát közvetlen nevelési gyakorlat számára is fontossá teszik. A bizottság kiemeli az értekezés témájának komplex feldolgozását: egy sor tudomány; statisztika, demográfia, kriminálisztika stb. tényeinek alkalmazását. Kellő mennyiségű tudományos irodalmat dolgozott fel, amelyet megfelelően egészít ki maga által gyűjtött empirikus

anyaggal. Tudományos alapon világítja meg a családi, házassági, nemiségi kapcsolatok szerepét, a társadalom és egyén életében. Különösen sikerült az egyén életében játszott szerepük feltárása, egyént formáló jellegük bizonyítása. Pozitívuma a katolikus morál tárgyalt kérdésekre vonatkozó osztály- és ismeretelméleti háttérének bemutatása, emberellenes voltának leleplezése. A marxizmus klasszikusainak a témával kapcsolatos gondolatainak összefoglalására támaszkodva felveti és megoldási kísérletet ad korunk szocialista társadalmában jelentkező egy sor aktuális kérdésére, így a társadalmi és családi nevelés viszonyára, a szülői felelősség, a szerelem szabadsága, szabadszerелеm stb. kérdéseire. Önállóan feldolgozta a téma munkásmozgalomban jelentkező torzulásait. Elméleti igények kielégítésén túl a köznapi gyakorlatban is hasznosítható konzekvenciák levonásáig is eljut. Az értekezés hiányossága, hogy több helyütt dekoratív, a munka kissé túlméretezett terjedelmű, ami szerkesztési lazaságokat, aránytalanságot eredményez. Stílus némileg egyenetlen.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslatára Horuczi Lászlót a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Nagy József „Az iskolafokozatonkénti tanulólétszámok és az iskolarendszer vertikális tagozódásának távlati tervezése” c. kandidátusi értekezését 1968. június 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Horváth Márton, a neveléstudományok kandidátusa és Timár János a közgazdasági tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy disszertáns témaválasztása tudományos és gyakorlati szempontból egyaránt jelentős. Értekezése időszerű és úttörő jelentőségű munka. A gazdasági rendszer és az oktatás közötti összefüggéseket sokoldalúan mutatja be. Vizsgálódásait olyan területekre terjesztette ki, amelyekkel eddig nálunk nem vagy csak kis mértékben foglalkoztak tudományos igényvel. A kimutatott összefüggések jól felhasználhatók egy adott ország iskolarendszerének elemzésekor, a fejlődés távlatainak vizsgálatában, 30 ország adataival végzett korrelációs számítás alapján bizonyítja, hogy a foglalkozási struktúrát jellemző két fő mutató: a nem mezőgazdasági ágazatokban, illetve az alapvető termelési ágazatokban foglalkoztatottak aránya, valamint a korcsoportonkénti iskoláztatási szint közötti összefüggés szorosabb, mint a fejlenkénti nemzeti jövedelem és az iskoláztatási szint közötti korreláció. A parciális korrelációs együtthatók módszerével azt is bemutatja, hogy a foglalkozási struktúra hatása közvetlenebb az iskolázottsági szintre, mint a fejlenkénti nemzeti jövedelemé. Tervezési

módszere alapján vizsgálat alá veszi a jelenlegi magyar köznevelési rendszert, és felvázolja a rendszer hosszú távlati fejlesztési koncepcióját. Ez a koncepció tudományosan megalapozott, merész és reális gondolatokat tartalmaz, amelyek a magyar oktatáspolitikát tervezői részéről komoly figyelmet érdemelnek. Külön méltánylást érdemel az az eljárás, hogy nem a meglévő szervezeti keretek között keresi a megoldást, hanem a mai iskolaszervezet bírálatával is bátran él. A 9–10 osztályos kötelező iskolai oktatás bevezetésének szükségességével és az iskolafokozatok közötti átmenetekkel kapcsolatos megállapításai, számításai elfogadhatók. Meg kell azonban jegyezni, hogy a gyakorlati bevezetés még további sokoldalú pedagógiai, pszichológiai, közgazdasági és szociológiai vizsgálatokat igényel, több közbesső feladat megoldását feltételezi. Disszertáns az értekezés célkitűzésének megfelelően választja meg mind az empirikus adatokat, mind az alkalmazott módszert. A matematikai statisztika módszereit szakszerűen alkalmazza. Komplex módon értékeli a pedagógiának és a pszichológiának a problémáival összefüggő eredményeit.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Nagy Józsefet a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Komlósi Sándor „A 10–14 éves tanulók munkára nevelése a családban” c. kandidátusi értekezését 1968. június 26-án védte meg. Az értekezés opponensei: Szarka József és Borbély András, a neveléstudományok kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció a pedagógiai valóság nagyon fontos, a hazai irodalomban eddig alaposan és sokoldalúan még nem elemzett területét vizsgálja, jó hipotézisek alapján, gondosan megtervezetten, a kutatási módszerek kombinálásával, több munkatárs bevonásával. A téma évtizedes vizsgálata eredményeként a hazai és nemzetközi szocialista pedagógiai és pszichológiai irodalmat kritikailag értékelve és hasznosítva több lényeges következtetéssel gazdagítja a neveléstudományt, a gyakorlati nevelőmunka e fontos területén. A családi környezet nagyszámú tényezőinek, a gyermekek munkához és tanuláshoz való viszonyának mennyiségi és minőségi elemzése alapján, illetve ezek egymásközi összefüggésében új tendenciákat és következtetéseket tárt fel a dialektikus és történelmi materializmus talaján állva. A fontos téma kimunkálása során különböző tényfeltáró és értékelő módszereket jól kombináltan alkalmazott. A tényfeltárás területén főként a rendszeres megfigyelést, a beszélgetést, a felmérést, a feladatmegoldás különböző formáit használta fel. Az adatok

feldolgozásában a matematikai statisztika módszereit vette igénybe. A feladatmegoldások közben alapos esettanulmányokat végzett és mutatott be. A tanulók tanuláshoz és munkához való viszonyának három minőségi kategóriába való sorolása leegyszerűsítettnek tűnik, illetve nem elég meggyőzők, hogy a tanulót milyen ismérvek alapján lehet egyik vagy másik kategóriába sorolni. Felmerült az a probléma, hogy a vizsgálat viszonylag nem nagy számú populációra épült és milyen széles általánosíthatóságra ad elégséges alapot. A tanulók kategóriába való sorolásával kapcsolatban a disszertáns meggyőzően erősítette meg, hogy eljárása elvileg indokolható és gyakorlatilag használható. A jelölt elfogadhatóan bizonyította, hogy a vizsgálat longitudinális jellege és a nagyszámú családtényezők elemzése következtéseihez megfelelő tényanyagot biztosított.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Komlósi Sándort a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Szekeres Zoltánné Ormos Mária „A francia biztonsági politika problémái a Duna-medencében 1931–1935” című kandidátusi értekezését 1968. július 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Mérei Gyula, a történelemtudomány doktora és Tokody Gyula, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációja széles körű levéltári forrásanyag és az igen nagy nemzetközi szakirodalom kritikai áttekintése alapján részletesen és finom problémaérzékenységgel mutatja be nemzetközi érdeklődésre is számotartó, fontos legújabb kori diplomácia-történeti témáját, beágyazva azt a belpolitikai és a munkásmozgalom, a béke és a háború alapvető kérdéseinek összefüggésébe. A disszertáció tehát hazai marxista diplomáciatörténeti irodalmunk gazdag anyagot alapos kiritikával felvonultató, új tudományos eredményeket hozó egyik jelentős műve. Meggyőzően mutatja ki, hogy a Duna-medence biztonságának kérdése azonos volt az egyetemes biztonság kérdésével. Folyamatában mutatja be: miképpen lazít Franciaország a kelet-európai kapcsolatain, aláásva ezzel saját biztonságát is. Az értekezés téma-választása és feldolgozási módja révén napjaink nemzetközi politikai gyakorlata számára is hasznos tanulságokkal szolgál, — elsősorban az integrációs politikai vonatkozásában — külön érdeme annak jól sikerült bemutatása, miképpen jutnak érvényre az egyéni tettekben az általános törvényszerűségek, mindig szem előtt tartva a történelmi személyiségek tetteinek az objektív és a szubjektív dialektikáját. A vitában fel-

merülő kritikai megjegyzésekre — mint pl. a 20-as évek francia „biztonsági politiká”-jának értelmezése; a periodizáció kérdése; a munka kezdő és záró időpontja; A Duna-medence országai és Lengyelország egymásrataltságának bővebb, elemző kifejtése; az osztrák nemzeti öntudat kialakulásának időpontja — a jelölt kielégítő választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Sz. Ormos Máriát a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Halász László „Pszichológiai vizsgálatok az irodalmi alkotómunka és befogadás köréből” c. kandidátusi értekezését 1968. szeptember 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Kardos Lajos, a pszichológiai tudományok doktora és Pogány Ö. Gábor, a művészettörténeti tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció a műalkotó tevékenység mélyebb megismerését célozza a művészet-pszichológia kísérleti eszközeivel. Új kísérleti adatok feltárásával, fontos nemzetközi pszichológiai kutatások összegezésével és elsősorban a szépirodalom pszichológiai vizsgálatával új szempontokat és összefüggéseket tár fel. Megkísérli meghatározni a műbefogadás élményének emocionális alapjelleget és helyét az érzelmeknek rendszerében. A kommunikációs tényezők beható tanulmányozása jól kiegészíti a művészi hatások elemzését. Mind az esztétika, mind a pszichológia, pedagógia hasznosan tovább építhető megállapításokhoz jut a disszertáció nyomán. Módszertani szempontból arra törekszik, hogy a hatásmechanizmust lehetőleg objektív eszközökkel kutassa (GBR, matematikai statisztikai módszerek alkalmazása stb.) A nagyszámú kísérleti személyek három csoportja, a rendszeresen írói tevékenységet végzők, képzőművészeti tevékenységet folytató, valamint nem művész kontrollpopulációból tevődött össze. A disszertáció a környezeti hatásokat is elemzi. A kísérleti témák megíratása kiegészíti az előbbi eljárásmodszert.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Halász Lászlót a pszichológiai tudományok kandidátusává minősítette.

Fodor Judit „A determinizmus koncepció fejlődése és kapcsolatai a kvantummechanikával” c. kandidátusi értekezését 1968. szeptember 19-én védte meg. Az értekezés opponensei Fényes Imre, a fizikai tudományok doktora és Szabó András György, a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja a determinizmus-koncepció fejlődését és a kvantummechanikával való kapcsolatát elemzi. ezen az alapon tesz

kísérletet a dialektikus materializmus determinizmus felfogásának a dialektikus materializmus determinizmus felfogásának átfogó és néhány vonatkozásban újszerű összefoglalására és megfogalmazására. Ennek kapcsán széles körű szaktudományos (fizikai) és filozófiai irodalmat dolgoz fel, állást foglal számos vitatott kérdésben. E problémakörben igen nagy mennyiségű irodalmi anyag halmozódott fel, a felvetődő kérdések jelentős részében azonban még hiányoznak a szaktudományosan és filozófiaiilag egyaránt kielégítő megoldások, így a témakör, különösen összefoglaló és átfogó jellegéből óhatatlanul adódnak negatívumok is. Az értekezésben a színvonalasan kidolgozott részek mellett vannak gyengébben feldolgozott problémák. Néhány fontosnak tekinthető irodalmi forrás nem nyer kielégítő feldolgozást. Az értekezésben több pontatlan megfogalmazás fordul elő. A jelölt néhány javaslata, elméleti megoldása vitatható és további elméleti kifejtésre, kritikai átértékelésre szorul. Így pl. a determinizmus, indeterminizmus és teleológia viszonyának felfogása; a szükségszerű és a véletlen értelmezése; a dialektikus materializmus fejlődésének és a kvantummechanikával való kapcsolatának néhány vonatkozásával összefüggő megállapítás. Mindezek ellenére az értekezés alapos és önálló munka. A jelölt eredményesen elemzi a szaktudományos és filozófiai kategóriák egymáshoz való viszonyát és ennek különböző értelmezéseit. Helyes a kvantummechanika idealista interpretációinak kritikai analízise. A jelölt eredményesen különbözteti meg ennek kapcsán az ontológiai és gnoszeológiai vonatkozásokat. Az értekezésben értékes megállapítások vannak a mechanikus materializmus és a klasszikus mechanikai szemléletmód viszonyára vonatkozóan. Termékeny módszertani javaslatokat tesz a szerző az összefüggések komplexitására, a dolgok osztályozására, a determináció folyamatjellegének kérdéseire vonatkozóan. A jelölt az eszmecsereben és a válaszadáshoz is tanúbizonyságot tett felkészültségéről és vitakészségéről.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Fodor Juditot a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Trócsányi Zsolt „Wesselényi Miklós” c. doktori értekezését 1968. szeptember 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Kovács Endre, a történelemtudomány doktora, Szabad György és Varga János, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy Trócsányi Zsolt Wesselényi Miklósról szóló életrajza történeti irodalmunkban elsőként fogja át a reformkori politikai pályájának egészét. Az értekezés felöleli és értékeli a

magyarországi és erdélyi polgári nemzeti mozgalom fejlődésének Wesselényi személyén keresztül bemutatható legfontosabb összefüggéseit. Jelentős új eredménye, hogy megrajzolja Wesselényinek a magyarországi reformellenzék élén játszott eszméleti és politikai irányító szerepét. Példamutató történetírói módszere az, hogy Wesselényi képét az irodalomban található előzményekkel összevetve a korábbi történetírók megállapításával és felfogásával állandóan vitatkozva alakítja ki, ezáltal az olvasó számára szinte kézzelfoghatóvá válnak eredményei. Az opponensek felhívták a jelölt figyelmét arra, hogy Wesselényi egyéniségének és pályájának ellentmondásait helyenként arányaiban nem eléggé kiegyensúlyozottan tárgyalja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Trócsányi Zsoltot a történelemtudomány doktorává minősítette.

Faludi Szilárd „A tantervi anyag kiválasztásának elvi alapjai az általános művelő iskolában” c. kandidátusi értekezését 1968. szeptember 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Nagy Sándor, a neveléstudományok doktora és Szarka József, a neveléstudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés nemcsak időszertű, hanem korunk egyik legnagyobb horderejű pedagógiai problémájára koncentrált, amikor a gyorsuló információ-áramlás és az oktatás lehetőségei között feszülő ellentmondást elemezve, a tananyag-válogatás rendező elveit megerősíteni, továbbfejleszteni igyekszik. Problématörténeti áttekintésben különösen értékes a polgári pedagógia — témájával összefüggő — irányzatainak és nagy képviselői felfogásának interpretálása és marxista alapon végigvitt kritikája. A világnézeti nevelésről — mint tananyag-kiválasztó és organizáló alapelvről — szóló részei tudományos értékűek. A tananyag korszerűsítésének a tudományos világnézet oldaláról történő fogalmi tisztázásáról, az alapvető és informatív ismeretek különböző rétegei megkülönböztetésének igényével, a maximalizmus belső, tartalmi összefüggéseinek vizsgálatával, valamint a gyakorlatilag meglévő vagy lehetséges ellenvetések bírálatával meggyőzően bizonyítja azon alaptételét, hogy a világnézeti szempontok érvényesítése a kiválasztott ismeretek tudományosságát és a tudomány érdekeit is szolgálja. Széles alapon tárja fel, hogy a társadalmi gyakorlatra való előkészítés (másik fő rendező elv) nem új tantárgy vagy új elem az iskolai munkában, hanem az egész iskolai oktatás-nevelés reformjának kérdése. Bírálja a leegyszerűsítéshez vezető nézeteket, elképzeléseket és irányzatokat. Történelmi fejlődésrajzot ad, melynek során bemutatja a gyakorlatiasság elvének, illetve követel-

ményeinek a neveléstörténeti folyamaton konstatalható változásait. Az összefoglaló és a záró részgondolat gazdagsága a szerzőnek az értekezés kereteit is meghaladó tájékozottságát is bizonyítja és egyben a téma továbbfolytatásának útjait is körvonalazza. A tudományos feldolgozás során a szerző az indukció és dedukció egységét biztosító komplex módszert alkalmazott. A problémátörténeti vizsgálódás és a kérdések filozófiai megközelítése mögött újra és újra előtűnnek a gyakorlatban ellenőrzött feltevések, különböző felmérések és viták következtetései, a magyar tanterv-készítési gyakorlat pozitív és kevésbé pozitív tapasztalatai.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Faludi Szilárdot a neveléstudományok kandidátusává minősítette.

Mihalik Sándor „Hann Sebestyén ötvös, 1645—1713.” c. doktori értekezését 1968. szeptember 30-án védte meg. Az értekezés opponensei László Gyula, a történelemtudomány (régészet) doktora, Radocsay Dénes és Genthon István, a művészettörténeti tudományok doktorai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a kandidátusi fokozat elnyerése óta eltelt másfél évtized alatt a jelölt jelentős iparművészeti munkásságot folytatott és ezzel edesapja, Mihalik József életművé méltó folytatójának bizonyult. A jelölt kutatásainak külön értéket ad, hogy egy viszonylag kevesek által művelt és a magyar művészettörténet szempontjából fontos ágat gazdagított. Kiterjedt munkásságában úgyszólván minden iparművészeti ágazat helyet kap. A disszertáció a magyar iparművészettörténetnek egyik kiemelkedő jelentőségű magyarországi ágában és annak legnevezetesebb mesteréről, Hann Sebestyénről értekezett összefoglaló jelleggel. A tanulmány új kutatásokra és eredeti eredményekre épül fel; amelyekkel a szerző Hann Sebestyén ismert műveinek számát lényegesen megnöveli és munkásságát általánosan európai összefüggésekbe helyezi. Különös értéke Hann művészetének a romániai anyag alapján a pravoszláv művészettel kapcsolatban történő vizsgálata. A mű jelentősen gazdagítja a magyarországi barokk művészet történetére vonatkozó ismereteket. Kiadását a bíráló bizottság kívánatosnak tartja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Mihalik Sándort a művészettörténeti tudományok doktorává minősítette.

Molnár József „Nagyréde története a feudalizmus és a kapitalizmus korában” c. kandidátusi értekezését 1968. október 21-én védte meg. Az értekezés opponensei T. Mérey Klára és Szántó Imre a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja, mely a község feudális és kapitalizmuskori történetét mutatja be, jelentős nyeresége a tudományos igényű és a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számottartó marxista helytörténeti kutatásnak. A sok vonatkozásban úttörő jellegű falumonográfia az elérhető legfontosabb forrásanyag alapján az országos történet általános képébe beleilleszti a község s azon keresztül a Mátra nyugati vidékének sajátos fejlődését. Ki kell emelni a jelölt komplex módszertani kezdeményezéseit. Ezek főleg történeti demográfiai tekintetben való további elmélyítése emelni fogja a munka értékét. Eredményei számos vonatkozásban — különösen a szőlőtermelést illetően — az országos történetírás számára is hasznosíthatók. A kapitalizmuskori rész sajtó alá rendezésénél a bizottság javasolja az opponensi vélemények fokozott figyelembevételét. A bizottság értékelte a jelöltnek a vitában elhangzott véleményekre adott választ s azt kielégítőnek tartja. Külön is kiemeli a jelöltnek azokat a törekvéseit, amelyekkel a falutörténetnek az országos történettől elütő vonásait elemezte. Ugyanakkor megjegyzi, hogy a falutörténet megírásánál az országos és a regionális történet eredményei nem hagyhatók figyelmen kívül.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Molnár Józsefet a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Losonczy Ágnes „A zene társadalmi élete” című kandidátusi értekezését 1968. október 22-én védte meg. Az értekezés opponensei Zoltai Dénes, a filozófiai tudományok kandidátusa és Vitányi Iván, a Valóság szerkesztője voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt dolgozata új tudományos eredményeket hoz — általában a művészet-szociológia és konkrétan szűkebb szakterülete, a zene-szociológia területén egyaránt. Úttörő volta megmutatkozik abban is, hogy a zene társadalmi gyökereit rendszeres összefoglaló munka keretében vizsgálja, a nemzetközi szinthez mérten is figyelemreméltó eredményekkel. Írásából kitűnik, hogy a nemzetközi szociológiai irodalmat jól ismeri, és annak eredményeit alkotóan használja fel. Az iparosodó falvak, a MÁVAG nagyüzem és a zenekedvelő — főleg értelmiségi — befogadó rétegek hármastársadalmi mezőnyében vizsgálja a hangzásvilág elemi fokától az átél megértésig a zenei választást, műfajok szerinti és a zenei szerkezet bonyolultsági lépcsőit az azonosulás fokozatai tekintetében. Mindezt beleágyazva a kultúrpolitikai fejlődés menetébe, megkeresve az áttételeket a társadalmi élet sűrű valóságától, mint meghatározótól a választásig, az ízlés-

mechanizmus működéséig. Ezzel immanens és pozitív módon cáfolja a polgári művészet-szociológia megállapításait, amelynek szerzői egyrészt nem vonják be igazán tudományosan a társadalmi gyakorlat közegét, másrészt általában tagadják a választás lehetőségét az általuk generálisan manipulálnak és komformnak vélt társadalomban. A jelölt nem elégzik meg például a komoly zene elfogadási vagy elutasítási mértékének adataival a különböző rétegekben, hanem tovább megy és a pozitív és negatív fogadtatás bonyolult összetevőit felfedi, kibontja motivációit is. Ahol vázlatos, ott is további kutatásra ösztönöz termékeny kérdéseivel. Ehhez az elméleti úttöréshez kapcsolódik a sokrétű, szellemes módszertan és az érdekes, sokszínű, hatékony vizsgálati technika, amelyet a vizsgálati anyag mindenkori szerkezetéhez alakít. Felhasználta sok elődje kutatási elemeit, de ezeket bátran összefoglaltai, megújította. Elméleti megállapításait meggyőző módon vezeti le empirikus adataiból. Érdekesen tárgyalja a funkció, az ízlés, a szerkezet kategóriáit. Változatos technikával élaz interjútól, az esettanulmánytól a testig. A megértési fokozatok megállapítása is figyelemreméltó. Javaslatai hasznos kiindulást jelenthetnek a kultúrpolitikai irányítás számára is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Losonczy Ágnest a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Szabó Bálint „Népi demokrácia” c. kandidátusi értekezését 1968. október 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Lackó Miklós, a történelemtudomány kandidátusa és Vészi Béla, a filozófiai tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációja rendkívül fontos és nehéz elméleti-történeti kérdés feldolgozására vállalkozott, amikor a kommunista mozgalom ideológiája fejlődésének központi problémáit, a szocialista forradalom elméletének alakulását állítja vizsgálódásainak középpontjába. Az elméleti és történeti elemzés egységére törekedve igen sikeresen hozzájárult a népi demokrácia elméletének feldolgozásához. Különösen a Magyar Kommunista Párt itthoni és külföldi vezetőségének 1944 őszén lezajlott program-vitáinak, valamint a fel-szabadulás utáni nem kommunista politikai irányzatok elgondolásainak bemutatásával és elemzésével ad újat. Kiemelendő érdeme a munkának az is, hogy a magyar fejlődést sikeresen egybevetve tárgyalja a nemzetközi tapasztalatokkal. Bár az elméleti fejlődését a társadalmi és politikai események kölcsönhatásaiban vizsgálja, de ez a kölcsönhatás még sem éri el mindig a kívánt színvonalat. És e kölcsönhatás erőteljesebbé válásával

a disszertációkövetk eztetéseinek meggyőző ereje lényegesen növekedhet.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Szabó Bálintot a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Bimbó Mihály „A népi írók mozgalma ideológiájának fő vonala” c. kandidátusi értekezését 1968. október 31-én védte meg. Az értekezés opponensei Hermann István, a filozófiai tudományok kandidátusa és Tóth Dezső, az irodalomtudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációja mind kérdésfelvetésének fontossága és időszerűsége, mind pedig megközelítési módjainak átgondolt filozófiai jellege következtében jelentős kezdeményezésnek tekinthető. Sikerként bemutatnia a 30-as és a 40-es évek elejének egyik legfontosabb ideológiai mozgalmát, az ideológiai mozgalom kategóriaképzését s ennek gondolati összefüggéseit. E téren azonban fogytékossággként állapítja meg a bizottság a történeti fejlődés pontos nyomkövetésének hiányát, az azonos kategóriák időbeli funkcióváltozásának pontatlan leírását s ezzel összefüggésben hiányolja a más, baloldali áramlatokkal és a mozgalom szép-irodalmi, valamint esztétikai eredményeivel történő konfortáció tanulságainak szem előtt tartását. Noha helyenként feltűnik a történeti és logikai módszer kellő egyensúlyának hiánya, tekintettel a téma komplex voltából eredő tárgyi és módszertani nehézségekre, a bizottság a szerző tudományos teljesítményét minden tekintetben alkalmasnak tartja a kandidátusi fokozat odaitelésére.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Bimbó Mihályt a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Sipos Péter „Imrédy Béla miniszterelnöksége és a Magyar Megújulás Pártja létrejötte” c. kandidátusi értekezését 1968. november 25-én védte meg. Az értekezés opponensei Juhász Gyula és Kiss Aladár, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy jelölt disszertációja a két világháború közötti magyar belpolitika történetének igen fontos fejezetét tárgyalja. A disszertáció mélyreható és helytálló elemzéssel vizsgálja Imrédy kísérletét a fasiszta diktatúra egyik magyar válfajának, az „úri fasizmusnak” megteremtésére; e törekvések mögött álló erőket, a Magyar Megújulás Pártja létrejöttének körülményeit, céljait, ideológiai összetevőit. E vizsgálat során áttekinti a Darányi—Imrédy—Teleki kormányok belpolitikáját, sok új vonással gazdagítva. A disszertáció első ízben ad részletes és helytálló elemzést Imrédy pártjának társadalmi arculatáról.

programjáról és a politikai életben betöltött szerepéről. Igen jelentősek a Magyar Megújulás Pártja társadalmi bázisával kapcsolatos vizsgálatainak eredményei. A jelölt jól érzékeli és érzékelteti a nemzetközi tényezők fokozott hatását, különösen 1939-től nemcsak a kormányok külpolitikájára, hanem a belpolitika alakulására is. Bár nagyobb súlyt kaphatott volna a külpolitika tárgyalása, különösen a német-magyar viszony sajátosságainak vizsgálata, mert ezek alapján lehet igazán megérteni, miért nem jutottak sikerre 1944-ig a totális fasizista hatalomátvételi kísérletek Magyarországon. A tartalmi kérdéseken túlmenően a bizottság külön kiemelendőnek tartja a disszertáció szellemes, világos stílusát, amely fordulataival, hasonlataival élővé teszi a tárgyalat történeti folyamatot. A kleriko-fasizmus eszméi, történeti forrásai (a keresztény-szocialista gondolat és a korporációs rendszer érintkezése); a fasizmus nemzetközi jelenségének, fogalmi meghatározásának és magyarországi jelentkezési formáinak problematikája, kapcsolódva a történettudományban folyó vitához — voltak vitatott kérdések —, amit több új szempont felvetésével gazdagítottak az opponensei vélemények és a jelölt válasza.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Sipos Pétert a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Sárközi Zoltán "A summásrendszer kialakulása és szerepe a magyarországi mezőgazdaság kapitalizmuskori munkaszervezetében" c. kandidátusi értekezését 1968. december 9-én védte meg. Az értekezés opponensei Szabad György, a történelemtudomány kandidátusa és Sági Vilmos, az állam- és jogtudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció úttörő és megbecsülendő feladatra vállalkozott témaválasztásával. Történeti vizsgálódásunkból idáig kieső paraszti rétegnek, a summásoknak a kapitalizmuskori mezőgazdasági munkaszervezetben betöltött szerepét örökíti meg, módszeres történeti vizsgálattal, gazdag és sokrétű forrásanyagra (levéltári és irodalmi) alapozva. A summás fogalmának meghatározására törekedve szakirodalomban elsőként határolja el a summás munkaviszonyt a többi mezőgazdasági bér- és szakmány munkaformáktól, jól érzékelteti a summásviszony alakulásának dialektikáját a mezőgazdaság kapitalista korszakában, egyfelől az igényt a summás munkaerőre a birtokosok részéről, másfelől a rákényszerülést a summásmunka, sőt életforma vállalására a mezőgazdasági népesség vizsgált rétegében. Meggyőző a vándormunkások alkalmazásának az az indoklása is, hogy a nagybirtokosok a viszonylag túlnépesedett területekről szerződöttest munká-

sokkal a helyileg magasabb munkabérek leszorítására törekedtek. Ugyancsak szemléltetően elemzi a summások gazdasági és társadalmi viszonyait, bérezésük sokféleségét, munkavállalásuk változatos formáit. Az értekezést vándormunkás és summás szerződések közlése egészíti ki függelékben. Ezek nemcsak a summás problémáknak megismeréséhez nyújtanak szemléltető adalékokat, de hasznos anyagot jelentenek a kapitalizmuskori agrárviszonyok további vizsgálói számára is. A szerző igen nehéz kutatási feladatra vállalkozott. Eredményei néhány részletvonatkozásban még nem általánosíthatók. A bizottság meglegedéssel nyugtázta a szerzőnek azt a törekvését, hogy a summásrendszer történeti fejlődésének nyomkövetésében újabb kutatási eredményeit is érvényesíteni kívánja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Sárközi Zoltánt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Ferenczy Endre „Róma politikája a patrícius-plebejusi állam kialakulása korszakában” c. kandidátusi értekezését 1968. december 10-én védte meg. Az értekezés opponensei Pólay Elemér, az állam- és jogtudományok doktora és Hahn István, a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés gyakorlott kutató önálló kutatásokon alapuló, kiértékel munkája. A dolgozat az ókori osztályharc egy fontos szakaszát új és számos részletében az eddiginél pontosabb megvilágításba helyezi. A témát széles körű és alapos forráskritikával dolgozta fel. Az értekezésben elért új tudományos eredmények közül kiemelendők: Róma és Karthágó második szerződése háttérnek újszerű megvilágítása; a római adósjogot rendező lex Poetilia Papiria tárgyalása; az adósrabszolgaság megszüntetésének és a rabszolgaszerző háborúk megindítása közötti kapcsolat kimutatása; Appius Claudius pályakezdetének a polgári történészek nézetétől eltérő megítélése; Appius Claudius tribuns-reformja társadalmi jelentőségének elemzése.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Ferenczy Endrét a történelemtudományok kandidátusává minősítette.

Gerébné Bizám Lenke „Dickens és Kafka egyműsítése a modern kritikában” c. kandidátusi értekezését 1968. december 10-én védte meg. Az értekezés opponensei Mészáros Vilma és Almási Miklós, az irodalomtudományok kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció a filozófiai és filológiai szempontokat szerencsésen egyesíti és jelentősen új eredményeket tartalmaz.

Érdeme, hogy eredeti Kafka-értelmezés

alapjait vetette meg, nem csupán fogalmilag, hanem a stílusvizsgálat szempontjait magában foglaló szövegelemzéssel is. A művek eleven világához mérte a polgári kritikai elemzések egyoldalúságát. Hozzájárul a marxista esztétika ama törekvésehez, hogy a dekadencia és a progresszió kritériumait elvileg tisztázza. Kiadás esetén a polgári kritikával folytatott polémia egyes részleteinek világosabb és árnyaltabb megfogalmazása kívánatos.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Gerébné Bizám Lenkét a filozófiai tudományok kandidátusává minősítette.

Nagy Emil „Életmód és szocializmus” c. kandidátusi értekezését 1968. december 12-én védte meg a Leningrádi Állami Egyetem Filozófiai Tanszékének Tudományos Tanácsa előtt.

A Tudományos Minősítő Bizottság a fokozatot honosította és Nagy Emil részére a filozófiai tudományok kandidátusa fokozatot odaítélte.

Csepányi Dezső „Az ellenforradalmi rendszer munkásellenes politikája 1935–1939”. kandidátusi értekezését 1968. december 18-án védte meg. Az értekezés opponensei Kónya Sándor és Pintér István, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció újat ad a Horthy-rendszer munkáspolitikájáról a 30-as évek második felében. Mint első összefoglaló elemző munka helyesen irányítja rá a figyelmet a munkáskérdés és a szociálpolitika eddig elhanyagolt részletesebb történeti vizsgálatára. Kiemelendő rendkívül gazdag tényanyaga (levéltár, sajtó és könyvészet). A disszertáció jól megalapozott elemzésével, pozitívan járul hozzá a horthysta vezetőrétegek munkáspolitikájának árnyaltabb kritikai rajzához, különös tekintettel a szociálpolitikai törvényekre és az egyes kormányok szociális politikai intézkedéseire, köztük olyan kísérletekre, mint a nemzeti központ, szabadidőmozgalom, EMSZO stb. Ugyanakkor a disszertáció vállalt feladatát meghaladóan túl sok kérdést érint, nem eléggé szelektált, ez által az egységes áttekintést megnehezíti. A szerzőnek következetesebben kellett volna a korszak sajtójában és szociográfiai feldolgoásaiban szereplő megállapításokat kritikailag elemezni.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Csepányi Dezsőt a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Trogmayer Ottó „A Dél-Alföld korai neolitikumának főbb kérdései” c. kandidátusi értekezését 1969. február 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Kalicz Nándor, a történelemtudomány (régészet) kandidátusa

és Bökönyi Sándor, a biológiai tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt értekezésében hazai neolitikum legkorábbi szakaszáról nyújt részleteiben is kidolgozott képet. Elsősorban saját, modern színvonalú ásatásai során nyert anyagára támaszkodva, megállapításaival jelentősen kibővíti az újkőkorra vonatkozó ismereteinket. Témaválasztását a negyedszázada gyűlő új hazai ásatási anyagon és problémákon túl, a neolitikum kezdeteinek nemzetközileg is fellendült kutatása indokolja. Módszere a széles körű összehasonlítás, alapos elemzés. A forrásanyag sokoldalú vizsgálata. Nemcsak régészeti kutatásaiban alkalmaz új egzakt módszereket, hanem a természettudományos anyag vizsgálatának eredményeit is alkotóan felhasználja és történetileg értékeli. Ezáltal a Körös-csoport társadalmára és életmódjára vonatkozó kutatásokat jelentős mértékben továbbfejlesztette. Az eredetl és belső időrenddel kapcsolatos kutatásait a délkelet-európai egyetemes fejlődés kereteiben dialektikusan vizsgálja, s ezáltal számottevő új eredményre jutott. A dolgozat ezen részeit emelték ki az opponensek is.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Trogmayer Ottót a történelemtudományok (régészet) kandidátusává minősítette.

Molnár Lászlóné „A mezőgazdaság fejlődése és az agrárnépesség társadalmi átrétegződése Hajdú-Bihar megyében (1945–1963)” c. kandidátusi értekezését 1969. március 26-án védte meg. Az értekezés opponensei M. Somlyai Magda és Orbán Sándor, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció gazdag forrásanyaga, kiterjedt alapkutatásokra épülő igényes, színvonalas munka. A jelölt tudományos vállalkozásának értéke maga a témaválasztás is, lévén hogy a disszertáció által vizsgált kérdéstől történeti-közigazdasági áttekintésére mind országos, mind helytörténeti vonatkozásban alig történt kísérlet. A disszertáció ilyen értelemben úttörő munka. Külön érdeme: methodika sokoldalúsága és újító készsége, a történeti, közgazdasági és szociológiai szempontok szintetizálására irányuló legtöbbször sikeres törekvés. Több sikeresen megoldott kérdés mellett, igen figyelemreméltó megállapításokat tesz a magyar mezőgazdaság, sőt a kelet-európai népi demokratikus országok mezőgazdaságának fejlődéséről, ennek történeti, közgazdasági feltételeiről. Különösen színvonalas a mezőgazdaság szocialista átalakítása objektív szükségességének konkrét történeti tényanyagra alapozott, elméleti igényű feltárása, előtérbe állítva a vizsgált régióban a termelőerők fejlettségében mutatkozó elmaradottságot és diszharmóniát.

A vita során felmerült a történeti háttér világosabb megrajzolásának szükségessége és a dolgozat áttekinthetőbb megszerkesztésének igénye; a különböző kategóriák pontosabb statisztikai elemzése.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság javaslata alapján Molnár Lászlónét a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

Szabolcsi Hedvig „Magyar bútorművesség a 18–19. század fordulóján” című kandidátusi értekezését 1969. március 26-án védte meg. Az értekezés opponensei Zádor Anna, a művészettörténeti tudományok doktora és Kubinszky Mihály, a műszaki tudományok kandidátusa voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt eddigi művészettörténeti munkássága elsősorban a 18–19. század időszakának hazai és európai bútorművészetét öleli fel. Kutatásainak módszere és rendszere a társadalmi-történeti összefüggések vizsgálatán alapszik. Disszertációjának figyelmet érdemlő értéke, hogy az eddig kevésbé ismert témát nemcsak a hazai kulturális viszonyok között dolgozta fel, hanem azt szervesen beillesztette az európai, különösen a korabeli francia bútorművészet közé. Ezen tudományos módszer kapcsán sikerült a magyar bútoralomány mintaképeit, változatait és a módosításokból levonható következtetéseket konkretizálni. Ennek alapján az általa tárgyalt korszak külön periódusnak tekinthető. A felmerült kritikai megjegyzések a munkában rejlő további probléma kidolgozására irányulnak (a szomszédos országok bútorművességével való kapcsolat, a technológia fokozottabb figyelembe vétele, a provincializmus kérdése stb.), másrészt olyan megjegyzés hangzott el, amely szerkezeti módosítást javasol — ezeket a jelölt magáévá tette. Az opponensek által a disszertáció tudományos megállapításaival kapcsolatban felvetett kérdésekre a jelölt újabb érvekkel szilárd álláspontját fejtette ki, amelyet a bizottság elfogadott. Ennek alapján az általa tárgyalt korszak külön periódusnak tekinthető, amely szilárd hidat épít a barokk és a klasszicizmus közé. Külön dicséretes azon irányú kutatása és annak eredményei, amelyek a rajzoktatást és a mintalapok szerepét igen lényegesnek tekintve a minták és azok hasznosítását sikerrel elvégezte. A komplex módszerekkel való vizsgálata a sokoldalúan és elemzően feldolgozott anyag, nemcsak a társadalmi-művészeti vonatkozásokban jelentős tudományos eredményeket hozott létre, hanem példamutató annak teljességre törekvő tendenciája. Nemcsak tárgyára, hanem az iparművészet-történeti kutatásra ad útmutatást.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján

Szabolcsi Hedviget a művészettörténeti tudományok kandidátusává minősítette.

Szabó Ágnes „A KMP újjászervezése az ellenforradalom első éveiben (1919–1925).” c. kandidátusi értekezését 1969. március 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Kirschner Béla és L. Nagy Zsuzsa, a történelemtudomány kandidátusai voltak.

A bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció széles hazai és külföldi forrásanyagra és irodalomra alapozott tudományos monografikus összefoglalását adja a KMP 1919–1925. közötti történetének. A Szerző mindvégig szem előtt tartja a magyarországi illegális kommunista mozgalom nemzetközi összefüggéseit. Ez a nemzetközi és sok vonatkozásban a belső viszonyokat is figyelemmel kísérő szemléletmód, valamint a szerzőknek a történetiségre való törekvése lehetővé tette, hogy a disszertáció reális képet nyújtson a párt stratégiai és taktikai célkitűzéseiről és ezek gyakorlati megvalósításának tényleges lehetőségeiről. A szerző a forráskritika szigorú mércejét alkalmazva, részletesen feltárja az illegális kommunista mozgalom szervezeti fejlődését és eredményeit, mindvégig elvi síkon maradvá tisztázza a párt ideológiai felkészültségét, a párton belüli frakciók kialakulását és a közöttük folyó vitákat, azok taktikai és egyéb indítékait, valamint kihatásait a mozgalom további útjára. Ugyanakkor igen szemléletesen mutat rá e vitáknak a nemzetközi kommunista mozgalommal való összefüggéseire is. A szerző reálisan ítéli meg a kommunista mozgalomnak a szociáldemokrata mozgalommal kapcsolatos összefüggéseit, végül fő vonalaiban helyes értékelést adja a KMP I. Kongresszusának, illetve célkitűzéseinek. A tudományos elmélyültségre valló, színvonalasan kidolgozott disszertáció a két világháború közötti párttörténet irodalmának nagy nyeresége. A bíráló bizottság véleménye szerint jogos kritikai szempontként merült fel, hogy a disszertáció nem egyforma mélységgel ábrázolja az emigrációs munkában, illetve a hazai feltételekben bekövetkezett új jelenségeket. Helyes lett volna ugyan, ha nem is más részekhez hasonló mélységgel, de nagyobb figyelmet szentelt volna a hazai osztályviszonyokban beállott változásoknak, a munkásosztály és a középrétegek mozgásának, végül a KMP taktikájában bekövetkezett változásokat mindig egyforma szinten összevetette volna a hazai gazdasági és társadalmi viszonyok, valamint a politikai és állami struktúra új jelenségeivel.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Szabó Ágnest a történelemtudomány kandidátusává minősítette.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat nyomdába érkezett: 1969. IX. 8. — Terjedelem: 21,16 (A/5) + 1,21 (A/5) fv melléklet

69.68273 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOMJEGYZÉK

A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztálya vezetőségének beszámolója kibővített osztályülésen (1969. május 6.)	125
L. Nagy Zsuzsa—Ránki György: Az MTA Történettudományi Intézete munkássága az elmúlt 5 esztendőben	159
Györffy György: A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján.	199
A régészet és a történettudomány együttműködésének kérdései (Csatári Dániel—Mócsy András).	227
Hazai tudományos rendezvények	
Tudományos ülés a Kommunista Internacionálé megalakulásának 50. évfordulóján (1969. március 3.) (Béki Ernő).	267
Tudományos ülésszak a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulója alkalmából (1969. március 17—19.) (Tóth István—Vértes Róbert).	279
A Tanácsköztársaság és a nevelésügy (Az MTA Pedagógiai Bizottságának emlékülése 1969. március 26.) (Mészáros István).	295
Tudományos ülés a művelődéstörténet módszertani kérdéseiről. (1969. április 21.) (Glatz Ferenc)	305
B. Thomas Edit: Dávid király tánca.	315
Külföldi tanulmányutak, kongresszusok.	
Gábori Miklós: Az ősemlék korának kutatása a Szovjetunióban.	331
Krónika.	343